

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Кваша С.М., Діброва А.Д., Жемойда О.В.

АГРАРНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Київ
Видавництво Ліра-К
2019

Рецензенти:

Фурдичко О.І., д.е.н., професор, академік НААН України, директор Інституту агроєкології і природокористування НААН України;

Пугачов М.І., д.е.н., професор, заступник директора з наукової роботи ННЦ «Інститут аграрної економіки»;

Єрмаков О.Ю., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки праці та розвитку сільських територій НУБіП України.

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Національного університету біоресурсів і природокористування України
протокол № 13 від 17 червня 2016 р.*

Кваша С.М., Діброва А.Д., Жемойда О.В.

Аграрна політика : навчальний посібник / С.М. Кваша, А.Д. Діброва, О.В. Жемойда. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. – 388 с.

ISBN

АНОТАЦІЯ ????????????

*Видання здійснено за підтримки проекту
«Німецько-український агрополітичний діалог»*

ISBN

© Кваша С.М., Діброва А.Д.,
Жемойда О.В., 2019
© Видавництво Ліра-К, 2019

ЗМІСТ

1. Теорія та методологія аграрної політики / Theory and Methodology of Agri Policy..	7
1.1. Теоретичні основи аграрної політики / Theoretical base of agricultural policy.....	7
1.1.1. Взаємозв'язок між аграрною, загальною політикою та політикою суміжних галузей / Interrelations between agriculture, general and related sectoral policies.....	7
1.1.2. Визначення та специфіка аграрної політики / Definition and specifics of agricultural policy.....	11
1.1.3. Історичні аспекти виникнення макроекономічного регулювання / Historical aspects of the origin of macroeconomic regulation.....	22
1.1.4. Зона конфлікту економічних інтересів та суспільних потреб в політичному контексті / Conflict area of business interests and public demands at the policy context.....	28
1.2. Методологічні основи формування та аналізу аграрної політики / Methodological bases of formation and evaluation of agri policy.....	42
1.2.1. Цілі та пріоритети аграрної політики / Objectives and priorities of agri policy....	42
1.2.5. Застосування аналізу рівня добробуту суспільства / Application of welfare analysis.....	61
1.3. Інститути та інструменти аграрної політики / Institutions and instruments of agri policy.....	71
1.3.1. Роль інститутів у розвитку та регулюванні аграрного сектору / The role institutions in the development and regulation of agricultural.....	71
1.3.3. Інструменти регулювання пропозиції / Supply Regulatory tools.....	81
2. Agri Policy in Ukraine.....	98
2.1. Аналіз Розвитку Аграрної Політики України / Development and evaluation of Agri Police in Ukraine.....	
2.1.1. Privatization and moratorium on land trade.....	98
(Земельні відносини в Україні та їх суть).....	98
2.1.2. Вступ до СОТ та можливості і вимоги в рамках інтеграції з ЄС (ГВ ЗВТ) / WTO accession and EU Integration opportunities and requirements (DCFTA).....	101
2.2. Сучасний стан аграрного бізнесу України / Current state of agriculture business in Ukraine.....	107
2.2.1. Землеволодіння та землекористування / Land ownership and production structures.....	125
2.2.2. Technical base and infrastructure / Кон'юнктура ринку матеріально-технічних ресурсів для сільськогосподарського виробництва.....	134
2.2.3. Agriculture markets.....	142
2.3. Public demands and agriculture contributions.....	145
2.3.1. Agriculture as a part of national economy.....	145
2.3.2. Social contributions/Rural development.....	147
(Соціально-економічні очікування від земельної реформи в Україні).....	147
2.3.3. Tax contributions.....	148
Сутність податків та їх вплив на суспільний добробут.....	148

2.3.3.1. Податкове регулювання аграрного сектору економіки	151
2.3.3.2. Методичні підходи до оцінки ефективності податкового регулювання.....	156
2.3.4. Food security, food safety, bio products	160
2.3.5. Soil fertilization	171
Організаційно-економічні засади та напрями забезпечення ефективного землекористування	171
2.4. General policy and economic framework and their impact on agriculture.....	174
2.4.1. General policy framework.....	174
Зарубіжний досвід функціонування ринку землі та його розвиток в Україні	174
2.4.2. Access to capital.....	176
Економічна сутність, мета та принципи фінансового забезпечення аграрного сектору економіки України	176
Форми та джерела фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки України.....	178
Покриття потреби у фінансових ресурсах аграрного сектору економіки України ...	180
2.4.5. Social security regulations	184
2.5. Current legislative and institutional framework for agriculture	184
2.5.1. Main characteristics of the institutional framework.....	184
Цілі, завдання і структура аграрного сектору економіки	184
Вертикальна структура органів управління розвитком сільського, лісового і рибного господарства України	186
2.5.2. Important tools in legislation	194
Законодавче забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України	194
Напрями реформування інституційно-правового забезпечення аграрної політики.	195
Аналіз діючого механізму податкового регулювання в аграрному секторі економіки України	198
3. Аграрна Політика Країн Світу.....	206
3.1. Сучасні тенденції світового продовольчого ринку в контексті очікуваних змін	208
3.2. Історія Виникнення та Основні Етапи Реформування Спільної Аграрної Політики (САП) Європейського Союзу.	220
3.2.1. Аграрна політика Європейського Союзу – Короткий історичний екскурс.....	220
3.2.2. Органи Управління та Механізм Функціонування САП.	226
3.3. Аграрна політика США та Канади.....	254
3.3.1. Аграрна політика Сполучених Штатів Америки	254
3.3.2. Аграрна політика Канади	268
3.4. Аграрна Політика країн Латинської Америки.....	276
3.4.1. Аграрна Політика Бразилії.....	276
3.5. Аграрна Політика Китаю	288
3.6. Аграрна Політика Австралії та Нової Зеландії.....	293
3.6.1. Аграрна Політика Австралії	293
3.6.2. Аграрна Політика Нової Зеландії.....	296
3.7. Аграрна Політика країн митного союзу.....	305
3.7.1. Аграрна Політика Російської Федерації	305
3.7.2. Аграрна Політика Казахстану	318
3.7.3. Аграрна Політика Японії.....	325
4. Сучасні виклики суспільства та Аграрна політика	332
4.1. Урбанізація міграція і обмеженість земельних ресурсів.	332

4.1.1. Суть та особливості урбаністичних процесів	332
4.1.2. Фактори впливу на розвиток аграрної політики	335
4.1.3. Трансформація землекористування в умовах урбанізації.	335
4.1.4. Особливості урбанізації в Україні.....	338
4.1.5. Концепції підтримки сільських територій у аграрній політиці	340
4.2. Кліматичні зміни	344
4.2.1. Суть та особливості кліматичних змін.....	344
4.2.2. Фактори впливу на розвиток аграрної політики	346
4.2.3. Кліматичні зміни та економічна ефективність сільськогосподарського виробництва в умовах.....	348
4.2.4. Адаптаційні заходи в Україні	350
4.2.5. Механізми адаптації до змін клімату в аграрній політиці: досвід ЄС.....	352
4.3. Виробництво енергії з біомаси	355
4.3.1. Суть та особливості розвитку виробництва енергії з біомаси	355
4.3.2. Фактори впливу на аграрну політику.....	355
4.3.3. Забезпечення оптимізації використання ресурсів.....	355
4.3.4. Біогазова установка як основа агрокластера	355
4.3.5. Сучасні тенденції та перспективи використання біомаси для виробництва енергії.....	355
4.4. Довкілля – земля, повітря, вода, шум	360
4.4.1. Суть та особливості потенційних викликів розвитку сільського господарства.	360
4.4.2. Фактори впливу на розвиток аграрної політики	360
4.4.3. Оцінка зовнішні витрат.	360
4.4.4. Основні обмеження для України.....	360
4.4.5. Основні механізми регулювання та підтримки	360
4.5. Добробут Тварин (AnimalWelfare) 365	
4.5.1. Суть та нормативні норми добробуту тварин.....	365
4.5.2. Фактори впливу на аграрну політику.....	365
4.5.3. Оцінка добробуту тварин	365
4.5.4. Якість та безпека продуктів харчування	365
4.5.5. Стан розвитку у ЄС	365
Список використаної літератури: 366	
Розділ 1	366
Розділ 2	368
Розділ 3	369
Розділ 4	372

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ THEORY AND METHODOLOGY OF AGRICULTURE POLICY

- 1.1. Теорія та методологія аграрної політики
Theory and Methodology of Agri Policy
- 1.2. Методологічні основи формування та аналізу аграрної політики
Methodological bases of formation and evaluation of agri policy
- 1.3. Інститути та інструменти аграрної політики
Institutions and instruments of agri policy

1.1. Теоретичні основи аграрної політики / Theoretical base of agricultural policy

1.1.1. Взаємозв'язок між аграрною, загальною політикою та політикою суміжних галузей / Interrelations between agriculture, general and related sectoral policies

Аграрний сектор з його базовою складовою – сільським господарством, є системоутворюючим у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та, у визначених межах, економічну, екологічну й енергетичну безпеку, зумовлює розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. Подальше входження до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов, а відповідно – подальшого удосконалення аграрної політики¹.

Поняття «сільське господарство» трактується як галузь народного господарства, яка виробляє сільськогосподарську продукцію, включає рослинництво і тваринництво та первинну переробку продукції. Ця галузь забезпечує потреби населення в продуктах харчування і в сировині для текстильної, взуттєвої, парфумерної і харчової промисловості.

Сформована на початку 80-х років ХХ ст. у колишньому СРСР система агропромислового комплексу (АПК) як сукупність галузей національної економіки, що зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, переробкою і реалізацією населенню не відображає у значній мірі закономірності розвитку сучасного агропромислового виробництва.

Цільовою функцією АПК було задоволення потреб населення не тільки в продовольстві, а й інших предметах споживання, що вироблялися переважно із сільськогосподарської сировини. Це й стало основним критерієм формування складу різних галузей народного господарства, що ввійшли в АПК. Зокрема, до складу АПК входили сільськогосподарське машинобудування; сільське, рибне і лісове господарство; харчова і переробна промисловість; сільське будівництво; матеріально-технічне постачання та агросервісне обслуговування, виробнича і соціальна інфраструктура.

АПК розглядався як багаторівнева система, що складалася із взаємопов'язаних елементів, визначальним серед яких було сільське господарство, яке традиційно вважається однією з природо-експлуатаційних галузей народного господарства, чия продукція має біологічне походження. Такий підхід до АПК був характерний і прийнятний в умовах адміністративно-командної системи (АКС), коли переважна частина ресурсів належала державі, яка регулювала виробництво, споживання, ціни на усі види продукції різних галузей, включаючи і сільське господарство. Держава визначала, встановлювала і регулювала різноманітно відносини, яким між суб'єктами господарювання, використовуючи для цих цілей апарат Держплану, банківської кредитно-фінансової системи й інших державних структур. Тобто, діяльність суб'єктів господарювання і відносини

¹ Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р.

між ними перебували в безпосередньо у віданні держави, а самі суб'єкти – належали їй.

У системі АПК за час проведення реформ відбулися специфічні соціально-економічні процеси, які характерні для перехідного періоду. Так, у сільському господарстві – це створення нових суб'єктів господарювання на базі колишніх колективних сільськогосподарських підприємств; в агропромисловому виробництві – формування гуртових ринків продовольства і сільськогосподарської сировини; у сфері переробки сільськогосподарської продукції та агросервісу – приватизація й утворення нових підприємницьких структур. Таким чином, по-перше, з початку проведення ринкових реформ був порушений головний принцип системи АПК – принцип цілісності комплексу. Як наслідок, розпалася організаційна структура АПК. По-друге, відбувся дисбаланс виробничо-економічних інтересів не тільки за межами, а й всередині АПК. Йдеться насамперед про інтереси між сільськогосподарськими товаровиробниками, з одного боку, і переробними підприємствами та агросервісними структурами – з іншого [6, с.90–91]. Проте, незважаючи на наведене вище, всі ці структури входять до єдиної агропродовольчої системи країни.

Агропродовольча система являє собою сукупність видів діяльності щодо забезпечення населення країни харчовими продуктами, а промисловість – сільськогосподарською сировиною і складається з наступних взаємопов'язаних елементів (рис. 1.1.):

- матеріальний базис системи – галузі матеріального виробництва (сільське господарство, сільськогосподарське машинобудування, харчова та переробна промисловість, об'єкти інфраструктури, що беруть участь у виробництві і реалізації сільськогосподарської сировини та продовольства, а також їхня ресурсна база (включаючи водні, лісові та земельні ресурси, які поки що вилучені з економічного обороту);
- сукупність суб'єктів агропродовольчого ринку – сільськогосподарські товаровиробники, споживачі, постачальники ресурсів, посередники, трейдери, експортери та імпортери;
- інституційна структура – аграрні біржі; агроторгові дома; банки; консалтингові фірми, страхові компанії; органи державного управління в системі агропромислового виробництва; профспілки; різноманітні асоціації товаровиробників, аграрна освіта та наука і т.п.;
- власне агропродовольчий ринок як система економічних регуляторів – система економічних механізмів, що регулюють процеси виробництва, переробки, зовнішньої торгівлі, розподілу і збуту агропродовольчої продукції;
- сільські території (рис. 1.1).

Структура ведення сільського господарства досить складна і має подвійний характер. З одного боку, це сукупність систем галузей: рослинництва і тваринництва, які у свою чергу поділяються на низку підсистем. З іншого боку, система ведення господарства – це ціла сукупність декількох компонентів і характеристик. По-перше, стан розвитку агропромислового господарства, наявні виробничі ресурси та їх використання. По-друге, кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва. По-третє, організаційно-правова форма та моделі суб'єктів господарювання. По-четверте, завдання системи по виробництву продукції та задоволення в ній потреб суспільства, вимоги прибуткового ведення господарства. По-п'яте, організаційно-економічний механізм управління².

² Алексеев В.В. Агропромышленный менеджмент / Алексеев В.В., Агаев Б.В., Сагдеев М.А. – М. : ООО «ДеКА», 2003. – С. 92.

Рис. 1.1. Складові агропродовольчої системи

У агропродовольчій системі важливе місце належить харчовій та переробній промисловості, оскільки саме на підприємствах цих галузей здійснюється переробка сільськогосподарської сировини в нову продукцію, змінюючи її матеріально-речовинну форму. Продукція може бути реалізована іншим підприємствам харчової та переробної промисловості, дистриб'юторам або напряму в торговельну мережу (продовольчим супермаркетам). Підприємства харчової та переробної промисловості виконують й деякі функції посередників. Так, м'ясопереробна компанія може мати підрозділ, що займається закупівлею великої рогатої худоби прямо у товаровиробників. Крім того, вона також здатна виконувати функції дистриб'ютора, наприклад, самостійно реалізуючи готову продукцію в роздрібну мережу.

Крім безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції ця система включає усі види діяльності щодо забезпечення роботи аграріїв, такі як виробництво сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, кормів для тваринництва, фармакологічних препаратів та біодобавок для тваринництва, а також підприємства із сервісного обслуговування, переробки, транспортування, дистриб'юторські компанії. Ціни постачальників визначають динаміку і структуру витрат сільськогосподарських товаровиробників і, в остаточному підсумку, ціни на продовольство. Вказані сектори взаємозалежні один від одного через ринки, на яких сільськогосподарські товаровиробники отримують засоби виробництва і продають сировину переробним підприємствам, які, у свою чергу, виробляють продукти харчування та реалізують на гуртовому і роздрібному ринках продовольства.

Сучасний стан розвитку сільського господарства зумовлюється глобальним впливом технологічної модернізації, застосуванням широкого спектру інновацій у землеробстві, рослинництві та тваринництві (наприклад, космомоніторинг і геоінформаційні системи, гена інженерія, моніторинг посівів у режимі он-лайн, застосування інформаційних технологій в сільськогосподарському виробництві та

ін.). Адже всеохоплююче впровадження інновацій сприяє підвищенню продуктивності праці, економії різних видів ресурсів, зниженню собівартості агропродовольчої продукції, нарощуванню обсягів і підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, що впливає на залучення інвестицій³.

У результаті впровадження інновацій, як свідчить рис. 1.2, ціни на сільськогосподарську продукцію знижуються від P_1 до P_2 .

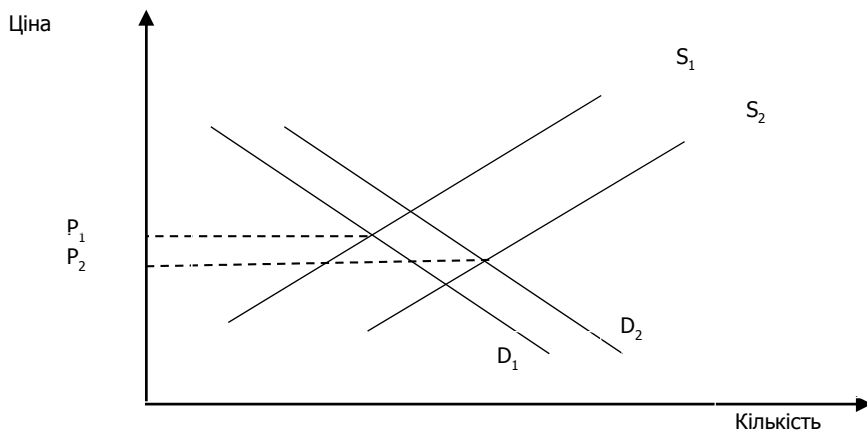

Рис. 1.2. Ефект впливу технологій на зміну цін

Посередники (або дистриб'ютори), виконують одну чи кілька маркетингових функцій (обмін, фізичний розподіл, зберігання тощо) на шляху продукту по каналах розподілу від виробника до споживача. Мережа поширення продовольства – це складна система, що забезпечує рух харчових продуктів від виробника до споживача. Вона містить у собі такі елементи, як гуртова і роздрібна торгівля, транспортування і складається з декількох ланок – від переробника до дистриб'ютора, від брокерів, дистриб'юторів і торговельних представників до кінцевого споживача. Довжина ланцюга залежить від характеристики продукту, характеристики споживача і географічного розміщення виробника і споживача. Здатність аграрного сектору економіки країни стабільно та ефективно виробляти значні обсяги якісної сільськогосподарської продукції та можливість доставляти її безпосередньо до споживачів, задовольняючи їх попит, в умовах глобалізації має виключно важливе завдання для будь-якої країни.

Інституційна структура агропродовольчої системи складається з низки інститутів, що забезпечують її функціонування. До них можна віднести аграрні біржі, агроторгові дома, банки, консалтингові фірми, страхові компанії, органи державного управління в системі сільськогосподарського виробництва, профспілки, різноманітні асоціації товаровиробників, мережу науково-дослідних інститутів, систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, систему інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень тощо.

³ Дем'яненко, С. І. Інноваційне зростання основа стабільності агропромислового комплексу / С.І.Дем'яненко // Наука та інновації : Науково-практичний журнал. – 2005. – Т.1, №1. – С. 87-98.

Агропродовольчий ринок, як складову агропродовольчої системи, також можна розділити на ринок аграрної продукції, як сировини, та ринок продовольства. В свою чергу агропродовольчий ринок також поділяється на ринки окремих видів сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство є не тільки основним виробником найнеобхідніших для людства продуктів – продуктів харчування. Базисом галузі слугує село, сільська територія. При цьому магістральним шляхом розвитку сільських територій об'єктивно залишається зрівноваження економічної, соціальної та екологічної сфер сільських територій.

Так, на прикладі України відповідно до адміністративно-територіального поділу в агропродовольчій системі можна виділити обласний та районний рівні, які відображають спільні та особливі властивості об'єкта. При цьому агропродовольча система країни входить до складу світової агропродовольчої системи (САПС).

САПС формується за результатами інтенсифікації міжнародної кооперації і поділу праці, взаємодії й глобалізації національних товарних систем у сфері виробництва і продажу агропродовольства. Її матеріальну основу складають багатогалузеві продовольчі комплекси, що включають у себе три функціональні сфери: виробництво засобів виробництва; сільське господарство, що виробляє сільськогосподарську сировину; переробку і збут сільськогосподарської сировини і продовольства.

Основні елементи САПС – міжнародна торгівля, що охоплює всі сфери продовольчого комплексу, експорт капіталу і технологій, пов'язаних з розвитком агробізнесу; інтернаціоналізація наукових досліджень, підготовка управлінських кадрів; організація і діяльність міжнаціональних і наднаціональних угод та організаційних структур, що впливають на всі аспекти формування і функціонування світової агропродовольчої системи. При цьому кожний із зазначених елементів не є чимось новим. Новим, на наш погляд, за останні роки виявився ефект синергії процесів інтернаціоналізації, що дозволяє стверджувати про формування якісно нового рівня розвитку продуктивних сил. Найважливішим новим елементом світового продовольчого господарства стала система глобальної інформації і прийняття управлінських рішень, що підвищує швидкість та ефективність світових господарських зв'язків у сфері агробізнесу⁴.

Формування САПС не тільки не усуває, а й викликає посилення нерівномірності розвитку національних продовольчих систем, оскільки конкуренція та поділ праці виходять на глобальний рівень. Провідною ланкою САПС є розвинуті країни через те, що для продовольчих комплексів цих країн зовнішньоекономічні ринки стають основним чинником економічного зростання. Це знаходить своє вираження у поглибленні спеціалізації та кооперування у виробництві продовольства, ресурсів для його виробництва, взаємному посиленню руху капіталів і технологій.

Таким чином, сучасну роль сільського господарства слід характеризувати й оцінювати з трьох позицій:

- з організаційно-господарської точки зору – є важливим споживачем матеріально-технічних ресурсів промислового походження, залишаючись водночас і головним постачальником сільськогосподарської сировини для харчової та переробної промисловості й отримання в кінцевому результаті продовольчих і непродовольчих товарів сільськогосподарського призначення;

⁴ Рылько Д. Мировая продовольственная система: уроки для России / Д.Рылько, В.Демьяненко // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1999. – №8. – С. 26–34.

- у соціально-економічному аспекті – його економічний і фінансовий стан цілком залежить від рівня і співвідношення цін, якими воно сплачує за матеріально-технічні ресурси і за якими продає вироблену продукцію, а також від розцінок і тарифів на оплату за різноманітних промислово-виробничі послуги;
- у гуманістично-психологічному сенсі – залишається єдиним і головним джерелом формування добробуту селян, відтворення притаманного виробничого і життєвого середовища⁵.

1.1.2. Визначення та специфіка аграрної політики / Definition and specifics of agricultural policy

Аграрна політика, як навчальна дисципліна, тривалий час викладається в багатьох провідних університетах світу. За цей час в основному відпрацьовано понятійно-категоріальний апарат, накопичено значний потенціал теоретичних і практичних знань у частині аналізу, оцінки ефективності й можливих наслідків прийняття агрополітичних рішень щодо регулювання агропродовольчих ринків, державної підтримки сільського господарства, розвитку сільських територій.

Найбільш інтенсивне формування основних підходів до розвитку аграрної політики у ХХ столітті відбувалося в США. Оскільки, як відомо, аналіз кон'юнктури і дослідження аграрних ринків отримали швидкий розвиток під впливом кризових наслідків світової економічної кризи 1929-1932 рр.

Після Другої світової війни в розвинутих країнах спостерігалось поступове зростання уваги до наукової проблематики щодо формування та розвитку аграрних ринків, усе більше вчених переймалися цією проблемою та все ширше ставало коло кількості країн, де проводилися такі дослідження. Зокрема, у Європі в 60-і роки ХХ століття у зв'язку з початком формування спільного аграрного ринку підвищився інтерес суспільства до цієї проблематики. Період від початку 60-х до 80-х років характеризувався переважно емпіричними дослідженнями поведінки ринку, оцінкою зміни ситуації на ньому у зв'язку з прийнятими в окремих країнах заходами як стосовно лібералізації торгівлі, так і за її обмеження або закриття кордонів для ввезення сільськогосподарської продукції. Теоретичних досліджень у цій сфері знань було не так багато.

Від початку 80-х років минулого століття аграрний ринок ЄС практично вже сформувався, і дослідження з теорії аграрного ринку пішли в напрямі вдосконалення його регулювання. Однією з головних проблем того періоду було формування інституційної структури ринку. Новим явищем економіки стала інтенсивна концентрація капіталу, особливо у сфері переробки сільськогосподарської продукції, логістики та ін.

Ще однією темою для досліджень вчених виявився швидкий розвиток міжнародної торгівлі сільськогосподарською і продовольчою продукцією. Згадана проблематика поступово вийшла на перший план. Важливо було досить точно прогнозувати поведінку основних учасників міжнародної торгівлі — США, європейських та інших країн світу. Тому стали розвиватися імітаційні моделі. Із зазначеного періоду починають активно вестися дослідження з проблем розвитку аграрного маркетингу.

У подальші роки в країнах із розвинутою ринковою економікою з теоретичного, методологічного та практичного погляду було відпрацьовано різноманітні інструменти впливу на доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний ринок, соціальну структуру села, міжгалузеві та

⁵ Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — с. 6.

міжгосподарські відносини з метою формування стабільних економічних, правових і соціальних умов для розвитку сільського господарства, задоволення потреб населення в якісних харчових продуктах за соціально-прийнятними цінами, охорони довкілля⁶.

Проте, незважаючи на відчутні досягнення аграрна політика, як наука та навчальна дисципліна, в умовах динамічних змін зовнішнього середовища знаходиться в стадії розвитку та пошуку відповіді на вирішення глобальних проблем людства. Адже серед таких залишаються проблеми забезпечення продовольчої безпеки, бідності населення, негативного впливу глобалізаційних процесів на національні економіки та зміни клімату на агропродовольчу сферу тощо.

В Україні курс аграрної політики було включено до навчальних планів підготовки фахівців економічного профілю в кінці 90-х років ХХ ст. — на початку 2000-х теперішнього століття. І хоча світовою економічною наукою сформовано теоретичний і методологічний базис аграрної політики, за роки незалежності в Україні, здійснюючи аграрні перетворення, на жаль, не вдалося уникнути помилок та прорахунків як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Зокрема, незважаючи на прийнятий в Україні Закон «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», недостатньо опрацьованими залишилися прикладні аспекти аграрної політики, відсутня чіткість у категоріях і поняттях, що її визначають, немає системи законів та інших нормативних актів, які повинні її регулювати, відсутні методичні засади й рекомендації щодо розроблення і реалізації аграрної політики та здійснення її моніторингу⁷.

Термін «політика» має грецьке походження і перекладається як «мистецтво управління державою». У такому розумінні політика, як термінологічне поняття, означає цілеспрямовану діяльність держави у взаємовідносинах між різними суспільними групами, державами й народами, пов'язану з боротьбою за здобуття або утримання державної влади як знаряддя формування й регулювання цих відносин. Це система цілей і засобів їх досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього й зовнішнього життя⁸.

Політика – історичне явище, що породжується й функціонує на певних етапах розвитку соціуму, це цілі й завдання, які ставлять суспільні верстви населення, захищаючи свої інтереси, це методи й засоби досягнення цих цілей і завдань, діяльність органів державної влади й державного управління, яка віддзеркалює суспільний лад та економічну структуру країни. Беручи до уваги, що в політиці Відбиваються інтереси суспільних верств населення, політика останніх визначається економічним становищем, являючи собою концентроване вираження економіки. За цих умов цілком логічною сутністю терміна «аграрна політика» виступають цілі й завдання, які ставить держава в аграрній сфері розвитку суспільного виробництва, засоби досягнення цих цілей і завдань на відповідному історичному проміжку часу⁹.

З'ясування сутності аграрної політики важливо розпочати з розгляду наукових думок, викладених у науковій та довідковій літературі.

⁶ Мезенцева Е.С. Государственное регулирование АПК в развитых странах [Електронний ресурс] / Е.С. Мезенцева //Вестник СевКавГТУ, Серия Экономика. – 2004. – №1 (12). – Режим доступу до журн.: <http://www.ncstu.ru>.

⁷ Хорунжий М.Й. Аграрна політика:[підручник]/ М.Й. Хорунжий. – К. : КНУ, 2010. – С.3.

⁸ Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 652.

⁹ Білінська О.В. Правові засади державної аграрної політики України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Білінська Ольга Володимирівна. – Х., 2013. – С. 15.

В «Економічній енциклопедії» аграрна політика визначається як «курс та система заходів, спрямованих на інтенсивний розвиток продуктивних сил села, вдосконалення або докорінну зміну існуючих форм власності, на поліпшення умов життя й побуту його мешканців, на забезпечення сировиною промисловості та ін.»¹⁰ При цьому аграрна політика держави віднесена до важливих складників соціально-економічної політики держави, яка передбачає наукове обґрунтування стратегії й тактики розвитку аграрних відносин і шляхів розвитку села. Тобто аграрна політика розглядається як комплекс заходів, спрямованих виключно на розвиток сільського господарства та земельних відносин, що є надто звуженим трактуванням¹¹.

Схоже трактування аграрної політики сформульовано і в „Економічному енциклопедичному словнику“– як «стратегічний курс держави та система заходів, спрямованих на інтенсивний розвиток продуктивних сил села, вдосконалення або докорінну зміну існуючих економічних відносин, в т.ч. типів і форм економічної власності, а також господарського механізму з метою істотного поліпшення умов життя й побуту його мешканців, на забезпечення продовольчої безпеки країни»¹². Аграрна політика включає цінову, інвестиційну, податкову та інші і є водночас в аграрній сфері важливою складовою соціально-економічної політики держави.

У «Новій економічній енциклопедії» під аграрною політикою розуміють як «цілеспрямовану діяльність держави, обмежену ресурсами, бюджетом і часом, що покликана забезпечити продовольчу безпеку країни»¹³. Ця точка зору дещо звужує сутність аграрної політики в ХХІ ст. Звичайно, що забезпечення продовольчої безпеки, як вказувалася вище, є однією з головних, але не єдиною метою аграрної політики держави.

Академік НААН України П.Т. Саблук зазначає, що «аграрна політика розглядається як продовольча доктрина України, підпорядкована інтересам становлення і зміцнення її державності та продовольчої безпеки»¹⁴. У цьому визначенні аграрну політику виведено в ранг обов'язкової умови державності, з одного боку, і гарантування продовольчої безпеки держави – з іншого. Такий підхід цілком відповідає тезі, згідно з якою аграрну політику слід вважати не просто набором певних заходів щодо розвитку сільського господарства, а важливішим інструментом управління національною економікою¹⁵.

Дещо ширше трактує аграрну політику А. П. Зінченко, на думку якого ця категорія може тлумачитися як сукупність принципів і дій, які здійснює держава для вирішення комплексу проблем, пов'язаних з функціонуванням агропромислового комплексу (власне сільськогосподарського виробництва, структур агробізнесу, ринку сільськогосподарської продукції, споживання, розвитку сільських товариств тощо)¹⁶.

Професор М.Й. Хорунжий під аграрною політикою розуміє «діяльність держави, спрямованої на створення такого зовнішнього середовища для агропромислового

¹⁰ Економічна енциклопедія: у 3 т. / Б.Д. Гаврилин (гол. ред.).– К. : Вид. центр «Академія», 2000. – Т.1. – С. 17.

¹¹ Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації / Скидан О.В. ; Житомир. нац. агрокол. ун-т. – Житомир, 2008. – С. 375 – Бібліогр. : С. 315 –339 – укр.

¹² Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.– Л.: Світ, 2005. – Т.1. – с. 12

¹³ Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия: Более 3000 терминов / Румянцева Е.Е. – М. : Инфра-М, 2005. – С.4

¹⁴ Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні. – К.: ЗАТ «Нічлава», 1997. – С. 283.

¹⁵ Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 11.

¹⁶ Зинченко А.П. Аграрная политика: [учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по агр. спец.] / [Зинченко А.П., Назаренко В.И., Шайкин В.В. и др.]; под ред. А.П.Зинченко. – М. : КолосС, 2004. – С.8.

виробництва, яке забезпечуватиме йому необхідні соціально-економічні умови розвитку і самовідтворення в інтересах усього суспільства на певному етапі розвитку країни». ¹⁷ Автор вважає, що таке трактування сутності аграрної політики дає найповніше уявлення про її роль і призначення, бо передбачає як обов'язкові, так і визначальні й сутнісні положення:

1. Аграрна політика є функцією держави.

2. Держава через свою аграрну політику покликана формувати таке зовнішнє середовище для розвитку аграрної економіки, яке гарантуватиме їй необхідні соціально-передумови для ефективного розвитку і самовідтворення.

3. Здійснювана державою аграрна політика має гарантувати ефективний розвиток не лише аграрної економіки, а й усього народного господарства в інтересах забезпечення економічної стабільності та незалежності.

4. Щоб створити відповідне зовнішнє середовище й ефективно ним регулювати, держава має формувати відповідне законодавство, господарські, фінансові й політичні умови, які, з одного боку, якнайповніше враховуватимуть суть і особливості аграрної економіки, а з іншого – здійснюватимуться формами і методами, найприйнятнішими у сфері аграрного виробництва.

5. Аграрну політику слід розглядати не лише як визначення конкретних векторів сільського господарства, а й як таку, що має чітку адресність – на який період розвитку країни розрахована, які кошти держава виділяє, хто і які завдання конкретно буде здійснювати.

6. В аграрній політиці держави центральне місце має належати проблемі збереження села і селянина як виробничо-гуманістичної єдності.

Академік НААН України С.М. Кваша запропонував власне визначення аграрної політики, як «заходи державного управління розвитком агропромислового виробництва по одному чи одночасно кількох політично задекларованих, економічно забезпечених та соціально захищених напрямках». ¹⁸

Академіки НААН України В. Андрійчук, М. Зубець і В. Юрчишин вважають, що «новітню аграрну політику слід розглядати як систему цінностей, які держава вбачає в цьому секторі і гарантує їх забезпечення (досягнення). Найважливішими цінностями: у політичному відношенні – відповідність аграрної політики стратегічним суспільно-політичним інтересам держави щодо побудови в країні суспільно політичного ладу (устрою); у соціальному відношенні – базування її на ідеології селяниноцентризму; в економічному і екологічному відношеннях – гарантування продовольчої та екологічної безпеки країни» ¹⁹.

Аналіз тлумачення сутності аграрної політики зарубіжними вченими також свідчить, що згадане поняття пройшло значний еволюційний шлях розвитку і не набуло остаточного визначення під впливом дії різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників, старих та нових проблем у розвитку сільського господарства і фермерства. Проте їх бачення сутності аграрної політики дещо ширше порівняно з українськими вченими.

Так, на думку американського вченого Rausser (1992: 133) аграрна політика – це «комплекс заходів, що охоплюють зовнішні і внутрішні ринки, торгівлю, суспільні

¹⁷ Хорунжий М.Й. Аграрна політика: [підручник] / М.Й. Хорунжий – К.: КНЕУ, 2010. – С.19.

¹⁸ Кваша С.М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2013. – №8.

¹⁹ Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. – К.: Аграрна наука, 2005. – С. 42

товарні інвестиції, поновлювані та не поновлювані природні ресурси, регулювання зовнішніх чинників, освіти, а також маркетингу і розподілу продуктів харчування»²⁰.

Професор Дітер Кіршке (Університет ім.Гумбольдта, Німеччина) під аграрною політикою розуміє «комплекс державних інструментів у галузі сільського господарства, які спрямовані на динамічний та ефективний розвиток аграрного сектору, забезпечення на даній основі зростання життєвого рівня населення у сільських територіях та сталий розвиток сільського господарства у довгостроковій перспективі». До сфер застосування аграрної політики належить:

- ринкова та цінова політика;
- структурна політика;
- інститути;
- трансфертна політика;
- політика розвитку сільських територій;
- суспільні блага (навколишнє середовище здоров'я тварин);
- прямі виплати;
- управління ризиками;
- політика у галузі клімату;
- технологічна політика;
- політика у галузі споживання²¹.

Спираючись на наведені (далеко не всі) визначення аграрної політики, можна зробити певні узагальнення. Аграрна політика за своєю природою не може підпадати під абсолютний ринковий вплив. Є соціально-економічні відносини, в яких ринок домінує (придбання аграрними підприємствами матеріально-технічних ресурсів промислового походження), а є такі, де без прямої чи опосередкованої участі й підтримки держави не обійтися (підтримка доходів аграріїв, здешевлення кредитів тощо).

Досить часто в наукових публікаціях аграрна політика визначається як специфічна складова загальної економічної політики держави, її владних інститутів і структур. Проте далеко не всі науковці вважають, що її основний зміст відображається не в конкретній економіці, а в політичній економії як області знань, що охоплює макрорівень системи виробничих і пов'язаних з ними соціальних відносин, а також об'єктивних економічних законів, що визначають їх розвиток. Рівень обґрунтування економічної, в даному випадку аграрної, політики тому знаходиться в прямій залежності від того, наскільки вона узгоджується з дією цих законів, із відношенням соціальних верств суспільства, з інтересами людей, що беруть участь у відтворювальному процесі²².

Аграрна політика являє собою складову частину соціально-економічної політики і спрямована на забезпечення продовольчої безпеки країни, підвищення конкурентоспроможності та ефективності сільськогосподарського виробництва, забезпечення збалансованого розвитку сільських територій.

У такому разі її слід розглядати як особливу форму соціально-економічного представництва і регуляції інтересів різних соціальних прошарків та сфер економічної діяльності, засновану на ідеї права, в межах якої за допомогою комплексної системи

²⁰ Rausser G.C. 1992. Predatory versus productive government. The case of U.S. agricultural policies. *Journal of Economic Perspectives* 63 (3): 133-57.

²¹ Трофімцева О. Українсько-англійський словник з аграрної політики / О. Трофімцева, О. Жемойда.– К.: Німецько-український агрополітичний діалог, 2015. – С. 4.

²² Буздалов И.Н. Аграрная теория: концептуальные основы, тенденции развития, современные представления / Буздалов И.Н. – М.: Академия, 2005. – С.105.

стратегічних і тактичних принципів, цілей, засобів і методів науково-методологічного, політико-правового, соціально-економічного, екологічного, інформаційно-комунікаційного та організаційного характеру вирішуються питання формування продовольчої безпеки держави та забезпечення сталого розвитку сільських територій²³.

Аграрну політику можна також визначити як діяльність держави, спрямовану на формування господарсько-фінансових і політичних рамок умов в аграрному секторі, що реалізуються шляхом впливу на соціально-економічні процеси за допомогою відповідних методів та інструментів державного регулювання.

Предметом аграрної політики виступають ті прояви соціально-економічних відносин у сільськогосподарському виробництві, які не підлягають регулюванню ринковими механізмами, а потребують участі держави. Предмет аграрної політики хоч і має загальноприйняте визначення, однак у реальному житті його глибинна суть і зміст визначаються характером аграрної політики.

Саме тому на аграрну політику покладено необхідність постійно підтримувати збалансованість і пропорційність відносин як у рамках агропромислового виробництва (АПВ), так і в його відносинах з національною економікою. Це зумовлено насамперед постійними змінами в агропромисловому виробництві, поступальним розвитком і особливою роллю сільського господарства і АПВ у розвитку країни і житті людини.

Така суть предмета детермінує специфіку принципів, методів та інструментів державного регулювання аграрного сектору економіки, яке повинно бути спрямоване на досягнення цілей державної аграрної політики. Адже для різних країн на певних етапах історичного розвитку формуються власні цілі державної аграрної політики, які з часом потребують уточнення та перегляду виходячи із забезпечення національних інтересів та дотримання взятих міжнародних зобов'язань.

Важливе місце в механізмі державного регулювання аграрного сектору належать принципам регулювання. Їх дотримання має забезпечити взаємоузгодженість економічних інтересів товаровиробників, суспільства та держави, а також уникнення суб'єктивізму під час втручання у функціонування ринкового механізму регулювання економіки.

Принципи (від латинського *principium* – основа, початок) державного регулювання економіки – вихідні положення, основні правила впливу державних органів на економіку при врахуванні конкретних умов господарювання з метою забезпечення її ефективного функціонування. Дотримання науково обґрунтованих принципів забезпечує ефективне виконання державою своїх економічних функцій²⁴. Серед основних принципів державного регулювання аграрного сектора економіки розрізняють:

- аграрний протекціонізм – пов'язано із забезпеченням продовольчої безпеки країни;
- гармонізацію економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, споживачів і держави;
- адресність – державна підтримка повинна безпосередньо спрямовуватися сільськогосподарським товаровиробникам;

²³ Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації / Скидан О.В. ; Житомир. нац. агрокол. ун-т. – Житомир, 2008. – С. 375 – Бібліогр. : С. 315 –339 – укр.

²⁴ Современная рыночная экономика. Государственное регулирование экономических процессов: Энциклопедический словарь / Российская академия гос. службы при Президенте РФ / [общ. ред. Кушлин В.И., Чичканов В.П.]. – М. : Изд-во РАГС, 2004. – С.481.

- гарантованість – зобов'язання держави щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників забезпечується розробкою відповідних програм;
- рівнодоступність – господарства всіх категорій, включаючи фермерські та господарства населення, повинні мати рівні права на державну підтримку;
- стабільність – зобов'язання держави перед сільськогосподарськими товаровиробниками забезпечуватися стабільністю регуляторних механізмів розвитку галузі на відповідний період часу (до 5 років);
- ефективність – забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів, що виділяються для підтримки галузі;
- дотримання міжнародних зобов'язань²⁵.

Для досягнення цілей суб'єкт регулювання повинен володіти відповідними господарськими ресурсами, чи засобами, які він може використовувати при здійсненні регуляторної діяльності, а також методами²⁶ – (грец. *metodos* – шлях дослідження – засіб досягнення якої-небудь мети, розв'язання конкретного завдання, спосіб дії) реалізації регулювання, тобто різноманітними факторами, через які безпосередньо здійснюється виконання регуляційних функцій.

Досить умовно всі методи можна поділити на дві основні групи – такі, що базуються в основному на елементах примусу, обмеження економічної волі суб'єктів (адміністративні методи), і такі, що орієнтовані на включення механізмів їхньої особистої зацікавленості (економічні методи). Співвідношення між застосуванням адміністративних та економічних методів визначається низкою чинників, до яких можна віднести: рівень розвитку економіки, швидкість отримання результатів, рівень забезпечення продовольчої безпеки, міжнародна обстановка тощо. Існує переконання, що в економічно розвинутих країнах за нормальних умов адміністративні методи відіграють другорядну роль, а використання стає необхідним коли ринковий механізм та економічні методи виявляються недостатньо ефективними чи діють надто повільно. Проте навіть у розвинутих країнах із ринковою економікою за допомогою адміністративних методів здійснюється регулювання деяких видів економічної діяльності з погляду захисту інтересів громадян, суспільства в цілому та довкілля.

У переважній більшості наукових досліджень методи регулювання економіки за формами класифікують на прямі та опосередковані. Вважається, що прямі методи безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання та економічних інструментів прямого впливу.

До прямих методів державного регулювання аграрного сектору економіки варто віднести:

- контроль за дотриманням державних стандартів на продовольчі ресурси;
- формування державних та регіональних продовольчих ресурсів;
- кількісні обмеження щодо виробництва сільськогосподарської продукції;
- встановлення квот та інших нетарифних обмежень на імпорт чи експорт сільськогосподарської продукції;
- нормативні вимоги до якості і сертифікації технології виробництва сільськогосподарської сировини;

²⁵ Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / Діброва А.Д. – К.: Формат, 2008. – С.46.

²⁶ Генеза ринкової економіки: Терміни. Поняття. Персоналії: екон. словник-довідник / [наук. ред. Г.І. Башнянин та В.С.Іфтемічук]. – Л. : Магнолія плюс, 2004. – С.72.

- централізовані бюджетні капітальні вкладення та управління об'єктами державної власності;
- накладення штрафів за порушення екологічних параметрів розвитку аграрного виробництва;
- прямі виплати на одиницю кінцевої продукції сільського господарства чи одиницю ресурсу (на 1 га сільськогосподарських угідь, 1 голову ВРХ);
- субсидування споживачів продовольства;
- експортні та імпорتنі тарифи на агропродовольство;
- контроль за ефективним використанням та ринковим обігом земель сільськогосподарського призначення;
- директивні заходи макроекономічних планів і цільових комплексних програм у галузі.

Методи непрямого регулювання – це методи, які регламентують поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, шляхом створення певного економічного середовища, яке змушує їх діяти у потрібному для держави напрямі. До опосередкованих методів державного регулювання аграрного сектору економіки можна віднести:

- пільгове кредитування та надання кредитних гарантій для інвестиційних проектів, пов'язаних із збільшенням обсягів чи зменшенням собівартості виробництва тієї чи іншої продукції;
- пільгове страхування урожаю відповідних видів сільськогосподарських культур;
- диференціація в оподаткуванні окремих видів агропромислової продукції;
- пропагування політики харчування серед населення, направленої на пояснення принципів раціонального харчування;
- індикативне планування виробництва та грошових потоків у галузі;
- запровадження стимулюючої системи оподаткування для збільшення капітальних вкладень у сільське господарство та створення нових робочих місць;
- інформаційне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників та розвиток дорадництва;
- регулювання умов конкуренції в галузі;
- пенсійне забезпечення сільських товаровиробників для стимулювання більш раннього виходу на пенсію;
- податки, що стимулюють розміщення виробництв, пов'язаних із розвитком сільських територій;
- розвиток інфраструктури села.

Методи державного регулювання аграрного сектору економіки залежно від того, на яких елементах людської діяльності вони ґрунтуються, поділяються на: адміністративні, економічні, правові та соціально-психологічні.

Адміністративні методи регулювання спираються на силу і авторитет державної влади, вони є директивними та обов'язковими до виконання. Одна з форм адміністративного регулювання – це розробка нормативно-правових актів (укази Президента, постанови уряду, нормативно-правові акти центральних та місцевих органів виконавчої влади) щодо регулювання виробничо-економічних відносин у системі агропромислового комплексу. Окрім них, до методів адміністративного регулювання відносяться різноманітні інструкції, вказівки тощо.

Згадані заходи вважаються адміністративними, оскільки вони не ґрунтуються на економічних інтересах та стимулах, а спираються на силу державної влади.

До заходів адміністративного регулювання відноситься також регулювання технічних аспектів виробництва і торгівлі. Стандарти, технічні регламенти. Система

ліцензування і сертифікації можуть суттєво впливати на виробництво окремих товарів. Аналогічний вплив може відбуватися і на імпорт тих чи інших харчових продуктів. Вони повинні відповідати вимогам ветеринарного, санітарного чи фітосанітарного контролю. Таким чином, фінансування діяльності ветеринарної чи інших контрольних служб відноситься до адміністративного регулювання. До адміністративного регулювання також необхідно віднести призначення і звільнення управлінського персоналу на підприємствах з державною формою власності чи з державною участю.

Адміністративне регулювання в ринковій економіці має принципові відмінності від подібного регулювання в плановій економіці: відсутнє пряме втручання у виробничі процеси; немає директивних планів: держава тільки формує „правила гри” для суб’єктів господарювання.

У країнах з розвинутою ринковою економікою сфера адміністративних засобів обмежується головним чином охороною довкілля, забезпечення мінімально допустимих умов життя малозабезпечених верств населення, а також припинення розвитку тіншового бізнесу.

Економічні методи державного регулювання являють собою сукупність способів і прийомів впливу на економіку суб’єктів господарювання, що забезпечують реалізацію їх економічних інтересів, підприємницького зиску, свободу економічного вибору, ініціативу і самостійність, формування умов для вільної конкуренції. Економічне регулювання може здійснюватися через фінансові, кредитні, податкові та цінові заходи.

До фінансових заходів відносять – субсидії (дотації), компенсації, різноманітні схеми реструктуризації боргів, підтримка страхування. Окрім того, це фінансування створення різноманітних резервів при закупівлі і продажу продукції за ринковими цінами, витрати на освіту (вкладення в людський капітал) і науку (підтримка розвитку науково-технічного прогресу), стимулювання структурних зрушень, розвиток сільської інфраструктури.

Кредитні заходи регулювання передбачають надання державою можливостей для отримання товаровиробниками пільгових кредитів. Податкові заходи пов’язані з регулюванням оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі фіксованим сільськогосподарським податком, податком на додану вартість, акцизами тощо.

Правові методи означають прийняття системи законів (конкретизованих в юридичних нормах і правилах), які створюють юридичні форми руху реальних економічних процесів. Оскільки ці процеси постійно змінюються, в прийнятті закони необхідно вносити поправки та доповнення. Правові методи доповнюють економічні методи державного регулювання.

Соціально-психологічні методи державного регулювання аграрного сектору економіки ґрунтуються на роз’ясненні та популяризації цілей і змісту аграрної політики держави. Суть цих методів полягає в тому, щоб формувати і підтримувати в людей певні переконання, духовні цінності, моральні позиції, психологічні настанови щодо державного впливу на сільське господарство, споживачів продовольства, захисту довкілля тощо.

Реалізація аграрної політики загалом здійснюється через рушійні сили та об’єкти аграрної політики. Під об’єктом аграрної політики в даному разі слід розуміти ті осередки суспільства, в яких має реалізовуватися аграрна політика.

В аграрній політиці об’єктами є сільськогосподарські товаровиробники, підприємства харчової та переробної промисловості, виробничої інфраструктури,

агропромислові формування. Об'єктом продовольчої політики вважається не тільки населення загалом, а й окремі вікові групи, малозабезпечені верстви. У зовнішньоекономічній діяльності об'єктами аграрної політики виступають підприємства й організації, які здійснюють експортні та імпорти операції. Нарешті, під об'єктами аграрної політики слід розуміти також сільські території (поселення) і сільське населення.

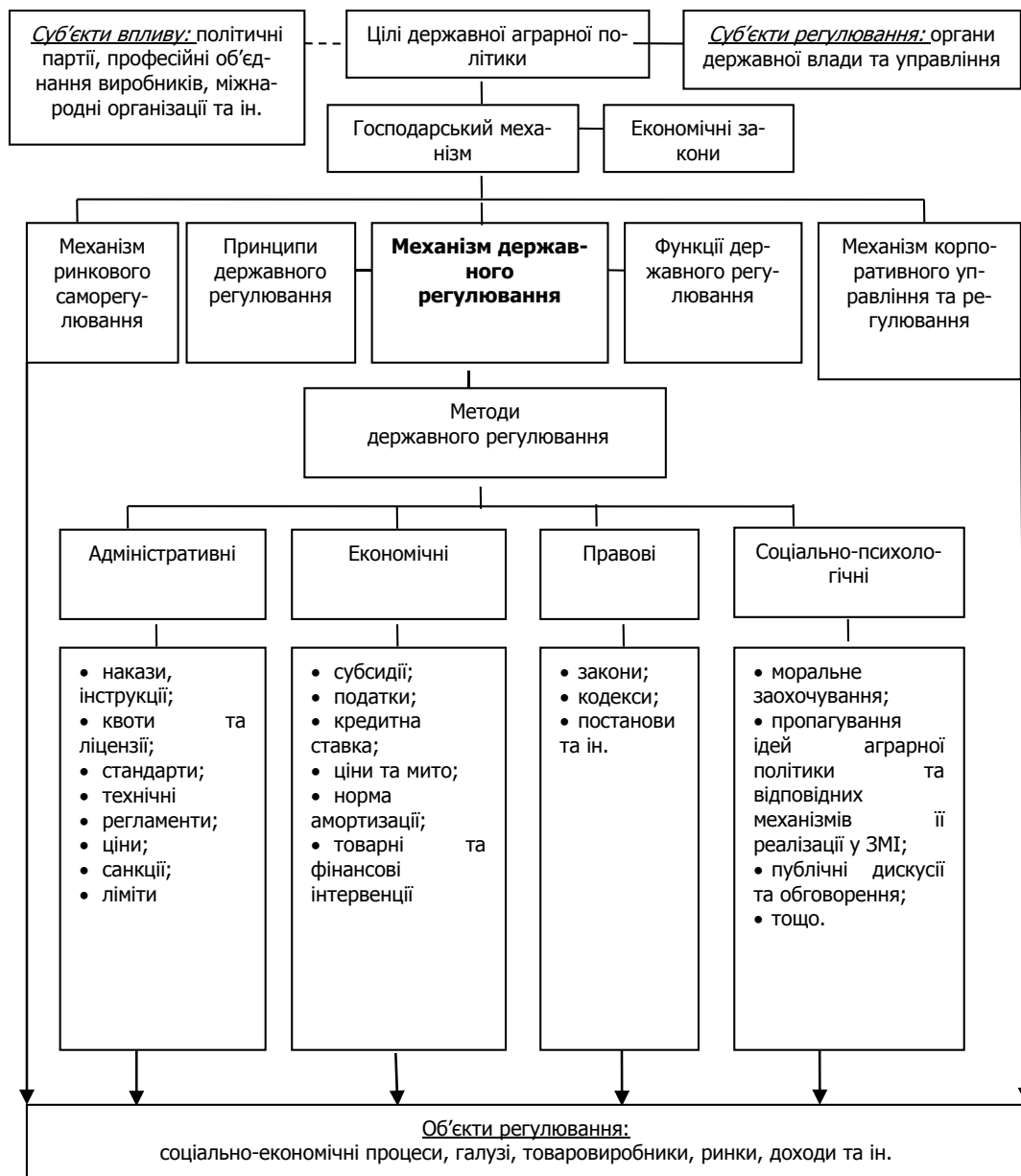

Рис. 1.1.3. Механізм регулювання сільськогосподарського виробництва в Україні

Згідно з чинним законодавством аграрні підприємства зараз здебільшого відійшли від традиційно успадкованого профілю діяльності – виробляти сільськогосподарську продукцію. За сучасних умов це різнопрофільні виробничо-збутові структури, в яких диверсифікація діяльності стала потребою функціонування в ринковому середовищі. Звідси, аграрна політика має враховувати таку сучасну своєрідність, а також своїми напрямками й цілями сприяти її розвитку²⁷.

Таблиця 1.1

Об'єкти аграрної політики

Структурний елемент	Об'єкт аграрної політики
Сільськогосподарська	Аграрні товаровиробники
	Сільське населення
Агропромислова	Підприємства виробничої інфраструктури
	Підприємства та агропромислові формування з переробки сільськогосподарської продукції
Продовольча	Населення
	Діти
	Малозабезпечені верстви населення
Зовнішньоекономічна	Експортери та імпортери сільськогосподарської сировини, продукції та продовольства

Основу аграрної політики становлять також її суб'єкти. Під суб'єктами аграрної політики слід розуміти сукупність тих юридичних і фізичних осіб, які виробляють і реалізують аграрну політику або сприяють її розробленню.

До суб'єктів аграрної політики відносять державу в особі органів державної влади та управління, політичні партії, громадські та професійні організації, аграрну науку, засоби масової інформації. Слід також вказати на надзвичайно важливу роль держави у власне реалізації аграрної політики.

Адже право приймати управлінські рішення з питань реалізації аграрної політики належить вищим посадовим особам і відповідним структурам законодавчої та виконавчої гілки державної влади. Вони також здійснюють контроль за виконанням прийнятих рішень. Практичне виконання здійснюється галузевими структурами центрального та регіонального рівня.

Роль суб'єктів у формуванні аграрної політики можна представити так (рис. 1.4). Взаємозалежність на представленій схемі така:

1. Суб'єкти аграрної політики (партії, громадські та професійні організації, аграрна наука, засоби масової інформації), виражаючи інтереси її носіїв, тобто товаровиробників АПК та споживачів продукції, розробляють певні пропозиції та подають їх до органів державної влади.

2. Органи державної влади та управління (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство аграрної політики України та продовольства і його регіональні структури) ухвалюють відповідні агрополітичні рішення та забезпечують їх реалізацію²⁸.

²⁷ Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 73.

²⁸ Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 76.

Рис. 1.4. Суб'єкти та їх роль у розробленні й реалізації аграрної політики України

Реалізація інтересів в аграрній політиці здійснюється також через політичні і бюрократичні інститути суспільства. Оскільки суспільство не може контролювати і відслідковувати детально діяльність цих інститутів, вони отримують певну свободу в узгодженні суспільних цілей та своїх особистих чи групових інтересів. Основними діючими особами у формуванні національної аграрної політики, що часто мають свої інтереси, є наступні суб'єкти:

1) Першість серед суб'єктів, що формують аграрну політику, належить політикам. У законодавчих органах розвинених країн не так багато представників безпосередньо селян, оскільки згаданий клас становить незначну частину населення цих країн. Однак політики часто голосують за заходи підтримки аграрного сектору, оскільки аграрне лобі, як правило, добре організоване та користується підтримкою у суспільстві. Якщо ж у законодавчому органі представлена аграрна партія (фракція, група депутатів), то політики цієї фракції напряму зацікавлені у збільшенні аграрного бюджету країни, адже це показує їх ефективність як політиків і збільшує шанси на переобрання.

2) Друга група дієвих осіб при формуванні аграрної політики – бюрократія. Вищі державні службовці стають лобістами сектору економіки, яким управляють: вони вузько спеціалізовані на проблемах цього сектору, їх статус і престиж залежать від ситуації у цьому секторі, їх пов'язують численні зв'язки, формальні та неформальні, з суб'єктами цього сектору. Більше того, департаменти та міністерства, які представляють різні сектори економіки, часто конкурують один з одним за вплив у суспільстві, а також протистоять зовнішнім втручанням у справи сектору з боку політиків і загальних міністерств, серед яких міністерство фінансів, зовнішньої торгівлі і т.п. У подібних умовах головний інтерес бюрократії як такої полягає у збільшенні бюджету і (чи) штату відомства.

Із цієї точки зору бюрократія зацікавлена у складніших і більш дорожчих заходах державного регулювання, адже це збільшує контрольований бюджет і обсяг роботи

відомства, а також зменшує можливість зовнішніх втручань у його справи, оскільки складна програма вимагає високої і спеціальної кваліфікації.

3) Аграрне лобі – групи суспільства, що зацікавлені у підтримці аграрного сектору. Кожен сектор економіки у розвинених країнах має свої групи тиску, чи групи інтересів. Однак загально визнано, що групи тиску в аграрному секторі найбільш організовані і впливові. У більшості країн наявні сильні союзи фермерів, що об'єднують основну частину сільськогосподарських виробників. Такі професійні об'єднання впливають на формування аграрної політики, надаючи політикам необхідну інформацію та розробляючи законопроекти, а також шляхом впливу на суспільну думку пропагандистськими методами²⁹.

Таблиця 1.2

Групи інтересів в аграрній політиці

Носій інтересів	Виразник інтересів
Виробники сільськогосподарської продукції (сировини) і продовольчих та непродовольчих товарів сільськогосподарського призначення	Політичні партії Бюрократія Професійні об'єднання Громадські організації Асоціації

1.1.3. Історичні аспекти виникнення макроекономічного регулювання / Historical aspects of the origin of macroeconomic regulation

Проблеми, пов'язані з місцем держави в регулюванні економічних процесів розглядалися вченими від самого початку виникнення економічної науки. В епоху первинного нагромадження капіталу держава активно втручалася у перебіг економічних процесів. Уже в той час, у XV ст. зародився меркантилізм (фр. *mercantilisme*, італ. – *merkante* – торговець, купець), який згодом став у ряді країн Західної Європи основним напрямом економічних досліджень та змістом довготермінової державної політики і проіснував до середини XVIII ст. Меркантилісти намагалися науково обґрунтувати концепцію економічної політики в період зародження капіталізму. Вона стала базою для розробки механізму державного регулювання приватного господарювання в масштабах національної економіки, при цьому держава визнавалася головним суб'єктом економіки.

Меркантилісти вважали зовнішню торгівлю і грошовий обіг джерелом багатства і пропагували забезпечення державою активного торгового балансу. Головною метою досліджень меркантилістів були пошуки джерел багатства, об'єктом спостережень – торгівля, а предметом уваги – рух грошей і товарів між окремими країнами. Ідеї меркантилізму стали теоретичною базою державної політики, яка отримала назву протекціонізму, що передбачає стимулювання розвитку вітчизняної економіки, її захист від іноземних конкурентів, розширення ринків збуту вітчизняних товарів. Фактично з XVII ст. і до наших днів не було у світі держави, яка б у відповідних умовах не використовувала засоби економічної політики протекціонізму.

У XVII–XIX ст., із зміцненням і розвитком приватного підприємництва, посиленням господарської самостійності товаровиробників визначилася тенденція до послаблення економічної ролі держави. Тому вже фізіократи (гр. *physis* – природа;

²⁹ Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 76.

kratos – влада, сила) висували ідею про вільну торгівлю та обмеження втручання держави в економіку. Основоположниками цієї теорії вважають Ф. Кене (1694–1774 рр.) – „Економічна таблиця” (1758 р.) і А. Тюрго (1727–1781 рр.) – „Роздуми про створення і розподіл багатств” (1766 р.).

На відміну від меркантилістів фізіократи перенесли дослідження економічних явищ із сфери обігу у сферу виробництва започаткувавши політичну економію як науку. Проте фізіократи помилково визнавали тільки землю і землеробство джерелом багатства, а працю в сільському господарстві – лише єдиною продуктивною працею. Ф. Кене висунув концепцію „природного порядку”, яка виходила з визнання відповідних об’єктивних законів не тільки в природі, й у суспільному житті. Він передбачав розвиток економіки на основі вільної конкуренції і саморегулювання ринкових цін, виключаючи втручання держави.

Найбільш відомими класиками політичної економії вважаються шотландський економіст і філософ А. Сміт (1723–1790 рр.) та англійський економіст Д. Рікардо (1772–1823 рр.).

Завершення етапу первинного нагромадження капіталу потребувало нових ідей, торговий та особливо промисловий капітал прагнув звільнення від державної опіки. Важливе місце у розвитку уявлень про місце держави в економіці мала робота А. Сміта „Дослідження про природу і причини багатства народів” (1776 р.), де він доводить, що ринок є успішним інструментом, який забезпечує як економічне зростання, так і суспільний добробут.

Визначальною рисою фундаментальної праці А. Сміта стало обґрунтування необхідності обмеження ролі держави в економіці, оскільки особистий інтерес та конкурентна боротьба природно поєднують досягнення власної вигоди з реалізацією інтересів суспільства в цілому. Саме завдяки цьому механізмові економіка, на переконання А. Сміта, управляється „невидимою рукою”, яка спрямовує її розвиток на виробництво якісних і потрібних суспільству товарів. А. Сміт відстоював ідею „природної гармонії” (рівноваги), яка встановлюється в економіці стихійно, за відсутності зовнішнього (державного) втручання і є оптимальним режимом функціонування економічної системи.

Д. Рікардо також був прихильником обмеження втручання держави в економіку. Як і А. Сміт, він вважав, що в економіці діють об’єктивні і стихійні закони, які піддаються пізнанню. Механізм їх дії за відсутності зовнішнього (державного) втручання підтримує економічну систему у рівновазі. Натомість Д. Рікардо звертав особливу увагу на необхідність розробки державної економічної політики, яка сприяла б зростанню виробничих сил суспільства. А. Сміт та Д. Рікардо вважаються засновниками теорії і політики фритредерства. На їхнє переконання ця політика є ідеальною, завжди вигідною всім країнам і народам.

Наукові праці А. Сміта [356] та Д. Рікардо [324] мали визначальний вплив на становлення і розвиток економічної науки та формування економічної політики низки європейських держав. Погляди класиків політичної економії знайшли подальше відображення у працях відомих економістів нової хвилі у першій половині XIX ст. – Ж. Батіста Сея (1767-1832 рр.), Т. Р. Мальтуса (1766-1834 рр.), Дж. Стюарта Міля (1806-1873 рр.) та ін. І хоча вони не схвалювали втручання держави в ринкові процеси, економічна роль держави знайшла висвітлення в їхніх працях.

Значні досягнення в науці та бурхливий розвиток промисловості в другій половині XIX ст. істотно вплинули на зміну економічних функцій держави. У цей час все наполегливіше почали пропагуватися ідеї щодо необхідності створення держави, яка не тільки забезпечує охорону правопорядку, а й здійснює політику в інтересах всіх

членів суспільства. Реалізація цих ідей багато в чому стала можливою завдяки профспілковому та робітничому руху. Разом із тим, уже з середини XIX ст., із переходом до великомасштабного індустріального виробництва ринковий механізм почав давати „збої“. Як з'ясувалося, виникли проблеми з оптимізацією функціонування власних виробничих сил за допомогою класичних механізмів регулювання капіталістичного ринку. Усе це в сукупності виражалося у загостренні руйнівних криз суспільного відтворення та наростання внутрішніх соціальних протиріч. Боротьба за існування, класові конфлікти, зіткнення інтересів, протистояння уряду та опозиції розглядалися як головна рушійна сила розвитку суспільства. Саме в цей час економічна теорія К. Маркса стала в XIX ст. однією із складових суспільної ідеології соціалістичних країн з плановим господарством, у такий спосіб зробивши внесок до докорінних змін як соціально-економічної, так і загальної історії людства³⁰.

К. Маркс та його послідовники вважали, що проблеми капіталістичного товарного господарства неможливо вирішити в рамках існуючої системи господарства навіть за допомогою держави. А відповідно, посилення державного втручання в економіку лише доводить правоту їх вчення про приреченість приватного господарювання і стихійного ринку. На зміну їм повинні прийти суспільна власність на засоби виробництва і свідома планомірна організація виробництва в масштабах суспільства, яку будуть здійснювати наймані працівники.

Ідеї супротивників державного втручання в економіку були запозичені з робіт прихильників класичного лібералізму, англійського мислителя XVIII ст. У. Годвіна, ідеологів європейського анархізму XIX ст. М. Штирнера, П. Прудона, американського трансценденталіста Г. Торо та ін. Анархісти і ліберали відкрито проголошували своє вороже відношення до держави й категорично виступали проти втручання держави в соціальну та економічну сфери. Ця позиція знайшла своє відображення в роботі американського публіциста А. Дж. Нока „Наш ворог – держава“, яка була опублікована в 1928 р.

Як стверджував інший представник цієї течії Р. Макбрайт, „ринкова економіка, звільнена від державного втручання, являє собою не тільки моральне рішення для Америки та всього іншого світу, але і єдиний шлях відновлення економічного здоров'я та процвітання“.

Об'єктивні процеси капіталістичного виробництва, що відбувалися протягом першої чверті XX ст., вимагали активного державного втручання в соціально-економічне життя суспільства. Нездатність держави адаптувати господарський механізм до мінливих економічних умов стала однією з головних причин найглибшої в історії капіталізму економічної кризи 1929–1933 рр. Криза підтвердила, що ринкова система самостійно не здатна забезпечити економічну рівновагу внаслідок різних інтересів суспільства та бізнесу. Соціальна неоднорідність суспільства та зумовлені нею відмінності економічних інтересів класів, соціальних верств і груп, з одного боку, і намагання зберегти існуючу соціально-економічну систему, з іншого, об'єктивно вимагали виконання державою відповідних функцій, як наприклад перерозподіл національного доходу та ресурсів, захист конкуренції, формування правової бази соціально-економічних процесів. Ці вимоги були значним чином враховані в концепціях представників кейнсіанського напрямку економічної теорії.

³⁰ Малий І.Й. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія / Малий І.Й., Діба М.І., Галабурда М.К.; за заг. та наук. ред. І.Й.Малого. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 90.

Кейнсіанська концепція базується на ідеях одного із найбільш видатних економістів ХХ ст. Джона Мейнарда Кейнса (1883–1946 рр.). Він здійснив революцію в економічній науці свого часу, сформувавши концепцію ринкової економіки як цілісної системи. Д. Кейнс ввів у науковий обіг поняття „макроекономіка“, яка як самостійна наукова дисципліна сформувалася після виходу в 1936 р. його головної книги „Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей“. Дж. Кейнс виступив проти „Закону Сея“ – теоретичної підвалини лібералізму, відповідно до якого пропозиція сама створює собі попит, а економіка стабільно утримується в стані загальної рівноваги. А оскільки механізми ринку, на думку Дж. Кейнса, не забезпечують постійної відповідності між сукупним попитом і сукупною пропозицією, необхідне державне регулювання на макроекономічному рівні. Використовуючи бюджетні та грошово-кредитні важелі, держава повинна впливати на сукупний попит.

Головна відмінність кейнсіанської моделі економічної системи полягає у відкритому визнанні регулюючої ролі держави в економіці та соціальній сферах. Дж. Кейнс та його прибічники обґрунтували думку про те, що тільки державне втручання здатне забезпечити стале економічне зростання і зайнятість працездатного населення і тим самим скоригувати негативні аспекти ринку та вільної конкуренції. Незважаючи на те, що Кейнс достатньо скептично відносився до концепції „невидимої руки“ А. Сміта, він та його прихильники не поділяли запровадження антиринкових заходів, оскільки вважали, що ринкова економіка відкрита, надзвичайно динамічна і керується принципом саморегулювання. Вони продовжували дотримуватися базових принципів організації та функціонування ринкової економіки, таких як вільна конкуренція, механізм вільних цін, рівновага попиту і пропозиції, свобода економічного вибору. В результаті система, яку запропонував Кейнс, дає можливість оперативно і гнучко пристосовуватися до технологічних, системних, структурних та інших змін.

Незважаючи на те, що у Дж. Кейнса нічого не згадується про аграрну проблематику, його роботи суттєво вплинули на аграрну теорію та аграрну політику США в пошуках виходу з кризи в кінці 20-х – початку 30-х років, коли ринок не зміг подолати кризи подібних масштабів і виникла необхідність активного втручання держави.

Проте запропонована Дж. Кейнсом система заходів державного регулювання мала, в основному, антикризовий характер. Мета цих заходів полягала в тому, щоб допомогти капіталістичній ринковій економіці вийти із затьяжної кризи, забезпечити економічне зростання і максимальну зайнятість працездатного населення. Тому деякі учні і послідовники Кейнса критикували обмежувальний характер запропонованих ним рецептів, вказували на те, що у нього держава відіграє роль „пожежної команди, яка гасить пожежу“.

Із другої половини 70-х – початку 80-х років минулого століття відбувався інтенсивний пошук нових підходів до державного регулювання економіки. Спонукальним мотивом до цього було посилення тенденцій до зростання темпів інфляції, сповільнення темпів підвищення продуктивності праці та прояв інших негативних моментів в економіці, що викликало недовіру до кейнсіанської теорії.

На протипагу кейнсіанству формується неоліберальний напрям, прихильники якого проголошують за мету відродження економічного лібералізму шляхом його оновлення. Біля витоків неолібералізму знаходилися такі видатні науковці, як Л. фон Мізес (лідер віденської школи неолібералізму), Ф. фон Хайек – Нобелівський лауреат 1974 р. (лондонська школа) та М. Алле (паризька концепція неолібералізму), В. Ойкен та Л. Ерхард (фрейбурзька концепція неолібералізму), М. Фрідмен –

Нобелівський лауреат 1976 р. (чиказька школа). Проте серед перерахованих концепцій неолібералізму найбільшого поширення набули ідеї чиказької школи неолібералізму – монетаризм. В основу ідей монетаризму покладена кількісна теорія грошей, яка трактує гроші як основний елемент ринкового господарства.

М. Фрідмен принципово заперечує державне втручання в економіку, навіть у сфері освіти та медицини, вважаючи, що їх функціонування в автоматичному режимі найефективніше. Держава неспроможна належним чином регулювати економіку. Єдино допустимою формою урядового втручання він вважає регулювання грошової маси. Гроші, на його думку, являють собою надзвичайно дієвий інструмент впливу на господарські процеси, цілком достатній засіб для забезпечення стійкого економічного розвитку. В роботі „Капіталізм і свобода” (1962 р.) Фрідмен вказав 14 сфер, у які, з його точки зору, не можна допускати державного втручання. В їх числі регулювання обсягів виробництва, рівня цін, заробітної плати та ін. Таким чином, сфера діяльності держави обмежується регулюванням кількості грошей в обігу, боротьбою з монополізмом та окремими негараздами ринку, соціальною допомогою дітям та непрацездатним.

У світовій економічній науці на даний час спостерігається сплеск інтересу до теорії соціальної ринкової економіки, основи якої були вперше сформульовані зразу ж після закінчення Другої світової війни німецькими економістами, серед яких варто виділити А. Мюллера–Армака, якому ця теорія зобов'язана своєю назвою (soziale Marktwirtschaft). Вважається, що теорія соціальної ринкової економіки ґрунтується на працях німецької школи ордолібералізму. Головним для ордолібералів було поняття "порядок" (ordnung), залежно від рівня присутності якого економічні системи можуть варіювати від чисто ринкової до жорстко керованої. Саме ідею поєднання лібералізму і порядку, втіленого в діяльність держави, використовували теоретики соціальної ринкової економіки при обґрунтуванні курсу економічного розвитку в умовах післявоєнної Західної Німеччини. Ця теорія потім одержала визнання в інших розвинутих європейських країнах і зайняла свою нішу у світовій економічній науці.

П. Самуельсон об'єднав „неокласичний синтез” англійського економіста А. Маршалла з теорією Д. Кейнса в частині державного регулювання економіки в єдине ціле – „новий неокласичний синтез”. Від „неокласичного синтезу” був запозичений принцип оптимізації і уявлення про ринкову економіку як урівноважену систему, а з теорії основоположника макроекономіки запозичені такі аспекти, як принцип агрегування (вивчення економіки на основі дослідження взаємодії між агрегованими змінними), деякі інструменти аналізу, а також ідея негнучкості заробітної плати.

Таким чином, економічна роль держави, на думку П. Самуельсона, полягає в досягненні загальної рівноваги економіки та її стабілізаційного зростання задля підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства. „Держава повинна займатися тим, чим ... взагалі ніхто не займається”. В подальшому протиріччя між прихильниками кейнсіанства та лібералізму а також невирішеність низки теоретичних і практичних аспектів регулювання спонукали пошук нових форм і методів впливу держави на економіку.

У 50–60-х роках ХХ ст. започаткована нова наукова школа, яка пропагувала ідеї мінімального втручання держави в економіку – „теорія суспільного вибору”. Її представники Дж. Б'юкенен (н. 1919 р.), Г. Таллок (н. 1922 р.), М. Олсон (н. 1932 р.), Д. Мюллер (н. 1940 р.), Р. Толлісон (н. 1942 р.) критикуючи кейнсіанців, поставили під сумнів ефективність державного втручання в економіку. Послідовно використовуючи принципи класичного лібералізму та методи маржинального

аналізу, вони активно втручалися у сфери, які традиційно досліджували політологи, соціологи, юристи; подібне втручання одержало назву „економічного імперіалізму”. Критикуючи державне регулювання, представники теорії суспільного вибору зробили об’єктом аналізу не вплив кредитно-грошових і фінансових інструментів на економіку, а сам процес прийняття урядових рішень.

Основна ідея запропонованого ними підходу полягає в тому, що люди, діючи в політичній сфері, намагаються задовольнити особисті інтереси. Тому вчені цієї школи послідовно викривають міф про державу, у якої немає ніяких інших цілей окрім турботи про суспільні інтереси. „Раціональні політики” підтримують перш за все ті програми, які сприяють підвищенню їх престижу і збільшують шанси отримати перемогу на чергових виборах. Таким чином, теорія суспільного вибору намагалася більш послідовно визначити принципи індивідуалізму, поширюючи їх не тільки на всю економіку, й на державу.

Проте і теорія суспільного вибору не зуміла подолати відому абстрактність та відірваність від життя неокласичної парадигми, перш за все її абсолютизацію ринкової стадії розвитку світової цивілізації. Цей недолік став особливо проявлятися в процесі науково-технічної революції, яка створила об’єктивні передумови для кардинальної зміни системи цінностей. З’ясувалося, що ні неокласичний напрям в цілому, ні навіть кейнсіанство не в змозі органічно включити ці процеси в предмет свого аналізу, пояснити їх, виходячи із своєї системи категорій і законів. Не дивно, що на цьому фоні все більшу популярність починає набувати інституційно-соціологічний напрям.

У сучасних економічних дослідженнях щодо суті, сфери інтересів, категоріального апарату, методології та аналітичних інструментаріїв інституціоналізм прийнято поділяти на „старий”, чи традиційний, та „неоінституціоналізм” (як варіант – „новий інституціоналізм”).

„Старий” інституціоналізм тісно пов’язаний з еволюційною теорією і по суті може бути об’єднаний в єдину інституційно-еволюційну доктрину. Складовими неоінституціоналізму є теорія трансакційних витрат, теорія прав власності, „нова економічна історія” та інші школи. „Старий” інституціоналізм зазвичай пов’язують з відомими американськими вченими: Т. Вебленом (1857–1929 рр.), Дж. Коммонсом (1862–1945 рр.), У. Мітчелом (1874–1948 рр.), Д. Кларком (1847–1938 рр.), Дж. Гелбрейтом (1908–2006 рр.).

Таким чином, на межі ХІХ–ХХ ст. в економічній науці сформувався комплекс ідей, який суттєво відрізнявся від базових постулатів ортодоксальної теорії, разом із тим він залишився в межах ринкової парадигми. Це було викликано потребою в новому підході, який би „...вивчав поведінку людини і загальний економічний розвиток в умовах не ресурсних, а інституційних обмежень, тобто діяльність економічних суб’єктів під впливом правових норм і культурних традицій, названих загальним ім’ям „інститути”. Інституціоналісти досліджували в основному вплив на економічні суб’єкти конкретних норм і всієї нормативної інфраструктури, не зумівши при цьому сформувати цілісну наукову доктрину”.

У ХХ ст. провідні вчені-теоретики перш за все розвивали статичну модель ринку, що склалась у попередньому столітті. Так, заслуговують на увагу розроблені теорія добробуту А. Пігу (1877–1959 рр.), концепції „провалів” ринку і „провалів” держави Дж. Акерлофа (н. 1940 р.), Дж. Стігліца (н. 1943 р.) та ін., перевірене досягнення максимуму статичної ефективності при досконалій конкуренції К. Ерроу (н. 1921 р.), отримана відповідь на питання щодо вирішення системи вальрасівських рівнянь загальної ринкової рівноваги Ж. Дебре, розроблені теорія недосконалої конкуренції

та теорія ігор П. Сраффа (1898–1983 рр.), Е. Чемберліна (1899–1967 рр.), О. Моргенштерна (1902–1977 рр.), Дж. Неша (н. 1928 р.) та ін.

Самі теоретичні дослідження соціальної функції добробуту здебільшого є математичним доповненням до аналітичних питань економічної теорії. Проте наприкінці 40-х років ХХ ст. означені дослідження сформувавши і виокремили повну нормативну теорію, що досліджувала проблеми благополуччя різних економіко-політичних устроїв суспільства та механізмів здійснення соціального вибору. Методологічні інструменти теорії використовувалися для обґрунтування основних напрямів економічної політики.

У теорії добробуту констатується, що причиною провалів ринку є не тільки монополія, але і наявність зовнішніх ефектів (екстерналій). Джерелами цих „провалів” також виступають, зокрема, неповнота інформації та високі витрати на її отримання, моральний ризик, протиріччя інтересів „принципал – агент”. Тезі про спроможність держави коригувати „провали” ринку протиставлений висновок щодо „провалів” держави, обґрунтований концепціями ретроорієнтованої поведінки і природи політики.

Зважаючи на наведене вище можна зробити висновок, що необхідність посилення чи послаблення державного втручання в економічні процеси визначалася реальною дійсністю. В епоху розквіту ліберальної ринкової економіки значно більше поширення отримав класичний напрям стосовно питання про економічну роль держави. Внаслідок кризи класичного товарного господарства та вимушеного посилення економічної діяльності держави: кейнсіанська теорія в 30-ті роки і до середини 70-х років минулого століття мала перевагу над класичною. В кінці 70-х років посилилася тенденція до зростання інфляції, сповільнилися темпи підвищення продуктивності праці та виникли інші негативні моменти в економіці, що викликало недовіру до кейнсіанської теорії. Саме в цей час виникли та отримали розвиток більшість альтернативних макроекономічних концепцій. На сьогодні складно визначити баланс згаданих двох течій з питань економічної діяльності держави. Боротьба між цими науковими тенденціями продовжується й тепер.

З іншого боку слід зазначити, що сучасні економічні системи в розвинутих країнах функціонують на принципах органічного поєднання ринкового механізму регулювання з державним. Причому механізми регулювання діють не відособлено, а відбувається взаємопроникнення функцій ринку та державного регулювання.

Це зумовлено тим, що в сучасному суспільстві при збереженні ринкових свобод, інститутів і механізмів значним чином через ускладнення соціально-економічних процесів відбувається розширення функцій держави. Переважна більшість фундаментальних проблем сьогодення не може бути ефективно вирішена за допомогою тільки ринкових механізмів. Проте було б помилково вбачати в державному регулюванні панацею від усіх соціально-економічних проблем. Економічна ефективність – це, перш за все, ринок. Тому всі сучасні розвинуті економіки базуються на ринкових засадах, які поступово сприймаються всім іншим світом, незважаючи на те, що кожна країна зберігає власну специфіку. Колишнє протистояння держави і ринку в розвинутих країнах втратило сенс: і держава, і ринок займають в соціально-економічній системі цілком визначене місце, виконують притаманні тільки їм функції та існують в непорушній єдності.

Як свідчить зарубіжний та й вже набутий вітчизняний досвід, жодна концепція макроекономічного регулювання, якщо вона не адаптована до місцевих умов, а скопійована і механічно впроваджена в економіку країни без урахування особливостей і рівня економічного, політичного і навіть культурного розвитку, не

зможє забезпечити відповідного позитивного результату. Концепція, яка для однієї країни є доцільною та ефективною, для іншої може бути неприйнятною.

Така концепція повинна враховувати, з одного боку, багатогранність теорій про місце держави в економіці, а з іншого – базуватися на ретельному аналізі факторів і причин, які зумовили в різних країнах на різноманітних етапах зміну наукових положень, що приймалися за основу при реалізації економічної політики та визначенні місця держави. Кожна з відомих теоретичних шкіл мала у своєму арсеналі відповідні інструментарії регулювання економіки. Проте до цього часу не сформульований універсальний критерій оптимальності наслідків державного втручання в економічні процеси.

Усе це, звичайно, ускладнює формування ефективної системи державного регулювання вітчизняної економіки. Але те, що вже в цьому відношенні зроблено в минулому в інших державах, є для нас цілком очевидним фактом. У теорії і практиці державного втручання в економічні процеси потрібно враховувати наявний світовий досвід і вирішувати, у який спосіб і в яких межах його можна використати з максимальною ефективністю для країни.

1.1.4. Зона конфлікту економічних інтересів та суспільних потреб в політичному контексті / Conflict area of business interests and public demands at the policy context

Наукова теорія і практична діяльність держави щодо регулювання сільського господарства має обов'язково враховувати унікальні особливості, що притаманні цій галузі економіки, його місце і значення в національній народногосподарській системі та житті суспільства, а також кількісні й якісні зміни на кожний поточний момент як результат ринкових перетворень.

Разом із тим, хоча окремі важливі обставини, які визначають необхідність державного регулювання сільського господарства, є хрестоматійно відомими, до цього часу продовжуються дискусії щодо доцільності його здійснення. Це пов'язано з тим, що в період проведення ринкових реформ сформувалися дві основні точки зору щодо визначення масштабів державного регулювання: теорія протекціонізму (protectionism) та вільної торгівлі (free trade).

Термін „протекціонізм” до цього часу немає однозначного трактування. Так, Чамберс і Д. Пік (1994 р.) вказують на три різноманітні і найбільш важливі визначення протекціонізму. Відповідно до першого визначення, запропонованого Р. Болдвіном (1970 р.), протекціоністськими вважаються будь-яке державне втручання, що впливає на перерозподіл ресурсів внаслідок чого знижується добробут. Проте за такого підходу будь-яке адміністративне рішення не може вважатися протекціоністським, навіть якщо воно погіршує чи обмежує торгівлю, за умови, що це рішення ефективно впливає на стан ринку, запобігаючи фіаско. Друге визначення протекціонізму, сформульоване І. Вальтером (1972 р.), як будь-яке державне втручання, що негативно впливає на обсяг, структуру чи напрями торгових потоків. Відповідно до третього визначення, запропонованого Дж. Хілманом (1991 р.), протекціонізм – будь-яке державне втручання, що перешкоджає чи обмежує імпорт.

В «Економічній енциклопедії»³¹ під протекціонізмом (лат. protectionis – заступництво, захист) розуміють економічну політику й доктрину, спрямовану на стимулювання національної економіки та її захист від іноземної конкуренції.

³¹ Економічна енциклопедія: у 3 т. / [гол. ред. Б.Д.Гаврилишин]. – К. : Академія, 2000. – Т.2. – С. 131.

Аналіз тенденцій розвитку протекціонізму дозволяє виділити декілька його видів: 1) селективний протекціонізм – спрямований проти окремих країн чи окремих товарів; 2) галузевий протекціонізм – захищає відповідні галузі, перш за все сільське господарство в межах аграрного протекціонізму; 3) колективний протекціонізм – здійснюється об'єднаннями країн по відношенню до третіх країн; 4) прихований протекціонізм – виконується методами внутрішньої економічної політики³².

Аграрний протекціонізм – система фінансово-правових заходів держави, спрямованих на підтримку чи підвищення доходів підприємців у сільському господарстві та деяких інших галузях агропромислового комплексу.

Аналіз показує, що політика національних урядів, як і керівних органів інтеграційних угруповань у сфері регулювання сільськогосподарських ринків та протекціонізму, розрізняється за деякими параметрами. По-перше, залежно від обсягу підтримки. По-друге, залежно від механізму підтримки (залежно від пропорції між прихованим субсидуванням за рахунок споживачів і фінансуванням з державного бюджету, тобто за рахунок платників податків і доходів державного сектору економіки). По-третє, залежно від субсидованих товарів. По-четверте, залежно від конкретних методів підтримки, що застосовуються.

Незважаючи на запровадження Світовою організацією торгівлі (СОТ) політики лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, на даний час можна констатувати, що більшість розвинутих країн намагається зберегти систему аграрного протекціонізму. Для пояснення цього явища спеціалістами висувається, як мінімум, п'ять теорій:

1. Теорія «колективної дії» – відповідно до якої в деяких країнах здійснюється політика, спрямована на формування в суспільстві „людини, що змушена користуватися послугами держави“. Це стає можливим, коли в промислово розвинутих країнах розпочинається довготерміновий процес скорочення фермерських господарств, а в суспільстві домінує розуміння важливості збереження національного аграрного сектору. Інтереси товаровиробників відстоюють невеликі, але добре організовані та дуже активні об'єднання спеціалізованих аграрних товаровиробників.

2. Теорія «вразливості сільськогосподарського виробництва від коливань ринку» – виходить з того, що на відміну від інших галузей економіки сільськогосподарське виробництво значно чутливіше до коливань ринку.

3. Теорія «інституційного застою» – відображає ситуацію, яка, починаючи з другої половини 80-х років ХХ ст. характерна для більшості розвинутих країн з ефективним сільським господарством. Відповідно до цієї теорії, значна частина сільськогосподарського виробництва здійснюється відносно незначною часткою ефективних господарств. У тих країнах, де досягнуто високих обсягів експорту сільськогосподарської продукції, аграрний протекціонізм забезпечує їй значну частку конкурентоспроможності на світовому ринку.

4. Теорія «попиту і пропозиції на сільськогосподарський протекціонізм». Її автор Юджиро Хайямі розглядає аграрний протекціонізм як функцію економічного розвитку. Відповідно до неї на першій стадії індустріалізації у країн, що розвиваються, сільськогосподарський сектор інтенсивно експлуатується на користь інших галузей

³² Киреев А.П. Международная экономика / Киреев А.П. – Ч.І. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. – М. : Междунар. отношения, 2000. – С. 199.

економіки. Сільське господарство не може протидіяти цьому курсу, оскільки воно не організоване та політично інертне.

5. П'ята теорія розглядає аграрний протекціонізм як „реакцію на випадкові порушення економічної рівноваги”. Відповідно до неї, аграрний протекціонізм зростає тоді, коли потребує відповідь на порушення міжгалузевої економічної рівноваги. До неї, наприклад, відноситься втрата конкурентоспроможності національного сільського господарства порівняно з іноземним, а також війни чи їх загроза, що стимулює появу в суспільстві очікувань дефіциту продовольства.

Проте, як стверджує М. Трейсі³³, з точки зору економічної науки аргументи на користь аграрного протекціонізму недостатньо обґрунтованими (теорія меркантилістів, забезпечення платіжного балансу країни, а також заходи держави у відповідь на введення протекційних заходів), деякі – економічно обґрунтовані (аргументи „молодої галузі”, протидія демпінговій торгівлі, аргументи щодо умов торгівлі, безробіття), а деякі не мають нічного спільного з економічною теорією і не можуть бути оцінені за допомогою методів економічного аналізу (продовольча безпека, аргументи на користь „стилю життя”).

Разом із тим, запровадження політики аграрного протекціонізму може викликати негативні відхилення у розвитку аграрної економіки у зв'язку з некомпетентністю, корумпованістю уряду і невиправданим лобіюванням. Ця обставина вимагає виважених рішень уряду при здійсненні заходів державного регулювання.

Крім протекціонізму існує й інший підхід, який полягає в тому, що сільське господарство не повинно мати будь-яких переваг порівняно з іншими галузями економіки. Тому сільське господарство, як і будь-який інший сектор економіки, повинно підпадати під ринкове регулювання. Такий підхід отримав назву політики вільної торгівлі або фритредерства – політика мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю, яка ґрунтується на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції.

Проте у питаннях державного регулювання не може бути одного рішення раз і назавжди. Передусім це залежить не тільки від економічних чи політичних факторів, й від фактора часу, ефективності застосування різноманітних механізмів, готовності інституційної системи.

Конфлікти економічних інтересів, що виникають у сільському господарстві, насамперед, пов'язані з розподілом прибутків у галузі, доступу до ресурсів, ринків збуту продукції, тощо. Зокрема, як і в інших галузях економіки, інтереси виробників і споживачів продовольства в частині ціноутворення є протилежними, оскільки виробник зацікавлений продати продукцію за найвищу ціну, а споживач – купити як – найдешевше. При цьому, за ефективного функціонування ринку виробник використовує ресурси, відшкодовуючи витрати в розмірі їхньої вартості, а споживач повинен повністю оплачувати вартість купленого товару. Такий порядок являє собою необхідну умову оптимального, за Парето, розподілу ресурсів.

Залежно від характеру кінцевого продукту, його споживчих властивостей, а також технологічних вимог до сировини, сільськогосподарська продукція, перш ніж потрапити до кінцевого споживача, надходить на переробні підприємства. Зокрема, переробка рослинної сировини здійснюється на борошномельних, хлібопекарських, цукрових, олієжирових, плодоовочеконсервних та інших підприємствах. Переробка

³³ Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику / Трейси М. – СПб : Экон. шк., 1995. – С. 185-190.

тваринницької сировини відбувається на м'ясо-молочних, маслоробних, шкіряних та інших підприємствах.

З точки зору економічної теорії, застосування державного регулювання базується на існуванні так званих провалів ринку (market failure). Як показує світовий досвід, вільний (нерегульований) аграрний ринок, попри всі свої безумовні переваги, неспроможний забезпечити ефективне вирішення загальнонаціональних економічних та соціально-політичних проблем, особливо якщо вони не збігаються з приватним підприємницьким інтересом. Отже, можна визначити основні причини, що зумовлюють державне регулювання сільського господарства (рис.1.5).

Рис. 1.1.5. Об'єктивні передумови необхідності державного регулювання сільського господарства

По-перше, сільськогосподарське виробництво пов'язане з біологічними та природними процесами, які перебувають у прямій залежності від кліматичних факторів, рівні участі у сільськогосподарському виробництві людини, землі, рослин, тварин, обсягів основного та обігового капіталу і тому є дуже складною формою господарської діяльності. Незалежно від національної належності, рівня розвитку, форм власності, методів його організації сільське господарство має свої специфічні, притаманні тільки йому особливості. Вони найбільш знаково проявляються в умовах ринкової економіки при вільній конкуренції і недостатньому регулюванні державою відповідних процесів.

По-друге, неспроможність дії ринкових сил відносно сільськогосподарського виробництва проявляється в тому, що не враховується необхідність формування аграрним сектором суспільних благ. Незважаючи на те, що серед деяких економістів поширена думка, за якою сільське господарство не має будь-яких особливостей, які б виділяли цю галузь серед інших. Проте далеко не всі галузі економіки можуть зрівнятися із сільським господарством щодо його внеску в розвиток сільських територій, стан довкілля та продовольчу безпеку (рис. 1.6).

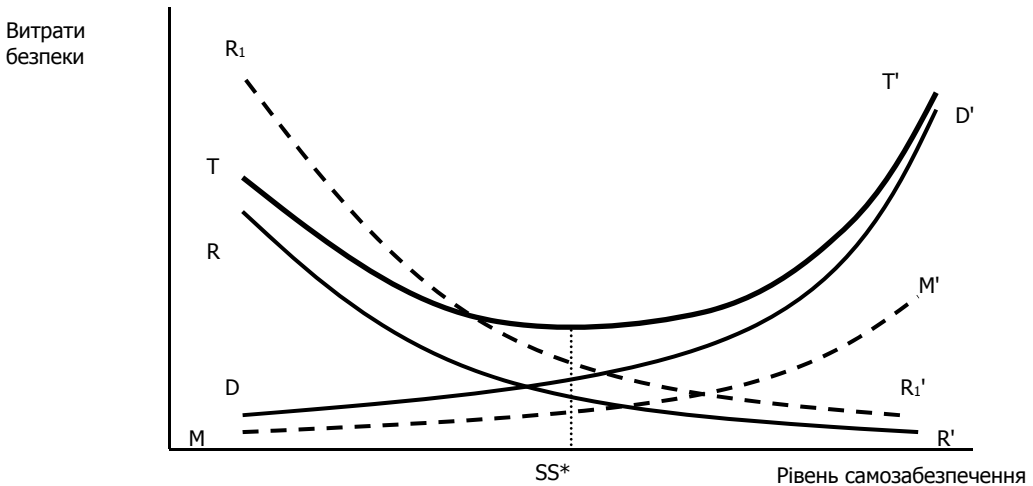

Рис. 1.6. Продовольча безпека та витрати на її досягнення³⁴

Крива DD' ілюструє альтернативні витрати забезпечення продовольчої безпеки. При відповідному рівні самозабезпеченості витрати різко зростають. Крива RR' демонструє зростання ризику порушення продовольчого забезпечення внаслідок можливого припинення імпорتنних поставок. Існування позитивних екстерналій переміщує криву DD' униз (MM'), зменшуючи витрати продовольчої безпеки, а посилення нестабільності світового ринку зміщує криву RR' вгору (R₁R'₁), збільшуючи ризику порушення забезпечення продуктами харчування. Оптимальний рівень самозабезпечення продовольством знаходиться в нижчій точці кривої TT'.

По-третє, сільське господарство необхідно розглядати не тільки як галузь, яка забезпечує країну харчовими продуктами і промисловість сировиною. Не менш важливе її стратегічне місце як основного замовника і споживача промислової продукції, що формує, в кінцевому підсумку, прибуток у різних галузях народногосподарського комплексу. Необхідно зазначити, що на підприємствах, які працюють на село, як правило, рівень рентабельності вищий, ніж у сільському господарстві. Високий рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, його платоспроможність, можливість купувати і використовувати необхідні обсяги матеріально-технічних ресурсів (техніку, запасні частини, засоби хімізації, енергоресурси та ін.), що відносяться до продукції десятків галузей, визначає сталий розвиток усього народногосподарського комплексу. Придбання для сільського господарства величезних обсягів матеріально-технічних ресурсів стимулює розвиток у металургійній, машинобудівній, хімічній та інших галузях економіки, в тому числі й в паливо-енергетичному комплексі країни.

По-четверте, характерна особливість сільського господарства полягає також в тому, що тільки частина результатів його діяльності потрапляє в ринковий обіг і отримує ринкові оцінки. Ринок як інститут, що пов'язує виробників і споживачів продукції, є однією із необхідних умов сільськогосподарської діяльності. Проте послуги товаровиробників щодо відтворення соціально-демографічного і трудового потенціалу суспільства та відновлення екологічного балансу природних систем

³⁴ Киселев С.В. Государственное регулирование сельской экономики [Електронний ресурс] / С.В. Киселев. – Режим доступу: – www.agro.econ.msu.ru/publ.html.

(наприклад, збереження ландшафту сільської місцевості) в силу своєї споживчої специфіки, як правило, не стає предметом ринкових угод. Тому у селян існують обмежені можливості через інститут ринку компенсувати витрати на виконання цих функцій, тим більше отримати від цих видів діяльності прибуток. Оскільки не всі результати сільськогосподарської діяльності отримують ринкові оцінки, можна зробити висновок, що ринкові закони діють в аграрній економіці з відповідними обмеженнями, і перш за все в соціальній та екологічній сферах.

Як підкреслював відомий американський економіст У. Баутвелл³⁵, система конкурентного ринку „має свої сильні і слабкі сторони. Вона достатньо добре може здійснювати ефективний розподіл ресурсів з метою їх альтернативного використання, і тому вона створена для того, щоб надати споживачам всі необхідні продукти за помірними цінами. Проте вона не здатна забезпечувати вирішення соціальних та екологічних потреб населення”.

По-п'яте, ринкові сили не враховують зовнішніх ефектів (екстерналії). Позитивні екстерналії являють собою суспільні блага чи вклад у суспільні блага, які не враховуються чи враховуються не в повній мірі ринковими економічними індикаторами. Суб'єкт ринку, який породжує позитивні екстерналії, перебирає частку витрат з реалізації чужих інтересів.

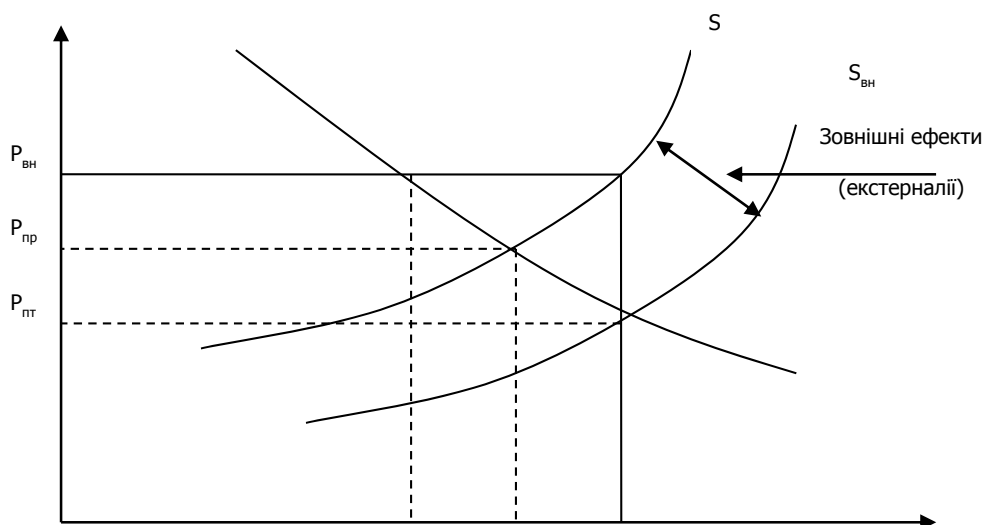

Рис. 1.1.7. Дія позитивного зовнішнього ефекту (екстерналії)

Як показано на рис. 1.7, крива S визначає витрати виробника, $S_{\text{вн}}$ – чисті витрати суспільства. $Q_{\text{пр}}$ – це оптимальний обсяг виробництва без урахування зовнішнього ефекту (для виробника), а $Q_{\text{вн}}$ – оптимальний обсяг виробництва для суспільства. Однак для забезпечення такого обсягу ціну необхідно підняти від $P_{\text{пр}}$ до $P_{\text{вн}}$, що потребує субсидування або інших методів підтримки. Якщо ціна споживання буде не на рівні $P_{\text{пт}}$, а на рівні $P_{\text{вн}}$, то обсяг споживання скоротиться до $Q_{\text{пт}}$. Таким чином, виграш суспільства може бути пов'язаний із втратами споживачів.

³⁵ Баутвелл У. Взаимодействие между рынком и правительством. Доклад на симпозиуме экономистов США и СНГ / У. Баутвелл. – М.: 1992. – С. 1.

Прикладом позитивних зовнішніх ефектів можуть бути вкладення в сільський розвиток – у „зелений туризм”, бази відпочинку, збереження природних ландшафтів, запобігання знищенню історичних цінностей тощо. Негативні екстерналії навпаки, збільшують витрати інших економічних суб’єктів в результаті економічної діяльності будь-якого виробника. Традиційний приклад негативних зовнішніх ефектів – забруднення оточуючого середовища, ерозія ґрунтів у результаті максималізації прибутку. Виробляючи значні обсяги продукції в сільському господарстві, можна одночасно забруднювати водні ресурси при внесенні надмірної кількості добрив чи хімічних засобів захисту рослин.

По-шосте, ринок неспроможний враховувати особливості цінових циклів в аграрному секторі. Щорічні зміни цінової кон’юнктури накладаючись на нееластичний попит, підштовхують сільськогосподарських товаровиробників до відповідних щорічних коливань у застосуванні основних факторів виробництва (рис. 1.8).

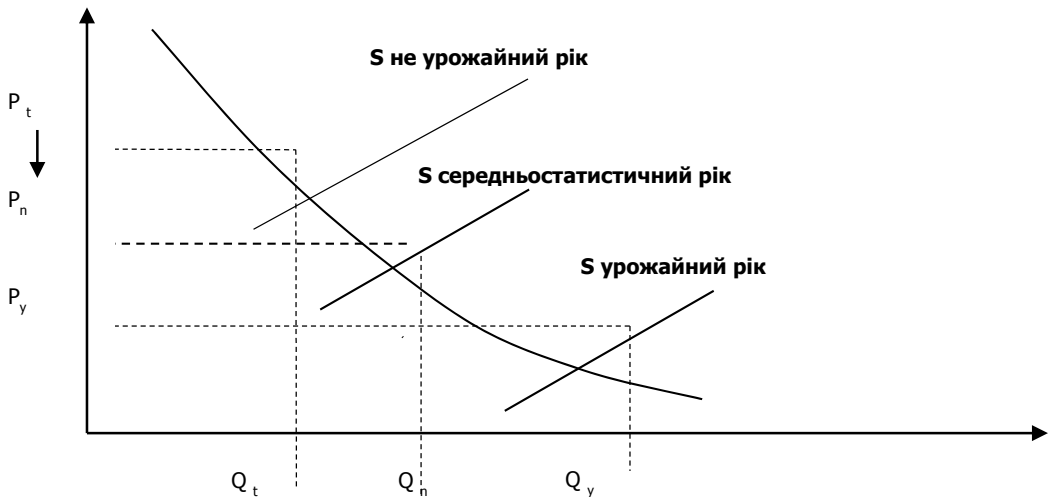

Рис. 1.8. Зміна цінової кон’юнктури на продукцію сільського господарства

Графік наглядно ілюструє, як під час урожайного року і збільшення обсягу виробництва від Q_n до Q_y ціна знижується з P_n по P_y . Виробники розпочинають скорочувати факторів виробництва (зменшуються посівні площі, застосування добрив тощо). При низькій ціні витрати не забезпечують належної віддачі. На наступний рік відбувається скорочення виробництва до Q_t і ціна зростає до P_t .

По-сьоме, сільське господарство у фінансовому відношенні не є самодостатньою галуззю. Це можна пояснити низкою причин: а) досить низькою порівняно з іншими галузями економіки продуктивністю праці, що зумовлено біологічним характером сільськогосподарського виробництва, його сезонністю, а також відносно нерівноправним станом сільського господарства в усій системі агропромислового виробництва, що призводить до заниження цін на сільськогосподарську продукцію, а відтак – і до зменшення обсягів виробництва з розрахунку на працівника; б) після Другої світової війни у сільському господарстві Західної Європи відбулася науково-технічна революція. Сільське господарство стало індустріальним виробництвом і потребувало значного вливання капіталу, що зробило його капіталоємним типом виробництва. Вкладання капіталу

здійснювався частково за рахунок іпотечного кредиту, частково за рахунок прямих державних субсидій, а частково за рахунок підтримки високих закупівельних цін, що сформувало умови для нагромадження і капіталоутворення в сільському господарстві; в) це визначило необхідність зовнішнього вливання капіталу як для проведення індустріалізації, так і для підтримки високого рівня інтенсивності сільськогосподарського виробництва.

По-восьме, «провал» конкуренції, що виникає в аграрній сфері через високий ступінь монополізації суміжних із сільським господарством галузей. Зазначимо, що саме сільське господарство – одна з галузей економіки, де монополізм практично відсутній. Звідси неможливість диктувати ринку свої ціни. Разом з тим таку можливість мають I та III сфери АПК, які постачають сільському господарству засоби виробництва і споживають його продукцію. Внаслідок цього виникають так звані ножиці цін, або точніше – відсутність паритету між сферами АПК. Вирішити вказану проблему через механізм ринку неможливо. Тому тільки держава має таку можливість якщо не вирішити, то пом'якшити негативні наслідки нееквівалентного обміну.

Провал конкуренції – фактор, що впливає на відхилення індексів цін на продукцію сільського господарства і галузей, які виробляють засоби виробництва. Це стосується і зменшення частки сільського господарства в кінцевих цінах продовольчих товарів. Відхилення значно перевищує додану вартість, яка виникає на наступних після сільського господарства стадіях виробництва і доведення продукції до готовності для споживання. Ці чинники також можна пояснити різною еластичністю сільськогосподарських продуктів і кінцевих продовольчих товарів. Проте не можна не враховувати можливість цінової дискримінації локальними переробними і закупівельними монополіями. Провал конкуренції коригується розвитком об'єднань сільськогосподарських товаровиробників для нарощування їх ринкової сили, а також втручанням держави, підтримкою доходів чи цін.

По-дев'яте, важливим показником провалу ринку є його неповнота (incomplete market). Це відноситься до випадків, коли ринкові не вдається забезпечити виробництво того або іншого виду товару чи послуги, навіть якщо витрати на таке виробництво менші від того, що споживачі готові заплатити. Як приклад для сільськогосподарського виробництва можна навести страхування врожаїв. Підтримка держави у вирішенні цього питання частково пов'язана з тим, що ринок нездатний забезпечити в усій повноті формування системи страхування врожаїв і доходів у сільському господарстві. Подібний приклад стосується системи сільськогосподарського кредиту, що у більшості країн не обходиться без підтримки держави.

По-десяте, низька еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію породжує так звану довготермінову фермерську проблему. В цілому еластичність попиту не є проблемою для галузі, якщо пропозиція не зростає чи зростає повільно. Проте, за останнє століття аграрний сектор, як і інші галузі економіки, зазнав потужного впливу науково-технічного прогресу, який в суспільстві повинен супроводжуватися зростанням добробуту його членів, підвищенням реальних доходів населення. Через низьку еластичність попиту на продукти харчування попит кожної окремої сім'ї на продовольство скорочується. Разом із тим, із зростанням добробуту, як правило, скорочується і народжуваність, що приводить до зниження темпів збільшення населення. Внаслідок цього сукупний попит на продукцію сільського господарства в суспільстві зростає повільніше, ніж її пропозиція (рис. 1.9).

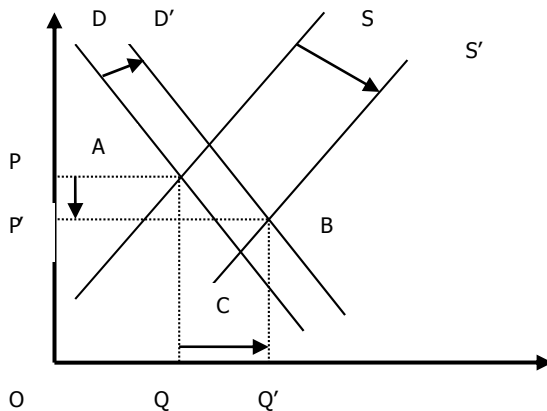

Рис. 1.9. Довготермінова фермерська проблема³⁶

На рис. 1.9 графічно представлено довготермінову фермерську проблему. З технічним прогресом крива попиту D зміщується відносно помірковано в позицію D' , тоді як крива пропозиції S зміщується значно більше вправо в позицію S' . До приросту пропозиції та попиту фермер одержував дохід, рівний прямокутнику $OPAQ$. Після збільшення приросту – $OP'BQ'$. Оскільки цінова еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію низька, то приріст пропозиції Q буде нижчим від скорочення ціни P . Через це площа прямокутника $P'AC$ більша площі прямокутника $QQ'BC$. Таким чином, фермерський дохід до приросту попиту та пропозиції $OPAQ$ буде більшим, ніж після їхнього приросту $OP'BQ'$.

По-одинадцяте, цінова нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію в сукупності із значною залежністю аграрного виробництва від природних чинників і конкуренцією виробників викликає короткотермінову фермерську проблему.

Оскільки сільське господарство суттєво залежить від природи, від раптового поширення хвороб тварин і рослин – обсяг фактичного виробництва невідконтрольний в абсолютному розмірі сільськогосподарським товаровиробникам. З іншого боку, мільйони дрібних, розосереджених по території країни виробників практично не можуть домовитися про спільний контроль над виробництвом з метою регулювання ринкової кон'юнктури. Внаслідок цього звичайним явищем є річні коливання обсягів сільськогосподарського виробництва. Проте через низьку цінову еластичність сільськогосподарської продукції незначні зміни в попиті спричиняють суттєві цінові відхилення.

На лівому графіку рис. 1.10 наведена крива нееластичного попиту, що характерний для сільського господарства, на правому – крива більш еластичного попиту. За рис. 1.11, одні й ті ж зміни в обсягах виробництва призводять у першому випадку до значних змін у цінах, а відтак і в доходах, а в іншому – до значно менших змін. По-іншому, навіть якщо попит на ринку сільськогосподарської продукції стабільний, ціни на ньому вкрай нестабільні. Найменші коливання в обсягах пропозиції залежно від безлічі невідконтрольних фермером причин (високий або низький врожай та ін.) – спричиняє значне зниження чи підвищення цін.

³⁶ Серова Е.В. Аграрная экономика: [учебн.]. – [Електронний ресурс] / Серова Е.В. – М. : Высшая шк., 1999. – Режим доступу: – <http://www.ecsocman.edu.ru>.

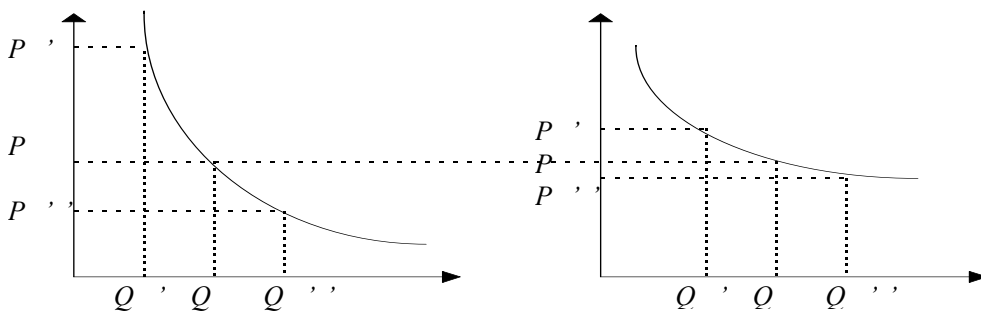

Рис. 1.10. Короткострокова фермерська проблема – вплив зміни обсягу виробництва на ціни та доходи³⁷

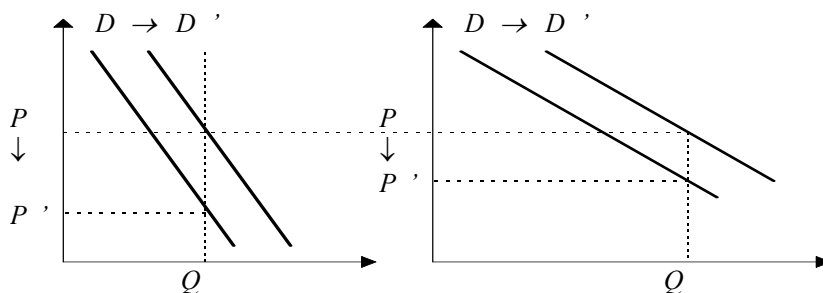

Рис. 1.11. Короткострокова фермерська проблема – вплив зміни попиту на ціни та доходи³⁸

По-дванадцяте, суттєвим чинником необхідності державного втручання є зміна самого характеру сільського господарства і сільського життя. Їх певна ізольованість від суспільства та єдиної господарської діяльності зникла. Це визначає необхідність формування для села розвиненої інфраструктури. Проте просторове розташування та відносно низька рентабельність самого сільського господарства не дають можливості формувати, розвивати й підтримувати таку інфраструктуру за рахунок одних тільки сільських районів. Тому виникає необхідність вкладення капіталу ззовні для формування такої інфраструктури. Йдеться насамперед про інфраструктуру як фізичного, так і інтелектуального характеру. До першої відносяться дороги, електрифікація і телефонізація, комунальні служби, матеріальні вкладення в систему освіти. До другої – сільськогосподарська наука та освіта, поширення знань, заходи загальнокультурного характеру, система охорони здоров'я на селі.

По-тринадцяте, все більшого значення набуває природоохоронний чинник. Сільське господарство виступає не тільки як сфера розміщення сільського господарства та інших видів діяльності, але і як одна з найважливіших частин природного ландшафту, що потребує суттєвих змін технології сільськогосподарського виробництва з метою посилення охорони довкілля. Цей багатогранний спектр діяльності потребує також значного обсягу бюджетного фінансування.

³⁷ Серова Е.В. Аграрная экономика: [учебн.]. – [Електронний ресурс] / Серова Е.В. – М. : Высшая шк., 1999. – Режим доступу: – <http://www.ecsocman.edu.ru>.

³⁸ Серова Е.В. Аграрная экономика: [учебн.]. – [Електронний ресурс] / Серова Е.В. – М.: Высшая шк., 1999. – Режим доступу: – <http://www.ecsocman.edu.ru>.

Поряд із «провалами» ринку не слід забувати і про «провали» й неспроможність державного втручання. Так, програми стабілізації цін в аграрному секторі можуть викликати посилення коливання доходів сільськогосподарських виробників. Антициклічні програми іноді мають своїм наслідком значне перекручування дії ринкових сил, перешкоджають обґрунтованій зміні розміщення ресурсів між галузями економіки, приводять до надвиробництва продукції. Крім того, підтримка виробників, як показує аналіз, розподіляється нерівномірно. Її користувачами стають не слабкі, а економічно сильні товаровиробники. У «слабких» державах підтримка перетворюється на додаткове джерело корупції та зловживань.

Провали ринкових сил не є індульгенцією для підтримки окремих галузей, сільської економіки і розвитку села. При застосуванні системи заходів державного регулювання необхідно брати до уваги переваги і недоліки, позитивні і негативні наслідки кожної конкретної програми. Оптимальний же ефект можна досягнути тільки за системного підходу, що враховує взаємодію і взаємний вплив усіх чинників державного регулювання.

Таким чином, можна зробити висновок, що аргументи «за» суттєво переважають аргументи «проти» необхідності державного регулювання сільського господарства. Разом з тим, необхідно враховувати також можливі потенційні недоліки державного регулювання. Уникнути їх можливо лише через розробку та забезпечення реалізації науково обґрунтованої аграрної політики держави.

1.1.5. Державна підтримка аграрного сектору економіки як механізм реалізації аграрної політики / State support as the solution for agricultural policy implementation

В економічній літературі поняття «державна підтримка» трактується далеко не однозначно. Це викликано тим, що як в економічних словниках, так і в Законі «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004р. ця дефініція чітко не визначена. Як наслідок, найчастіше зустрічаються і узагальнюються такі поняття, як фінансова підтримка, бюджетна підтримка чи державна допомога.

У «Фінансово-економічному словнику»³⁹ під фінансовою підтримкою розуміють підтримку суб'єктів господарювання, окремих адміністративно-територіальних одиниць, яка полягає у субсидуванні, пільговому кредитуванні, заниженні вартості отримуваних ними ресурсів.

Трактування державної підтримки лише з позиції фінансової чи бюджетної підтримки також на наш погляд є неповним, оскільки державна підтримка може включати заходи фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств, реструктуризації їх боргів тощо. Захист внутрішнього ринку від зовнішньої експансії також можна вважати важливим чинником підтримки вітчизняних товаровиробників.

Проте державну підтримку не можна ототожнювати з державним регулюванням, оскільки останнє може бути направлене не тільки на стимулювання здійснення економічних процесів, а й на їх обмеження. В сільському господарстві прикладом обмеження виробництва є програми, що застосовуються в країнах ЄС та США. Таким чином, реалізуючи обмежувальну функцію з одного боку, держава в той же час може здійснювати стимулюючий вплив через систему державної підтримки.

³⁹ Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2005. – С.410.

У довідковій літературі також зустрічається ототожнення таких понять, як підтримка та допомога. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»⁴⁰ під «підтримкою» розуміють надання матеріальної, моральної та іншої допомоги, сприяння в чому-небудь. Проте «допомогу» не можна вважати синонімом «підтримки», оскільки якщо остання передбачає вплив на формування еквівалентних відносин у сільському господарстві з метою забезпечення економічної рівноваги, то «допомога» може надаватися для ліквідації наслідків стихійних лих, різних форс-мажорних обставин, а також асоціюється із соціальною допомогою (матеріальна допомога тощо). Для підтвердження в «Економічному енциклопедичному словнику»⁴¹ державна допомога – допомога, яка виплачується з коштів державного бюджету або фонду державного соціального страхування.

Таким чином, на наш погляд, державна підтримка є складовою системи державного регулювання сільського господарства і являє собою сукупність правових, фінансово-економічних та організаційних заходів держави щодо стимулюючого впливу на розвиток як сільськогосподарського виробництва, так і сільських територій в потрібному для суспільства напрямі.

Державна підтримка – це спосіб захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників, який розглядається не тільки як тактичний прийом, й як стратегічний ресурс, направлений на вирішення пріоритетних, перспективних завдань розвитку сільського господарства, в тому числі зменшення рівня безробіття на селі, підвищення рівня оплати праці, створення нових робочих місць, розвиток соціальної та інженерної інфраструктури.

Державну підтримку залежно від її видів можна класифікувати за наступними ознаками: джерела фінансування, спосіб впливу, об'єкт впливу, рівні підтримки, термін реалізації та вимог СОТ (табл. 1.3).

Серед основних напрямів державної підтримки можна виділити наступні: забезпечення доступності кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників; розвиток системи страхування ризиків у сільському господарстві; розвиток племінного тваринництва і птахівництва; розвиток елітного насінництва; забезпечення виробництва продукції тваринництва; забезпечення закладання багаторічних насаджень і догляд за ними; забезпечення оновлення основних засобів сільськогосподарських товаровиробників; забезпечення заходів щодо підвищення родючості ґрунтів; забезпечення стійкого розвитку сільських територій; надання консультативної допомоги; інформаційне забезпечення при реалізації державної аграрної політики.

Найпоширенішим інструментом, що використовується для підтримки сільського господарства у світі є субсидії. Вперше визначення терміну «субсидія» було зроблене в Угоді про субсидії і компенсаційні заходи (СКЗ) Уругвайського раунду переговорів у 1994 р. Цією Угодою встановлені загальні правила надання субсидій для виробництва промислових товарів. За Угодою визначення субсидії базується на трьох основних елементах: 1) це має бути фінансове сприяння (внесок); 2) надається урядом або будь-яким державним органом на території члена СОТ; 3) має становити вигоду. Лише поєднання всіх трьох складових буде визначати субсидію.

Таблиця 1.3

⁴⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 слів і словосполучень / [авт.-уклад. Бусел В. Т.]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – С.785.

⁴¹ Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.– Л. : Світ, 2005. – Т.2. – С.152

Класифікація основних видів державної підтримки сільського господарства

Класифікаційна ознака	Вид підтримки	Характер та зміст підтримки
За джерелами фінансування	Бюджетна	Надання послуг за рахунок бюджетних ресурсів та прирівняних до них пільг з оподаткування, а також розробка й реалізація програм розвитку галузі
	Позабюджетна (інформаційна)	Заходи, що не передбачають витрачання бюджетних коштів (сприяння розвитку дорадництва, інформаційне та консультативне забезпечення суб'єктів ринку)
	За рахунок коштів споживачів	Підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників за рахунок перевищення внутрішніх цін на продукцію в порівнянні з світовими цінами
За способом впливу	Пряма	Бюджетні виплати, податкові пільги
	Опосередкована	Заходи, що мають опосередкований вплив на розвиток сільського господарства
За об'єктами впливу	Ціни, ринки, доходи	Субсидії, дотації, система пільгового оподаткування, пільгове кредитування через компенсацію відсоткової ставки, товарні та фінансові інтервенції, страхування ризиків, захист економічних інтересів вітчизняних товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчої продукції тощо.
	Галузі, підгалузі, сектори та окремі виробництва	
	Сільськогосподарські товаровиробники (фізичні та юридичні особи) та споживачі продовольства	
	Експортери та імпортери агропродовольства	
	Регіони	
За рівнями підтримки	Наддержавна	В Україні не застосовується, проте поширена в країнах ЄС.
	Державна	Рішення прийняті на центральному рівні
	Регіональна або місцева	Рішення прийняті на рівні АРК Крим, областей чи адміністративних районів
За термінами реалізації	Довгострокова	Від 5 до 10 років
	Середньострокова	Від 2 до 5 років
	Короткострокова	До 1 року
За вимогами СОТ	Заходи «Зеленої скриньки»	Заходи, які не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та цін
	Заходи «Жовтої скриньки»	Заходи які справляють викривляючий вплив на виробництва та торгівлю
	Заходи «Блакитної скриньки»	Заходи які спрямовані на обмеження перевиробництва

Згідно з Системою методології національних рахунків ОЕСР субсидії визначаються як «дотації, які державні та приватні підприємства отримують від уряду та які становлять додаткові надходження виробників товарів і послуг понад те, що вони

отримують з продажу». Згадані дотації не є частиною ринкової вартості продукції, хоча вони можуть компенсувати кошти виробництва.

Відповідно до «Економічного енциклопедичного словника»⁴², субсидія (лат. *subsidiūm* – допомога, підтримка) – це допомога держави у грошовій або натуральній формі місцевим бюджетам, юридичним і фізичним особам, іншим державам. Базовими нормативно-правовими актами, які сьогодні визначають принципи, процедури та обсяги підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, є Конституція України, Господарський кодекс України, Бюджетний кодекс України, закони про Державний бюджет України на відповідні роки, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства» від 24 червня 2004 р., Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р., укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України.

У статті 16 Господарського кодексу зазначено, що держава може надавати дотації суб'єктам господарювання на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, а також в інших випадках, передбачених законом. Держава може здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі.

В Законі «Про державну підтримку сільського господарства» безпосередньо вписаний механізм надання бюджетної тваринницької дотації та режим кредитної субсидії за використання короткострокових та середньострокових кредитів, наданих банками в національній валюті.

У міжнародній торгівлі субсидування розглядається як форма втручання держави в діяльність підприємств та ринку, яка використовується з метою підтримки окремих видів економічної діяльності. Внаслідок субсидування окремі галузі економіки чи види діяльності отримують більш сприятливі умови, ніж інші галузі. Це призводить до порушення ринкової конкуренції та виникнення таких негативних наслідків, як спотворення конкуренції; неефективного розміщення ресурсів та сповільнення структурної реформи; створення неправильних стимулів для суб'єктів економічної діяльності, які спонукають їх до невиробничої діяльності, пошуку ренти, лобювання окремих інтересів, що в цілому приводить до поширення корупції й неефективного розподілу державних коштів. Разом із тим існує багато прикладів, коли надання субсидій є суспільно виправданим, оскільки воно сприяє зростанню національного добробуту.

Тому у прийнятті рішень щодо субсидування необхідно керуватися критерієм загального національного добробуту, а в оцінці ефективності програм субсидування – враховувати впливи на інші галузі, на загальну економічну ефективність, а також інші суспільні наслідки (наприклад, збільшення адміністративних видатків, вплив на довкілля тощо). Враховуючи аргументи “за” та “проти” державного субсидування економічної діяльності, метою ефективного субсидування є досягнення суспільно важливих цілей за умови мінімізації негативного впливу на конкуренцію.

Спеціальні норми щодо надання субсидій для аграрного сектору регулюються Угодою про сільське господарство. З метою створення справедливої і ринково-

⁴² Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.– Л.: Світ, 2005. – Т.2. – С.390.

орієнтованої системи торгівлі сільськогосподарською продукцією, Угодою визначено три основні сфери, щодо яких члени беруть на себе зобов'язання, а саме:

- доступ до ринку, тобто правила застосування заходів на кордоні, з метою контролю за імпортом;
- внутрішня підтримка, тобто підтримка, яка надається урядами національним виробникам;
- експортні субсидії, тобто підтримка, яка надається урядами для стимулювання експорту.

Визначений в Угоді внутрішній рівень підтримки має на меті запобігати торговельним конфліктам та, особливо, скасовувати політики, які призводили до перевиробництва в минулому. Ціллю є врегулювати та зменшити внутрішній рівень підтримки, хоча в той же час залишаючи урядам межі для визначення внутрішньої сільськогосподарської політики всупереч та у відповідь різним спеціальним обставинам в окремих країнах.

Згаданий підхід полягає в тому, що від країн-членів СОТ вимагається прийняти зобов'язання щодо її скорочення тільки в тій частині, яка справляє спотворю – вальний вплив на торгівлю. Тому всі заходи стосовно внутрішньої підтримки сільського господарства умовно поділені на три групи, або розкладені по різнокольорових скриньках – «зеленій», «синій» і «жовтій». «Зелені» та «сині» – це дозволені субсидії, до яких не застосовуються вимоги щодо їх скорочення, тоді як «жовті» – це субсидії, які підпадають під зобов'язання про скорочення.

Можливість використання країнами-членами СОТ заходів, віднесених до «зеленої скриньки», регулює Стаття 6 «Зобов'язання щодо внутрішньої підтримки» та Додаток 2 Угоди про сільське господарство. Згідно з ними до «зеленої скриньки» належать заходи, які не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та ціна, отже, не порушують принципів справедливої конкуренції і повинні відповідати двом основним критеріям: підтримка має надаватися через урядові програми, а не за кошти споживачів, і наслідком підтримки не повинно бути надання цінової підтримки виробникам.

Заходи «синьої скриньки» спрямовані на обмеження перевиробництва тому в СОТ немає заперечень проти їх здійснення. Угодою про сільське господарство визначено, що до субсидій «синьої скриньки» можуть бути віднесені прямі виплати за «програмами обмеження виробництва» сільськогосподарської продукції, якщо такі виплати прив'язані до конкретних площ і врожаїв, здійснюються на 85 відсотків або менше від базового рівня виробництва, виплати на худобу виконується на чітко визначену кількість голів.

Усі інші заходи, які не підпадають під визначення двох вищезазначених категорій, віднесені Угодою до «жовтої скриньки» і підлягають скороченню. Загальна схема зобов'язань щодо скорочення субсидій, які належать до заходів «жовтої скриньки», полягає в тому, що Угодою встановлюється верхня межа сукупного рівня внутрішньої підтримки, яку уряди можуть надавати національним виробникам. Така межа вимірюється показником "Сукупний вимір підтримки" (СВП), який розраховується на індивідуальній товарній основі як різниця між фіксованою зовнішньою довідковою та застосованою регульованою ціною, помноженою на обсяг виробництва продукції, що одержує підтримку. Щоб отримати значення СВП, усі внутрішні субсидії, не пов'язані з конкретним товаром, додаються до загальної суми субсидій, розрахованої на індивідуальній основі для кожного товару.

В Угоді передбачено, що країни-члени СОТ мають скоротити рівень СВП на узгоджений відсоток. Розвинені країни погодилися скоротити СВП на 20% від

середнього рівня (якого було досягнуто в базовому періоді – 1986–1988 рр.) протягом 6-річного періоду (починаючи з 1 січня 1995 р.). Від країн, що розвиваються, вимагається зменшення СВП на 13% протягом 10-річного періоду.

Внутрішня підтримка сільського господарства: класифікація COT			
Заходи «зеленої скриньки»	Заходи «синьої скриньки»	Заходи «жовтої скриньки»	Критерій <i>de minimis</i>
<ul style="list-style-type: none"> • загальні послуги, включаючи різноманітні дослідницькі програми, в т.ч. – з охорони довкілля, боротьбі зі шкідниками і захворюваннями; навчання; консультаційні послуги; послуги з інспектування та маркетингу й просування товару на ринок; • створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки; • внутрішня продовольча допомога; • не пов'язана з виробництвом підтримка доходів; • страхування доходів та гарантування безпеки доходів; • виплати на відшкодування збитків від стихійних лих; • сприяння структурній перебудові сільськогосподарського виробництва; • виплати за програмами охорони довкілля; • виплати за регіональними програмами надання допомоги; • інші прями виплати виробникам 	<ul style="list-style-type: none"> • виплати, які базуються на фіксованих площах і врожаях; • виплати, які здійснюються в розмірі не більше ніж 85% від базового рівня виробництва; • виплати на фіксоване поголів'я худоби 	<ul style="list-style-type: none"> • виробничі субсидії на продукцію тваринництва і рослинництва; • субсидії на матеріально-виробничі ресурси: комбікорми, компенсація частини витрат на міндобрива та засоби захисту, енергоресурси. • цінова підтримка: компенсація різниці між закупівельною і ринковою ціною; • надання виробнику товарів і послуг за цінами, нижчими за ринкові; • закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові; • пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету, списання боргів; • пільги на транспортування сільгосппродукції; • витрати лізингового фонду та інші 	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка, яка орієнтована на конкретний продукт, у розмірі до 5% (для країн, що розвиваються 10%) вартості сільськогосподарської продукції; • підтримка, яка не орієнтована на конкретний продукт, до 5% (для країн, що розвиваються 10%) вартості всієї сільськогосподарської продукції країни

Рис. 1.12. Внутрішня підтримка сільського господарства: класифікація COT

Усі внутрішні заходи з підтримки сільськогосподарських виробників, які не належать до зазначених категорій, є предметом зобов'язань щодо зменшення підтримки. Так звані *de minimis* винятки не вимагають зменшувати внутрішню підтримку, пов'язану з конкретним товаром, якщо така підтримка не перевищує 5% від загальної вартості базового сільськогосподарського товару. Крім того, внутрішня підтримка, не пов'язана з конкретним товаром, не має бути зменшена, якщо вона не перевищує 5% від вартості загального сільськогосподарського виробництва. Для країн, що розвиваються, зазначена частка *de minimis* становить 10% (рис.1.12). Країнам, що розвиваються, з метою стимулювання розвитку їх сільського господарства та села, дозволяється виключати з розрахунку СВП і, відповідно, із зобов'язань щодо зменшення внутрішньої підтримки:

- інвестиційні субсидії, які надаються на сільське господарство за програмами розвитку країн, що розвиваються;

- субсидії на сільськогосподарську сировину, які надаються виробникам і низьким рівнем доходів та бідною ресурсною базою;
- субсидії для сприяння диверсифікації виробництва з метою стимулювання відмови від вирощування заборонених наркотичних культур.

1.2. Методологічні основи формування та аналізу аграрної політики / Methodological bases of formation and evaluation of agri policy

1.2.1. Цілі та пріоритети аграрної політики / Objectives and priorities of agri policy

Визначення пріоритетів являє собою один із найважливіших етапів формування аграрної політики, адже від правильності та обґрунтованості їх вибору залежить ефективність реалізації політики та ступінь досягнення цілей і вирішення завдань, що виникають агропродовольчою сферою. Поняття «пріоритети» передбачає вибір серед сукупності завдань найважливіших із них, реалізація яких найбільшим чином сприятиме досягненню поставленої мети⁴³.

Бокс 1

Часто розуміння аграрної політики є недостатньо обґрунтованим, оскільки не чітко визначені проблеми розвитку сільського господарства. Хіба можна уявити собі практичну ціль без цілі? По-перше, мають бути чітко визначені цілі та пріоритети аграрної політики. Це надзвичайно складне бачення природи в аграрному секторі. Економісти можуть запропонувати багато шляхів вирішення будь-якої проблеми фермера, але прогрес щодо вирішення визначення цілей і пріоритетів аграрної політики не настільки успішний (Tweeten 1970). Часто експерти не погоджуються стосовно питання в чому проблема фермерів та чому вона з'явилася. Політики, яким цілі не завжди відомі, намагаються використати аграрну політику, для прогнозування початку кризи чи створення картинки, яка засвідчує, що фермерська криза існує, хоча реально її немає. Таким чином, аграрна політика часто розвинута в сенсі визначення цілей, які ведуть до численних можливих шляхів вирішення і до зростання плутанини. Додають до слова «плутанина» часто вживану фразу: «The farm problem is what politicians want it to be».

Аграрна політика є складним предметом. За останні десятиліття значна кількість економістів написали про предмет, але вони не погоджувалися з причиною низької прибутковості для сільського господарства.

Willard Cochrane (1958:96) стверджує, що сільськогосподарське виробництво має абсолютно нееластичну криву пропозиції і виробництво зростає тому, що фермери використовують нову технологію, яка зміщує криву пропозиції вправо. Фермери, хто перший застосовує цю технологію, збільшують доходи, адже їхні витрати

⁴³ Жоголева Е.Е. Методология разработки приоритов аграрной политики России /Е.Е. Жоголева. – М. : Информатик, 1996. – С. 228.

зменшуються, а ціни на продукцію залишаються незмінними. До того часу, коли процес буде завершений, однак середній фермер знаходиться у тому місці, де він почав, наскільки його позиція доходу є невизначеною. Це трактується так, ніби середній фермер перебуває на біговій доріжці по відношенню до технічного прогресу.

Glenn L. Johnson(1958) стверджує, що як тільки такий ресурс, як капітал залучається в сільськогосподарський сектор, він стає незмінним. При зниженні цін на сировинні товари економічно недоцільне передати такі ресурси в несільськогосподарський сектор. Джонсон продовжує описувати, як це впливає на криву пропозиції. Коли ціни на сировинні товари зростають, додані нові ресурси і крива пропозиції зміщується назовні. Тим не менше, коли ціни на товари падають, ресурси є фіксованими і вихідні рівні залишаються незмінними. Крива пропозиції еластична для зростання цін і нееластична для зниження останніх; це спрямовує сільське господарство у пастку надвиробництва.

Don Paarlberg's (1964:28) надає пояснення стосовно інтрузивних і непотрібних дій уряду. На його переконання, залишившись на самоті, сільськогосподарські ринки будуть очищені і повернуться в сільське господарство до рівня наявних у несільськогосподарському секторі. Його погляд можна резюмувати: цінова підтримка та регулювання виробництва ніколи не спрацювали – давайте позбудемося їх.

Lamb's (2000:26) аргументує, що сільськогосподарське виробництво стає все більш інтегрованим, з виробництвом, де тісно пов'язані як фермери так і споживачі. Виробництво консолідується в руках меншої кількості, але значно потужних виробників. Політичні дебати, однак, женуть не по довгостроковим сил, що змінює вигляд сільського господарства, але по короткостроковим ціновим слабкостях. Що таке відповідна політика для нової сільськогосподарської економіки? Lamd підкреслює, що правила політики мають бути подібна до клятви Гіппократа для лікарів, де головне – не зашкодити.

Sussan Offutt (2000:1) стверджує, що вирішення проблеми сільськогосподарського виробництва ускладнено як через неточність у визначенні самої проблеми, так і відсутність визнання різноманітності, ще існує серед фермерських господарств. П'ятдесят років тому проблема ферми була визначена у невідповідності між доходами ферми і несільськогосподарських домашніх господарств. Сьогодні середній дохід ферми дорівнює або перевищує середній прибуток несільськогосподарських сімей. Проблема вирішена? Мабуть, ні⁴⁴.

Вибір пріоритетів аграрної політики визначається наступними чинниками:

- рівнем забезпеченості продовольчої безпеки країни;
- станом економіки і продовольчого потенціалу сільського господарства;
- кон'юнктурою зовнішніх ринків та ступенем інтеграції у світове господарство;
- можливістю вкладення грошових і матеріальних засобів у галузь за рахунок державних коштів, вітчизняних та іноземних інвесторів;
- станом соціальної сфери села.

Кожний чинник здійснює специфічний вплив на досягнення цілей і вирішення задач, визначених аграрною політикою країни. Тому важливо встановити, по-перше, кількісні параметри цього впливу чи принаймні до яких змін, нових тенденцій це призведе; по-друге, наслідки реалізації цілей аграрної політики. Враховуючи

⁴⁴ Agricultural Policy, Agribusiness, and Rent-Seeking Behaviour – P. 32-33.

багатогранність останніх, потрібно виділити з їх числа найбільш важливі для даного періоду. Для цього необхідно оцінити сучасний стан галузі, зіставивши його зі станом, якого треба досягнути в результаті реалізації цілей. Таким чином, визначається «вектор руху» та «вузькі місця», що перешкоджають такому руху. Методи, які можуть використовуватися, досить різноманітні – від економіко-математичних до експертних оцінок.

Пріоритети аграрної політики дозволяють визначити її специфіку та особливості аграрних відносин у сучасних умовах. Такий підхід передбачає, що економічна політика держави по відношенню до сільського господарства відображає об'єктивні закономірності розвитку агропромислового виробництва і впливає на економічні, соціальні, екологічні параметри аграрної економіки.

Цілеустановки аграрної політики повинні відповідати об'єктивним законам, бути прозорими, відображати реальні інтереси людей і послідовно втілюватися в практичній діяльності законодавців, виконавчих управлінських і господарських органів. Невідповідність цих цілеустановок об'єктивним закономірностям у розвитку соціальних і економічних процесів породжує суб'єктивні наукові трактування самого поняття, цілей і стратегії аграрної політики⁴⁵.

Визначення пріоритетів аграрної політики базується на теорії вибору, системного аналізу і аналізу політики, синтез яких в умовах невизначеності дозволяє вирішувати слабкоструктуровані завдання оцінки і порівняння механізмів трансформації вихідної (проблемної) ситуації в бажану (цільову). Теорії прийняття рішень в умовах невизначеності досить добре розроблені зарубіжною та вітчизняною наукою, але практична їх реалізація пов'язана із значними складнощами через зростання невизначеності, внаслідок збільшення впливу світової економіки на національні виробництва, що набуває стратегічного значення для нашої країни.

Процес визначення пріоритетів аграрної політики ґрунтується на цільовому підході, а саме розробці «дерева цілей». Практика об'єднання різнохарактерних обчислювальних процедур при визначенні пріоритетів на основі аналізу «дерева цілей» привела до появи такого методу, як система ПАТЕРН-ПАТТЕРН (Planning Assistance Through Technical Evaluation Relevance Number), що здійснює планування за допомогою відносних показників технічної оцінки. Згадана система ґрунтується на використанні методу експертних оцінок. Він необхідний для прийняття рішень з питань аграрної політики тоді, коли проект рішень вже розроблений. Це вимагає проведення спеціальної експертизи із залученням фахівців у галузі методології та методик прогнозування. Метод експертних оцінок не замінює кількісні розрахунки або рішення, а лише дозволяє упорядкувати інформацію, що полегшує прийняття рішень на макро- і мікрорівні та забезпечує повніше розуміння складних проблем в ситуації невизначеності.

Пріоритети аграрної політики можуть бути спрямовані на підтримку як споживачів, так і товаровиробників. Перший тип політики орієнтований на зниження цін на сільськогосподарську продукцію з одночасним збільшенням її пропозиції на національному ринку. Її реалізація здійснюється на основі виплати цільових продовольчих субсидій незахищеним групам населення шляхом проведення реалізаційних державних інтервенцій, а також за допомогою встановлення імпорتنих субсидій і експортних тарифів і квот.

⁴⁵ Дозорова Т.А. Аграрна політика: сутність, пріоритети и региональные особенности [Електроний ресурс] / Т.А. Дозорова. – Режим доступу: file:///C:/Users/user/Downloads/agrarnaya-politika-suschnost-pri-oritety-i-regionalnye-osobennosti.pdf

Як пріоритет аграрної політики об'єктивно варто виділити: по-перше, здійснення заходів щодо забезпечення прибутковості сільськогосподарських товаровиробників через надання селу державної підтримки, створення умов для зниження витрат виробництва і, як наслідок, щодо поліпшення інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки країни; по-друге, державна підтримка та сприяння розвитку інфраструктури продовольчого ринку. У світовій практиці склалося кілька методичних підходів до обґрунтування пріоритетів аграрної політики: метод аналогів, метод формування системи стандартних показників, продуктової підхід і метод «економічного ядра».

Суть методу аналогів полягає в проведенні порівняльного аналізу різних типів аграрних політик країн, що досягли значних успіхів у забезпеченні населення продовольством і надалі виділення на цій основі загальних пріоритетних напрямів державної підтримки сільського господарства. Однак у кожній країні проводиться своя специфічна аграрна політика, напрями якої зумовлені як потребами внутрішнього розвитку країни, так і її положенням на світовому продовольчому ринку. Вона не може бути прикладом для наслідування в іншій країні. Значення такого методу для нашої країни полягає в тому, що він дозволяє виділити ряд загальних закономірностей формування аграрної політики в умовах ринкового господарства.

Розробка системи стандартних показників у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) була викликана необхідністю пошуку універсального вимірювача державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, який би враховував основні напрями їх аграрної політики і допускав міжнародні порівняння.

Обґрунтування пріоритетів аграрної політики на основі третього, продуктового підходу передбачає встановлення співвідношення потреб країни і фактичного виробництва сільськогосподарської продукції, вибір пріоритету державної фінансової підтримки тієї чи іншої продуктової підгрупи на основі економічного аналізу «витрати-вигоди». Процес вибору пріоритетних напрямів аграрної політики на основі аналізу «дерева цілей» привів до появи методу «економічного ядра», який передбачає, що в економічній системі як на макро-, так і на мезорівні існують «точки зростання», вплив на які передається і стимулює розвиток інших елементів системи, дозволяє досягти кількох цілей економічної політики, в тому числі і аграрної. У зарубіжних дослідженнях цей метод отримав назву «концепції полюсів зростання», яку активно розробляв французький економіст Перу і його учень Бурвіль. Необхідність формування економічного ядра зумовлена, як правило, обмеженістю ресурсів і можливостей, а також кількістю і гостротою господарських проблем, що склалися в економічній системі. Результати впливу сучасної аграрної політики на стан сільськогосподарських товаровиробників свідчать, що метод економічного ядра найбільш прийнятний для розробки пріоритетів аграрної політики в нашій країні⁴⁶.

Аграрна політика за змістом і кінцевою метою завжди спрямовується на розв'язання конкретних цілей. Ціль – означає стан у майбутньому, котрий можливо змінити відносно теперішнього та варто, бажано або необхідно досягнути.

⁴⁶ Дозорова Т.А. Аграрна політика: сутність, пріоритети и региональные особенности [Електроний ресурс] / Т.А. Дозорова. – Режим доступу: <file:///C:/Users/user/Downloads/agrarnaya-politika-suschnost-prioritety-i-regionalnye-osobennosti.pdf>

Ціль (мета) політики – система конкретних політичних показників, до яких за допомогою інструментів та критеріїв повинна прагнути економічна політика держави.⁴⁷

Оскільки аграрна політика являє собою злагоджену і цілеспрямовану діяльність держави та уповноважених нею суспільно-правових інститутів з формування економічних, соціальних і правових умов життя селі і сільського населення незалежно від стану розвитку національної економіки, мета аграрної політики має зводитися до таких глобальних кінцевих цілей:

- забезпечення населення продовольством за доступними цінами, тобто гарантування продовольчої безпеки;
- створення необхідних організаційно-економічних умов для стабільно розвитку аграрного сектора та пов'язаних з ним галузей на інтенсивній основі;
- сприяння відтворення природних чинників і збереженню навколишнього середовища;
- зміцнення ролі й авторитету в суспільстві села і селянина та розв'язання їхніх соціальних проблем⁴⁸.

Кожна раціональна політика передбачає постановку та реалізацію певних цілей. На практиці цілі галузі формулюються політичним шляхом, тобто у рамках політичної дискусії за допомогою компетентних законодавчих органів влади, наприклад, парламенту, де цілі перевтілюються у конкретні закони (національне аграрне законодавство).

У своїй основі секторальні цілі повинні підпорядковуватися загальноекономічній системі цілей. У такому випадку аграрна політика також несе відповідальність за національний рівень зайнятості або розмір інфляції. Крім того, особливості аграрного сектору зумовлюють диференціювання і розширення системи цілей, яка ґрунтується на двох блоках цілей: забезпечення сировинними ресурсами і продуктами харчування та стабілізація ринків збуту і прибутків виробників.

Для більшості країн основними цілями аграрної політики є :

- достатнє забезпечення потреб споживачів і переробної промисловості;
- забезпечення високої якості продуктів харчування;
- поліпшення міжгалузевого і міжрегіонального розподілу ресурсів;
- підвищення продуктивності на основі технічного прогресу;
- покращення міжнародної конкурентоспроможності аграрного сектору країни;
- участь у світовій торгівлі;
- стабілізація цін і умов збуту;
- стабілізація і підтримка прибутку виробників;
- збереження землеробства у несприятливих природно-кліматичних умовах;
- низькі ціни для споживачів;
- охорона навколишнього середовища.

Загальна мета аграрної політики деталізується конкретними політичними, економічними, галузевими, соціальними, екологічними цілями. Залежно від природно-історичних особливостей і етапів розвитку держави співвідношення конкретних цілей змінюється. В широкому переліку класифікаційних ознак цілей

⁴⁷Варламов Т.П. Большая экономическая энциклопедия :Самое полное современное издание : Более 7000 экономических терминов /Авт. кол. : Т. П. Варламова, Н. А. Васильева, Л. М. Неганова и др. — М. :Эксмо,2008. — С. 816

⁴⁸ Хорунжий М.Й. *Аграрна політика* : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 11.

аграрної політики можна виділити макроекономічні, галузеві, особистісні (приватні), стратегічні і тактичні та інші види цілей.

Макроекономічні цілі:

- забезпечення продовольчої безпеки;
- задоволення платоспроможного попиту населення на продовольство за кількістю і якістю, переробну промисловість – на сировину, проведення активної експортної політики, забезпечення високих податкових надходжень;

Певною мірою складніші за своєю будовою галузеві цілі, оскільки вони пов'язані з визначенням перспектив розвитку не тільки сільського господарства, й взаємопов'язаних галузей, що відносять до агропромислового виробництва, а також із соціальними проблемами сільських територій. Оскільки цілі відображають найбільш суттєві об'єктивні потреби суспільства, то повинно йтися про високоефективне виробництво, що передбачає отримання прибутку, високу продуктивність праці, низький рівень витрачання ресурсів, достатній обсяг виробництва продукції високої якості та інші показники⁴⁹.

Іншими важливими цілями аграрної політики є забезпечення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на вітчизняному та світовому ринках, формування умов для успішного перебігу процесів розширеного відтворення в галузі. Фактор прибутковості чи оплати праці працівників, зайнятих у сільському господарстві, визначає багато в чому рівень їх кваліфікації, мотивацію до праці.

Ціль «екологізація агропромислового виробництва» може бути пов'язана як з поліпшенням середовища існування людини, так і з виробництвом екологічно чистої продукції, забезпечення реалізації завдання здорового харчування населення⁵⁰.

Аграрна політика за будь-яких обставин має враховувати інтереси як виробників, споживачів так і держави в цілому, а від так формуватися й реалізовуватися суб'єктами аграрної економіки⁵¹.

Проте зарубіжний та власний набутий досвід показує, що суб'єкти прийняття агрополітичних рішень, часто декларуючи вирішення загальнодержавних проблем виходять із власних політико-економічних інтересів. На межі 50–60-х років ХХ ст. в економічній науці з'явилася так звана теорія суспільного вибору, яка радикально змінила погляд економістів на проблему прийняття колективних рішень. Ця теорія послідовно розкрила правду про державу, у якого буцімто немає ніяких інших цілей, крім турботи про суспільні інтереси. Адже «раціональні політики» підтримують насамперед ті програми, які сприяють зростанню їх престижу та підвищують шанси отримати перемогу на чергових виборах, а також «...максимально зацікавлені у власному добробуті, і мотивовані такими факторами, як: "заробітна плата, престижний офіс, публічна репутація, ринкова влада, патронаж... і легкість управління своїм підрозділом"»⁵².

Взявши під сумнів безпосередньо можливість колективного вибору, теорія суспільного вибору внесла суттєві коригування в уявлення про справедливість та благо державної діяльності. Згідно з теорією позитивні екстерналії виникають завдяки «суспільним благам», що надають вигоду усім, допоки хто-небудь їх утворює

⁴⁹ Радостева Э.М. Основы аграрной политики: учебное пособие / Э.М. Радостева, М.Г. Порвадов. – Пермь : Изд-во ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА, 2015. – С. 12.

⁵⁰ Радостева Э.М. Основы аграрной политики: учебное пособие / Э.М. Радостева, М.Г. Порвадов. – Пермь : Изд-во ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА, 2015. – С. 12.

⁵¹ Хорунжий М.Й. *Аграрна політика* : [підручник] / М.Й. Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 63.

⁵² Niskanen, W.A. Бюрократія: Службовець чи Керівник? – Лондон: Інститут економічних досліджень, 1973.

та споживає. Щодо держави, то її втручання в економіку необхідне для усунення «провалів» та забезпечення максимально можливого суспільного блага⁵³.

Бокс 2

Згадана ідея була покладена в основу робіт американського економіста Дж. Б'юкенена, який отримав в 1986 р. Нобелівську премію за дослідження в галузі теорії суспільного вибору. «Політика, – зазначав він, – є складна система обміну між індивідами, в якій останні колективно прагнуть до досягнення своїх приватних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, крім індивідуальних. На ринку люди міняють яблука на апельсини, а в політиці – погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному: від місцевої пожежної охорони до суду⁵⁴.».

Така поставка питання вимагає зваженого підходу до формування та реалізації аграрної політики держави. Головне – намагатися якнайповніше визначити цілі для кожного періоду. Очевидно, вирішальним має стати постулат: довготермінових цілей не можна досягнути без відповідної реалізації короткострокових завдань. І знову ж ми змушені враховувати конкретний стан аграрної економіки та характер аграрної політики⁵⁵.

Хоча характер аграрної політики визначається фактичним станом національної економіки, а це означає формування різної структурної політики, різних часово-просторово цілей і шляхів їх досягнення, завдання її є уніфікованими, важливими для всіх конкретних випадків. Це означає, що будь-які зміни чи доповнення до чинної, а ти паче до розроблення нової аграрної політики, мають орієнтуватися на безумовне забезпечення виконання цих завдань⁵⁶.

Необхідно також розрізняти цілі і завдання аграрної політики. Первинна ціль (мета), завдання покликані її реалізувати, тому в них більш детально формуються основні напрями аграрної політики.

Виділяють наступні основні завдання аграрної політики на найближчу перспективу:

організаційно-економічні:

- формування еквівалентних міжгалузевих відносин;
- державне регулювання агропромислового виробництва, спрямованого на підвищення його ефективності, освоєння досягнень науково-технічного процесу, зростання доходів сільських товаровиробників;
- розвиток вертикальної і горизонтальної інтеграції, в першу чергу кооперації як одного з основних напрямів формування економічно справедливих відносин;
- формування системи земельних відносин – підвищення ефективності використання землі і збереження за безпосередньо зайнятими в сільськогосподарському виробництві права власності на неї;

інвестиційні:

- формування сприятливих економічних умов для інвестиційної активності – розвиток лізингу, підтримка середньо- і довгострокового кредиту, реалізація інвестиційних проектів і програм;

⁵³ Беляева С.С. Економічні теорії клубів та суспільного вибору в контексті сталого розвитку громади // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7) / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://duer.edu/uploads/vidavnitstvo14/ekonomichnij-nobelivskij-visnik-114/7593.pdf>

⁵⁴ Б'юкенен Дж. Конституція економічної політики // Питання економіки. – 1994. № 6. – С. 108.

⁵⁵ Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 63.

⁵⁶ Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й.Хорунжий. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 11.

- ефективна амортизаційна політика;

інноваційні:

- підтримка фундаментальної та прикладної аграрної науки;
- створення нового покоління машин і обладнання;
- розвиток інформаційних систем в агропромисловому виробництві;

соціальні:

- подолання бідності значної частини сільського населення;
- зниження рівня безробіття на селі шляхом створення нових і модернізації наявних робочих місць, що дозволить отримувати доходи достатні для забезпечення високого рівня життя;
- проведення цілеспрямованої та ефективної молодіжної політики, що забезпечить престижність сільськогосподарської праці і проживання в сільській місцевості;
- відновлення та подальший розвиток соціальної інфраструктури сільських територій⁵⁷.

Аграрну політику не можна обмежувати тільки системою розроблених заходів, що містяться в прийнятих рішеннях і законах. Сучасна аграрна політика пов'язана з розробкою і реалізацією економічної стратегії і тактики ефективного розвитку галузі відповідно до вимог об'єктивних економічних законів.

1.2.2. Критерії ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки

Формування конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва потребує створення ефективного механізму регулювання орієнтованого на головний критерій розвитку галузі – ефективність і перш за все економічну – фінансову основу вирішення всієї сукупності проблем стійкого соціально-економічного розвитку.

Необхідність державного регулювання економіки сільського господарства теоретично загально визнана і зумовлена специфікою галузі, однак дискусії між науковцями та практиками відбуваються при визначенні рівня такого втручання. На даний час немає єдиного підходу щодо співвідношення державних і ринкових важелів у механізмі регулювання аграрної економіки.

Тому одне із найважливіших завдань економічної науки полягає в теоретичному обґрунтуванні взаємодії ринкового саморегулювання та державного регулювання. У процесі переходу до ринку економічна діяльність держави повинна ґрунтуватися на одному важливому принципі: скорочення її масштабу повинно бути адекватним становленню механізму ринку і його серцевини – конкуренції. В умовах же ринкової економіки повинен бути задіяний головний принцип „ринок – наскільки можливо, державне регулювання – наскільки необхідно”.

Положення, згідно з яким аграрна економіка не може ґрунтуватися лише на класичній конкурентній основі – практично є загально визнаним серед вітчизняних фахівців. Проте на даний час в методологічному плані існують певні проблеми оцінки ефективності державного регулювання, адже з точки зору економічної теорії, будь-яке втручання в ринкову рівновагу зумовлює втрати суспільного добробуту.

⁵⁷ Радостева Э.М. Основы аграрной политики: учебное пособие / Э.М. Радостева, М.Г. Порвадов. – Пермь : Изд-во ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА, 2015. – С. 12-13.

Так, у межах економічної теорії добробуту доведені дві фундаментальні теореми, що визначили загальні умови, за наявності яких приватне виробництво благ значно ефективніше, ніж надання благ державою. Перша фундаментальна теорема доводить, що за певних умов будь-яка конкурентна рівновага економічної системи є Парето-ефективною. Друга фундаментальна теорема стверджує, що за деяких умов Парето-ефективний розподіл ресурсів може бути досягнуто за допомогою функціонування децентралізованого ринкового механізму. Таким чином, при заданих умовах, активне втручання держави в економіку не дозволяє досягти кращих економічних результатів, ніж ті, котрі одержують в рамках функціонування вільного ринку.

Традиційне розуміння ефективності ґрунтується на концепції ефективності за Парето, відповідно до якої ефективний за Парето розподіл виробничих ресурсів і кінцевих благ в економіці має місце тоді, коли, по-перше, неможливо збільшити виробництво будь-якого продукту в економіці без зниження виробництва принаймні іншого продукту і, по-друге, підвищення добробуту одного з учасників економічної діяльності неможливо досягти без зниження добробуту іншого. При цьому підвищення ефективності має місце в тих і тільки тих випадках, коли перехід від однієї аллокації (комбінації розподілу ресурсів та благ) до іншої, по-перше, спричиняє позитивну зміну значення функції корисності хоча б одного індивіда і, по-друге, не викликає негативних змін значень функцій корисності жодного з інших індивідів. Зниження ефективності відбувається, коли значення функцій корисності одного або декількох індивідів знижуються, а для інших індивідів ці значення залишаються незмінними.

У реальному світі умови, за яких справедливі фундаментальні теореми економіки добробуту виконуються з досить істотними обмеженнями в силу існування провалів ринку, тобто ситуацій, в яких суб'єкти господарювання, що використовують ринковий механізм, не можуть або не мають стимулів виробляти блага в соціально оптимальних обсягах чи з належною якістю: недосконалість конкуренції на ринку; наявність зовнішніх ефектів (екстерналій); неповнота і недосконалість інформації тощо. З цих умов державне втручання може розглядатися як один зі способів підвищення ефективності розподілу ресурсів. При цьому держава в усіх цих сферах повинна розглядатися лише як економічний агент, що втручається тільки у випадку, коли запобігання або пом'якшення тієї або іншої недосконалості не може бути забезпечене за рахунок функціонування ринку.

Однак специфіка сільського господарства та створення суспільних благ у цьому секторі економіки формує національні аграрні політики, які не завжди оптимальні з точки зору економічної теорії. Ці політики є результатом суспільного вибору.

Багатогранність завдань аграрної політики, відсутність цілісності та фрагментарність наявних інструментів обліку, аналізу й моніторингу та їх неадаптованість до специфіки функціонування галузі потребує розробки системного підходу щодо оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору, що передбачає обґрунтування системи економічних показників та критеріїв його розвитку.

Одним із найважливішим елементів теорії державного регулювання економіки є визначення критерію (від грецьк. *criterion* – мірило для оцінки) його доцільності, оптимальності та ефективності. Серед економістів існують різні думки, щодо відповіді на питання: один чи декілька критеріїв необхідно вибрати для визначення ефективності державного регулювання сільськогосподарського виробництва.

У такому разі слід розглядати систему критеріїв, де критерій доцільності відображає наскільки необхідне макроекономічне регулювання; критерій

оптимальності – встановлює межі державного втручання в аграрну економіку; а критерій ефективності відображає реальний ефект від державного впливу на соціально-економічні процеси. Звідси оптимальним видається застосування „підсумкового” критерію – критерію ефективності державного регулювання, в якому відображаються і знаходять підтвердження як необхідність, так і оптимальні межі державного регулювання.

В економічній науці ґрунтовно відпрацьована категорія економічної ефективності та відповідні критерії її оцінки. В сучасному менеджменті це також обґрунтовано по відношенню до управління організацією (підприємством) в умовах ринкової конкуренції. Згадані підходи можуть бути частково використані при визначенні поняття ефективності державного регулювання. Однак повної відповідності бути не може, оскільки це пов'язано з особливістю державного регулювання як діяльності, що здійснюється за допомогою державної влади і державними органами. Тому зміст визначення поняття „ефективність державного регулювання” можна визначити через модель – співвідношення „вхід–вихід”, що характеризує діяльність політичної системи в цілому та підсистеми управління, як її частини.

На „вході” системи: вимоги суспільства (керований об'єкт), які обумовлюють прийняття відповідних рішень і керуючого суб'єкта – легітимність (довіра суспільства) і ресурси, якими володіє держава для реалізації можливих рішень. На „виході” – реальна зміна об'єкта як наслідок здійснення рішень і досягнення цілей суб'єкта управління. Поняття „критерій ефективності” державного регулювання визначає ознаку чи сукупність ознак, на основі яких оцінюється ефективність системи державного регулювання. В основі критерію ефективності – покладені принципи державного регулювання, оскільки вони передбачають об'єктивно зумовлені нормативні вимоги, які вироблені практикою державного регулювання та засобами регулювання зв'язку між цілями і результатами регулювання (рис. 1.2.1). Принципи виражають вимоги об'єктивних економічних законів, а їх дія пов'язана з реалізацією функцій регулювання.

Рис. 1.2.1. Система критеріїв державного регулювання сільського господарства України

Здійснюючи оцінку ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки, необхідно з одного боку розглядати державу як „...виразника національних інтересів, регулятора соціально-економічних процесів і органу, що впливає на умови функціонування суб'єктів ринку; а з іншого – як великого власника і суб'єкта ринку. В обох випадках критерії оцінки державного регулювання будуть різними”.

При визначенні критерію ефективності регулювання держави як виразника загальнонаціональних інтересів досить складно виділити універсальний узагальнюючий критерій, адже труднощі в його формулюванні полягають у тому, що значна частина факторів (наприклад, екологічні, соціальні, технологічні тощо), на підставі яких визначається критерій знаходиться поза межами аграрного сектору економіки.

Тому складність формування критеріальної бази оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору, на наш погляд, полягає в наступному:

- практично будь-яке державне управлінське рішення прямо чи опосередковано стосується розвитку сільського господарства. Причому вплив цей може бути як: позитивним чи негативним; очікуваним чи фактичним; попереднім чи підсумковим; прямим чи опосередкованим;
- результати впливу аграрної політики не завжди вдається виділити в чистому вигляді, вони можуть бути наслідком спільної дії і взаємодії (синергійний ефект) різних напрямів політики, тому при оцінці ефективності необхідно враховувати їх взаємодію та комплексний вплив на об'єкти державного регулювання;
- складна система об'єктів державного регулювання аграрного сектору економіки (їх умовно можна класифікувати за галузями, сільськогосподарськими товаровиробниками, виробничою сферою, торгівлею, соціальною та екологічною сферою, інформаційно-консультаційною діяльністю тощо);
- різновекторність інтересів суб'єктів ринкових відносин (товаровиробники, споживачі, держава; експортери та імпортери);
- повинні відображати усі складові суб'єктно-об'єктних відносин: економічну ефективність сільськогосподарських товаровиробників; економічну ефективність аграрного сектору економіки у системі макроекономічних показників; соціально-економічну збалансованість і справедливість міжгалузевих зв'язків; показники відтворення і постійного удосконалення людського капіталу на селі; оптимальність функціонування державного регулювання як цілісного організаційно-економічного механізму, спрямованого на забезпечення ефективно діючої моделі ринкового саморегулювання.

Система державного регулювання економіки складається з різноманітних підсистем та поділяється на ієрархічні рівні залежно від адміністративно-територіального поділу країни. При цьому кожний рівень ієрархії управління являє собою відносно відособлену підсистему, в якій наявні свої локальні цілі та відповідно свої локальні критерії ефективності. Таким чином, в ієрархічній структурі загальносистемна ціль розподіляється на систему локальних цілей за відповідними рівнями, утворюючи «дерево цілей» та відповідно «дерево критеріїв ефективності». На кожному рівні управління наявні власні специфічні ресурси на вході, та відповідно, власні притаманні тільки даному рівню отримані результати.

Вважається, що одним із головних критеріїв ефективності державного регулювання аграрного сектору є оптимальне досягнення поставлених цілей аграрної політики держави.

Проте формулювання стратегічних цілей аграрної політики не дає точних і однозначних економічних орієнтирів для розробки стратегії розвитку аграрного

сектору. Саме тому виникає необхідність конкретизувати цільові установки через введення цілей нижчого рівня та відповідних вимірників (показників). Таким чином за рівнем досягнення цілей реалізації аграрної політики визначаються критерії так званої цільової ефективності – рівень відповідності функціонування досліджуваної системи її цільовому призначенню, а також рівень досягнення визначених цілей. Зазначимо, що „...поняття цільової ефективності ... коректне тільки в тому випадку, якщо є можливість відділити цілі від функціонування системи (її затрат і результатів)”.

При виконанні цілеспрямованих дій необхідно чітко визначити:

- основні параметри об'єкта регулювання;
- які параметри необхідно змінити;
- хто і яким чином повинен впливати на зміну цих параметрів;
- чи можуть вони змінюватися без державного втручання, і якщо можуть, то які дії повинні здійснити (чи не здійснити) державні органи, а якщо ні, то в чому повинна полягати роль держави та її структур;
- які ресурси має в розпорядженні суб'єкт регулювання, в даному випадку держава;
- яким чином повинні використовуватися ресурси для отримання заданого результату, досягнення поставлених цілей.

Залежно від рівня регулювання аграрного сектору економіки можна виділити: загальнодержавний – на якому визначається ефективність державного регулювання для всього суспільства і сільського господарства в цілому; регіональний – ефективність державного регулювання для окремих регіонів; галузевий – пов'язаний з поліпшенням соціально-економічного стану сільського господарства в цілому та його підгалузей; корпоративний – ефективність державного регулювання для окремих товаровиробників, їх об'єднань, груп і населення з різноманітними інтересами.

Оскільки для кожного із рівнів застосовуються різноманітні інструменти регулювання відповідно до законодавчо передбачених повноважень, то виникає необхідність визначати власні критерії ефективності, які повинні бути взаємопов'язані й формувати ієрархію погоджених дій, що не суперечать основним цілям державної аграрної політики. Таким чином, розробка системи критеріїв державного регулювання для всіх ієрархічних рівнів аграрної економіки дозволить суспільству забезпечити високі темпи економічного розвитку та досягнути відповідного критерію розвитку.

Загальнодержавні інтереси відносно результатів діяльності сільського господарства полягають в наступному: сільське господарство повинно виробляти продукцію в достатніх обсягах для задоволення країни в продуктах харчування і сировини для переробної та інших галузей промисловості; відповідно забезпечується продовольча та сировинна незалежність країни від іноземних виробників сільськогосподарської продукції.

Основні показники оцінки ефективності державного регулювання сільського господарства на різних ієрархічних рівнях, зокрема: на загальнодержавному, галузевому, регіональному та корпоративному рівні наведено на рис. 1.2.2.

Проте на ієрархічних рівнях управління можуть існувати і протиріччя, що викликано різними економічними інтересами. Адже, «...кожний ієрархічний рівень являє собою відносно економічно відособлену підсистему, в якій об'єктивно з'являється власна мотивація поведінки, своя локальна мета діяльності. Внаслідок чого спостерігається на всіх ієрархічних рівнях подвійність цілей та подвійність критеріїв ефективності державного регулювання. Аналіз подвійності цілей дозволяє визначити в економічних системах управління головне протиріччя – протиріччя між загальносистемними та локальними цілями. Якщо елементи системи механізму

регулювання розбалансовані (наприклад, ціни на деякі види сільськогосподарської продукції сформувались нижче собівартості виробництва), то дана система буде діяти всупереч загальносистемної мети задля досягнення локальної цілі. Тому ринок не може автоматично усунути ці протиріччя без втручання держави».

Рис. 1.2.2. Показники ефективності державного регулювання сільського господарства за рівнем оцінки

Оскільки сільське господарство – складна соціально-економічна, ієрархічно побудована та територіально розміщена система, то й результативність його функціонування і регулювання має значну кількість проявів. Тому при оцінці державного регулювання необхідно враховувати всі види її ефективності: економічну – пов’язану з раціоналізацією виробництва, поліпшення використання ресурсів, забезпечення розширеного відтворення; соціальну – направлену на поліпшення умов, підвищення рівня життя населення та розвиток сільських

територій; екологічну – відображає зусилля щодо збереження навколишнього середовища та зменшення його негативного впливу на розвиток та життєвий рівень суспільства.

До традиційних видів ефективності вважаємо за доцільне додати інституційну – відносно нове поняття, за якими визначається розмір економії трансакційних витрат формальними інститутами.

Зростання рівня трансакційних витрат спонукає до посилення державного регулювання, яке у свою чергу приводить до зростання трансакційних витрат, що ґрунтуються на опортуністичній поведінці державних службовців. У ситуації низьких трансакційних витрат держава забезпечує загальне функціонування прав власності, дозволяючи індивідам приватним чином вилучати чистий добробут суспільства. В ситуації високих трансакційних витрат держава сама максимізує добробут, напругу визначаючи права власності індивідуумів. Звідси можна зробити висновок, що адекватна заміна державного регулювання чи державного втручання механізмами приватної координації стає можливою за умови, якщо розвиток ринкових відносин привів до формування приватних некомерційних організацій (асоціації товаровиробників, союзи тощо), які здатні замінити державні органи. Тільки у такому факторальному полі підвищиться ефективність інституційної організації економіки, а значить, і економічна ефективність в цілому. В іншому випадку неефективні інститути будуть замінені ще більш неефективними.

Різноманітність видів ефективності засвідчують не тільки про багатогранність цієї економічної категорії, й про незавершеність пізнання проблеми, розкриття її сутності відповідно до нових виробничих відносин, що складаються під впливом ринкової економіки. Тому окрім перерахованих вище видів ефективності за останній час в економічний обіг було введено ще один вид ефективності – еколого-економічна. Її критерій – максимально можливе забезпечення суспільних потреб людей продовольством, що виготовлене за оптимальних питомих витрат виробництва, та одержання екологічно чистих сільськогосподарських продуктів із збереженням родючості ґрунтів і відтворення доквілля. Зазначений підхід передбачає, що досягнення максимально можливого результату, очевидно, повинно зіставлятися з низкою чинників і умов, особливо врахування екологічних наслідків. Адже можна отримати значний виробничий результат, однак при цьому завдати непоправної шкоди доквіллю і одержати забруднені харчові продукти, вживання яких негативно відіб'ється на здоров'ї людей.

Проте із вищезазначених основних видів ефективності визначальне місце все ж таки належить економічній, оскільки від її рівня залежать власне обсяги фінансових ресурсів для сільськогосподарського виробництва, соціальної сфери та збереження доквілля.

1.2.3. Методологічні підходи щодо оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства / Methodological approaches to assessing the effectiveness of state support for agriculture

Регулювання сільського господарства потребує значних витрат бюджетних ресурсів для забезпечення сприятливих умов взаємодії аграрного сектору з іншими галузями економіки та коригування тих чи інших параметрів розвитку галузі згідно з об'єктивними умовами, цілями і завданнями держави. За державні, перш за все бюджетні, ресурси здійснюється боротьба між різними секторами народного господарства, яка не може не набувати політичних форм. Інтересам аграріям

протистоять інтереси груп лобювання з інших галузей, що традиційно мають значні економічні та політичні переваги.

Тому сучасна агроекономічна наука потребує подальших досліджень щодо показників оцінки ефективності державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Існує помилкове уявлення, за яким рівень державної підтримки сільського господарства визначається розміром бюджетних асигнувань на розвиток галузі. Не вирішення цього складного завдання породжує певні спекуляції в політичній площині, особливо при розгляді проекту Державного бюджету. Адже за відсутності чітких критеріїв й показників складно надати науково обґрунтовані економічні розрахунки щодо бюджетних потреб аграрного сектору економіки.

Вивчення зарубіжного досвіду вирішення цього питання свідчить, що західна економічна думка аналізує проблему ефективності підтримки сільського господарства, як правило, за допомогою „економіки добробуту” (welfare economics). За таким підходом порівнюється вигаш сільськогосподарських товаровиробників з програшем споживачів при запровадженні заходів державної підтримки.

В умовах ринкової економіки для розробки ефективної аграрної політики дуже важливо правильно визначити її результативність безпосередньо для тих, хто виробляє сільськогосподарську продукцію. З цією метою в аграрно-економічній науці сформувався підхід до комплексної оцінки рівня державної підтримки сільського господарства. Суть його полягає в тому, що для кожного продукту визначаються ціни, за якими сільськогосподарські товаровиробники змогли б його реалізувати при повному невтручанні держави. Такі ціни відображають те, що в західній науці називається альтернативні витрати (opportunity cost). Для товарів, які можуть бути реалізовані на світових ринках, подібні витрати відповідають світовим цінам (що приведені до прикордонних умов і переведені у внутрішні ціни за допомогою поточного валютного курсу). Для товарів, які реалізуються виключно на внутрішніх ринках, альтернативні витрати відповідають деякій тіньовій ціні, що відображає найбільш ймовірну альтернативну можливість для виробника продати свій товар. Відхилення між альтернативними витратами й фактичними цінами реалізації дозволяє визначити інтегральну оцінку рівня державного втручання.

Зазначений підхід ґрунтується на тому, що при відсутності будь-яких дій уряду (митних заходів, підтримки внутрішніх цін тощо) ціни на внутрішньому та світовому ринках (чи альтернативному внутрішньому) неминуче вирівнялися за рахунок переливання товарів в країну чи за її межі (або всередині країни) і відхилення між ними було близьким до нуля. Таким чином, будь-яке відхилення внутрішніх цін від світових (тіньових внутрішніх) можна трактувати як індикатор втручання держави в механізм вільного ринку. Розмір цінового відхилення визначає рівень цього втручання і, відповідно, надає кількісну характеристику внутрішньої аграрної політики. Відхилення між внутрішніми і світовими цінами може мати як позитивне, так і негативне значення, тобто показувати напрями впливу аграрної політики. В першому випадку таке відхилення означає, що національна аграрна політика приводить до субсидування внутрішнього виробника і до своєрідного оподаткування, „таксації” споживача. В іншому випадку відбувається зворотній процес – відповідно до політики, що реалізується державою, сільськогосподарських виробник обкладається податком і його доходи перерозподіляються на користь інших економічних груп.

У країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), починаючи з 1987 р., здійснюється оцінка рівня державної підтримки сільського господарства. В згаданій сфері нагромаджений значний досвід та запропонована методика, критерії і

показники оцінки ефективності державної підтримки аграрного сектору. Застосування цієї методики можливе і для оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства в Україні.

Методологія кількісної оцінки державної підтримки аграрного сектору описана в книгах I. Tsakoka [458], а також A. Webba, M. Lopesa, R. Penna, де були визначені показники підтримки для 27 країн протягом 1982–1987 рр.

Ідея про те, що державне втручання можливо вирахувати через відхилення внутрішніх і світових цін, була покладена в основу розробки західними спеціалістами показників для оцінки масштабів та напрямів внутрішньої аграрної політики. Одним з найбільш простих й широко застосовуваних показників є Номінальний коефіцієнт захисту (NPC – Nominal Protection Coefficient), який оцінює лише співвідношення внутрішніх і світових цін:

$$\text{НКЗ} = \frac{Ц_i^a}{Ц_i^c}, \quad (1.2.1)$$

Де: $Ц_i^a$ – внутрішня роздрібна ціна на продукцію i ;

$Ц_i^c$ – довідкова (світова) ціна на продукцію i .

Якщо НКЗ > 1, це означає, що держава підтримує вітчизняного виробника, і чим більший цей показник, тим значніший вплив держави на ринок конкретного продукту. І навпаки, при НКЗ < 1 сільське господарство не має підтримки, що може розцінюватися як непряме оподаткування. Водночас у такому випадку споживачі одержують непрямі субсидії. Коли значення НКЗ дорівнює 1, це означає, що загальний обсяг грошових надходжень сільськогосподарських товаровиробників надходять цілком від ринку без будь-якої державної підтримки.

З метою включення в оцінку більшої кількості інформації про наявні субсидії та опосередковані податки використовується показник PSE (Producer Support Estimate) – Оцінка підтримки виробника:

$$\text{ОПВ}_i = (Ц_i^a - Ц_i^c) + (C_i - P_i), \quad (1.2.2)$$

Де: $Ц_i^a$ – внутрішня роздрібна ціна на продукцію i ;

$Ц_i^c$ – довідкова (світова) ціна на продукцію i ;

C_i, P_i – прямі субсидії і податки при виробництві продукції i .

За допомогою показника ОПВ визначається річна грошова вартість валового перерозподілу ресурсів від споживачів та платників податків на підтримку сільськогосподарських товаровиробників внаслідок здійснення державної політики, незалежно від її сутності, цілей та впливу на обсяги виробництва чи прибутки сільськогосподарських підприємств. Згаданий показник може бути розрахований як стосовно окремого продукту, так і по сільськогосподарській продукції в цілому та вимірюється у цінах виробника.

ОПВ показує співвідношення засобів підтримки у рамках державної політики щодо сільського господарства до ситуації, у якій такі засоби відсутні, тобто коли на сільськогосподарських товаровиробників впливає лише загальна державна політика країни (в тому числі економічна, соціальна, екологічна та податкова). Хоча у ОПВ не врахований внесок виробників на фінансування тих політичних заходів, за якими вони отримують певні трансферти (тобто „оподаткування“ виробників), він являє собою валовий показник. Тобто до нього зараховуються всі витрати, пов'язані зі здійсненням цієї політики, а також усі ті, що несуть окремі виробники. По-інакшому, загальними елементами ОПВ є валові обсяги трансфертів виробникам, оскільки для того, щоб отримати певні

кошти, виробники мають виростити чи виробити певний вид продукції або використати певні матеріально-технічні ресурси, тобто понести витрати. І сума цих витрат не вираховується із суми таких коштів, хоча частина цих коштів покриває такі витрати.

Показник ОПВ включає в себе два компоненти: пряму підтримку, тобто виплати на підтримку сільського господарства із бюджету та опосередковану, яку називають підтримкою ринкової ціни (MPS – Market Price Support), що відображає відхилення між внутрішньою і світовою ціною.

Для міжнародних порівнянь використовується відносний показник ОПВ, що показує частку трансфертів сільськогосподарським товаровиробникам у загальному обсязі грошових надходжень. Він визначається відношенням ОПВ у грошовому виразі до суми валової виручки сільськогосподарських товаровиробників у внутрішніх цінах і бюджетних трансферах виробників.

$$\text{ОПВ \%} = \frac{\text{ОПВ}}{\sum_i \text{Ц}_i^e K_i + (C - П)} * 100 \% , \quad (1.2.3)$$

Де: $\sum \text{Ц}_i^e K_i$ – вартість спожитої продукції за внутрішніми цінами.

За застосування показника Номінального коефіцієнта допомоги виробнику (НКДВ) можна визначити всі доходи виробника у світових ринкових цінах без бюджетної підтримки за формулою:

$$\text{НКДВ} = \frac{1}{100 - \text{ОПВ}\%} * 100\% = \frac{\text{ОПВ}}{\sum \text{Ц}_i^e K_i} + 1, \quad (1.2.4)$$

Де: $\sum \text{Ц}_i^e K_i$ – вартість спожитої продукції за світовими (довідковими) цінами.

Таким чином, показник НКДВ може слугувати показником номінального рівня допомоги виробнику на ринку, або показником прихованої експортної субсидії, необхідної для здійснення експорту певного обсягу виробленої продукції.

Показник CSE (Consumer Support Estimate) – Оцінка підтримки споживача визначає річну грошову вартість перерозподілу ресурсів до (від) споживачів сільськогосподарської продукції внаслідок реалізації державної політики підтримки, незалежно від її сутності та впливу на обсяги споживання продукції сільськогосподарських товаровиробників. CSE розраховується у цінах виробника за наступною формулою:

$$\text{ОПС}_i = (\text{Ц}_i^p - \text{Ц}_i^e) + C_i, \quad (1.2.5)$$

Де: Ц_i^p – внутрішня роздрібна ціна на продукцію i ;

Ц_i^e – довідкова (світова) ціна на продукцію i ;

C_i – опосередкована бюджетна дотація споживачам продукту i ; внаслідок реалізації аграрної політики держави.

Подібно до відносного показника ОПВ визначається відносний показник ОПС, який розраховується відношенням ОПС до вартості загального споживання товарів внутрішнього виробництва за вирахуванням бюджетної підтримки споживачів:

$$\text{ОПС \%} = \frac{\text{ОПС}}{\sum_i \text{Ц}_i^e K_i - \text{ТС}} * 100 \% , \quad (1.2.6)$$

Де: $\sum \text{Ц}_i^e K_i$ – вартість спожитої продукції за внутрішніми цінами;

ТС – трансфери споживачам від платників податків.

Номинальний коефіцієнт допомоги споживачу (НКДС) – це відношення ОПС до загальних споживчих витрат на товари, що вироблені всередині країни та обраховані за світовими цінами:

$$НКДС = \frac{1}{100 - ОПС, \%} * 100\% = \frac{ОПС}{\sum C_i^c K_i} + 1, \quad (1.2.7)$$

Де: $\sum C_i^c K_i$ – вартість спожитої продукції i за світовими цінами.

По-іншому НКДС визначається як співвідношення середньої ціни на внутрішньому ринку, яку сплачує споживач, до ціни на міжнародних ринках.

Показник GSSE (General Services Support Estimate) – Оцінка підтримки послуг загального призначення, дозволяє визначити річну грошову вартість перерозподілу ресурсів до усіх суб'єктів, що надають послуги сільському господарству у цілому, внаслідок державної політики підтримки, що надається сільському господарству, незалежно від її сутності, цілей та впливу на обсяги сільськогосподарського виробництва, прибутків або споживання продукції сільськогосподарських підприємств. Цей показник включає трансферти на освіту та підготовку кадрів, наукові дослідження в галузі сільського господарства, контроль за якістю та безпекою продовольства, сільськогосподарських ресурсів і навколишнього середовища, поліпшення інфраструктури, підтримка маркетингу та ін.

Показник TSE – (Total Support Estimate) – Оцінка загальної підтримки, відображає річну грошову вартість усього валового перерозподілу ресурсів від споживачів сільськогосподарської продукції та від платників податків внаслідок реалізації державної політики підтримки, незалежно від її сутності, цілей та впливу на обсяги споживання продукції сільського господарства за винятком пов'язаних із цим доходів бюджету. Звідси, TSE визначає загальну суму перерозподілу ресурсів, пов'язаного з підтримкою сільського господарства, що фінансується за рахунок споживачів та платників податків, за винятком надходжень від імпортного мита.

Показник AMS – (Aggregate Measure of Support) – Сукупний вимір підтримки (СВП), практично відповідає ОПВ, проте не враховує заходів підтримки, що відносять до "зеленої скриньки". СВП для кожного окремого виду сільськогосподарської продукції розраховується за формулою:

$$СВП_i = (C_i^p - C_i^c) + (C_i - P_i), \quad (1.2.8)$$

Де: C_i^p – внутрішня закупівельна ціна продукції i ;

C_i^c – світова ціна на продукцію i ;

C_i , T_i – субсидії і податки при виробництві продукції i , проте до C_i включаються тільки субсидії, які відносять до заходів "жовтої скриньки".

C_i , T_i – субсидії і податки при виробництві продукції i , проте до C_i включаються тільки субсидії, які відносять до заходів "жовтої скриньки".

1.2.4. Концепція витрат та концепція корисності аналізу рівня добробуту суспільства The concept of costs and the concept of utility in applied welfare economics

Аналіз рівня добробуту суспільства (далі – welfare analysis) є широко відомою і ефективною концепцією, котра формує основи аналізу прибутків і збитків (cost-benefit analysis) різноманітних інструментів аграрної політики, що розглядатимуться нижче.

Welfare economics включає нормативну оцінку ринків та економічної політики. Економічна політика спричиняє зміни на різних рівнях та в структурі економічної

діяльності. Метою регулятивного втручання є досягнення більш позитивного результату порівняно з альтернативним у випадку відсутності інтервенції. Цей новий результат може оцінюватися за багатьма критеріями, але неминуче постане питання чи буде він позитивним у економічному розумінні цього слова. Тому метою welfare economics є визначення, чи відповідає такий ринковий розподіл поставленим завданням перед суспільством.

Ринкова рівновага означає максимізацію прибутків і, відповідно, максимальний загальний добробут як для покупця, так і для продавця. Згідно з термінологією прикладної економічної науки про добробут (applied welfare economics), корисність від використання товару дорівнює бажанню споживачів платити за такий товар (рис 1.2.3). Це трикутник під кривою попиту та вище ціни цього товару.

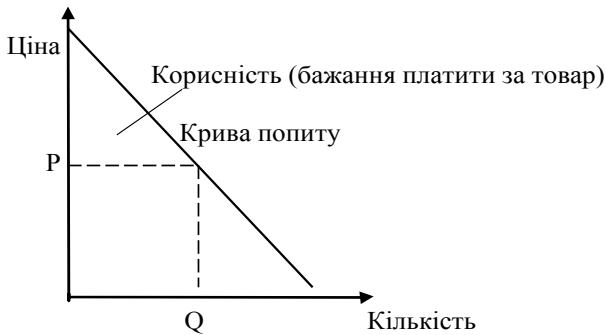

Рис. 1.2.3. Концепція корисності згідно з applied welfare economics

Суспільні витрати щодо виробництва певної кількості товару дорівнюють втраченій можливості споживання інших товарів, яка визначається як втрачена можливість споживачів платити за ці товари (рис. 1.2.4) Графічно такі витрати зображені нижче кривої пропозиції і дорівнюють кількості виробленої продукції, помноженої на визначену ринкову ціну.

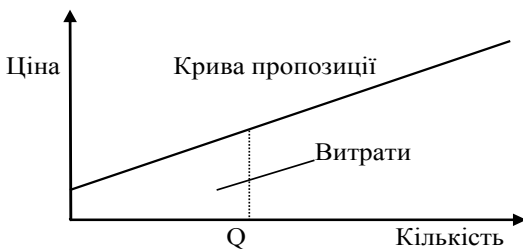

Рис. 1.2.4. Витрати у вимірі суспільного добробуту

Ключовими концепціями в економічному аналізі змін у добробуті суспільства за застосування окремих заходів державної аграрної політики, які використовуються для визначення витрат і корисності, що виникають внаслідок змін в аграрній політиці, є надлишок споживача (consumer surplus) і надлишок виробника (producer surplus).

Надлишок споживача (Consumer Surplus). Споживачі купують товари, оскільки купівля забезпечує певну вигоду. Оскільки різні споживачі оцінюють

корисність від споживання певних товарів по-різному, максимальна сума, яку вони згодні платити за ці товари теж відрізняється. Бажання платити, відповідно до термінології welfare economics, є максимальна ціна, яку покупець згоден і має можливість заплатити за товар. Фактично вона вимірює оцінку споживача щодо корисності товару чи послуги. І складові максимальної ціни, яку згоден платити покупець, є максимальні корисності, що він зможе отримати від цього товару. Надлишок споживача – різниця між ціною, яку покупець згоден заплатити за товар, і ціною, яку він фактично платить.

Надлишок споживача легко підрахувати, якщо відома крива попиту. Крива попиту відображає різноманітні кількості товарів, які покупці згодні і можуть придбати за певними цінами. Надлишок споживача вимірюється площею нижче кривої попиту і вище лінії ціни (рис. 1.2.5).

Для того, щоб підрахувати загальний надлишок споживача на ринку, необхідно просто знайти площу нижче ринкової кривої попиту і вище лінії ціни. Це буде загальна корисність, або вигода, яку отримують споживачі. Як можна передбачити згідно з графіком, нижча ринкова ціна підвищить надлишок споживача, тоді як підвищення ринкової ціни знизить добробут останнього.

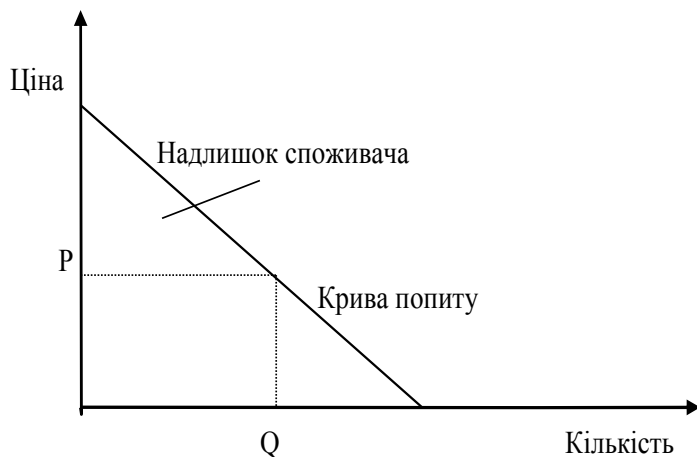

Рис. 1.2.5. Надлишок споживача (Consumer Surplus)

Концепція "надлишку споживача" має важливе застосування в економіці. Якщо скласти разом багато індивідуальних споживачів, надлишок споживача буде вимірювати загальну корисність, яку отримують покупці від придбання товарів на ринку.

Надлишок виробника (Producer Surplus). За аналогією з надлишком споживача, економісти довели, що товаровиробники теж можуть мати певну додаткову корисність. Питання щодо форми і пояснення таких додаткових прибутків, і як їх вимірювати, є певною мірою складнішими, ніж ті, що виникають у випадку із споживачами. Якщо при вивченні попиту споживачі можуть розглядатися як відносно однорідна група, ситуація з пропозицією ускладнюється існуванням диверсифікаційних груп продавців. Наприклад, існують продавці готового товару (аграрні фірми тощо), і продавці послуг – землі, менеджментських якостей, трудових ресурсів і капіталу. Всі вони можуть отримувати певні види додаткової корисності.

Іншим невизначеним питанням стосовно концепції "надлишку виробника" є питання щодо визначення кого саме стосується термін "виробники". Існує два можливі визначення, які досі не отримали чіткого розмежування у сучасній науковій літературі. Перше визначення – згаданий термін стосується виключно власників фірм-виробників. Друге визначення – виробниками виступають власники факторів виробництва.

Для досягнення поставлених цілей можна спростити це визначення шляхом побудови аналізу на прикладі конкурентоспроможної фірми та індустрії, де фірми є власниками всіх основних засобів виробництва, перемінні фактори мають досконалу еластичну пропозицію за визначеною ціною на період проведення аналізу.

Надлишок виробника визначає корисність для продавців від їх присутності на ринку. Ця концепція характеризує сатисфакцію групи виробників від виробництва певної кількості товару. Надлишок виробника для фірми означає певну суму понад усіх вироблених одиниць товару, або це різниця між ринковою ціною товару і граничними витратами на виробництво. Вона дорівнює потенційному бажанню платити за виробництво певної кількості товару (дохід) мінус фактично сплачена сума (витрати). Так само як надлишок споживача визначається площею нижче індивідуальної кривої попиту і вище лінії ціни на продукт, надлишок виробника визначається площею над кривою пропозиції і нижче ринкової ціни (рис. 1.2.6).

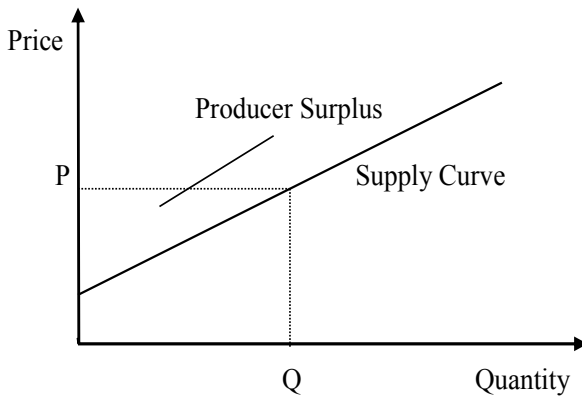

Рис. 1.2.6. Надлишок виробника (Producer Surplus)

У разі, якщо додати граничні витрати на виробництво кожного об'єму продукції, то в результаті сумою будуть загальні змінні витрати на виробництво певного товару. Граничні витрати відображають нарощення витрат, пов'язаних із приростом обсягів виробництва; оскільки фіксовані (постійні) витрати не змінюються з об'ємом випуску, сума всіх граничних витрат повинна дорівнювати сумі змінних витрат фірми. Звідси виникає альтернативне формулювання надлишку виробника як різниці між доходами фірми та її загальними змінними витратами.

Розмір надлишку виробника залежить від витрат на виробництво. Фірми із завищеними витратами отримують менше, тоді як ті у кого витрати оптимізовані, мають вищі показники цього критерію. Додаючи всі надлишки товаровиробників, можна отримати зведений ринковий показник. І, оскільки надлишок виробника визначає загальну нетто-корисність для виробників, то так можна підрахувати

прибутки або збитки товаровиробників внаслідок державного втручання, через визначення кінцевих змін у зведеному показнику.

Ринкова рівновага (Market Equilibrium). Коли на ринку існує досконала ("чиста") конкуренція, і немає так званих непередбачуваних факторів (надходження або витрати, що несе третя сторона, яка не є ні виробником, ні споживачем), економічний стан суспільства визначається сумою надлишків виробника і споживача. Найвища ефективність функціонування ринку досягається, коли вид розподілу ресурсів максимізує загальний надлишок (рис. 1.2.7).

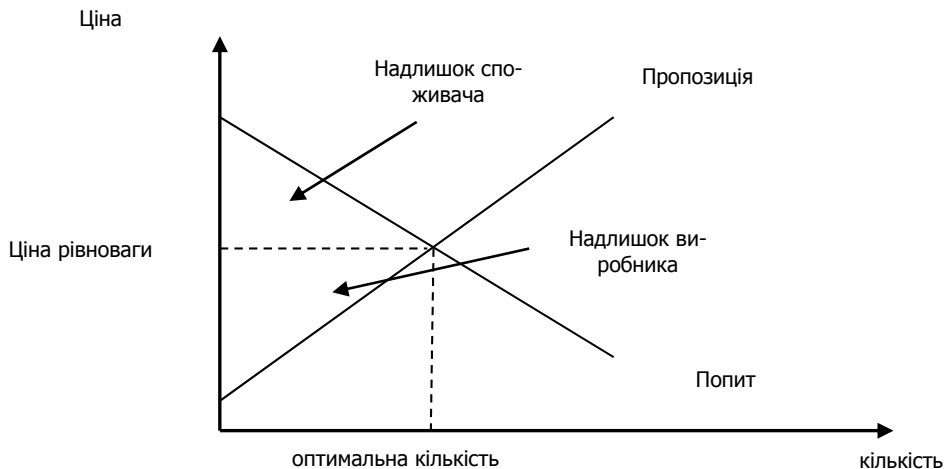

Рис. 1.2.7. Надлишок виробника і надлишок споживача у стані рівноваги

Зміни у надлишках виробника і споживача є широко застосовуваними засобами для вимірювання у грошовому еквіваленті надходжень (прибутків) та витрат, які виникають внаслідок змін в аграрній політиці і аграрній торгівлі. Досить часто виникали дискусії щодо теоретичної обґрунтованості застосування цих концепцій, проте серед науковців переважає думка, що у більшості випадків їх застосування досить ефективно для вимірювання змін і тенденцій у стані і добробуті суспільства, використовуючи загальноприйняті теоретичні надбання.

1.2.5. Застосування аналізу рівня добробуту суспільства / Application of welfare analysis

Існує багато інструментів аграрної політики, які може застосувати уряд з метою підвищити соціальний добробут. Поки що для ілюстрації як welfare analysis може бути використаний з метою оцінки ефективності аграрної політики, розглянемо загальновідому форму державного регулювання, що зветься контроль за цінами, тоді як далі йтиметься про застосування welfare analysis для дослідження ефектів, які спричиняють окремі інструменти державного впливу на добробут суспільства, внаслідок їх імплементації.

Контроль за цінами звичайно застосовується у випадках, коли законодавчі вбачають ринкову ціну як таку, що не виконує своїх регулятивних функцій щодо

продавців чи покупців. Результат – у встановленні державної ціни з певною верхньою або нижньою межею.

Цінова стеля – законодавчно встановлена максимальна ціна, за якою може продаватися товар. Рис. 1.2.8 ілюструє ефекти верхньої цінової межі.

Тут P_0 і Q_0 є відповідно початкова ціна рівноваги і початкова кількість товару, яка могла бути продана на ринку до випадку державного втручання. Уряд однак вирішує, що ціна P_0 є занадто високою і визначає, що така ціна не може бути вищою максимально допустимої верхньої межі, яка позначена P_{max} .

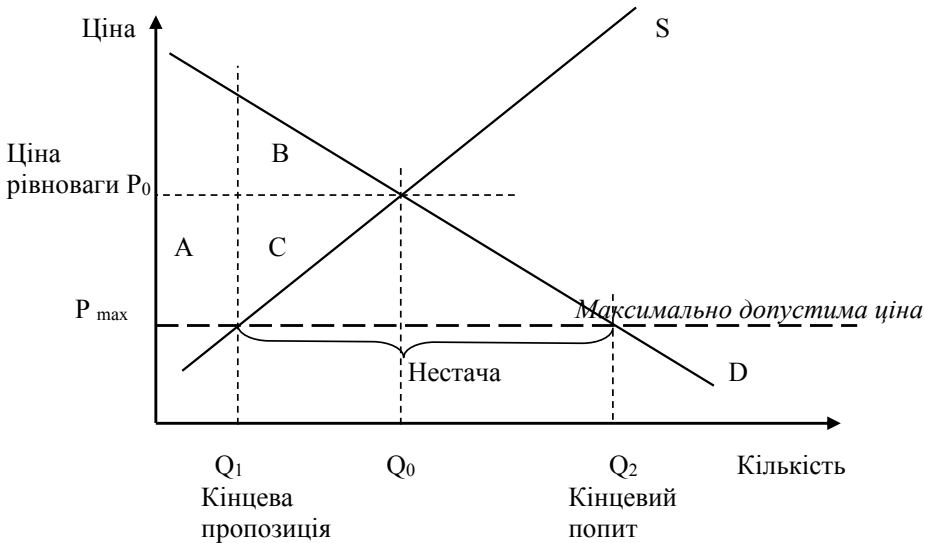

Рис. 1.2.8. Економічний ефект від встановлення максимально допустимої ціни (цінова стеля)

Що в результаті? З новою, зниженою ціною, виробники (і особливо ті, хто має високі витрати) продукують менше товару, і пропозиція буде позначатися як Q_1 . З іншого боку, при зниженні ціни зростає попит на товар, і кількість, яку споживачі готові купити, становить Q_2 . Таким чином, попит перевищує пропозицію, виникає нестача, відома як надлишковий попит (excess demand). Об'єм такої надлишкової нестачі розраховується як $Q_2 - Q_1$.

Які зміни у надлишку споживача і у надлишку виробника? Частина споживачів більше не купує товар на ринку внаслідок такого цінового контролю, виробництво і продажі зменшуються від Q_0 до Q_1 . Ті споживачі, які все ще мають змогу купувати товар, можуть тепер платити за нього менше, тобто отримують підвищення у надлишку споживача, який ілюструється прямокутником А. Однак частина споживачів не може надалі купувати товар. Їх зменшення у надлишку споживача показує трикутник В. Таким чином, нетто-зміна у надлишку споживача це різниця ($A - B$). На рис. 2.9 прямокутник А є більшим, ніж трикутник В, тобто нетто-різниця у надлишку споживача є позитивною.

З іншого боку, ті виробники, які все ще залишаються на ринку і виробляють кількість товару Q_1 , тепер отримують меншу ціну. Вони втратили частину надлишку виробника, що визначається прямокутником А. Проте, загальний об'єм виробництва теж зменшився. Це репрезентує додаткові втрати у надлишку виробника, що

зображені трикутником С. Таким чином, підсумкова зміна у надлишку виробника є $(-A - C)$. Очевидно, що виробники втрачають внаслідок приведеного цінового контролю.

Чи заміщуються згадані вище втрати виробників від цінового контролю підвищеними надходженнями на користь споживачів (повернемося до попереднього розглянутого принципу компенсації)? Ні, оскільки за рис. 2.9, встановлення максимальної цінової межі спричинило нетто-втрати в загальному надлишку споживачів і виробників, і ці втрати можна вважати безповоротними. Адже зміни у надлишку споживача є $(A - B)$, а зміни у надлишку виробника є $(-A - C)$, тобто підсумкова зміна у добробуті споживачів і виробників виглядає як $(A - B) + (-A - C) = (-B - C)$. У кінцевому результаті наявні безповоротні втрати, які показані двома трикутниками – В і С. Ці безповоротні втрати ще можна назвати економічною неефективністю, яка спричинена ціновим контролем; втрати у надлишку виробника перевищують надходження у надлишку споживача.

Якщо законодавці вище цінують надлишок споживача, аніж надлишок виробника, ці безповоротні зміни можуть бути не такими важливими. Однак результати подібного державного втручання значною мірою залежать від еластичності кривих попиту і пропозиції, тобто інколи соціальна група, яку уряд мав наміри захистити, може опинитися навіть у ще гіршому становищі.

Однак зменшення обсягів продажів від Q_0 to Q_3 призводить до втрати доходів, що на рисунку зображено трикутником С. Далі проаналізовано витрати виробників при розширенні виробництва від Q_0 to Q_2 . Оскільки вони в змозі продати тільки Q_3 одиниць товару, не існує надходжень, щоб покрити витрати на виробництво ($Q_2 - Q_3$). Ці витрати показані площею нижче кривої пропозиції на проміжку від Q_3 до Q_2 , і представлені трапецією D. Таким чином, доки виробники не відреагують на зниження продажів згортанням виробництва, загальна зміна у надлишку споживача виглядатиме наступним чином: $PS = A - C - D$.

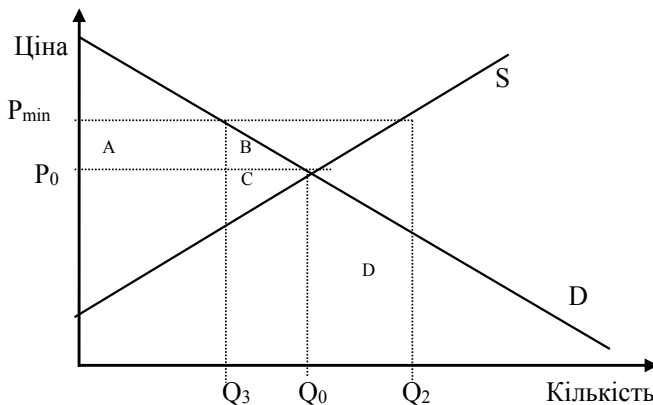

Рис. 1.2.9. Економічний ефект від встановлення мінімальної ціни

Враховуючи, що трапеція D може бути досить великою за об'ємом, встановлення мінімально допустимої ціни призводить, тільки у випадку з виробниками, до їх нетто-збитків. Таким чином, подібна форма державного втручання може знизити прибутки товаровиробників, як наслідок витрат на надлишкове виробництво. Тобто,

мінімально допустима ціна спричиняє нецінове нормування, як альтернативний механізм обмеження випуску товарів, використовуючи дискримінаційні критерії.

Ті ж самі принципи welfare analysis можуть бути використані для оцінки інших типів аграрних політик уряду.

1.2.6. Підходи щодо моделювання та аналізу політики / Approaches for modeling and policy analysis

При визначенні критеріїв оцінки аграрної політики перш за все необхідно враховувати вплив та наслідки цієї політики на конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції, позиціонування нашої держави на світовому ринку, реалізацію експортних можливостей галузі і, найважливіше, розрахунок та потребу в ресурсах для втілення наміченого.

Очевидним є і той факт, що регулювання сільськогосподарського виробництва потребує значних витрат бюджетних ресурсів для забезпечення сприятливих умов взаємодії аграрного сектору з іншими галузями економіки та коригування тих чи інших параметрів розвитку галузі згідно з об'єктивними умовами, цілями і завданнями держави. Однак в умовах обмеженості бюджетних коштів перед державою виникає завдання найбільш ефективного їхнього використання в усіх напрямках, у тому числі, щодо вироблення найбільш сприятливої аграрної політики у сфері регулювання.

Головним завданням державної політики у сільськогосподарській галузі є максимізація отриманого сільськогосподарського прибутку для забезпечення розширеного відтворення галузі, правильний та раціональний розподіл наявних ресурсів і надання інвестиційної допомоги саме тим господарствам, які цього дійсно потребують. Незважаючи на те, які цілі прагне реалізувати держава стосовно агропродовольчого ринку країни, загалом державне регулювання має базуватися навколо виробничої зони господарювання. Оскільки саме оптимальна кількість виробництва з раціональним використання природно-ресурсної бази й обґрунтованого рівня державної підтримки дозволить отримувати економічний ефект від сільськогосподарської діяльності виробникам, споживачам і державі. Адже основною метою останньої є забезпечення продовольчої безпеки країни, збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу, поповнення державного бюджету внаслідок тієї чи іншої господарської діяльності, а також забезпечення зайнятості населення. Разом із тим для споживачів пріоритетним є отримання якісного продовольства за доступними цінами і в достатній кількості.

Тому для аналізу ефективності регулювання аграрного сектору та ступеня впливу на нього з боку держави використовується The Policy Analysis Matrix (PAM-аналіз). Ця методика вперше була розроблена та запропонована Е. Монке та С. Піерсоном (E. Monke and S. Pearson) у 1989 р. і використовується як інструмент для аналізу всієї виробничої системи. Ефект державної політики оцінюється в результаті спостереження за змінами прибутків сільськогосподарських виробників.

Зарубіжні науковці використовують PAM-аналіз для вимірювання ефективності, конкурентних переваг та ступеня державного втручання в функціонування сільськогосподарської галузі. Варто зауважити, що на відміну від України, за кордоном згадана матриця досить поширена, адже її можна застосовувати не лише для сільськогосподарського сектору в цілому, а й до конкретного ринку продукції.

Головна ідея, закладена в PAM-аналізі, – це зіставлення та порівняння приватних і суспільних цін для сировини, що використовується у виробництві (факторів виробництва) і, звичайно, для вже готової кінцевої продукції.

Приватні ціни відображають поточну ситуацію в галузі, тоді як суспільні ціни – це ціни без врахування будь-яких державних інтервенцій та ринкових накруток.

На практиці РАМ представлена у вигляді табл. 2.1, яка відображає витрати та доходи в приватних і суспільних цінах. Загально-виробничі витрати включають торговельні та внутрішньовиробничі витрати на виготовлення одиниці продукції. Ціни на внутрішні ресурси визначаються місцевим ринком, а на торговельні ресурси визначаються міжнародним ринком.

Таблиця 1.2.1

РАМ – аналіз (The Policy Analysis Matrix)

Показник	Дохід	Витрати		Прибуток
		торговельні ресурси	внутрішні ресурси	
Приватні ціни	$A = P_i^p$	$B = \sum_{j=1}^k a_{ij} P_j^p$	$C = \sum_{j=k+1}^n a_{ij} V_j^p$	$D = A - B - C$
Суспільні ціни	$E = P_i^s$	$F = \sum_{j=1}^k a_{ij} P_j^s$	$G = \sum_{j=k+1}^n a_{ij} V_j^s$	$H = E - F - G$
Трансферт	$I = A - E$	$J = B - F$	$K = C - G$	$L = D - H = I - J - K$

Джерело: [58].

Таблиця 2.1 містить формули, в яких:

a_{ij} для ($j = 1$ до k) – технічні коефіцієнти для торговельних ресурсів при виробництві i товару;

a_{ij} для ($j = k + 1$ до n) – технічні коефіцієнти для вітчизняних ресурсів при виробництві i товару;

P_i^* – ціна продукції i , оцінена як приватна ($* = p$) або суспільна ($* = s$);

P_j^* – ціна торговельного ресурсу j , оцінена як приватна ($* = p$) або суспільна ($* = s$);

V_j^* – ціна вітчизняного ресурсу j , оцінена як приватна ($* = p$) або суспільна ($* = s$);

I – відображає трансферт випуску продукції;

J – відображає трансферт ресурсів;

$D=A-B-C$ відображає чистий приватний прибуток;

$H=E-F-G$ відображає чистий суспільний прибуток;

$L=G-H=I-J-K$ відображає чисті трансферти (надходження).

Структура РАМ-аналізу дає можливість виконувати подвійний розрахунок у таблиці. Різниця між доходами та витратами у приватних цінах показує прибутковість системи виробництва в нинішніх умовах і в умовах діючого ринку. Різниця між

⁵⁸ Monke E. Policy analysis matrix for agricultural development / E. Monke, S. Pearson. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1989. – 279 p.

- **Коефіцієнт суспільної вартості внутрішніх ресурсів** (DRC – від англ. Domestic Resource Cost), відображає ефективність використання внутрішніх факторів під час аналізу виробничої системи. DRC порівнює вартість внутрішніх ресурсів, розраховану в суспільних цінах (у чисельнику), до доданої вартості, розрахованої також у цих цінах (у знаменнику). Використання суспільних цін у розрахунку коефіцієнта DRC дає можливість визначити, чи забезпечують залучені до виробництва обмежені внутрішні ресурси (наприклад, земля, праця) позитивну віддачу. Цей показник широко використовується як індикатор конкурентоспроможності продукції. Якщо $0 < DRC < 1$, то це вказує на порівняльну перевагу – альтернативна вартість залучених у виробництво внутрішніх ресурсів менша за відповідну суспільну вигоду (додану вартість), тобто виробництво продукції в країні є конкурентним. Для $DRC > 1$ – це свідчить, що України наявні деякі прорахунки у виробництві аналізованого товару. Якщо DRC менший за 0, то знаменник має бути від’ємним. У такому випадку доходів недостатньо навіть для того, щоб покрити вартість ринкових вхідних ресурсів (корми, паливо, електроенергія тощо), не враховуючи вже вартість внутрішніх ресурсів. У цьому разі виробництво певного товару абсолютно неконкурентоспроможне:

$$DRC = \frac{\sum a_{ij} V_j^S}{P_i^S - \sum a_{ij} P_j^S}.$$

- **Коефіцієнт співвідношення приватних витрат і переваг** (PCR – від англ. Private Cost Ratio), у розрахунках майже повністю збігається із DRC. Різниця полягає лише в тому, що для PCR використовуються значення для приватних цін:

$$PCR = \frac{\sum a_{ij} V_j^P}{P_i^S - \sum a_{ij} P_j^P}.$$

- **Коефіцієнт суспільних витрат та вигод** (SCB – від англ. Social Cost Benefit ratio), обчислюється як співвідношення суми витрат на ринкові та внутрішні ресурси до доходу від реалізації певної продукції:

$$SCB = \frac{\sum a_{ij} P_j^S + \sum a_{ij} V_j^S}{P_i^S}.$$

Відповідно SCB дорівнює відношення (F+G) до E у табл. 2.1. Показник SCB завжди більший ніж 0. Якщо SCB менший ніж (більший) 1, то це вказує на те, що сукупна вартість залучених ресурсів менша ніж (більша) дохід, і виробництво таким чином є (не є) конкурентоспроможним. На відміну від DRC, SCB не розрізняє неконкурентоспроможне виробництво, яке не здатне відшкодовувати альтернативну вартість внутрішніх ресурсів ($DRC > 1$), від неконкурентоспроможного виробництва, що не може відшкодовувати вартість ринкових ресурсів ($DRC < 0$). Проте SCB не чутливий до помилок у класифікації ресурсів на внутрішні та ринкові.

Розглядаючи суспільні витрати як протилежні до приватних, концепція SCB виключає помилкове твердження, до якого інколи схильні бізнесмени, політичні діячі та деякі науковці, що будь-який бізнес, який одержує приватний прибуток, завжди конкурентоспроможний. Приватний прибуток, одержаний, якщо A більше ніж (B+C), у табл. 2.1 можливо частково або ж повністю отримувати внаслідок надання субсидій

на використовувані фактори виробництва (які значно нижчі, ніж В+С) або цінової підтримки випуску продукції (яка значно підвищує А). У такому разі увесь приватний прибуток ($D=A-B-C$), одержаний за допомогою субсидій чи цінової підтримки, продубльований іще десь в економіці. В деяких особливих випадках увесь приватний прибуток, одержаний в такий спосіб, і виробництво в такому разі робить країну біднішою, а не збагачує її. Лише розглядаючи відношення $(F+G)$ до E , можна визначити, чи дійсно виробництво є конкурентним і таким, що створює чистий суспільний прибуток для країни.

- **Номинальна захисна ставка** (NPR – від англ. Nominal Protection Rate). NPR більше ніж 1 вказує на невидимий номінальний захист або надану субсидію виробникові та на невидимий номінальний податок, якщо (NPR) – менше 1:

$$NPR = \frac{P_i^P}{P_i^S}$$

- **Ефективна захисна ставка** (EPR – від англ. Effective Protection Rate). EPR більше ніж 1 свідчить про наявний захист доданої вартості виробника та ступінь оподаткування доданої вартості виробника, якщо EPR менше 1.

$$EPR = \frac{P_i^P - \sum a_{ij} P_j^P}{P_i^S - \sum a_{ij} P_j^S}$$

Загалом, вищенаведена методика передбачає аналіз ринку будь-якої сільськогосподарської продукції через визначення основних показників, на базі яких можна здійснити кінцевий аналіз щодо економічних наслідків державного регулювання галузі. Крім того, методику РАМ-аналізу можна використовувати не лише для певного ринку сільськогосподарської продукції, а й для одного господарства чи сукупності підприємств, що функціонують у досліджуваній галузі.

У зв'язку з інтенсифікацією процесів міжнародної співпраці в питаннях лібералізації доступу на національні агропродовольчі ринки та перегляду підходів до здійснення державної підтримки сільськогосподарського виробництва (підписання Угоди з сільськогосподарства в рамках Уругвайського раунду переговорів ГАТТ; реформування підходів до реалізації загальної агропродовольчої політики ЄС; подальший процес лібералізації міжнародної торгівлі агропродовольчими товарами в ході ДАХА-раунду переговорів у рамках СОТ), останнє десятиліття минулого – початок цього століття позначилися стрімким розвитком моделювання міжнародних агропродовольчих ринків. Серед його основних напрямів сьгодні, за визначенням фахівців⁶⁰, є такі:

- встановлення специфіки впливу від реалізації пакета реформ у сфері міжнародної торгівлі агропродовольчими товарами на різні країни/товари;
- здійснення оцінки можливих сценаріїв розвитку процесів лібералізації;
- вирішення спірних питань у рамках системи багатосторонніх угод СОТ;
- визначення відповідного рівня компенсації при вирішенні спірних питань у рамках СОТ в арбітражі⁶¹.

⁶⁰ TRADE POLICY SIMULATION MODELS: Estimating global impacts of agricultural trade policy reform in the Doha Round / [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-j6878e.pdf>

⁶¹Осташко Т.О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю. ; Ленінова Г.В.; відпов. ред. д-р екон. наук, проф. В.О.Точилін; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К. : 2010. – С. 151.

Уперше досягнуті на міжнародному рівні багатосторонні домовленості щодо лібералізації торгівлі агропродовольчою продукцією протягом Уругвайського раунду переговорів у рамках ГАТТ вплинули на появу низки насправді масштабних досліджень, основним підходом до реалізації яких стали моделі загальної та часткової рівноваги, оскільки навіть за існуючих недоліків вони виявилися інструментом, який дозволяв поєднувати відкриті економіки у багаторегіональну модель з метою аналізу політики. Іншими, не менш масштабними напрямками дослідження 90-х років минулого століття, були аналіз політики таких значних світових гравців на агропродовольчих ринках, як ЄС та США (зокрема, перехід ЄС до Загальної агропродовольчої політики (CAP – Common Agricultural Policy)); оцінка ролі країн – республік колишнього СРСР (Росія, Україна, Казахстан), потужних за обсягами сільськогосподарських виробників із місткими внутрішніми ринками, які разом з набуттям незалежності отримали вільний доступ до світових ринків збуту⁶².

1.2.7. Основні моделі міжнародної торгівлі агропродовольчими товарами та аналізу внутрішньої аграрної й торговельної політики

Моделі загальної рівноваги

- GTAP (Global Trade Analysis Project) – Університет Пурдю, США
- UNCTAD (The United Nations Conference on Trade and Development) – ЮНКТАД
- LINKAGE – Світовий банк, 2005
- MIRAGE (Modelling International Relationships in Applied General Equilibrium) СЕРІІ, Французький дослідницький центр із міжнародної економіки

Моделі часткової рівноваги

- FAPRI (Food and Agricultural Policy Research Institute) – Університет штату Айова, США
- ATPSM (The Agricultural Trade Policy Simulation Model) – ЮНКТАД та ФАО
- AGMEMOD (AGricultural MEmber states MODelling)
- SWOPSIM (Static Word Policy Simulation Modeling Framework)
- AGLINK – ОЕСР
- CAPRI (Common Agricultural Policy Regionalised Impact)

Коротка характеристика найбільш поширених моделей загальної та часткової рівноваги

GTAP (Global Trade Analysis Project) – глобальна, міжрегіональна, багатогалузева статична модель загальної рівноваги, що базується на основі неокласичної мікро- та макроекономічної теорії. Головною складовою моделі є створення глобальної бази даних (БД), яку використовують для кількісного аналізу наслідків змін у зовнішньоторговельній політиці, енергетиці та довкіллі. Вона поєднує в собі дані двосторонньої торгівлі між країнами, протекціоністські заходи, митні тарифи, транспорт та інші індикатори, що характеризують зв'язки між країнами (регіонами). Секторний аналіз є вичерпним з точки зору охоплення товарів і країн, адже база включає можливість моделювати дані 129 країн по 57 товарних групах та 5 факторів виробництва (землю, кваліфіковану та некваліфіковану працю, природні ресурси, капітал).

⁶²Осташко Т.О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СOT / Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Ленівова Г.В.; відпов. ред. д-р екон. наук, проф. В.О.Точилін; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К. : 2010. – С. 151-152.

UNCTAD (The United Nations Conference on Trade and Development) – імітаційна модель аграрної торговельної політики, яка розроблена й використовується FAO для оцінки наслідків прийняття агрополітичних рішень. **UNCTAD** – це детермінована, порівняльна статична модель загальної рівноваги, яка аналізує вплив зміни ціни і торговельної політики на попит та пропозицію, використовуючи систему рівнянь, розроблених для відтворення реального світу. Розв'язок моделі дає оцінки змін в обсягах продажу, цінах та показниках добробуту, пов'язаних із змінами в середовищі торговельної політики. За допомогою цієї моделі для кожної країни по кожній сільськогосподарській продукції можна оцінити економічні наслідки прийняття відповідних управлінських рішень у сфері аграрної політики:

- зміни обсягів виробництва, споживання, імпорту та експорту;
- зміни вартісних показників експорту, імпорту та зовнішньоторговельного балансу;
- зміни добробуту – зміни надлишку виробника, споживача та чистий дохід уряду;
- зміни цін на світовому та внутрішньому ринку, в тому числі цін виробника.

Оскільки згадана модель базується на достатньо жорстких припущеннях щодо функціональної форми економічних взаємозалежностей, які описують поведінку споживачів та виробників, отримані результати необхідно розглядати як індикативні.

Головна мета застосування **UNCTAD** – імітувати різні зміни аграрної торговельної політики, які можуть бути запропоновані для або під час перемовин СОТ щодо сільського господарства. Сучасна версія моделі охоплює 176 країн світу (в т.ч. і Україну) і може імітувати:

- скорочення поза квотних тарифів лінійним відсотковим скороченням, або декількома нелінійними формулами (наприклад, Швейцарська формула, яка передбачає чим вищий тариф – тим більше його скорочення);
- скорочення двосторонніх тарифів у межах квоти на певний відсоток;
- скорочення тарифного еквівалентна внутрішньої підтримки на певний відсоток;
- скорочення в тарифному еквіваленті на певний відсоток експортних субсидій;
- зміни в двосторонніх імпортних квотах на певний відсоток та ін.

MIRAGE (Modelling International Relationships in Applied General Equilibrium) – являє собою багатосекторну і багаторегіональну модель загальної рівноваги, розроблену у французькому Центрі вивчення перспектив світової економіки (CEPII), призначеної для вивчення наслідків зміни торгової політики.

Особливість цієї моделі полягає в тому, що товари диференціюються за типом і якістю. Монополістична конкуренція на ринках моделюється як олігополістична, в рамках якої фірми мають ринкову силу, що дозволяє їм встановлювати ціну вище ціни вільної конкуренції. Горизонтальна диференціація товарів пов'язана як із різноманітністю асортименту, так і географічним пунктом виробництва. Еластичність заміщення одних товарів іншими прямо залежна від їх якості. Передбачається, що конкуренція між товарами, виробленими в ЄС, є більш жорсткою, ніж з товарами, виробленими за його межами. Число і розмір фірм у секторах економіки змінюється у відповідь на зміну ринкових умов. Зміна кількості фірм асоціюється з про конкурентними ефектами: змінюється маржа і віддача від масштабу. Ці зміни стосуються і споживачів, оскільки змінюється асортимент товарів, доступний для споживання. Накопичення капіталу відбувається поступово і пов'язано з витратами зміни фондоозброєності.

Симуляційні експерименти, змодельовані в рамках MIRAGE, дозволяють оцінити наслідки зміни торгового режиму в секторальній розбивці як у цілому для єврозони,

так і для окремих країн – нових членів Євросоюзу. На виході моделі отримують зміни структури торгівлі, структури зайнятості та зарплати для різних рівнів кваліфікації трудових ресурсів, обсягів виробництва, розміру і кількості фірм.

Однією з найбільш відомих і використовуваних моделей часткової рівноваги є американська модель **FAPRI**. Вона була розроблена в **Інституті вивчення продовольства і сільськогосподарської політики (Food and Agricultural Policy Research Institute, FAPRI)** при Центрі вивчення розвитку сільського господарства та сільської місцевості Університету штату Айова (Center for Agricultural and Rural Development, CARD). За допомогою цієї моделі проводилися дослідження впливу на функціонування сільського господарства торговельної політики США, а також інших країн. Були проаналізовані різні сценарії, пов'язані з варіаціями у торговельній політиці (наявність і обсяг експортних субсидій, торговельних і митних субсидій, а також повна лібералізація торгівлі). Проводилась оцінка макроекономічних параметрів, таких як курс долара, рівень інфляції тощо. Головним завданням досліджень є щорічна розробка десятирічних прогнозів попиту, пропозиції, а також інших показників для потреб громадських організацій та державних відомств США. В основі досліджень знаходиться система моделювання FAPRI, яка включає поквартальні моделі тваринництва, рослинництва, а також моделі міжнародної торгівлі для країн і регіонів – основних споживачів і виробників продукції. На нашу думку, відмінною рисою системи є її глибока деталізація і можливість оцінки впливу «зовнішніх шоків», наприклад, зміни клімату.

З метою аналізу політики в галузі міжнародної торгівлі Службою економічних досліджень Міністерства сільського господарства США розроблена також система моделей, що отримала назву — **SWOPSIM (Static Word Policy Simulation Modeling Framework)**. Система включає базу даних, яка містить інформацію в галузі виробництва, споживання і торгівлі продовольством для більшості країн світу. На даний час SWOPSIM безперервно удосконалюється і широко використовується на практиці. Логічним продовженням проекту SWOPSIM стало створення DWOPSIM (Dynamic World Policy Simulation Model Building Framework). В останньому проекті досліджувався динамічний аспект проблеми. Цей проект дозволяє конструювати, залежно від мети дослідження, багатопродуктові і міжнаціональні (міжрегіональні) динамічні моделі в зручності для користувача вигляді.

Секретаріатом Організації економічного співробітництва та розвитку у тісній співпраці з державами — членами ОЕСР була розроблена економічна модель світового та національних аграрних ринків **AGLINK**. Вона являє собою динамічну модель «Попит-Пропозиція» основних сільськогосподарських товарів світового та національних ринків і дозволяє проводити аналіз впливу рішень з економічної політики на стан і розвиток сільськогосподарських ринків. Вихідними даними, параметрами і результатами розрахунків є річні показники виробництва, споживання, торгового обігу сільгосппродукції на національних рівнях. Крім розрахунку балансових співвідношень попиту, пропозиції і циклічних залишків сільгосппродукції, а також рівня цін на них, модель AGLINK враховує і відображає взаємозв'язки між окремими товарами, особливо якщо вироблений продукт в одному секторі сільського господарства є сировиною іншого сектору. Як важливу рису світової моделі AGLINK слід вказати здатність оцінювати глобальні взаємодії виробництва і споживання між товарами і країнами. Особливої цінності моделі AGLINK надає можливість порівняльного розрахунку та оцінки альтернативних сценаріїв і сільськогосподарських стратегій.

AGMEMOD (AGricultural MEmber states MODelling) — динамічна модель часткової рівноваги, розроблена в Інституті аналізу ринку при інституті фон Тюнена

(Німеччина). **AGMEMOD** – це система економетричних, динамічних, мультипродуктових моделей часткової рівноваги кожної з країн-учасниць ЄС. І ці знаходять відображення та проектується сільськогосподарська діяльність по конкретних видах продукції в регіонах та в ЄС у цілому. Базується на використанні імітаційного моделювання. Головне призначення: аналіз наслідків змін САП (зокрема зниження інтервенційних цін, відміни квотування).

CAPRI (Common Agricultural Policy Regionalised Impact) — економічний інструмент моделювання з відповідною базою даних для аналізу європейського сільськогосподарського сектору. CAPRI функціонує як пара взаємопов'язаних моделей часткової рівноваги, в яких ітерації повторюються до компромісного рішення між пропозицією сільськогосподарської продукції ЄС та всесвітніми сільськогосподарськими ринками. Частина, що формує пропозицію, використовує ціни як екзогенні змінні і включає 280 нелінійних регіональних моделей, які охоплюють вирощування продукції рослинництва та тваринництва як у Європейських країнах, так і сусідніх країнах. Останні модифікації цієї моделі дозволяють кожному регіону виділити максимум десять типів господарств відповідно до їх розміру та спеціалізації. Світові ринки охоплюють коло мультипродуктових моделей по видах сільськогосподарської сировини та деяких продуктів її первинної переробки (наприклад шроти, олія). Модель обґрунтовує прийняття рішень, що належать до САП і базується на кількісному аналізі. Мета — оцінка наслідків САП і торговельної політики на виробництво, доходи, ринки, торгівлю і середовище, від глобального до регіонального масштабів. Модель має прозорий зв'язок між регіональними, чи навіть сукупними моделями для ферм, які охоплюють усе сільське господарство ЄС диференційовано зі складною глобальною моделлю торгівлі сільськогосподарською продукцією.

FARMIS — порівняльно-статична модель груп ферм, яка забезпечує детальне відтворення та проектування сільськогосподарських дій на рівні ферми (підприємства). Їх конкуренція на ринках ресурсів моделюється ендогенно. Базується на використанні математичного моделювання і застосовується для диференційованого аналізу впливу політики на ферми різних виробничих типів, розмірів тощо.

RAUMIS (Regionalised Agro- and environment (UMwelt) Information System) — регіональна сільськогосподарська та екологічна інформаційна система і модель впливу аграрної та екологічної політики на землекористування, виробництво, доходи та середовище. Базується на використанні оптимізаційного математичного моделювання з використанням нелінійної об'єктивної функції і застосовується для дослідження впливу САП, аналізу необхідних заходів для впровадження Рамочної директиви ЄС по воді, Кіото-Протоколу по відновній енергії, пристосування до глобальної зміни клімату, витратно-цінового аналізу рахунків на екологічні заходи.

Вибір типу моделі залежить від завдань, які ставляться перед дослідженням. Якщо мета дослідження конкретизована на рівні аналізу політики щодо певного товарного ринку або прогнозування цін на окремі види товарів, тоді оптимальним вибором буде модель часткової рівноваги. Якщо йдеться про аналіз політики щодо її впливу на економічний добробут країни або розподіл ресурсів як результат її реалізації між національним та регіональними економіками (у разі багаторегіональної моделі), то у такому випадку модель часткової рівноваги не дає відповіді, і адекватним вибором залишається модель загальної рівноваги⁶³.

⁶³Осташко Т.О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СOT / Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Ленінова Г.В.; відпов. ред. д-р екон. наук, проф. В.О.Точилін; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К. : 2010. – С. 158.

Стандартні характеристики моделей часткової та загальної рівноваги

Основні аспекти моделювання	Стандартна модель часткової рівноваги	Стандартна модель загальної рівноваги
За покриттям	Глобальне покриття Об'єднаний ринок Ринки факторів виробництва та решта секторів економіки (суміжні до сільгоспвиробництва) задаються екзогенно	Глобальне покриття Двосторонні торговельні відносини між країнами Обсяги та ціни на всіх ринках, включаючи ринки факторів виробництва, визначаються ендогенно
Підхід до моделювання окремих національних економік у рамках моделі	Однакова структура / параметричні різниці між країнами	Однакова структура / параметричні різниці між країнами
Відносно відображення змін у часі	Статичність	Статичність
Введення в модель елементів державної політики	Адвалорне представлення «цінового розриву»	Адвалорне представлення «цінового розриву»
Теоретичні припущення	Гомогенність продукту	Припущення Армінгтона

Джерело: [64.]

1.3. Інститути та інструменти аграрної політики / Institutions and instruments of agri policy**1.3.1. Роль інститутів у розвитку та регулюванні аграрного сектору / The role institutions in the development and regulation of agricultural**

У сучасній економічній науці інституційний підхід як ефективна методологія аналізу суспільних процесів є однією з ключових тем. Інституції формуються і функціонують на благо добробуту індивіда, організацій та суспільства, а в ринковому механізмі набувають форми інститутів. Інститути – це правила, відносно стійкі, сформовані традиціями суспільно-економічного буття організаційні одиниці та нормативно-правові акти, у тому числі економічного спрямування. Вони є структурними одиницями регулювання та саморегулювання економіки і ринку.

Ринок як визначне надбання інноваційно-спрямованих суспільних формацій дає можливість людству розвиватися, зосереджуючи акценти на ефективності суспільного буття в усіх його проявах, передусім економічних. Категорію ринку можна розглядати як інститут, організаційно оформлену систему інституцій та інститутів, які структурують

⁶⁴Осташко Т.О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СOT / Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Ленінова Г.В.; відпов. ред. д-р екон. наук, проф. В.О.Точилін; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К. : 2010. – С. 159.

взаємовідносини суб'єктів у процесі обміну. Ринок функціонально підлягає впливу регуляторного механізму, створеного державою, яка окреслює параметри й межі його конституцій, обмежуючи дії "невидимої руки"⁶⁵.

Методологія функціонування ринку формується через інституції, які характеризують ступінь взаємодії структур, споживачів, регуляторні впливи на конкурентну політику фірм, перерозподіл створеного продукту. Економічна природа ринку відображається через економіко-фінансові механізми функціонування господарської системи, інституціональна – через сукупність ринкових і державних інститутів⁶⁶.

В Україні продовжується формування інституціонального середовища розбудови ринкового механізму функціонування економіки: створюються правові й економічні інститути ринкового спрямування, які слід класифікувати за сферою життєдіяльності та галузевою приналежністю. Економічними інституціями та інститутами вважаємо сформовані правила, норми традиції – інституції; утворення, такі як власність, економічна ментальність, а також організаційно-правові структури, установи, організації – інститути, що консолідують і спрямовують взаємодії індивідів в економіці (рис. 1.3.1).

Економічними інституціями слід вважати державні органи, які уповноважені регулювати економічний процес, нормативно-правові акти, а також створені людиною економічні системи (підприємства, організації, об'єднання), які як регулюють, так і беруть безпосередню участь в економічному процесі. Їх можна структурувати на загальні, галузеві, територіальні, відповідної спеціалізації. Інституції аграрного ринку поділяються на виробничі (підприємства), регулюючі (об'єднання, державні утворення), а також нормативно-обмежувальні (правові акти). Поряд із інституціями організаційного змісту у регулюванні присутні такі інститути, як ціна, власність, страхування. Одним із визначальних «інститутів» регулювання ринку є ціна, яка формується в ринкових умовах на підставі взаємодії попиту і пропозиції.

Інституційне забезпечення й створення інституціональних умов розбудови ринкової системи в аграрній сфері є важливим аспектом результативності державної аграрної політики.

Україна, на шляху розбудови ринкових відносин в аграрній сфері економіки, зіткнулася з проблемами інституціонального характеру:

- 1) повільною адаптацією ринкових інституцій та інститутів до умов вітчизняної системи агрогосподарування;
- 2) незадовільною модифікацією старих і формування ринкових інститутів;
- 3) неузгодженістю системи регулювання аграрного ринку, інституцій та інститутів із традиційними економічними відносинами;
- 4) відсутністю комплексного бачення концептуальних засад інституціонального забезпечення розвитку й регулювання аграрного ринку. Саме тому розвиток інститутів та інституцій в Україні слід розглядати як фундаментальну проблему, розв'язання якої сприятиме ефективному функціонуванню аграрного ринку⁶⁷.

⁶⁵ Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: теорія, методологія і організація. – Автореф. дис.д-ра. екон. наук. – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2010. – С. 6-7.

⁶⁶ Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: теорія, методологія і організація. – Автореф. дис.д-ра. екон. наук. – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2010. – С. 7.

⁶⁷ Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: теорія, методологія і організація – Автореф. дис.д-ра. екон. наук. – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2010. – С. 36

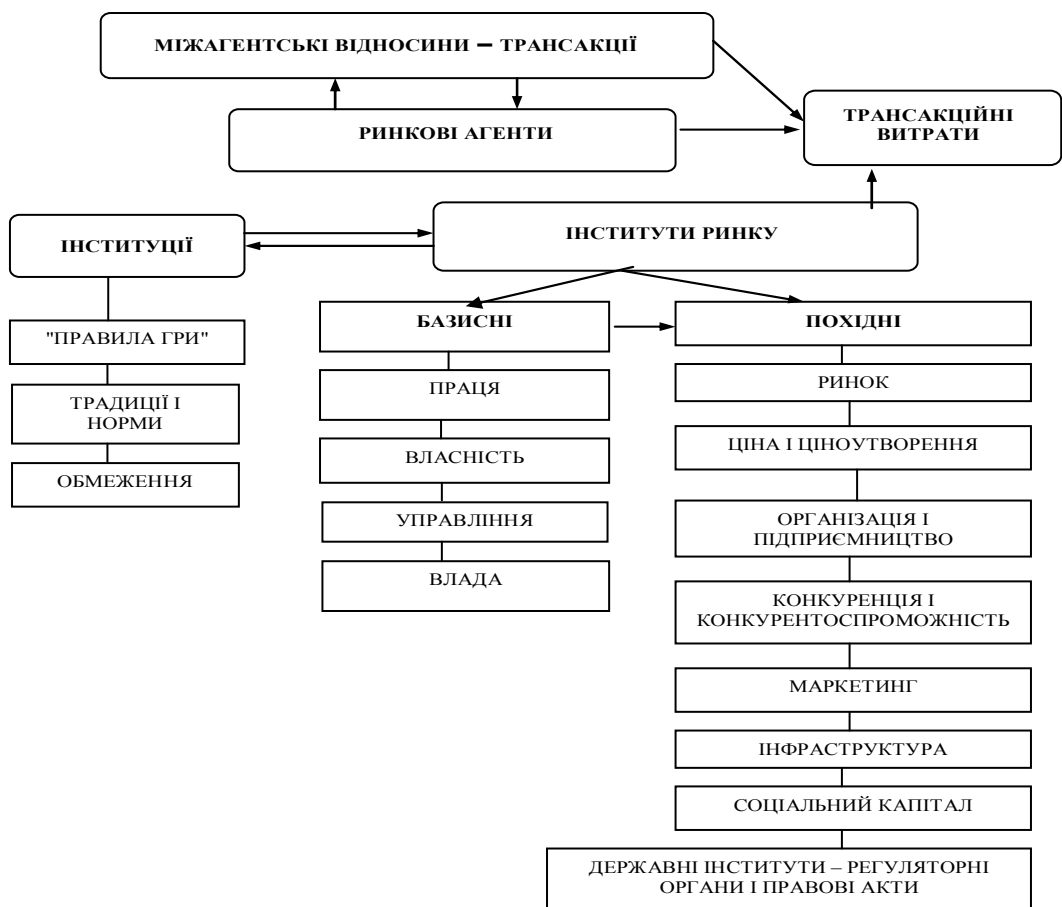

Рис. 1.3.1. Система ієрархій і структура економічних інституцій та інститутів ринку*.
Джерело: ⁶⁸

У національній аграрній економіці має місце досить широка гама інституцій регуляторного змісту, при цьому їхні функції-результати не завжди узгоджені з іншими учасниками, а механізми функціонування недосконалі. Зокрема, функціонально-рольові характеристики утворень в системі інституцій регулювання визначені законодавчо, але більшість з них створюють занадто надмірні інституціональні обмеження, що формує передумови неефективності ринкових структур. Для розвитку підприємництва важливим є економічний сегмент інституціональної системи та економічні інституції регуляторного спрямування (табл. 3.1)⁶⁹.

Світова організація торгівлі (СОТ) – це провідна міжнародна економічна організація, членами якої вже є 161 країна, на які припадає понад 96% обсягів світової торгівлі серед її функцій – встановлення правил міжнародної системи торгівлі і вирішення спірних питань між країнами-членами, що підписані під близько 30-ма угодами

⁶⁸ Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: теорія, методологія і організація – Автореф. дис.-ра. екон. наук. – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2010. – С. 7.

⁶⁹ Малік М.Й. Інституціональні особливості розвитку і регулювання аграрного підприємництва / Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Розгон А.В. //Збірник наукових праць ВНАУ. – 2010. – №3. – С. 8-9.

організації. Після приєднання ряду країн, які зараз є кандидатами на вступ, у рамках СОТ здійснюватиметься майже весь світовий торговельний обіг товарів та послуг.

Таблиця 1.3.1.

Структури регулювання аграрного ринку в Україні та їх функції*

Назва інституції	Функціонально-рольові характеристики
Міністерство аграрної політики та продовольства України та його регіональні управління	<ul style="list-style-type: none"> - втілення в життя державної політики в частині регулювання і розбудови ефективного аграрного ринку; - регулювання зберігання, поповнення і використання державних резервів продовольства, аграрної продукції та сировини; - сприяння процесам приватизації, модернізації і техніко-технологічної реконструкції сфери виробництва продовольства, сільськогосподарської сировини, їх переробки, зберігання і гуртової торгівлі; - закупівля на біржовому ринку України сільськогосподарської продукції у стабілізаційний фонд, здійснення товарних і фінансових інтервенцій для регулювання цін з метою оптимізації попиту і пропозиції; - забезпечення нормативного виконання термінових біржових угод щодо обсягів стабілізаційного фонду; - дослідження та прогнозування кон'юнктури аграрного ринку
Українська аграрна біржа, регіональні біржі (аграрні секції)	<ul style="list-style-type: none"> - організація торгів великими гуртовими партіями сільськогосподарської продукції, форвардними та ф'ючерсними контрактами стандартних уніфікованих товарів; - створення (оренда, викуп) і організація роботи сертифікованих біржових складів; - опрацювання і надання Міністерству аграрної політики та продовольства України інформації з біржових торгів через мережу філій та представництв витратно-цінового моніторингу; - організація з регіональними біржами спільних спеціалізованих і між-регіональних торгів; - державне регулювання та контроль цін, експорту
	<ul style="list-style-type: none"> сільськогосподарської продукції, внутрішнього виробничого та ресурсного балансу через єдиний біржовий механізм; - регіональні біржі здійснюють організацію гуртових форвардних торгів середньо гуртовими партіями сільськогосподарської продукції відповідно до єдиних біржових правил; взаємодіють з аграрною біржею, торговими домами у просуванні біржового товару
Торгові дома (районні, міжрайонні, міські)	<ul style="list-style-type: none"> - збір інформації стосовно реального стану локального ринку аграрної продукції; - надання покупцям (брокерам) документації відносно наявності товару з якісним сертифікатом і гарантією навантаження; - формування лотів сільськогосподарської продукції в межах адміністративних районів, шляхом виставлення на торги, узгодження цін та інших умов забезпечення збирання, зберігання та відвантаження сільськогосподарської продукції покупцям

Джерело: Ілляшенко В.А. Структура продовольчого ринку України / В.А. Ілляшенко // Економіка та держава 2006. – №8 – С. 19-22.

За останні роки значно розширилася сфера діяльності СОТ, яка нині виходить далеко за рамки власне торговельних стосунків. СОТ являє собою потужну і впливову міжнародну структуру, здатну виконувати функції міжнародного економічного регулювання. Членство у СОТ стало на сьогодні практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світове господарство.

Головною метою СОТ є лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху потоків товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Сфера діяльності СОТ охоплює митно-тарифне врегулювання; антидемпінгове врегулювання; використання субсидій і компенсацій; нетарифні обмеження; діяльність митних союзів і зон вільної торгівлі; торговельні аспекти захисту прав інтелектуальної власності; торгівлю окремими товарами (текстиль, сільгосппродукція, авіатехніка тощо); торговельні аспекти інвестиційних заходів та ін.

Процеси створення, становлення і розширення СОТ не були простими та однозначними. Хоча за останні 30 років масив загальних правил СОТ надзвичайно зріс, СОТ усе ще базується на принципі двосторонніх переговорів між членами з метою взаємного відкриття їх ринків. Члени СОТ, формулюючи вимоги до країн-претендентів стосовно доступу до їх ринків, відстоюють інтереси власних підприємств, захищаючи таким чином власне виробництво та робочі місця. Тому переговорний процес зазвичай непростий і, як правило, тривалий.

Світова організація торгівлі є одночасно й організацією, і комплексом міжнародних правових документів, своєрідним багатоаспектним багатостороннім торговельним договором, що визначає права та обов'язки урядів країн-членів у сфері міжнародної торгівлі й формування національних торгових політик.

ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) – глобальна економічна організація загальної компетенції, функції якої не виходять за межі соціально-економічної сфери. Організація об'єднує 34 найбільш економічно розвинених країн світу – більшість держав Європейського союзу, США, сюди входять Австралія, Швейцарія, Норвегія, Південна Корея, Японія та інші. Штаб-квартира розміщена у Парижі (Франція). На відміну від Світового банку та Міжнародного валютного фонду, ОЕСР не надає фінансування. Організація є місцем вивчення та дискусій і здійснює пошуки та аналіз, які допомагають урядам визначити стратегію виходу на формальні угоди між країнами-членами і які будуть реалізовуватися національними інституціями чи в інших міжнародних домовленостях. Ця часто непомітна робота, на думку країн-членів ОЕСР, є основною і дуже ефективною, адже охоплює як збір та аналізу даних, так і колективні дискусії щодо політики, яка проводиться. Взаємне вивчення урядами, багатостороннє спостереження та здійснення відповідного тиску (погоджуйтеся чи реформуйтеся) є найефективнішими засобами ОЕСР. Визначаючи перешкоди на шляху ефективності, зростання та інновацій, ОЕСР часто спонукає уряди приймати складні політичні рішення з тим, щоб підвищити ефективність їх економік.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) (англ. *Food and Agriculture Organization*, FAO) – міжнародна організація під патронатом ООН. ФАО діє як провідна установа, що займається проблемами розвитку сільських регіонів і сільськогосподарського виробництва в системі ООН. Девіз організації: «допомагаємо побудувати світ без голоду». Діяльність ФАО спрямована на зменшення гостроти проблеми бідності і голоду у світі шляхом сприяння розвитку сільського господарства, поліпшенню харчування і вирішення проблеми продовольчої безпеки – доступності всім і завжди харчування, необхідного для активного та здорового життя. ФАО діє як нейтральний форум, а також як джерело знання та інформації. Допомогає країнам, що розвиваються і країнам у перехідному періоді модернізувати і поліпшити сільське господарство, лісівництво та рибальство.

Міжнародні організації з урегулювання світових товарних ринків мають за мету нормалізацію ситуації на ринках товарів, в основному, ринків сировини й сільськогосподарської продукції. Головною їх метою є запобігання різким коливанням цін на товар як у бік підвищення, так і в бік падіння. Вони регулюють такі ринки: какао,

каву, натурального каучуку, цукру, зерна, тропічної деревини, джуту. Найвідоміші серед них такі: Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), асоціація країн-експортерів залізної руди (АІЕК), Асоціація країн-виробників олова (АТПК); Асоціація країн-виробників натурального каучуку (АНРПК), Рада виробників какао-бобів, Організація з кави, Міжафриканська організація з кави (ІАКО), Федерація кави Америки, Міжнародна асоціація країн-виробників й експортерів чаю, Союз країн-експортерів банани" (УПЕР), Група країн-експортерів цукру Латинської Америки й Карибського басейну (ГЕПЛАСЕА), Організація країн-експортерів джуту.

1.3.2. Інструменти регулювання попиту / Demand Regulatory Tools

Ринковий механізм у сільськогосподарському виробництві через специфічні особливості формування попиту, пропозиції, наявність відповідних галузевих бар'єрів на шляху входу і виходу фірм та капіталів часто не здатний забезпечити швидко і гнучку конкурентну рівновагу сукупного попиту та сукупної пропозиції. Відносна неспроможність ринкового механізму зумовлена тим, що в аграрному секторі економіки на шляху міжгалузевої конкуренції, яка урівноважує попит з пропозицією, виникають особливі, характерні для цієї галузі перешкоди, які ринок самостійно і швидко не в змозі подолати.

Одним із найважливіших елементів у системі державного регулювання аграрної економіки виступає регулювання агропродовольчих ринків. У широкому сенсі будь-який вплив (субсидії, пільгове кредитування, податкова система тощо) на виробника виявляє регулюючий вплив і на ринок. Проте у вузькому сенсі до регулювання агропродовольчих ринків відносять цінове регулювання, у тому числі товарні та фінансові інтервенції, внутрішнє квотування виробництва і збуту, субсидування споживання, обмеження застосування факторів виробництва (землі). Вплив у цих випадках здійснюється на ціни, попит та пропозицію. Окрім того, на внутрішній ринок суттєво впливає і зовнішньоторговельне регулювання.

Метою регулювання агропродовольчих ринків є формування інституціональних та інфраструктурних умов їхнього функціонування, для забезпечення:

- продовольчої безпеки країни;
- стабільних доходів і зайнятості сільського населення;
- підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості галузі;
- усунення значних коливань цін на продукцію сільського господарства;

доходів бюджетів усіх рівнів від податкових надходжень учасників агропродовольчих ринків (рис. 1.3.2).

Державне регулювання повинне забезпечувати досягнення системи цілей, які часто конфліктують між собою. При цьому необхідно знайти компромісне рішення, яке б задовольнило інтереси всього населення країни в цілому та сільських мешканців зокрема, сільськогосподарських і переробних підприємств, а також власне інтереси самої держави. При цьому, інтереси населення на ринку продовольства на перший погляд прямо суперечать інтересам товаровиробників, які зацікавлені в збільшенні ринкових цін. Інтереси сільськогосподарських, переробних і торговельних організацій також не співпадають. Кожний з них зацікавлений у збільшенні власної частки продукту і зменшенні податкових платежів, а держава — навпаки, у їхньому збільшенні. Пошук компромісу учасників ринку, як правило, з різними інтересами — складне завдання, в якому тільки власне розробка та прийняття відповідного управлінського рішення вважається вже значною проблемою.

Рис. 1.3.2. Інструменти регулювання агропродовольчих ринків

Звичайно, що цілі регулювання агропродовольчих ринків для кожної країни залежать від низки чинників і тому будуть відрізнятися. Залежно від загального стану із самозабезпеченням основними продуктами харчування головні напрями державного регулювання внутрішнього виробництва можна класифікувати як заходи, що здійснюються в умовах: а) дефіциту виробництва; б) рівноваги; в) надлишку пропозиції.

Проте, як зазначав Donald Paarlberg⁷⁰, „...заможні країни підтримують сільське господарство тому, що вони пам'ятають дефіцит харчів і загрозу голоду під час останніх двох війн; бідні країни – бояться гніву мас міського населення і тому намагаються їх задовольнити за допомогою „дешевих продуктів““.

При цьому, незважаючи на різні мотиви підтримки сільського господарства у розвинених і бідних країнах, їх об'єднує дія економічних законів. Насамперед саме зростання рівня доходів сільських товаровиробників формують умови для підвищення їх зацікавленості у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, що у свою чергу, призводить до поліпшення забезпечення країни харчових продуктів і підвищення їх доступності для широких верств населення. В класичному підході досягнути зростання рівня доходів сільськогосподарських товаровиробників можна за допомогою підвищення попиту чи скорочення пропозиції на агропродовольство.

Очевидно, що заходи стосовно обмеження пропозиції і підвищення попиту тісно пов'язані між собою. Так, скорочення імпорту, з одного боку, впливає на зменшення пропозиції товарів на внутрішньому ринку, з іншого – до підвищення попиту на вітчизняні товари. Виходячи з цього, підвищення попиту можна вважати як відносне (по відношенню до попиту) скорочення пропозиції. Звичайно, що підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва стимулює зростання пропозиції товарів на вітчизняному аграрному ринку, що у свою чергу може привести до відносного скорочення попиту (порівняно з обсягами пропозиції) і, відповідно, до зниження цін. Як наслідок, прибутковість галузі знову може знизитися.

До основних інструментів регулювання попиту відносять:

1). *Стимулювання доходів населення.* Розвиток агропродовольчих ринків і зростання агропромислового виробництва значним чином залежить від попиту населення, що безпосередньо пов'язано з його доходами. Держава може збільшити доходи населення шляхом зниження прибуткового податку, збільшення пенсій і зарплати працівникам бюджетної сфери, підвищенням мінімальної оплати праці та інших заходів. Слід зазначити, що збільшення доходів бідних верств населення стимулює до швидкого зростання попиту на продовольство. Це пов'язано безпосередньо з тим, що для цієї категорії населення питома вага витрат на харчування в структурі витрат надзвичайно висока порівняно із заможними громадянами.

2). *Компенсація частини витрат на харчування населення.* До цієї групи механізму стимулювання попиту відносять запровадження безоплатних сніданків та в цілому харчування для дітей дошкільного та шкільного віку, введення дотацій на харчування для соціально незахищених верств населення. За рахунок реалізації відповідних програм держава може регулювати попит на продовольство.

На рис. 1.3.3 графічно наведено механізм дії субсидій споживачам продовольства. Горизонтальна вісь відображає споживання продовольчих товарів F , вертикальна – непродовольчих C . Через запровадження державних субсидій на

⁷⁰ Paarlberg Donald. Farm and food policy / Paarlberg Donald. – University of Nebraska Press, 1980. – P. 12.

споживання продовольства крива байдужності I_e зміщується в I^* . Бюджетне обмеження є дотичною до кривої байдужності, рівновага у випадку відсутності продовольчих субсидій досягається в точці A , при введенні продовольчих субсидій – у точці B . Нескладно зрозуміти, що за субсидування споживання продовольства сім'я

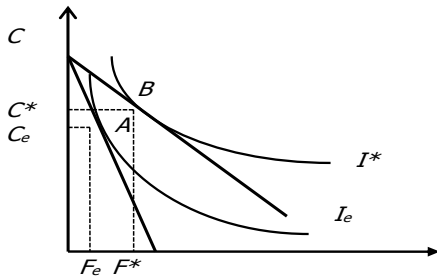

Рис. 1.3.3. Механізм дії субсидування на обсяги споживання продовольства

повинна формуватися відповідно до цілей аграрної політики та завдань щодо регулювання продовольчих ринків.

4). *Фінансові інтервенції* — це механізм згладжування сезонних коливань попиту на стратегічно важливих ринках. Фінансові інтервенції здійснюються у випадках, коли ринкові ціни знижуються до мінімального рівня, або у випадку коли товаровиробники через скорочення попиту чи надлишку пропозиції не спроможні реалізувати свою продукцію. За цих умов, щоб підтримати ціни на сільськогосподарську продукцію на визначеному рівні держава може уповноважити спеціальні інституції, які фінансуються з бюджету, закупити частину продукції на ринку.

За рис. 1.3.4, при виробництві Q_e на ринку встановлюється ціна на продукт P_e . Держава вважає за необхідне підвищити ціну до рівня P^* . За цією ціною виробники будуть готові поставити на ринок обсяг продукції Q_s , а споживачі зможуть придбати тільки Q_d . Таким чином, утвориться надлишок продукції $(Q_s - Q_d) = \Delta$, який держава повинна закупити на ринку. Для підвищення ціни держава збільшує попит, закупаючи відповідну кількість продукції, яка найчастіше використовується згодом при підвищенні цін для здійснення товарних інтервенцій.

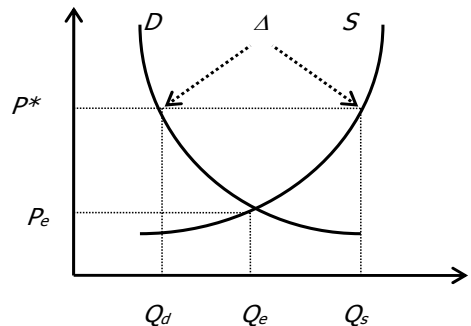

Рис. 1.3.4. Механізм дії фінансової інтервенції на аграрному ринку

одержує можливість збільшити споживання й інших непродовольчих товарів.

3) *Управління попитом спецспоживачів та формування державних резервів.* Як інститут, держава повинна забезпечувати продовольством армію, Національну гвардію та деякі інші групи громадян, що працюють на державу. Окрім того, держава формує стратегічні запаси продовольства на випадок війни та інших надзвичайних подій. Ця частина попиту знаходиться цілком під державним контролем і

5). *Регулювання цін.* У країнах з розвинутою ринковою економікою застосовуються наступні види цін на сільськогосподарську продукцію: цільові, гарантовані та заставні. Механізм дії заставних цін наведений на рис. 1.3.5.

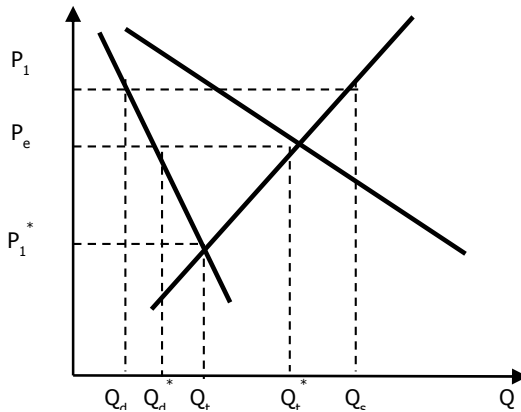

Рис. 1.3.5. Механізм дії заставних цін на сільськогосподарську продукцію

Для того, щоб простежити вплив рівня заставної ціни на обсяг експорту, на рисунку окрім кривої внутрішнього попиту DD наведена крива сукупного попиту TD з урахуванням попиту на світовому ринку (TD-DD). У випадку, якщо заставна ціна встановлюється нижче ціни ринкової рівноваги, то вона не має ніякого впливу на рівень ринкових цін, оскільки фермери будуть реалізовувати продукцію на ринку (ціна P_1^*). Якщо ж заставна ціна встановлена на рівні, що перевищує рівень ринкової рівноваги ($P_1 > P_e$), то фермери не будуть продавати продукцію на

ринку. Через це можуть зрости державні запаси, за рахунок надлишку продукції ($Q_s - Q_t$). До того ж, через високі заставні ціни скорочується експорт, оскільки більш дорога продукція стає менш конкурентноздатною на зовнішньому ринку. Якщо заставна ціна встановлена на рівні P_1 , то кількість продукції, що передбачена на експорт, складе $Q_t - Q_d$, що значно менше, ніж у випадку більш низької заставної ціни ($(Q_t^* - Q_d^*)$ при P_1^*).

Іншим інструментом, який може застосовувати уряд і який широко використовується для підтримки цін є встановлення мінімальної ціни на сільськогосподарську продукцію. Мінімальна ціна – це законодавчо встановлена ціна, нижче від якої заборонено продавати продукцію. Ефект від встановлення мінімальної ринкової ціни, що є початково вищою від ціни рівноваги, ілюструє рис. 1.3.6, де P_{\min} означає мінімальну ціну, встановлену урядом. Пропозиція дорівнює Q_2 , нове значення попиту Q_3 , різниця репрезентує кількість непроданого товару.

Ті споживачі, які продовжують купувати товар, тепер змушені платити вищу ціну і тому мають збитки, позначені прямокутником А. Деякі споживачі через високі ціни взагалі пішли з ринку, що ілюструється трикутником В. Звідси загальна зміна у надлишку споживача має такий вигляд: $CS = -(A+B)$. Очевидно, що така державна політика є збитковою для споживачів. Виробники в такому разі отримують вищу ціну за кожну одиницю свого товару. Це веде до збільшення їхніх надходжень, що показано прямокутником А, який демонструє перерозподіл грошей від споживачів до виробників.

Але зниження обсягів збуту з Q_0 до Q_3 призводить до втрат у надлишку, що відображено трикутником С. При розширенні виробництва від Q_0 до Q_2 і збуті лише обсягу Q_3 виробники не мають доходів, щоб покрити витрати виробництва $Q_2 - Q_3$. Ці витрати представлені площею над кривою пропозиції (S) від Q_3 до Q_2 і показані трапецією D. Доти, поки виробники не відреагують на надлишкову пропозицію скороченням виробництва, загальні зміни в надлишку виробника будуть рівні: $PS = A - C - D$.

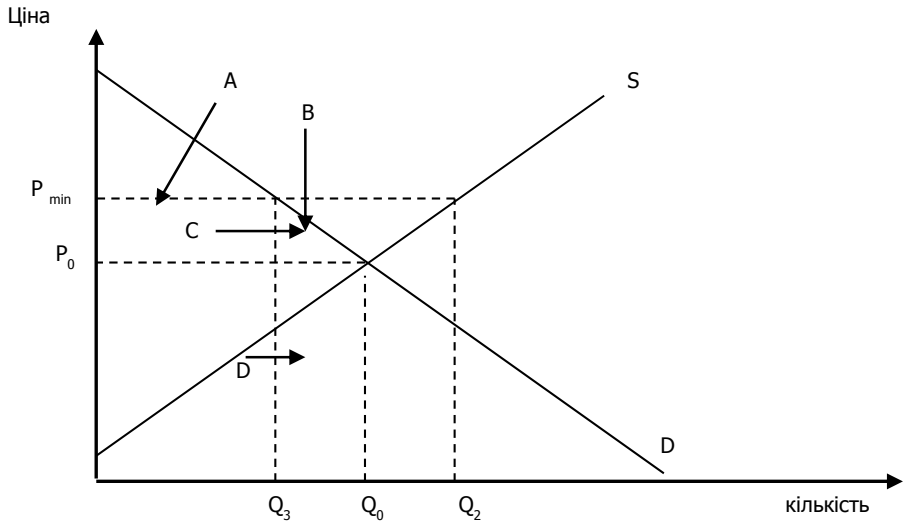

Рис. 1.3.6. Економічний ефект від встановлення мінімальної ціни на сільськогосподарську продукцію

Враховуючи, що трапеція D може бути досить значною за розміром, встановлення мінімальної допустимої ціни приводить (тільки у випадку з виробниками) до їх нетто-збитків. Отже, подібна форма державного втручання може знизити прибутки товаровиробників внаслідок витрат на надлишкове виробництво. Тобто мінімально допустима ціна спричиняє нецінове регулювання як альтернативний механізм нормування випуску товарів, використовуючи дискримінаційні критерії.

Цілком очевидно, що впровадження мінімальної ринкової ціни, як інструмента регулювання, є надзвичайно затратним для держави механізмом. Окрім того, воно потребує високих витрат на адміністрування, які не відображені в моделі попиту-пропозиція. Впровадження цього заходу значною мірою залежить від еластичності попиту і пропозиції.

Ефект від встановлення максимальної ринкової ціни ілюструє рис. 1.3.7, де P_0 і Q_0 – відповідно початкова ціна рівноваги і початкова кількість товару, яка могла бути продана на ринку до державного втручання.

Уряд, однак, вирішує, що ціна P_0 є занадто високою і визначає, що така ціна не може бути вищою від максимально допустимої верхньої межі, яка позначена P_{\max} . Із новою заниженою ціною виробники продукують менше товару, і пропозиція позначатиметься як Q_1 . Крім того, при зниженні ціни збільшується попит на товар, і кількість, яку споживачі готові купити, становить Q_2 . Отже, попит перевищує пропозицію, виникає нестача, відома як надлишковий попит. Обсяг такої надлишкової нестачі становить $Q_2 - Q_1$.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що у надлишку споживача спостерігаються зміни – це різниця $(A - B)$. Оскільки прямокутник A більший, ніж трикутник B, тобто нетто-різниця у надлишку споживача є позитивною. Підсумкова зміна у надлишку виробника становить $(-A - C)$. Цілком очевидно, що виробники втрачають внаслідок такого цінового регулювання. Підсумкові зміни у добробуті

споживачів і виробників становлять: $(A - B) + (-A - C) = (-B - C)$. У кінцевому підсумку маємо безповоротні втрати, зображені двома трикутниками – В і С.

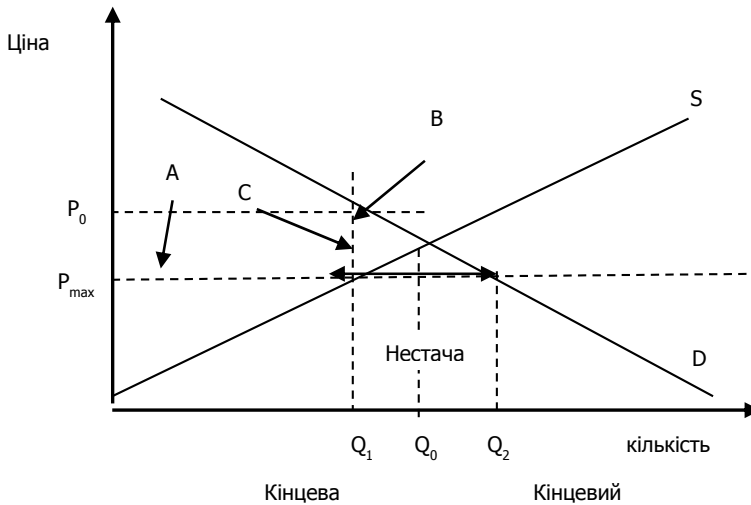

Рис. 1.3.7. Економічний ефект від встановлення максимальної ціни на сільськогосподарську продукцію

Можливе введення й інших цін, що використовуються при регулюванні ринків. Однак до цінового регулювання варто відноситися з великою обережністю, адже адміністративний тиск на ринок завжди супроводжується спотворенням цінових сигналів ринку і втратою ефективності ринкового механізму.

6). *Зняття бар'єрів між регіональними і локальними ринками.* Не зважаючи на суттєві позитивні зрушення, що відбулися за останні роки, проте до цього часу не виключена можливість введення бар'єрів у торгівлі між регіональними ринками. Як приклад – неврожайний 2003 р., коли місцеві державні адміністрації забороняли вивозити продовольчу пшеницю за межі регіону допоки не будуть сформовані регіональні продовольчі запаси. Зменшуючи і знімаючи регіональні й локальні бар'єри держава збільшує попит на продукцію і таким чином сприяє формуванню єдиного продовольчого ринку країни.

7). *Стимулювання вертикальної інтеграції.* Організація інтеграційних об'єднань між підприємствами, що беруть участь у виробництві продуктів харчування від сільського господарства до торгівлі, гарантує кожному учасникові об'єднання гарантований попит на його продукцію. Формами інтеграційних об'єднань можуть бути: холдинг, агропромислово-фінансові групи, асоціації тощо. Одна з перспективних інтеграційних форм – контрактація, коли, наприклад, комплекс із відгодівлі свиней за контрактом передає поросят на відгодівлю в селянські господарства, постачає їм корми, а потім приймає від них відгодюваних тварин. Держава може стимулювати інтеграцію, формуючи надійну правову базу, а також використовуючи податкові і кредитні механізми.

8). *Інформаційне стимулювання попиту.* Інформація про ціни і якість товарів має першочергове значення для підвищення попиту. Держава може стимулювати попит

регулюючи рекламний ринок, допомагаючи вітчизняним підприємствам в організації телевізійної, радіо, газетної й Інтернет реклами. У той же час державні органи разом з галузевими і продуктовими асоціаціями повинні інформувати населення про компанії, які фальсифікують продукти харчування та дають неправдиву рекламу про себе і свою продукцію.

1.3.3. Інструменти регулювання пропозиції / Supply Regulatory tools

Вивчення інструментів регулювання пропозиції має надзвичайно важливе значення, оскільки її обмеження може позитивно відобразитися на рівні доходів виробників сільськогосподарської продукції. Саме зростання рівня доходів сільських товаровиробників формує умови для підвищення їх зацікавленості у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, що у свою чергу приводить до поліпшення забезпечення населення країни продуктами харчування та підвищення їх доступності для широких верств населення. Регулювання пропозиції здійснюється за допомогою наступних інструментів:

1). *Прямі цінові субсидії виробникам.* Держава може здійснювати пряму підтримку сільськогосподарських товаровиробників за рахунок платежів за кожен одиницю виробленої продукції.

У цьому випадку субсидування виступає як стабілізуючий чинник для деяких галузей (племінне тваринництво), коригує провали ринкової економіки. Цілком очевидно, що підтримка повинна надаватися ефективним виробникам і концентруватися в найбільш „вузьких” місцях. Необхідність субсидування визначається низькою рентабельністю сільськогосподарського виробництва. Фактично рівень субсидування лише дещо коригує та пом'якшує відносно низьку ефективність господарської діяльності в аграрному секторі. Механізм і наслідки впливу субсидування наведено на рис. 1.3.8.

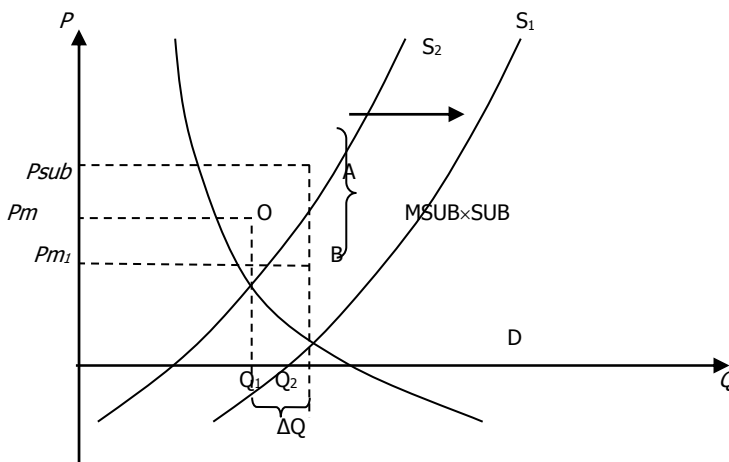

Рис. 1.3.8. Економічні наслідки від субсидування сільського господарства

Припустимо, що спочатку ринок знаходився в рівновазі в точці O: випуск складає Q_1 , а ціна рівноваги – P_m . Урядовими заходами вводиться підтримка в розмірі SUB.

Підвищення ціни спонукає до виробництва P_{sub} , завдяки чому в точці А виробники збільшують випуск до Q_2 . При незмінній кривій попиту D на ринку утворюється надлишок сільськогосподарської продукції в розмірі ΔQ . З метою реалізації цього надлишку виробники змушені будуть знизити ціни до P_{m1} .

2). *Заходи щодо зниження витрат у сільському господарстві.* Зниження витрат у сільському господарстві здійснюється через субсидування ресурсів для аграрного виробництва. Таке субсидування може відбуватися через виплати фіксованих субсидій на кожен одиницю придбаного ресурсу (наприклад, придбання мінеральних добрив). Товаровиробники можуть одержувати також субсидії на здійснення відповідної діяльності (наприклад, для проведення меліоративних робіт).

Розглянемо найпростіший випадок політики зниження ціни тільки на один виробничий ресурс, тоді як ціна на продукцію на всі інші ресурси залишається незмінною. На верхньому графіку рис. 3.9 крива R показує сумарну вартість продукту X , крива C – сумарну вартість ресурсів. Різниця між R і C , тобто прибуток, досягає свого максимуму при обсязі виробництва X_e . Зниження ціни одного ресурсу приводить до скорочення сумарних витрат виробництва, і крива C зміщується в положення C^* . За графіком максимум прибутку досягається в точці X^* , при цьому маса прибутку збільшується. Тобто, при зниженні ціни ресурсу виникає стимул до зростання виробництва продукції.

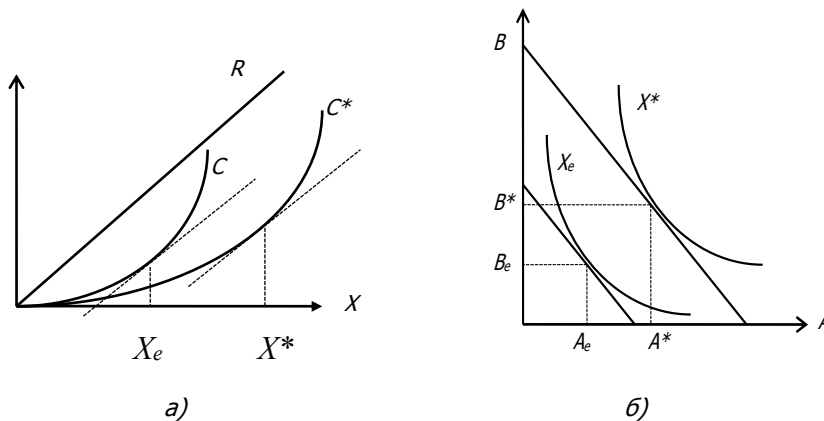

Рис. 1.3.9. Економічні наслідки від субсидування виробничого ресурсу

На рис. 1.3.9 (б) наведені ізокванти заміщення двох ресурсів – A , на який знижена ціна, і B – усі інші ресурси. За рисунком зниження ціни на A веде до збільшення застосування й інших ресурсів. При обсягах виробництва X_e оптимальний набір ресурсів (A_e, B_e), при зниженні ціни ресурсу A і, як наслідок, збільшенні обсягів виробництва до X^* набір ресурсів досягає оптимуму в точці (A^*, B^*).

Коли ціни на ресурси не є фіксованими, ресурси переміщуються між різними секторами при зміні вартості граничного продукту і, таким чином, частина субсидій залишається у власника ресурсу чи фактора виробництва. Розмір такого трансферта залежить не тільки від еластичності попиту, пропозиції чи заміщення на ринку ресурсів, й від цінових еластичностей на ринку сільськогосподарської продукції. Якщо врахувати високий рівень монополізму на ринках ресурсів, то цілком можлива ситуація повного вилучення додаткових доходів сільськогосподарських товаровиробників на користь постачальників цих ресурсів.

3). *Пільгове кредитування.* У зв'язку з високими відсотками за користування кредитами в Україні та враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва держава може здійснювати пільгове кредитування сільськогосподарських підприємств. На даний час пільгове кредитування базується на відшкодуванні з державного бюджету різниці у відсоткових ставках за користування кредитами.

4). *Лізинг техніки.* Субсидування засобів виробництва доповнюється стимулюванням попиту на продукцію промисловості, що здійснюється за рахунок запровадження лізингу. У сільськогосподарських підприємствах нині в наявності надто зношений парк сільськогосподарської техніки, проте у більшості з них відсутні кошти для її придбання. Для вирішення цього складного завдання розробляються відповідні державні програми, а в державному бюджеті передбачаються значні кошти для фінансування придбання техніки через лізингові операції.

5). *Програмне управління.* Розповсюджений і перспективний метод державного регулювання пропозиції — реалізація державних програм у сфері сільськогосподарського виробництва. Ці програми можуть бути спрямовані на розвиток відповідних галузей сільського господарства, виробництво суспільно необхідних продуктів, наприклад, дитячого харчування, або здійснення робіт з поліпшення родючості чи меліорації земель. Ефективність програмного управління втрачають внаслідок того, що такі програми часто не забезпечуються бюджетним фінансуванням в повному обсязі, відбувається розпорошення ресурсів між значною кількістю таких програм.

6). *Ліцензування учасників ринку* може використовуватися як чисто інформаційний метод збору інформації про стан ринку і як інструмент усунення несумлінних конкурентів. Ліцензування відноситься до числа механізмів, що в принципі можуть сприяти зростанню корупції.

7). *Контроль за якістю продукції* включає систему сертифікації і набір передбачених законодавством інспекційних процедур. Обмеження щодо якості дозволяють витиснути з ринку дешеvu, проте небезпечну для здоров'я населення продукцію.

8). *Товарні інтервенції* — заходи, симетричні до фінансових інтервенцій, і застосовуються для згладжування сезонного підвищення цін. Товарні інтервенції здійснюють, коли на ринку продукції виникає дефіцит, а також у разі підвищення ринкових цін до максимального рівня. Таким чином, інтервенції застосовуються в діапазоні між мінімальними і максимальними цінами: фінансові — між мінімальним рівнем (рівень початку інтервенції) і рівнем, за досягнення якого інтервенція припиняється; товарні — між максимальним рівнем (початок інтервенції) і рівнем, за досягнення якого інтервенція припиняється.

9). *Збутова кооперація* дозволяє консолідувати пропозицію щодо дрібних учасників ринку, наприклад, фермерських господарств чи господарств населення. Сприяючи розвиткові кооперації держава стимулює пропозицію на відповідних продовольчих ринках.

10). *Прямі платежі на підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників.* У зв'язку з зміною характеру аграрної політики та формування цілей, направлених на підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників, важливе значення стали відігравати і прямі виплати, що пов'язані зі скороченням угідь, поголів'я і проведенням екологічних та інституційних заходів. Це по суті не ринкові заходи, проте вони вписуються в загальну філософію економічного регулювання сільського господарства. Різний рівень таких виплат також має значення для встановлення рівня рівноваги між попитом і пропозицією, цінами і обсягами виробництва як у межах країни, так і на світовому ринку (рис. 1.3.10).

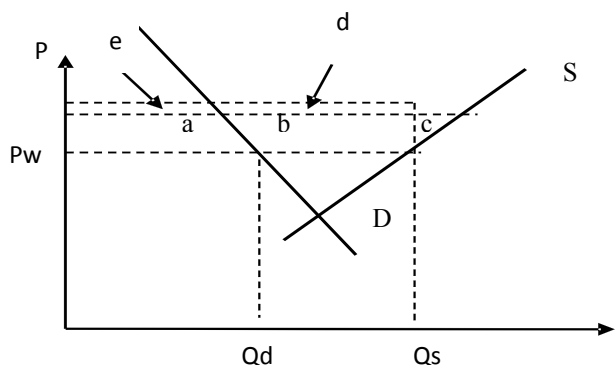

Рис. 1.3.10. Економічні наслідки від прямої підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників

Специфічною особливістю такого економічного інструмента є те, що прямі виплати для підтримки доходів не пов'язані з обсягами виробництва. Разом із тим потрібно розуміти, що подібні виплати не стимулюють виробництво і в підсумку не приведуть до перевиробництва, як це відбувається при системі підтримки цін. У цьому випадку (якщо така політика проводиться незалежно від інших інструментів), ринкові ціни встановлювалися б на нижчому рівні, а експорт не потребував би додаткових витрат. Проте такі виплати здійснюються лише як додатковий інструмент до основних методів підтримки цін.

Як справедливо зазначає М. Трейсі, пряма підтримка доходів фермерів має перевагу перед підтримкою цін на ринку, оскільки при її запровадженні виробництво безпосередньо регулюється ринковими сигналами, відбувається зміщення підтримки від споживачів до платників податків через національний бюджет. А оскільки оподаткування значним чином прогресивне і більше навантаження його припадає на людей з вищими доходами, то в принципі це справедливіша система, ніж підтримка цін. Адже підвищення вартості одиниці продукції відбувається для всіх категорій громадян незалежно від їх доходів, що не відповідає принципу соціальної справедливості. Графічно це можна виразити наступним чином (рис. 1.3.11).

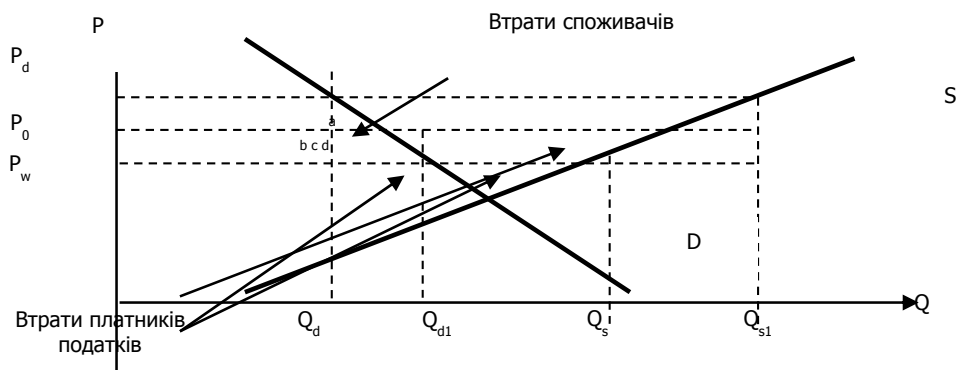

Рис. 1.3.11. Втрати платників податків та споживачів від програм з підтримки цін де: a, b, c, d – різні рівні встановлення рівноваги при відповідних вихідних показниках

На рис. 1.3.11 показано взаємозв'язок кількох факторів – втрати платників податків (через податки), втрати споживачів (через вищий рівень цін) та взаємна залежність обсягів пропозиції продовольства й цін на нього. Рівновагу заданих факторів визначає рівень виробництва, закупівельних і роздрібних цін та податків.

11). *Виробничі квоти.* Економічний зміст виробничих квот полягає в обмеженні реалізації продукції. Вони застосовуються в тому випадку, якщо скорочення посівних площ приводить до більш інтенсивного використання землі, що залишилася в обігу. При встановленні виробничої квоти кількість товарної продукції залишається постійною, починаючи з рівня, що визначається квотою. Квотування виробництва зумовлює підвищення цін і доходів фермерів. Разом із тим споживачі програють від недоспоживання продукції та від підвищення цін. До недоліків квотування можна віднести стимулювання збереження неефективного виробництва і високу вартість програми для держави. Механізм і наслідки запровадження виробничих квот наведено на рис 1.3.12.

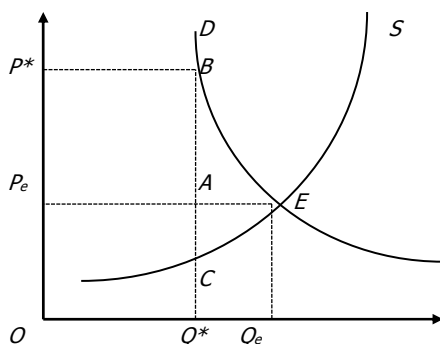

Рис. 1.3.12. Економічні наслідки від введення виробничої квоти на сільськогосподарську продукцію

За відсутності квотування виробництва фермери змогли б виробити обсяг продукції, що відповідає рівню Q_e , і продали б його за ціною P_e . Проте, державна програма обмежила виробництво сумарною квотою Q^* . При такому обсязі пропозиції ціна підвищується до рівня P^* , і виробники готові за цією ціною виробляти більше, однак їм це не дозволено. Якби не було програми, фермери одержали б від продажу обсягу продукції Q_e суму, рівну прямокутнику OP_eEQ_e . У результаті підвищення ціни до P^* фермер одержує OP^*BQ^* . Таким чином, його надходження від продажу виросли на $(OP^*BQ^* - OP_eEQ_e)$. У той же час фермери заощаджують на виробничих витратах, оскільки виробляють менший обсяг продукції. Крива пропозиції, як відомо, відображає граничні витрати в галузі, тому площа Q^*CEQ_e показує зекономлені витрати. Таким чином, втрата фермерів від недовиробництва рівноважного обсягу продукції дорівнює площі трикутника ACE , а чистий вигравш усього фермерського сектору від квотування визначатиметься величиною, рівної різниці площ $(P_e^*BA - ACE)$.

12). *Обмеження на використання землі.* Виведення землі з-під виробництва відповідного виду продукції або взагалі із сільськогосподарського виробництва, безумовно, скорочує пропозицію, і тим самим підвищує ціни на аграрну продукцію. Будь-яка схема такого виведення добровільна і припускає ту або іншу форму компенсації сільськогосподарському товаровиробникові.

1.3.4. Інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності / Instruments of foreign activity regulations

Усі держави світу пов'язані між собою складними схемами зовнішньоекономічних відносин — торгівлею, переміщенням капіталів, робочої сили, валютними операціями тощо. Зовнішньоекономічні відносини будь-якої країни розвиваються на основі міжнародного поділу праці та відкритості економіки.

Зовнішньоекономічна діяльність — це сукупність відносин суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарювання, побудованих на принципах взаємної вигоди, еквівалентного обміну і дотримання положень міжнародного права.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання сприяє включенню національної економіки у світові господарські процеси, посиленню її конкурентоспроможності на світових ринках, підвищенню технічного рівня виробництва, раціональному використанню всіх ресурсів, ліквідації дефіциту, підвищенню рівня життя населення, розв'язанню багатьох соціальних та екологічних проблем.

Держава бере активну участь у розвитку ЗЕД шляхом цілеспрямованого впливу на певні сфери й об'єкти цієї діяльності. Такий вплив здійснюється за допомогою комплексу інструментів регулювання, які поділяються залежно від застосування мита на тарифні та нетарифні (табл. 1.3.2).

Таблиця 1.3.2

Класифікація інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Методи		Інструменти	Регулює переважно	
Тарифні		Митні податки Тарифна квота		імпорт імпорт
Нетарифні	кількісні	Квотування Ліцензування “Добровільні обмеження”	експорт експорт	імпорт імпорт
	приховані	Державні закупівлі Вимоги про зміст місцевих компонентів Технічні бар'єри Податки і збори		імпорт імпорт імпорт імпорт
	фінансові	Субсидії Кредитування Демпінг	експорт експорт експорт	

Мито є найдавнішим інструментом торговельної політики. Загалом **мито — це податок, який держава накладає на товар, якщо він перетинає державний кордон або кордон митної зони**. Мито виконує *захисну* та *фіскальну* функції.

Раніше мито слугувало насамперед фіскальним цілям – отриманню державних доходів. Воно належить до найстаріших джерел доходів держави. Однак мито є не тільки джерелом доходів держави, а й так званою тарифною перешкодою для торгівлі. Нарахування мита штучно підвищує ціну товарів при переміщенні їх через кордон, що впливає на попит та пропозицію.

Мотиви нарахування мита сьогодні такі:

- для формування доходів держави (так званий фіскальний мотив);
- для коригування рівноваги платіжного балансу;
- для захисту вітчизняних товаровиробників (класичний аргумент захисного мита);
- для захисту економіки країн, що розвиваються;

- для захисту молодих галузей вітчизняної економіки;
- для захисту вітчизняних робочих місць;
- для перерозподілу доходів;
- позаекономічні мотиви (національний престиж, національна безпека тощо).

Мито являє собою загальнодержавний податок на товари, які переміщуються через митний кордон України. Платниками мита є фізичні та юридичні особи, які переміщують товари через митний кордон України.

Таблиця 1.3.3

Класифікація мита

За напрямом товарних потоків	Експортне	Імпортне	Транзитне
За способом стягнення	Адвалерне	Специфічне	Комбіноване
За характером застосуванням	Сезонне	Антидемпінгове	Компенсаційне
За походженням	Автономне	Конвенційне	Преференційне
За типом ставок	Постійне	Змінне	-
За способом нарахування	Номінальне	Ефективне	-

1. За напрямом товарних потоків розрізняють:

1. **Ввізне** – мито, яким оподатковуються товари, що ввозяться в країну з метою реалізації на внутрішньому ринку країни.

2. **Вивізне** – мито, яким оподатковуються товари, що вивозяться з країни з метою реалізації на зовнішньому ринку.

3. **Транзитне мито** – мито, яке стягується з товарів, що перевозяться транзитом через територію певної країни.

Найбільше економічне значення сьогодні має ввізне мито. Вивізне мито накладається тільки деякими країнами, насамперед на аграрні продукти та сировину.

З метою захисту внутрішніх агропродовольчих ринків використовується ввізне (імпортне) мито, ще являє собою податок, який держава накладає на товар, якщо він перетинає державний кордон або кордон митної зони. На рис. 3.13 крива S_d відображає пропозицію внутрішнього виробника. При рівноважній ціні P_e обсяг внутрішнього виробництва буде дорівнювати X_e . Пропозиція світового ринку, тобто імпорту, абсолютно еластична. Тому якщо ціна світового ринку P_e , то імпортна пропозиція буде відображатися кривою S_i . Сумарна пропозиція наведена жирною лінією. Попит на продукцію на внутрішньому ринку складає Q_e .

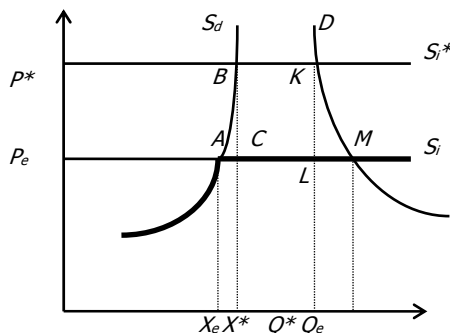

Рис. 1.3.13. Економічні наслідки від введення ввізного мита на сільськогосподарську продукцію

Нехай для підвищення внутрішньої ціни на продукт уряд вводить імпорнтне мито $T=P^*-P_e$. Тоді імпорнтна пропозиція збільшиться на рівень S^* , внутрішнє виробництво зросте до X^* , а внутрішнє споживання скоротиться до Q^* . Таким чином, виграв фермерів від введення мита T складає $PeP^*BA = PeP^*BP - ABC$. Споживачі від підвищення цін втрачають KLM . Для держави це одна з небагатьох програм підтримки фермерських цін, що не коштує їй нічого, а навпаки, забезпечує додатковий дохід, який дорівнює обсягові імпорту, помноженому на T , тобто $T(Q^* - X^*) = ABKL$.

Митно-тарифне регулювання експорту є заходом симетричної дії до митно-тарифного регулювання імпорту. Незважаючи на те, що в більшості розвинутих країн експортне мито не застосовується, а в США його введення навіть заборонено конституцією – воно використовується для обмеження вивозу з країни продуктів, внутрішня ціна яких на порядок нижча від світової.

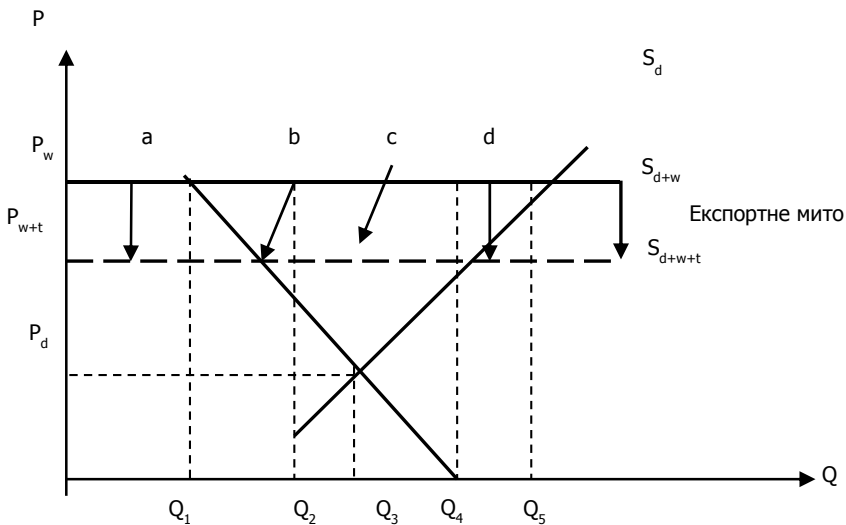

Рис. 1.3.14. Економічні наслідки введення експортного (вивізного) мита на сільськогосподарську продукцію

Якщо уряд намагається обмежити експорт за допомогою вивізного мита, то внутрішня ціна на продукцію знижується на розмір мита від P_w до P_{w+t} . Крива сукупного попиту переміщується вниз на величину запровадженого мита на рівень S_{d+w+t} . При новому рівні попиту рівновага внутрішньої пропозиції і сукупного попиту досягається в точці G, в якій внутрішнє споживання збільшується на Q_1Q_2 , а внутрішня пропозиція знижується Q_5Q_4 . Експорт скорочується від Q_5Q_1 до Q_4Q_2 . Внаслідок запровадження мита відбулося збільшення внутрішнього споживання і скорочення внутрішнього виробництва продукції, що у свою чергу привело до скорочення експорту.

2. За способом стягнення:

1. **Адвалерне** – нараховується у відсотках до митної вартості товарів (наприклад, 20 % від митної вартості).

2. **Специфічне** – нараховується у встановленому розмірі за одиницю товару (наприклад \$10 за 1 т.).

3. **Комбіноване** – поєднують обидва вищезазначені види ставок мита і розраховуються або додаванням один одного, або мають альтернативний вигляд (наприклад, 20 % від митної вартості, але не більше \$ 10 за 1 т.).

Адвалерні мита використовуються в основному при оподаткуванні товарів, які мають різні якісні характеристики в рамках однієї товарної групи. *Сильною стороною адвалерних мит* є те, що вони підтримують однаковий рівень захисту внутрішнього ринку незалежно від коливання цін на товар, змінюються тільки доходи бюджету.

Наприклад: якщо мито складає 20 % ціни товару, то при ціні товару 200 дол. США доходи бюджету складуть 40 дол. США. При збільшенні ціни товару до 300 дол. США доходи бюджету зростуть до 60 дол. США, при падінні ціни товару до 100 дол. США – скоротяться до 20 дол. США. Але незалежно від ціни адвалерне мито підвищує ціну імпортного товару на 20 %.

Слабою стороною адвалерних мит є те, що вони передбачають необхідність митної оцінки вартості товару для обкладання митом. Оскільки ціна товару може коливатися під дією численних економічних (обмінний курс, % ставка та ін.) й адміністративних (митне регулювання) факторів, використання адвалерного мита пов'язане із суб'єктивністю оцінок, що залишає місце зловживанням.

Специфічні мита в основному накладаються на стандартизовані товари і мають значну перевагу, оскільки прості в адмініструванні і в більшості випадків не залишають свободи для зловживань. Проте рівень митного захисту з допомогою специфічних мит залежить від коливання ціни на товари.

Наприклад: специфічне мито в 1000 дол. США за один імпортний автомобіль значно сильніше обмежує імпорт автомобіля ціною 8000 дол. США, оскільки складає 12,5% його ціни, ніж автомобіля ціною 12000 дол. США, оскільки складає 8,3% його ціни. Як наслідок, імпортні ціни зростають, рівень захисту внутрішнього ринку з допомогою специфічного тарифу падає. Але, з іншого боку, під час економічного спаду і падіння імпортних цін специфічний тариф збільшує рівень захисту національних виробників.

3. За характером мито буває:

1. **Сезонне** – мито, яке використовується для оперативного регулювання зовнішньої торгівлі продукцією сезонного характеру, перш за все сільськогосподарської. В основному термін їх дії не може перевищувати декількох місяців на рік, і на цей період дія звичайного митного тарифу по цих товарах призупиняється.

2. **Антидемпінгове** – мито, яке використовується у випадку ввезення на територію країни товарів за ціною нижчою, ніж їх нормальна ціна в експортуючій країні, якщо такий імпорнт завдає збитків місцевим виробникам подібних товарів або перешкоджає організації і розширенню виробництва таких товарів.

3. **Компенсаційне** – мито, яке стягується з імпорту тих товарів, при виробництві яких прямо чи опосередковано використовувалися субсидії, якщо їх імпорнт завдає шкоди національним виробникам таких товарів.

4. За походженням:

1. **Автономне** – мито, яке вводиться на основні односторонніх рішень органів державної влади. В основному рішення про введення митного тарифу приймається у вигляді закону парламентом держави, а конкретні ставки мита встановлюються відповідним відомством (за звичай міністерством торгівлі, фінансів або економіки) і одобряються урядом.

2. **Конвенційне (договірне)** – мито, яке встановлюється на базі двосторонньої або багатосторонньої угоди, такої як ГАТТ, або угоди про митний союз.

3. **Преференційне** – мито, яке має нижчу ставку порівняно із звичайним діючим митним тарифом, яким оподатковуються товари на основі багатосторонніх угод, на товари походженням з країн, що розвиваються.

З 1971 року діє Загальна система преференцій, яка передбачає значне зниження імпорتنих тарифів розвинутих країн на імпорт готової продукції з країн, що розвиваються. Україна, як й інші країни, з імпорту з країн, що розвиваються не стягує мито взагалі.

5. За типом ставок:

1. **Постійні** – митний тариф, ставки якого одночасно встановлені органами державної влади і не можуть змінюватися залежно від обставин. Більшість країн світу мають тарифи з постійними ставками.

2. **Змінні** – митний тариф, ставки якого можуть змінюватися у встановлених органами державної влади випадках (у разі зміни рівня світових або внутрішніх цін, рівня державних субсидій). Такі тарифи досить рідке явище, але використовуються, наприклад, у Західній Європі в рамках єдиної сільськогосподарської політики.

6. За способом врахування:

1. **Номінальні** – тарифні ставки, вказані в митному тарифі. Вони можуть дати тільки саме загальне уявлення про рівень митного оподаткування, якому країна піддає свої імпорт або експорт.

2. **Ефективні** – реальний рівень митного податку на кінцеві товари, нарахованого з урахуванням рівня мит, накладених на імпорتنі вузли і деталі цих товарів.

Тарифна квота – це різновид змінних мит, ставки яких залежать від обсягу імпорту товару: при імпорті у межах певних кількостей (квот) він оподатковується за базовою внутрішньоквотою ставкою тарифу, при перевищенні певного обсягу імпорт оподатковується за вищою, понадквотою ставкою тарифу. Тарифне квотування є інструментом комбінованого характеру, який поєднує елементи економічного і адміністративного впливу. Активно застосовується в ЄС, а також передбачено Угодою із сільського господарства у рамках ГАТТ/ВТО.

Тарифні квоти не накладають жодних обмежень на загальну кількість товару, що імпортується; вони обмежують лише преференційну торгівлю. В рамках СОТ тарифні квоти використовуються для реалізації мінімальних зобов'язань щодо доступу на ринок, передбачені в Угоді по сільському господарству.

Відповідно до вимог ГАТТ/СОТ встановлення тарифних квот повинно відповідати наступним принципам:

- виконання зобов'язань щодо зв'язаних тарифів;
- недискримінаційність тарифних квот;
- прозорість запровадження тарифних квот;
- будь-які процедури ліцензування імпорту, що стосуються тарифних квот, відповідають угодам з цього питання.

Угода про асоціацію між ЄС та Україною передбачає застосування тарифних квот для певних «чутливих» товарів:

Тарифна квота ЄС: 36 груп товарів (Додаток I-A, Доповнення А).

Тарифна квота України: 3 групи товарів (Додаток I-A, Доповнення В).

Тарифна квота ЄС стосуються:

1. продуктів тваринного походження: м'яса (яловичини, свинини, баранини, курятини), молока та молочних продуктів, яєць, меду тощо;

2. продуктів рослинного походження: зерна (пшениці, ячменю, вівса, кукурудзи), грибів, часнику тощо;

3. готових харчових та інших продуктів: цукру та цукрових продуктів, виноградного та яблучного соку, цукрової кукурудзи, оброблених томатів, етанолу, цигарок.

Тарифна квота визначають обсяг, який може постачатися за нульовими ставками (табл. 3.4). Якщо квоту перевищено, до експортера застосовуються ставки РНС

(Режим найбільшого сприяння – це не менш сприятливий режим, який надається державами одна одній у міжнародному договірному порядку у сфері торгівлі, мореплавства, правового становища громадян, мит тощо, ніж той, який наданий чи буде наданий кожною зі сторін, що домовляються, будь-якій третій країні).

Тарифна квота застосовуються двома способами:

- перший прийшов – перший отримав;
- імпортна ліцензія.

Таблиця 1.3.4

Тарифні квоти ЄС на імпорт деяких видів агропродовольчої продукції України в межах формування зони вільної торгівлі Україна-ЄС

Категорія	Обсяг тарифної квоти, т/рік	Мито в межах квоти	Експорт України до ЄС в 2014 р., т	Експорт України до ЄС в 2013 р., т	Експорт України до ЄС в 2017 р., т	Мито за межами квоти (РНС)
Мед	5200	0%	26121	17145	67786	17,3%
Ячмінна крупа і борошно	6600	0%	12653	12211	4855927	93 євро/т
Оброблені томати	12000	0%	11411	1391	53691	14,4%
Виноградний та яблучний сік	10000	0%	84032	73834	77222	18,9%+27 євро/гл; 36,5%+121 євро/гл
Пшениця м'яка, пшеничне борошно та гранули	960000	0%	1048614	101658	17755347	95 євро/т
Кукурудза, кукурудзяне борошно та гранули	450000	0%	7680590	6482331	19393848	5,35 євро/т (з липня 2014 р.)
М'ясо птиці та напівфабрикати	36800	0%	17408	496	271327	149 євро/т

Джерело: Вероніка Мовчан. Тарифні квоти ЄС на імпорт з України./ Вероніка Мовчан, Ірина Коссе, Рікардо Джуччі – К. : Німецька консультативна група в Україні, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.be-ratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2014/06/PB_06_2015_ukr.pdf.

Для регулювання міжнародної торгівлі використовуються також **нетарифні методи**. Нетарифні методи регулювання поділяються на: а) кількісні обмеження (квотування; ліцензування; «добровільні обмеження»); б) приховані: (державні закупівлі; вимоги про вміст місцевих компонентів; технічні бар'єри; податки і збори); фінансові: (субсидії, кредитування, демпінг).

Кількісні обмеження – це засіб нетарифного регулювання торговельного обороту, який полягає у визначенні переліків та граничних обсягів товарів, дозволених до експорту або імпорту протягом певного періоду (наприклад, ліцензування та квотування експорту/імпорту). До технічних бар'єрів відносять засоби, які утруднюють торгівлю між державами, зокрема: національні стандарти та вимоги, системи сертифікації продукції; санітарні, фітосанітарні, ветеринарні норми та вимоги; вимоги екологічного характеру; специфічні вимоги до упаковки та маркування товарів тощо.

Квотування імпорту застосовують для обмеження надходження імпорту на внутрішній ринок. На відміну від запровадження імпортного мита, квотування дає можливість добре прогнозувати ситуацію на ринку та швидко і без втрат одержати значні бюджетні доходи. Експортні квоти можна використовувати для обмеження вивозу продукції з країни. Проте пряме квотування відносять до небажаних заходів регулювання з позицій СОТ, і від нього в перспективі потрібно відмовитися. Разом із тим імпортні квоти не являють собою безпосередніх жорстких кількісних обмежень щодо імпорту і з погляду СОТ мають право на застосування.

Механізм дії імпортних квот наведений також на рис. 3.15. Тільки замість фіксування імпортного мита $T = P^* - P_e$, держава тепер фіксує обсяг дозволеного імпорту $q = Q^* - X^*$.

Вигоди й втрати фермерів і споживачів такі ж, що й при запровадженні імпортних квот. Різниця в тому, що держава не одержує надходжень від імпортного мита. Дохід, рівний площі $ABKL$, потрапляє до тих, хто одержав право придбати продукцію на світовому ринку за ціною P_e і продати на внутрішньому ринку за ціною P^* . Така їхня перевага дозволяє державі ввести платний (конкурсний) розподіл квот. У цьому випадку дохід $ABKL$ буде поділений між бюджетом й імпортерами. На відміну від імпортного мита квоти працюють не так ефективно в умовах нестабільності світових цін. А оскільки світові ціни на агропродовольство істотно змінюються, то країни іноді вводять змінні імпортні мита: якщо світова ціна змінилася на ΔP , то й імпортне мито змінюється на ΔP .

Технічні бар'єри. Технічні бар'єри застосовуються з метою захисту життя і здоров'я населення, тварин та рослин і забезпечують недопущення проникнення в країну неякісної продукції. Проте загальна вимога до застосування технічних бар'єрів згідно з Угодами СОТ – вони не повинні бути дискримінаційними чи становити засіб прихованого протекціонізму.

До технічних бар'єрів відносять заходи, які ускладнюють торгівлю між державами, зокрема: національні стандарти та вимоги; система сертифікації продукції; санітарні, фітосанітарні й ветеринарні норми та вимоги; вимоги природоохоронного характеру; специфічні вимоги до упаковки та маркування.

Субсидування експорту являє собою захід прямої підтримки експортерів, що підпадає під обмеження СОТ. Механізм дії експортних субсидій наведений на рис. 3.15.

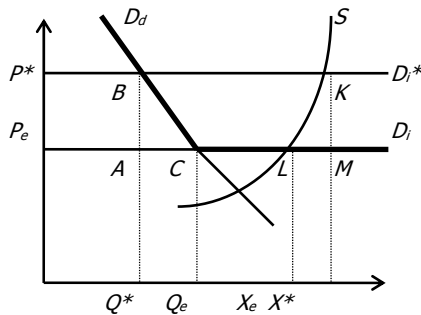

Рис. 1.3.15. Економічні наслідки від застосування експортних субсидій на сільськогосподарську продукцію

Держава виплачує експортні субсидії, що дорівнює площі $ABKM$. Споживачі несуть додаткові витрати у зв'язку зі зростанням ціни і зменшенням продукції на ринку, що

відповідає $PeP*BC$. Виробники одержують додатковий дохід $PeP*KL$. Таким чином, соціальні витрати на проведення експортних субсидій дорівнюють $PeP*KL - ABKM - PeP*BC = ABC + KLM$.

Кредитування і страхування експорту застосовується для стимулювання експорту продукції. Часто кредитування і страхування експорту бере на себе держава, і воно здійснюється на пільгових умовах.

Просування продуктів на іноземні ринки. Просування товарів, або промоушен, можна розглядати як один із заходів державного стимулювання імпорту. Держава допомагає вітчизняним компаніям вийти на іноземні ринки. Для цього організуються спеціальні промоушен-фірми, що організують іноземні виставки, рекламні акції тощо. Іноді держава ставить відкриття іноземних ринків для своїх компаній однією з умов у двосторонніх економічних перемовинах.

1.3.5. Інструменти організаційного, інфраструктурного та інформаційного характеру / Institutional, infrastructural and informational instruments for re-gulation

До заходів організаційного, інфраструктурного та інформаційного характеру відносять:

1. Розвиток біржової торгівлі. У сучасних умовах розвитку аграрного сектору України необхідним є забезпечення ефективного функціонування біржового ринку сільськогосподарської продукції. Його метою є створення цивілізованих економічних відносин між виробниками і споживачами агропродукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Багатовіковий досвід діяльності біржових ринків у країнах із розвиненою економікою доводить їх спроможність виконувати функції прозорого ціноутворення, страхування цінових ризиків, трансферту товарних і фінансових потоків, прогнозування та планування виробництва тощо. Для вітчизняного біржового ринку це ще й забезпечення прозорості експортно-імпортних товарних потоків сільськогосподарської продукції та продовольства. Проте сучасна біржова торгівля не в повній мірі відповідає покладеним на неї функціям, що пов'язано з низькою активністю учасників внутрішнього ринку, великою кількістю товарних бірж, відсутністю досконалої законодавчої та матеріально-технічної бази для проведення торгів із застосуванням сучасних біржових інструментів. Відтак біржова торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольством на сучасному етапі розвитку потребує суттєвого вдосконалення.

До основних функцій біржі належить, по-перше, концентрація попиту і пропозиції в одному місці. На торгах зосереджуються покупці та продавці однорідних видів товарів, зацікавлені в укладенні угод, які укладаються за принципом рівноправності учасників торгів, застосування вільних (ринкових) цін, публічного проведення біржових торгів.

По-друге, формування ринкових цін, оскільки тільки під час конкурентних торгів визначаються реальна вартість товару. Цим біржова ціна відрізняється від договірних цін позабіржового ринку. На біржових торгах ціна формується під впливом конкурентних дій покупців та продавців однорідних товарів, тому реально відображає фактичний стан ринку та є його індикатором. У свою чергу, договірні ціни визначаються двома особами: продавцем та покупцем товару, та не завжди відображає ситуацію на ринку.

По-третє, розповсюдження інформації про кон'юнктуру біржового ринку всім зацікавленим суб'єктам господарської діяльності. Немає різниці, реалізується

продукція на біржі чи збувається на позабіржовому ринку: суб'єкти договірних відносин, мають знати біржову ціну, виходячи з якої самостійно визначати вартість власного товару.

Держава може стимулювати розвиток біржової торгівлі, здійснюючи через біржі закупівлю продукції для спецспоживачів, держрезерву, а також використовуючи біржі для проведення товарних та фінансових інтервенцій.

2. Розвиток торгівлі деривативними інструментами. Глобалізація світового біржового ринку сприяла значній трансформації напрямів використання деривативів – (від англ. *Derivative*) – це похідний інструмент, вартість якого похідна від фактично пропонованої ціни будь-якого активу, що знаходиться в його основі (товару, цінних паперів, валюти). У Податковому кодексі України, «дериватив – це стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому».

Деривативи виникли як відповідь на необхідність боротьби з ціновою волатильністю на товарних ринках як інструменту хеджування цінових ризиків. У зв'язку з цим можна констатувати, що першочерговим призначенням деривативів в умовах ринкової економіки є надання можливості уникнення втрат через управління ризиками. При цьому, під управлінням ризику слід розуміти як страхування ризиків учасників, так і перерозподіл ризиків між усіма учасниками ринку.

Торгівля ф'ючерсами, опціонами, свопами й іншими деривативами дозволяє учасникам продовольчих ринків хеджувати свої ризики і повною мірою гарантувати свою прибутковість. Проте на сучасному етапі учасники ринку не володіють достатніми фінансовими можливостями для самостійної організації такої торгівлі. Тому зараз їм необхідна підтримка як одного з гарантів деривативних угод.

3. Розвиток системи складських документів на зерно. Коливання цін і нагальна потреба у коштах для фермерів є частинами загальної проблеми для виробників сільськогосподарської продукції взагалі, та в Україні зокрема. Це створює системне коло заборгованості, яке фермерам важко подолати, і це загальна проблема в ланцюгу доданої вартості сільського господарства в країні. Такі проблеми можуть бути вирішені через застосування системи складських документів на зерно – це законодавчо врегульовані правила та процедури обороту складських документів між суб'єктами зернового ринку, які врегульовують правовідносини, пов'язані з правами власності, економічними й організаційними відносинами, що виникають при зберіганні товару та відчуженні прав власності на нього.

Фінансування під складські документи (ФСД) проводиться з використанням документів, пов'язаних з безпечним зберіганням сільськогосподарської продукції на складі як застави (рис. 3.16).

Фермери використовують свій врожай як заставу позики. Виробники розміщують свій урожай на складі, де виробник отримує квитанцію або свідоцтво, що підтверджує зберігання продукції певної кількості, якості і сортності. Потім фермер може використовувати отримані складські документи як форму застави для отримання кредиту при збереженні власності. ФСД надає фермерам більш легкий доступ до фінансування після збору врожаю і можливість використовувати всі переваги збільшеної ціни під час міжсезоння (для сезонних сільськогосподарських культур). Склад зберігає продукцію у сертифікованих умовах і працює як комерційне підприємство, отримуючи плату за послуги зберігання та забезпечення інших необхідних послуг.

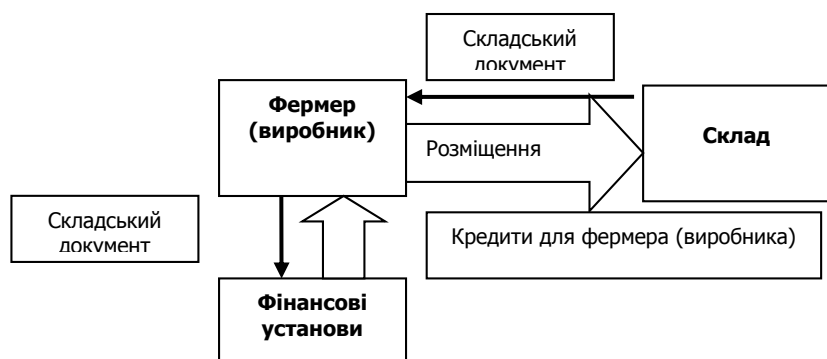

Рис. 3.16. Загальна схема фінансування після збору врожаю на основі системи складських документів

Джерело: Регулювання аграрного сектору економіки України в умовах інтеграції / [за ред. Діброви А.Д., Андрієвського В.Є].; Національний університет біоресурсів і природокористування України; Інститут розвитку аграрних ринків. – К. : 2014. – С. 447

ФСД як система, таким чином, сприяє досягненню подвійної мети: забезпечення ланцюга вартості послуг для виробників зі складування, і одночасно доступ до кредитів під заставу продуктів, які зберігаються. Це дає можливість фермерам продавати свою продукцію за прийнятнішою ринковою ціною, зберігаючи її до піка зростання цін і в той же час маючи кошти для покриття боргів. У цілому, система складських документів забезпечує співпрацю між банками, виробництвом, страхуванням і торговельними системами на аграрному ринку на основі сталої платформи.

4. Сертифікація зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки є однією з найважливіших умов успішного функціонування системи складських документів на зерно, особливо при використанні цих документів для кредитування сільськогосподарських товаровиробників. Основна мета цієї сертифікації відповідності полягає в захисті прав вкладників зерна – виробників зерна і власників зерна – отримувати своє зерно назад у тій же якості і кількості, що передбачені у відповідних угодах зі складами або, у разі, якщо це не стає можливим, отримати адекватну компенсацію.

Таким чином, одним із найбільш важливих і критичних завдань серед інших, що виконуються підсистемою сертифікації – реалізація державного контролю за наданими послугами зберігання сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки і контроль за їх ринками.

5. Регулювання логістичних витрат. Основним завданням транспортного обслуговування аграрних підприємств є своєчасне вивезення сільськогосподарської продукції, її подальшої переробки, зберігання та своєчасної доставки продуктів харчування до кінцевого споживача.

Розвиток аграрного сектору передбачає реалізацію системного підходу, що ґрунтується на поєднанні можливостей виробництва, розподілу і зберігання окремих видів сільськогосподарської продукції. Саме логістика виступає потужним інструментом підвищення ефективності діяльності, оскільки дозволяє оптимізувати рух сільськогосподарської продукції від виробника до споживача. А від якості та оперативності транспортування продукції залежить її конкурентоспроможність та, відповідно, фінансові результати діяльності підприємства.

Від безперебійної та ритмічної роботи транспорту залежить загальна затратність діяльності. На транспортуванні вантажів та вантажно-розвантажувальних роботах у сільськогосподарських підприємствах, доставці продукції рослинництва і тваринництва на переробку і на продаж, обслуговуванні підприємств переробної промисловості використовується близько 40% нафтопродуктів із загальної їх кількості. Кожний четвертий працівник залучається до виконання транспортних робіт.

Витрати на перевезення вантажів і виконання вантажно-розвантажувальних робіт становлять 18–22% від загального розміру витрат на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції. З підвищенням рівня інтенсивності сільського господарства питома вага транспортних витрат зростатиме. Тому зменшення транспортних витрат виступає значним резервом зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

Наразі витрати українських аграріїв на логістичну і транспортну складову перевищують аналогічні витрати європейських і американських компаній. Це знижує конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на світових ринках. Крім того, сьогодні в українському АПК склалася ситуація, при якій зростання зернового експорту випереджає розвиток логістики. За прогнозами, до 2022 року експорт українських зернових на світові ринки складе 41 млн тонн, що на 46% більше, ніж у 2013 році, а традиційним експортним ринком для України стане Азія.

Як підрахували в компанії Noble Resources Ukraine, доставка аграрної продукції з поля до внутрішнього елеватора порту з урахуванням всіх додаткових витрат (на державну сертифікацію, навантаження та інше) обходиться українським сільськогосподарським виробникам майже в 33 долари США за 1 тону. Тобто, витрати на логістику при експорті з України в два рази вищі, ніж з ЄС, і в 1,7 раза – ніж із США. Одна з причин – складність процесів документарного оформлення українського експорту, які вимагають значних грошових і часових витрат⁷¹.

6. Інформаційне забезпечення агропродовольчих ринків – найважливіший механізм ринкового саморегулювання.

У сучасних умовах глобалізації стимулювання переходу сільського господарства на інноваційний шлях розвитку з використанням інформаційних технологій вимагає розробки комплексних заходів та ефективних механізмів державної політики. Ефективні заходи аграрної політики в інформаційній сфері полягають у розв'язанні проблем застосування в процесі державного управління електронного урядування, забезпеченні сільськогосподарським виробникам доступу до мережі Інтернет для збільшення обсягів виробництва агропродовольчої продукції, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного агропромислового комплексу, зростання доходів та зайнятості сільського населення.

Розвиток інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки України потребує вдосконалення механізмів реалізації державної аграрної політики та формування системи державної маркетингово-логістичної підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Це, у свою чергу, сприятиме економічній конкуренції на ринках аграрної продукції та інформаційній підтримці управлінської діяльності господарюючих суб'єктів аграрного сектору економіки та ринкової інфраструктури.

⁷¹ Як погана логістика заважає українським аграріям вийти на міжнародні ринки / [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://persona.pumb.ua/ua/club/digest/detail.php?CODE=yak-pogana-logistika-zavazhae-ukrayinskim-agrariyam-viyti-na-mizhnarodni-rinki>

Державна аграрна політика має сприяти розвитку інфраструктури аграрного ринку та забезпечити вирішення наступних завдань: формування оптових ринків аграрної продукції та матеріально-технічних ресурсів; розвиток мережі агроторгових домів, а також системи дорадництва.

Інформаційне забезпечення розвитку ринків основних видів аграрної продукції є одним із важливих компонентів у системі ресурсного забезпечення управлінської діяльності суб'єктів ринкової інфраструктури, об'єднуючим елементом у мережі формувань асоційованого типу, координуючим ланцюгом окремих сегментів аграрного ринку, об'єктивним орієнтиром під час прийняття рішень у системі державного регулювання реалізації сільськогосподарської продукції і продовольства та вдосконаленні політики держави щодо розвитку цих ринків.

Основна мета інформаційного забезпечення – це створення прозорого інформаційного середовища з питань функціонування ринків на базі використання можливостей новітніх інформаційних технологій та засобів телекомунікації, теле-, радіомовлення, преси. Інформаційне забезпечення ринкових формувань асоційованого типу має створюватися з використанням корпоративних комп'ютерних мереж та розподілених баз даних суб'єктів аграрного ринку. Необхідною умовою його успішного функціонування є попередня типізація основних офісних інформаційних програм суб'єктів ринку, що входять до складу таких формувань⁷².

Значну частину витрат щодо інформаційного забезпечення ринків у сучасних умовах може перебрати на себе держава. Забезпечуючи інформаційну прозорість ринків і надаючи учасникам ринку інформацію, держава має право вимагати від своїх партнерів відповідного рівня інформаційної відкритості і співробітництва в інформаційній сфері.

⁷² Щербина С.В. Механізм формування державної політики у сфері інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки України / С.В.Щербина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12SSBSEU.pdf>

РОЗДІЛ 2.

АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ / AGRI POLICY IN UKRAINE

2.1. Аналіз Розвитку Аграрної Політики України /
Development and evaluation of Agri Police in Ukraine

2.2. Сучасний стан аграрного бізнесу України /
Current state of agriculture business in Ukraine

2.3. Public demands and agriculture contributions

2.4. General policy and economic framework and their impact
on agriculture

2.5. Current legislative and institutional framework for agriculture

2.1. Аналіз Розвитку Аграрної Політики України / Development and evaluation of Agri Policy in Ukraine

2.1.1. Privatization and moratorium on land trade /приватизація та розвиток земельних відносин

Земельна реформа в Україні триває ще з 90-х років минулого століття, але повноцінного ринку землі так і не було створено. Цим питанням регулярно займаються всі уряди, що приходять до влади, але вирішити його ніяк до кінця ніхто не може, або ж не бажає. Нині формування ринку земель сільськогосподарського призначення перетворилося на одне з найбільш дискусійних і заполітизованих питань аграрної політики в країні.

Результати аграрних перетворень на селі досить суперечливі. З одного боку, Україна за останні роки значно наростивши обсяги виробництва сільськогосподарської продукції ввійшла до переліку найбільших світових експортерів кукурудзи, ячменю, пшениці, соняшникової олії, сої і курятини. З іншого боку, соціально-економічна ситуація на селі залишається досить складною.

Для вирішення соціальних проблем на селі в Україні значні надії поклалися на приватизацію земель сільськогосподарського призначення. Адже 74,6% таких земель в Україні було приватизовано та передано в оренду для ведення сільськогосподарського виробництва. З 2001 р. набули право на земельну частку (пай) майже 7 млн громадян України, або близько 15% загального та 48% сільського населення України.

За даними опитування проведеного Центром соцекспертиз Інституту соціології НАН України на замовлення Проекту USAID «АгроІнвест», було отримано своєрідний соціальний портрет учасників земельних відносин. Так, з'ясувалося, що переважно власниками земельних паїв є немолоді люди: 79% серед власників паїв старші за 50 років, а 43% – старші за 60 років. Середній вік власників паїв – 57 років. Скрутні «перспективи» села засвідчує той факт, що найчастіше власниками земельних паїв у сільській місцевості є пенсіонери – 50,3%. Ще 10% належать до зареєстрованих безробітних. Здебільшого у власності перебуває по одному паю. Це притаманне для 90% землевласників. У середньому один пай становить 3,62 га.

Блок 1

Власниками земельних паїв є переважно немолоді люди: 79% серед власників паїв старші за 50 років, а 43% – старші за 60 років. Середній вік власників паїв – 57 років

В структурі розпайованих сільськогосподарських угідь за способами їх використання: 20,6% земель не використовуються або використовуються без земельного оформлення, близько 62,1% – передано в оренду за договором, а 17,3% – приєднано до ОСГ (особистих селянських господарств) площею 4,7 млн га. В Україні спостерігаються значні регіональні відмінності в частці розпайованих земель, приєднаних до ОСГ без створення юридичної особи. Найбільша питома вага таких у Закарпатській області – 75%, найменша в Чернігівській – 2,2%. У цілому самостійно господарювати на землі виявили бажання 1,2 млн га власників земельних паїв в Україні.

Станом на 1.01.2015 р. розмір орендної плати по Україні склав 664 грн/га (або \$30), тоді як у Нідерландах – \$1536, Великій Британії – \$480, США – \$347, Польщі – \$219, Румунії – \$120

У системі земельних відносин важливу роль відіграє оренда як одна з форм реалізації права власності та ефективного використання земель, дійовий регулятор земельних відносин за відсутності вільного ринку земель. Із розрахунку на 1 га станом на 1.01.2015 р. розмір орендної плати по Україні становив 664 грн/га (або \$30), що суттєво менше, ніж платять орендарі в розвинутих країнах. Так, за даними агентства EasyBusiness, оренда 1 га сільськогосподарських угідь на рік досягає в Нідерландах – \$1536, Великій Британії – \$480, США – \$347, Польщі – \$219, Румунії – \$120.

В Україні станом на 1.01. 2015 р. укладено 4,8 млн договорів оренди земельних часток (паїв). У грошовому еквіваленті річна орендна плата за цими угодами становить 12,5 млрд грн. За останні десять років суттєво змінилася структура укладених договорів оренди в Україні за строком їх дії. Так, у 2015 р. порівняно з 2005 р. частка строку оренди на період 6-10 років зростає від 10,2% до 46,4%, понад 15 років від 2,2% до 15,0%. Натомість частка строку оренди на 1-3 роки зменшилася від 45,7% до 3,1%, що свідчить про певну структуризацію організаційних формувань на селі (рис. 2.4.1).

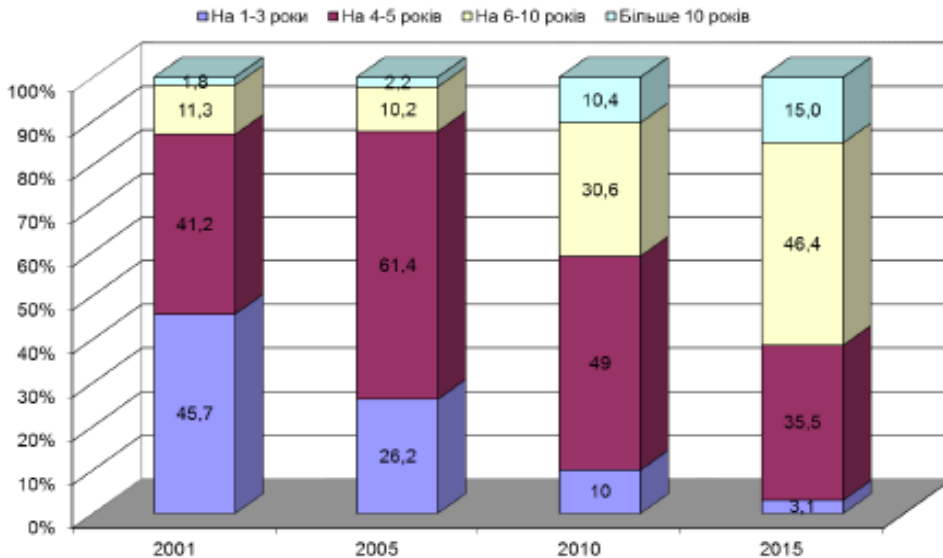

Рис. 2.1.1. Структура укладених договорів оренди за строком їх дії в Україні, %

Оренда землі має глибокі історичні корені. В різних країнах світу вона розвивалася по-своєму і тому має особливості, що характеризуються певними традиціями та правовим станом держави. Основні відмінності полягають у строках оренди, розмірах і формах орендної плати за землю та інших істотних умов. У сільськогосподарському виробництві найпоширеніша оренда власне землі або землі разом з приміщеннями (ферми).

Значний досвід орендних відносин нагромаджено у країнах з розвинутою ринковою економікою, де оренда земель – найпоширеніша форма її використання. В країнах Європейського Союзу поширена практика, коли фермер обробляє власну й орендовану землю. Питома вага орендованої землі у фермерських господарствах різних країн Європи суттєво коливається.

Значною є питома вага орендованої землі у Словаччині (96%), Чехії (91%), Франції (84%), Бельгії (75%), Німеччині (68%), Великобританії (41%), та Нідерландах (38%). Тут фермери при розширенні господарства традиційно надають перевагу не купівлі землі, а оренді. Це обходиться їм значно дешевше, а заощаджені кошти фермери вкладають у виробництво.

Найнижча частка орендованих земель відзначається в Ірландії, Данії, Фінляндії та Австрії – до 30%. У більшості країн ЄС частка орендованих сільськогосподарських угідь у загальній площі сільськогосподарського землекористування має тенденцію до збільшення.

За кордоном ринок землі сільськогосподарського призначення сформувався вже достатньо давно. Його виникнення взаємопов'язане із загальними процесами, які відбувалися в ринкових економічних відносинах, виникнення приватної власності на землю та майно, формування правових засад існування ринку нерухомості. Ціни на землі сільськогосподарського призначення у країнах ЄС відображають не тільки велику різницю в якості землі й вигідності розташування, а й попит на землі несільськогосподарського використання. Тому найвищими є ціни в багатозаселених районах Північно-Західної Європи з розрахунку на 1 га, наприклад, у Нідерландах (\$56000-75000), Данії (\$27000), Великобританії (\$22700) (рис. 2.1.1.2).

Рис. 2.1.2. Ціна земель сільськогосподарського призначення у деяких країнах світу, \$/га

На наше переконання, ціна землі буде визначатися ринком, проте дуже важливо визначити її рівень до зняття мораторію на купівлю-продаж землі. У світовій практиці ціну землі визначають через капіталізацію орендної плати діленням її величини на дисконтну ставку. Це означає, що раціональний орендодавець погоджується на таку величину річної орендної плати, нижня межа якої еквівалентна відсотковому доходу

від збереження готівки на депозитному рахунку в банку в сумі, що дорівнює ціні одного гектара, зданого в оренду. Тобто мається на увазі, що якби орендодавець продав свою земельну ділянку і поклав гроші на депозит у банк, то він отримав би депозитний прибуток, який дорівнює величині, не меншій сумі річної орендної плати.

$$Ц_з = \frac{O_n}{P_d} T_d * 100 \%,$$

де $C_з$ – ціна землі;

O_n – орендна плата;

P_d – відсоткова ставка по депозитах, коефіцієнт;

T_d – термін депозиту.

Звідси:

$$Ц_з = 664 \text{ грн} / 25\% * 5 * 100\% = 13280 \text{ грн} (\approx \$580).$$

Блок 3

У середньому по Україні ціна землі на момент відкриття ринку може становити близько \$600/га

Проведені розрахунки свідчать, що в середньому по Україні ціна землі на момент відкриття ринку може становити близько \$600/га. За середньої величини одного паю 3,62 га орендодавець зразу може отримати 48073 грн або доход за 20 років, який можна примножити поклавши в банк на депозит.

Проте на ціну землі може вплинути низка чинників, у тому числі й тенденції на світових агропродовольчих ринках. Зокрема, нині спостерігається стійка тенденція до зниження цін на світових сировинних ринках на сільськогосподарську сировину та енергетичні викопні ресурси.

За опитуваннями близько 10-15% власників збираються продавати свої ділянки, що еквівалентно 3-4 млн га. При ціні на землю \$ 500-1000 ринковий попит повинен досягати \$ 3 млрд, що виглядає малоімовірним.

Виробники (якщо їх допустять на ринок) навряд чи здатні вивести таку суму зі свого оборотного капіталу або заощаджень (для порівняння: державна статистика свідчить про прибуток аграрного сектору \$ 1,8 млрд у 2013 р. (до кризи); загальна сума профінансованих банківськими кредитами капітальних інвестицій в усі галузі становила \$1,8 млрд; у 2014 р. цей показник знизився до \$ 0,8 млрд).

2.1.1.1. Соціально-економічні очікування від земельної реформи в Україні

Основною метою проведення земельної реформи залишається вирішення продовольчої безпеки країни, розв'язання соціальних проблем на селі і, що найголовніше, національна безпека. Незважаючи на вагомий перелік проведених заходів щодо нормативно-правового та організаційно-економічного регулювання земельних відносин значна частина наявних проблем залишається не вирішеною. Попри зростання валових зборів основних сільськогосподарських культур стабілізації соціально-економічної ситуації на селі не відбувається. Виникла нагальна необхідність переходу від натуральних показників оцінки результатів діяльності (тон, центнерів, гектарів) до якісних параметрів життя людини, сталого розвитку.

Блок 4

Проведена земельна реформа не спонукала людей до розвитку аграрного виробництва

Проведена земельна реформа не спонукала людей до розвитку виробництва через відсутність кредитування, можливості організації підприємницької діяльності, ускладненням збуту виробленої продукції. З'явився прошарок людей, які хочуть отримувати лише орендну плату. В Україні намагалися виховати власника, а одержали людей, які фактично приписані до землі, яка не забезпечує їх благополуччя.

Блок 5

Власник не може в повній мірі скористатися отриманим капіталом

Розпаювання земель сільсько-господарського призначення в Україні було проведено таким чином, що власник не може в повній мірі скористатися отриманим капіталом. Але не потрібно зупинятися на загальних оцінках, необхідно рухатися вперед, вирішувати назрілі проблеми. На наш погляд, основним завданням для країни є пошук рішення як зробити, щоб земля працювала на розвиток села та його жителів, всієї України.

Особливу роль при цьому мусить відігравати розвиток кооперації та створення нових кооперативів: виробничих, обслуговуючих, інформаційних, соціально-побутових і т.п. Окрім економічних, таким чином вирішується соціальна проблема. В цьому контексті цікавий досвід Польщі, де у структурі аграрної продукції 40% припадає на плодово-ягідну продукцію, яка має більшу додану вартість, ніж рослинництво. Такі види діяльності потребують значної чисельності працюючих. В результаті – створюються робочі місця, зарплата, сплачуються податки, пенсії, формується бюджет сільської громади тощо.

Блок 6

Основним є не питання вільного ринку землі, а формування системи її ефективного використання

Нині основним є не питання вільного ринку землі, а формування системи її ефективного використання. Продажу землі як явища не потрібно боятися, але ключовим моментом мусить бути державна політика в галузі АПК, стимулювання виробництва.

Головними лобістами продовження мораторію на продаж землі, як не дивно, виступають агрохолдинги, оскільки внаслідок вільного продажу вони зазнають великих втрат. Наприклад, в Європі визначена велика вартість землі, але купити її можуть лише незначна кількість людей, які повинні відповідати ряду вимог. За її використанням спостерігають низка контролюючих організацій. Тому для побудови ефективної системи землекористування необхідно встановити жорсткий контроль.

До речі, і під час столипінської реформи існували серйозні обмеження на право придбання землі. Земля продавалася лише селянам, встановлювався граничний розмір земельних ділянок, всі придбання здійснювалися лише через земельний банк.

Ринок землі не є панацеєю для вирішення аграрних проблем, підвищення ефективності галузі та конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках. Відомо, що Україна посідає лідируючі позиції в світі з експорту пшениці, кукурудзи, ячменю та олійних культур. При цьому розвиток екстенсивного землеробства призводить до багатьох негативних наслідків. Тут і виснаження ґрунтів, поширення ерозії,

зниження вмісту гумусу, забруднення землі і води, необґрунтоване внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин і т.д.

Блок 7

Іноземець взагалі не повинен бути власником української землі

Система виробництва, технологія вирощування сільськогосподарських культур, зокрема, повинні знаходитися під серйозним контролем державних органів. Ринкові перетворення самі собою не спроможні вирішити злободенні питання селян. Необхідно поліпшувати соціально-економічну ситуацію на селі – створювати реальні робочі місця з високою оплатою праці, сприяти підвищенню тривалості життя сільського населення, покращувати інфраструктуру на селі, займатися розвитком сільських територій. Мусимо залучати інвестиції не лише із-за кордону, а й стимулювати вітчизняного інвестора вкладати кошти в аграрний сектор економіки. Крім цього, за теперішньої позиції, що іноземець взагалі не повинен бути власником української землі. Він може користуватися земельними ресурсами на правах оренди, але не набувати її у власність різними шляхами та через підставних осіб.

В Україні необхідно удосконалювати систему національної економіки, але не через розвиток сировинної експортно орієнтованої моделі, а за рахунок внутрішнього споживання, за рахунок розширення переробки сировини. Адже в країні останнім часом відзначається різке зменшення рівня споживання за деякими видами продукції. Рівень споживання значної її частини набагато нижчий від науково обґрунтованої норми. Особливо складною нині залишається ситуація у галузі тваринництва, що відповідно призводить до нестачі білків в раціоні великої частини нашого населення.

Проведення земельної реформи повинно стимулювати зростання рівня благополуччя людей. Потрібно вирішувати проблеми кредитування економіки, запровадження інноваційних та альтернативних методів господарювання, державної підтримки.

Отже, проблеми земельної реформи багатогранні й дуже складні. Тут потрібно користуватися народною мудрістю: сім раз відміряй, один – відріж. Суспільство очікує мудрих державних кроків щодо реформування аграрного сектору, відродження духовної національної основи українського села.

2.1.1.2. Організаційно-економічні засади та напрями забезпечення ефективного землекористування

Забезпечення ефективного землекористування сільськогосподарськими товаровиробниками можливо лише при оптимальному поєднанні землі, праці і капіталу. В аграрній сфері виробництва особливе місце посідає земля, яка є одним із найважливіших видів ресурсів, що забезпечують виробничий процес сільськогосподарських формувань. Від наявності, стану та якості земельних ресурсів залежить здатність товаровиробників забезпечити виробництво продукції. Їх ефективне використання значною мірою впливає на результативність господарювання. Сучасні тенденції управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств повинні розглядатися в ракурсі того, що земля виступає основним ресурсом і фактором виробництва, а її ефективне використання значною мірою впливає на ефективність господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Разом із тим, використання земельних ресурсів у виробничому процесі має специфічні особливості. При цьому повинно забезпечуватися поєднання економічної, екологічної та соціальної ефективності аграрних формувань. Земля – це вид ресурсу,

використання якого завдає впливу на навколишнє середовище, тому значну увагу при забезпеченні системи землекористування слід приділяти удосконаленню технологій виробництва, зменшенню навантаження на ґрунт, збереженню та покращенню його якісних характеристик. Крім того використання землі, як ресурсу, впливає на соціальне становище в сільській місцевості. Особливе значення при цьому відводиться удосконаленню системи організації таким чином, щоб забезпечити робочі місця, стабільний заробіток, розвиток соціальної інфраструктури тощо.

Для забезпечення ефективного землекористування сільськогосподарських підприємств важливим завданням є з'ясування та чітке виокремлення основних організаційних та економічних умов. При цьому до організаційних слід віднести форму власності та господарювання, розміри підприємств, їх виробничу структуру та правове забезпечення. До економічних – фінансово-кредитну та податкову системи, державну підтримку. Схематично основні організаційно економічні умови ефективного землекористування сільськогосподарськими підприємствами зображено на рис. 2.4.3.

На нашу думку, крім організаційно-економічних, на розвиток ефективного землекористування сільськогосподарських підприємств справляють значний вплив екологічні, соціальні та виробничі умови. До основних з них відносять природно-кліматичні умови, вміст в ґрунті мікро- та мікроелементів, гумусу, забрудненість землі, система хімізації, меліорації, зайнятість населення, його статеві-віковий склад, освітньо-кваліфікаційний рівень, інфраструктура, наявність та забезпеченість сільськогосподарською технікою, технології виробництва тощо.

Рис. 2.1.3. Основні організаційно-економічні умови ефективного землекористування сільськогосподарських товаровиробників

Ефективність використання земельних ресурсів значною мірою впливає на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва в цілому і визначається цілою сукупністю показників: валова продукція, виробництво продукції на 100 га або одну особу, урожайність рослин та продуктивність тварин, рентабельність, маса прибутку, прибуток на 1 га сільськогосподарських угідь і т.д.

Сучасний стан розвитку землекористування сільськогосподарських підприємств характеризується нестабільністю та гострою необхідністю поєднання економічної, соціальної й екологічної ефективності. Більшість аграрних товаровиробників наразі зосереджують увагу лише на підвищенні економічної ефективності та вживають усіх заходів для максимізації прибутків. Це стало ключовою детермінантою підвищення рівня інтенсивності використання земельних ресурсів, що, у свою чергу, зумовило

зниження їх якісних характеристик. Водночас інтенсифікація виробництва негативно впливає на соціальну ситуацію в сільській місцевості, передусім внаслідок вивільнення працівників.

Блок 8

***БІОЕКОНОМІЧНЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ** – це специфічні відносини сільськогосподарських підприємств із приводу користування земельними ділянками для збалансованого використання виробничих ресурсів з метою забезпечення економічної, соціальної й екологічної ефективності*

Відтак, для забезпечення стабільного функціонування аграрних підприємств необхідно здійснювати землекористування з урахуванням усіх його складових. Для цього слід розвивати напрям біоекономічного землекористування, що розглядається як специфічні відносини сільсько-господарських підприємств із приводу користування земельними ділянками для збалансованого та ефективного використання виробничих ресурсів і зменшення екологічного навантаження.

В сучасних умовах розвитку аграрної економіки до основних організаційно-економічних заходів щодо підвищення ефективності землекористування сільськогосподарських підприємств слід віднести модернізацію технологій виробництва, оптимізацію виробничої структури підприємства та посівних площ, раціональне поєднання галузей, удосконалення системи управління, диверсифікацію виробництва, поглиблення інтеграційних і коопераційних взаємозв'язків, забезпечення обіговими коштами, організацію своєчасного та повноцінного фінансування для забезпечення виробництва на науково обґрунтованому рівні. При цьому особливого значення набуває екологізація землекористування, що передбачає зменшення хімічного навантаження на ґрунт, рівня використання синтетичних речовин, викидів у навколишнє середовище (рис. 2.4.4).

Рис. 2.1.4. Основні напрями ефективного землекористування сільськогосподарських товаровиробників

Економічна ефективність залежить не від організаційно-правової форми підприємства чи землекористувача, а від того, яким чином забезпечується система ведення господарства. Прибутковість сфери виробництва нестабільна, а в деяких випадках нижча, ніж обігу та торгівлі. Враховуючи зазначене, розширення асортименту послуг,

що надаються сільськогосподарськими підприємствами, розвиток переробки на власних потужностях забезпечить важливі передумови для підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

Блок 9

Розвиток кооперації у сільській місцевості дозволяє покращити фінансові результати товаро-виробників за рахунок ефекту масштабу та частково поліпшити соціальну ситуацію шляхом створення нових робочих місць

Однією з важливих умов ефективного землекористування сільськогосподарських підприємств є розвиток коопераційних та інтеграційних взаємовідносин. Розвиток кооперативів у сільській місцевості дозволяє покращити фінансові результати товаро-виробників за рахунок ефекту масштабу та частково поліпшити соціальну ситуацію шляхом створення нових робочих місць.

Важливим напрямом розвитку землекористування сільськогосподарських підприємств є впровадження екологічного підприємництва. Значний розвиток хімізації сільськогосподарського виробництва в багатьох випадках призвів до того, що життєдіяльність мікроорганізмів в ґрунті майже припинилася, вміст гумусу зменшується. Все це негативно впливає на формування урожаю і відповідно економічну ефективність сільськогосподарського виробництва. Крім цього, така продукція надмірно насичена хімічними мікроелементами, що негативно впливає на здоров'я споживачів. Як наслідок, останніми роками все більшого поширення набуває органічний рух, який передбачає розвиток екологічно чистої продукції, яка має ряд переваг порівняно зі звичайною: користь, чистоту, смак, економію та захист навколишнього середовища.

Блок 10

NO-TILL — сучасна система землеробства, за якої ґрунт не ореється, а поверхня землі вкривається шаром спеціально подрібнених залишків рослин — мульчею.

STRIP-TILL – зберігаюча система землеробства з використанням мінімальної обробки ґрунту.

Нині стає також актуальним розширення застосування ґрунто-захисних, адаптованих до зональних особливостей, технологій обробітку ґрунту, які будуть раціонально поєднувати всі технологічні операції, поверхневий і нульовий обробіток. Особливого значення це набуває в зонах недостатнього зволоження.

Забезпечення ефективного землекористування сільськогосподарськими підприємствами можливе при умові поєднання науково обґрунтованих норм витрат оборотних засобів, організації праці та фінансового забезпечення виробничих процесів. Вкладення щодо удосконалення систем удобрення, годівлі тварин, захисту рослин і тварин, механізації та автоматизації вимагають залучення додаткових коштів, але вони окупні і дають можливість значно підвищити економічну ефективність виробничо-господарської діяльності та використання всіх видів ресурсів, у тому числі земельних.

2.1.1.3. Зарубіжний досвід функціонування ринку землі та його розвиток в Україні

За кордоном ринок землі сформувався вже давно. Найбільшою цінністю для України є досвід країн, де ринок земель працює та успішно розвивається (США, Велика

Британія, Німеччина, Франція). Але не менший інтерес викликають питання становлення ринку земель та їх оцінки в країнах колишнього соціалістичного табору – Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині. У країнах Західної Європи в цілому по сільськогосподарському сектору кількість землі фіксована. Можливість для розширення сільськогосподарських угідь незначна або взагалі відсутня. Тільки у Нідерландах останнім часом було одержано невелику кількість землі для сільського господарства «відоюванням» її у моря.

Показовим прикладом функціонування земельних відносин є досвід Німеччини, якій притаманний вільний ринок землі. Водночас державний контроль за продажем ділянок сільськогосподарського призначення в Німеччині досить суворий.

Блок 11

У Німеччині потенційний покупець має обґрунтувати мету придбання землі й подати свідоцтво щодо фахової підготовки.

Передбачено відповідний дозвільний порядок для наділів площею понад 1 га. Потенційний покупець має обґрунтувати мету придбання землі й подати свідоцтво щодо фахової підготовки. Згідно із законом потрібно, щоб людина мала профільну сільськогосподарську освіту, досвід роботи в аграрній сфері й можливість ефективно господарювати.

У цих країнах якщо який-небудь фермер відмовляється від сільськогосподарської діяльності або виходить на пенсію, інші можуть купити або взяти в оренду його землю. Але така можливість не виникає дуже часто, і ферми, відчувають певну скутість через нестачу землі. Ринок землі можна вважати вільним у тому розумінні, що держава не обмежує право громадянина на купівлю та продаж землі й не впливає на її ціну (крім деяких випадків, наприклад у Франції, де наявний державний орган із переважним правом на купівлю землі з метою поліпшення фермерської структури).

Блок 12

У Франції є державний орган, який має переважне право на купівлю землі з метою поліпшення фермерської структури.

У зв'язку з тим, що кількість операцій обмежена, ціни під час окремих продаж можуть коливатися в широких межах залежно від різних обставин. Ціни на сільськогосподарські землі у країнах Європейського Союзу відображають не тільки велику різницю в якості землі й вигідності розташування, а й попит на землі несільськогосподарського використання. Тому найвищі ціни в багатонаселених районах Північно-Західної Європи.

Водночас для того, щоб простежити як же формувався ринок землі нами було вивчено земельну реформу в Італії. Метою її проведення вилучення у землевласників лишків землі (понад 300 га), поділ великих господарств на малі й передача землі селянам.

Блок 13

В Італії основною метою земельної реформи було вилучення у землевласників лишків землі (понад 300 га), поділ великих господарств на малі й передача землі селянам.

Основні моменти, характерні для італійської земельної реформи, такі. По-перше, земля не наділялася безоплатно. Але розмір викупу був невеликий. Одержувачам землі надавалося 30-річне відтермінування сплати (у розмірі 3,5 % річних). Але сам факт, що земля мала ціну, викликав особливе ставлення до неї в одержувачів. Логіка проста. Якщо земля нічого не варта, то її хочуть брати всі, якщо землю потрібно купити, то її візьмуть тільки ті, хто буде на ній працювати.

По-друге, у великих власників лишки землі були конфісковані з компенсацією у вигляді 5 %-них цінних паперів терміном на 25 років. Це дало можливість багатьом великим земельним власникам одержати кошти на інвестування для створення великих рентабельних господарств. В основу оцінки лишків був покладений критерій ефективності використання земельного фонду. Якщо власник мав лишок землі, але господарство було ефективним, дохідним, то лишки землі не відбиралися.

По-третє, земля, одержана селянами у ході реформи, не одразу переходила в їхню власність. Протягом шести років майбутній власник землі залишався її користувачем, і тільки коли витримував випробувальний термін, ставав власником з оплатою решти її вартості або у розстрочку. У процесі створили кооперативи з переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а їх члени одержували певні пільги і додаткове фінансування та технічну підтримку. Реформа пожвавила земельний ринок, сприяла концентрації земельного фонду і створенню ефективних господарств. Землю у ході реформи одержали й ті, хто не зміг її потім обробляти. Через це багато хто почав продавати землю, і через деякий час залишилися стійкі господарства, чії наділи істотно зросли. Так 43 % господарств, які одержали в процесі реформи землю, збільшили свої наділи за рахунок купівлі. А засобом подібного перерозподілу був земельний ринок. У цілому стратегія перетворення земельних відносин зорієнтована на ринкову концепцію, на перевірену світовою практикою модель із переважанням приватного землеволодіння.

Законодавство Франції зорієнтоване на збереження цільового призначення ділянок сільгосппризначення. Заборонено купівлю-продаж особливо родючих земель для несільськогосподарського використання. Французьке законодавство передбачає необхідність особливого дозволу на продаж землі іноземцям у двох випадках: якщо ціна угоди перевищує €38 млн або якщо йдеться про купівлю виноградників. Їх визнано важливою частиною національного багатства.

У США основна частина земельної політики формується на рівні штатів. Іноземцям не заборонено набувати у власність сільгоспугіддя країни, але в кожному окремому випадку вони повинні повідомляти про це міністра сільськогосподарства.

Блок 14

У США іноземцям не заборонено набувати у власність сільгоспугіддя країни, але в кожному окремому випадку вони повинні повідомляти про це міністра сільськогосподарства.

У 1998 році в Польщі ухвалили закон, який дозволив продавати сільгоспугіддя, а також дав змогу місцевим органам селянського самоврядування проводити торги й запроваджувати конкурсну систему розподілу земельних ресурсів, яка сприяє максимальній приватизації наділів та створенню ринку землі. Передача її селянам відбувається за договором купівлі-продажу або оренди. Крім того, у Польщі було запроваджено 12-річний мораторій на купівлю іноземними компаніями земель від моменту вступу до ЄС.

Блок 15

У Польщі запроваджено 12-річний мораторій на купівлю іноземними компаніями земель від моменту вступу до ЄС.

В Угорщині ще раніше у 1989 році був прийнятий закон про купівлю-продаж земель. Фактично запровадив їх вільний обіг. Громадяни можуть придбати до 300 га земель відповідного призначення. До 2011-го право їх купівлі-продажу поширювалося тільки на громадян Угорщини. Проте через відсутність вільних грошових ресурсів у більшості населення країни ціни на сільськогосподарські угіддя були дуже низькими – приблизно на 90 % нижчі від вартості угідь у країнах Західної Європи.

Блок 16

В Угорщині громадяни можуть придбати до 300 га земель відповідного призначення. До 2011-го право їх купівлі-продажу поширювалося тільки на громадян Угорщини.

У 1990-1994 рр. через купівлю-продаж деякі фізичні особи придбали значні за розміром ділянки земель за контрибуційними сертифікатами. Нині закордонні громадяни самі можуть купувати землю, якщо проживають у цій державі понад три роки й займаються сільським господарством. В Угорщині під час купівлі сільськогосподарських угідь (до 100 га) власник може отримати банківський кредит на 10 років обсягом 70 % від вартості землі.

Підводячи підсумки вивчення зарубіжного досвіду можна зробити висновок, що пріоритетне право на придбання вітчизняних земельних ділянок сільськогосподарського призначення слід надавати особам, які пов'язані з аграрною діяльністю та мають відповідну освіту.

Основними не вирішеними питаннями земельної реформи залишаються завершення земельного кадастру та купівля-продаж земель сільськогосподарського призначення. По першому питанню необхідно систематизувати та удосконалити бази даних про земельні ділянки, їх площі та межі. Стосовно зняття мораторію на купівлю-продаж в Україні відсутня однозначна думка. Хоча на більшу увагу заслуговує позиція щодо продовження мораторію до стабілізації політичної та економічної ситуації в Україні. На сьогодні понад 80% вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції не спроможні формувати попит на ринку земель сільськогосподарського призначення через нестачу грошових коштів. Невизначеним є питання, які фізичні особи і з яких фінансових джерел будуть формувати цей попит. Різке зростання орендної плати за землю може привести до зменшення площ ріллі в обробітку через зниження площ орендованої землі. В економічних умовах, де висока річна інфляція, продаж нерухомості, в тому числі сільськогосподарських угідь, є економічно необґрунтованим.

2.1.2. Вступ до СОТ та можливості і вимоги в рамках інтеграції з ЄС (ГВ ЗВТ) / WTO accession and EU Integration opportunities and requirements (DCFTA)

Співпраця України з Європейським Союзом є одним із складніших, триваліших та суперечливіших інтеграційних проєктів. Ще в перші роки незалежності Україна проголосила євроінтеграцію пріоритетним напрямом міжнародного співробітництва і вже в 1994 р. було укладено Угоду про партнерство і співробітництво, яка набула чинності

в 1998 р. і діяла протягом 10 років⁷³. Напередодні закінчення терміну дії цієї Угоди, в 2007 р., було розпочато переговори між Україною та ЄС щодо укладання Угоди про асоціацію, а в 2008 р. почалися переговори про створення ЗВТ між Україною та ЄС. У жовтні 2011 р. технічну частину переговорів про створення ЗВТ було закінчено і в березні 2012 р. було парафоровано Угоду про асоціацію з ЄС, а в липні того ж року – Угоду про створення зони вільної торгівлі⁷⁴.

Підписання політичної частини угоди відбулося 21 березня 2014 р., а економічну частину угоди – підписано 27 червня 2014 р. Останньою передбачається створення так званої глибокої і всеосяжної зони вільної торгівлі, або ЗВТ+, яка передбачатиме не тільки скорочення й усунення обмежень з торгівлі товарами, а й скасування обмежень у торгівлі послугами, в режимі здійснення прямих іноземних інвестицій та у сфері державних закупівель.

Підписання Угоди про ЗВТ між Україною та Європейським Союзом, разом із суворими реаліями сьогодення, на нашу думку, суттєво змінить кон'юнктуру агропродовольчих ринків як в Україні, так і в ЄС, а також змінить вектор експортної орієнтації окремих вітчизняних галузей економіки, примусить виробників шукати ніші для власної продукції, а також посилить конкуренцію між вітчизняними та європейськими товарами на українському ринку. Зауважимо, що торговельні відносини між Україною та ЄС наразі уже значною мірою є лібералізованими, оскільки після вступу до СОТ в 2008 р. наша країна знизила рівень тарифного захисту по багатьох позиціях, а саме по сільськогосподарській, харчовій продукції (м'ясні та молочні продукти, продукти харчування, парфуми та алкогольні напої тощо), окремих видах промислової продукції (деякі лікарські препарати, автомобілі, сільськогосподарська техніка, ІТ-продукти, медичне обладнання та ін.). Звичайно, лібералізація доступу до українського ринку привернула увагу європейських виробників, особливо зважаючи на структуру імпорту в Україну продукції з ЄС (машини, транспорт, обладнання, хімічна продукція, текстиль і одяг, сільськогосподарська продукція).

На противагу вищенаведеному зауважимо про наявність деяких обмежувальних факторів зростання імпорту. Такими для України були зменшення обсягів реалізації продукції всередині країни через скорочення платоспроможного попиту, проблеми в імпортерів з отриманням кредитів, розмитнення товарів, отримання дозвільних документів і т. п.

Окремим фактором стримування зовнішньої торгівлі в галузі є рівень тарифного захисту ринків агропродовольчої продукції (табл. 2.1.2.1). Наведені в таблиці дані свідчать, що загалом рівень тарифного захисту окремих ринків ЄС значно вищий, ніж в Україні, тому лібералізація доступу до європейського ринку агропродовольчої продукції для вітчизняних виробників виглядає перспективною і багатообіцяючою.

Варто додати, що Європейський Союз вже досить тривалий час проводить лібералізацію доступу до своїх ринків для українських товарів. Цей процес був розпочатий ще в 1990-х роках, а у 1993 р. Україна стала бенефіціаром Генеральної Системи Преференцій (ГСП). Внаслідок цього було спрощено імпорт деяких ключових для українського експорту товарів (у першу чергу – хімічних речовин та рослинних олій).

⁷³ Аналітична доповідь. Вплив торговельної політики на людський розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>. – Назва з екрану.

⁷⁴ Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/trade_relation/free_trade_agreement/index_uk.htm. – Назва з екрану.

Щодо ряду інших товарів, які становлять для України пріоритети експорту (залізо і сталь, зерно, насіння, фрукти та овочі), то вони не були включені до переліку товарів ГСП. Частина з цих товарів отримали преференції після набуття Україною членства в СОТ (продукція металургії).

Таблиця 2.1.2.1

Порівняння рівня тарифного захисту ринків агропродовольчої продукції в Україні та ЄС

Товарна група	Україна			ЄС		
	Середній зв'язаний тариф, %	Середній тариф, % РНС	Максимальний тариф РНС, %	Середній зв'язаний тариф	Середній тариф РНС, %	Максимальний тариф РНС, %
Живі тварини, м'ясо і м'ясопродукти	13,0	11,0	20	24,1	23,2	162
Молоко і молочні продукти	10,0	10,0	10	52,3	49,4	163
Овочі, фрукти і живі рослини	13,1	9,8	20	10,3	11,3	161
Зерно і продукти його переробки	12,7	12,7	20	21,3	17,5	111
Цукор і кондитерські вироби	17,5	17,5	50	26,4	27,5	118
Продукти сільського господарства	11	9,7	-	13,5	13,5	-

Джерело: World Tariff Profiles 2009. Printed by WTO Secretariat. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tariff_profiles09_e.pdf, 2010

Як зазначалося раніше, членство в СОТ сприятливо вплинуло на вітчизняний експорт. Однак деякі питання, пов'язані з торгівлею, залишилися поза переговорами у рамках СОТ і, відповідно, нині є предметом окремої уваги в процесі підготовки до ЗВТ. Тому під час переговорів щодо ЗВТ значну увагу було приділено рівневі зближення і сумісності технічних регламентів, процедур оцінки відповідності, акредитації та нагляду за ринком із законодавством ЄС, сумісності санітарних та фітосанітарних стандартів, удосконаленню й спрощенню митних процедур і приведенню їх у відповідність зі стандартами ЄС та інституційним перетворенням у сферах, пов'язаних із вільною торгівлею послугами, захистом прав інтелектуальної власності, державними закупівлями тощо⁷⁵.

На окрему увагу заслуговує обговорення питання експорту сільськогосподарської продукції до країн ЄС, який було значно обмежено через високі тарифи і квоти. В результаті обговорення відбувалося по таких напрямках: 1) торгівля товарами; 2) торгівля і сталий розвиток; 3) правила походження товарів; 4) послуги, заснування компаній, інвестиції, рух капіталу та поточні платежі; 5) права інтелектуальної власності; 6) географічні зазначення (позначки); 7) сприяння торгівлі та співробітництво

⁷⁵ Жемойда О. В. Застосування тарифних інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності / О. В. Жемойда // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. – 2006. – Вип. 36. – С. 201–205.

в митній сфері; 8) державні закупівлі; 9) конкурентна політика: антимонопольні заходи; 10) конкурентна політика: державна допомога; 11) санітарні та фітосанітарні заходи; 12) торговельні відносини в енергетичній сфері; 13) тарифна пропозиція; 14) врегулювання суперечок; 15) транспарентність; 16) протидія шахрайству; 17) інструменти торговельного захисту; 18) технічні бар'єри в торгівлі. Як відомо, всі вони в подальшому стали складовими підсумкового документа.

Як позитивні можна розглядати домовленості між Україною та ЄС щодо обсягів тарифних квот, отриманих нашою країною з ряду груп товарів. Так, реалістичними виглядають одержані квоти на імпорт в ЄС яловичини (в обсязі 12 тис. т у рік), свинини (відповідно 100 тис. т у рік) та м'яса птиці (300 тис. т у рік) з України, особливо з огляду на той факт, що обсяги виробництва останніми роками зростають, а отже вітчизняні товаровиробники зможуть збільшити експорт власної продукції.

Безумовно, можна критично розглядати квоти на окремі види агропродовольчої продукції (цукор в обсязі 30 тис. т, м'яка пшениця, борошно та гранули в обсязі 850 тис. тонн з подальшим нарощуванням протягом наступних 5 років до рівня 1 млн т та насіння соняшнику в обсязі 100 тис т), оскільки існує точка зору, що Україна здатна претендувати на їх збільшення – яйця та альбуміни (до рівня 20 тис. т у рік), мед (до рівня 10 тис. т), м'яка пшениця, борошно та гранули (до рівня 1,5 млн т), крупи ячменя та борошна, оброблених зернових злаків (до рівня щонайменше 15 тис. т у рік) та висівки, шрот та залишки (до рівня 50 тис. т у рік). Однак не варто забувати, що поступки однієї із сторін найчастіше ведуть до відповідних поступок з іншої.

Разом із тим з існуючої практики формування двосторонніх відносин випливає, що жодна зі сторін не повинна зберігати або запроваджувати будь-яких мит або будь-яких зборів, які мають еквівалентну дію, накладаються на товари або запроваджуються у зв'язку з вивезенням товарів до іншої країни. Тому для товарів, щодо яких в Україні встановлено експортне мито та які експортуються до країн-членів ЄС, Україна запровадить такі спеціальні умови торгівлі, як щорічні експортні квоти. Обсяги таких експортних квот зазвичай встановлюються додатковими угодами або додатками до вже існуючих. Крім того, для обсягів, визначених експортною квотою, Україна щорічно впродовж 10 років знижуватиме ставки експортних мит відповідно до узгоджених графіків. Також стосовно товарів, які експортуватимуться поза межамі встановлених тарифних квот, діятимуть експортні мита за ставками, чинними для третіх країн. І, нарешті, обсяги експортних квот не є абсолютно сталими величинами і можуть бути переглянуті.

У цілому скасування імпортного мита з моменту вступу в дію Угоди матиме характер поступового скорочення до абсолютного скасування. Це, крім всього, дасть можливість учасникам ринку провести відповідні зміни, адаптуватися, а споживачі відповідно можуть розраховувати на підвищення якості та здешевлення продовольчих продуктів.

Загалом, наведені оцінки можливих наслідків формування ЗВТ з ЄС для сільського господарства обґрунтовують необхідність жорсткого відстоювання позицій українською стороною щодо мінімального відкриття вітчизняного ринку свинини та м'яса птиці з огляду на міркування продовольчої безпеки та сприятливих тенденцій зростання попиту на світових ринках продовольства для розвитку власного виробництва. З іншого боку, відстоювання запропонованих українською стороною обсягів квот на експорт в ЄС пшениці, кукурудзи, ячменю та м'яса птиці сприятиме розвитку виробництва та зростанню їх експорту.

Крім того, Україна залишається членом ОЧЕС і має статус спостерігача в СНД, ГУАМ, як інтеграційне угруповання, фактично призупинила активні дії в напрямі пог-

либлення інтеграції, зосередившись на форматі співробітництва та міжурядової взаємодії. Членство України в ЄЄП фактично було припинено після зміни його формату в грудні 2010 р., коли глави держав Російської Федерації, Білорусі та Казахстану підписали ряд нових угод в рамках ЄЄП, які передбачають подальше поглиблення інтеграції з перспективою досягнення стадії економічного союзу, тоді як Україна ще в 2005 р. наполягала на створенні тільки зони вільної торгівлі⁷⁶.

Нашою країною також укладено ряд двосторонніх угод про вільну торгівлю, зокрема з одинадцятьма колишніми радянськими республіками та з Македонією. Перевагою і, водночас, найбільшим недоліком білатеральних угод є те, що вони містять в собі перелік винятків, тому суттєво не впливають на зміну загальної статистики торгівлі між країнами⁷⁷.

Також Україна висловила наміри і здійснила певні практичні кроки з укладання угод про вільну торгівлю з ЄАВТ (Європейська асоціація вільної торгівлі), Канадою, Туреччиною, Марокко, Сирією, Ізраїлем, Сінгапуром. Однак переговорний процес є досить складною процедурою (а український досвід вказує на те, що такі переговори можуть тривати десятиліттями), тому наразі обмежується проведенням двосторонніх консультацій та узгодженням складових угоди щодо окремих умов, груп товарів і винятків.

З-поміж найбільш гучних спроб варто виокремити активну участь у переговорах з Європейським Союзом щодо створення зони вільної торгівлі та нової Угоди про асоціацію замість попередньої Угоди про партнерство та співробітництво. Переговори щодо створення зони вільної торгівлі були офіційно розпочаті 18 лютого 2008 року. При цьому від самого початку було обумовлено, що формат і структура майбутньої зони вільної торгівлі будуть орієнтовані на поглиблену економічну інтеграцію. Оскільки Європейський Союз сьогодні – це політичний та економічний союз, природно, що країни-учасниці знаходяться на різних рівнях інтеграції (для ілюстрації на рис. 2.1.1.3 наведено класифікацію, запропоновану Б. Баласса та розвинену М. Йовановичем)⁷⁸.

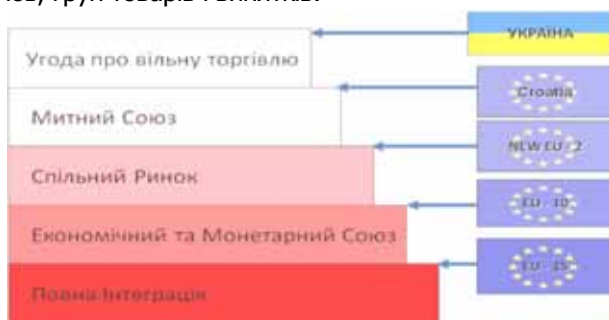

Рис. 2.1.1.3. Рівні інтеграції за Б. Баласса
Джерело: авторська розробка за Баласса Б.

Зауважимо, що згадана Угода про ЗВТ між Україною та ЄС має ряд переваг для вітчизняних виробників, зацікавлених у експорті власної продукції. Насамперед це стосується запровадження тривалих перехідних періодів щодо скасування ввізних мит, які є тривалішими, ніж для Європейського Союзу, та становлять від 3 до 10 років залежно від товару. Для низки європейських товарів українське мито знизиться лише частково (на 20–60 % протягом 5–10 років). Окремо відзначимо зобов'язання Європейського Союзу щодо незастосування експортних субсидій на сільськогосподарські товари в торгівлі з Україною. Серед них поступове скасування ввізних мит (упродовж

⁷⁶ Парахонський Б. О. Українсько-російські відносини: злети та падіння / Б. О. Парахонський. – К. : Знання України, 2007. – 24 с.

⁷⁷ Зовнішньополітичні аспекти використання Чорного моря як стратегічного ресурсу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://old.niss.gov.ua/monitor/mart2009/22.htm>. – Назва з екрану.

⁷⁸ Balassa B. (1989): Revealed comparative advantage revisited. In: B. Balassa, ed., Comparative advantage, trade policy and economic development. New York University Press, New York, P. 63–79.

10 років), причому з більшості товарів воно має відбутися вже в перший рік дії угоди (99 % тарифних ліній). Ще одним інструментом можна вважати запровадження спеціального захисного механізму у вигляді стягнення додаткового збору протягом 15 років по окремих товарах, перелік яких визначає Україна (насіння соняшнику, шкір-сировина, окремі види брухту кольорових та чорних металів).

Тарифні квоти, які застосовуються ЄС, в першу чергу стосуються товарів, до яких його ринок дуже чутливий і які виключаються з режиму лібералізації при підписанні угоди про ЗВТ, тобто на них поширюється загальний режим оподаткування під час митного оформлення. Водночас Україна отримала можливість експортувати певні обсяги таких товарів без сплати ввізного мита.

Щодо аграрної та харчової продукції з України, ЄС має намір як знижувати мита, так і встановлювати безмитні квоти. Для сільськогосподарських товарів ЄС надасть негайні й необмежені преференції на 82,2 % українського експорту. Для інших продуктів (круп, свинина, яловичина, м'ясо птиці та декілька додаткових продуктів) часткова лібералізація досягається шляхом надання безмитних тарифних квот. Відносно харчових продуктів ЄС надасть негайні преференції на 83,4 % українського експорту. Решта 15,9 % будуть частково лібералізовані шляхом безмитних тарифних квот.

Зміни у торговельній політиці при створенні всеохоплюючої та поглибленої ЗВТ з ЄС передбачають, насамперед, скасування і зменшення мит. Для сільськогосподарської продукції з початку тимчасового застосування Угоди з боку ЄС та її ратифікації Україною мита буде скасовано на 35,2 % тарифних ліній Україною та 83,1 % – Євросоюзом [299]. Також ЄС встановлює перехідні періоди на 2 % тарифних ліній, тривалістю 3–7 років, а щодо найбільш чутливих товарів (14,9 %) запропоновано доступ в рамках безмитних тарифних квот. Їх надано Україні по зернових, м'ясу та деяких інших продуктах (табл. 2.1.2.2).

Таблиця 2.1.2.2

Обсяг застосування квот для України в рамках Угоди про ГВ ЗВТ

Товарна позиція	Обсяг, т	
	На початку	Протягом 5 років
Яловичина	12000	-
Свинина	40000	-
М'ясо баранини	1500	до 2250
М'ясо птиці та напівфабрикати	36000	до 40000
Молоко, вершки та йогурти	8000	до 10000
Сухе молоко	1500	до 5000
Вершкове масло та молочні пасти	1500	до 3000
Яйця та альбуміни	1500	до 3000
Часник	500	-
Цукор	20070	-
Пшениця м'яка	950000	1000000
Ячмінь	250000	350000
Овес	4000	-
Кукурудза	400000	до 650000
Цукрова кукурудза	1500	-
Крохмаль	10000	-
Оброблений крохмаль	1000	до 2000
Гриби	1000	-
Оброблені томати	10000	-
Виноградний та яблучний сік	10000	20000

Джерело: Угода про ГВ ЗВТ між Україною та ЄС

У табл. 2.1.2.2 наведено лише основні товарні позиції, по яких ЄС скасовуються імпорнтні мита у межах встановлених квот імпорту з України. Наша країна налагодила більшою або меншою мірою активні торговельні відносини з усіма країнами – членами Європейського Союзу. Агропродовольча продукція разом із рибною займає в структурі експорту ЄС до України 9,5 %, що в грошовому виразі дорівнює 2,2 млрд євро.

Актуальною для українських експортерів в умовах зони вільної торгівлі залишається дилема: або пошук нових ринків збуту, або диверсифікація виробництва. У майбутньому, коли зона вільної торгівлі почне діяти і українські виробники адаптуються до нових умов, загальна структура експорту зазнає суттєвих змін. Тут потенційно можливі два напрями: ресурсне забезпечення первинною продукцією переробні підприємства Європейської митної зони чи тих підприємств, що будуть розміщені на території України, або ж виробництво готової продукції на території України та її продаж в межах дії Зони вільної торгівлі в Рамках Асоціації з ЄС.

Порівнюючи загальні обсяги виробництва продукції рослинного і тваринного походження, готової харчової продукції з обсягом встановлених квот (див. табл. 2.1.2.2), нами виокремлено наступні позиції, експорт яких може суттєво зрости:

- 1) незаповнена на 3 тис. т квота із виробництва картопляного крохмалю та відсутнє виготовлення кукурудзяного і модифікованого крохмалю;
- 2) можливості до нарощування виробництва м'яса свинини і великої рогатої худоби.

Як уже зазначалося раніше, найпомітніше за останні кілька років зростає експорт макухи. Оскільки протягом п'яти аналізованих років зберігається позитивна тенденція до зростання обсягів її експорту, можна стверджувати, що попит на згадану продукцію на європейському ринку зберігатиметься.

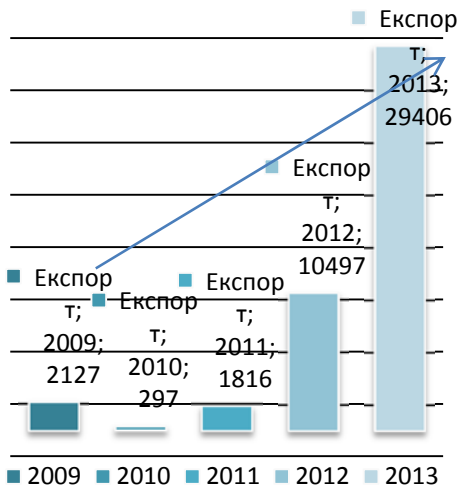

Рис. 2.1.1.4. Експорт макухи до ЄС, млн дол. США
Побудовано за даними ФАО

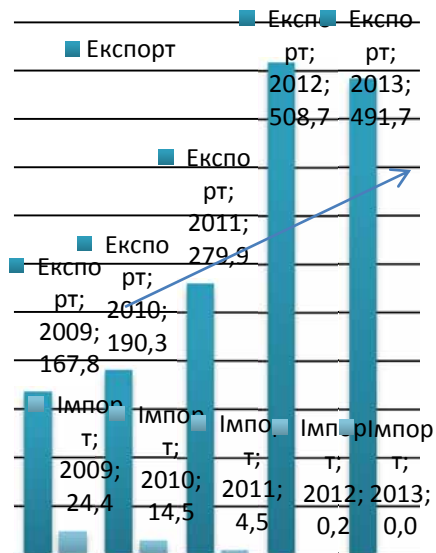

Рис. 2.1.1.5. Експорт та імпорт сорго до ЄС, тис. дол. США

Значним попитом на європейському ринку користується українське сорго, хоча при цьому виробництво цієї рослини в Європі щороку зменшується. Так, за даними Євростату, в 2013 р. обсяг скоротився майже на 5 %. Зважаючи на те, що сорго активно використовується як джерело альтернативної енергії, можна припустити, що українське сорго матиме попит на європейських ринках.

У цілому проведено дослідження основних чинників, що впливають на формування пропозиції на зовнішньому сегменті ринку агропродовольчої продукції, дозволило виокремити та систематизувати основні тенденції сучасного світового ринку агропродовольчої продукції. Як показало дослідження, світ знаходиться на новому етапі розвитку агропродовольчого виробництва, якому властиві підвищення уваги до ефективного використання ресурсів (земельних, водних та людських), а також розвитку інфраструктури як запоруки уникнення дефіциту продовольства на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Дослідження концентрації та спеціалізації виробництва дали можливість виокремити ряд товарів, розміщення виробництва та торгівля якими мають ряд порівняльних переваг для нашої країни порівняно з іншими країнами – сусідами. Аналіз позиціонування України на регіональному та глобальному сегментах ринку показав, що сьогодні наша країна у виробництві та торгівлі агропродовольчими товарами набула статусу «великої країни», яка суттєво впливає на формування пропозиції на ринку. При цьому переорієнтація вітчизняного експорту з традиційних ринків на даному етапі поки не виглядає тенденційною, а радше носить характер активних спроб пошуку нових ринків збуту.

2.2. Сучасний стан аграрного бізнесу України / Current state of agriculture business in Ukraine

В Україні останніми роками на рівні держави застосовано низку заходів з метою подолання та запобігання аграрної кризи та сформовано умови для становлення і розвитку аграрного бізнесу. Так, прийнято ряд законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань забезпечення прозорості аграрного ринку, вдосконалення функціонування ринків продовольчих товарів тощо. Однак, незважаючи на це, аграрне виробництво як вид бізнесу й надалі характеризується нестабільністю та високою ризикованістю, а також низькими гарантіями достатніх прибутків для розширеного відтворення.

Разом із тим переважна більшість створених продуктів являє собою результат виробництва. Підприємства, фірми або ж окремі особи при використанні власних, певною мірою обмежених, здійснюють виробництво певних видів продукції в певній кількості з метою постачання її на ринок для отримання максимально можливого прибутку. Задля досягнення такої мети ведення виробничої діяльності повинно бути економічно вигідним та ефективним.

З метою оцінки впливу виробництва на формування пропозиції на агропродовольчому ринку визначимо сутність дефініції «виробництво». Отже, в класичній інтерпретації під виробництвом розуміють процес створення матеріальних і суспільних благ, необхідних для існування й розвитку. Створюючи певні блага, люди вступають у зв'язки і взаємодію – виробничі відносини. Тому виробництво є завжди суспільним⁷⁹.

⁷⁹ Загальна економічна теорія; Спеціальна економічна теорія: у 2-х ч. / Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. – К. : Ніка-Центр; Ельга, 2002. – 527 с.

На думку А. О. Задоя, виробництво – це процес використання праці та обладнання (капіталу) разом із природними ресурсами і матеріалами для створення необхідних продуктів та надання послуг⁸⁰.

Як зазначають у своїх працях А. А. Григоруку, М. С. Палюх, Л. М. Литвин та Т. Д. Літвінова, виробництво є вихідним пунктом і першою ознакою економічної діяльності людей. Виробництво – це процес взаємодії людини з природою з метою створення матеріальних благ та послуг, які потрібні для існування й розвитку суспільств⁸¹.

При цьому, виробництво – це не тільки процес створення благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людини, а й відтворення самого життя людей, адже при цьому забезпечуються засоби фізичного існування останніх, а також реалізація і розвиток їхніх здібностей.

З метою забезпечення основоположних принципів стабільного розвитку й екологічної безпеки слід зосередити увагу на вирішенні проблем раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, оскільки аграрне виробництво слугує сировинним базисом агропродовольчої сфери країни.

Агропродовольче виробництво відіграє важливу економічну та соціальну роль як для агропромислового комплексу, так і для діяльності в економічній сфері країни, адже воно постачає сировину багатьом іншим галузям, створює робочі місця не лише для жителів сільської місцевості, а й для робочої сили в містах, становить значну частку у валовому внутрішньому продукті держави, сприяє реалізації політики продовольчої безпеки.

Від ефективності й успішності функціонування агропродовольчого виробництва безпосередньо залежить ступінь вирішення продовольчої безпеки держави, гарантування якої визначено однією із стратегічних цілей державної аграрної політики у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року⁸².

2.2.1. Землеволодіння та землекористування / Land ownership and production structures

Сьогодні неможливо уявити життя людства без використання земельного ресурсу як фактора виробництва та соціальних відносин, оскільки земельний ресурс є складовою екосистеми в якій живе людина. Родючість є унікальною властивістю землі, але її якісні характеристики можуть змінюватись, оскільки залежать від екологічних, технічних, соціальних та інших факторів.

Земельні ресурси України – це не просто територія, на якій проживає населення країни та на якій проводиться розмежування адміністративного устрою країни, але й насамперед економічні ресурси (орні землі, ліси, мінеральні родовища, водні та інші ресурси). Однією з властивостей ресурсів є їх вичерпність, тому дбайливе ставлення, раціональне та науково-обґрунтоване використання є запорукою для економічного

⁸⁰ Задоя А. О. Мікроекономіка: Курс лекцій та вправи [Текст] : навч. посіб. – 4-те вид., стер. / А. О. Задоя. – К. : Знання, КОО, 2005. – 211 с.

⁸¹ 197. Основи економічної теорії: політекономічний аспект [Текст] : підручник / [А. А. Григоруку, М. С. Палюх, Л. М. Литвин, Т. Д. Літвінова] ; за ред. А. А. Григорука, М. С. Палюха. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Тернопіль : [б.в.], 2002.– 304 с.

⁸² Про основні засади державної аграрної політики до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>. – Назва з екрану.

розвитку країни. Для досягнення стабільного економічного розвитку, необхідно використовувати природні ресурси таким чином, при якому відбувається оптимальне задоволення матеріальних потреб суспільства від залучених в економічний оборот ресурсів, а також збереження їх стану для прийдешніх поколінь.

Нижче представлено аналіз основних складових сучасного стану аграрного сектору, визначені Урядом секторальні цілі та відкладені шляхи розвитку сільського господарства України.

Сільське господарство визначено одним з пріоритетних економічних секторів нашої держави. Географічно-територіальне розміщення України дає ряд конкурентних переваг перед країнами сусідами. Україна знаходиться в середині східної Європи і є другою країною за територіальною площею після Росії.

Земля забезпечує 98% отримання людиною продуктів харчування і багатьох видів промислової сировини, вона є основою національного багатства України. З перших років державної незалежності влада намагалася врегулювати земельне питання, в основному, шляхом підготовки до продажу сільськогосподарських земель. Зараз, як ніколи раніше, це питання має визначальне для долі 46 млн. людей і для України, як держави, значення.

Україна має дуже високий ступінь розораності земель, що значно перевищує екологічно обґрунтовану межу. У європейських країнах орні землі охоплюють 30–32% загальної площі суходолу, а в Україні цей показник становить 56,1% (

Рис. 2.2.).

Рис. 2.2.1. Розподіл земель за типом

На рисунку представлено розподіл земель сільськогосподарського призначення в Україні за типом в тис. га. Джерело: Держкомстат України, 1998-2010 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Основними користувачами земель сільськогосподарського призначення є селяни (36,4%), сільськогосподарські підприємства (40,3%) та приватні сімейні фірми (9,4%), 48,3% (17 252 тис.га) земель сільськогосподарського призначення знаходиться під обробітком сільськогосподарських підприємств і 35% (15 604 тис.га) під обробітком домогосподарств. Щодо структури угідь, то слід зауважити, що рілля

становить $\frac{3}{4}$ всіх сільськогосподарських земель. На рисунку представлено розподіл сільськогосподарських земель між їх користувачами в Україні в тис.га.

Technical base and infrastructure / Кон'юнктура ринку матеріально-технічних ресурсів для сільськогосподарського виробництва

Розвиток сільського господарства України в цілому значною мірою залежить від стану матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. **Матеріально-технічні ресурси** – це сукупність засобів і предметів праці, що функціонують в агропромисловому комплексі і забезпечують відтворювальні процеси. Ресурсне забезпечення – це система організаційно-економічних відносин, спрямованих на оптимальне, своєчасне і ефективне забезпечення виробництва ресурсами.

До матеріально-технічної бази в агровиробництві відносять сировину, матеріали, паливо, енергію, комплектуючі вироби, техніку й обладнання тощо, які в процесі виробництва перетворюються на сільськогосподарську продукцію чи послуги.

Ринок матеріально-технічних ресурсів складається з попиту і пропозиції на різні види ресурсів, ціни, кон'юнктури ринку, конкуренції.

Ринок матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарського виробництва включає організаційні, фінансово-економічні, маркетингові та забезпечуючі механізми.

За даними Державної служби статистики України за 2014 рік сільськогосподарськими підприємствами було придбано: насіння овочів та квітів, саджанці, розсаду; комбікорми, силос, сінаж; нафтопродукти; вугілля; природний газ; мінеральні добрива; засоби захисту рослин; сільськогосподарську техніку та обладнання, роботи і послуги.

Стан ринку матеріально-технічної бази для сільськогосподарського виробництва потребує удосконалення в таких напрямках:

- залучення вітчизняних та іноземних інвестицій;
- проведення суцільної інвентаризації; реформування амортизаційної системи (розмежування економічної та фіскальної функцій амортизації);
- розвиток відновлюваних джерел енергії і альтернативних видів палива;
- удосконалення систему лізингу сільськогосподарської техніки та обладнання, забезпечення державної підтримки;
- розвиток ринкової інфраструктури аграрного сервісу;
- сприяння розвитку кооперації сільськогосподарських товаровиробників;
- посилення науково-інформаційного та освітнього забезпечення.

Сучасний стан та перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва характеризує SWOT-аналіз стану виробничо-технологічної функції сільського господарства (рис. 2.2.2).

Складові елементи інфраструктури аграрного ринку та їх роль. Аграрна реформа в Україні сприяє розвитку агропромислового сектору економіки на основі реалізації мотиваційного потенціалу приватної власності на землю та інші засоби виробництва, розвитку підприємницької діяльності, формування ефективного ринкового середовища. Однією з найважливіших умов в цьому напрямі є формування аграрного ринку та його структурних елементів. Саме тому створення та функціонування інфраструктури аграрного ринку являє собою важливу складову та ключовий пріоритет сучасної аграрної політики.

Ринок має свою структуру, інфраструктуру, механізм функціонування і обов'язкові умови функціонування. Тобто ринок охоплює декілька великих сегментів, а саме ринок товарів і послуг, ринок робочої сили, фінансовий ринок та інші, що й складають його структуру. Кожному сегменту відповідають обслуговуючі його економічні інститути, які всі разом становлять *ринкову інфраструктуру*.

Дослідження проблем розвитку ринкової інфраструктури ведеться з початку ХХ ст. Але саме поняття "інфраструктура" вперше з'явилося в економічній літературі США та Західної Європи в середині ХХ ст., а точніше з 40-х років. Термін "ринкова інфраструктура" став використовуватися порівняно недавно. Хронологія перших спроб використання терміну "інфраструктура" в різних країнах зазначається по-різному. В основному це припадає на післявоєнний період.

<p style="text-align: center;"><u>Сильні сторони</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Міцні експортні позиції в групі зернових, олійних та олій на різних сегментах ринку • Розбудова інфраструктури аграрного ринку • Якісні сільськогосподарські землі • Достатньо сприятливі природно-кліматичні умови • Дохідність галузі з 2008 року • Зростання інвестиційної привабливості галузі 	<p style="text-align: center;"><u>Слабкі сторони</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Незавершеність земельної реформи • Галузева розбалансованість • Низька дохідність (збитковість) тваринництва • Техніко-технологічне відставання • Недотримання агроекологічних та технологічних норм • Поляризація розмірів суб'єктів галузі • Несформованість інститутів саморегулювання та кооперації
<p style="text-align: center;"><u>Можливості</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Світові тенденції до підвищення попиту на продукцію сільського господарства і продовольство • Розвиток біоенергетики та ресурсозберігаючих технологій • Розширення сегмента органічної продукції • Сприятливе географічне розташування • Світова економічна інтеграція • Зростання інвестиційної привабливості галузі 	<p style="text-align: center;"><u>Загрози</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Олігархізація, холдингізація агробізнесу • Імпортозалежність за рибою та рибними продуктами, плодами, ягодами та виноградом, олією рослинною • Недоспоживання м'ясних, рибних, молочних продуктів, плодів і ягід та винограду • Низька платоспроможність населення • Непрестижність праці в сільському господарстві • Енергозалежність

Рис. 2.2.2. SWOT-аналіз стану виробничо-технологічної функції сільського господарства

За словниковим трактуванням **інфраструктура** (від лат. *infra* – нижче, під і *structura* – будова, взаєморозташування) – це комплекс галузей народного господарства (сфери матеріального і нематеріального виробництва), які обслуговують промисловість і сільське господарство та забезпечують умови життєдіяльності суспільства. Ринкова інфраструктура – це сукупність підприємств, установ, організацій, які забезпечують стабільний розвиток і функціонування ринкового механізму регулювання економіки, безперервний рух товарів та послуг у різних сферах суспільного відтворення⁸³. Також розуміють систему державних, приватних і громадських організацій, установ та технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їхню ефективну взаємодію⁸⁴.

Інфраструктура ринку виступає як механізм функціонування підприємництва, пов'язує виробництво та споживання, і тому значною мірою впливає на економіку. Вона заповнює величезний економічний простір від виробництва до споживання. Розвиток ринкової інфраструктури сприяє зміцненню економічних позицій приватних підприємств, створюючи сприятливі умови для їх діяльності в основних галузях економіки.

В економічній енциклопедії розрізняють декілька видів ринкової інфраструктури. Відповідно до структури продуктивних сил виділяють кадрову інфраструктуру, яка включає

⁸³ Економічна енциклопедія. – К.: Академія, 2000. – 732 с.

⁸⁴ Основи економічної теорії: Підруч. у 2-х кн. Кн. 1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка / Ю.В.Ніколенко, А.В.Демківський, В.А.Євтушевський та інші; За ред. Ю.В.Ніколенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1998. – 272 с.

організації та навчальні центри з підготовки кадрів різної кваліфікації для роботи на біржах, страхових компаніях тощо; матеріально-речову інфраструктуру (транспортні системи, складські та інші приміщення); наукову (посередницькі структури, які здійснюють купівлю-продаж патентів, ліцензій, "ноу-хау" та інших об'єктів інтелектуальної власності); інформаційну (усі типи бірж, оптові, брокерські, аудиторські організації тощо). Залежно від структури економічних відносин виділяють техніко-економічну інфраструктуру (підрозділи підприємств та організацій, які займаються налагодженням відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва з іншими підприємствами тощо).

Під **інфраструктурою аграрного ринку** слід розуміти систему підприємств та установ, які забезпечують взаємозв'язки між структурними елементами окремих сільськогосподарських товарних ринків і сприяють вільному руху товару, підтримуючи безперервний процес функціонування сфери аграрного виробництва і безперебійне постачання ресурсів сільськогосподарським товаровиробникам та готової продукції кінцевим споживачам⁸⁵. Це сукупна діяльність, яка забезпечує рух потоку товарів від виробників до споживачів: зберігання, транспортування, сортування, продаж і весь об'єм торгових операцій, що здійснюється.

Склад інфраструктури аграрного ринку як системи зображено на рис. 2.2.3. Основними її складовими є маркетингова, фінансово-кредитна та інформаційно-консультаційна, інноваційна та агросервісно-логістична інфраструктури.

Формування інфраструктури аграрного ринку включає створення комплексної багаторівневої системи, метою якої є задоволення потреб споживачів та інтересів товаровиробників. Стає надзвичайно важливим комплексне використання всього спектра конкретних та загальних функцій маркетингу. На сьогодні сільськогосподарські товаровиробники практично не мають організованих каналів одержання стратегічної та оперативної ринкової інформації, необхідної для реалізації продукції, що виробляється, перспективного планування виробництва, здійснення ринкової стратегії і тактики. Саме розвиток комплексної маркетингової ринкової інфраструктури передбачає поетапне розв'язання гострих проблем та розвиток єдиного маркетингового середовища для здійснення ринкової діяльності.

Нее менш важливою з погляду фінансово-кредитного забезпечення суб'єктів аграрного ринку є фінансово-кредитна інфраструктура. Вона забезпечує надходження достатнього обсягу фінансових ресурсів для ведення безперервного сільськогосподарського виробництва, а також забезпечення стабільного попиту на сільськогосподарську продукцію. Відтак, фінансово-кредитна інфраструктура, як рушійна основа доступу фінансового забезпечення агроформувань набуває виняткового значення, оскільки сучасний фінансовий механізм в аграрному секторі економіки навіть в умовах досконалої конкуренції не може функціонувати без специфічних допоміжних інститутів, про що переконливо свідчить світовий досвід.

Не лише елементи маркетингової та фінансово-кредитної інфраструктури матимуть змогу забезпечити належний розвиток аграрного ринку. Важлива роль в цьому належить інформаційно-консультаційному обслуговуванню. В даному контексті йдеться про створення регіональних дорадчих служб, служб цінового моніторингу, тобто органів інформаційної підтримки, науково-методичних, науково-технічних, науководослідних центрів аграрної науки. Вони можуть створюватися на кооперативних засадах, з участю вищих навчальних закладів, впроваджувальних, постачальницьких

⁸⁵ Левківська Л.М. Теоретичні засади формування інфраструктури аграрного ринку // Вісн. Львівського держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. – 2002. – №9. – С. 415-420.

організацій, спілок фермерських господарств тощо. Система інформаційно-консультатійного обслуговування аграрного ринку є центром розповсюдження сільськогосподарських знань і інформації, посередником між наукою і виробництвом.

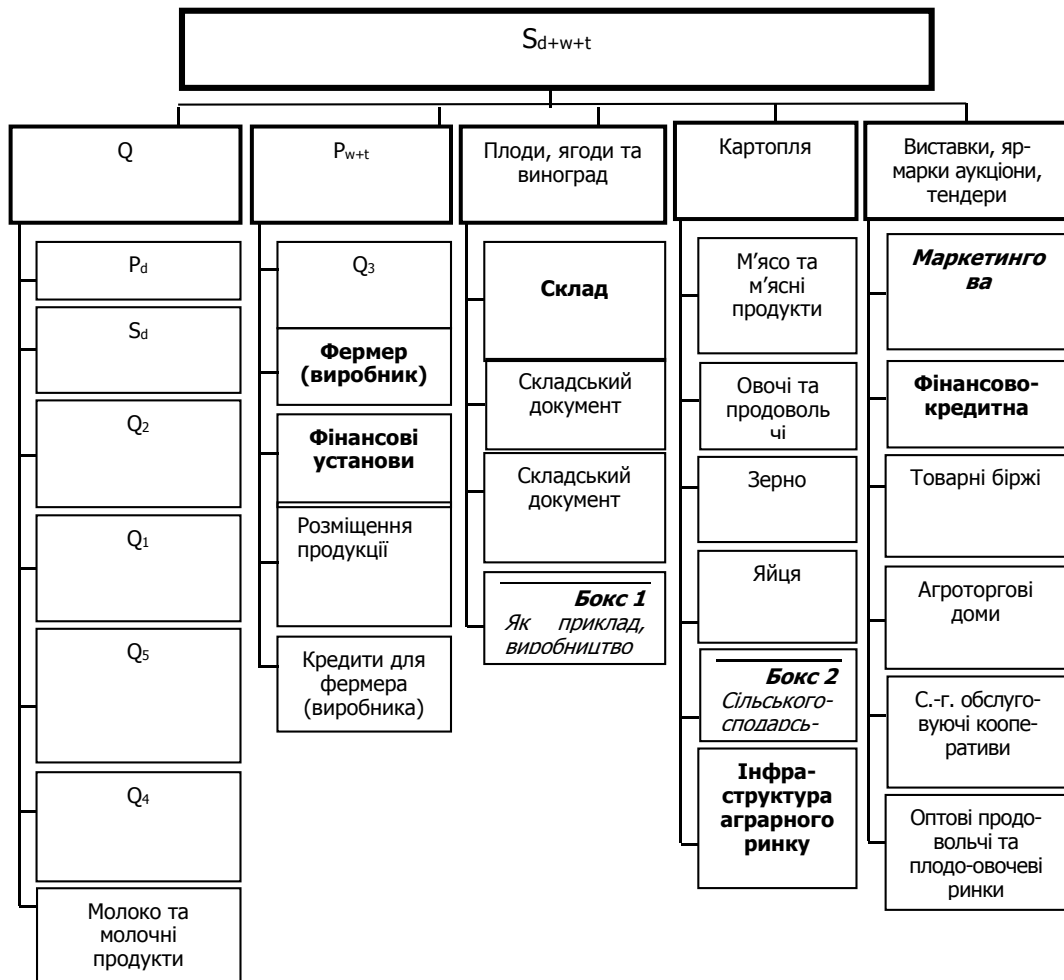

Рис. 2.2.3. Склад і групування елементів інфраструктури аграрного ринку

В сучасних умовах набуває дедалі більшого значення і самостійної ролі інноваційна інфраструктура аграрного ринку. Вона охоплює інститути та інституції, спрямовані на активізацію інновацій в аграрному секторі економіки, включаючи інноваційні технології аграрного виробництва, інноваційні технології зберігання, транспортування, сортування та обробки продукції, управлінські інновації в системі управління аграрним виробництвом та агромаркетингом, а також соціальні інновації, пов'язані з підвищенням якості людського капіталу сільських територій.

В інформаційних джерелах відзначається, що інноваційна інфраструктура охоплює весь необхідний спектр державних і приватних установ та організацій, які забезпечують розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного циклу. До неї належать: виробничо-техно-

логічні структури (технопарки, інноваційно-технологічні центри, бізнес-інкубатори, інноваційно-технологічні та інжинірингові фірми, фірми, що роблять імпортозаміщуючу продукцію); об'єкти інформаційної системи (аналітичні і статистичні центри, інформаційні бази і мережі); організації по підготовці і перепідготовці кадрів в сфері технологічного менеджменту (поява нової категорії фахівців з комерціалізації результатів НДДКР); фінансові структури (бюджетні, позабюджетні, венчурні, страхові фонди, кредитно-гарантійні організації небанківського сектора, банки, фінансово-промислові групи, орієнтовані на технологічну інноваційну діяльність); система експертизи (центри можуть давати експертні висновки для виробників, інвесторів, страхових служб і т.д.); система патентування, ліцензування і консалтингу з питань охорони, захисту, оцінки і використання інтелектуальної власності, оцінки комерціалізації наукових результатів; розвинута система сертифікації, стандартизації й акредитації.

Невід'ємною складовою аграрного ринку є агросервісно-логістична інфраструктура, яка поєднує в собі елементи агросервісної, транспортної та логістичної інфраструктур. Без організацій обслуговуючого характеру інфраструктура аграрного ринку не може функціонувати як цілісна система. До елементів агросервісу належать: ремонтно-технічні станції і центри агротехнічного обслуговування, ветеринарні служби, служби захисту рослин та ін. Важливим є якість і розвиненість мережі автомобільних доріг, наявність залізничного та інших видів сполучення, а також доступність логістичних складів, будівель і споруд, оснащених засобами зберігання, пакування та фасування продукції, системи транзиту агропродовольчих товарів тощо.

Формування і розвиток інфраструктури аграрного ринку здійснюється силами і засобами товаровиробників, підприємницьких структур в умовах лібералізації їх діяльності. Роль держави у формуванні і розвитку інфраструктурних елементів зводиться до здійснення заходів законодавчого і нормативного регулювання, мінімально необхідних заходів щодо збереження економічної безпеки та вільної конкуренції. Втручання держави здійснюється переважно ринковими методами у потрібний час, в потрібному місці та в масштабах, достатніх для стабілізації ринкової ситуації.

Інфраструктурна складова організації аграрного ринку має подвійне значення. По-перше, це генератор ринкових цін, як цін попиту та пропозиції. Функції цін реалізуються через ринкову інфраструктуру. Її називають фізичною інфраструктурою, оскільки вона дійсно являє собою фізичну арену взаємодії, контактування операторів сільськогосподарського ринку. Фізична інфраструктура представлена сукупністю спеціально влаштованих та відповідно обладнаних місць для зустрічей ринкових контрагентів з метою здійснення операцій купівлі-продажу сільськогосподарських товарів і продовольства. Стратегічна функція інфраструктури – створення повноцінного сучасного конкурентного середовища на сільськогосподарському ринку. По-друге, інфраструктура виступає в ряді випадків у ролі організатора не лише обмінних процесів, а й виробництва. Інфраструктурні елементи сільськогосподарського ринку не тільки генерують, а й нагромаджують великі масиви ринкової інформації і, за умови її кваліфікованого аналізу, найповніше володіють ринковою ситуацією, можуть достовірно прогнозувати стан відповідного продуктового ринку.

Інфраструктура аграрного ринку забезпечує безперервне функціонування господарських взаємозв'язків і взаємодію суб'єктів ринкової економіки, а також здійснює регулювання руху товарно-грошових потоків. Виходячи з цього вона виконує ряд функцій (рис. 2.2.4).

Формування інфраструктури аграрного ринку в Україні активно розпочалося після виходу Указу Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. Пізніше іншим президентським указом «Про

заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 8 серпня 2002 р. було визначено низку заходів з удосконалення інфраструктури аграрного ринку. Йшлося, зокрема, про врегулювання діяльності оптових продовольчих ринків, розробку регіональних програм розвитку обслуговуючих кооперативів, створення Агентства з розвитку аграрного ринку.

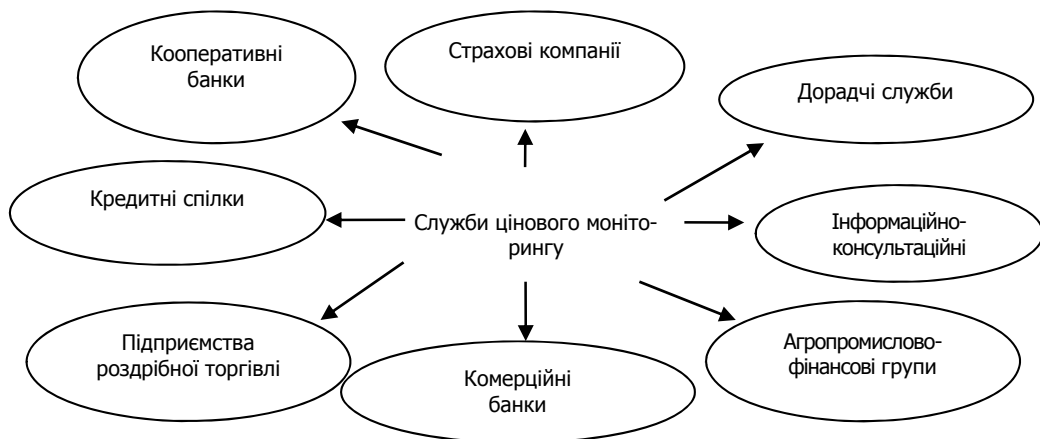

Рис. 2.2.4. Функції інфраструктури аграрного ринку

У табл. 2.2.1 відображені основні елементи маркетингової інфраструктури аграрного ринку України. Формування маркетингової інфраструктури передбачає, насамперед, організацію біржової діяльності, розвиток оптово-продовольчих і плодоовочевих ринків, аукціонів живої худоби, виставок, ярмарків, агроторгових домів, мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів тощо. Ці структури формують ринковий механізм ціноутворення на продовольство і сільськогосподарську продукцію на основі попиту та пропозиції.

Таблиця 2.2.1

Стан основних елементів маркетингової інфраструктури аграрного ринку в Україні, од.

Елемент інфраструктури	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Зареєстровані товарні біржі ¹	560	562	574	586
у т.ч . агропромислові ¹	25	25	24	23
товарні і товарно-сировинні ¹	368	391	400	415
універсальні ¹	106	107	108	107
Реально функціонуючі товарні біржі ³	331	339	289	288
Агроторгові доми ²	247	198	166	137
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи ¹	774	851	1031	926
Роздрібно торгові підприємства	41677	68497	71058	46076

¹ дані Державної служби статистики, ² дані Асоціації агроторгових домів, ³ дані Союзу аграрних бірж України.

Важливим елементом маркетингової інфраструктури є агроторгові домів, які відрізняються від бірж та інших елементів інфраструктурних елементів тим, що проводять операції з реальним товаром, збирають нестандартні (за розміром і якістю) партії продукції за меншими цінами, підсортовують і комплектують з них більші за розмірами партії та продають на внутрішньому або зовнішньому ринках за вищими цінами. Скорочення таких елементів відбулося за рахунок масового поглинання агроторгових домів великими трейдерськими компаніями та агроформуваннями.

Сучасний процес розвитку інфраструктури аграрного ринку довів необхідність створення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Проте методологія формування інфраструктури аграрного ринку може базуватися на некооперативному (комерційному) підході, який передбачає створення господарських товариств, приватних підприємств тощо, та кооперативному підході, що передбачає здійснення контролю за функціонуванням ринкової інфраструктури виключно сільськогосподарськими товаровиробниками і реалізується через кооперативні підприємства. Порівняння двох шляхів формування інфраструктури аграрного ринку наведено в табл. 2.2.2.

Таблиця 2.2.2.

Особливості формування інфраструктури аграрного ринку на кооперативних і некооперативних засадах

Ознака відмінності	Методологічний підхід до формування інфраструктури аграрного ринку	
	кооперативний	комерційний
Організаційно-правова форма	Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи	Акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства тощо
Цільова орієнтація	Надання послуг клієнтам-власникам	Отримання прибутку
Право участі	Надається переважно сільськогосподарським товаровиробникам	Надається засновникам, акціонерам або особам, які можуть купити акції
Джерела капіталу	Джерелом капіталу є внески членів-клієнтів, розмір пайового внеску обмежений	Капітал формується інвесторами, пайовий капітал в основному не обмежується
Участь у прийнятті управлінських рішень	Демократичне управління: один член – один голос	Здійснюється пропорційно розміру пайового капіталу
Розподіл прибутку	Пропорційно обсягу отриманих послуг	Пропорційно вкладеному капіталу
Оподаткування	Доходи, розподілені пропорційно обсягам наданих послуг, не оподатковуються	Прибуток і дивіденди є об'єктом оподаткування

Кооперування є логічною стадією подальшого розвитку реформ, що стає можливим завдяки виникненню значної кількості незалежних приватних товаровиробників-власників, які мають спільні економічні інтереси у здійсненні ринкової діяльності. Тому формування інфраструктури аграрного ринку доцільніше здійснювати на кооперативних засадах, особливо це стосується маркетингової інфраструктури аграрного ринку.

Важлива роль у розвитку аграрного ринку належить інформаційно-консультаційному забезпеченню. Одними з нових елементів інформаційно-консультаційної інфраструктури є *дорадчі служби* (еквівалент від англ. *Extension Service*), які були започатковані в багатьох країнах світу ще в кінці XIX ст. Ця назва запозичена з США і трактувалася як визначення способів допомоги сільським (фермерським) сім'ям з метою їх адаптації до технологічних змін і одночасно покращання рівня життя та підвищення продуктивності праці. Створення таких структур забезпечить удосконалення інформаційно-консультаційного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників та надання їм практичної допомоги у сільській місцевості, спрямованої на підвищення ефективності діяльності в ринкових умовах.

2.2.2. Agriculture markets / Динаміка обсягів виробництва валової продукції і валової доданої вартості у сільському господарстві та їх частка у національній економіці

Вітчизняний аграрний сектор в умовах економічної кризи, не зважаючи на значні труднощі, досить успішно продовжує забезпечувати потреби внутрішнього та зовнішнього ринків. Порівняно з іншими секторами економіки, він виявився більш стійким до впливу довготривалих економічних ускладнень.

За даними Інституту економіки та прогнозування НАНУ за минулий рік добувна промисловість скоротила обсяги виробництва на 14,5%, переробна – на 13,1%, знизили обсяги торгівля та будівництво – на 21% та 14,9%, відповідно. Обсяги сільськогосподарського виробництва у 2015 році також зменшилися, однак в значно менших масштабах.

Перед світовою економічною кризою у 2007 році частка сільського господарства у ВВП України становила лише 6,6%, у 2014 році – 10,0% (табл. 2.2.2.1), у 2015 році – 14%.

Таблиця 2.2.2.1

Валова продукція сільського господарства України (млн. грн)

Рік	Валова продукція	У тому числі		У тому числі		Індекси виробництва валової продукції, відсотків (1990 рік = 100)
		рослинництво	тваринництво	сільськогосподарські підприємства	господарства населення	
1990	282774,2	145502,0	137272,2	199161,3	83612,9	100
1995	183890,3	106329,6	77560,7	99448,6	84441,7	65,0
2000	151022,2	92838,9	58183,3	57997,7	12206,7	53,4
2005	179605,8	114479,9	65125,9	72764,7	106841,1	63,5
2007	172129,7	105979,5	66150,2	74432,9	97696,8	60,9
2010	194886,5	124554,1	70332,4	94089,0	100797,5	68,9
2011	233696,3	162436,4	71259,9	121053,7	112642,6	82,6
2012	223254,8	149233,4	74021,4	113082,3	110172,5	79,0
2013	252859,0	175895,2	76963,8	136590,9	116268,1	89,4
2014*	251438,6	177707,9	73730,7	139058,4	112380,2	92,6

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Динаміка валової доданої вартості у сільському, лісовому та рибному господарстві за останні 5 років зростає на 3,4 відсоткові пункти: у 2010 році валова додана вартість становила 82,9 млрд гривень (8,4%), а у 2014 році – 160,5 млрд гривень (11,8%) (табл. 2.2.2.2).

Таблиця 2.2.2.2

Динаміка валової доданої вартості за видами економічної діяльності України (у фактичних цінах; мільйонів гривень)

Показник	2010	2011	2012	2013	2014*	2016*
Валова додана вартість (основні ціни)	992175	1166900	1262157	1336364	1382719	2020439
Сільське, лісове та рибне господарство у відсотках до загального підсумку	82948 8,4	109961 9,4	113245 9,0	132354 9,9	161145 11,8	277197
Промисловість із неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	250774 42295	294067 42952	313565 46904	303086 46070	325242 56979	497949 ...
Будівництво	36648	41057	40500	38450	36876	49871
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	162171	201746	210232	222789	233702	331832
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	87269	108123	103869	110085	100889	156333
Тимчасове розміщення й організація харчування	10105	11639	11459	11540	9927	13849
Інші види економічної діяльності	362260	400307	469287	518060	514938	693408

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Стан і тенденції розвитку галузей рослинництва та тваринництва

Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні впродовж 1990-2014 рр. коливалося. Індекси виробництва валової продукції відповідно становили: 1990р. – 100%, 2010р. – 68,9%, 2014р. – 92,6%.

За даними Державної служби статистики України виробництво сільськогосподарської продукції за усіма категоріями господарств у 1990 році складало: рослинництво – 51,5% (з них 59,2% – сільськогосподарські підприємства та 33,0% – господарства населення), тваринництво – 48,5% (з них 40,8% – сільськогосподарські підприємства та 67% – господарства населення). Відповідно, у 2010 році: рослинництво – 63,9% (з них 71,0% – сільськогосподарські підприємства та 57,3% – господарства населення), тваринництво – 36,1% (з них 29,0% – сільськогосподарські підприємства та 4,7% – господарства населення).

Обсяги сільськогосподарського виробництва у 2014 році скоротилися порівняно з 2013 роком на 0,6%, хоча рослинництво збільшилося на 1,03%, тоді як тваринництво зменшилося на 4,2%. Розподіл за категоріями господарств для рослинництва

75,9% – сільськогосподарські підприємства та 64,2% – господарства населення; для тваринництва – 24,1% та 35,8% відповідно.

Обсяги сільськогосподарського виробництва у 2015 році скоротилися порівняно з попереднім роком на 4,8%, у т.ч. рослинництво – на 5,3%, тваринництво – на 3,7%.

Така негативна тенденція пов'язана, в першу чергу, з не урахуванням тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції в Україні.

Також зменшення обсягів виробництва у рослинництві пояснюється досить високою базою попередніх років, а скорочення виробництва тваринницької продукції вже стало системною проблемою. За останні роки галузь показує зменшення поголів'я та обсягів виробництва.

За 2014 рік у тваринницькій галузі спостерігалися втрати 257,7 тис. голів свиней, 107,5 тис. голів великої рогатої худоби, з яких 90,4 тис. голів – корів. Відповідно це негативно відобразилося на виробництві тваринницької продукції. Зменшилося виробництво молока на 4%, м'яса – на 1,4%, яєць – на 14,3%. Серед основних причин такої ситуації слід відзначити зниження купівельної спроможності населення, що вимагає від виробників пошуку компромісного балансу між ціною, яку в змозі заплатити споживач, і необхідністю покриття власних витрат на виробництво. Крім того, на зменшення виробництва вплинуло закриття вже звичних зовнішніх ринків тваринницької продукції та необхідність освоєння нових, що потребує певного часу та зусиль для сертифікації продукції, змін у технологічних процесах, пошуку нових партнерів тощо.

Офіційні статистичні показники диференціації реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2000-2014рр. демонструють значне скорочення частки реалізації продукції переробним підприємствам (на 7 відсоткові пункти), населенню в рахунок оплати праці (16,9 відсоткові пункти), на ринку (на 33 відсоткові пункти).

Динаміка обсягів виробництва харчових продуктів

За період 1995-2017 рр. виробництво основних продуктів харчування у сільському господарстві країни збільшувалося по всіх видах, окрім молока та молочних продуктів, що пов'язано зі скороченням тваринницької галузі (табл. 2.2.2.3).

Таблиця 2.2.2.3

Виробництво основних продуктів харчування по роках (тисяч тонн)

Продукти харчування	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2017	2017 до 1995, %
М'ясо та м'ясні продукти	2294	1663	1597	2059	2210	2389	2360	2318	101,0
Молоко та молочні продукти	17274	12658	13714	11249	11378	11488	11133	10281	59,5
Яйця та яйцепродукти	544	508	753	985	1104	1133	1131	886	164,7
Зерно (продукти переробки зерна в перерахунку на зерно)	33930	24459	38016	39271	46216	63051	63859	61917	182,5

Картопля	14729	19838	19462	18705	23250	22259	23693	22208	150,8
Овочі і баштанні продовольчі культури	6377	6195	7606	8873	10815	10668	10323	9721	152,4
Плоди, ягоди і виноград	2355	1966	2133	2154	2465	2871	2435	2458	104,4
Цукор	2139	1805	2143	1263	2053	2043	...
Олія	1437	3101	4067	3712	4926	6277	...

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Джерела формування основних видів продовольства та напрями їх використання за календарний рік характеризуються **балансами продовольчих ресурсів**, відповідають міжнародним стандартам та рекомендаціям і базуються на концепціях і методологічних підходах їх складання Продовольчою сільськогосподарською організацією ООН (ФАО).

Показники для визначення статей ресурсів і використання враховуються з перерахунком похідних продуктів у первинний продукт, по якому складається баланс. При визначенні ресурсної частини в балансах врахована зміна запасів продукції на кінець року порівняно з початком року. Загальні втрати продукції включають втрати в господарствах-виробниках та при переробці, транспортуванні, зберіганні тощо. В обсяги втрат не включаються дані про втрати при збиранні сільськогосподарської продукції.

Макроекономічним показником сільськогосподарського виробництва є рівень самозабезпеченості основними видами продовольства населення країни (рис. 2.2.3). У 2014 році спостерігалася нестача лише у самозабезпеченості плодами, ягодами та виноградом (18%).

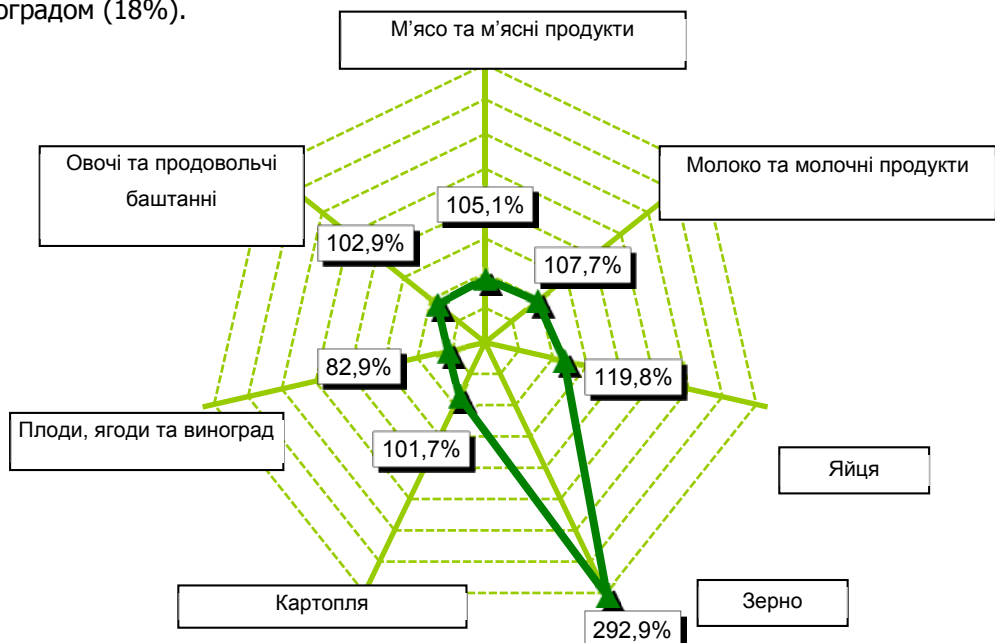

Рис. 2.2.3. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства населення України у 2014 році (відсотків, виробництво до внутрішнього використання на території України).

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Споживання основних продуктів харчування у кілограмах за рік подається як фонд споживання відповідних видів продуктів із розрахунку на одну особу наявного середньорічного населення України. Фонд споживання включає кількість продуктів виробництва звітного року, імпортованих, а також виробництва попередніх років у вигляді спожитих запасів, використаних на особисте споживання у будь-якому вигляді.

Збільшення споживання основних продуктів харчування населенням протягом 1990-2014 рр. спостерігалось за такими видами: олія (12,9%); плоди, ягоди та виноград (10,3%); овочі (59,2%); картопля (7,6%); яйця (14,0%). В той же час скорочення споживання продуктів харчування спостерігалось щодо цукру (27,4%); м'яса та м'ясопродуктів (20,7%); молока та молокопродуктів (40,3%) згідно з Державною службою статистики України.

Споживання основних продуктів харчування залежить від демографічної ситуації в країні, доходів населення та від показника індексу споживчих цін.

За повідомленням Державної служби статистики України, індекс споживчих цін (індекс інфляції) у січні 2016 року порівняно з груднем 2015 року становив 100,9%, за період січень 1998 року — січень 2016 року — 939,6%.

Індекси споживчих цін на основні продукти харчування в Україні протягом січня 2015 року – січня 2016 року змінився з 104,7% до 102,3%.

У найближчому майбутньому навряд чи можна очікувати відчутного похвалення на споживчому ринку та зростання споживання тваринницької продукції. Вітчизняні виробники поступово будуть освоювати нові зовнішні ринки. Однак слід відзначити, що вже два роки поспіль відбувається падіння світових цін на продовольство, про що свідчить індекс цін на продовольство, який регулярно оприлюднює ФАО (за останні два роки він зменшився на 51,4 відсоткових пункти). Така тенденція не стимулюватиме виробників до значного розширення експорту, хоча девальвація гривні дозволить отримувати прибутки від експорту.

2.3. Public demands and agriculture contributions

2.3.1. Agriculture as a part of national economy / Макроекономічні індекси очікування перспектив розвитку аграрної економіки

В індустріально-технологічних та інформаційних країнах світу, до яких належать країни G-20, аграрний сектор економіки займає не більше 2-3%. Дані країни характеризуються домінуванням структурно-інноваційного та інформаційного забезпечення галузей економіки.

Основними **макроекономічними індексами** галузі є: обсяги виробництва валової сільськогосподарської продукції (рослинництва, тваринництва); обсяги валової доданої вартості у сільському господарстві; обсяги експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції; обсяги імпорту сільськогосподарської продукції; індекс споживчих цін; зростання розміру середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства.

Також у **державному індикативному плані розвитку АПК України** визначаються: основні напрями економічного розвитку агропромислового комплексу; виробництво основних видів сільськогосподарської продукції; виробництво основних

видів продукції харчової промисловості; обсяги державного замовлення на сільськогосподарську продукцію, зокрема поставок спецспоживачам та до державного резерву; обсяги централізованих капітальних вкладень та державні замовлення на введення в дію основних виробничих фондів та виробничих потужностей у сільському господарстві і харчовій промисловості.

Валова продукція сільського господарства – частина валового суспільного продукту, створена в сільському господарстві, обсяг продукції землеробства і тваринництва, виробленої за певний період і вираженої у вартісній формі.

Для розрахунку узагальнюючих показників розвитку економіки України обчислюють показник валової продукції сільського господарства по всіх категоріях господарств.

Валову додану вартість у сільському господарстві розраховують як різницю між випуском і проміжним споживанням. Вона містить у собі первинні доходи, що створюються учасниками виробництва і розподіляються між ними.

Експорт – це продаж та вивезення товарів та послуг за межі національних кордонів.

Імпорт – це купівля та ввезення з-за кордону товарів та послуг для внутрішнього споживання.

Індекс споживчих цін характеризує зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання. Він є показником зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді до його вартості у базисному періоді.

Для економічного аналізу перспектив і напрямів розвитку аграрної економіки застосовують соціально-економічне планування та прогнозування як інструмент аграрної політики. Основні напрями розвитку аграрної економіки знаходять відображення в державних стратегіях, концепціях, програмах та планах розвитку.

Стратегія – недеталізований план певної діяльності, який охоплює тривалий період, спосіб досягнення складної цілі. **Концепція** – система поглядів, розуміння явищ і процесів; єдиний, визначальний задум. **План** розвитку – заздалегідь визначений порядок, послідовність здійснення накресленої на конкретний період **програми** (роботи) із зазначенням її мети, змісту, обсягу, методів, засобів, послідовності та строків виконання.

Показники виробництва найважливіших видів сільськогосподарської продукції та продукції харчової промисловості мають прогнозно-розрахунковий характер і розробляються з урахуванням всіх категорій господарств і підприємств на підставі пропозицій товаровиробників.

В індикативному плані затверджується і контролюється **показник державного замовлення** (державного контракту) на поставку до державних ресурсів сільськогосподарської продукції. Державне замовлення (державний контракт) на поставку до державних ресурсів сільськогосподарської продукції за своїм обсягом повинно забезпечити мінімальні потреби держави у продовольстві та сировині, виконання зобов'язань по міжурядових угодах, створення необхідних державних резервів.

Учасниками державного прогнозування в Україні, згідно з чинним законодавством, визначені – органи державної влади, які розробляють, затверджують і реалізують прогнозні документи соціально-економічного прогнозування, а саме Кабінет Міністрів України; Міністерство економіки України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, інші центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування.

Постановою Кабінету Міністрів України №558 від 05.08.2015р. було схвалено Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2016 рік (таблиця 2.3.1).

Основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2016 рік

Показник	Сценарій 1	Сценарій 2
	Прогноз	
Валовий внутрішній продукт:		
- номінальний, млрд гривень	2262	2245,7
- відсотків до попереднього року	102	99,7
Індекс споживчих цін:		
- у середньому до попереднього року, відсотків	114,2	116,6
Експорт товарів і послуг:		
- млн доларів США	53877	52205
- відсотків до попереднього року	107,1	103,8
Імпорт товарів і послуг:		
- млн доларів США	55454	53274
- відсотків до попереднього року	107,3	103,1
Середньомісячна заробітна плата працівників, бруто:		
- номінальна, гривень	4857	4821
- номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, відсотків до попереднього року	102,3	99,5
Сільське господарство		
- відсотків до номінального ВВП	-5,0	4,2

Джерело: За даними Державної служби статистики України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України; Інтернет-ресурс. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Desktop/Concensus_2015_December_Ukr%20(1).pdf

2.3.2. Social contributions/Rural development (Соціально-економічні очікування від земельної реформи в Україні)

Основною метою проведення земельної реформи залишається вирішення продовольчої безпеки країни, розв'язання соціальних проблем на селі і, що найголовніше, національна безпека. Незважаючи на вагомий перелік проведених заходів щодо нормативно-правового та організаційно-економічного регулювання земельних відносин значна частина наявних проблем залишається не вирішеною. Попри зростання валових зборів основних сільськогосподарських культур стабілізації соціально-економічної ситуації на селі не відбувається. Виникла нагальна необхідність переходу від натуральних показників оцінки результатів діяльності (тон, центнерів, гектарів) до якісних параметрів життя людини, сталого розвитку.

Блок 4

Проведена земельна реформа не спонукала людей до розвитку аграрного виробництва

Проведена земельна реформа не спонукала людей до розвитку виробництва через відсутність кредитування, можливості організації підприємницької діяльності, ускладненням збуту виробленої продукції. З'явився прошарок людей, які хочуть отримувати лише орендну плату. В Україні намагалися виховати власника, а одержали людей, які фактично приписані до землі, яка не забезпечує їх благополуччя.

Власник не може в повній мірі скористатися отриманим капіталом

Розпаювання земель сільсько-господарського призначення в Україні було проведено таким чином, що власник не може в повній мірі скористатися отриманим капіталом. Але не потрібно зупинятися на загальних оцінках, необхідно рухатися вперед, вирішувати назрілі проблеми. На наш погляд, основним завданням для країни є пошук рішення як зробити, щоб земля працювала на розвиток села та його жителів, всієї України.

Особливу роль при цьому мусить відігравати розвиток кооперації та створення нових кооперативів: виробничих, обслуговуючих, інформаційних, соціально-побутових і т.п. Окрім економічних, таким чином вирішується соціальна проблема. В цьому контексті цікавий досвід Польщі, де у структурі аграрної продукції 40% припадає на плодово-ягідну продукцію, яка має більшу додану вартість, ніж рослинництво. Такі види діяльності потребують значної чисельності працюючих. В результаті – створюються робочі місця, зарплата, сплачуються податки, пенсії, формується бюджет сільської громади тощо.

Блок 6

Основним є не питання вільного ринку землі, а формування системи її ефективного використання

Нині основним є не питання вільного ринку землі, а формування системи її ефективного використання. Продажу землі як явища не потрібно боятися, але ключовим моментом мусить бути державна політика в галузі АПК, стимулювання виробництва.

Головними лобістами продовження мораторію на продаж землі, як не дивно, виступають агрохолдинги, оскільки внаслідок вільного продажу вони зазнають великих втрат. Наприклад, в Європі визначена велика вартість землі, але купити її можуть лише незначна кількість людей, які повинні відповідати ряду вимог. За її використанням спостерігають низка контролюючих організацій. Тому для побудови ефективної системи землекористування необхідно встановити жорсткий контроль.

До речі, і під час століпінської реформи існували серйозні обмеження на право придбання землі. Земля продавалася лише селянам, встановлювався граничний розмір земельних ділянок, всі придбання здійснювалися лише через земельний банк.

Ринок землі не є панацеєю для вирішення аграрних проблем, підвищення ефективності галузі та конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках. Відомо, що Україна посідає лідируючі позиції в світі з експорту пшениці, кукурудзи, ячменю та олійних культур. При цьому розвиток екстенсивного землеробства призводить до багатьох негативних наслідків. Тут і виснаження ґрунтів, поширення ерозії, зниження вмісту гумусу, забруднення землі і води, необґрунтоване внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин і т.д.

Блок 7

Іноземець взагалі не повинен бути власником української землі

Система виробництва, технологія вирощування сільськогосподарських культур, зокрема, повинні знаходитися під серйозним контролем державних органів. Ринкові перетворення самі собою не спроможні вирішити злородені питання селян. Необхідно поліпшувати соціально-економічну ситуацію на селі – створювати реальні робочі

місця з високою оплатою праці, сприяти підвищенню тривалості життя сільського населення, покращувати інфраструктуру на селі, займатися розвитком сільських територій. Мусимо залучати інвестиції не лише із-за кордону, а й стимулювати вітчизняного інвестора вкладати кошти в аграрний сектор економіки. Крім цього, за теперішньої позиції, що іноземець взагалі не повинен бути власником української землі. Він може користуватися земельними ресурсами на правах оренди, але не набувати її у власність різними шляхами та через підставних осіб.

В Україні необхідно удосконалювати систему національної економіки, але не через розвиток сировинної експортно орієнтованої моделі, а за рахунок внутрішнього споживання, за рахунок розширення переробки сировини. Адже в країні останнім часом відзначається різке зменшення рівня споживання за деякими видами продукції. Рівень споживання значної її частини набагато нижчий від науково обґрунтованої норми. Особливо складною нині залишається ситуація у галузі тваринництва, що відповідно призводить до нестачі білків в раціоні великої частини нашого населення.

Проведення земельної реформи повинно стимулювати зростання рівня благополуччя людей. Потрібно вирішувати проблеми кредитування економіки, запровадження інноваційних та альтернативних методів господарювання, державної підтримки.

Отже, проблеми земельної реформи багатогранні й дуже складні. Тут потрібно користуватися народною мудрістю: сім раз відміряй, один – відріж. Суспільство очікує мудрих державних кроків щодо реформування аграрного сектору, відродження духовної національної основи українського села.

2.3.3. Tax contributions / Сутність податків та їх вплив на суспільний добробут

Одним із важливих питань сьогодення є розбудова податкової системи, яка повинна сприяти розвитку галузей економіки та забезпечувати зростання добробуту громадян. Створення ефективного податкового механізму держави визначається правильним вибором стратегічних та поточних цілей податкової політики, оптимальним вибором інструментів державного фіскального впливу щодо досягнення конкретних результатів.

Податки являють собою ефективний інструмент державного регулювання ринкової економіки, що застосовується в усіх розвинених країнах світу. З одного боку податки виступають головним джерелом державних доходів, тоді як з іншого – важелем державного впливу на економічні процеси в країні.

Здійснюючи податкове регулювання економіки, держава шляхом зміни обсягу податкових надходжень, ставок податків, форм і методів оподаткування, застосування податкових пільг може суттєво впливати на процеси розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту між окремими секторами економіки, регіонами та верствами населення.

Податкове законодавство України динамічне, складне, а податкова система характеризується надзвичайним розростанням неформальних зв'язків, корупцією, що призводить до поляризації інтересів держави і платника податків та підвищення трансакційних витрат оподаткування. І прийняття у 2010 році Податкового кодексу України не зняло цих проблем.

Дія податків на суспільний добробут є неоднозначною. Запровадження податків викликає зміну відносних цін суспільних благ і в подальшому породжує ефект розподілу тягаря оподаткування через ринковий механізм. Важлива роль у цьому ефекті

відводиться ринку та конкуренції, який через зміщення попиту або пропозиції впливає на ціни. Оскільки внаслідок запровадження податку у платників виникають податкові зобов'язання, то ціна, яку сплачуватиме за товар покупець, перевищуватиме ціну, яку отримуватиме за свій товар виробник. Отже, в умовах ринку відбувається переміщення податкового тягара з одних учасників ринку на інших та зміна кола платників податку – тягар податку зміщується із законодавчо визначеної сфери податкових зобов'язань на економічну сферу дії податку. Такі процеси відбуваються у зв'язку із взаємозалежністю учасників ринку та можливістю змінювати поведінку один одного під час укладання угод купівлі-продажу керуючись, при цьому, особистими інтересами. Якщо в результаті оподаткування блага його купівля стає невигідною для споживача за ціною, якої вимагає виробник, він відмовлятиметься від угоди з ним, що призводитиме до втрат останнього та зміни його економічної поведінки.

У сфері оподаткування перетинаються інтереси держави з інтересами платників: суб'єктів господарювання та громадян. З огляду на пріоритетність фіскальної функції податків, держава зацікавлена у збільшенні загальної суми податків, що надходить у бюджети всіх рівнів. Однак надмірне підвищення податкового навантаження (пріоритет інтересів держави) позбавляє платників стимулу до розвитку й розширення масштабів діяльності, що веде до таких негативних наслідків, як зниження підприємницької ініціативи й стагнація, ухилення від оподаткування та тіньової економіки.

Інтереси платників податків навпаки полягають у мінімізації витрат, у тому числі й витрат на сплату податків. Тому лібералізація оподаткування через зниження податкового навантаження об'єктивно сприяє зміцненню фінансової бази платників податків, насиченню ринку товарами і послугами та створенню конкурентного середовища. Зростають теж витрати на оплату праці, що забезпечує підвищення рівня добробуту працюючих осіб і їх споживання. Все це стимулює розширення сукупного попиту, що є найважливішим чинником стабільного економічного розвитку. Кількісно оцінку виконання податками фіскальної функції можна здійснити за допомогою податкового коефіцієнта, що являє собою частку податків (загальну суму податкових надходжень до консолідованого бюджету і державних позабюджетних фондів) у ВВП. Податковий коефіцієнт характеризує рівень розподілу ВВП через бюджет (табл. 2.3.2).

Таблиця 2.3.2.

Склад та структура доходів Зведеного бюджету України

Доходи	2005р	2010р	2015р	2015 р. до 2005 р., +/-
Податкові надходження	73,1	74,5	77,9	4,8
податок на доходи фізичних осіб	12,9	16,2	15,3	2,4
податок на прибуток підприємств	17,5	12,9	6,0	-11,5
рентна плата та плата за використання природних ресурсів	3,0	4,0	6,4	3,4
податок на додану вартість	25,2	27,5	27,4	2,2
акцизний податок	5,9	9,0	10,8	4,9
мито	4,9	2,3	6,2	1,3
місцеві податки	0,4	0,3	4,1	3,7
Неподаткові надходження	23,7	23,5	21,5	-2,2
Доходи від операцій з капіталом	2,1	1,0	0,3	-1,8
Цільові фонди	1,0	0,9	0,1	-0,9
Усього доходів	100,0	100,0	100,0	x
Рівень розподілу ВВП через бюджет, %	31,6	32,5	34,1*	-

* За 9 місяців 2015 р.

Порівняти рівень податкового навантаження в Україні можна через зіставлення податкового коефіцієнта в Україні та країнах Європейського Союзу. У відсотковому відношенні до ВВП, у 2014 р. податкові надходження (включаючи чисті соціальні внески) в Європейському Союзі (ЄС-28) становили 40,0% від ВВП і 41,5% ВВП у зоні євро (EA-19). Порівняно з 2013 р. це являє собою збільшення на 0,1 відсоткових пункти (в. п.) в ЄС-28 і 0,3 в. п. в EA-19.

У 2014 році податкові надходження склали близько 89% від загального доходу державного управління в Європейському Союзі.

Якщо ж співвіднести податкове навантаження в Україні, то його рівень у 2014 р. на 7,6 відсоткових пункти нижче середнього значення країн Європейського союзу і відповідає показникам таких країн, як Словаччина (31,2%), Естонія (32,5) та Польща (33%).

Із позицій фіскальної функції податків важливим є питання, від чого залежить ефективність її виконання. Вперше науково обґрунтовану відповідь на нього спробував дати А. Лаффер, описавши залежність між податковими надходженнями до бюджету і ставкою оподаткування. Ця залежність описана за допомогою кривої, що отримала назву – «крива Лаффера» (рис. 2.3.1.).

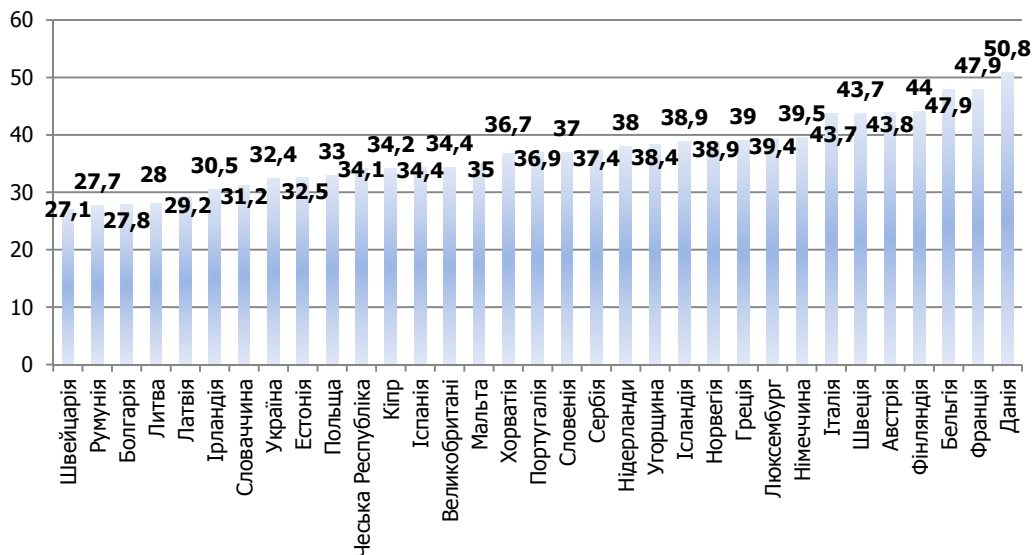

Рис. 2.3.1. Рівень податкового навантаження в країнах ЄС та Україні у 2014 р., %

Сутність процесів, названих ефектом Лаффера, полягає в тому, що із зростанням величини податкової ставки зростають і надходження до бюджету держави, однак швидкість їх зростання поступово уповільнюється внаслідок звуження податкової бази. Сягнувши максимального значення, податкові надходження починають зменшуватися і при рівні оподаткування 100% падають до нуля.

Розвиток податкової системи зумовив різноманітність структури податків і, відповідно, роль кожного із них у системі регулювання. Теорія оподаткування передбачає класифікацію податків залежно від специфічних особливостей кожного з них. Найбільш поширеним є поділ податків на прямі та непрямі, що враховує регулюючі можливості кожного з них.

Непрямі податки за своєю сутністю – це податки на споживання. Отже вони відіграють незначну регулюючу роль, проте надійно формують доходи бюджету, забезпечують його стабільність. Мобілізація непрямих податків дозволяє опосередковано

оподатковувати ті доходи, які приховуються від податку на доходи. Але разом із тим непрямі податки мають ряд недоліків: сприяють підвищенню цін, не повною мірою враховують платоспроможність платників, обмежують споживання.

Прямі податки здебільшого виконують регулюючі функції щодо розвитку підприємництва і тому в них об'єктивно закладені суттєві стимулюючі можливості. Цим пояснюється широке використання та вдосконалення механізму їх сплати в країнах, орієнтованих на розширення та підвищення ефективності суспільного виробництва.

Податки впливають на зміну структури попиту та споживання. Вони не лише дещо коригують, а й вирівнюють виробничий та особистий попит і споживання. Однак саме за рахунок податків держава створює фонд грошових ресурсів, за допомогою якого розширює державний попит і споживання.

Податки найтісніше пов'язані з соціальним життям будь-якого індивіда сучасного суспільства. Тому держава як основний суб'єкт регулювання соціально-економічної політики за допомогою інструментів податкової системи повинна забезпечити баланс інтересів суспільства.

Проте сучасний стан податкової системи України є далекий від оптимального і їй притаманні певні недоліки. По-перше, вона стримує економічний розвиток держави внаслідок великого податкового навантаження на бізнес. Не зважаючи на зменшення загальної кількості податків реально більшість із них включена в уже існуючі платежі. Все це впливає на формування несприятливого інвестиційного клімату України. Система формування державних доходів має в основному фіскальний характер, а регулююча функція податків не є орієнтованою на стабільне економічне зростання. Цей недолік значно знижує рівень конкурентоспроможності вітчизняної податкової системи серед країн ЄС.

По-друге, податковій системі України притаманні заплутані правила адміністрування податків.

По-третє, недосконалість податкового законодавства, що характеризується в певних випадках неоднозначністю трактування прав та обов'язків платників податків.

По-четверте, вітчизняні інститути оподаткування недостатньо дієві, про що свідчить зростаюче невдоволення суб'єктів підприємницької діяльності та масштабність корупції на державному і місцевому рівнях.

Враховуючи ці недоліки, можна відзначити, що податкова система України характеризується необґрунтованими підходами щодо справляння податків, і не в змозі відповідати сучасним вимогам суспільства, а деякою мірою частково викликає деструктивний ефект економіки нашої держави.

2.3.4. Податкове регулювання аграрного сектору економіки

Процес управління податковою системою полягає в тому, що уповноважені органи перш за все обирають напрям функціонування та розвитку податкової системи, який виражається в податковій політиці.

В основі використання оподаткування як одного з найважливіших важелів економічної політики держави знаходиться властива податкам регулююча функція (рис. 2.3.2).

Податкова політика являє собою невід'ємну складову загальної економічної політики держави, реалізація якої насамперед пов'язана з наповненням дохідної частини Державного бюджету, тому її вважають складовою бюджетно-податкової політики держави. За своєю сутністю **податкова політика є діяльністю держави у**

сфері формування і використання податків, яка полягає у відпрацюванні концепції їх розвитку і принципів організації.

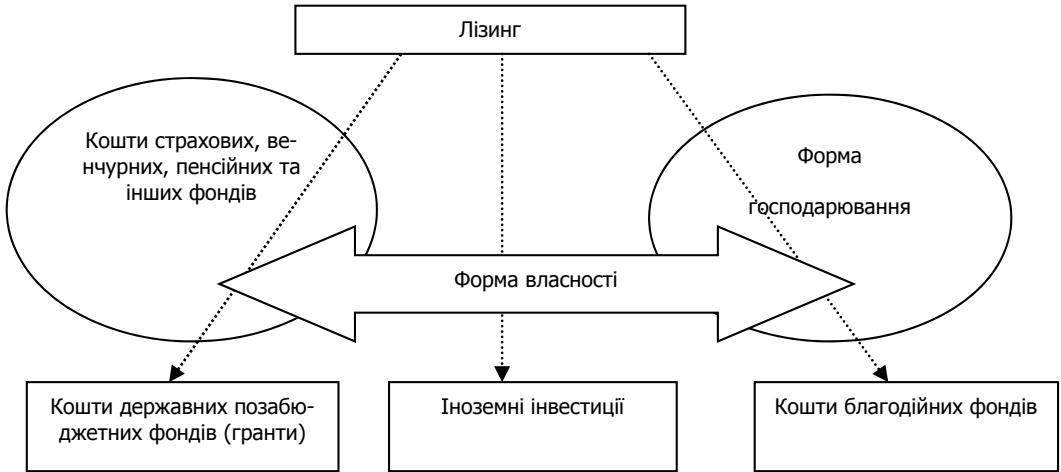

Рис. 2.3.2. Вплив податкової політики на баланс інтересів держави і платників податків.

Податкова політика реалізується через **податковий механізм – сукупність організаційно-правових норм і методів управління оподаткуванням**. Тобто він являє собою способи і методи податкових відносин держави і платників податків, за допомогою яких реалізується податкова політика.

Під **податковим регулюванням розуміють цілеспрямований вплив держави на учасників економічних відносин через використання засобів та інструментів податкової політики**. Таким чином, завданням державної податкової політики є встановлення такого оптимального рівня й умов оподаткування, які забезпечують баланс інтересів держави і платників.

Податкове регулювання реалізується через систему принципів, які уособлюють собою органічне поєднання принципів державного регулювання економіки та принципів податкової політики (рис. 2.3.3).

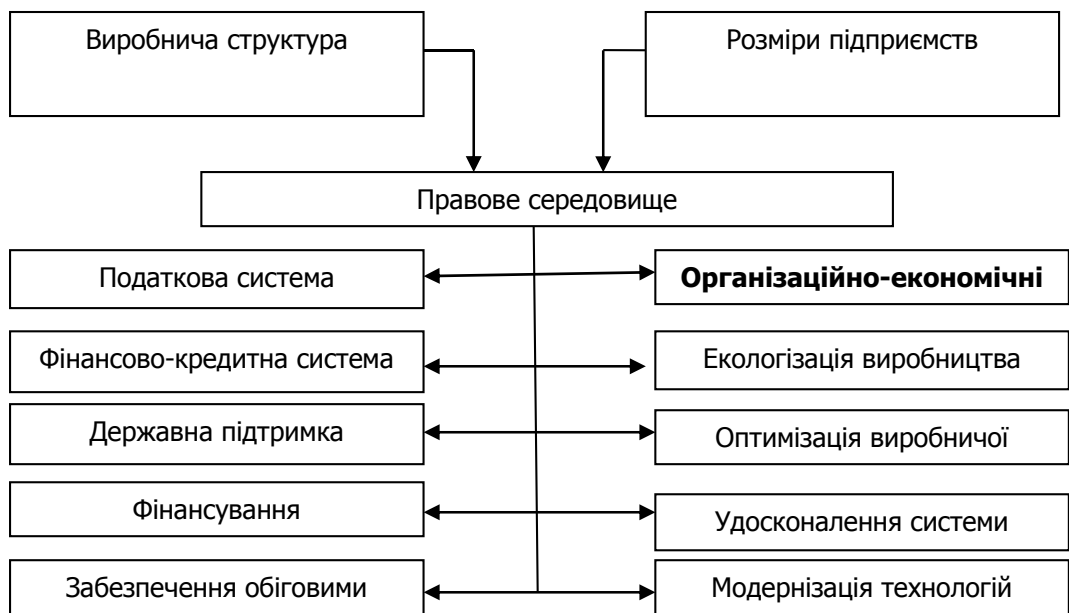
Принцип наукової обґрунтованості передбачає врахування вимог об'єктивних економічних законів, сучасного стану економічного, політичного і соціального життя суспільства, національних особливостей.

Принцип узгодження інтересів поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян.

Принцип системності ґрунтується на системних засадах у розв'язанні економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних та інших проблем.

Принцип комплексності передбачає, що податкове регулювання має застосовуватися в комплексі з іншими прямими та непрямими методами державного регулювання, такими як митно-тарифне регулювання, державна політика ціноутворення, бюджетна політика, ліцензування певних видів господарської діяльності, монетарна політика тощо.

Принцип пріоритетності передбачає чітке визначення пріоритетів податкового регулювання тобто основних соціально-економічних проблем розвитку країни, на вирішенні яких через податкові заходи слід зосередитися державі в конкретний момент часу.

2.3.3. Принципи податкового регулювання

Принцип раціонального поєднання стратегічного та тактичного цілей у податковому регулюванні. Залежно від характеру цілей податкової політики податкове регулювання може мати стратегічний або тактичний характер, що певною мірою пов'язує його з принципом пріоритетності.

Принцип законодавчого врегулювання полягає в тому, що всі інструменти державного регулювання у сфері оподаткування мають бути чітко регламентовані відповідними законодавчими актами.

Принцип адаптації передбачає коригування впливу держави на соціально-економічні процеси залежно від внутрішніх та зовнішніх умов розвитку країни на основі безперервного аналізу дієвості й ефективності заходів податкового регулювання.

Принцип мінімальної достатності полягає в тому, що держава повинна виконувати тільки ті функції, які не може забезпечувати ринок.

Принцип ефективності податкового регулювання означає порівнянність витрат бюджетів та витрат, пов'язаних з податковим адмініструванням заходів податкового регулювання, з результатами державного втручання в економіку засобами податкової політики.

Податкове регулювання може реалізуватися за допомогою спеціальних інструментів, вбудованих у систему оподаткування в цілому, і в кожний податок окремо. З погляду характеру їх дії **інструменти податкового регулювання** можна поділити на три групи:

- системні;
- комплексні;
- локальні.

До інструментів **системного характеру** відносять засоби податкового регулювання, вбудовані в систему оподаткування:

- загальний рівень оподаткування;

– застосування альтернативних систем оподаткування до яких відносять спрощену систему оподаткування (для сільськогосподарських підприємств: єдиний податок 4-ї групи). Ця система має галузеву спрямованість і є інструментом державної підтримки сільськогосподарських товаро-виробників. При її застосуванні змінюється структура податкових платежів платників податків.

Комплексний характер мають інструменти податкового регулювання, які одночасно стосуються декількох податків, що створює спеціальний режим оподаткування для певних груп платників. До них можуть бути віднесені спеціальні режими оподаткування, що вводяться за галузевою ознакою. Вони, по суті, являють собою комплекс пільг, що вводяться одночасно за декількома різними податками, одержувачами яких виступають суб'єкти господарювання однієї галузі або платники, що здійснюють певний вид діяльності. У сільському господарстві такими інструментами є спеціальний режим оподаткування ПДВ діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства (рис. 2.3.4.)

Спецрежим ПДВ дозволяв забезпечувати підтримку галузі у розмірі € 20-25 на один гектар.

Блок 1

Посилення податкового навантаження в загальному випадку є чинником, який стримує економічну активність і процеси нагромадження, а також створює умови для прискореного розвитку тіньової економіки. Так, збільшення розміру ставок єдиного податку 4-ї групи й індексація нормативної грошової оцінки землі у 2015-2016 рр., призвело до підвищення податкового навантаження на 1 га сільськогосподарських угідь у 40 разів. Тобто, в 2014 р. це було 6 грн/га, в 2015 р. – 120-130 грн/га, в 2016 р. – 216 грн / га.

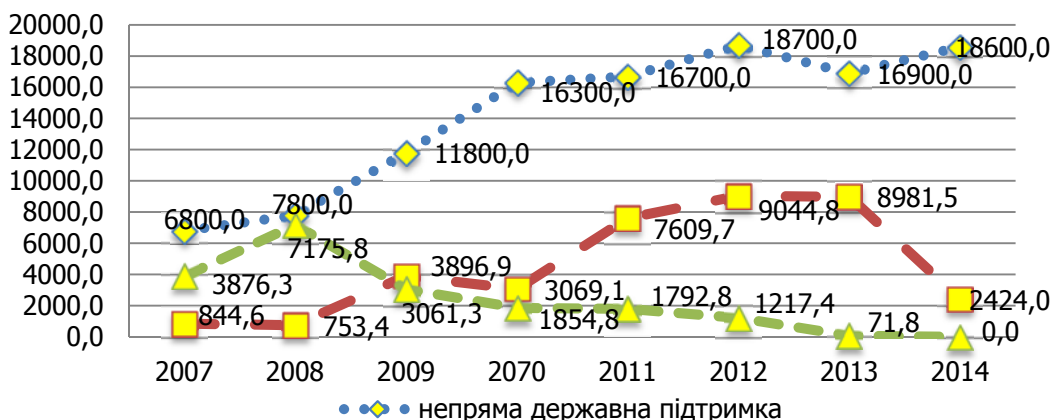

Рис. 2.3.4. Динаміка обсягів державної підтримки АПК України за рахунок коштів державного бюджету та непрямої підтримки (за рахунок ПДВ), млн грн

Локальні інструменти податкового регулювання пов'язані з реалізацією регуляторного потенціалу кожного окремого податку, що визначається вибором поєднання елементів податку й відповідним порядком обчислення податкових зобов'язань. До таких належать інструменти, пов'язані з об'єктом оподаткування, визначенням складу платників податку, розмір ставки податку, порядок обчислення

бази оподаткування та податкові пільги. Сучасна фінансова наука в податковому регулюванні віддає перевагу ставкам податків порівняно з пільгами, обґрунтовуючи це тим, що ставки податків не призводять до викривлення ринкового розподілу ресурсів. Проте світовою практикою підтверджено необхідність впровадження податкових пільг за умови зваженого підходу до встановлення та їх економічної ефективності. Сутність податкової пільги розкривається в самому механізмі її надання та зводиться до повного або часткового звільнення платників податків від сплати податку.

Під **податковою пільгою** розуміють встановлений законодавством виняток із загальних правил оподаткування, що надає платнику можливість зменшити суму податку (збору), яка підлягає сплаті, або звільняє його від виконання окремих обов'язків та правил, пов'язаних з оподаткуванням.

У Податковому кодексі України визначено, що податкова пільга – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку і збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності визначених підстав. Такими підставами є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Податкова пільга надається шляхом:

а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;

б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;

в) встановлення зниженої ставки податку та збору;

г) звільнення від сплати податку та збору.

Класифікація податкових пільг наведена в табл. 2.3.3.

Таблиця 2.3.3.

Класифікація податкових пільг

Класифікаційна ознака	Вид податкових пільг
За характером цілей державної податкової політики	Соціальні
	Економічні
За призначенням	Стимулюючі
	Підтримуючі (протекціоністські)
За цільовим використанням коштів	Цільові
	Нецільові
За суб'єктами впливу	Спрямовані на кінцевого споживача
	Спрямовані на суб'єктів господарювання
За часом дії	Період застосування не визначений
	Тимчасові
За компетенцією встановлення	Загальнодержавні
	Встановлені органами місцевого самоврядування
За формою надання	Звільнення від оподаткування окремих категорій платників
	Зменшення об'єкта оподаткування
	Зменшення бази оподаткування
	Зменшення ставок податків
	Застосування спеціальних методів податкового обліку
	Зміна податкового періоду
	Зменшення суми податкового зобов'язання
	Відстрочення (розстрочення) сплати податкових зобов'язань

Джерело: Податковий менеджмент : Підручник / [Ю. Б.Іванов, А. І. Крисоватий, А. Я. Кізіма, В. В. Карпова]. – К.: Знання, 2008. – 525 с.

Результатом застосування податкових пільг може бути повне або часткове зменшення суми податкових зобов'язань платника податку, а також покращення фінансових показників його діяльності без зміни суми податку, що підлягає сплаті до бюджету. Характерні ознаки податкових пільг, поряд з іншими інструментами податкового регулювання, можна систематизувати наступним чином: обмежена сфера застосування, стимулююче спрямування, екстериторіальність, мобільність.

Більш глибоке розуміння сутності податкової пільги може дати її кількісна формулізація. Нехай Π_1 – фактично сплачений податок (реальний податок) за ставкою c_1 , яка менше за c_0 – базову ставку податку. Тоді база оподаткування дорівнюватиме $BO_1 = \frac{\Pi_1}{c_1}$. Виходячи з цього, потенційна сплата податку (номінальний податок) буде дорівнювати $\Pi_0 = BO_1 \times c_0$. Різниця між номінальним і реальним податком буде дорівнювати сумі податкових пільг:

$$\Pi_0 - \Pi_1 = \frac{\Pi_1}{c_1} \times c_0 - \Pi_1 = \frac{\Pi_1 \times (c_0 - c_1)}{c_1} = \Delta\Pi.$$

Звідси розмір податкової пільги буде визначатися так:

$$\Delta\Pi = \frac{\Pi_1 \times (c_0 - c_1)}{c_1} = BO_1(c_0 - c_1).$$

Таке припущення буде виконуватися за умови, що база оподаткування залишається незмінною.

Отже, упровадження податкових пільг повинне передбачати досягнення окремо визначених для кожної пільги цілей, якими можуть бути: покращення прогресивності оподаткування, забезпечення більшої ефективності структури податків, стимулювання споживання, стимулювання інвестицій.

Методичні підходи до оцінки ефективності податкового регулювання

Значення для держави і платників податків податкового регулювання можна дослідити за допомогою оцінки його ефективності.

Податкове регулювання розвитку галузей економіки, в ідеалі повинно сприяти зростанню основних економічних показників отримувачів пільг (збільшення зайнятості, прибутковості, інвестицій, інновацій, продуктивності праці тощо). Таке зростання на макрорівні проявляється в зростанні ВВП країни, а відповідно, з певним лагом, і податкових надходжень до бюджету.

З цієї точки зору необхідно виділити критерії ефективності податкового регулювання (рис. 2.3.5).

Бюджетний ефект податкової пільги проявляється не тільки в майбутньому збільшенні доходів бюджету, отриманих за рахунок розширення податкової бази (податкових баз) в результаті дії пільги, а й в економії бюджетних коштів, які раніше витрачалися на вирішення соціально-економічних завдань і які внаслідок дії пільги стали вирішувати самі підприємства.

Під **бюджетною ефективністю** податкового регулювання розуміють різницю між запланованими до отримання податковими надходженнями, обрахованими в умовах надання преференцій, та розрахунковою сумою податкових надходжень за відсутності пільг. Якщо вказане значення є позитивним, то результат має бюджетну ефективність, якщо значення від'ємне – то бюджетна ефективність відсутня.

Рис. 2.3.5. Критеріальні ознаки визначення ефективності податкового регулювання

Оцінка бюджетної ефективності може проводитися на основі розрахунку кількісних показників:

– порівняння витрат бюджету від надання пільг і приросту доходів (економії витрат) бюджету у зв'язку з наданням податкових пільг:

$$E_6 = \frac{ПН_t - ПН_{t-1}}{П_t},$$

де E_6 – коефіцієнт бюджетної ефективності;

$ПН_t$ – обсяг податкових надходжень до бюджету за звітний період;

$ПН_{t-1}$ – обсяг податкових надходжень до бюджету за період, що передує звітному;

$П_t$ – обсяг податкових пільг, що надаються в звітному періоді.

При значенні більше або дорівнює 1,0 бюджетна ефективність податкових пільг визнається прийнятною (достатньою). При значенні менше 1,00 бюджетна ефективність податкових пільг визнається недостатньою (низькою).

– порівняння витрат бюджету на здійснення підтримки у формі пільги та альтернативних варіантів організації даної підтримки;

– розрахунку суми чистих наведених надходжень до бюджету від категорії платників податків, якій надано пільгу;

– додавання приросту доходів у результаті збільшення податкової бази по кожному виду пільг і збільшення фонду оплати праці і зниження витрат бюджету;

– порівняння витрат бюджету за оцінюваний період і витрат бюджету за попередній період.

Під соціальним ефектом податкових пільг слід розуміти підвищення рівня життя населення, збереження та розвиток соціально значущих сфер діяльності, формування сприятливих умов життєдіяльності для соціально незахищених верств населення, збереження і

створення нових робочих місць, що є результатом податкового регулювання. Точний розрахунок соціального ефекту доволі утруднений. Для ряду пільг чисто виробничої спрямованості цей ефект буде практично відсутнім (наприклад, звільнення від оподаткування ПДВ ввезення на територію держави технологічного обладнання, аналоги якого там не виробляються, не супроводжуватиметься яким-небудь помітним соціальним ефектом). У цьому випадку соціальний ефект для таких пільг буде нульовим.

Соціальний ефект може бути представлений як підсумок перевищення соціальних показників в умовах надання пільги за період t над відповідними показниками в умовах її відсутності. Для того, щоб соціальний ефект мав місце, ця різниця повинна бути більшою за суму податкових витрат за цей самий період: $CE > \sum_{i=1}^t ПВ^t$. Логіка вимоги позитивної різниці полягає в тому, що за її відсутності бюджету вигідніше буде самому досягти даного ефекту на гроші, які мають надійти у вигляді податку за умови відсутності згаданої податкової пільги.

$$CE = \sum_{i=1}^t СП_{\Pi}^t - \sum_{i=1}^t СП_{\delta/\Pi}^t$$

де CE – соціальний ефект податкової пільги;

$\sum_{i=1}^t СП_{\Pi}^t$ – сума вартісних оцінок соціальних показників, обрахована в умовах надання пільги, за період t років;

t – період часу від моменту введення до закінчення прояву ефекту дії даної пільги;

$\sum_{i=1}^t СП_{\delta/\Pi}^t$ – сума вартісних оцінок соціальних показників, обрахована в умовах відсутності пільги, за період i років.

У тих випадках, коли між соціальними показниками і пільгами соціальної спрямованості важко встановити сувору відповідність (зокрема, коли динаміку соціальних показників зумовлює односпрямовану дію не однієї, а кількох пільг), необхідно соціальний ефект рахувати за кількома пільгами, а потім ділити його на кількість пільг, що його формують.

$$CE = \frac{\sum_{i=1}^t СП_{\Pi}^t - \sum_{i=1}^t СП_{\delta/\Pi}^t}{n}$$

де n – кількість пільг, що формують даний соціальний ефект.

Соціальна ефективність податкової пільги являє собою відношення соціального ефекту від надання пільги, отриманого в періоді t , коли проявляється реальний ефект від дії цієї пільги, до суми податкових витрат цього самого періоду t .

$$E_{\text{соц}} = \frac{CE}{\sum_{i=1}^t ПВ^t} = \frac{\sum_{i=1}^t СП_{\Pi}^t - \sum_{i=1}^t СП_{\delta/\Pi}^t}{\sum_{i=1}^t ПВ^t}$$

де $E_{\text{соц}}$ – соціальна ефективність податкової пільги;

$\sum_{i=1}^t ПВ^t$ – сума податкових витрат по даній пільзі за період t .

Якщо $E_{\text{соц}} < 1$, то аналізована податкова пільга соціально неефективна, якщо $E_{\text{соц}} = 1$, тобто вартісний приріст соціальних показників дорівнює податковим витратам, це означає, що дана пільга є соціально нейтральною, і тільки, якщо $E_{\text{соц}} > 1$, тобто вартісний приріст соціальних показників перевищує податкові витрати, така пільга соціально ефективна.

Економічний ефект податкової пільги проявляється у збільшенні фінансових ресурсів платника податків, які перебувають у його розпорядженні у зв'язку з відсутністю необхідності перераховувати ці кошти в бюджет держави у вигляді податків. Такий ефект може проявлятися у випереджаючій динаміці інвестицій в основний капітал, у розширенні та оновленні виробництва і технологій з метою збільшення обсягів

виробництва, випуску конкурентоспроможної продукції та створенні нових робочих місць (у тому числі модернізованих), збільшенні прибутку.

Усі показники обчислюються за період t , при цьому, звичайно, вони повинні дисконтуватися до одного періоду. Якщо отриманий результат позитивний і більший за суму податкових витрат, то надання цієї пільги має економічний ефект, якщо менше – то ні: $EE > \sum_{i=1}^t PV^t$.

$$EE = \sum_{i=1}^t IK_{\pi}^t - \sum_{i=1}^t IK_{\delta/\pi}^t$$

де EE – економічний ефект податкової пільги;

$\sum_{i=1}^t IK_{\pi}^t$ – інвестиції в основний капітал (або інший показник) платника податку, розраховані в умовах надання пільги, за період t років;

t – період від моменту введення до закінчення прояву ефекту пільги;

$\sum_{i=1}^t IK_{\delta/\pi}^t$ – інвестиції в основний капітал (або інший показник) платника податку, розраховані в умовах відсутності пільги, за період t років.

Економічна ефективність податкової пільги являє собою відношення економічного ефекту від надання пільги, отриманого в періоді t , коли проявляється реальний ефект від дії цієї пільги, до суми податкових витрат цього самого періоду t .

$$E_{ек} = \frac{EE}{\sum_{i=1}^t PV^t} = \frac{\sum_{i=1}^t IK_{\pi}^t - \sum_{i=1}^t IK_{\delta/\pi}^t}{\sum_{i=1}^t PV^t}$$

де $E_{ек}$ – економічна ефективність податкової пільги;

$\sum_{i=1}^t PV^t$ – сума податкових витрат за період t .

Якщо $E_{ек} < 1$, то аналізована податкова пільга економічно неефективна, якщо $E_{ек} = 1$, тобто вартісний приріст економічних показників дорівнює податковим витратам, отже, дана пільга економічно нейтральна, і тільки, якщо $E_{ек} > 1$, тобто вартісний приріст економічних показників перевищує податкові витрати, така пільга економічно ефективна.

Доцільно буде також застосування додаткових показників: співвідношення податкової підтримки до прибутку від звичайної діяльності до оподаткування та обсягів реалізованої продукції; сума податкової підтримки з розрахунку на одного штатного працівника галузі (господарства); співвідношення суми податкової підтримки та інвестицій в основний капітал; співвідношення суми чистого прибутку після вирахування податків до загального обсягу інвестицій в основний капітал; компенсаційне заміщення податкової підтримки та чистого прибутку підприємств (як відношення податкової підтримки та чистого прибутку галузі (підприємства) до обсягу інвестицій та інновацій).

Зазначене дозволяє провести об'єктивну оцінку економічної ефективності заходів податкової політики. Великі обсяги податкових пільг значно впливають на рівень доходів та рентабельності виробництва, на конкурентоспроможність товаровиробників та інші показники їх діяльності.

2.3.5. Food security, food safety, bio products

Питанню продовольчої безпеки відводиться важливе місце в концепціях національної безпеки усіх країн світу. З огляду на прагнення України інтегруватися у європейське співтовариство порушена проблема набуває особливого значення. Як переконує світова практика, лише та держава, яка може гарантувати забезпечення населення продуктами харчування в будь-яких умовах, здатна проводити незалежну зовнішню політику. Стратегічними цілями аграрної політики на сучасному етапі є:

- забезпечення виробничої діяльності суб'єктів підприємництва з метою нарощування обсягів виробництва продукції відповідно до потреб населення України і світового ринку⁸⁶;
- регулювання цінової доступності споживача до продуктів харчування⁸⁷;
- досягнення показників якості продуктів харчування⁸⁸].

Нині у більшості розвинених країн світу сформована відповідна законодавча база й розроблені окремі фінансово-економічні та організаційно-технологічні заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки. Прийнятий ще у 1979 р. Закон про «Продовольчу безпеку», а потім «Bill of farmers» у США та САП ЄС уже протягом кількох десятиріч визначають їх зобов'язання щодо власної продовольчої безпеки та надання допомоги іншим країнам. Подібну практику стосовно продовольчої безпеки проводять також країни-члени СНД. Так, Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 10 березня 2004 року № 252 було прийнято «Концепцію національної продовольчої безпеки Республіки Білорусь»⁸⁹, Указом президента Російської Федерації № 120 від 30 січня 2010 року затверджено доктрину Продовольчої безпеки Російської Федерації. Рішенням міжпарламентської асамблеї Євразійського економічного співтовариства від 6 квітня 2010 року № 11-12 затверджено типовий проект Закону «Про продовольчу безпеку держав-членів ЄврАзЕС», відповідно до якого 29 грудня 2010 року в Таджикистані прийнято також відповідний закон⁹⁰.

Поряд із самозабезпеченими продовольством країнами у багатьох інших існують значні продовольчі проблеми, породжені як загальноекономічним характером стану їхніх економік, так і особливими умовами розвитку сільського господарства. На фоні стрімко зростаючих цін на продовольство протягом останніх трьох років узагальнена проблема бідності у країнах світу визначається рівнем доходів населення, а відповідно й можливістю купівлі продуктів харчування. Згідно з визначеним ФАО індикатором бідності у розмірі 1,5 дол. США щоденного доходу, станом на 2010 р. близько 1 млрд осіб світу віднесено до населення, яке голодує або хронічно недоїдає⁹¹. За оцінками експертів ООН, в екстремому постачанні продовольства із-за кордону мають потребу 36 країн світу, з них двадцять одна розташована в Африці, десять – в Азії, ще п'ять – у Центральній та Південній Америці⁹².

Проблема харчової безпеки не є новою для глобалізованого світу. Причинами зменшення рівня продовольчої забезпечення і стрімкого зростання цін на сільсько-господарську продукцію визначено кілька: по-перше, це зміна клімату, яка дедалі частіше виявляється у збільшенні кількості ураганів, посух, злив, циклонів і вітрів та виверженні вулканів; по-друге, невпинне зростання до останнього часу цін на нафту

⁸⁶ Про сільське господарство України: Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/?12119>. – Назва з екрану.

⁸⁷ Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=8370-1&skl=7. – Назва з екрану.

⁸⁸ Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=771%2F97-%E2%F0>. – Назва з екрану.

⁸⁹ Концепція національної продовольчої безпеки Республіки Білорусь: затверджена Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 10 березня 2004 р. № 252.

⁹⁰ Про продовольчу безпеку держав-членів Євразес: типовий проект Закону, затверджений рішенням міжпарламентської асамблеї Євразійського економічного співтовариства від 6 квітня 2010 № 11–12.

⁹¹ Статистичний щорічник ФАО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fao.org, ФАО назва з екрану – Statistical Yearbook 2010.

⁹² Статистичний щорічник ФАО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fao.org, ФАО назва з екрану – Statistical Yearbook 2010.

і газ, продукти переробки яких є важливими складовими ресурсами сільськогосподарського виробництва; по-третє, збільшення сукупного світового попиту на харчові продукти нерозривно пов'язано із збільшенням чисельності населення планети, яке уже досягло 7 млрд осіб. Крім того, світ поступово (переважно за рахунок Китаю та Індії) переорієнтовується на споживання не лише рису, а й м'яса, виробництво якого без зернових неможливе; по-четверте, розвиток біоенергетики через розширення посівів технічних культур, а також використання значної частини ринку зерна на виробництво біоетанолу суттєво звужує світову виробничу базу зернового господарства; по-п'яте – невідповідність принципів ГАТТ/СОТ вимогам сьогодення призводить не до збільшення заходів державної підтримки сільського господарства, а навпаки – до суттєвого їх обмеження, що спостерігалось при вступі України до СОТ.

За даними експертів ФАО, протягом 1990–2013 рр. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції зросли на 22,5 %, при цьому в розвинених країнах – лише на 0,2 % і на 3,4 % – у країнах, що розвиваються. Проте споживання за цей період на 3,7 % було більшим. Перехідні запаси зменшилися на 23,9 % і не досягають визначеної межі продовольчої безпеки (рис. 2.3.5.1).

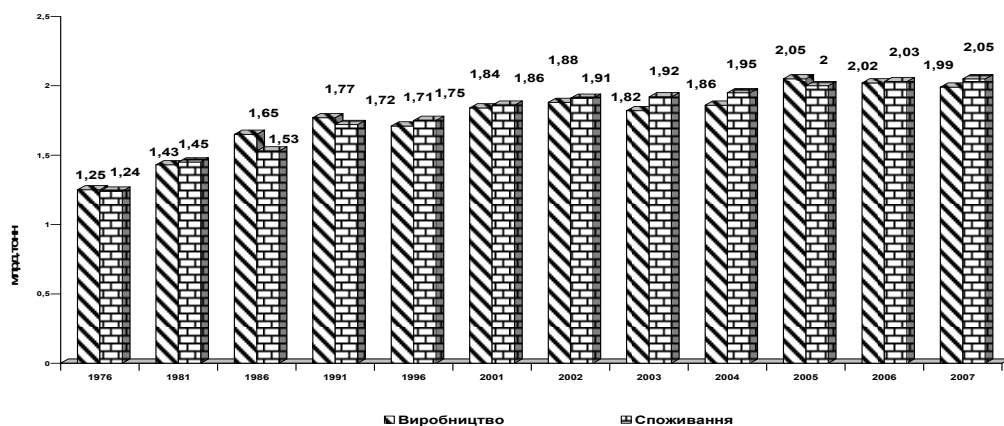

Рис. 2.3.5.1. Світові тенденції у виробництві та споживанні зерна
Побудовано автором за даними USDA

Нинішня ситуація, що склалася на світових продовольчих ринках, відмінна від тієї, якою звикли керувати уряди провідних держав світу у попередні роки. Очевидним і доказовим в умовах глобалізації стало існування «національного аграрного егоїзму», що проявляється окремими країнами в зміні структури посівів зерна та зведення його до двотоварного зернового блоку. Наприклад США, як провідний експортер зерна, а це 31 % світового експорту, в останні роки концентрує посіви зернових у напрямі нарощування площ під кукурудзою у біоетанольному сегменті та вирощує її з річним обсягом майже 350 млн т, що перевищує 40 % світового виробництва цієї культури (рис. 4.2). Обсяги виробництва двох культур – пшениці та ячменю в Австралії досягають 91 %, в Аргентині й Бразилії на сою і кукурудзу припадає відповідно від 83 до 95 % усього зернового балансу [275].

До останнього часу вихід із світової продовольчої кризи вбачався у збільшенні фінансування Світової продовольчої програми (World Food Programm – WFP). Бюджет цієї гуманітарної організації, діяльність якої спрямована на боротьбу з голодом у світі,

формується через добровільні внески та пожертви країн, окремих юридичних і фізичних осіб. Так, лише у 2009 р. він становив близько 6 млрд дол. США, а це приблизна вартість українського експорту зернових (табл. 2.3.5.1).

Таблиця 2.3.5.1.

Участь країн у світовій продовольчій програмі ООН – WFP, 2009 рік

Країна	Видатки, тис. дол. США	Частка, %
1. Пакистан	214356	17,15
2. Ефіопія	88416	7,07
3. ПАР	65739	5,26
4. Україна	63644	5,05
5. Індонезія	60234	4,82
6. Російська Федерація	56378	4,51
7. Франція	54870	4,39
8. Бельгія	51272	4,10
9. Туреччина	40492	3,24
10. Італія	34386	2,75
11. Уганда	33445	2,68
12. Палестина	30856	2,47
13. Індія	29489	2,36
14. Малайзія	23454	1,88
15. Канада	22077	1,77
Усього по 15 країнах	869109	69,53

Розраховано за даними FAO

Закупівля продовольства здійснюється на умовах тендерів, товари не обкладаються митом і не оподатковуються. Важливо зазначити, що вартість продовольства, яка експортувалася у 2009 р. з України в межах згаданої програми, а це пшениця, кукурудза і горох, досягла 64 млн дол. США, або 5,1 % (четверте місце). Це більше ніж участь таких країн, як Російська Федерація, Франція або Бельгія.

Реалізуючи з 1994 року Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС у контексті стратегічного добросусідства Україна та її аграрний сектор в експортній діяльності об'єктивно орієнтується на стабільні ємні ринки країн ЄС. Для національного сільського господарства усвідомлено обраний вектор партнерства з ЄС змушує постійно підвищувати конкурентоспроможність товарів, підприємств, галузей агропромислового виробництва. Вироблені за останні понад 50 років принципи САП дають підстави сприймати сільське господарство європейських країн як високоорганізований, захищений і пріоритетний сектор економіки. Постійно змінюючись в організаційному та економічному аспектах, базовий принцип аграрної політики залишається незмінним – створення найсприятливіших умов для європейських фермерів. Основні елементи САП формуються з шести основних складових, зокрема, загальної організації аграрних ринків, підтримки цін на сільськогосподарську продукцію, прямих виплат фермерам, контролю за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, експортних субсидій і структурної політики та розвитку сільських територій.

Успішне функціонування САП ЄС побудоване як на збільшення обсягів фінансування, яке в останні роки перевищило 50 млрд євро, так і їх диверсифікації відповідно до реформ САП та вимог СОТ. При цьому заходи прямої підтримки фермерів варіюють від 0,6 до 0,4 % ВВП ЄС. Важливим і особливим з погляду формування механізму ціноутворення на продукцію сільського господарства є дія механізмів дотації та субсидування при експорті.

Зазначені економічні механізми доповнюють один одного, спочатку створюючи сприятливі умови для підтримки виробників на внутрішньому ринку, а потім створення конкуренції і на зовнішніх, і на світових ринках окремих продуктів харчування.

Наша країна є одним із найбільших гравців на ринку сільськогосподарської продукції. Зокрема, Україна увійшла до трійки найбільших експортерів зерна, в тому числі з експорту ячменю – 1-ше місце, пшениці – 6-е місце у світі. Наша держава посідає третє місце у світі з виробництва насіння соняшнику, друге – з виробництва соняшникової олії та перше – з експорту цієї продукції, утримуючи чільне місце (четверте – у 2010 р.) за виробництвом яблук, випереджаючи при цьому Німеччину.

Відомо, що в цілому на сільськогосподарську продукцію припадає значна частка у зовнішній торгівлі України. Це забезпечує їй високі місця серед інших товарних груп – протягом останніх років у середньому 10–11 %. На сьогодні сільське господарство залишається чи не єдиною галуззю економіки України, для якої характерне позитивне сальдо зовнішньої торгівлі.

Україна має достатній експортний потенціал галузей агропромислового комплексу в умовах формування зони вільної торгівлі з ЄС. Аналізуючи структуру та динаміку зовнішньої торгівлі між Україною та країнами Європейського Союзу, добре помітною є зміна торговельної орієнтації нашої країни з ринків колишнього Радянського Союзу на європейські та азійські.

Так, частка ЄС в експорті товарів УКТ ЗЕД 1-24 у 2005 р. становила, за даними Євростату, 16 % (або 903,1 млн дол. США), тоді як у 2012 р. цей показник уже досяг 25 % (4,9 млрд дол. США). Для порівняння, частка експорту до Російської Федерації у 2005 р.ці була майже 1,4 млрд дол. США, а у 2012 р. – 1,9 млрд дол. США (тобто приріст торгівлі значно менший, ніж щодо інших ринків). У загальній структурі зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС агропродовольчі товари займають доволі вагоме місце, оскільки товарообіг у 6,02 млрд євро становить майже 16 % від загального. При цьому в структурі імпорту з ЄС на товари УКТ ЗЕД 1-24 припадає 9,2 %, а в експорті до ЄС – відповідно 27, 8 %). Це у свою чергу свідчить про зростаючу важливість європейського ринку для вітчизняних виробників.

Важливим показником конкурентоспроможності галузі є її імпортозалежність. Звичайно, Україна буде залежною від імпорту кави, чаю, какао-бобів, більшості продукції рибної галузі, а також певних сегментів рослинницької і тваринницької продукції та продуктів їх переробки, які не виробляються в нашій країні зважаючи на її природно-кліматичні умови.

За основними індикаторами оцінки міжнародної конкуренто-спроможності окремих товарів, які включають виявлені торговельні переваги – RCA, торговельну спеціалізацію – TSI, інтенсивність зовнішньої торгівлі – TII і внутрішньогалузеву торгівлю – IIT, окремі види української сільськогосподарської продукції є конкурентоспроможними на ринках країн ЄС. Це підтверджує, зокрема, розрахунок показника торговельних переваг, за яким сільськогосподарська продукція України має вищі показники індикаторів, ніж аналогічна європейська продукція.

Загальновідомо, що відповідно до правил членства у СОТ для торгівлі між Україною та країнами-членами ЄС має застосовуватися режим найбільшого сприяння. Тому в торгівлі між країнами слід аналізувати пільгові ставки мита за тарифними позиціями агропродовольчої продукції, гармонізованої системи ЄС та України. Тариф Європейського Союзу заснований на гармонізованій системі 2007, при цьому агропродовольча продукція охоплює 2414 тарифних лінії. Стосовно 1372 товарних позицій агропродовольчої продукції, або 56,8 %, застосовується адвалерне мито, до решти товарів – специфічні або комбіновані види мита.

Щодо рівня захисту внутрішнього ринку в ЄС, то середня ставка адвалерного мита на продукцію тваринного походження становить 23,2 %, молочну продукцію – 49,4, зернові – 17,5, олію та насіння олійних культур – 5,5 %. Без сплати мита імпортуються майже 10 % продукції тваринного походження, 100 – бавовни, до 80 – кави та чаю, 69,6 % – насіння олійних культур. Найбільшим митом обкладаються тютюнові вироби (цигарки – 57,6 %, тютюн для паління – 74,9 %).

Таким чином, без сплати мита імпортується 29,8 % товарів агропродовольчого походження, митом на рівні до 10 % обкладається 26,2 % товарних позицій, тоді як лише 4,2 % товарних позицій Європейського Союзу мають ставки мита вище 50 %.

Митний тариф України заснований на гармонізованій системі 2002, де агропродовольча продукція охоплює 24 товарні групи та складається з 2501 тарифної лінії. У вітчизняному митному тарифі до 93,5 % агропродовольчої продукції (2338 тарифних ліній) застосовується адвалерне мито, до 163 позицій – специфічні, до 54 тарифних груп – комбіновані види мита.

Середня ставка адвалерного мита на продукцію тваринного походження становить 11 %, молочну продукцію – 10, зернові – 12,7, олію та насіння олійних культур – 8,3 %. Найвищий захист мають цукор й алкогольні та тютюнові вироби (17,5 і 15,7 % відповідно). Але слід зауважити, що це в рази менше від рівня мита в країнах ЄС. Загалом, ставки мита на агропродовольчу продукцію, що знаходяться в діапазоні до 10 %, в Україні займають 48,4% тарифних позицій, причому без сплати мита ввозиться 19,6 % агропродовольчої продукції. Разом із тим у ЄС ставки в діапазоні 25–100 % мита застосовуються на 15 % тарифних позицій, по яких в Україні практично відсутні мита. Це наочно підтверджує висновок, що наша країна застосовує значно нижчий рівень ставок.

При цьому, хоча ЄС й імпортує без сплати мита дещо більшу кількість продукції (але це зазвичай продукція, що майже не виробляється на внутрішньому ринку), проте має значну кількість товарів, що ввозиться зі сплатою мита вище 25, а то і 50 %, тоді коли на український ринок майже не ввозяться товари зі сплатою мита понад 25 %.

Проведене дослідження дозволяє припустити, що в результаті 18 раунду переговорів зі створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом можливі наступні наслідки: по-перше, через те, що Україна при імпорті агропродовольчої продукції має значно нижчий рівень тарифного захисту, повне скасування мита впливатиме меншою мірою на обсяги і структуру імпорту, ніж у ЄС; по-друге, відміна високих ставок мита країнами ЄС може позитивно вплинути на розвиток експорту агропродовольства з України, що у свою чергу стане імпульсом для залучення інвестицій в розвиток цієї галузі; по-третє, певні види сільськогосподарської продукції уже на сьогодні мають конкурентні переваги на європейському ринку, зокрема, м'ясо птиці, мед, зерно, насіння сояшнику, олія та деякі інші та, по-четверте, зняття експортних субсидій на продукцію з ЄС значно захистить вітчизняних товаровиробників, проте українським споживачам будуть імпортовані відносно дорогі продукти харчування.

Відповідно до Указу Президента України від 23.04.2011 року № 500 «Про Міністерство аграрної політики та продовольства України», головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики у сфері сільського господарства та продовольчої безпеки держави є Міністерство аграрної політики та продовольства України⁹³.

⁹³ Про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Указ Президента України від 23.04.2011 року № 500.

У проєкті Закону України «Про продовольчу безпеку», розробленому за безпосередньої участі фахівців Міністерства аграрної політики та продовольства України, сформульовано визначення основних термінів продовольчої безпеки. Зокрема, продовольча безпека – це такий соціально-економічний та технолого-екологічний стан у країні, за якого всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством у необхідній кількості, асортименті й відповідній якості⁹⁴. Продовольство – це харчові продукти біологічного, мінерального та штучного походження, необхідні для забезпечення життєдіяльності організму людини та її розвитку. Формування продовольчої безпеки розглядається як розробка і реалізація комплексу заходів науково-методологічного, політико-правового, соціально-економічного, екологічного, інформаційно-комунікаційного та організаційного характеру, спрямованих на формування продовольчої безпеки країни.

В Україні також розроблені й затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я № 272 від 18.11.1999 р. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії⁹⁵. Важливе значення мають індикатори продовольчої безпеки, тобто кількісна та якісна характеристика стану, динаміки і перспектив фізичної та економічної доступності харчових продуктів для всіх соціальних і демографічних груп населення, рівня та структури їх споживання, якості й безпеки продовольства, стійкості та ступеня незалежності внутрішнього продовольчого ринку, рівня розвитку аграрного сектору та пов'язаних із ним галузей економіки, а також ефективності використання аграрного природно-ресурсного потенціалу.

Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки». Зазначеною постановою передбачається, що індикатори, які характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти⁹⁶.

Достатність зерна у державних ресурсах. Станом на 31.12.2010 року фактична наявність продовольчого зерна в державному інтервенційному фонді знаходилася на рівні 1105 тис. т, обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, за даними статистики, становив 6803 тис. тонн. Виходячи з цього, індикатор достатності запасів зерна становив 16 %, при тому, що Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначено, що у державному інтервенційному фонді у 2010 р. повинні зберігатися 20 % від. Аграрний фонд здійснював реалізацію борошна, виробленого із зерна державного інтервенційного фонду, хлібопекарським підприємствам для виробництва ними хліба масового асортименту. Загальний обсяг зерна, використаного для виробництва борошна у 2010 р.ці, склав 131,4 тис. т. Товарні інтервенції борошна на внутрішній ринок дали можливість у згаданому році уповільнити зростання цін на хліб масових сортів за рахунок сировинного фактора.

Зважаючи на те, що останніми роками валовий збір зернових і зернобобових культур стабільно перевищує 50 млн т, що на 10,7 млн т більше, ніж у попередньому році, є всі підстави розраховувати на достатність запасів зерна у державних ресурсах.

⁹⁴ Про продовольчу безпеку України: Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=8370-1&skl=7. – Назва з екрану.

⁹⁵ Наказ Міністерства охорони здоров'я від 18.11.1999 р. № 272 Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0834-99>. – Назва з екрану.

⁹⁶ Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379.

За інформацією Аграрного фонду станом на 30.09.2011 р. фактична наявність продовольчого зерна в державному інтервенційному фонді становила 681,6 тис. т. У 2011 р. продовжувалася практика інтервенційних поставок борошна з державного інтервенційного фонду. Аграрний фонд визначений державним оператором для здійснення переробки зерна державного інтервенційного фонду та поставки отриманого борошна хлібопекарським підприємствам для виробництва масових сортів хліба. Обсяги щомісячної поставки борошна хлібопекарським підприємствам затверджені відповідним наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України. Щомісяця, на період до 31 грудня, передбачається, що Аграрний фонд реалізовуватиме 96066 т борошна, у тому числі 82,3 тис. т пшеничного та 13,8 тис. тн житнього борошна.

Добова енергетична цінність раціону людини. У 2010 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2933 ккал, що майже на 17,3 % перевищує середній раціональний критерій – 2500 ккал. Проте порівняно із 2009 роком споживання калорій населенням України все ж зменшилося на 0,4 %. При цьому, як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість 27,6 % середньодобового раціону забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринного походження, а це майже удвічі менше за встановлений пороговий критерій – 55 % (рис. 2.5.2.2).

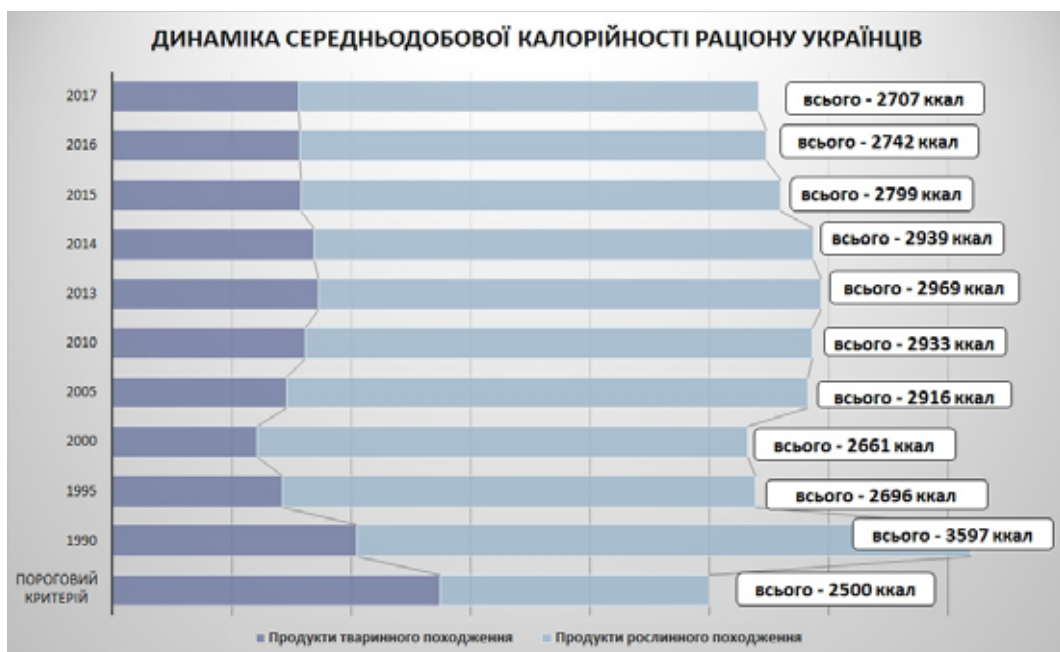

Рис. 2.2.5.2. Добова енергетична цінність раціону людини, ккал

Побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Поряд із цим досвід США переконує в необхідності диференційованого підходу до встановлення енергетичного раціону. У США фахівці-дієтологи у 2010 р. розрахували кількість калорій, необхідних для підтримання енергетичного балансу різних статево-вікових груп населення за умови трьох рівнів фізичної активності (табл. 2.5.2.2).

Таблиця 2.5.2.2.

Диверсифікована добова потреба в калоріях для організму людини за оцінкою дієтологів США

Вік, років	Стать / Рівень активності					
	Чоловіча / Пасивний	Чоловіча / Помірно-активний	Чоловіча / Активний	Жіноча / Пасивний	Жіноча / Помірно-активний	Жіноча / Активний
2	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
3	1,200	1,400	1,400	1,000	1,200	1,400
4	1,200	1,400	1,600	1,200	1,400	1,400
5	1,200	1,400	1,600	1,200	1,400	1,600
6	1,400	1,600	1,800	1,200	1,400	1,600
7	1,400	1,600	1,800	1,200	1,600	1,800
8	1,400	1,600	2,000	1,400	1,600	1,800
9	1,600	1,800	2,000	1,400	1,600	1,800
10	1,600	1,800	2,200	1,400	1,800	2,000
11	1,800	2,000	2,200	1,600	1,800	2,000
12	1,800	2,200	2,400	1,600	2,000	2,200
13	2,000	2,200	2,600	1,600	2,000	2,200
14	2,000	2,400	2,800	1,800	2,000	2,400
15	2,200	2,600	3,000	1,800	2,000	2,400
16	2,400	2,800	3,200	1,800	2,000	2,400
17	2,400	2,800	3,200	1,800	2,000	2,400
18	2,400	2,800	3,200	1,800	2,000	2,400
19–20	2,600	2,800	3,000	2,000	2,200	2,400
21–25	2,400	2,800	3,000	2,000	2,200	2,400
26–30	2,400	2,600	3,000	1,800	2,000	2,400
31–35	2,400	2,600	3,000	1,800	2,000	2,200
36–40	2,400	2,600	2,800	1,800	2,000	2,200
41–45	2,200	2,600	2,800	1,800	2,000	2,200
46–50	2,200	2,400	2,800	1,800	2,000	2,200
51–55	2,200	2,400	2,800	1,600	1,800	2,200
56–60	2,200	2,400	2,600	1,600	1,800	2,200
61–65	2,000	2,400	2,600	1,600	1,800	2,000
66–70	2,000	2,200	2,600	1,600	1,800	2,000
71–75	2,000	2,200	2,600	1,600	1,800	2,000
76+	2,000	2,200	2,400	1,600	1,800	2,000

Примітка. Розрахункова кількість калорій для підтримання енергетичного балансу для різних статевих груп при трьох різних рівнях фізичної активності. Оцінка заокруглюється до 200 калорій

Достатність споживання окремого продукту. Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Востанні роки в Україні з більшості основних видів продовольства фактичне споживання було нижче раціональних норм. Найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось по плодах, ягодах і винограду – на 47 %,

молоку і молокопродуктах – 46, м'ясу і м'ясопродуктах – 35, рибі та рибопродуктах – на 27 %. Проте, незважаючи на відставання фактичного споживання по окремих групах продовольства від раціональних норм, зафіксовано зростання споживання населенням України овочів та баштанних – на 6,4 кг, м'яса і м'ясопродуктів – на 2,3 кг на одну особу, а споживання яєць уперше за роки незалежності України сягнуло рівня раціональної норми – 290 шт. на особу (табл. 2.5.2.3).

Таблиця 2.5.2.3.

Достатність споживання окремого продукту, кг на особу / рік

Продукти харчування	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання у 2017 р.	Індикатор достатності споживання	Довідково: фактичне споживання у 2016 р.
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	103,4	1,02	101,0
М'ясо і м'ясопродукти	80,0	51,7	0,65	51,4
Молоко і молокопродукти	380,0	200,1	0,53	209,5
Риба і рибопродукти	20,0	10,5	0,52	9,6
Яйця, шт.	290	270	0,93	267
Овочі та баштанні	161,0	161,0	1,00	163,7
Плоди, ягоди та виноград	90,0	53,5	0,59	49,7
Картопля	124,0	140,0	1,13	163,7
Цукор	38,0	30,1	0,79	33,3
Олія рослинна всіх видів	13,0	12,0	0,92	11,7

Джерело: Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2017 р. Статистичний щорічник за 2017 р.

Особливе занепокоєння викликає збереження тенденції попередніх років до зменшення середньодушового споживання населенням молока і молокопродуктів – від 212,4 кг у 2009 р. до 206,4 кг у 2010 р. за раціональної норми 380 кг на одну особу на рік. Причинами цього є довготривала криза у вітчизняній галузі скотарства, насамперед молочного, що призвела до дефіциту пропорції молокосировини на внутрішньому ринку.

За трьома продовольчими групами, а саме: «хліб і хлібопродукти», «картопля», «олія рослинна всіх видів» фактичне споживання перевищило раціональну норму. Проте таке перевищення по зазначених групах продовольства є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

Економічна доступність продуктів харчування. За даними Державної служби статистики, у 2010 р. сукупні витрати домогосподарств (середній розмір домогосподарства у 2010 р. становив 2,59 осіб) досягли 3072,72 грн на місяць, що на 11,6 % більше проти попереднього року. Із загальної суми домогосподарства витрачали на харчування 1639,92 грн на місяць проти 1426,1 грн у 2009 р.

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищою є частка витрат на: м'ясо і м'ясопродукти – 24 % (389,76 грн на домогосподарство), овочі, включаючи картоплю – 15 % (247,36 грн), хліб і хлібопродукти – майже 13 % (209,9 грн), молоко і молокопродукти – 13 % (212,79 грн).

Диференціація вартості харчування за соціальними групами. У 2010 р. 20 % домогосподарств із найбільшими доходами у середньому витрачали на харчування

1942,82 грн у місяць, а 20 % домогосподарств з найменшими доходами – 1503,34 грн. Коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,29 проти 1,38 у 2009 р., тобто впродовж досліджуваного періоду відбулося незначне зменшення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат.

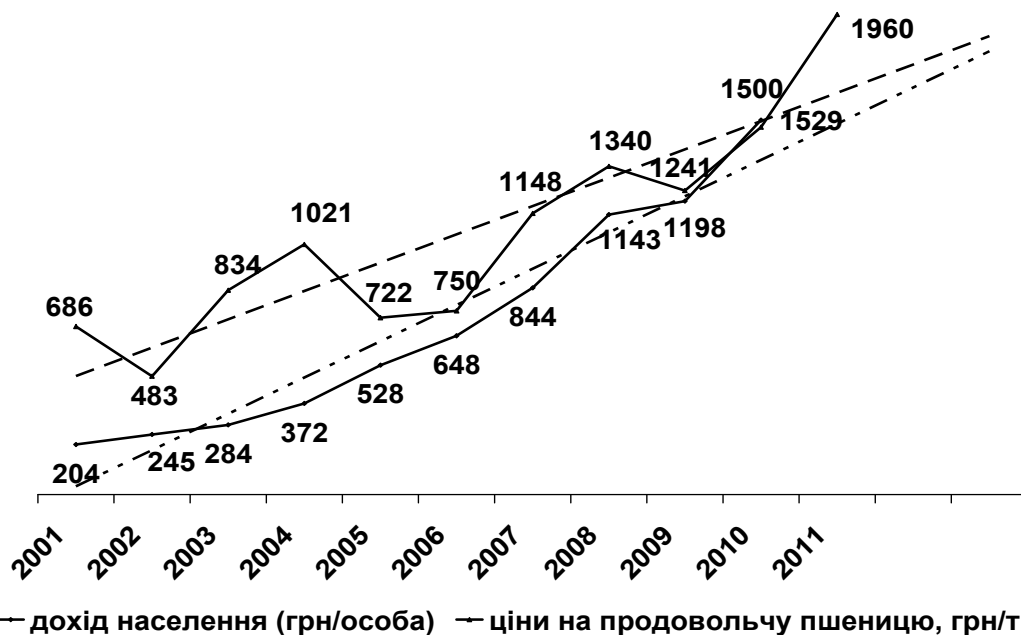

Рис. 2.5.2.3. Динаміка росту цін на зернові культури та доходів населення
 Джерело: <http://www.eastagri.org/meetings/docs/meeting59/SKvasha.pdf>

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищою є частка витрат на: м'ясо і м'ясопродукти – 24 % (389,76 грн на домогосподарство), овочі, включаючи картоплю – 15 % (247,36 грн), хліб і хлібопродукти – майже 13 % (209,9 грн), молоко і молокопродукти – 13 % (212,79 грн).

Диференціація вартості харчування за соціальними групами. У 2010 р. 20 % домогосподарств із найбільшими доходами у середньому витрачали на харчування 1942,82 грн у місяць, а 20 % домогосподарств з найменшими доходами – 1503,34 грн. Коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,29 проти 1,38 у 2009 р., тобто впродовж досліджуваного періоду відбулося незначне зменшення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат.

Одночасно протягом звітного року зросла чисельність осіб у нижчому квінтілі від 11,4 до 11,7 млн осіб, тоді як у вищому квінтілі вона скоротилася (табл. 2.5.2.5.). Фахівцями департаменту економічного розвитку і аграрного ринку Міністерства аграрної політики та продовольства України розроблено Матрицю продовольчого забезпечення за категоріями населення залежно від соціального статусу та території проживання населення в Україні.

Ємність внутрішнього ринку розраховується як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення і є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

Таблиця 2.5.2.5.

Диференціація вартості харчування за соціальними групами, у середньому кг/міс./особу

Продукти харчування	Споживання за квінтільними (20 %) групами залежно від розміру сукупних доходів		Співвідношення вищого і нижчого квінтилів
	перший квінтіль (нижчий)	останній квінтіль (вищий)	
Хліб і хлібопродукти	8,40	9,65	1,15
М'ясо і м'ясопродукти	3,55	7,10	2,00
Молоко і молокопродукти	14,00	25,55	1,83
Риба і рибопродукти	1,30	2,35	1,81
Яйця, шт.	17,40	22,25	1,28
Овочі, картопля, гриби	13,15	17,45	1,33
Плоди, ягоди та виноград	3,65	8,00	2,19
Цукор	2,45	3,60	1,47
Олія рослинна всіх видів	1,55	2,00	1,29

Джерело: авторська розробка

Порівняно з попереднім роком, у 2010 р. відчутно збільшилася ємність внутрішнього ринку за чотирма групами продовольства: «м'ясо і м'ясопродукти» – на 4,1 %; «яйця» – 6,2; «овочі та баштанні» – 4,3; «плоди, ягоди та виноград» – на 4,9 % (табл. 2.5.2.6).

Таблиця 2.5.2.6.

Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, тис. т

Продукти харчування	Ємність внутрішнього ринку		2010 р. до 2009 р., %
	2010 рік	2009 рік	
Хліб і хлібопродукти	5105,9	5145,1	99,2
М'ясо і м'ясопродукти	2384,0	2290,0	104,1
Молоко і молокопродукти	9469,8	9780,1	96,8
Риба і рибопродукти	667,0	696,8	95,7
Яйця, млн. шт.	13279,6	12503,6	106,2
Овочі та баштанні	6581,3	6311,8	104,3
Плоди, ягоди та виноград	2203,2	2100,7	104,9
Картопля	5913,8	6125,8	96,5
Цукор	1704,0	1745,0	97,7
Олія рослинна всіх видів	680,0	711,3	95,6
Із неї олія соняшникова	428,0	450,0	95,1

Джерело: власні розрахунки

Разом із тим, зниження середньодушового споживання призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за п'ятьма основними групами продовольства, а саме: «хліб і хлібопродукти», «молоко і молокопродукти», «риба і рибопродукти», «олія рослинна» та «цукор». Негативною тенденцією минулого року є зменшення в раціоні українців тих видів продовольства, споживання яких не відповідає раціональним нормам (молочні та рибні продукти).

Потреби населення у продовольстві в межах його купівельної спроможності у 2013 р., як і в попередні роки, задовольнялися в основному за рахунок вітчизняного виробництва. Найуразливішими позиціями щодо імпортозалежності залишаються: «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів». Частка імпорту за вказаними групами у загальному споживанні відповідно становить 71,6; 51,3 та 46,9 % за 30 %-го порогового критерію цього індикатора. Як позитивну характеристику внутрішнього попиту у 2013 р. слід вказати скорочення частки імпорту у внутрішньому споживанні м'яса і м'ясопродуктів – від 19,2 до 15,9 %. Це пов'язано із нарощуванням обсягів вітчизняного виробництва м'яса у забійній вазі – зростання на 7,4 % порівняно з 2012 р., насамперед свинини – на 11,4 % (табл. 2.5.2.7).

Таблиця 2.5.2.7.

Продовольча незалежність за окремими продуктами, тис. т

Продукти харчування	Імпорт продуктів у перерахунку на основний продукт		Ємність внутрішнього ринку		Рівень імпортозалежності, %	
	2013 р.	2017 р.	2013 р.	2017 р.	2013 р.	2017 р.
Хліб і хлібопродукти	131,6	210,0	5105,9	5655,0	2,6	3,7
М'ясо і м'ясопродукти	378,0	233,0	2384,0	2,195,0	15,9	10,6
Молоко і молокопродукти	273,0	132,0	9469,8	8496,0	2,9	1,6
Риба і рибопродукти	477,6	338,0	667,0	460,0	71,6	73,5
Яйця, млн шт.	121,2	7,0	13279,6	670,0	0,9	1,0
Овочі та баштанні	311,0	129,0	6581,3	6783,0	4,7	1,9
Плоди, ягоди та виноград	1130,0	819,0	2203,2	2242,0	51,3	36,5
Картопля	30,0	18,0	5913,8	6091,0	0,5	0,3
Цукор	90,0	7,0	1704,0	1290,0	5,3	0,5
Олія рослинна всіх видів	319,0	239,0	680,0	496,0	46,9	48,2
Із неї олія соняшникова	1,0	1,0	428,0	450,0	0,2	0,2

Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Слід зазначити, що основною причиною суттєвого імпорту по групі «олія рослинна всіх видів» стало ввезення тропічних олій, які не виробляються в Україні (пальмова, кокосова тощо), але широко використовуються у виробництві продовольчих товарів вітчизняними підприємствами харчової промисловості. При цьому внутрішній попит на олію соняшкову повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва.

Залежність внутрішнього ринку від імпорту риби та рибопродуктів зростає на 6,3 в. п., що зумовлено зменшенням вилову риби та добування інших водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах, обсяги якого у 2013 р. порівняно з попереднім скоротилися на 14,9 %.

Суттєві обсяги імпорту плодово-ягідної продукції припадають на екзотичні види фруктів – цитрусові, банани тощо. Водночас зростають обсяги імпорту і тих плодів та ягід, які вирощують в Україні. Зокрема, у 2013 р. порівняно з 2012 р. імпорт персиків і груш зріс у 1,2 раза, малини – в 1,9 раза.

2.3.6. Soil fertilization / Організаційно-економічні засади та напрями забезпечення ефективного землекористування

Забезпечення ефективного землекористування сільськогосподарськими товаровиробниками можливо лише при оптимальному поєднанні землі, праці і капіталу. В аграрній сфері виробництва особливе місце посідає земля, яка є одним із найважливіших видів ресурсів, що забезпечують виробничий процес сільськогосподарських формувань. Від наявності, стану та якості земельних ресурсів залежить здатність товаровиробників забезпечити виробництво продукції. Їх ефективне використання значною мірою впливає на результативність господарювання. Сучасні тенденції управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств повинні розглядатися в ракурсі того, що земля виступає основним ресурсом і фактором виробництва, а її ефективне використання значною мірою впливає на ефективність господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Разом із тим, використання земельних ресурсів у виробничому процесі має специфічні особливості. При цьому повинно забезпечуватися поєднання економічної, екологічної та соціальної ефективності аграрних формувань. Земля – це вид ресурсу, використання якого завдає впливу на навколишнє середовище, тому значну увагу при забезпеченні системи землекористування слід приділяти удосконаленню технологій виробництва, зменшенню навантаження на ґрунт, збереженню та покращенню його якісних характеристик. Крім того використання землі, як ресурсу, впливає на соціальне становище в сільській місцевості. Особливе значення при цьому відводиться удосконаленню системи організації таким чином, щоб забезпечити робочі місця, стабільний заробіток, розвиток соціальної інфраструктури тощо.

Для забезпечення ефективного землекористування сільськогосподарських підприємств важливим завданням є з'ясування та чітке виокремлення основних організаційних та економічних умов. При цьому до організаційних слід віднести форму власності та господарювання, розміри підприємств, їх виробничу структуру та правове забезпечення. До економічних – фінансово-кредитну та податкову системи, державну підтримку. Схематично основні організаційно економічні умови ефективного землекористування сільськогосподарськими підприємствами зображено на рис. 2.4.3.

На нашу думку, крім організаційно-економічних, на розвиток ефективного землекористування сільськогосподарських підприємств справляють значний вплив екологічні, соціальні та виробничі умови. До основних з них відносять природно-кліматичні умови, вміст в ґрунті мікро- та мікроелементів, гумусу, забрудненість землі, система хімізації, меліорації, зайнятість населення, його статеві-віковий склад, освітньо-кваліфікаційний рівень, інфраструктура, наявність та забезпеченість сільськогосподарською технікою, технології виробництва тощо.

Ефективність використання земельних ресурсів значною мірою впливає на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва в цілому і визначається цілою сукупністю показників: валова продукція, виробництво продукції на 100 га або одну особу, урожайність рослин та продуктивність тварин, рентабельність, маса прибутку, прибуток на 1 га сільськогосподарських угідь і т.д.

Сучасний стан розвитку землекористування сільськогосподарських підприємств характеризується нестабільністю та гострою необхідністю поєднання економічної, соціальної й екологічної ефективності. Більшість аграрних товаровиробників наразі зосереджують увагу лише на підвищенні економічної ефективності та вживають усіх заходів для максимізації прибутків. Це стало ключовою детермінантою підвищення рівня інтенсивності використання земельних ресурсів, що, у свою чергу, зумовило зниження їх якісних характеристик. Водночас інтенсифікація виробництва негативно впливає на соціальну ситуацію в сільській місцевості, передусім внаслідок вивільнення працівників.

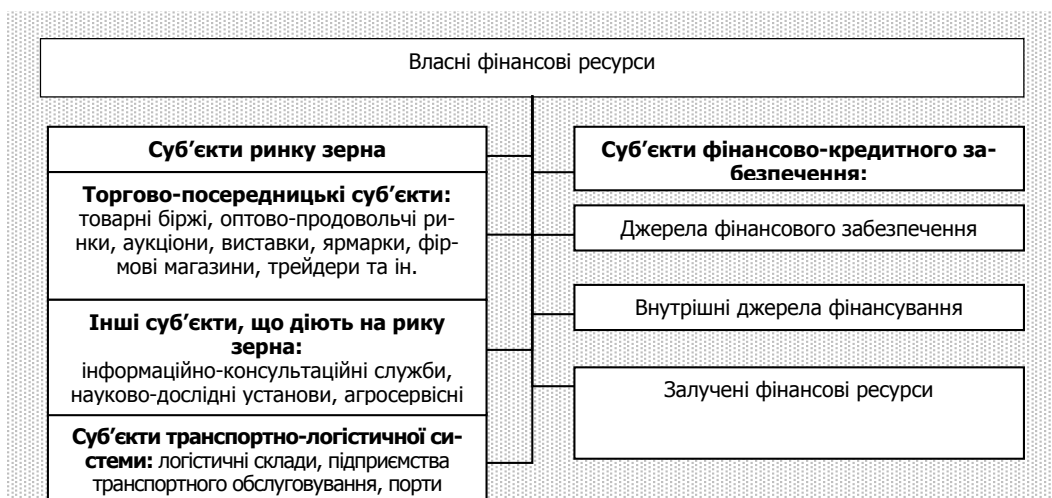

Рис.2.4.3. Основні організаційно-економічні умови ефективного землекористування сільськогосподарських товаровиробників

Блок 8

***БІОЕКОНОМІЧНЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ** – це специфічні відносини сільськогосподарських підприємств із приводу користування земельними ділянками для збалансованого використання виробничих ресурсів з метою забезпечення економічної, соціальної й екологічної ефективності*

Відтак, для забезпечення стабільного функціонування аграрних підприємств необхідно здійснювати землекористування з урахуванням усіх його складових. Для цього слід розвивати напрям біоекономічного землекористування, що розглядається як специфічні відносини сільськогосподарських підприємств із приводу користування земельними ділянками для збалансованого та ефективного використання виробничих ресурсів і зменшення екологічного навантаження.

В сучасних умовах розвитку аграрної економіки до основних організаційно-економічних заходів щодо підвищення ефективності землекористування сільськогосподарських підприємств слід віднести модернізацію технологій виробництва, оптимізацію виробничої структури підприємства та посівних площ, раціональне поєднання галузей, удосконалення системи управління, диверсифікацію виробництва, поглиблення інтеграційних і коопераційних взаємозв'язків, забезпечення обіговими коштами, організацію своєчасного та повноцінного фінансування для забезпечення виробництва на науково обґрунтованому рівні. При цьому особливого значення набуває екологізація землекористування, що передбачає зменшення хімічного навантаження на ґрунт, рівня використання синтетичних речовин, викидів у навколишнє середовище (рис. 2.4.4).

Економічна ефективність залежить не від організаційно-правової форми підприємства чи землекористувача, а від того, яким чином забезпечується система ведення господарства. Прибутковість сфери виробництва нестабільна, а в деяких випадках нижча, ніж обігу та торгівлі. Враховуючи зазначене, розширення асортименту послуг, що надаються сільськогосподарськими підприємствами, розвиток переробки на власних потужностях забезпечить важливі передумови для підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

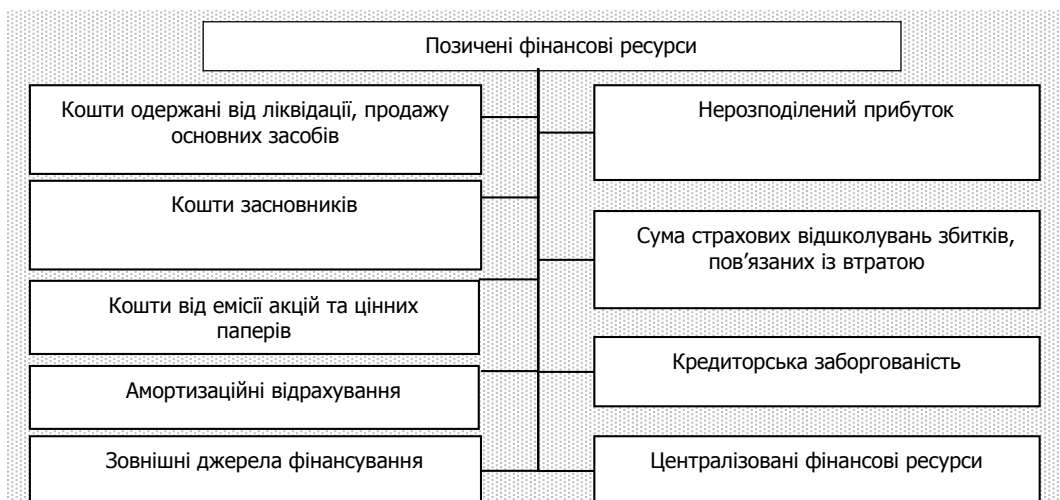

Рис. 2.4.4. Основні напрями ефективного землекористування сільськогосподарських товаровиробників

Блок 9

Розвиток кооперації у сільській місцевості дозволяє покращити фінансові результати товаро-виробників за рахунок ефекту масштабу та частково поліпшити соціальну ситуацію шляхом створення нових робочих місць

Однією з важливих умов ефективного землекористування сільськогосподарських підприємств є розвиток коопераційних та інтеграційних взаємовідносин. Розвиток кооперативів у сільській місцевості дозволяє покращити фінансові результати товаро-виробників за рахунок ефекту масштабу та частково поліпшити соціальну ситуацію шляхом створення нових робочих місць.

Важливим напрямом розвитку землекористування сільськогосподарських підприємств є впровадження екологічного підприємництва. Значний розвиток хімізації сільськогосподарського виробництва в багатьох випадках призвів до того, що життєдіяльність мікроорганізмів в ґрунті майже припинилася, вміст гумусу зменшується. Все це негативно впливає на формування урожаю і відповідно економічну ефективність сільськогосподарського виробництва. Крім цього, така продукція надмірно насичена хімічними мікроелементами, що негативно впливає на здоров'я споживачів. Як наслідок, останніми роками все більшого поширення набуває органічний рух, який передбачає розвиток екологічно чистої продукції, яка має ряд переваг порівняно зі звичайною: користь, чистоту, смак, економію та захист навколишнього середовища.

Блок 10

NO-TILL — сучасна система землеробства, за якої ґрунт не ореється, а поверхня землі вкривається шаром спеціально подрібнених залишків рослин – мульчею.

STRIP-TILL – зберігаюча система землеробства з використанням мінімальної обробки ґрунту.

Нині стає також актуальним розширення застосування ґрунто-захисних, адаптованих до зональних особливостей, технологій обробки ґрунту, які будуть раціонально поєднувати всі технологічні операції, поверхневий і нульовий обробіток. Особливого значення це набуває в зонах недостатнього зволоження.

Забезпечення ефективного землекористування сільськогосподарськими підприємствами можливе при умові поєднання науково обґрунтованих норм витрат оборотних засобів, організації праці та фінансового забезпечення виробничих процесів. Вкладення щодо удосконалення систем удобрення, годівлі тварин, захисту рослин і тварин, механізації та автоматизації вимагають залучення додаткових коштів, але вони окупні і дають можливість значно підвищити економічну ефективність виробничо-господарської діяльності та використання всіх видів ресурсів, у тому числі земельних.

2.4. General policy and economic framework and their impact on agriculture

2.4.1. General policy framework / Зарубіжний досвід функціонування ринку землі та його розвиток в Україні

За кордоном ринок землі сформувався вже давно. Найбільшою цінністю для України є досвід країн, де ринок земель працює та успішно розвивається (США, Велика Британія, Німеччина, Франція). Але не менший інтерес викликають питання становлення ринку земель та їх оцінки в країнах колишнього соціалістичного табору – Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині. У країнах Західної Європи в цілому по сільськогосподарському сектору кількість землі фіксована. Можливість для розширення сільськогосподарських угідь незначна або взагалі відсутня. Тільки у Нідерландах останнім часом було одержано невелику кількість землі для сільського господарства «відвоюванням» її у моря.

Показовим прикладом функціонування земельних відносин є досвід Німеччини, якій притаманний вільний ринок землі. Водночас державний контроль за продажем ділянок сільськогосподарського призначення в Німеччині досить суворий.

Блок 11

У Німеччині потенційний покупець має обґрунтувати мету придбання землі й подати свідоцтво щодо фахової підготовки.

Передбачено відповідний дозвільний порядок для наділів площею понад 1 га. Потенційний покупець має обґрунтувати мету придбання землі й подати свідоцтво щодо фахової підготовки. Згідно із законом потрібно, щоб людина мала профільну сільськогосподарську освіту, досвід роботи в аграрній сфері й можливість ефективно господарювати.

У цих країнах якщо який-небудь фермер відмовляється від сільськогосподарської діяльності або виходить на пенсію, інші можуть купити або взяти в оренду його землю. Але така можливість не виникає дуже часто, і ферми, відчувають певну скутість через нестачу землі. Ринок землі можна вважати вільним у тому розумінні, що держава не обмежує право громадянина на купівлю та продаж землі й не впливає на її ціну (крім деяких випадків, наприклад у Франції, де наявний державний орган із переважним правом на купівлю землі з метою поліпшення фермерської структури).

Блок 12

У Франції є державний орган, який має переважне право на купівлю землі з метою поліпшення фермерської структури.

У зв'язку з тим, що кількість операцій обмежена, ціни під час окремих продаж можуть коливатися в широких межах залежно від різних обставин. Ціни на сільсько-господарські землі у країнах Європейського Союзу відображають не тільки велику різницю в якості землі й вигідності розташування, а й попит на землі несільськогосподарського використання. Тому найвищі ціни в багатонаселених районах Північно-Західної Європи.

Водночас для того, щоб простежити як же формувався ринок землі нами було вивчено земельну реформу в Італії. Метою її проведення вилучення у землевласників лишків землі (понад 300 га), поділ великих господарств на малі й передача землі селянам.

Блок 13

В Італії основною метою земельної реформи було вилучення у землевласників лишків землі (понад 300 га), поділ великих господарств на малі й передача землі селянам.

Основні моменти, характерні для італійської земельної реформи, такі. По-перше, земля не наділялася безоплатно. Але розмір викупу був невеликий. Одержувачам землі надавалося 30-річне відтермінування сплати (у розмірі 3,5 % річних). Але сам факт, що земля мала ціну, викликав особливе ставлення до неї в одержувачів. Логіка проста. Якщо земля нічого не варта, то її хочуть брати всі, якщо землю потрібно купити, то її візьмуть тільки ті, хто буде на ній працювати.

По-друге, у великих власників лишки землі були конфісковані з компенсацією у вигляді 5 %-них цінних паперів терміном на 25 років. Це дало можливість багатьом великим земельним власникам одержати кошти на інвестування для створення великих рентабельних господарств. В основу оцінки лишків був покладений критерій ефективності використання земельного фонду. Якщо власник мав лишок землі, але господарство було ефективним, дохідним, то лишки землі не відбиралися.

По-третє, земля, одержана селянами у ході реформи, не одразу переходила в їхню власність. Протягом шести років майбутній власник землі залишався її користувачем, і тільки коли витримував випробувальний термін, ставав власником з оплатою решти її вартості або у розстрочку. У процесі створили кооперативи з переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а їх члени одержували певні пільги і додаткове фінансування та технічну підтримку. Реформа пожвавила земельний ринок, сприяла концентрації земельного фонду і створенню ефективних господарств. Землю у ході реформи одержали й ті, хто не зміг її потім обробляти. Через це багато хто почав продавати землю, і через деякий час залишилися стійкі господарства, чії наділи істотно зросли. Так 43 % господарств, які одержали в процесі реформи землю, збільшили свої наділи за рахунок купівлі. А засобом подібного перерозподілу був земельний ринок. У цілому стратегія перетворення земельних відносин зорієнтована на ринкову концепцію, на перевірену світовою практикою модель із переважанням приватного землеволодіння.

Законодавство Франції зорієнтоване на збереження цільового призначення ділянок сільгосппризначення. Заборонено купівлю-продаж особливо родючих земель для

несільськогосподарського використання. Французьке законодавство передбачає необхідність особливого дозволу на продаж землі іноземцям у двох випадках: якщо ціна угоди перевищує €38 млн або якщо йдеться про купівлю виноградників. Їх визнано важливою частиною національного багатства.

У США основна частина земельної політики формується на рівні штатів. Іноземцям не заборонено набувати у власність сільгоспугіддя країни, але в кожному окремому випадку вони повинні повідомляти про це міністра сільського господарства.

Блок 14

У США іноземцям не заборонено набувати у власність сільгоспугіддя країни, але в кожному окремому випадку вони повинні повідомляти про це міністра сільського господарства.

У 1998 році в Польщі ухвалили закон, який дозволив продавати сільгоспугіддя, а також дав змогу місцевим органам селянського самоврядування проводити торги й запроваджувати конкурсну систему розподілу земельних ресурсів, яка сприяє максимальній приватизації наділів та створенню ринку землі. Передача її селянам відбувається за договором купівлі-продажу або оренди. Крім того, у Польщі було запроваджено 12-річний мораторій на купівлю іноземними компаніями земель від моменту вступу до ЄС.

Блок 15

У Польщі запроваджено 12-річний мораторій на купівлю іноземними компаніями земель від моменту вступу до ЄС.

В Угорщині ще раніше у 1989 році був прийнятий закон про купівлю-продаж земель. Фактично запровадив їх вільний обіг. Громадяни можуть придбати до 300 га земель відповідного призначення. До 2011-го право їх купівлі-продажу поширювалося тільки на громадян Угорщини. Проте через відсутність вільних грошових ресурсів у більшості населення країни ціни на сільськогосподарські угіддя були дуже низькими – приблизно на 90 % нижчі від вартості угідь у країнах Західної Європи.

Блок 16

В Угорщині громадяни можуть придбати до 300 га земель відповідного призначення. До 2011-го право їх купівлі-продажу поширювалося тільки на громадян Угорщини.

У 1990-1994 рр. через купівлю-продаж деякі фізичні особи придбали значні за розміром ділянки земель за контрибуційними сертифікатами. Нині закордонні громадяни самі можуть купувати землю, якщо проживають у цій державі понад три роки й займаються сільським господарством. В Угорщині під час купівлі сільськогосподарських угідь (до 100 га) власник може отримати банківський кредит на 10 років обсягом 70 % від вартості землі.

Підводячи підсумки вивчення зарубіжного досвіду можна зробити висновок, що пріоритетне право на придбання вітчизняних земельних ділянок сільськогосподарського призначення слід надавати особам, які пов'язані з аграрною діяльністю та мають відповідну освіту.

Основними невирішеними питаннями земельної реформи залишаються завершення земельного кадастру та купівля-продаж земель сільськогосподарського призначення. По першому питанню необхідно систематизувати та удосконалити бази даних про земельні ділянки, їх площі та межі. Стосовно зняття мораторію на купівлю-продаж в Україні відсутня однозначна думка. Хоча на більшу увагу заслуговує позиція щодо продовження мораторію до стабілізації політичної та економічної ситуації в Україні. На сьогодні понад 80% вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції не спроможні формувати попит на ринку земель сільськогосподарського призначення через нестачу грошових коштів. Невизначеним є питання, які фізичні особи і з яких фінансових джерел будуть формувати цей попит. Різке зростання орендної плати за землю може привести до зменшення площ ріллі в обробітку через зниження площ орендованої землі. В економічних умовах, де висока річна інфляція, продаж нерухомості, в тому числі сільськогосподарських угідь, є економічно необґрунтованим.

2.4.2. Access to capital / Економічна сутність, мета та принципи фінансового забезпечення аграрного сектору економіки України

Аграрний сектор економіки України забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 17 відсотків валового внутрішнього продукту та близько 60 відсотків фонду споживання населення. В умовах дефіциту фінансових ресурсів, обмежених можливостей державної підтримки та високого рівня відсоткових ставок в банківському секторі управлінські рішення для аграрної економіки мають бути спрямовані на пошук альтернативних джерел фінансового забезпечення для досягнення фінансової стійкості та стабільності. Вирішення цих завдань на макрорівні неможливе без формування ефективної системи фінансового забезпечення всіх суб'єктів підприємництва в аграрному секторі достатньою кількістю обігових ресурсів.

На фінансове забезпечення аграрного сектору економіки України значний вплив мають особливості, які властиві саме сільськогосподарському виробництву, зокрема фактор сезонності, вплив якого полягає у нерівномірному використанні робочої сили і засобів виробництва протягом року, і, найголовніше, у нерівномірному надходженні доходів протягом календарного року. Крім того, значна тривалість виробничого процесу, яка не збігається з календарним роком, суттєвий проміжок часу між вкладенням капіталу та отриманням доходів створюють нестачу в обігових коштах, яка повинна поповнюватись завдяки зовнішнім запозиченням. Зазначені особливості визначають специфічні сезонні потреби у фінансуванні аграрного сектору.

Фінансове забезпечення є одним із складових елементів фінансово-кредитного механізму поряд з управлінням фінансовою діяльністю, фінансовим аналізом, фінансовим регулюванням, фінансовим плануванням і прогнозуванням та іншими. Враховуючи роль кожного елемента в процесі подальшого розвитку, провідне місце належить фінансовому забезпеченню, без якого неможливе створення належних умов для ефективного функціонування суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття відтворювальних витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб'єктами господарювання і державою.

Фінансування аграрного сектору економіки України полягає у забезпеченні потреби у фінансових ресурсах для безперервного процесу виробництва, розширенні

виробничих фондів (основних і оборотних) суб'єктів господарювання, можливості збільшення накопичень і підвищенні ефективності виробництва.

В умовах сучасних викликів своєчасне забезпечення достатніми та дешевими фінансовими ресурсами є необхідним для ефективного ведення господарювання на макро, та мікрорівнях.

З метою успішного застосування фінансового забезпечення необхідно керуватися рядом важливих принципів.

Основними принципами фінансового забезпечення є: обачності, системності, ефективного і повного використання коштів, координації та взаємодії, інноваційності, контролю, економічної доцільності.

Більш детально розкриємо дані принципи. Принцип системності, зокрема, дозволяє розробити комплекс напрямів, методів, методик та інструментів емпіричного характеру щодо створення, формування, розподілу, перерозподілу і ефективного використання фінансових ресурсів та може бути поширеним на всіх суб'єктів господарювання. Взаємодія і координація – передбачає здійснення заходів фінансового забезпечення на основі чіткої взаємодії підрозділів і служб суб'єкта господарювання. Принцип інноваційності передбачає впровадження нових розробок, моделей, методів, інструментів, що ефективно формують механізм фінансового забезпечення суб'єктів господарювання. Принцип контролю передбачає проведення постійного моніторингу за фінансовими результатами суб'єктів господарювання.

Головною метою фінансового забезпечення аграрного сектору є визначення й забезпечення необхідного обсягу фінансових ресурсів для задоволення потреб пов'язаних з операційною та інвестиційною діяльністю, що, у свою чергу, буде сприяти економічному розвитку аграрного сектору.

Тобто, фінансове забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики. При цьому розрізняють забезпечувальну і регулятивну його дію. Забезпечувальна дія проявляється у встановленні джерел фінансування, тобто покриття повсякденних потреб і характеризує пасивний вплив фінансового забезпечення. Регулятивна дія здійснює вплив через виділення достатніх коштів і через конкретну форму фінансового забезпечення характеризує активний вплив фінансового забезпечення.

Фінансове забезпечення доцільно розглядати у трьох формах: самофінансування, кредитування, бюджетне фінансування, додаткове гарантійне забезпечення. Окреме місце у системі фінансового забезпечення вчений відводить акціонуванню, тобто фінансовому забезпеченню за рахунок випуску акцій.

Основні форми фінансового забезпечення класифікують за наступними критеріями:

- а) залежно від цілей фінансування:
 - фінансування при заснуванні підприємства;
 - на розширення діяльності;
 - санаційне фінансування.
- б) за джерелами мобілізації фінансових ресурсів:
 - зовнішнє фінансування;
 - внутрішнє фінансування.
- в) за правовим статусом інвестора:
 - власний капітал;
 - позичений капітал;
 - залучений капітал.

Теорія і практика господарювання поділяють джерела фінансування розвитку сектора економіки на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні джерела поділяються на:

- власні фінансові ресурси (кошти засновників, амортизаційні відрахування, нерозподілений прибуток);
- залучені фінансові ресурси (кошти одержані від ліквідації, продажу основних засобів, кошти від емісій акцій та цінних паперів, сума страхових відшкодувань збитків, пов'язаних із втратою, кредиторська заборгованість).

Зовнішні джерела:

- централізовані фінансові ресурси (кошти державного та місцевих бюджетів, кошти державних позабюджетних коштів (гранти), кошти благодійних фондів, кошти страхових, венчурних та інших фондів);
- позичені фінансові ресурси (кредити банків, лізинг, іноземні інвестиції).

Структура джерел фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств представлена на рис. 2.4.1.

У процесі реалізації стратегічних напрямів необхідно оцінювати існуючі та потенційні джерела фінансового забезпечення суб'єктів господарювання. Періодична оцінка джерел фінансового забезпечення у регіональному розрізі слугуватиме орієнтиром для користувачів фінансової інформації (інвесторів, кредиторів, органів виконавчої влади в аграрному секторі та ін.), сприятиме з'ясуванню фінансово-економічного стану та перспектив розвитку суб'єктів господарювання, реалізації управлінських заходів.

До проблеми аналізу та оцінки джерел фінансового забезпечення суб'єктів господарювання, необхідно підходити комплексно, враховуючи теоретико-методологічні напрацювання у цій сфері та специфіку організації діяльності суб'єктів господарювання. Саме такий підхід дозволить отримати інформацію для розв'язання питань, пов'язаних з фінансуванням поточних та стратегічних потреб суб'єктів господарювання.

Покриття потреби у фінансових ресурсах аграрного сектору економіки України

Проблема фінансового забезпечення аграрного сектору полягає не у відсутності фінансових ресурсів взагалі, а в доступі до них конкретного підприємства та формах і методах їхнього розподілу між галузями й господарюючими суб'єктами.

Процес фінансового забезпечення подальшого розвитку аграрного сектору економіки України повинен бути забезпеченим власним, позиченим та залученим капіталом суб'єктами господарювання.

Проаналізуємо джерела фінансування більш предметно.

Самофінансування полягає у використанні власних фінансових ресурсів для забезпечення потреб простого та розширеного відтворення підприємства. Починаючи з 2007 р., структура джерел фінансування склалась таким чином, що близько 85% фінансових ресурсів склали особисті кошти суб'єктів господарювання і лише 15% залучалися із банківської системи та фондового ринку.

Бюджетне фінансування підтримки розвитку аграрного сектору відбувається за рахунок коштів держави.

Однією з проблем розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні була і залишається недостатня його державна підтримка. Дані табл. 2.4.1 свідчать про значні скорочення фінансування майже всіх програм в аграрному секторі з Державного бюджету. Затверджений Державний бюджет 2014 та 2015 рр. для аграріїв є також жорстким і підтримка сільськогосподарського сектору в поточному році практично зведена державою нанівець.

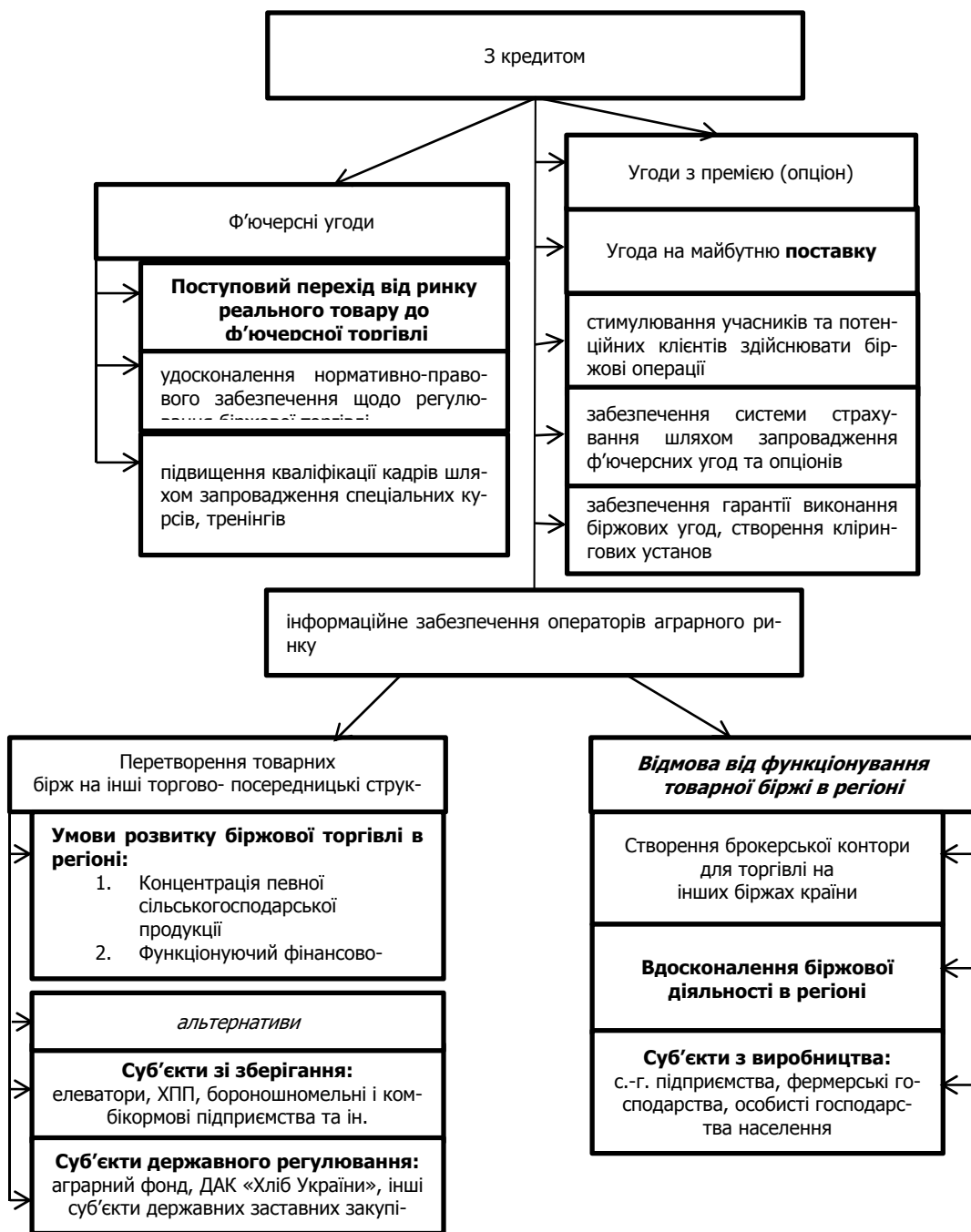

Рис. 2.4.1. Структура джерел фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств

Таблиця 2.4.1.

Структура видатків Державного бюджету України за напрямками фінансування в 2014 – 2015 рр., млн. грн.

Напрямки фінансування	Обсяг фінансування		Відхилення 2015 р. до 2014р. у %
	2014 р.	2015 р.	
Аграрна політика і сільське господарство	4749086,7	1139309,6	24,0
Підтримка галузі тваринництва	900000,0	-	-
Освіта, наука, наукові розробки	17433828,6	16242695,0	93,1
Пенсійний фонд	87359929,8	80863965,6	95,6
Міністерство фінансів	1671801,5	1730805,0	103,0
Охорона здоров'я	8024985,1	7877024,2	98,2
Енергетика і вугільна промисловість	15452840,5	1512556,5	9,8
Всього (загальний фонд)	408073741,9	502047280,5	123,0

Кредитування – одна із форм фінансового забезпечення відтворювальних витрат, при яких витрати суб'єкта господарювання покриваються за рахунок банківських кредитів на засадах оплатності, строковості й повернення. Кредитування є ефективною формою фінансового забезпечення тому, що змушує підприємство працювати максимально ефективно. І для отримання кредиту сільськогосподарське підприємство повинно мати відповідне матеріальне забезпечення та стабільні фінансові результати.

Серед зовнішніх джерел фінансування на внутрішньому фінансовому ринку домінуюче місце займають кредити вітчизняних банків, в основному короткострокових. Сприяє цьому і державна політика щодо компенсації частини відсоткових ставок за банківські кредити і можливість застави не лише під капітальні активи, а й майбутній урожай, як це робить Аграрний фонд і Державна продовольча зернова корпорація України. Аналіз забезпечення аграрного сектору кредитними ресурсами засвідчує, що банківської системи не в змозі розв'язати проблему дефіциту фінансових ресурсів та досягнення прийняттого рівня фінансового забезпечення аграрного сектору економіки України.

За даними НБУ, всього на кінець лютого 2015 р. в аграрний сектор було видано 68 млрд. грн. кредитів. Частка кредитів, наданих сільському господарству є меншою, порівняно з переробною промисловістю.

Таблиця 2.4.2.

Обсяги наданих кредитів підприємствам аграрного сектору за 2012 – 2014 рр.

Показник	Роки					
	2012		2013		2014	
Всього в економіку країни	605,4	100,0	691,9	100,0	778,4	100,0
Кредити, що надані:						
Сільському господарству, мисливству, рибальству та лісовому господарству	36,8	6,1	43,5	6,3	55,3	7,1
Переробна промисловість	125,9	20,8	135,9	19,6	183,9	23,6

Щодо співвідношення довгострокових та короткострокових кредитів, наданих сільському господарству, то тут ситуація наступна (табл. 2.4.3).

Таблиця 2.4.3.

Співвідношення довгострокових та короткострокових кредитів в сільському господарстві

Показник	Роки		
	2012	2013	2014
Обсяг наданих кредитів, млрд. грн.	36,50	43,50	55,30
у т.ч.			
до 1 року, млрд.грн.	16,50	23,80	25,00
у % до загальної суми наданих кредитів	45,20	54,70	45,21
до 5 року, млрд.грн.	16,10	15,50	25,30
у % до загальної суми наданих кредитів	44,10	35,70	45,75
Більше 5 років, млрд.грн.	3,90	4,20	5,10
У % до загальної суми наданих кредитів	10,60	9,60	9,22

В свою чергу, зменшення обсягів довгострокового кредитування аграрного сектору призведе до уповільнення розвитку галузі, унеможливить інтенсифікацію виробництва та впровадження сучасних технологій, які вимагають значних інвестицій та мають тривалий термін окупності.

Інвестування – вкладання коштів у певні об'єкти з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Аналіз динаміки капітальних інвестицій в сільське господарство України у 2012 – 2014 рр. (табл. 2.4.4) свідчить про поступове зменшення капітальних інвестицій і значний спад в 2014 р.

Зростання обсягу капітальних інвестицій в переробну промисловість спостерігається в 2013 р. порівняно з 2012 р., проте криза політичної системи, спад національної економіки негативно вплинули на інвестування переробної промисловості в 2014 р.

Таблиця 2.4.4.

Динаміка капітальних інвестицій в аграрний сектор в 2012–2014 рр.

Показник	Роки						Темп приросту
	2012		2013		2014		
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	
Економіка, всього	293691,9	100,0	267728,0	100,0	219419,0	100,0	-25,29
Сільське господарство	19411,0	6,61	19059,0	7,12	18795,0	8,57	-3,17
у т.ч. мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	19085,7	6,50	18639,7	6,96	18388,0	8,38	-3,66
Лісове господарство та лісозаготівлі	282,3	0,10	385,6	0,14	381,0	0,17	34,96
Рибне господарство	43,0	0,01	33,7	0,01	26,6	0,01	-38,14
Переробна промисловість	43031,4	14,65	46240,0	17,27	42474,4	19,36	-1,29

Лізинг – спосіб фінансування інвестицій, заснований на довгостроковій оренді майна при збереженні права власності за орендодавцем; середньо – і довгострокова оренда машин, обладнання і транспортних засобів. За даними асоціації «Українське об'єднання лізингодавців», сільське господарство займає 23% від загальної суми заключених договорів фінансового лізингу на кінець другого кварталу 2014 р. Для порівняння, за аналогічний період 2013 р. загальної суми заключених договорів фінансового лізингу становила 17%.

Недостатній рівень фінансового забезпечення аграрного сектору призводить до негативних наслідків, а саме: зростає сума зобов'язань за розрахунками з бюджетом, кредитором, по заробітній платі, своєчасно не погашаються банківські кредити та відсотки за ними, з'являються перебої у виробництві готової продукції, що призводить до погіршення фінансового стану підприємств та галузі в цілому.

2.5. Current legislative and institutional framework for agriculture

2.5.1. Main characteristics of the institutional framework

- **Ministry of agriculture and regional offices**

- **Цілі, завдання і структура аграрного сектору економіки**

Національно-ідентичні особливості розвитку України засвідчують одну важливу ознаку – аграрний сектор економіки, як органічно-вбудована в господарську систему галузь, є системоутворюючим фактором загальнонаціонального успіху. *За цільовими орієнтирами* розвитку агрогосподарської системи – це перш за все безпековий сектор. Він формує безпеку держави, що надважливо, у сферах: продовольчій, енергетичній, екологічній, соціальній, інноваційно-технологічній. В ареалі функціонування агроекономічної підсистеми національної економіки зреалізуються ефекти розвитку сільських територій і загалом села як середовища життя й господарювання. Отже, аграрний сектор у розвитку держави відіграє винятково важливу роль, а його головні цілі інституціоналізовані в систему відносин, за результатами яких формується відповідний рівень національного добробуту.

Із заданої інституційної сукупності цілей викристалізовані, ідентифіковані за предметною областю набуття результатів, *завдання*.

- 1) забезпечення продовольчої безпеки держави;

Вирішення цього завдання – головний атрибут результативності державної інституційної політики в аграрній сфері. Серед головних та пріоритетних шляхи його реалізації наступні:

- формування стратегічних продовольчих запасів держави;
- гарантування якості та безпечності харчових продуктів і дотримання стандартів їх виробництва;
- збалансування обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції з потребами національної продовольчої безпеки і можливостями нарощування експортного потенціалу. *Для України продовольча безпека полягає у гарантуванні*

державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності⁹⁷.

2) задоволення потреб населення України та підприємств переробних галузей, які виробляють товари, в яких є компоненти сільськогосподарського походження;

Завдання вирішується шляхом виробництва сільськогосподарської продукції, достатньої за обсягом для забезпечення продовольчих, потреб населення та сировинних – галузей, які виробляють товари, в яких складовими виступають компоненти аграрного походження.

3) забезпечення населення відновлюваними енергетичними ресурсами.

Вирішується через вирощування високоенергетичних сільськогосподарських культур та виробництва біопалива.

Структурно організаційно-економічний розвиток аграрного сектору економіки здійснюється на рівні галузей та під галузей (підкомплексів). Звідси й інституційна галузева ідентифікація його структури (рис. 2.5.1).

СТРУКТУРА АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ	
Баштаництво	Бджільництво
Буряківництво	Вівчарство
Виноградарство	Конярство
Городництво	Кролівництво
Зернове господарство	Молочарство
Кормовиробництво	Оленярство
Виробництво технічних культур	Птахівництво
Картоплярство	Рибництво
Квітникарство	Свинарство
Коноплярство	Скотарство
Льонарство	Хутрівництво, хутрове звірівництво
Насінництво	Шовківництво
Овочівництво	
Парникарство	
Плодівництво	
Садівництво	
Хмелярство	
Ягідництво	

Рис. 2.5.1. Інституційна галузева ідентифікація складових аграрного сектору економіки

Такими чином, як показано на рис. 2.5.1., по галузях рослинництва і тваринництва представлений галузевими підкомплексами. Усі вони взаємозалежні, взаємозумовлені і визначають місце, роль, структуру, а також цілі та завдання аграрного сектору в економіці України.

Вертикальна структура органів управління розвитком сільського, лісового і рибного господарства України

Управління розвитком сільського господарства є функцією уповноважених державних органів, які забезпечують реалізацію норм державного регулювання через економічний вплив держави на виробництво, переробку і реалізацію сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства, а також виробничо-технічне обслуговування та матеріально-технічне забезпечення виробництва.

⁹⁷Управління регіональною продовольчою безпекою в умовах економічної нестабільності: Монографія / [Г.М. Калетнік, С.В. Козловський, Е.А. Кіреєва, О.Г. Підвальна].- Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2015. – 250 с.

Основні завдання державного регулювання та управління сільським господарством: необхідність своєчасних перетворень і реформувань в АПК; завершення аграрної та земельної реформ; стабілізація і розвиток агропромислового виробництва; забезпечення продовольчої безпеки України; забезпечення якісним продовольством та сировиною населення; підтримка економічного пріоритету сільського господарства перед іншими галузями економіки; пріоритетність розвитку соціальної сфери села; зближення рівнів прибутків працівників сільського господарства і промисловості; захист вітчизняних товаровиробників у сфері агропромислового виробництва.

Основні напрями державного регулювання та управління:

- формування ринку землі, сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;
- фінансування, кредитування, страхування;
- налагодження виробництва вітчизняної сільськогосподарської техніки, інших засобів сільськогосподарського виробництва;
- належне матеріально-технічне забезпечення товаровиробників технікою вітчизняного виробництва;
- захист вітчизняних виробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- розвиток науки і здійснення наукової діяльності в сфері агропромислового виробництва.

З метою здійснення ефективного управління в Україні функціонує система органів управління розвитком сільського, лісового і рибного господарства України.

Верховна Рада України визначає державну політику в сфері агропромислового комплексу, встановлює правові засади його функціонування, затверджує національні та інші програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку села, встановлює обсяги бюджетного фінансування, напрями та обсяги інвестиційної політики.

Президент України і Кабінет Міністрів України визначають потребу держави у сільськогосподарській продукції та сировині, здійснюють політику підтримки вітчизняного виробника сільськогосподарської продукції, захисту внутрішнього ринку та ін. Президент України і Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції та бюджетного фінансування створюють, реорганізують та ліквідують центральні та місцеві органи державного управління агропромисловим комплексом.

Комітет Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин – профільний комітет Верховної Ради України (створений 4 грудня 2007 р.)

Комітет здійснює законопроектну роботу, готує, попередньо розглядає питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України, та виконує контрольні функції у таких сферах відання:

- економічна політика в агропромисловому комплексі;
- державне регулювання агропромислового виробництва;
- сільськогосподарська кооперація;
- регулювання земельних відносин (крім земельних відносин у межах територій забудови);
- лісове, водне та рибне господарство.

Міністерство аграрної політики та продовольства України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації:

- державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави;

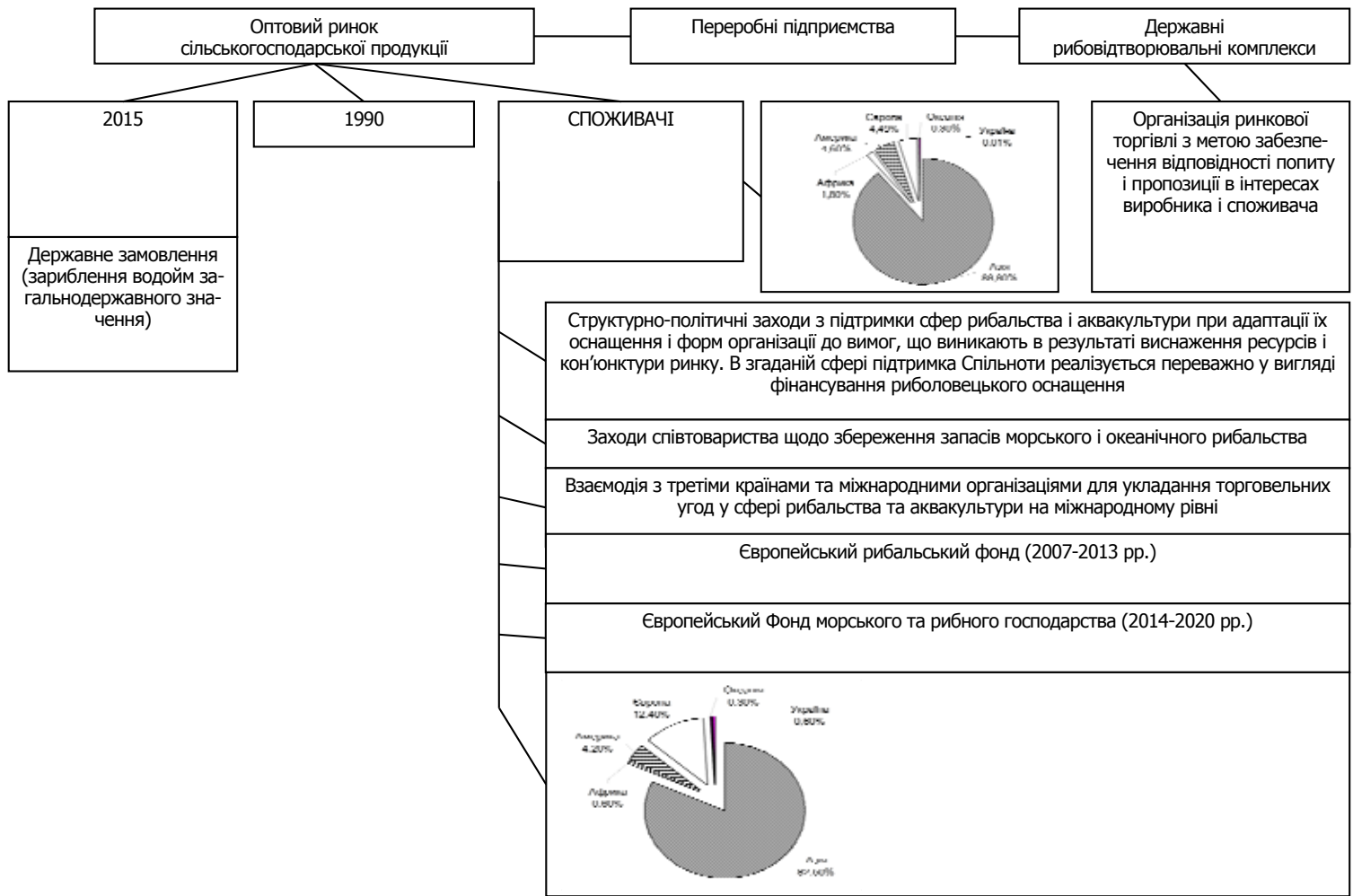

Рис. 2.5.2. Система органів управління розвитком сільського, лісового і рибного господарства України

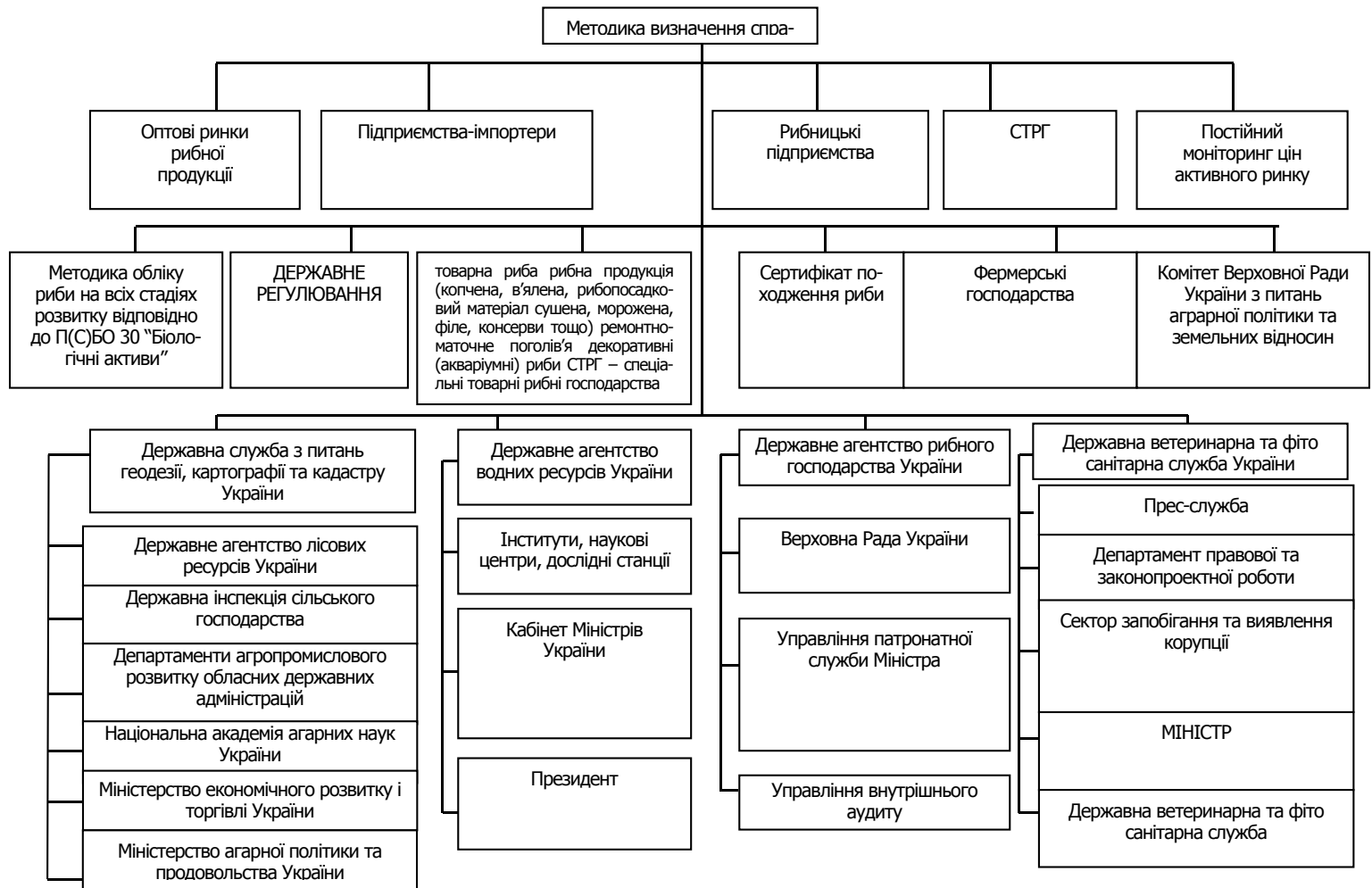

Рис. 2.5.3. Організаційна структура Міністерства аграрної політики та продовольства України

- державної політики в галузях рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, у сферах карантину та захисту рослин, охорони прав на сорти рослин, земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, лісового та мисливського господарства, нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Основними завданнями Міністерства аграрної політики та продовольства України є:

- забезпечення реалізації державної аграрної політики, організація розроблення та здійснення заходів щодо гарантування продовольчої безпеки держави;
- забезпечення здійснення державного управління у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової промисловості, рибного господарства, сільськогосподарської переробки;
- організація та забезпечення проведення аграрної реформи, здійснення її моніторингу, розроблення й реалізація заходів щодо структурної перебудови галузей агропромислового виробництва, участь у реалізації державної політики в сфері підприємництва;
- участь у формуванні та реалізації соціальної політики в сільській місцевості;
- координація діяльності органів виконавчої влади з питань реалізації державної аграрної політики, соціальної політики в сільській місцевості, забезпечення продовольчої безпеки держави, проведення аграрної реформи.

Міністерство аграрної політики та продовольства України відповідно до покладених на нього завдань здійснює такі функції:

- бере участь у розробленні й реалізації в галузях агропромислового виробництва бюджетної, податкової та митної політики, формуванні ринків товарів, матеріальних ресурсів, капіталів і послуг, а також інфраструктури цих ринків;
- розробляє та організовує реалізацію державних комплексних і цільових програм (концепцій) розвитку агропромислового комплексу, сприяє спеціалізації та концентрації, горизонтальній і вертикальній інтеграції агропромислового виробництва;
- бере участь у розробленні проектів Державної програми соціального й економічного розвитку України, Державного бюджету України, Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- розробляє й забезпечує реалізацію державних програм і концепцій розвитку галузей агропромислового виробництва та вдосконалення систем управління агропромисловим комплексом;
- бере участь у реалізації державної політики у сфері зайнятості сільського населення;
- бере участь у розробленні державної науково-технічної політики;
- координує діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань організації та державного регулювання ринку продукції галузей агропромислового виробництва та забезпечення потреб цього ринку в матеріально-технічних ресурсах;
- розробляє та здійснює заходи щодо фінансово-кредитного забезпечення діяльності агропромислового комплексу;
- розробляє пропозиції щодо залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у галузі агропромислового виробництва, удосконалення механізму цих інвестицій;

- забезпечує відповідно до законодавства здійснення на підприємствах усіх форм власності державного контролю за якістю вироблюваної ними сільськогосподарської продукції та сировини, їх зберіганням і реалізацією, у тому числі під час здійснення експортно-імпорتنних операцій;
- забезпечує здійснення державного контролю за охороною, відтворенням водних живих ресурсів та регулюванням рибальства, державний нагляд за безпекою мореплавства флоту рибної промисловості;
- забезпечує в межах повноважень, визначених законодавством, дотримання підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності вимог законодавства з питань охорони праці, нагляду за технічним станом машин та обладнання, пожежної безпеки й безпеки дорожнього руху;
- у випадках, передбачених законодавством, забезпечує ліцензування окремих видів підприємницької діяльності;
- здійснює відповідно до законодавства функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;
- розробляє основні напрями державної аграрної політики, стратегію та механізм її реалізації;
- розробляє пропозиції щодо забезпечення сприятливих умов діяльності підприємств агропромислового комплексу всіх форм власності в процесі адаптації їх до ринкових умов, забезпечує надання консультаційної підтримки й послуг в організації виробництва сільськогосподарської продукції та з маркетингу;
- бере участь в організації залучення міжнародної технічної допомоги з питань реформування галузей агропромислового виробництва, фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу, заснованих на приватній власності, тощо;
- надає передбачену законодавством підтримку підприємствам агропромислового комплексу, а також підсобним господарствам, у тому числі через залучення їх на конкурсних засадах до виконання загальнонаціональних, регіональних, галузевих, інших програм та проектів, фінансування виконання яких передбачене Державним бюджетом України;
- координує разом зі спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів проведення земельної реформи, моніторингу земель сільськогосподарського призначення та відновлення продуктивної їх цінності, визначення основних напрямів державної політики у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення;
- здійснює аналіз діяльності, макроекономічне прогнозування й нормативне планування розвитку галузей агропромислового виробництва з урахуванням попиту і пропозицій на продовольчі товари;
- забезпечує реалізацію заходів щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, координує державну підтримку розвитку колективного садівництва та городництва;
- визначає стратегію розвитку та зональне розміщення галузей агропромислового виробництва з урахуванням кон'юнктури ринку;
- розробляє системи галузевих стандартів, норм і нормативів у галузях агропромислового виробництва, бере участь у розробленні міжгалузевих стандартів, у межах своїх повноважень здійснює на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності контроль за їх дотриманням, забезпечує відповідно до законодавства проведення державної політики у сфері стандартизації, метрології, акредитації

вимірювальних і калібрувальних лабораторій та метрологічного забезпечення галузей агропромислового виробництва;

- бере участь у розробленні та здійсненні заходів щодо реформування майнових і земельних відносин у сфері агропромислового виробництва;
- координує діяльність підприємств, пов'язану з проведенням державних випробувань сільськогосподарської техніки та обладнання, сортів і гібридів сільськогосподарських культур та об'єктів селекції у тваринництві, здійснює в межах своїх повноважень державний контроль за якістю техніки й обладнання, пально-мастильних матеріалів, запасних частин, насіння, племінних (генетичних) ресурсів, організовує роботу, спрямовану на розвиток насінництва, розсадництва, племінної справи у тваринництві, проводить бонітування (комплексну оцінку) сільськогосподарських тварин і птиці;
- бере участь у розробленні та здійсненні заходів щодо організації сільськогосподарського виробництва на землях, забруднених хімічними, радіоактивними та іншими шкідливими речовинами, з метою одержання екологічно чистої продукції та постачання населенню екологічно чистих продуктів харчування;
- готує пропозиції щодо шляхів підвищення ефективності агропромислового виробництва, посилення конкурентоспроможності продукції галузей агропромислового виробництва та харчових продуктів на світовому, вітчизняному та регіональних ринках;
- налагоджує співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності, іноземними фізичними та юридичними особами;
- виступає державним замовником науково-дослідних робіт у галузях агропромислового виробництва та координує їх проведення, сприяє впровадженню у виробництво завершених наукових розробок та передового досвіду;
- забезпечує розвиток інфраструктури науково-консультаційних, інформаційних, правових та інших послуг, що надаються виробникам сільськогосподарської продукції та її споживачам;
- забезпечує реалізацію державної політики щодо розвитку виробництва продуктів дитячого та лікувально-профілактичного харчування;
- розробляє та здійснює заходи щодо розвитку ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі (аграрні біржі, аукціони худоби, оптові продовольчі ринки, обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, кредитні спілки, страхові компанії, виставки і ярмарки тощо);
- забезпечує галузеве співробітництво України з Європейським союзом, у межах своїх повноважень – виконання Українською стороною зобов'язань за Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським союзом, адаптацію законодавства України до законодавства Європейського союзу, здійснює інші заходи щодо інтеграції України в Європейський союз;
- організовує проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, сертифікації продукції рослинництва, тваринництва, птахівництва, рибництва, харчових та переробних галузей;
- укладає відповідно до законодавства галузеві угоди, організовує й контролює їх виконання;
- забезпечує відповідно до законодавства державне регулювання у сфері захисту рослин, карантину рослин, охорони території України від занесення карантинних об'єктів, здійснює контроль за проведенням заходів із захисту та карантину рослин;

- здійснює організаційне забезпечення підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів у навчальних закладах, що належать до сфери управління Мінагрополітики України, сприяє кадровому забезпеченню підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління;

- забезпечує виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави в межах повноважень, визначених законодавством;

- забезпечує в межах своєї компетенції реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті Мінагрополітики України, на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери його управління;

- виконує інші функції, що випливають із покладених на нього завдань.

У системі Міністерства аграрної політики та продовольства України створено структурні підрозділи, які здійснюють спеціальні контрольні функції:

Управління ревізії і контролю здійснює контроль за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, матеріальних і фінансових ресурсів, збереженням державного майна, викриває факти порушення фінансової дисципліни, завдання збитку, перекручення звітності на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери управління міністерства. Управління уповноважене пред'являти керівникам підприємств та організацій, що перевіряються, обов'язкові до виконання вимоги про усунення виявлених порушень.

Головна державна інспекція якості та сертифікації сільськогосподарської продукції здійснює державний контроль за якістю, збереженням та раціональним використанням зерна і продуктів його переробки, насіння олійних культур, сировини для комбікормового виробництва і комбікормів; вносить у встановленому порядку керівництву міністерства пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових актів, які регламентують закупівлі сільськогосподарської продукції і сировини в державні та регіональні фонди, здійснює систематичний контроль за реалізацією законодавчих актів на місцях; організовує проведення державного нагляду за дотриманням товаровиробниками, закупівельними організаціями і переробними підприємствами стандартів, технічних умов, інструкцій, вказівок щодо правильності приймання, розрахунків та визначення якості сільськогосподарської продукції.

Українська державна насіннева інспекція є органом державного контролю в насінництві. Вона здійснює державний контроль за діяльністю суб'єктів усіх форм власності й господарювання у сфері насінництва, які займаються виробництвом, заготівлею, обробкою, зберіганням, реалізацією й використанням насіння сільськогосподарських культур, декоративних і лікарських рослин та садивного матеріалу картоплі щодо дотримання ними методичних і технологічних вимог із забезпечення сортової чистоти, біологічних і врожайних властивостей сорту та посівних якостей насіння, за веденням документації сортових посівів, ділянок гібридизації насіння, за правильним відбором проб на визначення посівних якостей насіння для власних потреб виробника, за оформленням документів про сортові, гібридні та посівні якості насіння, за введенням насіння в оборот тощо.

Державна інспекція з нагляду за технічним станом машин, обладнання та якістю пально-мастильних матеріалів забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду за технічним станом машин та обладнання підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, а також здійснення через систему органів Держтехнагляду державного технічного нагляду за дотриманням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами правил технічної

експлуатації та списання машин (тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, тракторних причепів, посівних та збиральних машин), правил транспортування та зберігання нафтопродуктів на підприємствах і в організаціях галузей сільського господарства.

Органи державного управління сільського господарства представлені через Міністерство аграрної політики та продовольства України:

- Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України
- Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру
- Державне агентство водних ресурсів України
- Державне агентство рибного господарства України
- Державне агентство лісових ресурсів України
- Державна інспекція сільського господарства України

Основним регіональним органом управління агропромислового розвитку є Департамент агропромислового розвитку облдержадміністрації.

Рис. 2.5.4. Департамент агропромислового розвитку облдержадміністрації

Департамент агропромислового розвитку облдержадміністрації являє собою структурний підрозділ облдержадміністрації, який підпорядковується голові обласної державної адміністрації, а також підзвітний і підконтрольний Міністерству аграрної політики і продовольства України.

Основними завданнями Департаменту є:

1) забезпечення реалізації державної політики, розроблення та виконання регіональних інноваційно-інвестиційних та інших програм і прогнозів розвитку галузей агропромислового виробництва;

2) участь у формуванні та реалізації соціальної політики на селі, сталого розвитку регіонального агропромислового ринку і сільських територій області;

3) організація роботи з питань землеробства, племінної справи, наукового і кадрового забезпечення, стандартизації, карантинного режиму, охорони праці та техніки безпеки;

4) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики, спрямованої на розвиток агропромислового комплексу та гарантування продовольчої безпеки держави.

2.5.2. Important tools in legislation

Законодавче забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України

Основоположним законодавчим документом, який містить правові норми, що є підґрунтям аграрного права, є *Конституція України*.

Її положення визначають права та обов'язки людини і громадянина, що поширюється і на селян як працівників сільського господарства в усіх його правових формах організації.

Конституція визначає і гарантує існування різних форм власності. Через систему правових інститутів і галузей права вона забезпечує здійснення права державної і приватної власності на засоби виробництва і продукцію сільськогосподарського виробництва, окреслює основні права аграрних підприємств і громадян, які займаються сільським господарством.

Так, згідно зі ст. 42 Конституції України від 28.06.96 всі громадяни України мають право займатися підприємницькою діяльністю. Це право тісно пов'язане з реалізацією ст. 36 Конституції України і утворенням цілої системи сільськогосподарських виробничих, сервісних, заготівельних, постачальницьких, переробних підприємств, товариств, фірм та об'єднань.

У зв'язку з чисельністю законодавчих актів, які регулюють аграрні відносини, а також залежно від видів відносин, урегульованих нормами аграрного права, законодавчі акти можна поділити на кілька груп:

1. Акти, що встановлюють різноманітні організаційно-правові форми аграрного виробництва (Додаток А).

2. Акти, що регулюють порядок здійснення господарської діяльності – Закони України (Додаток А).

3. Акти, що регулюють порядок здійснення окремих видів аграрного виробництва – Закони України (Додаток А).

4. Законодавчі акти, пов'язані з обігом та використанням земель (Додаток А).

5. Інші законодавчі акти, пов'язані з розвитком аграрного сектору економіки, виробництвом та використанням сільськогосподарської продукції – Закон України (Додаток А).

6. Акти, що встановлюють і регулюють порядок використання природних ресурсів (Додаток А).

Підзаконними нормативними актами є:

- Укази Президента України;
- Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України;
- Накази, положення, інструкції, що приймаються Міністерством аграрної політики та продовольства України, Державним комітетом по земельних ресурсах, іншими відомствами України з питань сільськогосподарського виробництва і підприємництва, виробництва продуктів харчування, сировини рослинного і тваринного походження та їх безпеки для споживачів.

Напрями реформування інституційно-правового забезпечення аграрної політики

Пріоритетними завданнями державної аграрної політики, спрямованими на реформування аграрного сектору України, мають бути:

1. Удосконалення державної системи управління земельними відносинами та сільськогосподарським землекористуванням. Першочергові заходи повинні спрямовуватися на підвищення ефективності використання потенціалу земель у сільськогосподарському виробництві, вирішення найактуальніших проблем аграрних і земельних відносин. Для цього необхідно:

- провести інвентаризацію земель сільськогосподарського призначення та формування автоматизованої системи земельного кадастру як сукупності відомостей документів про місце розташування та правовий режим земельних ділянок, їх оцінку та класифікацію, якісну характеристику;
- забезпечити чіткий механізм державного регулювання ринку землі шляхом створення системи цінових і податкових важелів впливу держави на ринковий обіг землі, недопущення спекулятивно-тіньових угод щодо земельних ділянок;
- прийняти Закон України "Про зонування земель", у якому передбачити, що при зонуванні земель встановлюються вимоги щодо видів і параметрів дозволеного використання земель та їх охорони (режиму землекористування) відповідно до землевпорядних регламентів;
- затвердити Національну програму охорони родючості ґрунтів, розроблену Міністерством аграрної політики та продовольства України спільно з Національною академією аграрних наук України, у якій передбачити виділення коштів на компенсацію заходів, що спрямовуються агроформуваннями на збереження і підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, консервацію деградованих та малопродуктивних земель тощо.

2. Активізація державної підтримки сільськогосподарського виробництва, яка повинна бути спрямована на забезпечення населення країни якісними і доступними продуктами харчування, створення нових робочих місць на селі, збільшення надходжень від експорту продукції, забезпечення сільськогосподарського виробництва висококваліфікованими працівниками. З цією метою необхідно:

- переглянути і спростити умови одержання сільськогосподарськими товаровиробниками пільгових кредитних ресурсів шляхом зменшення переліку необхідних документів і забезпечення прозорості в прийнятті рішень конкурсних комісій;
- затвердити техніко-економічне обґрунтування Національного проекту "Відроджене скотарство", визначити форми участі держави під час реалізації цього проекту;
- ввести обмеження щодо надання коштів за державними програмами підтримки розвитку села та сільськогосподарського виробництва підприємствам організаційно-правових форм, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;
- передбачити збільшення бюджетного фінансування заходів щодо підтримки фермерських господарств за бюджетними програмами "Фінансова підтримка фермерських господарств" та "Надання кредитів фермерським господарствам", що сприятиме підтримці починаючих фермерів, створенню та розвитку сімейних ферм;
- розробити Державну програму розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, в якій передбачити заходи, спрямовані на використання та системний розвиток вітчизняних потужностей машинобудування для агропромислового

комплексу і забезпечення сільськогосподарських та переробних підприємств високоефективною конкурентоспроможною вітчизняною технікою та обладнанням;

- розробити заходи щодо запровадження субсидування та компенсаційних доплат на виробництво рослинницької та тваринницької продукції в межах обсягів сукупного виміру підтримки, погоджених зі Світовою організацією торгівлі;

- запровадити механізм страхування сільгоспвиробників шляхом розробки і затвердження порядку та умов надання державної підтримки для здешевлення страхових платежів, затвердження переліку сільськогосподарської продукції, яка підлягає страхуванню, переліку сільськогосподарських страхових ризиків і об'єктів страхування, визначення частки страхових платежів, яка має компенсуватися з Держбюджету;

- організувати на постійній основі тренінги, семінари й курси для керівників і працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, селян, працівників державних адміністрацій з метою підвищення їхніх кваліфікаційних знань у сферах сільськогосподарського виробництва, змін нормативно-правового поля, системи керування галуззю, механізмів державної підтримки, оволодіння новітніми науково-технічними розробками тощо.

3. Підтримка сталого розвитку сільських територій, створення сприятливих умов для життєдіяльності та підвищення добробуту населення на основі максимально ефективного використання існуючого природно-ресурсного потенціалу територій.

4. Відродження кооперативного руху на селі, що дасть змогу використовувати переваги великого товарного виробництва і враховувати інтереси сільських товаровиробників, сприяючи відродженню статусу селянина як господаря виробництва, реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції.

Відповідно до цільових орієнтирів реалізації **Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року** (схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р) планується збільшення макроекономічних показників розвитку галузі, а саме:

- збільшення до 2020 року порівняно з 2012 роком обсягу валової сільськогосподарської продукції у 1,3 раза;

- збільшення щороку обсягів експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції на 3-4 відсотки;

- зростання розміру середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до середнього за галузями економіки;

- продовольчу безпеку планується забезпечити через пропозицію основних видів вітчизняної сільськогосподарської продукції (зерна, молока, м'яса, цукру, яєць, олії соняшникової, овочів) на рівні не менш як 80 відсотків попиту внутрішнього ринку;

- конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції передбачається забезпечити через зменшення щороку витрат енергетичних ресурсів на 1 тону виробленої продукції в середньому на 1-2 відсотки, створення та функціонування саморегулювальних організацій в усіх галузях сільського господарства та збільшення щороку на 1 відсоток питомої ваги сільськогосподарської продукції, що реалізується за довгостроковими контрактами, у загальному обсязі її реалізації.

Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року окреслює шляхи і способи розв'язання проблем розвитку аграрного сектору національної економіки та очікувані результати виконання Програми, зокрема:

- збільшення обсягу споживання основних продуктів харчування на 3-7 відсотків;

- забезпечення ефективного використання рибогосподарських водних об'єктів для вирощування риби в умовах аквакультури та доведення загального обсягу добування риби та інших водних біоресурсів до 130 тис. тонн на рік;
- збільшення обсягів виробництва харчових продуктів на 6-8 відсотків, зокрема дитячого харчування на 9 відсотків;
- зменшення споживання традиційних енергоресурсів галуззю на 8-10 відсотків;
- розширення бази формування власних фінансових ресурсів та покращення умов доступу до зовнішніх джерел, внаслідок чого доступні обсяги фінансових ресурсів зростуть на 5-7 відсотків, а їх вартість знизиться на 2,5-3 відсоткових пункти;
- збільшення експортних можливостей харчової та переробної промисловості України за рахунок продукції глибокої переробки, виробленої із застосуванням новітніх інноваційних параметрів, зокрема, на ринку ЄС на 5-7 відсотків.

Аналіз діючого механізму податкового регулювання в аграрному секторі економіки України

Специфіка фінансових відносин у сільському господарстві вимагає адекватного її відображення при формуванні податкового механізму. При цьому, насамперед, необхідно структурувати складові системи оподаткування сільськогосподарських підприємств державі. В узагальненому вигляді вона представлена чотирма групами платежів, відмінних за своєю природою (рис. 2.5.5).

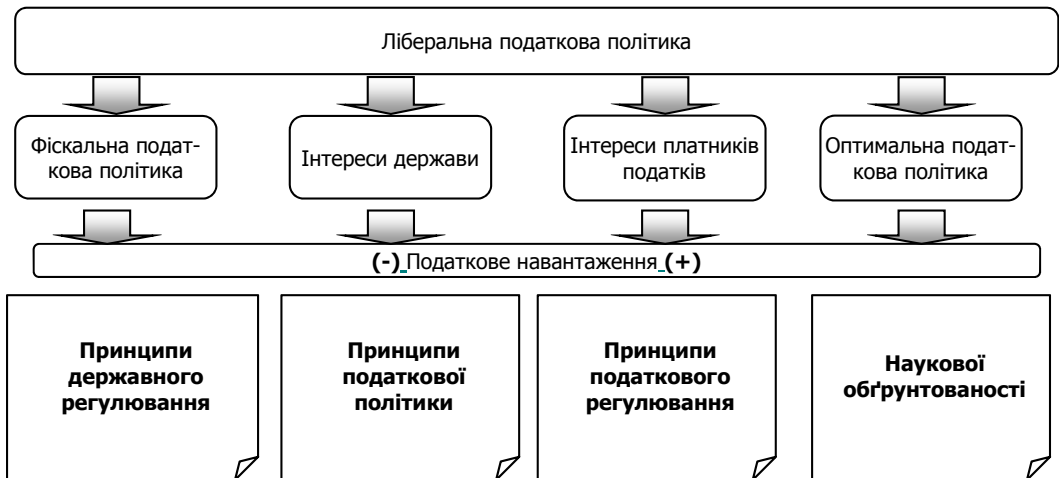

Рис. 2.5.5. Складові системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в Україні

Відразу ж зазначимо, що остання складова аналізованої системи – ресурсні платежі – є формою компенсації вартості використаних ресурсів, власність на які належить всьому суспільству й при їх справлянні виникає найменше питань.

Ключовою складовою системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників є прямі податки. Пряме оподаткування в галузі представлене податком на прибуток, майновими податками та єдиним податком 4-ї групи, який має характер комплексного податку і платники якого не сплачують податок на прибуток, податок на майно (в частині земельного податку) і рентну плату за спеціальне використання води.

Блок 2

Сплата податку відбувається щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у розмірах: у I кварталі – 10 %; у II кварталі – 10 %; у III кварталі – 50 %; у IV кварталі – 30 %.

Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди.

Базою оподаткування податком для сільськогосподарських товаровиробників є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь.

З набуттям незалежності сільськогосподарські підприємства в Україні оподатковувалися на загальних підставах. На той час з боку держави підтримка сільськогосподарських товаровиробників була обмеженою, мали місце дефіцит кредитних ресурсів і зростаючий рівень податкового навантаження, що призводило до погіршення фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. У 1997 р. та 1998 р. була спроба нормалізувати ситуацію через ухвалення Законів «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості сільськогосподарських товаровиробників», «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків – цукрових заводів (комбінатів)». Введені зміни суттєво не вплинули на стан сільськогосподарських товаровиробників і він надалі погіршувався, загрожуючи продовольчою кризою.

Одним із способів зупинення спаду, здійснення підтримки, стабілізації сільськогосподарського виробництва, забезпечення продовольчої безпеки держави, нарощування агропромислового виробництва стало введення Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок» з 1999 р. альтернативної системи оподаткування – фіксованого сільськогосподарського податку.

Перший варіант фіксованого сільськогосподарського податку, який діяв з 1999 по 2004 роки, заміняв 12 податків, зборів (обов'язкових платежів), які в свою чергу неоднаково впливали на розвиток сільськогосподарських підприємств. З 2004 р. реакцією законодавців на постійно зростаючу кількість зловживань у сфері оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком було підвищення мінімальної частки доходу (від реалізації продукції), що необхідна для отримання статусу платника цього податку від 50 % до 75 %.

Таблиця 2.5.1.

Еволюція основних елементів фіксованого сільськогосподарського податку (єдиного податку) в Україні

№	Період	Частка с.-г. виробництва, %	Нормативна грошова оцінка ріллі (в середньому по Україні), грн	Ставка податку, % (рілля/багаторічні насадження)
1	1999-2004 рр.	50%	3674,1	0,5/0,3
2	2004-2011 рр.	75%	3674,1	0,15/0,09
3	2011-2015 рр.	75%	3674,1	0,15/0,09
4	2015 р.	75%	25773,1	0,45/0,27
5	2016 р.	75%	30927,8	0,81/0,45

Із січня 2011 р. оподаткування за фіксованим сільськогосподарським податком регулювалося Податковим кодексом України. Проте фіксований сільськогосподарський податок у 2015 р. було скасовано і на зміну йому запроваджено єдиний податок 4-ї групи, який є складовою **спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності – особливого механізму справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності**. Механізм справляння єдиного податку залишився тим же.

Регулюючий характер єдиного податку 4-ї групи виявляється в його специфічних рисах, які зумовлюють принципові відмінності від звичайної системи оподаткування:

1. Порядок сплати податку враховує сезонність сільськогосподарського виробництва: основне податкове навантаження при сплаті податку припадає на другу половину року.
2. Об'єкт і база оподаткування не пов'язані з кінцевими показниками виробничо-господарської діяльності сільгосптоваровиробників.
3. Єдиний податок четвертої групи не обмежує платників у здійсненні будь-яких дозволених законодавством видів підприємницької діяльності.
4. Скорочується кількість податків, які підлягають сплаті.
5. Застосування єдиного податку 4-ї групи спрощує ведення бухгалтерського обліку.
6. Податок сплачуються до місцевого бюджету, що зумовлює до більш тісної і якіснішої співпраці між органами місцевого самоврядування і підприємцями.

Загалом спрощена система оподаткування забезпечила зниження податкового тиску, спрощення механізму обчислення податку, оптимізацію строків його сплати, посприявши при цьому розвитку та розширенню малого підприємництва. Проте, поряд із позитивними здобутками її застосування, можна акцентувати увагу на таких недоліках:

- сплата єдиного податку не залежить від фінансового стану господарств і має здійснюватися навіть у випадку одержання збитків;
- перестає діяти ефект «податкового коректора», що стримує залучення позичкового капіталу у сільськогосподарське виробництво, тобто економія на податках дедалі більше поглинається відсотковими платежами;
- створюються умови для уникнення оподаткування, а також використання суб'єктів спрощеного оподаткування у схемах мінімізації податкових зобов'язань підприємств, що працюють на загальній системі оподаткування.

Але не зважаючи на наведені недоліки, більшість сільськогосподарських виробників сплачують єдиний податок 4-ї групи і не сплачують податок на прибуток. Разом із тим за такими підприємствами лишається право вибору системи оподаткування. Сезонність сільськогосподарського виробництва призводить до того, що між понесеними витратами та отриманими доходами може пролягати значний часовий проміжок. Ця особливість враховується при визначенні податкового періоду з податку на прибуток підприємств і виробники сільськогосподарської продукції використовують річний податковий період, який починається з 1 липня поточного звітного року і закінчується 30 червня наступного звітного року. Такий підхід можуть застосовувати підприємства, основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції, тобто ті, дохід яких від продажу сільгосподарської продукції власного виробництва за попередній звітний (податковий) рік перевищує 50% загальної суми доходу.

Застосування річного податкового періоду дає змогу оптимально визначити доходи та витрати з урахуванням всіх особливостей, притаманних сільському господарству.

Щоквартальна сплата податку себе б не виправдала, оскільки якісь періоди були б прибутковими, а інші збитковими. Крім того, сума податку зменшується на суму нарахованого за звітний період податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, об'єктом якого не є будівлі, споруди сільськогосподарських товаровиробників, призначені для використання безпосередньо в сільськогосподарській діяльності.

Найбільш дієвим та вагомим важелем податкової підтримки сільськогосподарських виробників є функціонування спеціального режиму справляння податку на додану вартість, історія становлення якого пройшла декілька етапів (додаток Б). Причому саме спецрежим справляння ПДВ (режим ПДВ-акумуляції) являє собою найбільш дієвий важіль фінансової підтримки розвитку галузі, особливо з точки зору її доступності та ефективності. Спецрежим ПДВ є чи не найбільш доступною податковою пільгою, обсяги якої напряду залежать від ефективності діяльності суб'єкта господарювання. За рахунок застосування спецрежиму справляння ПДВ суттєво підвищується рівень фінансового забезпечення сільгоспідприємств: суми ПДВ-акумуляції відносно до виручки останніх протягом 2010-2014 рр. становили 8,4–10,2 %. Звідси зростають суми фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні сільгоспідприємств. Як наслідок, суттєво зростають і їх фінансові можливості. Суми ПДВ-підтримки в середньому становлять майже половину отриманого прибутку сільгоспідприємствами. Відповідно, обсяг прибутку у них зростає у півтора рази, що суттєво підвищує рентабельність аграрного бізнесу, а також й інвестиційну привабливість сільськогосподарської діяльності.

Блок 3

У Польщі податок на додану вартість відповідно до Шостої Директиви Ради ЄС справляється за двома режимами: спрощеним (фіксованою ставкою) і загальним. За спрощеним режимом фермер, у якого річний обсяг продажу сільськогосподарської продукції і послуг не перевищує 20000 злотих, не є платником ПДВ і не здійснює облік продажу й видачі рахунків-фактур. Відшкодування податку полягає в тому, що покупець сільськогосподарської продукції і послуг – платник ПДВ, сплачує фермеру ціну, в яку закладено фіксовану ставку ПДВ 7 % і звітує про вхідне ПДВ у спеціальній податковій декларації. Відшкодування ПДВ за фіксованою ставкою застосовується лише до сільськогосподарської продукції та сільськогосподарських послуг, визначених законом.

Зміни, прийняті Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» № 909-19 від 24.12.2015 р. стосовно спецрежиму ПДВ призведуть до негативних тенденцій у сільському господарстві України вже у 2016 р.:

1. Спецрежим ПДВ давав вітчизняним аграріям € 20-25 підтримки на один гектар. Тепер ця підтримка буде на рівні € 3-7 на один гектар. Мінімальна ставка дотацій колег аграріїв в ЄС – € 270 на гектар.

2. Реального механізму компенсації ПДВ експортерам не передбачено. Для цього потрібно 22-25 млрд грн. Таких коштів до бюджету не закладено, а значить компенсацію здійснюватимуть частково, в ручному режимі, з корупційною складовою за спеціально створеними для цих цілей двома реєстрами відшкодування ПДВ.

3. Експортери зерна в такому режимі відшкодування ПДВ за жодних умов не зможуть забезпечити високі закупівельні ціни на зерно, що призведе до значних збитків усіх суб'єктів агробізнесу.

4. Запровадження трьох видів обліку ПДВ для сільськогосподарської продукції створює умови для зловживання контролюючими органами, оскільки складний облік провокує ризики допущення помилок в обліку аграріями та нарахування їм штрафних санкцій в рамках постійного моніторингу за їх діяльністю.

Наступною важливою складовою системи обов'язкових платежів сільськогосподарських підприємств державі є соціальні податки (точніше – внески до соціальних фондів). Вони являють собою специфічну складову системи обов'язкових платежів господарюючих суб'єктів, оскільки мають страхову природу – розглядаються як додаткова плата за робочу силу з метою формування джерела соціальних виплат у разі реалізації соціальних ризиків (у першу чергу для виплати пенсій особам, що досягли відповідного віку).

Із часу запровадження ФСП внески до соціальних фондів входили до його складу, проте з 2005 р. були виключені з нього і сплачувалися на загальних засадах (крім пенсійних внесків, які вносилися підприємствами галузі в особливому порядку). Такий порядок (діяв до 1 січня 2010 р.), передбачав пільгову сплату пенсійних внесків, що позитивно позначилося на фінансовому стані сільськогосподарських товаровиробників, адже розмір спеціальної ставки внесків становив: у 2005-2006 рр. – 6,46 %, у 2007 р. – 12,92 %, у 2008 р. – 19,92 %, у 2009 р. – 26,56 % від витрат на оплату праці найманих працівників, або відповідно 20, 40, 60 та 80 % від стандартного розміру ставки пенсійних внесків для підприємств інших галузей економіки.

Блок 4

Особливості механізму справляння єдиного соціального внеску в 2011–2014 рр.:

- платники – роботодавці, працівники (громадяни України та іноземці) та самозайняті особи;*
 - об'єкт нарахування – заробітна плата найнятих осіб та інші доходи громадян;*
 - ставки внеску для роботодавців залежать від класу професійного ризику виробництва і становлять від 36,76% до 49,7% від об'єкта нарахування;*
 - ставки внеску для найнятих працівників і самозайнятих осіб становили 3,6% від об'єкта нарахування (для викладачів та держслужбовців – 6,1%, для громадян, що виконують роботи за цивільно-правовими договорами – 2,6%);*
 - максимальна величина бази нарахування єдиного соціального внеску – 15 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;*
 - ЄСВ сплачується під час кожної виплати заробітної плати, що є об'єктом нарахування єдиного соціального внеску, а для решти видів доходів – не пізніше 20 числа місяця, що настає за базовим звітним періодом; – мобілізовані суми ЄСВ, акумульовані на рахунках Пенсійного фонду розподіляються між всіма державними соціально-пенсійними фондами відповідно до встановлених законом пропорцій розподілу за видами загальнообов'язкового державного страхування та використовуються ними за призначенням.*
-

До 2011 р. вітчизняна система державного соціального страхування складалася з чотирьох фондів та характеризувалася великою кількістю законодавчих актів, постійною зміною форм звітності, порядком їх заповнення та термінами подання, кількістю платіжних документів для перерахування заборгованості за внесками.

З метою підвищення ефективної роботи системи соціального державного страхування, спрощення відносин платників з фондами державного страхування, збільшення фінансових надходжень та вирішення проблем фінансування витрат було прийнято Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», яким передбачено введення єдиного соціального внеску (ЄСВ) з 1 січня 2011 року.

Під **ЄСВ** слід розуміти консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування).

Проте найсуттєвіші кроки на шляху вдосконалення механізму справляння єдиного соціального внеску та соціально-пенсійного забезпечення громадян були здійснені в Україні в грудні 2014 р. та в лютому 2015 р.

З **1 січня 2015** р. набув чинності Закон України № 77-VIII від 28 грудня 2014 р., спрямований на реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці.

Так, з **1 січня 2015** р. юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які використовували працю найманих осіб, мали право застосовувати **коефіцієнт 0,4** до зазначеної ставки єдиного внеску. Тобто, розмір єдиного внеску фактично зменшувався у два з половиною рази.

Однак застосувати такий коефіцієнт **у 2015 р.** можна було **за певних умов**. Наприклад, якщо **в 2014 р.** роботодавець сплачував єдиний внесок за ставкою **37%**, то **у 2015 р.**, застосувавши понижуючий коефіцієнт, при дотриманні передбачених Законом умов, він мав сплатити **лише 14,8%**.

Блок 5

<i>2015 р.</i>	<i>2016 р.</i>
<i>Єдиний соціальний внесок</i>	<i>Єдиний соціальний внесок</i>
<i>1. База оподаткування: заробітна плата у розмірі, що не перевищує 17 мінімальних місячних заробітних плат.</i>	<i>1. База оподаткування: заробітна плата у розмірі, що не перевищує 25 мінімальних місячних заробітних плат</i>
<i>2. Ставки: 36,76–49,7% (у середньому)</i>	<i>2. Ставка: 22%</i>

Крім того, Законом України № 77 передбачалося, що з **1 січня 2016** р. замість коефіцієнта **0,4** буде застосовуватися коефіцієнт **0,6**, що фактично зменшить ставку єдиного внеску орієнтовно в півтора рази. При цьому для застосування нового коефіцієнта **0,6** платникам не потрібно дотримуватись умов, які були встановлені для 2015 року. Таким чином, згідно із Законом № 77, якщо в 2014 р. роботодавець сплачував внесок за ставкою 37%, то у 2016 р., застосувавши коефіцієнт 0,6, він сплачував би єдиний внесок за ставкою 22,2%.

Але зазначені кроки не призвели до бажаних наслідків, а саме, зниження навантаження на фонд заробітної плати та її детінізації.

Питання податкового навантаження на заробітну плату є надзвичайно важливим не лише тому, що від нього залежить величина заробітної плати, а й можливість розвитку самого бізнесу. Після перерахування податків роботодавцю не залишається коштів на розвиток свого бізнесу, що є причиною «тінізації» зарплат. Практика виплат заробітних плат «у конвертах» дозволяє роботодавцям не сплачувати єдиний внесок.

Із 1 січня 2016 р. прийнято законодавчі зміни у механізм функціонування єдиного внеску. Так, ставки єдиного внеску приведені до єдиної – 22 % (застосовування понижуючого коефіцієнта скасовано). Крім того, скасований єдиний внесок у розмірі 3,6 %, який утримувався із заробітної плати працівника. Але завдяки збільшенню ставки податку на доходи фізичних осіб **від 15 % до 18 %** утримання із заробітної плати працівників не зменшилися (табл. 2.5.2).

Таблиця 2.5.2.

Розрахунок податкового навантаження на заробітну плату

Заробітна плата (місяць), грн	Рік	Робітник					Роботодавець		
		Податки, грн				Податкове навантаження, %	Чиста заробітна плата, грн	Податки (ЄСВ), грн	Податкове навантаження, %
		ПДФО	ЄСВ	Військовий збір	Усього				
4000	2015	578,4	144	60	782,4	19,6	3217,6	1480	37,0
	2016	720	0	60	780	19,5↓	3220,0↑	880	22,0↓

Значне податкове навантаження на фонд оплати праці залишається однією з основних причин тінізації економіки України. Це підтверджується даними рейтингу Глобальної конкурентоспроможності 2014/2015 рр., відповідно до якого Україна посідає критичну позицію за індикатором «вплив податків на стимули до праці» – 135 місце зі 144 країн. Водночас, високе податкове навантаження на оплату праці є проблемою не лише для України, а й для деяких розвинених країн. Зокрема, у рейтингу 2014/2015 рр. за цим індикатором Франції належить 125 місце, Угорщині – 128, Іспанії – 130, Румунії – 140, Італії – 143. Водночас Україна не є країною з дешевою робочою силою. Україна – країна з низькою заробітною платою, та, водночас, з великими витратами на утримання персоналу. Це також негативно впливає на оцінку інвестиційної привабливості країни і є одним з основних чинників зростання неформальної зайнятості у країні. Отже, виходу економіки з тіні та легалізації українського ринку праці сприятиме, насамперед, зниження податкового навантаження на оплату найманої праці.

Таблиця 2.5.3.

Етапи розвитку спеціального режиму справляння ПДВ у галузі сільського господарства

Етап	Нормативний акт	Механізм дії спецрежиму
I етап (1997-2008 рр.)	Закон України «Про податок на додану вартість» від 23.12.1997 р. №770	Запроваджена ставка податку у розмірі 0% на операції з продажу переробним підприємствам молока та м'яса живою масою сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності.
	Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок нарахування, виплат і використання коштів, спрямованих для виплати дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за поставлені ними переробним підприємствам молока та м'ясо в живій вазі» від 12 травня 1999 року	Сума ПДВ, що повинна сплачуватися до бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, у повному обсязі спрямовувалася виключно для виплати дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко і м'ясо живою масою
	Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1999 р. №271, якою затверджено	Суми податку, перераховані сільськогосподарськими виробниками на окремий рахунок, використовувалися ними для придбання матеріально-технічних ресурсів виробничого призначення

Етап	Нормативний акт	Механізм дії спецрежиму
	«Порядок акумуляції та використання коштів, які нараховуються сільськогосподарськими товаровиробниками – платниками податку на додану вартість щодо операцій з продажу товарів (робіт, послуг) власного виробництва, включаючи продукцію (крім підакцизних товарів), виготовлену на давальницьких умовах із власної сільськогосподарської сировини»	
II етап 2008- 2015 рр.	Закон України «Про податок на додану вартість» від 23.12.1997 р. №770, Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI	Сума ПДВ, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів (послуг), не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається у розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальнику на вартість виробничих факторів, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей.
III етап 2016 р.	Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI	Позитивна різниця між сумою податкових зоб'язань звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту звітного (податкового) періоду, визначена: а) за операціями із сільськогосподарськими товарами/послугами (крім операцій із зерновими і технічними культурами та операцій з продукцією тваринництва) підлягає перерахуванню: до державного бюджету – у розмірі 50 %; на спеціальні рахунки, відкриті сільськогосподарським підприємствам – суб'єктам спеціального режиму оподаткування в установах банків та/або в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, – у розмірі 50 %; б) за операціями із зерновими і технічними культурами підлягає перерахуванню: до державного бюджету – у розмірі 85 %; на спеціальні рахунки, відкриті сільськогосподарським підприємствам – суб'єктам спеціального режиму оподаткування в установах банків та/або в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, – у розмірі 15 %; в) за операціями з продукцією тваринництва підлягає перерахуванню: до державного бюджету – у розмірі 20 %; на спеціальні рахунки, відкриті сільськогосподарським підприємствам – суб'єктам спеціального режиму оподаткування в установах банків та/або в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, – у розмірі 80 %

РОЗДІЛ 3.

АГРАРНА ПОЛІТИКА КРАЇН СВІТУ

- 3.1. Сучасні тенденції світового продовольчого ринку в контексті очікуваних змін
- 3.2. Історія Виникнення та Основні Етапи Реформування Спільної Аграрної Політики (САП) Європейського Союзу.
- 3.3. Аграрна політика США та Канади
- 3.4. Аграрна Політика країн Латинської Америки
- 3.5. Аграрна Політика Китаю
- 3.6. Аграрна Політика Австралії та Нової Зеландії
- 3.7. Аграрна Політика країн митного союзу

Історія переконливо свідчить, що як чисто ринкова, так і повністю державна економіка довели свою неспроможність. Тому при побудові системи державного регулювання аграрного сектора, одна з основних задач полягає в пошуку оптимального поєднання ринкового та державного начал в досягненні головної мети розвитку суспільства. Процес цей не є простим і ставить перед розробниками державних програм багато складних питань.

В основі аграрної політики будь-якої країни лежить розуміння особливої ролі аграрного сектору економіки в життєдіяльності суспільства. Сільськогосподарська продукція у всьому світі є не просто товаром, вона – стратегічний товар, одна з основ нормального існування і прогресу суспільства. Тому підтримка агропромислового виробництва є найважливішим завданням економічної політики держави.

Безперечною є провідна роль державного регулювання в таких сферах, як розвиток сільської інфраструктури, науково-дослідні і проектні роботи, освіту та підвищення кваліфікації, інформаційно-консультаційне забезпечення, регулювання ринку сільськогосподарської продукції, зовнішньої торгівлі. Державна система підтримки цін і доходів виробників повинна стимулювати ефективне виробництво, бути мотивом для продуктивної праці з використанням досягнень науково-технічного прогресу.

Недоліки економічної політики держави останнього десятиліття з особливою гостротою проявилися в положенні аграрного сектора. Причиною цього стали як галузеві особливості даної сфери, так і більш складні стартові умови, що склалися до початку економічних реформ, що виявилися у відставанні агропромислового комплексу від інших галузей народного господарства за основними технічними, економічними і організаційними параметрами. У результаті при переорієнтації всієї економіки з використанням натуральних ресурсів, що мали пріоритетне значення в умовах дефіциту, на фінансові ресурси аграрний сектор опинився в найгіршому становищі, його доступ до всіх джерел фінансування виявився різко обмеженим.

Одним із ключових питань, яке потребує принципового вирішення в цей час, є питання про доцільність та механізми державної підтримки сільськогосподарських виробників. Сьогодні більшість експертів поділяють думку, що державна підтримка сільського господарства, в тій формі, в якій її надавали в радянські та перші пострадянські часи, була неефективною. Вона знищувала стимули виробників до ефективного ведення господарства, закріплювала викривлені моделі поведінки, коли, скажімо, неповернення державних кредитів ставало нормою, та призводила до значних втрат державних коштів. Природно, що усвідомлення неефективності державної підтримки сільського господарства призвело до того, що великої популярності набули ідеї повної відмови від такої підтримки. На сучасному етапі трансформації економіки України ці ідеї посилюються ще й тим, що бюджетні кошти є обмеженими, а отже обмеженими є й можливості надання допомоги. Проте досвід розвинених країн та власний досвід України в останні два роки, коли були запуснені ринкові механізми в галузі сільського господарства, довели, що підтримка сільськогосподарських виробників має стати необхідним елементом державної політики стосовно сільськогосподарської галузі та розвитку сільської місцевості. Проте потрібно наново формувати принципи й механізми її надання, такі, які би відповідали законам функціонування ринкової економіки та сучасним умовам розвитку світового ринку.

Сільське господарство провідних країн світу сформувалося й існує в умовах масованої державної підтримки, що є обов'язковою умовою існування сучасного світового сільського господарства й забезпечення продовольчої безпеки ринку.

3.1. Сучасні тенденції світового продовольчого ринку в контексті очікуваних змін

Аналізуючи стан світового продовольчого ринку дослідники часто стикаються з кількома основними проблемами, які потребують вирішення або негайного, як у випадку із формуванням пропозиції окремих ринків продовольства (зерна, м'яса, тощо), або найближчої перспективи (обмеженість ресурсів при постійному зростанні чисельності населення та підвищенням купівельної спроможності окремих країн чи регіонів). А за умови, коли все це помножене на процеси глобалізації та інтеграції питання позиціонування окремих країн на світовому ринку та пов'язане з цим формування їх внутрішньої аграрної політики з урахуванням відповідно обраної спеціалізації дедалі частіше виходять на передній план.

В останнє десятиліття спостерігається бурхливий розвиток галузі, запорукою чого можна вважати аграрну політику країн – виробників. І хоча вона й не є тотожною (заходи, що використовувалися різняться, фінансування окремих програм здійснювалося в різних напрямках та за різними принципами), однак достатньо результативною. Увага держав, помножена на сприятливу кон'юнктуру світового ринку продовольства – чинники, що дозволили сформувати конкурентоспроможне виробництво.

Ключовими складовими сталого виробництва продовольства у світі можна вважати наявність таких основних чинників – достатньої кількості та якості орних земель для сільськогосподарських культур і пасовищ – для худоби, достатньої кількості і якості водних ресурсів і, нарешті, відповідні кліматичні умови.

У різний час людство по-різному вирішувало проблему недостатності земельних ресурсів для продовольчого забезпечення. Останнє рішення щодо збільшення ріллі за рахунок лісів було прийнято, до відома, не та уже й давно – восени 2009 року на конференції глав держав під егідою ООН у Ріо-де-Жанейро. Забезпечення глобальної продовольчої безпеки було оголошено одним із найважливіших пріоритетів, а збільшення орних земель за рахунок тропічних лісів – припустимою мірою запобігання викликам сьогодення. Звичайно, ці дії можуть відобразитися на кліматі, порушити природний баланс, і найбільш імовірно призведуть до змін у навколишньому середовищі.

Практично в усіх розвинених країнах здійснюється державна підтримка в сільському господарстві. Причиною субсидування аграрного сектора за рахунок бюджету в кожній окремій країні є різні чинники, однак в сучасному світі переважають розуміння необхідності гарантування продовольчої безпеки, а також загроза надмірної міграції сільського населення в міста. Основними видами державної підтримки є субсидії, кредитування, розвиток сільської інфраструктури, охорона навколишнього середовища та раціональне використання земельних і водних ресурсів, проведення науково-дослідних робіт в галузі сільського господарства, забезпечення продовольством нужденних верств населення та забезпечення сталого виробництва продовольства.

Розглянемо форми, методи й рівень державної підтримки продовольчих ринків, що існують у різних країнах. Оскільки високий рівень забезпечення продовольством населення є головним пріоритетом агропродовольчої політики для розвинених країн на всіх етапах економічного розвитку, то формування ефективної національної продовольчої безпеки тут реалізується за рахунок чіткої системи заходів державного регулювання й підтримки сільського господарства. Такий підхід дозволяє не тільки забезпечити різноманітні асортименти та відносно низькі ціни на продукти харчування в цій країні, але й приймати участь у світовій торгівлі сільськогосподарськими товарами.

Так, у низці країн передбачено державні субсидій, у відсотках до вартості сільськогосподарської продукції. Найбільшим цей показник є у Швейцарії – 82 %, Норвегії – 75 та Ісландії – 73 відсотки відповідно. В Японії цей показник становив 74 %, а в США – 23 %. До країн з найменшим рівнем субсидіювання сільськогосподарської продукції належить Австралія (10 %) і Нова Зеландія (3 %). За окремими видами сільськогосподарської продукції підтримка в країнах ОЕСР коливається від 8 % для птиці та вовни до 58 % для молока та 74 % для рису. У цілому частка коштів державної підтримки у вартості реалізованої сільськогосподарської продукції сягає третини.

Через своє територіальне розміщення та природно-кліматичні особливості країни провадять різну аграрну політику у сфері експорту і імпорту. Так, наприклад, Японія провадить жорстку протекціоністську політику стосовно певних видів агропродовольчої продукції, зокрема рису, обмежуючи імпорт, при тому, що його вартість на внутрішньому ринку в декілька раз перевищує світові ціни. Однак в цілому ця країна для забезпечення продовольчої безпеки активно імпортує продовольчі товари, оскільки вона немає достатньо земельних ресурсів.

Іншим чинником, який суттєво впливає на сільське господарство у світі є зростання чисельності населення (за оцінками, до 9 мільярдів осіб у 2050 році). Це в свою чергу спричиняє вилучення сільськогосподарських угідь з обробітку для потреб поліпшення інфраструктури суспільства – збільшення житлових районів, будівництво доріг та розвитку нових транспортних сполучень. З іншого боку, нарощування орних земель за рахунок розвитку тропічних джунглів у Бразилії може істотно вплинути на баланс води і зміни клімату, що здатне істотно вплинути на обсяг сільськогосподарського виробництва в країні та регіоні.

Порівнюючи показники розораності сільськогосподарських угідь у різних країнах світу, зауважимо, що Україна сьогодні вважається світовим лідером за цим показником (табл. 3.1.1).

Таблиця 3.1.1.

Характеристика сільськогосподарського використання земельного фонду в Україні та деяких країнах світу

Країна	Площа, млн. га	С.-г. угіддя млн. га,	С.-г. освоєність території, %	Рілля, млн га	Розораність, %	
					територія	с.-г. угіддя
Україна	60,4	41,9	69,4	33,3	59,6	85,9
Польща	32,3	18,7	57,9	14,3	44,3	76,5
Німеччина	35,7	17,3	48,5	11,8	33,1	68,2
Канада	997,1	73,4	7,4	45,4	4,6	61,9
Франція	55,2	30,2	53,0	18,3	32,1	60,6
Росія	1707,5	219,6	12,9	130,3	7,8	60,6
США	936,4	426,9	45,6	185,7	19,8	43,5
Великобританія	24,5	17,1	69,8	5,9	24,1	34,5
Китай	959,7	495,8	52,4	92,5	9,6	18,7
Австралія	771,3	461,7	59,7	47,0	6,1	10,2
Світ	13381,6	4846,1	36,2	1345,3	10,1	27,8

Джерело: ФАО (1994).

Як видно з таблиці, для низки країн екстенсивний шлях збільшення обсягів валового виробництва продовольчої продукції на сьогодні вже є недоступним, через високий рівень розораності земель. А отже зростає роль сучасних технологій, енергоємність виробництва, і, як наслідок, підвищення рівня інтенсивності виробництва.

Однією з найбільш показових характеристик зростання важливості технологій в сільському господарстві є урожайність (табл. 3.1.2). Із порівняння даних таблиць 3.1.1 та 3.1.2, усі країни з високим рівнем розораності сільськогосподарських угідь знаходяться вище України в таблиці урожайності. Зазначене свідчить про застосування сучасних інтенсивних технологій.

Таблиця 3.1.2.

Урожайність зернових в окремих країнах світу, т/га

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Франція	7.2	6.7	7.4	6.1	7.5	6.9	6.8	6.5	7.2	7.4	7.0
Великобританія	7.1	6.2	7.0	7.0	7.0	7.1	7.2	6.6	7.4	6.5	6.9
США	5.8	5.8	5.5	6.0	6.8	6.4	6.4	6.7	6.6	7.2	6.9
Німеччина	6.4	7.0	6.2	5.7	7.3	6.7	6.4	6.1	7.1	7.1	6.7
Китай	4.7	4.8	4.9	4.8	5.1	5.2	5.3	5.3	5.5	5.4	5.5
Аргентина	3.4	3.2	3.2	3.6	3.7	4.2	3.7	4.3	3.9	3.7	4.9
Бразилія	2.6	3.1	2.8	3.3	3.1	2.8	3.2	3.5	3.8	3.5	4.0
Канада	2.8	2.4	2.3	2.7	3.1	3.2	3.0	2.9	3.3	3.2	3.4
Польща	2.5	3.0	3.2	2.8	3.5	3.2	2.5	3.2	3.2	3.4	3.2
Білорусь	1.9	2.0	2.4	2.4	2.9	2.8	2.5	2.8	3.5	3.3	2.8
Україна	1.9	2.7	2.7	1.8	2.8	2.6	2.4	2.2	3.4	3.0	2.7
Молдова	2.0	2.4	2.5	1.8	2.8	2.7	2.5	1.0	3.2	2.3	2.6
Росія	1.5	1.9	1.9	1.7	1.8	1.8	1.8	1.9	2.3	2.2	1.8
Австралія	1.9	2.2	1.1	2.1	1.7	2.0	1.0	1.2	1.6	1.6	1.7
Казахстан	0.9	1.2	1.1	1.1	0.9	1.0	1.1	1.3	1.0	1.2	0.8

Джерело: Світовий банк, <http://data.worldbank.org/indicator/AG.YLD.CREL.KG>

Підтвердженням цього можуть слугувати дані Світового банку щодо рівня використання засобів захисту рослин у наведених країнах із розрахунку на 1 гектар сільськогосподарських угідь (табл. 3.1.3).

Дані, наведені в таблиці 3.1.3 можуть бути ще цікавішими з огляду на те, які саме країни сьогодні є лідерами з використання засобів захисту рослин. І якщо місце Китаю цілком прогнозоване, особливо зважаючи на рівень хімічної промисловості та світову гегемонію на ринку так званих дженериків – засобів захисту рослин, виготовлених за ліцензіями провідних світових компаній, то місце Білорусі нашою думкою про підвищення уваги до цієї країни як до можливого експортера продовольства.

Таблиця 3.1.3.

Використання засобів захисту рослин, кг/га

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Китай	373.09	370.27	331.31	408.70	434.43	486.94	467.73	488.39
Білорусь	135.99	135.63	146.92	167.70	231.97	218.35	237.42	281.11
Великобританія	319.05	314.19	287.33	272.82	254.18	254.07	208.16	239.21
Німеччина	220.07	219.70	215.13	208.76	194.42	221.87	160.41	181.41
Франція	210.40	222.10	211.04	191.01	188.91	207.67	151.88	148.27
Польща	116.20	128.87	129.14	161.94	159.34	171.33	151.09	144.58
Бразилія	125.76	164.62	170.47	136.16	141.39	185.17	164.86	124.93
США	112.52	119.56	122.67	118.60	126.27	123.47	106.15	109.33

Канада	57.63	58.93	54.63	61.82	46.99	60.56	55.06	46.77
Україна	15.95	15.78	16.42	17.19	21.55	27.64	32.79	29.70
Австралія	47.39	47.00	54.25	47.91	39.89	41.27	33.85	28.95
Аргентина	29.95	41.39	46.48	40.59	45.82	54.38	38.80	25.43
Росія	13.55	11.00	11.42	11.79	12.48	14.25	15.88	15.61
Молдова	8.14	7.53	8.32	9.00	8.46	11.02	12.45	9.36
Казахстан	1.05	1.50	1.86	1.80	1.83	2.60	1.40	2.42

Джерело: Світовий банк, <http://data.worldbank.org/indicator/AG.CON.FERT.ZS/countries>

Зважаючи на важливість формування продовольчих резервів як на національному, так і на глобальному рівнях, ще у 1974 році Міжнародна продовольча організація ФАО визначила наявність зерна пшениці основним мірилом продовольчої безпеки країн світу. Враховуючи транспортні можливості того часу, пов'язані з переміщенням значних обсягів зерна між країнами, розрахунковим методом було визначено двомісячний термін, необхідний для зняття дефіциту зерна у країнах, де він виникав. У зв'язку з цим країнам було рекомендовано постійно зберігати двомісячний запас зерна від річного обсягу його споживання, а отже 16,6 % від річної потреби.

Коливання світового ринку зернових відіграють визначальну роль для всіх країн – експортерів продовольства з кількох причин. По-перше, в тих випадках, коли значні обсяги виробництва зосереджені в руках декількох домінуючих виробників та дефіциту на ринку, це може привести до зростання цін, а отже зменшити рівень доступності продовольства в окремих регіонах світу. Бідні країни повністю залежать від світового попиту, і часто змушені витратити кошти в основному на створення запасів продовольства.

Разом з тим, для всебічного аналізу було вирішено не обмежуватися пшеницею, оскільки з позиції України в наступному періоді у внутрішньому виробництві домінують ще й кукурудза, соя, ріпак, ячмінь, а також соя, яку варто розглядати однією з найбільш перспективних культур з точки зору формування кормової бази для тваринництва та зростаючої потреби у додатковій пропозиції білка.

Так, за статистичними даними ФАО протягом останніх років на чотири основні культури (соя, ріпак, сояшник та кукурудза) припадає понад 20 % світових орних земель, а разом з пшеницею та ячменем – понад 40 відсотків (табл.3.1.4).

Таблиця 3.1.4.

Посівні площі на 2006-2009 роки, по культурах і всього, га

Культура	2006	%	2007	%	2008	%	2009	%
Кукурудза	148340,84	10,07	158358,33	10,75	160814,58	10,92	158628,75	10,77
Ріпак	27441,40	1,86	29887,78	2,03	30659,71	2,08	31120,57	2,11
Соя	95308,37	6,47	90155,97	6,12	96480,63	6,55	99501,10	6,76
Сояшник	23975,18	1,63	21280,72	1,44	25031,41	1,70	23716,84	1,61
Пшениця	211835,82	14,38	216704,93	14,71	222740,35	15,12	225622,45	15,32
Ячмінь	56373,89	3,83	55730,91	3,78	56281,08	3,82	54059,71	3,67
Усього	1472853,00	38,24	1472853,00	38,84	1472853,00	40,19	1472853,00	40,24

Джерело: www.fao.org, FAO Statistical Yearbook 2010.

Логічно припустити, що ці ж культури мають становити не менше 50 % у раціоні. При цьому три з них (кукурудза, соя і пшениця) взагалі охоплюють 33 % орних земель. Інша частина цієї проблеми полягає у використанні сільськогосподарських культур в якості кормів для тваринництва, що автоматично означає зниження поставок продовольства.

Безперечно, отримані в результаті аналізу світового виробництва продовольства дані будуть неповними без визначення грошового еквіваленту обсягів виробництва в тій або іншій країні чи регіоні (рис. 3.1.1).

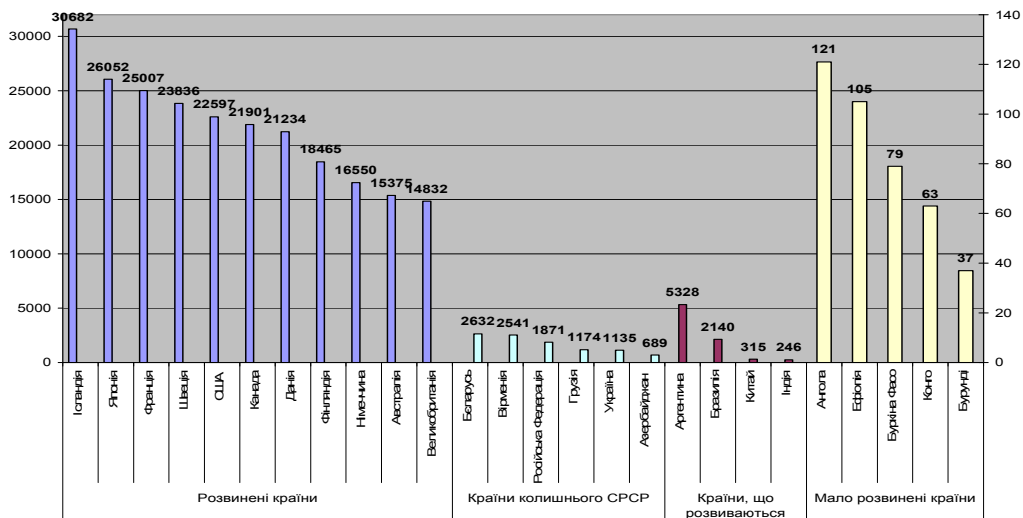

Рис. 3.1.1. Виробництво продуктів харчування в розрахунку на одну особу, дол. США, 2010 р. (менш розвинені країни – права шкала)
Джерело: за даними ФАО, www.fao.org.

За наведеною діаграмою, між окремими групами країн існує значна різниця в обсягах виробництва продовольства. І якщо африканські країни, поряд із нерозвиненим сільським господарством, ще й потерпають від несприятливих природно-кліматичних умов, то для країн колишнього Радянського Союзу, а також для країн, що розвиваються, збільшення обсягів виробництва видається достатньо досяжною метою.

Поряд із виробництвом важливо оцінити, наскільки існуючий світовий ринок продовольства сформований за пропозицією, а також ситуація в країнах, які претендують на роль світових лідерів виробництва. Слід враховувати, що поряд із значними обсягами виробництва та експорту такі країни мають і значний внутрішній потенціал споживання. Тому задоволення попиту на внутрішньому ринку для країни – нетто-експортера є пріоритетним завданням.

З іншого боку, кон'юнктура світового ринку сьогодні дедалі більше спонукає експортерів посилювати власну присутність на світовому ринку. Причиною цього можна вважати значні коливання пропозиції протягом останніх років, коли критичні низькі врожаї одночасно в кількох основних країнах-експортерах майже вичерпали світові запаси зерна, і, як наслідок, спричинили підвищення ціни на готову продукцію (борошно, хліб, крупи). Незважаючи на існуючий певний дефіцит пшениці на світовому ринку, вже ж саме ця культура є найбільш впливовою на ринку продовольства. Хоча лише останніми роками пшениця стає все більш популярною на ринку країн, які традиційно споживають переважно рис – культуру достатньо специфічну через технологію вирощування (необхідність значних водних ресурсів). Технологія виробництва, наближеність до основних ринків збуту (логістика) та простота в наданні товарного вигляду (обробка та доробка) – складові, які безперечно впливають на ринкову ціну цих продуктів.

Разом із тим, зростаючі економіки (в першу чергу Китай, Індія, Бразилія, тощо) поряд із значною чисельністю населення постійно нарощують також купівельну спроможність мешканців. Як відомо, в країнах, де покращується добробут населення рівень споживання продовольства зростає в першу чергу. Таким чином, зростаючий попит на продукти харчування, швидше за все, і надалі стимулюватиме підвищення цін значніше, ніж збільшення пропозиції. За таких умов, поряд із традиційним інфляційним зростанням цін постійно виникатиме дефіцит. Подібна нестабільність на світовому ринку може привести до політичної нестабільності в деяких регіонах та навіть в світі в цілому.

Проте, незважаючи на постійно зростаючі обсяги пропозиції, саме цей показник постійно знижується з розрахунку на одного мешканця планети (рис. 3.1.2). Нижче наведено аналіз однієї з найбільш впливових складових формування попиту на продовольство – чисельності населення в світі, а також рівня забезпечення людства продовольством.

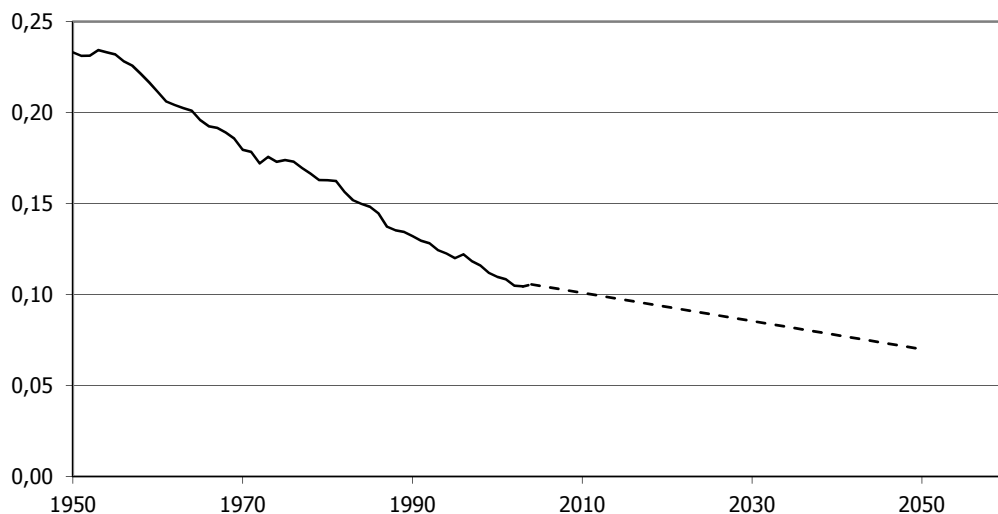

Рис. 3.1.2. Обсяги посівів зернових у світі, 1950-2050 (прогноз), га на одну особу
Джерело: USDA, 2007

За таких умов надзвичайно важливим є співвідношення чисельності населення в країнах-експортерах та країнах-імпортерах. Зазначений підхід впливає з визнання того факту, що не всі країни світу спеціалізуються на виробництві продовольства з різних причин. Спеціалізацію країн та використання конкурентних переваг буде розглянуто далі. За даними таблиці 3.1.5, в наступні десятиліття найбільше зростання чисельності населення відбуватиметься в Азії та Африці. Проте, це не завжди ті країни, які входять до числа експортерів продовольства.

Таблиця 3.1.5.

20 найбільш населених країн світу в 2000 та 2050 роках

2000			2050		
	Країна	Населення, млн. осіб		Країна	Населення, млн. осіб
1.	Китай	1,275	1.	Індія	1,531
2.	Індія	1,017	2.	Китай	1,395
3.	США	285	3.	США	409

Продовження табл. 3.1.5.

4.	Індонезія	212	4.	Пакистан	349
5.	Бразилія	172	5.	Індонезія	294
6.	Росія	146	6.	Нігерія	258
7.	Пакистан	143	7.	Бангладеш	255
8.	Бангладеш	138	8.	Бразилія	233
9.	Японія	127	9.	Ефіопія	171
10.	Нігерія	115	10.	Конго	152
11.	Мексика	99	11.	Мексика	140
12.	Німеччина	82	12.	Єгипет	127
13.	В'єтнам	78	13.	Філіппіни	127
14.	Філіппіни	76	14.	В'єтнам	118
15.	Іран	66	15.	Японія	110
16.	Єгипет	68	16.	Іран	105
17.	Туреччина	68	17.	Уганда	103
18.	Ефіопія	66	18.	Росія	102
19.	Таїланд	61	19.	Туреччина	98
20.	Великобританія	59	20.	Ємен	84

Джерело: Lester R. Brown., *Outgrowing the Earth//The food security challenge in an age of falling water tables and rising temperatures// www.earth-policy.org*

Аналізуючи вплив чисельності населення на пропозицію продовольства, варто також брати до уваги також і дані щодо обсягів виробництва основних харчових продуктів із розрахунку на 1 особу (табл. 3.1.6).

Таблиця 3.1.6.

Обсяги виробництва основних харчових продуктів із розрахунку на одну особу

Країна	М'ясо та м'ясо-продукти	Молоко та молоко-копродукти	Яйця, шт.	Риба та рибопро-дукти	Цукор	Рослинна олія	Картопля	Овочі та баш-танні	Фрукти і ягоди	Хліб та хлібопро-дукти
Росія	63	247	269	15,5	39	13,4	104	101	58	119
Австралія	123	231	...	24	48	20	55	97	112	...
Білорусь	84 ¹⁾	247	292	16	41	16	183	149	65	86
Казахстан	68	318	215	6	...	21	116	183	44	...
Польща	71	291	206	9,5	39	...	116	116	56	111
Молдова	36	175	185	57	110	41	117
Великобританія	86	241	187	20	36	18	107	92	131	...
США	117	270	247	11	61	33	56	128	110	93
Україна	52	206	290	15	37	15	129	144	48	111
Фінляндія	73	410	173	17	33	11	58	79	95	80
Франція	96	260	267	35	32	19	65	98	120	...
Чехія	85	352	270	5,9	33	16	71	83	89	96
Японія	46	86	306	49	19	13	23	94	60	91

Джерело: за даними ФАО, www.fao.org.

Усі ці сигнали світового ринку вказують на необхідність втручання в окремі ринки та формування світових продовольчих резервів. І хоча ідея видається слушною, проте не є новою, оскільки була сформована ще у 2004 році протягом однієї із зустрічей лідерів розвинених країн. Однак, в реалізації такого задуму є певні складнощі, оскільки сьогодні не існує відповідного інституту в рамках ООН, який міг би виконувати функцію накопичення та розпорядження подібними запасами, а також здійснювати товарні та фінансові інтервенції на окремі ринки.

Аналізуючи дані щодо валового національного доходу окремих країн світу, можна чіткіше сформулювати уявлення про темпи зростання розвинених економік та унаочнити, наскільки швидкими темпами відбуваються прирости валового національного доходу в країнах, що розвиваються (табл. 3.1.7). Так, приклад Китаю за останні роки свідчить, що в країні постійно зростає внутрішнє споживання продовольства. Це, у свою чергу, не тільки відбивається на світовому ринку, а й може призвести до його дестабілізації, змінити позитивне сальдо на негативне, впливаючи на рівень світових запасів.

Таблиця 3.1.7.

Валовий національний дохід, на одну особу, дол. США

Країна	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
США	38360	42020	44670	46280	46910	47890	46080	47350	48450
Австралія	21280	25680	30440	34330	37110	42270	43860	46200	47500
Канада	24640	28530	33110	36910	40320	43460	41890	43250	45560
Німеччина	25400	30750	34780	37210	39440	42520	42400	42970	43980
Франція	25130	30420	34850	36760	38900	41940	42380	42190	42420
Великобританія	29280	34690	38850	41040	44310	45460	40970	38140	37780
Польща	5480	6270	7270	8340	9800	11870	12190	12450	12480
Бразилія	2950	3310	3960	4800	6110	7490	8150	9540	10720
Росія	2590	3410	4460	5820	7590	9710	9290	9890	10400
Аргентина	3670	3580	4480	5170	6050	7190	7580	8620	9740
Казахстан	1800	2300	2950	3860	4980	6150	6780	7500	8220
Білорусь	1610	2150	2780	3470	4250	5430	5590	5990	5830
Китай	1270	1500	1740	2040	2480	3040	3620	4240	4940
Україна	980	1270	1540	1950	2570	3220	2840	2990	3120
Молдова	570	730	890	1030	1160	1500	1570	1820	1980

Джерело: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD>

Окрему проблему становить забезпечення ефективності управління ресурсами. Земля, праця і капітал – класичні постулати, добре відомі та вивчені. На даний час у світі проблема продовольчої безпеки є однією з найбільш актуальних. Разом із землею (зростаюче населення вимагає використовувати більше землі для створення інфраструктури для життя) та працею (залежно від країни – зростання населення потребує нарощування пропозиції продовольства) людство також зіткнулося з проблемою водно-енергетичних ресурсів.

Вода та енергія відіграють значну роль не лише у економіці країни чи сільському господарстві, а й у виробництві суспільних благ, що загалом суттєво впливає на життя суспільства. І ця проблема також має важливе значення для України, яка розташована на найродючіших ґрунтах і вважається однією із найбільших виробників продовольства у світі. Звідси необхідно знайти оптимальне поєднання сільськогосподарського виробництва, продовольчої та енергетичної безпеки для країн-виробників (таких як Україна), а також для світу в цілому.

Сільське господарство останніми роками набуває дедалі важливішого значення не лише з огляду на зростаючий попит на продовольство, а й через необхідність нарощування виробництва відновлюваних джерел енергії. Тому використання ресурсів стає одним із факторів вирішення продовольчого питання. Так, для прикладу, на зернові в раціоні відгодівлі худоби і птиці традиційно припадає від 13 до 18 %. Однак лише зниження використання зерна в раціоні до рівня 1 центнер (100 кг) дозволить збільшити світову пропозицію зерна приблизно на 30 млн тон, що еквівалентне споживанню 150 мільйонів осіб в країнах із низьким доходом.

Проблема розвитку відновлюваних джерел енергії на сьогодні є однією з найважливіших для сільського господарства поряд із проблемою ефективного використання природних ресурсів. І тут потребують оцінки причини і наслідки використання ресурсів для вирощування сільськогосподарських культур з метою їх використання як ресурсів для відновлюваної енергетики.

Наразі у світі все активніше запроваджуються заходи енергозалежних країн щодо формування власної енергетичної незалежності за рахунок розвитку альтернативних та відновлюваних джерел енергії. І тут виникає колізія – використання сільськогосподарської продукції як джерела енергії зменшує пропозицію на ринку продовольства. При цьому Україну можна віднести до групи країн, які радше використовуватимуть існуючі переваги у виробництві відновлюваних джерел енергії, ніж турбуватися про додаткову пропозицію на світовому продовольчому ринку. Поряд із цим як загальносвітову проблему слід вказати необхідність використання всіх наявних ресурсів (води, сонця, вітру, землі і т. д.) із максимальним ефектом.

За даними Інституту світових ресурсів площі потенційних орних земель перевищують фактичне їх використання більш ніж у три рази. Це означає, що земельні ресурси можуть бути спрямовані на розвиток подальшого глобального досягнення балансу продовольства у світі. У такому разі слід розглянути географічну структуру використання сільськогосподарських угідь та оцінити можливість екстенсивного збільшення пропозиції на ринку продовольства (табл. 3.1.8).

Таблиця 3.1.8.

Рівень використання сільськогосподарських угідь, 1994-2010 рр.

	Усього	Потенційні угіддя	Фактичні угіддя	Потенційні до фактичних, %
Площа	'000 км ²	'000 га	'000 га	%
Європа	6806,00	384220,00	213791,00	55,64
Північна Америка	19295,00	479632,00	233276,00	48,64
Південна та Центральна Америка	20541,00	1028473,00	143352,00	13,94
Північна Африка та Близький Схід	11545,00	49632,00	71580,00	144,22
Північна Азія	20759,00	297746,00	175540,00	58,96
Припустельна Африка	24238,00	1109851,00	157608,00	14,20
Азія та Океанія	28682,00	777935,00	477706,00	61,41
Світ	131866,00	4127489,00	1472853,00	35,68

Джерело: <http://www.wri.org/publication/content/8426>

Для пояснення показників, наведених в таблиці зазначимо, що у Північній Африці та на Близькому Сході відсоток потенційних орних земель використовується більш

ніж повністю – мається на увазі кількість природних орних земель без застосування спеціального устаткування (крапельне зрошення, поливу, тощо). Крім того, достатній потенціал має Південна і Центральна Америка, але слід розуміти, що залучення цих територій під сільськогосподарське використання може призвести до порушення екологічного балансу в регіоні.

До останнього часу вихід із світової продовольчої кризи знаходив своє вирішення через збільшення фінансування "Світової продовольчої програми" (World Food Programm – WFP). Бюджет цієї гуманітарної організації, діяльність якої спрямована на боротьбу з голодом у світі, формується через добровільні внески та пожертви країн світу, окремих юридичних і фізичних осіб, у 2009 році досягнув 6 млрд дол. США (табл. 3.1.9).

Таблиця 3.1.9.

Участь країн у світовій продовольчій програмі ООН – WFP, 2009 р.

Країна	Кошти, тис. дол. США	Частка, %
1. Пакистан	214356	17,15
2. Ефіопія	88416	7,07
3. ПАР	65739	5,26
4. Україна	63644	5,05
5. Індонезія	60234	4,82
6. Російська Федерація	56378	4,51
7. Франція	54870	4,39
8. Бельгія	51272	4,10
9. Туреччина	40492	3,24
10. Італія	34386	2,75
11. Уганда	33445	2,68
12. Палестина	30856	2,47
13. Індія	29489	2,36
14. Малайзія	23454	1,88
15. Канада	22077	1,77
Усього по 15 країнах	869109	69,53

Таким чином, на сьогодні перед усіма країнами нетто-експортерами постають завдання, які потребують вирішення. З-поміж них, як найактуальніші, виокремлюються насамперед подолання світової продовольчої кризи, причому основною дилемою є досягнення цілей виключно за рахунок збільшення використання земель для вирощування визначених культур, а також чи варто поєднувати збільшення використання земель із змінами споживчих переваг у харчуванні і купівельної спроможності. При цьому також варто враховувати купівельну спроможність при забезпеченні продуктами харчування у країнах-виробниках.

Разом із тим, існує дві сторони проблеми – з одного боку, важливість зовнішніх ринків для експортерів, з іншого – продовольча безпека власне країн-виробників, регіонів та світу в цілому. Крім того, у багатьох розвинених країнах державою запроваджені програми біорозмаїття, наприклад в ЄС та США, які спрямовані на збереження територій, багатих на різні види рослинності, захист луків та пасовищ. Однак

це означає, що відбуватиметься відмова від застосування добрив і пестицидів та збереження високої природної цінності сільськогосподарських земель. Комплексне та органічне виробництво таким чином у найближчі десять років, набудатиме дедалі більшої популярності в цій частині світу. І це також може спонукати світовий продовольчий ринок до відповідних змін, оскільки природна родючість ґрунтів зазвичай нижча за урожайність основних культур за умови застосування сучасних інтенсивних технологій. І, насамкінець, варто пам'ятати про економічну складову, оскільки саме кінцевий результат визначає зацікавленість бізнесу в сільському господарстві.

3.2. Історія Виникнення та Основні Етапи Реформування Спільної Аграрної Політики (САП) Європейського Союзу.

3.2.1. Аграрна політика Європейського Союзу – Короткий історичний екскурс

У широкому розумінні Спільна Аграрна Політика Європейського Союзу (САП ЄС), англійською Common Agricultural Policy of European Union (CAPEU), є системою субсидій, які виплачуються фермерам країн ЄС. Головні цілі САП – це гарантування виробництва достатньої кількості продовольства і забезпечення справедливого рівня життя людей, що займаються сільським господарством.

САП бере свій початок з 50-х років ХХ століття. У той час аграрний сектор Західної Європи, разом з іншими галузями народного господарства, перебував в занепаді. Про забезпечення достатньої кількості продовольчих товарів не могло бути й мови, що викликало особливу стурбованість щодо продовольчої безпеки Європейських країн. Значне падіння рівня сільськогосподарського виробництва, що посилювалося різними соціальними, а іноді й екологічними проблемами, поставило під загрозу післявоєнний розвиток країн Європи.

Прийнятий в 1957 р. Римський договір щодо створення Спільного ринку заклав юридичну основу формування Спільної аграрної політики (САП) ЄС, основними цілями якої визначено:

- зростання продуктивності сільського господарства шляхом просування технічного прогресу і забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва, зокрема праці;
- забезпечення стандартів життя сільського населення, в тому числі за рахунок підвищення доходів працівників сільського господарства;
- стабілізація ринків;
- забезпечення продовольством споживачів за прийнятними цінами.

Проблема продовольчої безпеки в Західній Європі виникла після другої світової війни. При цьому об'єднання аграрних ринків було на той момент складною проблемою через те, що кожна країна проводила власну аграрну політику. Однак з'явилася ідея створення єдиної європейської системи, так була створена Європейської організації економічного співробітництва, заснованої для управління допомогою з боку США та Канади в рамках Плану Маршала по реконструкції Європи після Другої Світової війни, пізніше на її базі було сформована Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Починаючи з 1961 року, моменту свого створення, ОЕСР ставить

за мету посилювати економіку країн-членів, щоб зробити її більш ефективною, про-сувати ринкову економіку, розвивати вільні обміни, сприяти зростанню як індустріально розвинутим країнам, так і тим, що розвиваються.

Основними завданнями діяльності ОЕСР у агропромисловому комплексі є:

- збільшення продуктивність сільськогосподарського виробництва шляхом технічного переозброєння й забезпечення раціонального розвитку, а також оптимального використання факторів виробництва;
- забезпечення справедливого рівня життя сільським мешканцям;
- стабілізація агропромислових ринки;
- забезпечення гарантованого продовольчого постачання;
- забезпечити розумні ціни на продовольство для споживачів.

У січні 1962 р. Рада Міністрів ЄС прийняла низку документів, що започаткували загальний аграрний ринок Європи. Було встановлено основні механізми регулювання ринків у єдиній аграрній політиці, які діють і донині: цільові ціни, інтервенційні ціни, граничні ціни, змінний імпорнтний тариф і експортні субсидії. Цими документами було сформульовано три фундаментальних принципи єдиної аграрної політики Європейського економічного співтовариства: єдність ринку, загальне фінансування й преференції Співтовариству.

При формуванні цих цілей акцентувалась увага, що сільське господарство є специфічною галуззю економіки і тому потребує такої аграрної політики, яка б враховувала як особливості самого сільського господарства, так і агропродовольчого ринку. Необхідно зазначити, що під час підготовки Римської Угоди сільське господарство посідало в економіці країн Західної Європи особливе місце, оскільки питома вага галузі у валовому внутрішньому продукті країн-членів знаходилася в межах від 5 до 14%, а число зайнятих від загальної кількості населення – від 8 до 31 %.

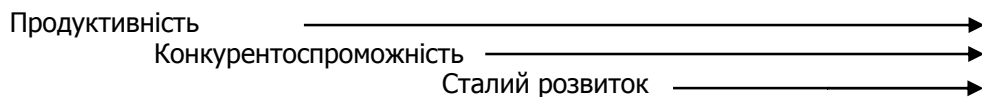
Спільна аграрна політика формувалася з урахуванням оцінки ресурсів і потреб країн-членів ЄС, і в 1960 р. комісія ЄС розглянула план, що передбачав основні етапи його реалізації. В ньому були передбачені наступні принципи здійснення САП: спільна аграрна політика замість національних, спільний аграрний ринок, єдині ціни на сільськогосподарську продукцію, ефективне сільськогосподарське виробництво на основі структурної політики, спільний фонд фінансування сільського господарства, спільна торговельна політика по відношенню до третіх країн.

Можна виділити декілька етапів розвитку САП (рис. 3.2.1), головними з яких є: 1957 – 1962 рр. – розробка Спільної аграрної політики і початковий етап її реалізації; 1968 – 1972 рр. – план Мансхольта; 1983 – 1988 рр. – перетворення відповідно до Зеленої книги; 1991 – 1992 рр. – реформа Мак Шеррі; 1997 – 1999 рр. – Агенда 2000; 2002 – 2005 рр. – реформа Фішлера; 2008 – «Перевірка спроможності» САП; 2010 – 2013 – САП після 2013 року, і останній етап – «Європа 2020».

Першим практичним кроком до здійснення заходів щодо реалізації аграрної політики стало введення в 1962 р. єдиних цін на основні види аграрної продукції. В цьому ж році сформовано ринкові комітети по зерну, свинині, птиці, яйцях, фруктах, овочах, вину. У 1964 р. комітети по яловичині та молочній продукції, у 1966 р. – по жирах, у 1967 р. – по цукру, у 1968 р. – по продуктах переробки із фруктів та овочів.

З 1 липня 1964 р. Європейський фонд орієнтації та гарантій сільського господарства (ФЕОГА) розпочав надавати фінансову підтримку в реалізації САП. На утримання Фонду виділялося 50 % бюджетних коштів ЄС, які направлялися на пряме і непряме субсидування фермерів, на впровадження нових технологій виробництва та його реструктуризацію тощо. Кошти цього фонду формувалися за рахунок країн-членів ЄС і надходжень від компенсаційних зборів на імпорт з «третіх» країн. Фінансовими

інструментами САП щодо фермерів були прямі виплати на підтримку ринкових цін; виплати залежно від обсягів виробленої сільськогосподарської продукції, цільового використання субсидій, посівних площ і поголів'я худоби; компенсаційні виплати.

Ранні роки (з 1957 р.)	Кризові роки (1970-80-ті рр.)	Реформа (1992 р.)	Агенда (2000 р.)	Реформа Фішлера (2003 р.)	Перевірка спроможності (2008 р.)	САП після 2013 р.	Європа 2020
Продовольча безпека	Надвиробничтво	Скорочення надлишків	Поглиблення процесу реформ	Ринкова орієнтація	Поглиблена підтримка реформи 2003р.	Сталий розвиток	
Підвищення продуктивності	Збільшення видатків	Навколишнє середовище	Конкурентоспроможність	Навколишнє середовище	Нові виклики	Навколишнє середовище	
Ринкова стабілізація	Міжнародні недорозуміння	Стабілізація доходів	Розвиток сільських територій	Розвиток сільських територій	Ризик-менеджмент	Розвиток сільських територій	
Продуктова підтримка	Структурні заходи	Стабілізація бюджету		Проблеми споживачів			
				Спрощення			
				Відповідність принципам СОТ			

Рис. 3.2.1. Етапи розвитку Спільної аграрної політики ЄС та їх характерні риси

Джерело: European Commission, Agricultural and Rural Development, 2011

Офіційний сайт ЄС Точка доступу: http://europa.eu/index_pl.htm

Після формування спільних продуктових ринків відбувалося послідовне розширення товарного наповнення спільного товарного ринку. Разом із тим посилювалися повноваження наднаціональних органів регулювання спільного аграрного ринку.

Якщо проаналізувати основні заходи, здійснені у рамках САП, у хронологічному порядку протягом 1960 – 1980 рр., то вони мають наступну послідовність:

- 1968 р. – запровадження квотування виробництва рафінованого цукру, ліквідація митних зборів у внутрішній торгівлі країн ЄС та одночасно введення єдиного імпортного тарифу в торгівлі з третіми країнами;
- 1969 р. – дії спрямовано на усунення перевиробництва пшениці шляхом запровадження програм щодо її закупівлі метою переробки та використання не на харчові цілі (зокрема, для годівлі худоби);
- 1982 р. – запроваджено граничні обсяги виробництва для молока, цукру, зерна, ріпаку й помідорів як сировини для харчової промисловості;
- 1984 р. – запроваджено квоту на виробництво молока.
- 1986 р. – дещо зменшено квоту на молоко, але запроваджено інтервенційні закупівлі молочних продуктів і м'яса, що дозволило дещо знизити цінову підтримку на цю продукцію⁹⁸.

Сформована комплексна система регулювання аграрного ринку, яка включала інтервенцію, преміювання, субсидування експорт та компенсаційні дотації з різних

⁹⁸ Дем'яненко С.І. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України / С. І. Дем'яненко // Економіка України. – 2003. – №3. – С. 80–86., с.80

джерел, квотування й імпорту мито для захисту внутрішнього ринку стала надзвичайно громіздкою і тому вимагала проведення реформи з метою її спрощення.

У 1981 р. Комісія аналізуючи результати САП дійшла висновку, що її реалізація була достатньо успішною, адже головне завдання із самозабезпечення спільноти сільськогосподарською продукцією було виконано. Проте підтримка високих цін привела до перевиробництва сільськогосподарської продукції, при цьому значні фінансові витрати йшли як на підтримку цін, так і на зберігання надлишкової продукції.

Існували також зовнішні та внутрішні чинники, що суттєво впливали на необхідність перегляду САП. Зокрема, це критика США та інших країн щодо політики аграрного протекціонізму ЄС. А також, громадська думка дедалі частіше звертала увагу на те, що ця політика оплачується як споживачами, через завищені ціни, так і платниками податків, через високі виплати з бюджету.

В липні 1983 р. в опублікованих «Змінах до спільної аграрної політики» були сформульовані три основні напрями реформування САП: встановлення обмеження обсягів виробництва, при перевищенні яких фермер уже не міг реалізувати продукцію за гарантованою ціною; сільськогосподарську продукцію, по якій були нагромаджені значні нереалізовані запаси, передбачалося скуповувати за більш низькими цінами; імпорту аграрної продукції із третіх країн вирішено було скоротити.

Починаючи з другої половини 80-х років також було прийнято додаткові заходи стосовно стабілізації сільськогосподарського виробництва. Зокрема: прийняття рішення, що витрати на САП не повинні перевищувати 55 % бюджету ЄС; субсидування процесу виведення з обігу сільськогосподарських угідь та перетворення їх у пасовища та заліснення; обмеження гарантованих закупівель, зниження закупівельних цін, скорочення посівних площ. Проте, незважаючи на запроваджені заходи суттєво не вдалося скоротити обсяги сільськогосподарського виробництва і бюджетні витрати, які в основному спрямовувалися на здійснення інтервенцій та експортні компенсації.

Починаючи з 1991 р. розпочався другий етап реформування САП, який отримав назву реформа Мак Шеррі. Її основними цілями були: підвищення конкурентоспроможності європейських фермерів, збалансування попиту і пропозиції на сільськогосподарську продукцію згідно з вимогами ринку; підвищення якості доквілля. Визначені цілі передбачалося досягнути за рахунок зниження цін на основну сільськогосподарську продукцію, подальше стимулювання фермерів до виведення сільськогосподарських угідь з обігу за рахунок субсидування, перехід від системи підтримки цін до підтримки доходів фермерів, посилення екологічної складової у сільськогосподарському виробництві.

Період впровадження Реформи Мак Шеррі закінчився у 1996 р. Результати реформи були позитивно оцінені Європейською Комісією та рекомендовано її продовжити протягом 1997-1999 рр. Проте не вдалося досягнути значного зниження цін на сільськогосподарську продукцію і зростання її конкурентоспроможності. Проблема підвищення рівня конкурентоспроможності європейського аграрного сектору на світових ринках надалі залишалася не вирішеною.

Зниження рівня державної підтримки сільського господарства ЄС визначалося насамперед вимогами ГАТТ/СОТ, що були спрямовані на лібералізацію світової торгівлі і передбачали скорочення імпорتنних тарифів, послаблення протекціонізму та зниження розмірів субсидій в торгівлі сільськогосподарською продукцією. Головним внутрішнім фактором стало формування економічного і валютного союзу, в рамках якого країни-учасниці взяли зобов'язання підтримати бездефіцитний бюджет, і тому закупівля сільськогосподарської продукції за високими цінами стала значною перешкодою для цього.

У зв'язку з цим, а також внаслідок очікуваного розширення ЄС було прийняте рішення щодо необхідності реформування САП. Реформа, яка отримала назву «Агенда – 2000», повинна була поглибити і розширити попередню реформу 1992 р. шляхом більш поглибленої заміни цінової підтримки на користь прямих виплат для підтримки доходів та коригування політики щодо розвитку сільської місцевості. Реформа була також спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності європейського сільського господарства на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також забезпечення безпеки та якості агропродовольства.

Основними цілями САП визначено: забезпечення стандартів життя сільських громад і стабільність доходів фермерів. Окрім розвитку сільської місцевості, реформування охопило також сектор зернових, зернобобових і олійних культур, свинини та яловичини, молока і молочних продуктів, вина.

У сфері охорони довкілля були введені штрафи та інші санкції за порушення екології. В тваринництві обмежено використання хімічних добавок, гормонів тощо, в рослинництві – скорочено застосування добрив та пестицидів. Фермери, що вивели частину земель із сільськогосподарського обігу отримали право на компенсацію за недоотриманий дохід. Було також передбачено знизити внутрішні ціни до рівня світових, що давало можливість у перспективі відмовитися від застосування експортних субсидій.

Запровадження «Агенди – 2000» дало позитивні результати. Так, у бюджеті ЄС частка витрат на підтримку сільського господарства скоротилася від 62 % у 1998 р. до 47 % у 2001 р. Знижено рівень гарантованих закупівельних цін на яловичину, молочні продукти, зерно. Відбулося зменшення різниці між європейськими і світовими цінами. У минулому залишилася проблема перевиробництва сільськогосподарської продукції. Європейський Союз став основним імпортером сільськогосподарської продукції із країн, що розвиваються, відкривши свій ринок країнам Азії та Африки.

Разом з тим, залишились не вирішеними декілька головних проблем, зокрема:

- ЄС щорічно витрачає майже 40 млрд євро на реалізацію САП, тобто 45-47 % витратної частини бюджету, тоді як внесок сільського господарства у ВВП ЄС становить лише близько 2 %;
- 80 % витрат ЄС на проведення САП спрямовуються на дотації для підтримки цін і доходів селян, хоча їхня частка – це лише 5 % економічно активного населення ЄС;
- аграрний протекціонізм привів до того, що ціни на сільськогосподарську продукцію в ЄС у середньому на 20 % перевищують світові;
- незважаючи на всі здійснені реформи, не вдалося вирішити проблеми перевиробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, що потребувало щорічних значних витрат на інтервенцію, її зберігання та експортні субсидії.

26 червня 2003 р. Рада міністрів ЄС у Люксембурзі затвердила проект реформи САП. У цьому документі детально визначені інструменти регулювання агропродовольчого ринку: квоти, відсотки, суми компенсацій і субвенцій, ситуації, в яких діють певні правила, детально визначені правила одержання субсидій залежно від використання чи ні сільськогосподарських угідь і земель, кількості телят і дійних корів. Передбачено коефіцієнти для менш сприятливих районів. Це результат праці експертів, значення якого можна буде оцінити лише через роки: у сільському господарстві правильність прийнятих рішень виявляється не відразу.

Основними цілями реформи САП є: підвищення конкурентоспроможності сільського господарства ЄС; охорона довкілля і забезпечення високої якості продукції; розвиток сільської місцевості; аграрна політика повинна бути простою і зрозумілою і

фінансову відповідальність за її реалізацію повинні справедливо розподіляти між собою всі країни Союзу.

У цілому реформа направлена на формування в європейському просторі сучасного сільського господарства, яке задовольняє вимоги ринку і споживачів, забезпечує безпеку продукції та стійкий розвиток. Головними складовими реформи визначено три елементи:

- запровадження одноразових виплат фермерам незалежно від обсягів виробленої ними сільськогосподарської продукції (компенсаційні виплати і виплати на поголів'я тварин замінено на прямі виплати – на одну ферму);

- розширення програми «модуляції», започаткованої у рамках «Agenda 2000» (це дає можливість країнам ЄС зменшувати виплати великим фермам, а вивільнені кошти направляти на фінансування розвитку сільських територій; усі країни повинні здійснювати такі програми);

- надання фермерам кредитів у сумі 45 євро/га з метою стимулювання вирощування сільськогосподарських культур для виробництва енергії (розмір таких площ обмежено 1,5 млн га);

- зміна політики щодо забезпечення якості агропродовольчої продукції (виплати фермерам здійснюватимуться пропорційно заходам щодо дотримання різних видів стандартів: екологічних, безпеки продовольства, захисту рослин, ветеринарних, умов утримання тварин та ін.; допомога надаватиметься за так званою Системою однакових виплат – COB);

- гнучкість у виборі того, що виробляти фермерам (за винятком вилучених з переліку товарів, за які вони вже одержали виплати);

- створення механізму забезпечення фінансової дисципліни у такий спосіб, щоб не допустити перевищення бюджету, прийнятого на підтримку САП ЄС.

Франц Фішлер, член Європейської Комісії, що курирував питання сільського господарства (його вважають автором реформи), стверджував про «початок нової ери». ЄС, відзначив він, відмовляється від старої системи субсидій, яка суперечить конкуренції і є об'єктом активної критики у СОТ, насамперед з боку країн, що розвиваються. США обвинувачують ЄС у створенні перешкод у торгівлі через субсидування виробництва і демпінг сільськогосподарських надлишків на світовому ринку. Тепер же Європейський Союз одержав моральне право закликати США наслідувати його приклад і скоротити американську програму субсидування. «Завдяки радикальній реформі аграрної політики ЄС на сільськогосподарських переговорах із СОТ перестрибнув із причіпного вагона на сидіння водія», – зазначив Фішлер на конференції СОТ в Монреалі.

Запровадження запропонованих Фішлером заходів вважається початком фундаментальної реформи у сільському господарстві ЄС, яка була розрахована на 2005-2013 рр. Передбачалося, що реалізація основних засад «Реформи Фішлера» дозволить ЄС, крім усього іншого, одержати до 2013 р. граничну суму витрат на підтримку ринку сільськогосподарської продукції та на прямі виплати аграріям. У 10 країнах-членах ЄС (Австрії, Бельгії, Данії, Німеччині, Ірландії, Італії, Люксембургу, Португалії, Швеції та Великобританії) реформована САП уже запрацювала, що дозволить європейським фермерам, як зазначено у висновках Європейської комісії, працювати у ринкових умовах.

Із 2008 р. можна виділити новий етап розвитку САП, який визначився так званою перевіркою спроможності САП. На цьому етапі були детально враховані нові можливі виклики у сільському господарстві, які пов'язані зі змінами клімату, управлінням водними ресурсами та біоенергетикою. Зміни характеризуються скасуванням обов'язкових вимог до селян залишати 10 відсотків орних земель під пар, а також підвищенням молочних квот, з наміром

про подальше їх скасування. Так само прийняті рішення щодо обмеження безпосередніх виплат селянам і, навпаки, збільшення фінансування на розвиток сільських територій. Також можна зазначити тенденцію САП щодо скорочення частки бюджетних витрат на неї. З 70-х років по сьогодні частка витрат на Спільну аграрну політику у бюджеті ЄС скоротилася майже удвічі – в середньому з 70 до 40 %.

Під час публічних дебатів, які тривали упродовж трьох років, у 2013 році було підписано нові зміни щодо Спільної аграрної політики ЄС. Нова Угода мала на меті призвести до далекосяжних змін у сільському господарстві: більш справедливих прямих виплат, зміцнення позицій фермерів у ланцюгу виробництва продуктів харчування. Ці рішення повинні були забезпечити більш сталі позиції ЄС в аграрній сфері щодо змін у кліматі, праці на селі та у розвитку сільських територій. Також САП мала стати більш ефективною і прозорою.

Так само, як і раніше, ключовими питаннями розвитку САП залишається приділення уваги якісним показникам розвитку: підвищенню якості продукції, охороні навколишнього середовища, гарантії продовольчої безпеки, забезпечення гідних умов праці у сільській місцевості та утримання худоби і птиці, зменшення частки витрат на САП у спільному бюджеті ЄС. Слід зазначити, що тенденція стосовно скорочення частки бюджетних витрат спостерігається протягом усього історичного етапу САП: з 70-х років по сьогодні частка витрат на Спільну аграрну політику у бюджеті ЄС скоротилася майже вдвічі, в середньому від 70 до 40 %.

3.2.2. Органи Управління та Механізм Функціонування САП

Загальна організація сільськогосподарських ринків. Головними механізмами ЄАП є гарантовані загальні ціни, встановлені в Є (платежі фермерам надаються в національних валютах. Система виплат адаптована до умов Європейського Валютного Союзу станом на 1 січня 1999 р.) і загальні організації ринків (Common Market Organizations), які існують по 26 продуктах або групам продуктів і охоплюють до 90 % загального виробництва сільськогосподарської продукції в ЄС. Загальні організації ринків існують для таких видів продукції: зернові, рис, оливкове і рослинне масло, цукор, концентровані корми, квіти, фрукти і овочі, банани, вино, продукти переробки фруктів і овочів, тютюн, льняне волокно і прядиво, хміль, насіння, яловичина і телятина, свинина, баранина і козлятина, яйця і м'ясо птиці, молочна продукція, а також інші сільськогосподарські продукти, для яких не існує окремих організацій ринку. Для картоплі і алкоголю організації ринків не передбачені.

Загальні організації ринків (ЗОР) формуються за певними правилами, прийнятими з метою регулювання виробництва і торгівлі сільськогосподарською продукцією у всіх країнах-членах Європейського Союзу. Після ухвалення ЄАП загальні організації ринків поступово замінили національні ринкові організації в тих секторах, де це було необхідно. Головним завданням ЗОР є досягнення основних цілей ЄАП, зокрема стабілізація ринку, справедливі умови життя для фермерів і підвищення продуктивності в сільському господарстві.

Розробка і введення в дію правил функціонування організацій ринків є обов'язком Ради Міністрів ЄС і Європейської Комісії. Хоча в діяльності різних організацій ринків багато загального, конкретні механізми регулювання по окремих продуктах істотно відрізняються. Разом із тим кожна ЗОР у своїй діяльності користується комплексом інструментів, який включає заходи, пов'язані з імпортом (тарифи і ліцензування), а також субсидії (підтримка виробництва і експортні субсидії).

Згідно з вимогами Єврокомісії, існує чотири типи загальних організацій ринків:

1. організації по деяких видах продукції рослинництва (зернові, насіння олійних культур, білкові культури), яловичині і баранині – надають пряму допомогу виробникам, пов'язану з рівнем використання виробничих чинників, таких як земля або поголів'я худоби, причому існують певні обмеження на їх використання;

2. організації по оливковому маслу, тютюну, бавовні, а також окремих видах овочів, фруктів і продуктів їх переробки (цитрусові, томати, сливи, столове вино) – надають допомогу відповідно до обсягу виробництва, який, проте, не повинен перевищувати історичного рівня;

3. організації по молочних продуктах і цукру – надають допомогу в рамках певних квот на виробництво. Така підтримка здійснюється, головним чином, за рахунок споживачів;

4. організації, які займаються овочами і фруктами, високоякісними винами, свининою, птицею, яйцями і медом, дозволяють ринкам функціонувати з мінімальним втручанням.

Основні інструменти ринкової політики та підтримки цін сільськогосподарської продукції у ЄС. Після завершення досить тривалого перехідного періоду імплементації ЄАП, були зафіксовані загальні ціни для основних видів сільськогосподарської продукції. Високий рівень загальних цін став наслідком тривалих і важких переговорів між країнами, в результаті яких перевагу отримала точка зору Німеччини і Люксембурга. Ці країни наполягали на тому, що рівень цін для Співтовариства в цілому повинен відповідати їх внутрішнім цінам, оскільки високі ціни на продукцію є необхідною умовою забезпечення безпеки невеликих і неефективних ферм у майбутньому. Таким чином, до кінця 60-х років минулого століття повністю сформувався спільний аграрний ринок ЄС.

Для кожного з видів сільськогосподарської продукції, який є об'єктом цінового регулювання, Європада згідно з пропозиціями Єврокомісії і після проведення консультацій з Європарламентом, або безпосередньо Єврокомісія перед початком кожного маркетингового року (маркетинговий рік для окремого виду продукції, як правило, починається в період збору урожаю і триває 12 місяців) встановлювали три різні види цін: цільову, порогову та інтервенційну.

Цільова ціна (target price) – це бажана ціна, яку повинна мати продукція на ринку ЄС. Цільова ціна була штучною і безпосередньо в механізмах ЄАП не використовувалася. Її призначення – бути орієнтиром для виробників і слугувати базою для розрахунку решти всіх параметрів, тому вона була близькою до реальної ціни, яка домінувала на загальноєвропейському ринку. У 1995 р. цільова ціна була скасована окремим рішенням Ради Європи (Council Regulation (EC) 1528/95), і замість неї стали використовувати індикативну ціну (indicative price), яку ще називають базисною, або орієнтовною ціною (basic price, guide price).

Порогова ціна (threshold price), або шлюзова ціна (sluiceway price) – це мінімальна ціна, за якою на ринку може продаватися імпортна продукція. Ця ціна вища за інтервенційну ціну і, таким чином, стимулює учасників ринку купувати продукцію, вироблену в ЄС. Завдяки цьому дотримується один з базових принципів ЄАП – перевага продукції Співтовариства.

Інтервенційна ціна (intervention price) – це гарантована ціна, за якою інтервенційні агентства країн-членів ЄС купують і зберігають вироблену продукцію, яка повинна відповідати мінімальним стандартам якості. Крім того, для зерна передбачені щомісячні надбавки до інтервенційної ціни, щоб покрити витрати на його зберігання і гарантувати рівномірний продаж протягом року.

Спочатку механізм підтримки цін в ЄС був встановлений для зернових культур. Крім того, він залишається базовим і нині, тому його доцільно розглянути докладніше.

Як уже наголошувалося, початковим пунктом механізму є цільова ціна, яка встановлюється як бажана ціна в найбільш дефіцитній зерноспоживчій зоні. Такою зоною вибрали місто Дуйсбург (Федеральна Земля Північний Рейн Вестфалія.) у Німеччині. Основною зерновиробляючою зоною вибрали місто Орме на північному заході Франції. Нижче за рівень цільової ціни встановлюється інтервенційна ціна. Її призначення полягає в тому, щоб утримати ціну на внутрішньому ринку вище певного рівня. Спочатку цільова і інтервенційна ціни розрізнялися на величину транспортних витрат доставки зерна з Орме до Дуйсбурга. Як тільки ціна на зерно на ринках ЄС падає нижче інтервенційної, на всій території Євросоюзу відкриваються інтервенційні агентства, що купують продукцію фермерів за ціною інтервенції. Далі ці агентства зберігають закумульовані запаси або зі збитком експортують на зовнішні ринки. Таким чином, інтервенційна ціна стає нижньою межею коливань ринкової ціни на Європейському ринку.

Проте для підтримки внутрішньої ціни на бажаному рівні одного цього механізму недостатньо. Для того, щоб не допустити ввезення на внутрішній ринок дешевшої імпоротної продукції, вводиться ще один механізм – порогова ціна (іноді її називають також мінімальною імпоротною ціною). Ця ціна визначається як цільова ціна за вирахуванням витрат на транспортування з основного порту ввезення продукту до основного місця його споживання. Для зерна основною споживаючою зоною, як вже зазначалося вище, вибрано Дуйсбург, а основним портом ввезення вважається Роттердам (Нідерланди).

Призначена порогова ціна виступає базисом для встановлення обчислення змінного імпортного тарифу, який розраховується як різниця між пороговою ціною і світовою ціною. У свою чергу, світова ціна визначається як мінімальна імпортна ціна (включаючи витрати на страхівку і фрахт, тобто ціна CIF), за якою продукт поставлявся із-за меж ЄС у порт Роттердам протягом певного часу. Світова ціна є одним із складних елементів цих розрахунків, вона визначається за шістьма основними категоріями зерна двічі в місяць і коректується на якість і порт доставки. Відповідно, порогова ціна і імпортний тариф також розраховувалися двічі на місяць.

У 1995 р., відповідно до зобов'язань перед ВТО, змінні імпортні тарифи на зернових в ЄС були скасовані (так само, як і цільова ціна). Натомість використовується максимальна імпортна ціна для сплати мита (maximum duty paid import price), яке складає 155 % інтервенційної ціни, включаючи щомісячні надбавки за зберігання. Як і до цього, імпортні мита встановлюються кожні два тижні і розраховуються як різниця між максимальною імпортною ціною для сплати мита і ціною CIF Роттердам.

Проте ЄС є не стільки імпортером сільськогосподарської продукції, скільки її експортером. Високі внутрішні ціни призводили б до зростання пропозиції на внутрішньому ринку, а також інтервенційних запасів. Тому експортери отримують експортну субсидію (іноді звану поверненням або компенсацією), що обчислюється як різниця між інтервенційною і світовою ціною. Величина експортної субсидії також визначається двічі на місяць.

Інтервенційні ціни встановлюються для шести видів зернових: м'якої і твердої пшениці, жита, ячменю, кукурудзи і сорго, при цьому передбачені поправки на якість продукції. Мінімальні стандарти якості для пшениці встановлені так, щоб виключити з механізму інтервенцій фуражне зерно.

Інтервенційні закупівлі ячменю також непрямо підтримують виробників фуражної пшениці, вівса та інших другорядних зернових культур, оскільки ринкова ціна кожного з цих товарів відображає його кормову вартість у порівнянні з ячменем.

У разі проведення ринкових інтервенцій виробники і трейдери можуть продати свою продукцію державним інтервенційним агентствам, створеним у кожній з країн ЄС, за гарантованою мінімальною ціною, якщо продукція відповідає прийнятим стандартам якості. Хоча куплені товари, як правило, надалі зберігаються в приватних сховищах, подібна система інтервенцій визначається як "державне зберігання". Існують приклади, коли у 80-х роках великі фермери уклали договори на зберігання продукції, купленої державними агентствами, будували сховища, а через деякий час покривали витрати на будівництво за рахунок виплат по договорах приватного зберігання, і надалі могли використовувати побудовані будівлі для інших цілей, наприклад, як ангари для техніки.

Окрім інтервенційних закупівель, передбачалася фінансова допомога на зберігання продукції для приватних підприємств. При приватному зберіганні продукції держава виплачує допомогу трейдерам або іншим приватним компаніям, які набувають і зберігають продукцію протягом певного часу, щоб стабілізувати ринкові ціни. Зараз цей механізм не використовується настільки інтенсивно, як у 80-і роки, проте для деяких товарів він залишається достатньо важливим способом підтримки.

Куплена за інтервенційними цінами продукція могла використовуватися для надання гуманітарної допомоги (як малозабезпеченим верствам населення усередині ЄС, так і іншим країнам), продаватися на неконкуруючих ринках (заздалегідь змінюються властивості продукції, наприклад, продовольче зерно тим або іншим чином перетворюють на непридатне для продовольчого споживання, а потім продають як фураж). Крім того, за рішенням Комісії така продукція може продаватися на умовах тендеру, при цьому Комісія ухвалює рішення про кінцеве її призначення. Якщо продукція буде продана на внутрішньому ринку, то повинно бути гарантовано, що це не приведе до його дестабілізації.

Окрім зернових, високі внутрішні ціни встановлювалися для молочної продукції, яловичини і телятини, а також цукру (регулювання виробництва цукру відрізняється достатньо складною системою підтримки, яка передбачає використання гарантованих інтервенційних цін з одночасним обмеженням обсягів виробництва). Високі і стабільні ціни стимулювали інвестиції, реструктуризацію і впровадження сучасних технологій виробництва, що сприяло збільшенню пропозиції сільськогосподарської продукції в ЄС. Разом із тим високі ціни обмежували зростання внутрішнього попиту, тому ЄС зіткнувся з проблемою значних надлишків продукції на ринку, для вирішення якої застосовувалися різні заходи. Так, уже в 1969 р. 1/6 продовольчої пшениці (заздалегідь її перетворювали на непридатну для продовольчого використання) продавалася як фуражне зерно з використанням субсидій (USDA, 1999). У 1986 р. в ЄС ввели квоти на молоко, а в 1988 р. – податок спільної відповідальності за перевиробництво продукції.

Основним напрямом скорочення обсягів виробництва яловичини і телятини стало стимулювання екстенсивних технологій в цьому секторі сільського господарства. Так, у 1989 р. були введені премії за голову молодого бичка, виробленого за екстенсивною технологією (на випасі). Встановлені премії і за так звану перетримку худоби через зиму (тобто за те, що виробник не відправляє на забій свою худобу в осінні місяці – сезон основного забою). Цей захід переслідує мету скорочення сезонності виробництва яловичини в ЄС, зменшення пропозиції в піковий осінній період, а також веде до екстенсифікації виробництва. Премією стимулюється і годування бичків молоком, що одночасно знижує пропозицію молока. Передбачалися премії і за скорочення навантаження худоби на гектар ріллі (всі вказані виплати для виробників яловичини діють й нині).

Проте для стабілізації ринку цих заходів було недостатньо, тому в 1992 р. ЄАП була істотно реформована. Реформа 1992 р. (так звана реформа Макшеррі) передбачала поетапне (впродовж трьох років, починаючи з 1993-1994 рр.) скорочення цін на зернові, на 29 % порівняно з цінами 1991-1992 рр., що наблизило їх до світового рівня. Одночасно вводилися погектарні платежі, які частково компенсували б фермерам втрати від зниження цін. Для отримання компенсаційних платежів фермери повинні вивести з виробництва частину своєї ріллі, проте для дрібних фермерів ця умова не була обов'язковою.

Окрім цін на зернові, починаючи з 1993-1994 рр. також знижувалися ціни на яловичину і телятину – на 15 %, проте як компенсація фермерам надавалися прямі платежі на голову худоби. Компенсаційні платежі виплачуються при дотриманні коефіцієнтів максимального навантаження худоби на гектар – таким чином, продовжувалася політика екстенсифікації тваринництва. Також встановлювалися обмеження на обсяг інтервенційних закупівель яловичини – максимальні 350 тис. т, починаючи з 1997 року.

Зниження підтримки торкнулося й інших секторів. Так, починаючи з 1993-1994 рр. не передбачалося ніякої цінової підтримки для олійних і бобових культур, а з 1994-1995 рр. на 5 % знижувалися інтервенційні ціни на вершкове масло.

Подальша реформа ЄАП – “План дій 2000” (AGENDA 2000) – припускала подальше скорочення цінової підтримки основних видів сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, яловичини і телятини, а також молока і молочної продукції.

Зернові. Відповідно до “Плану дій 2000”, інтервенційні ціни для зернових скорочувалися в два етапи, кожного разу на 15 %: від 119,19 € за тонну в дореформений період – до 110,25 € за тонну в 2000/01 маркетинговому році і 101,31 € за тонну з 2001-2002 років і далі (DEFRA, 2003). При цьому скорочення інтервенційних цін для зернових частково компенсувалося збільшенням прямих платежів.

Яловичина і телятина. Інтервенційна ціна яловичини, яка в дореформений період становила 2780 € за тонну, впродовж трьох років рівномірно скорочувалася. Крім того, з 1 липня 2002 р. інтервенційна ціна на яловичину замінювалася базисною ціною для приватного зберігання, встановленою на рівні 2224 € за тонну. При цьому виплата субсидій для приватного зберігання передбачена у разі, коли середня ринкова ціна яловичини в ЄС опускається нижче 103 % нової базисної ціни.

Також, починаючи з 1 липня 2002 р., запроваджена “гарантійна” система державних інтервенцій (“safety net” public intervention system). У випадку, якщо середня ринкова ціна біків у країні-членові ЄС (або окремому регіоні) буде нижча 1560 € за тонну впродовж двох тижнів підряд, Комісією буде організований тендер із закупівлі такої худоби. Цей новий рівень гарантованої ціни складає 75 % від її попереднього рівня і в 2002 р. становитиме 70 % базисної ціни.

Разом із тим, як і в рослинництві, у тваринницькому секторі використовувався принцип компенсації зменшення інтервенційних цін за допомогою збільшення прямих платежів на поголів'я худоби.

Молоко і молочна продукція. Як і для більшості Загальних Організацій Ринку, для молочної галузі були встановлені цільові ціни, за якими виробники повинні були продавати свою продукцію. Для того, щоб ринкова ціна молока відповідала цільовій ціні, передбачалося використання різних інструментів регулювання як попиту на продукцію, так і її пропозиції.

Якщо ринкова ціна вершкового масла в одній або кількох країнах ЄС опускається нижче 92% інтервенційної ціни, інтервенційні агентства таких країн починають купувати продукцію за ціною, яка не може бути нижче 90 % від рівня інтервенційної ціни.

Інтервенційні агентства кожною з країн Євросоюзу також зобов'язані щорічно купувати за інтервенційною ціною сухе знежирене молоко (СЗМ) у період з 1 березня по 31 серпня. Єврокомісія може тимчасово припиняти закупівлю СЗМ, якщо його пропозицію перевищує 109 тис. тон.

Для СЗМ і твердих сирів передбачена виплата допомоги за приватне зберігання продукції (private storage aid), що надається у разі серйозного дисбалансу на ринку, якого можна уникнути або ослабити за допомогою сезонного зберігання. Розмір допомоги за приватне зберігання визначається на підставі витрат на зберігання продукції. При зміні ситуації на ринку Єврокомісія може зобов'язати інтервенційні агентства продавати деякі або всі молочні продукти, що знаходяться на зберіганні.

Загальна Організація Ринку молочної продукції також передбачає використання заходів щодо збільшення попиту на молочну продукцію усередині ЄС – так звану допомогу з використання продукції. Розмір такої допомоги в 2000 р. становив у середньому 900 € на тонну вершкового масла і 700 € на тонну СЗМ, а витрати на виплату такої допомоги склали відповідно 449 млн і 708 млн €. Проте частка продукції, для якої виплачується допомога з використання, має тенденцію до зменшення – від 89,4 % загального споживання СЗМ і 33,4 % загального споживання вершкового масла в 1984 р. до 53,0 % і 27 % споживання такої продукції на початку 2000-х років.

Згідно з "Планом дій 2000", реформування цінової підтримки виробників молока і молочної продукції відкладається до 2005-2006 маркетингового року. Основні принципи цієї реформи аналогічні передбаченим для зернового і м'ясного секторів, тобто зменшення інтервенційних цін для вершкового масла і сухого знежиреного молока компенсується збільшенням прямих платежів.

Інтервенційні ціни для вершкового масла і СЗМ, починаючи з 2005-2006 маркетингового року, зменшуються в три етапи, кожного разу на 15 %. Для того, щоб компенсувати скорочення інтервенційних цін, виробники зможуть отримувати премії, передбачені для молочної продукції, причому такі премії надаватимуться виробникам молока, а не власникам виробничих квот на молоко. Країни Євросоюзу можуть збільшувати розмір таких премій за рахунок національних фондів (де акумулюються додаткові субсидії для кожною з країн-членів ЄС), проте перевищення максимально допустимого рівня заборонено.

Вино. Вино – ще один продукт, надлишки якого на європейському ринку постійно зростають. Для підтримки доходів виробників застосовуються різні заходи дистиляції (перегонки в спирт). Орієнтовна ціна, за якою компенсуються збитки при дистиляції, розраховується по останніх двох роках для шести категорій столових вин. На початку маркетингового року (1 вересня) перевіряються запаси і виробництво вина і, якщо надлишки дуже великі, то виробники на добровільній основі можуть взяти участь у попередній дистиляції. Крім того, виробники вина часто стали виробляти вино низької якості, передбачаючи його дистиляцію. Тому в 1994 р. Європейська Комісія ввела національні квоти на виробництво вина країнам-учасникам. Надлишки, як і раніше, підлягатимуть дистиляції, але одночасно вводяться програми скорочення виробництва, включаючи викорчовування виноградників (на добровільній основі).

"План дій 2000" також передбачав продовження використання існуючих заходів регулювання ринку, таких як:

дистиляція побічної продукції виробництва вина;

дистиляція вина із сортів винограду столовий технічного призначення;

допомога у приватному зберіганні;

фінансова підтримка використання виноградного суслу для збільшення фортеці ("збагачення") вина, а також подальшою переробкою.

З метою підтримки виробництва харчового винного спирту вводилася дистиляція столових вин. У виняткових випадках, пов'язаних з нестабільністю на ринку і (або) проблемами з якістю продукції, передбачалися "антикризові" заходи щодо дистиляції вина на добровільній основі.

Відповідно до "Плану дій 2000", до 2010 р. подовжилася дія заборони на закладання нових виноградників. Проте, у зв'язку із збільшенням попиту, для окремих країн-членів ЄС, які є виробниками вина, були визначені нові норми щодо площі під виноградниками. Крім того, Єврокомісія діставала можливість до 31 грудня 2003 р. надавати регіонам, які мають додаткові потреби у провіні, право на збільшення площ під виноградниками (за рахунок використання резерву ЄС). У той же час на рівні окремих країн передбачалося використання премій за припинення виробництва в тих регіонах, де існують труднощі зі збутом.

"План дій 2000" також передбачав використання заходів щодо реструктуризації виноробницької галузі, таких як зміна сортового складу виноградників і регіонів виробництва окремих видів вина, а також впровадження нових технологій виробництва, відповідальність за застосування яких передавалася окремим країнам-членам ЄС. При цьому виробники могли отримати компенсацію двох видів:

1. компенсація за втрату виручки унаслідок реструктуризації виробництва (у випадку, якщо старі і нові сорти вин виробляються одночасно і довше, ніж три роки, компенсація не передбачена);

2. компенсація фактичних витрат на реструктуризацію виробництва, яка не може перевищувати 50 % від загальної суми витрат (у найбільш пріоритетних регіонах – 75 %).

Овочі і фрукти. Особливості регулювання ринку фруктів і овочів визначаються їх швидкопсувною природою і неможливістю застосування механізму інтервенційних запасів. Крім того, цей сектор складається з безлічі дрібних виробників, продукція може мати різний ступінь переробки. Механізм підтримки цін на свіжі фрукти і овочі спирається на організації виробників. Подібним організаціям, які зазвичай поширені в розвинених країнах, при падінні ринкової ціни нижче певного базового рівня дозволяється вилучити частину продукції з продажу, при цьому втрати від такого вилучення частково компенсуються з бюджету ЄАП. Базові ціни визначаються щорічно Радою міністрів на основі середніх цін за останні три роки. На їх основі розраховуються ціни вилучення продуктів з ринку, які використовуються для виплати компенсацій організації виробників. Крім цього, для фруктів існують значні і складні імпортні обмеження.

Програми підтримки доходів сільськогосподарських виробників у ЄС. Для того, щоб компенсувати фермерам збитки від зниження цін на продукцію, реформа Макшеррі передбачала впровадження системи прямих платежів на орні землі і поголів'я худоби, які повинні були підтримати рівень доходів виробників. Таким чином, відбулася переорієнтація з регулювання цін на прямі виплати виробникам. Для отримання компенсаційних платежів фермер вимушений тепер виконувати певні умови (вивести рілля з виробництва, скоротити навантаження худоби на землю і т. п.).

Виплати за площею орних земель. Щоб компенсувати фермерам очікуване скорочення доходів внаслідок зниження цін на зернові, починаючи з 1993-1994 маркетингового року, вступала в дію Програма виплат по орних землях (Arable Area Payment Scheme). Формально це була добровільна програма і, якщо фермери бажали взяти в ній участь, то для отримання прямих платежів вони повинні були вивести з виробництва частину своїх орних земель. Разом із тим, невеликі виробники, які виробили менше 92 тон зернових, звільнялися від таких зобов'язань.

Компенсаційні платежі виплачувалися у вигляді фіксованої суми на гектар посівної площі, яку розраховували, виходячи з історичної врожайності в тому або іншому регіоні. Щоб компенсувати зниження цін, розмір компенсаційних платежів для зернових збільшувався – від 25 єкю на тонну в 1993-1994 р. до 45 єкю на тонну в 1995-1996 роках. Окрім зернових, компенсаційні платежі також передбачалися для олійних і білкових культур.

Подальше зниження цін зернових у результаті імплементації “Плану дій 2000” зумовило збільшення прямих виплат на гектар орних земель. Паралельно із зниженням цін, компенсаційні платежі для виробників зерна збільшувалися в два етапи, від 54 € на тонну в 2000 р. до 63 € на тонну в 2002 р. Це збільшення дозволяло компенсувати майже 50 % скорочення ціни. Прямі платежі продовжували виплачувати у вигляді фіксованої суми на гектар залежно від історичної врожайності. Разом із тим, для Іспанії та Італії довідкова врожайність зернових була збільшена (до 2,9 і 3,9 тон на гектар відповідно). Крім того, починаючи з 2000 р. у Фінляндії і арктичних районах Швеції вводилися додаткові погектарні виплати для зернових і олійних культур із розрахунку 19 € на тонну, призначені для оплати додаткових витрат на сушіння зерна в цих регіонах.

У тих із країн-членів ЄС, де кукурудза не є традиційною культурою, допускалися погектарні виплати для трав, що вирощуються на силос. Проте площі для вирощування трав на силос повинні були відводитися в рамках існуючої загальної площі сільськогосподарських угідь в країні, яка була базисною для розрахунку загальної суми прямих платежів, тобто погектарні виплати для трав на силос допускалися тільки за рахунок зменшення виплат по інших культурах.

Прямі платежі для насіння олійних культур і льону, що вирощується на насіння, скорочувалися в три етапи, починаючи з 2000 р. таким чином, що в 2002 р. і в подальші роки вони дорівнювали виплатам для зернових і становили 63 € на тонну. Починаючи з 2000/2001 р., відмінялася також система довідкових цін для насіння олійних культур.

“План дій 2000” також передбачав, що, починаючи з 2002-2003 маркетингового року, поступово будуть зняті обмеження відносно максимально допустимої площі посівів олійних культур.

У 2000-2002 рр. максимальна гарантована площа посівів олійних культур в ЄС була 5483 млн га, з яких 10 % – це землі, виведені з виробництва. Перевищення цієї площі в кожній з країн-членів Євросоюзу на 1 % передбачало скорочення платежів також на 1 %. Разом з тим, прямі платежі повинні були складати мінімум 72,37 € на тонну в 2000-2001 р. і 63 € на тонну в 2001-2002 році.

Блок 1

У 1992 р. в рамках Уругвайського раунду переговорів по сільському господарству ЄС і США підписали угоду, відповідно до якої з метою скорочення субсидій в галузі вводилися обмеження на посівні площі олійних культур, що вирощуються в ЄС для продовольчого використання (Blair House Agreement). Максимальна площа посівів олійних культур, для яких були передбачені специфічні державні субсидії (тобто субсидії, які виплачуються для окремої культури), становила 4933 млн га. Проте зараз ЄС наполягає на тому, що, оскільки прямі платежі для олійних культур згідно з Планом 2000 порівнялися з платежами для зернових культур, то ці виплати перестали бути специфічними. Таким чином, оскільки специфічні субсидії для олійних культур перестали існувати, то повинні бути зняті й обмеження щодо максимальної площі їх вирощування. Разом із тим, США дотримуються іншої точки зору – оскільки для того,

щоб отримувати прямі платежі, виробники повинні вирощувати олійні культури, то згадані субсидії залишаються специфічними. У випадку, якщо між країнами не буде досягнута домовленість з цього питання, зазначена проблема може стати об'єктом багатобічних переговорів у рамках СОР.

Для протеїнових культур, щоб забезпечити прибутковість їх вирощування порівняно із зерновими і олійними культурами, окрім базових прямих платежів, передбачалася додаткова премія у розмірі 9,5 € на тонну. Таким чином, починаючи з 2000-2001 року, загальний розмір субсидій досягав 72,5 € на тонну.

Окрім основної схеми підтримки виробників продукції землеробства, в ЄС існують специфічні схеми підтримки окремих продуктів, зокрема твердої пшениці і картоплі для виробництва крохмалю.

Тверда пшениця в Європі виробляється в недостатньому для самозабезпечення обсязі та імпортується, в основному з Канади. У Європі вона традиційно виробляється в південних регіонах з відносно низьким рівнем аграрного розвитку. Для стимулювання зростання виробництва цієї культури в ЄАП, крім застосування загального механізму проводяться додаткові прямі погектарні виплати фермерам, що її обробляють. Починаючи з 1993-1994 рр., у традиційних зонах вирощування твердої пшениці вводилися виплати у розмірі 297 еку на гектар (CARDWELL, 2004).

"План дій 2000" закріпив дію угоди 1999 р., згідно з якою додаткові виплати для твердої пшениці, що вирощується у традиційних зонах, становили 344,5 € на гектар. Проте якщо площа її вирощування в окремо взятій країні перевищує максимальну гарантовану площу посівів, розмір таких виплат буде пропорційно зменшений. Крім того, відповідно до "Плану дій 2000" була збільшена максимальна гарантована площа посівів твердої пшениці в Португалії – від 58 тис. до 118 тис. га (DEFRA, 2003).

Згідно з "Планом дій 2000", прямі платежі виробникам картопляного крохмалю збільшувалися до 98,74 € на тонну в 2000-2001 рр. і 110,54 € на тонну в 2001-2002 рр., що відповідає 75 % зменшення інтервенційної ціни (мінімальна ціна знижувалася на 15 % упродовж двох років, до 194,05 € за тонну в 2000-2001 рр. і 178,31 € за тонну в 2001-2002 рр.). Разом із тим, щоб забезпечити нейтральний вплив на бюджет, збільшення прямих платежів доповнюється скороченням виробничих квот. У країнах-членах ЄС, які мають квоту на виробництво більше 100 тис. т, квота повинна бути зменшена в 2000-2001 рр. на 2,81 % і в 2001-2002 р. – на 5,74 %. У той же час в тих країнах, де квота на виробництво менше 100 тис. т, її зменшення повинно становити відповідно 1,41 % і 2,87 %.

Виплати на поголів'я великої рогатої худоби. Як компенсація скорочення інтервенційних цін на яловичину, реформою Макшеррі передбачалися різні види прямих платежів (так званих премій) виробникам, проте фермери могли отримувати прямі платежі тільки на обмежене поголів'я (до 90 тварин). "План дій 2000" передбачав збільшення існуючих прямих платежів виробникам яловичини і впровадження премії за забій худоби, яка виплачується безпосередньо сільськогосподарським виробникам. Зараз існують наступні види прямих виплат виробникам яловичини.

Спеціальна премія для биків (beef special premium). Це субсидії, які щорічно виплачуються фермерам з розрахунку на голову худоби (буйволи, бики) за умови, що загальна кількість такої худоби в одному господарстві не перевищує 90 голів (окремі країни-члени ЄС мають право збільшити максимально допустиму кількість худоби в одному господарстві), а його щільність становить менше 1,8 умовної одиниці на 1 га кормових культур. Для некастрованих биків і буйволів така премія виплачується один раз упродовж періоду вирощування, якщо на момент забою їхній вік був більшим за

9 місяців або вага перевищує 185 кг Для кастрованих биків передбачено два платежі впродовж їх життя, перший після досягнення ними 9 місяців і другий – 21 місяця.

Для кожної з країн-членів ЄС ліміт виплат у рамках спеціальної премії для биків був встановлений на рівні 1996 р., а для країн, які вступили до Євросоюу в 1995 р. (Австрія, Швеція і Фінляндія), – на рівні, зафіксованому в їхніх угодах по вступу в ЄС.

Премія для підсисних корів (suckler cow premium). Ця премія виплачується щорічно з розрахунку на кожну корову або нетель (максимальна кількість нетелей в стаді – 20 %.) у складі стада м'ясної худоби за умови, що телята вирощуються підсисним способом і призначені на забій, а фермер не продає молоко і молочну продукцію (або обсяг продажів не перевищує індивідуальної довідкової кількості, яка може змінюватися на рівні окремо взятої країни). Кількість тварин, на яких виплачується така премія, також залежить від загальної щільності худоби на фермі, що розраховується, виходячи із загальної кількості тварин, для яких передбачені премії (велика рогата худоба, вівці і кози), і площі кормових культур. "Планом дій 2000" передбачено збільшення цієї премії в три етапи, максимально до 200 € на голову в 2002 році. Причому реальний її розмір в кожній з країн-членів ЄС залежить від максимально допустимого обсягу субсидій, призначеного в країні на ці цілі. Кожна країна також має право додатково збільшити розмір премії для підсисних корів максимально на 50 € на голову.

Максимальний розмір субсидій в рамках виплати премій для підсисних корів в кожній з країн-членів ЄС встановлюється у розмірі максимальних виплат за даною програмою, які мали місце в одному з базових років (1995, 1996 і 1997), плюс 3 відсотки. Проте для Австрії, Фінляндії і Швеції максимальний рівень таких платежів відповідає субсидіям, передбаченим угодами цих країн, підписаними при вступі в ЄС у 1995 р. Крім того, кожна країна може мати національний резерв для виплати таких премій, засоби якого можуть використовуватися для виплати премій фермерам, які починають займатися м'ясним скотарством, молодим фермерам та іншим пріоритетним групам виробників.

Премія за забій худоби (slaughter premium). Ця премія, починаючи з 2000 р., виплачується всім виробникам великої рогатої худоби, призначеної на забій. Підставою для виплати премії є забій тварини або його експорт в третю країну, яка не є членом ЄС. Як і у випадку з попередніми двома преміями, "Планом дій 2000" передбачено поступове збільшення такої премії до 80 € на голову для биків, молочних і м'ясних корів і нетелей старше 8 місяців, і 50 € на голову для молодняка (старше 1 місяця і молодше 7 місяців, при масі туші менше 160 кг). Для кожної країни-члена ЄС передбачено два ліміти щодо кількості тварин, для яких виплачуються премії за забій: один для дорослої худоби (бики, корови і нетелі), інший – для молодняка. Ці ліміти відповідають кількості тварин кожній з категорій, забитих на м'ясо або експортованих в треті країни в 1995 р.

Премія за екстенсифікацію виробництва (extensification premium). "План дій 2000" передбачав також зміну умов отримання додаткової премії за екстенсифікацію виробництва, яка може виплачуватися одночасно з премією для биків і премією для підсисних корів. Розмір премії за екстенсифікацію виробництва визначається згідно з одним із наступних методів:

- додаткова премія в розмірі до 100 € на голову худоби, по якій виплачувалася премія для биків або підсисних корів, у випадку, якщо щільність худоби в господарстві менше або дорівнює 1,4 умовної голови худоби на 1 га кормових угідь;
- диференційовані платежі залежно від щільності худоби. У 2000-2001 р. ці платежі становили 33 € на голову худоби, якщо його щільність знаходилася в межах від 1,6 до 2,0 умовних голів на гектар кормових угідь, і 66 € – за щільності худоби менше

1,6 умовної голови на 1 га. Починаючи з 2002 р., такі платежі досягають 40 € на голову при щільності худоби від 1,4 до 1,8 умовних голів на гектар і 80 € – якщо кількість худоби з розрахунку на 1 га менше 1,4 умовної голови.

Крім того, для отримання премії за екстенсифікацію виробництва на пасовища повинно припадати не менше 50 % кормових угідь у господарстві.

Премія за екстенсифікацію виробництва передбачена також для молочних корів в тих країнах-членах ЄС, де не менше 50 % молока проводиться в гірських районах.

Премія за зменшення сезонності виробництва (deseasonalisation premium). Для того, щоб виробники тієї або іншої країни-члена ЄС могли одержувати таку премію, необхідно дотримуватися двох умов:

- кількість кастрованих биків, які відправляються на забій, має бути більше 60 % усіх биків, забитих на м'ясо в цій країні протягом року;
- кількість кастрованих биків, відправлених на забій в період з 1 вересня по 30 листопада, не повинна перевищувати 35 % від їх загальної кількості, забитої протягом року.

Крім того, виробники яловичини в Північній Ірландії можуть отримувати премії за зменшення сезонності виробництва, якщо така програма діє в Ірландії, і навпаки.

Тварини, по яких виплачується премія за зменшення сезонності виробництва, мають бути відправлені на забій не пізніше до закінчення 23 тижнів поточного року (тобто приблизно до кінця першої декади червня). У випадку, якщо в якій-небудь з країн ЄС, виробники якої раніше отримували премію за зменшення сезонності виробництва, другого критерію її отримання не дотримуються, то така країна може виплачувати виробникам премію у розмірі 60 % премії за зменшення сезонності виробництва.

Додаткові платежі. На додаток до премій, розглянутих вище, країни-члени ЄС можуть надавати своїм виробникам яловичини і телятини додаткові платежі на гектар або голову худоби. Такі платежі можуть виплачуватися по окремих категоріях великої рогатої худоби (бики, м'ясні і молочні корови, нетелі), при цьому в країні встановлюється ліміт для подібних виплат. Погектарні платежі можуть використовуватися для постійних пасовищ за умови, що для цих ділянок не передбачені прямі платежі ЄС, і в тому випадку, якщо при розрахунку щільності худоби в господарстві як одного з критеріїв відповідності вимогам ЄС для отримання прямих платежів ці площі не враховувалися.

Контроль пропозиції сільськогосподарської продукції. Контроль виробництва став одним з важливих напрямів аграрної політики ЄС від початку 80-х років, коли поєднання високих (завдяки державній підтримці) внутрішніх цін, розширення ЄС, а також підвищення продуктивності сільського господарства призвели до різкого збільшення виробництва і зміни торгової позиції Європейського Співтовариства: від нетто-імпортер більшості видів продукції – до нетто-експортер. Тобто 80-ті роки ХХ ст. стали періодом різкого збільшення бюджетних витрат на фінансування ЄАП. Поза сумнівом, цінова підтримка товарів, які знаходилися на внутрішньому ринку в надлишку, і при цьому їхня ціна перевищувала рівень світових експортних цін (які до того ж мали тенденцію до зниження), викликала настільки значне збільшення бюджетних витрат, що під сумнівом опинилася сама політична прийнятність ЄАП.

Таким чином, більшість змін ЄАП упродовж 80-х років (зокрема, введення квоти на молочну продукцію в 1984 р. або порогу бюджетних витрат) зумовлені зростанням державних витрат, рівень яких загрожував спустошенням бюджету. Подальше реформування ЄАП у 1992 р. в деякою мірою викликане необхідністю виконання зобов'язань щодо використання інструментів аграрної політики відповідно до Уругвайської Угоди про

Сільське Господарство (УУСГ), одним з ключових елементів якої було зниження експортних субсидій в 1995-2000 рр. на 36 % порівняно з базовим періодом.

Велика різниця між внутрішніми і світовими цінами припущала, що для того, аби ЄС міг укластися в зумовлений ліміт витрат на субсидування експорту продукції, потрібно було скоротити кількість такого експорту, що, у свою чергу, викликало необхідність впровадження контролю пропозиції продукції на ринку.

Виведення землі з виробництва. Єдиним можливим інструментом аграрної політики, використання якого дозволяло досягти необхідного контролю над пропозицією, не удаючись до зниження цін на продукцію, на думку як політиків, так і багатьох учених, з'явилося виведення землі з виробництва. У зв'язку з цим, у 1988 р. ввели першу програму виведення землі з виробництва – "П'ятирічну добровільну програму виведення землі з сільськогосподарського виробництва" (Five-Year Voluntary Set-Aside Scheme). Відповідно до цієї програми виробники, які виводили зі складу ріллі 15 % або більше за площу своїх сільськогосподарських земель строком на п'ять років, отримували рентні платежі з бюджету ЄС. Крім того, в одному з років дії цієї схеми її учасники звільнялися від сплати податків спільної відповідальності. Це зробило програму надзвичайно привабливою, і число учасників того року було незвично високим. Крім того, програма добровільного виведення землі з виробництва не припускала ніяких обмежень щодо площі такої землі, тому окремі фермери ухвалили рішення не обробляти всю свою землю. Проте в цілому площа землі, виведеної з виробництва, становила відносно невелику частку від загальної площі землі під зерновими культурами.

Впровадження програми обов'язкового виведення землі з виробництва (compulsory set-aside), починаючи з 1993 р., було частиною реформування ЄАП в 1992 р. (реформи Макшеррі). Як уже наголошувалося, головною рисою цієї реформи стала істотна зміна допомоги виробникам зернових, олійних і білкових культур – зменшення підтримки цін на цю продукцію і впровадження прямих платежів. Одночасно вводився систематичний контроль пропозиції основних видів продукції рослинництва у формі обмежень на використання сільськогосподарської землі.

Впровадження програми обов'язкового виведення землі з виробництва з метою контролю пропозиції продукції потрібно розглядати в контексті УУСГ: обмеження на використання сільськогосподарської землі були для ЄС головним інструментом, за допомогою якого можна було виконати вимоги ВТО щодо скорочення кількості на експорт, що субсидується, і витрат на нього.

Як правило, землі, виведені з виробництва, не можуть використовуватися в комерційних цілях, за винятком деяких технічних культур для непродовольчого використання (найчастіше це рапс для виробництва біодизеля і молоді лісопосадки для отримання біомаси).

Виведення з виробництва певної площі земель, що використалися для вирощування зернових, олійних і білкових культур, було необхідною умовою для отримання прямих платежів у рамках Програми виплат по орних землях (Arable Area Payment Scheme, AAPS). Спочатку ця площа становила 15 % земель, по яких передбачені прямі платежі, а в подальші роки – змінювалася від 5 % до 17,5 %, відображаючи зміни ринкової ситуації в тому або іншому році (DEFRA, 2001). Починаючи з 2000 р., згідно з "Планом дій 2000", частка землі, яка виводиться з виробництва, починаючи з 2000-2001 маркетингового року, повинна складати 10%. Це правило діятиме до 2006-2007 маркетингового року. Разом із тим виробники, які мають посівні площі підтримуваних культур менше певного ліміту (обсяг виробництва зерна менше 92 тон), не мають зобов'язань по виведенню землі з виробництва.

Відповідно до "Плану дій 2000", компенсаційні платежі для землі, що виводиться з виробництва в обов'язковому порядку, а також добровільно, з 2001-2002 р. встановлюються на тому ж рівні, що й для зернових культур – залежно від історичної врожайності в регіоні, з розрахунку 63 € на тонну зерна.

Із виробництва можуть виводитися тільки орні землі, по яких передбачені прямі платежі згідно з AAPS. Окрема земельна ділянка, яка виводиться з виробництва, повинна мати площу не менше 0,3 га. Підтримується виведення з виробництва ділянки землі уздовж постійних водних каналів і озер, а також на межах полів, проте такі ділянки повинні мати ширину не менше 20 м і площу не менше 0,3 га.

Упродовж періоду виведення землі з виробництва (з 15 січня по 31 серпня) така земля не може використовуватися в сільськогосподарському виробництві, за винятком вирощування певних непродовольчих культур, для яких, у свою чергу, передбачені суворі правила щодо використання отриманої продукції. Разом з тим, землі, виведені з виробництва, можуть використовуватися для тимчасового зберігання продукції підприємства, наприклад, кіп соломи або буртів цукрового буряку. Крім того, після закінчення періоду виведення землі з виробництва вирішується використання у виробничих цілях ділянок, які не включені в сівозміну, проте фермери у жодному випадку не повинні змінювати сільськогосподарські ознаки таких земельних ділянок. Тобто на ділянках, які виводяться з виробництва, а також в безпосередній близькості до них, забороняються будівництво капітальних будівель, кам'яних стін, огорож, висадження дерев, проведення зрошувальних каналів, риття котлованів, а також археологічні розкопки.

Для мінімізації втрат азоту земельні ділянки, виведені з виробництва, повинні знаходитися під рослинним покривом, який може створюватися як унаслідок природного заростання, так і сівою насіння відповідних культур або збереження існуючої рослинності на ділянках, що не оброблялися і в попередньому році. Рослинний покрив на ділянках, виведених з виробництва, має зберігатися до 1 липня, разом із тим для контролю бур'янів вирішується вибіркове використання гербіцидів.

На земельних ділянках, виведених з виробництва, фермери можуть вирощувати певні культури для непродовольчого і некормового використання. Правила вирощування культур, які не можуть бути використані в продовольчих або кормових цілях (наприклад, лісопосадки з коротким періодом вирощування для отримання біомаси), достатньо прості: наявність контракту не є обов'язковою, але фермери повинні гарантувати використання отриманого врожаю тільки в санкціонованих непродовольчих цілях.

Хоча основною метою програм виведення землі з виробництва в ЄС є контроль за надмірним виробництвом зернових, як другорядні цілі часто вказують стимулювання виробництва технічних культур і поліпшення стану навколишнього середовища. Поширеною є думка, що виведення землі з виробництва має величезний потенціал позитивної дії на навколишнє середовище. Результати наукових досліджень свідчать, що виведення землі з виробництва в цілому позитивно впливає на навколишнє середовище, зокрема, сприяє збільшенню видової різноманітності диких рослин і тварин, так званій біодиверсифікації.

Разом із тим стосовно стимулювання вирощування технічних і енергетичних культур, то це не було первинною метою впровадження програми виведення землі з виробництва, проте пізніше цьому питанню приділялося чимало уваги. Існує думка, що захоплення розширення посівів технічних культур доцільне з ряду причин. Наприклад, якщо вирощування технічних культур дозволяє отримати певну вигоду для суспільства, яка не має ринкової вартості, то субсидії на такі цілі цілком виправдані. Так, достатньо

вагомим аргументом на підтримку стимулювання вирощування енергетичних культур (наприклад, ріпаку для виробництва біодизеля) є те, що використання біопалива дозволяє скоротити забруднення атмосфери внаслідок спалювання мінерального палива, тобто отримати вигоду, яка не має вартості на ринку. Подібний аргумент правомірний і для матеріалів, які можуть використовуватися повторно, або біологічно розпадаються. Нарешті, для продуктів, виробництво яких не дозволяє отримати суспільну вигоду, достатньо вагомими можуть стати аргументи стосовно необхідності підтримки нової галузі (infant-industry arguments). Якщо виведення землі з виробництва продовольчих культур і підтримка вирощування на цих площах технічних культур дозволяє заснувати потужну галузь, яка в майбутньому зможе розвиватися без державної підтримки, то це вигідно з ряду причин – від створення нових робочих місць до забезпечення альтернативного способу зайнятості для виробників тих продовольчих культур, які в умовах зменшення державної підтримки стануть неприбутковими. Таким чином, субсидії в рамках таких програм також цілком виправдані.

Квотування виробництва молочної продукції. Після створення Загальної організації ринку по молочній продукції і впровадження політики підтримки цін виробництво молока в ЄС постійно збільшувалося. До кінця 70-х років минулого століття виробництво молока перевищувало рівень його споживання, тоді як попит на основні види молочної продукції, зокрема вершкове масло і сухе знежирене молоко (СЗМ), поступово знижувався.

Спочатку для того, щоб зупинити процес збільшення виробництва молока, був введений податок спільної відповідальності, проте він виявився неефективним. Незабаром витрати ЄС на зберігання запасів молочної продукції зросли настільки, що стали "ризиком для самого майбутнього ЄАП". Крім того, збільшення кількості експорту цієї продукції, що субсидується, стали розглядати як причину істотної кризи на світовому ринку.

У зв'язку з цим у квітні 1984 р., з метою відновлення балансу на ринку коров'ячого молока, в ЄС було ухвалено рішення ввести квоту на виробництво молока (milk quota). Загальна квота розподілялася серед окремих виробників країн-членів ЄС, для яких встановлювалися індивідуальні квоти, або "еталонна кількість" продукції, яку вони могли проводити. Крім того, вводився "додатковий податок", або "суперподаток" у розмірі 115 % від цільової ціни на ту кількість молока, яке поставлялося на ринок понад квоту.

Загальна кількість виробництва молока в ЄС – 10 у 1984 р. була зафіксована на рівні 103,7 млн т, що на 3,5 % менше виробництва в попередньому році, з якого 99,8 млн т призначалося для промислової переробки. Загальний розмір квоти дорівнював обсягу виробництва в 1981 р. плюс 1 %, а квоти для окремих виробників визначалися залежно від того, скільки молока вони виробляли в середньому за 1981-1983 рр. При цьому внутрішнє споживання молочної продукції в перерахунку на молоко у той час оцінювалося в 94,9 млн т, тобто на 8,8 млн т менше рівня виробництва в рамках квоти.

Оскільки в перші роки існування системи квотування запаси молочної продукції все ще залишалися значними, було ухвалено рішення про подальше скорочення виробництва, і в 1992-1993 маркетинговому році загальна квота для десяти країн-учасниць ЄС була скорочена на 10,5 %. Разом із тим для нових країн, що вступили до ЄС у 1986 р., також були визначені національні квоти: 5,4 млн т для Іспанії і 1,9 млн т для Португалії (починаючи з 1990-1991 маркетингового року). Крім того, після об'єднання Німеччини нові землі також отримали квоту у розмірі 6,5 млн т. Таким чином, загальний розмір квоти в 1992-1993 р. досягав 106,9 млн. т.

Внаслідок поліпшення ринкового балансу і скорочення інтервенційних запасів молочної продукції на початку 90-х років, Рада Європи знайшла можливість врахувати багаторічні вимоги Італії, Іспанії і Греції і збільшити їх загальну квоту на 1,6 млн т починаючи з 1993-1994 маркетингового року. У 1995 р. до ЄС вступили ще три країни (Австрія, Фінляндія і Швеція), які разом отримали квоту на виробництво молока у розмірі 8,4 млн т, і це була остання зміна величини квоти до початку реформування аграрної політики відповідно до "Плану дій 2000". Результатом цієї реформи стало збільшення розміру квоти на виробництво молока до 121,7 млн т, починаючи з 2000-2001 маркетингового року.

В цілому, політичні реформи 1986-1988 років призвели до значного скорочення рівня підтримки, який становив близько 19 % від сукупного обсягу сільськогосподарських надходжень 2012-2014 рр. Відбувся відхід від високого рівня підтримки ринкових цін і виплат за виробництво на користь платежів, наданих без вимоги виготовлення товарів, що таким чином дозволяє виробникам швидше реагувати на сигнали ринку. Закінчення квоти на виробництво молока в 2015 році та цукру в 2017 році є важливими подальшими кроками в цьому напрямі.

Після двох послідовних років зростання і, у зв'язку з тим, що розрив між цінами виробників і закордонними цінами звужено для кількох груп товарів у 2014 році, знизився спотворюючий вплив на виробництво і торгівлю, що становить 27 % і вимірюється оцінкою підтримки виробників (PSE). Ці коливання є результатом існуючих політичних інструментів, які від'єднують закупівельні ціни виробників у деяких секторах від цін на світовому ринку.

Збільшилася частка платежів, що потребують обов'язкового виробництва товарів. Платежі, які стимулюють виробництво певних товарів нерівномірно використовуються в усіх державах-членах; вони впливають на вибір виробництва на рівні ферми і можуть призвести до спотворення конкуренції. Схема маломасштабної ферми в рамках Спільної аграрної політики (CAP) 2014-2020 рр. є інструментом для перерозподілу. Разом із гнучкою схемою внесення додаткових платежів за перші гектари вони можуть уповільнити структурну перебудову. Рішення держав-членів щодо переведення коштів між PillarI (прямі платежі фермерам) і PillarII (план розвитку сільських районів) привели до загальної чистих трансферів в PillarII, та кілька держав-партнерів вирішили зменшити частку платежів, орієнтованих на конкретні цілі в рамках Pillar II і перевели кошти на Pillar I.

Тридцять відсотків прямих виплат є умовними для методів ведення сільського господарства, орієнтованих на навколишнє середовище; однак допускаються виключення щодо перехресного дотримання вимог та "екологізації", і повинні бути оцінені стосовно поліпшення дотримання правил охорони навколишнього середовища.

У цілому, доступ до сільськогосподарської продукції поліпшився на основі двосторонніх угод і нижчих діючих тарифів. Проте, тарифні квоти, а також спеціальні заходи безпеки продовжують застосовуватися до ряду продуктів. У 2014 році квоти митних зборів на імпорт були підвищені на кілька зернових культур.

Поправки до Загальної сільськогосподарської політики мають спрямовуватися на забезпечення для фермерів нівельованого "ігрового поля" в рамках ЄС, поглиблюючи ринкову орієнтацію і надаючи більш цілеспрямовану підтримку з метою досягнення довгострокової продуктивності, стійкості та ефективності сектору.

Європейський Союз є найбільшим економічним регіоном у межах ОЕСР. Середній показник ВВП на душу населення становить нижче середнього показника по ОЕСР, зі значними відмінностями між країнами-членами. На сільське господарство припадає 1,7 % ВВП і 4,4 % зайнятості в EU28, зі значною різницею між державами-членами.

З 2012 року торговельний баланс агропродовольчих продуктів змінився, і Європейський Союз став нетто-експортером. У 2014 році, вперше за період, Європейський Союз класифікувався як перший найбільший експортер агропродовольчої продукції в світі, а в тім і досі залишається найбільшим імпортером. У 2013 році агропромисловий комплекс склав 6,7 % від всього експорту ЄС і 6,1 % від загального обсягу імпорту ЄС. Існує велика різноманітність сільськогосподарських структур і виробничих систем у регіонах ЄС. Сільське господарство займає більше половини території країни і на нього припадає 1/4 частини води.

Європейський союз від середини 90-х поступово знижує підтримку сільського господарства, зокрема потенційно ці форми підтримки спотворюють виробництво і торгівлю. Рівень спотворення цін, який вимірюється номінальним коефіцієнтом захисту (NPC), був значно знижений. Близько половини методів підтримки виробників надається без вимоги до виробництва.

Оцінка підтримки виробників у % від виручки (% PSE). Підтримка виробників (% PSE) поступово і послідовно зменшувалася протягом тривалого часу, зокрема, з середини 90-х років. Показники трохи вище середнього ОЕСР і становлять 18 %.

Європейський Союз поступово знижує підтримку ринкових цін і захист на кордоні, а також збільшує прямі виплати фермерам в основному без вимоги до виробництва товарів. Потенційно найбільш спотворююча підтримка (на основі обсягу виробництва і використання вхідної змінної – без вхідних обмежень) становить менше 30 % PSE з 2010 року.

Співвідношення цін виробників до цін світового ринку (номінальний коефіцієнт захисту – NPC). У середньому ціни, отримані фермерами, були на 5 % вище ніж на світовому ринку в 2012-2014 рр. У той час як внутрішні ціни на більшість товарів були тісно пов'язані з цінами на кордоні, ціни на цукор, яловичину і продукцію птахівництва були вищими, ніж на світовому ринку (на 14 %, 26 % і 15 %).

У 2012-2014 рр. загальна підтримка становила 0,8 % ВВП і витрати на загальні послуги представлені 14 % від загального обсягу підтримки.

Зниження підтримки в 2013-2014 роки відбулося, в основному, за рахунок скорочення розриву між цінами виробників і цінами на кордоні на певну групу товарів. Нижчі бюджетні платежі, зокрема на підтримку фермерських послуг, також сприяли зниженню рівня підтримки.

Основні політичні інструменти. Спільна аграрна політика (CAP) є основним сільськогосподарським інструментом політики Європейського Союзу. Вона складається з двох основних компонентів (Pillars). Так, Pillar I фінансується Європейським сільськогосподарським гарантійним фондом (EAGF), Pillar II – Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських районів (EAFRD). Заходи в рамках Pillar II, або регулювання розвитку сільських районів, співфінансуються країнами-членами ЄС. У рамках Спільної аграрної політики держави-члени також, як правило, здійснюють заходи, які фінансуються на національному рівні і можуть орієнтуватися на конкретні сектори або цілі.

Цикли Спільної аграрної політики, зазвичай, охоплюють приблизний відрізок часу в сім років. Спільна аграрна політика 2007-2013 рр. була укладена в 2014 році, потім відбулося впровадження нової аграрної політики, так званої CAP 2014-20, яка розпочалася в 2014 році і завершилася в 2015, з перехідними положеннями, які застосовувалися.

Загальний бюджет CAP на період 2014-20 рр. становить 363 млрд євро (485 млрд доларів США); з яких 278 млрд євро (371 млрд доларів) виділяються на Pillar I, покриваючи ринкові витрати і прямі платежі, а також 85 млрд євро (113 млрд доларів) у рамках

Pillar II. Проте остаточний розподіл між Pillar I і Pillar II не завжди однаковий, оскільки, починаючи з 2014 року, держави-члени використовують гнучкість щодо переведення коштів між ними в певних межах і на встановлених умовах. Одинадцять держав-членів ЄС вирішили перевести 6,4 млрд євро (8,5 млрд доларів) з Pillar I у Pillar II, тоді як п'ять держав-партнерів перевели 3,4 млрд євро (4,5 мільярда доларів) з Pillar II у Pillar I. Загальний чистий баланс становить 3 млрд євро (4 мільярди доларів США) переведених коштів у PillarII за 6-річний період, з правом перегляду в 2017 році.

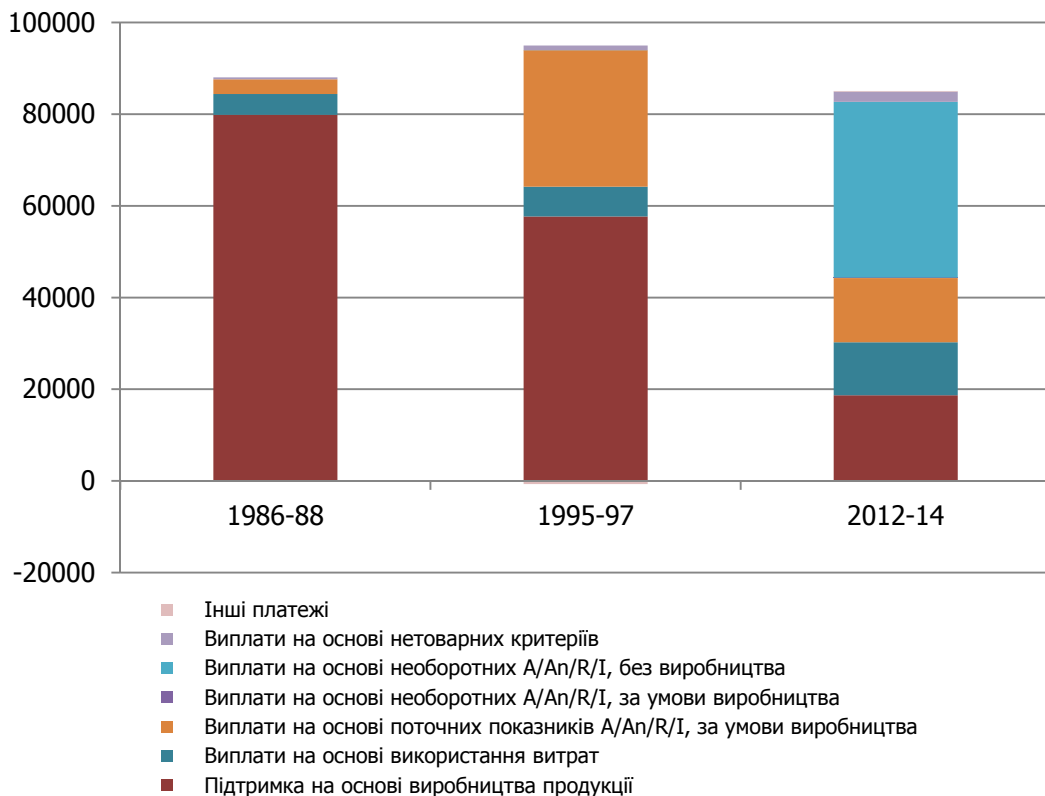

Рис. 3.2.2. Європейський Союз (ЄС 28): Оцінка рівня підтримки сільського господарства (Показники вимірювання: млн EUR)

Загальний бюджет CAP на період 2014-20 рр. становить 363 млрд євро (485 млрд доларів США); з яких 278 млрд євро (371 млрд доларів) виділяються на Pillar I, покриваючи ринкові витрати і прямі платежі, а також 85 млрд євро (113 млрд доларів) у рамках Pillar II. Проте остаточний розподіл між Pillar I і Pillar II не завжди однаковий, оскільки, починаючи з 2014 року, держави-члени використовують гнучкість щодо переведення коштів між ними в певних межах і на встановлених умовах. Одинадцять держав-членів ЄС вирішили перевести 6,4 млрд євро (8,5 млрд доларів) з Pillar I у Pillar II, тоді як п'ять держав-партнерів перевели 3,4 млрд євро (4,5 мільярда доларів) з Pillar II у Pillar I. Загальний чистий баланс становить 3 млрд євро (4 мільярди доларів США) переведених коштів у PillarII за 6-річний період, з правом перегляду в 2017 році.

Конвергенція є ще однією особливістю CAP 2014-20. Ставка оплати за гектар буде поступово збігатися між країнами (зовнішня конвергенція), а також всередині країн і регіонів (внутрішня конвергенція). Під зовнішньою конвергенцією коригується національна оболонка Pillar I, щоб скоротити розрив у оплаті гектарів між країнами. Країни, які отримують менше 90 % від середньої оплати ЄС за гектар, будуть поступово отримувати більше починаючи з 2015 року, а також ті, хто отримує більше ніж середня заробітна плата у розрахунку на гектар ЄС відчують поступове скорочення платежів. До 2020 року мінімальна середня виплата за гектар має становити 196 EUR (262 доларів США) в усіх країнах. Внутрішня конвергенція вимагає від усіх держав-членів просуватися до більш однорідних ставок плати за гектар на національному або регіональному рівні. До 2019 року всі фермери, які отримують менше 90 % регіональної або національної середньої плати за гектар матимуть підвищені платежі, які досягають щонайменше 60 % середньої плати за гектар у цій державі. Оплата гектарів, які перевищують регіональний або національний середній показник буде поступово знижуватися, в той час як держави-члени можуть обмежити зниження зазначених вище середніх виплат до 30 %.

Pillar I визначає і фінансує ринкові заходи в рамках загальної організації ринку. А також включає в себе головне положення CAP 2003 року: плата за гектар надається без вимоги на виробництво продукції. Крім того, Pillar I фінансує товарні спеціальні платежі і, будучи частиною CAP 2014-2020 рр., застосовує ряд нових заходів, у тому числі екологізацію та вихід з кризи. Товарні спеціальні платежі і підтримка, які вимагають посилення важливості виробництва і використання великої частки прямих виплат у Pillar I знаходяться на рівні ЄС. Однією новою особливістю CAP 2014-20 є те, що такі платежі надаються активним фермерам. З цією метою складений негативний список, щоб виключити від прямих платежів осіб, вид основної діяльності яких не пов'язаний з сільським господарством.

Основна схема оплати (BPS) застосовується в EU15, на Мальті, в Словенії та Хорватії. Порівняно з колишньою єдиною платіжною схемою (SPS), платіжні права нижчі і в основному ґрунтуються на референтному показнику регіонального чи національного рівнів, з платіжними ставками, які поступово відходять, визначеними на індивідуальному рівні ферми (історична модель).

В інших державах-членах застосовується єдина локальна схема платежів (SAPS). У рамках SAPS кожен гектар вираховується за однаковим тарифом оплати на національному рівні. У 2013 році платежі SAPS досягли 100 % від узгодженого в 2004 році рівня для вступу до ЄС. Десять держав-членів використовують SAPS, додаткові товарні спеціальні платежі можуть супроводжувати перехід від ринкових заходів⁴.

Починаючи з 2015 року екологізація доповнює BPS і SAPS в рамках CAP 2014-2020. Це платіжна система за гектарами, яка використовує 30 % платежів Pillar I і румовлена трьома методами ведення сільського господарства:

1. Щонайменше 5 % фермерських земель перевели е так звані екологічні цільові райони (EFA). Перелік методів, які вважаються еквівалентними EFA був підготовлений на рівні ЄС. Країни-члени можуть вибирати конкретні елементи або весь перелік. Ферми менше 15 гектарів не залучаються.

2. Підтримка постійних пасовищ: постійні пасовища – це землі, на яких трава росте протягом 5 років. Співвідношення площ постійних пасовищ до загальної сільськогосподарської площі на національному рівні не повинно зменшуватися більш ніж на 5 %.

3. Диверсифікація сільськогосподарських культур на орних землях: ця умова є більш обмеженою по мірі розширення розмірів ферм. Ферми менше 10 гектарів

орних земель не залучаються, тоді як більші від 10 до 30 га повинні вирощувати принаймні дві культури, а ферми з понад 30 орних гектарів – щонайменше три культури. Ця умова вводить вимоги до виробництва. Вісім держав-членів використовують національну схему сертифікації замість екологізації. Вимоги перехресної відповідності перевизначені і продовжують застосовуватися до всіх прямих платежів.

Товарні спеціальні платежі відповідно до статті 68 пропорційно збільшувалися в бюджеті прямих платежів з 2010 року. Від 2015 року CAP 2014-2020 забезпечує гнучкість для збільшення загального бюджету і послабляє екологічні та економічні умови, які раніше застосовувалися. 18 продуктів або груп продуктів можуть прийняти товарні спеціальні платежі. В результаті індивідуальних рішень держав-членів, фактична частка товарних спеціальних платежів дуже мінлива. У ситуації, коли одна держава-член відмовляється від використання будь-яких товарних спеціальних платежів, то чотири інші не отримують схвалення від Європейської комісії на перевищення оголошеного максимуму 13 %. Шістнадцять держав-членів підтримають ідею вирощування протеїнових зернових культур. Транзитна національна допомога (TNA) замінює додаткові національні прямі платежі (CNDP) і виплачується з національних фондів додатково до SAPS по відношенню до конкретної групи товарів⁹. Фіксована частка може бути витрачена на поточне виробництво, і держави-члени, як правило, щорічно переглядають бюджети і товари TNA.

Поповнення платежів молодим фермерам (у віці менше 40 років і з досвідом фермерства менше п'яти років на момент першої подачі заявки) застосовуються в усіх державах-членах, використовуючи максимум 2 % національної оболонки. Різні варіанти реалізацій були випробувані, пропонуючи так званим молодим фермерам фіксовану ставку оплати на обмежену величину гектарів або застосування оплати пропорційної до отриманої підтримки.

П'ятнадцять держав-членів вирішили запропонувати спрощену схему оплати, відмовляючись від дотримання вимог щодо екологізації та перехресної відповідності для невеликих ферм. Платежі не можуть перевищувати 1 250 євро (1 670 доларів США) на ферму, а загальна сфера обмежена до 10 % від національних прямих виплат.

Вісім держав-членів вирішили надати більш високі виплати за перші гектари шляхом перерозподільної оплати. Держави-члени можуть надавати додаткові виплати в райони з природними обмеженнями (ANCs), визначені на основі восьми біофізичних критеріїв. Одна держава-член вирішила підтримати цей захід використовуючи 0,2 % національної оболонки прямих платежів.

Обов'язкове мінімальне скорочення 5 % поширюється на підтримку BPS і становить близько 150 000 євро (200 434 доларів США) на одного одержувача, відповідно до так званого зниження. Шістнадцять держав-членів застосовують мінімальні вимоги. Дев'ять держав-членів збільшують суму, яка не підлягає під умову 5 % скорочення за величиною заробітної плати. Дев'ять держав-членів вирішили застосовувати дещо вищі відсоткові скорочення; для деяких вони досягають 100 %, що призводить до повного закупування BPS на рівні коливання між сумою 150 000 євро (200 434 доларів США) до 600 000 євро (801 735 доларів США).

Кризисні резерви вміщують щорічний бюджет у розмірі близько 400 мільйонів євро (534 мільйонів доларів), вилучених з бюджету прямих платежів у рамках Pillar I. Кризисні резервні фонди, які не використовуються за рік повертаються до прямих платежів Pillar I для використання на наступний рік. Кризисні резерви були доступні з 2014 року і до цього часу не використовувалися.

Конвергенція є ще однією особливістю CAP 2014-20. Платіжні ставки за гектари будуть поступово збігатися між країнами (зовнішня конвергенція), а також всередині

країн і регіонів (внутрішня конвергенція). Відповідно до зовнішньої конвергенції, національна оболонка Pillar I коригується на скорочення розриву у розрахунку платежів за гектари між країнами. Країни, які отримують менше 90 % від середньої оплати ЄС за гектар, будуть поступово отримувати більше від 2015 року, а також ті, хто отримує більше середньої оплати ЄС за гектар відчують поступове скорочення платежів. У 2020 році мінімальна середня виплата за гектар має досягти 196 євро (262 доларів США) в усіх країнах. Внутрішня конвергенція вимагає від усіх держав-членів тримати курс на більш однорідні ставки оплати за гектар на національному або регіональному рівнях. Всі фермери, які отримують менше 90 % регіональної або національної середньої оплати за гектар будуть отримувати підвищені платежі, які сягають щонайменше 60% середньої оплати за гектар в цій державі-члені до 2019 р.. Платежі за гектари, які перевищують регіональний або національний середній показник будуть поступово знижуватися, в той час як держави-члени можуть обмежувати зниження зазначених вище середніх виплат до 30 %.

Схема POSEI підтримує сільське господарство в найвіддаленіших регіонах Європейського Союзу і сприяє доступу до продуктів харчування, кормів і матеріалів для місцевих громад, а також розвитку місцевого сільськогосподарського виробництва.

Pillar I також фінансує заходи підтримки ринкових цін. Існує публічна інтервенція на зернові культури, а саме: загальні і тверді сорти пшениці, ячменю і кукурудзи. Купівля зернових за інтервенційними цінами обмежується 3 млн тон пшениці спільного призначення, придбання яких відбувається на конкурентній основі. Державні інтервенції для твердих сортів пшениці, ячменю і кукурудзи можуть бути відкриті при особливих обставинах через проведення торгів. Державна інтервенція також застосовується до необробленого рису. Продаж цукру підтримується за рахунок квот на виробництво та підтримка приватного зберігання. До 30 вересня 2017 р. мінімальна ціна на квоти буряків становить 26,29 євро (35 доларів США) за тону до кінця режиму цукрової квоти. Після завершення цього терміну, існуючі положення угоди між цукровими заводами та виробниками будуть підтримуватися, і білий цукор залишиться прийнятним для приватного способу зберігання. Режим підтримки реалізації зернових культур і цукру також включає в себе захист торгівлі за рахунок встановлення тарифів, тарифних квот, за певних обставин ринку та експортних субсидій.

Фрукти і овочі визначені як такі, що мають одержувати товарні спеціальні платежі; їх реалізація також підтримується за допомогою різних заходів ринку. До них відносяться заходи з врегулювання кризових ситуацій, керованих організаціями-виробниками, система порогових цін (мінімальна імпортна ціна) на деякі групи товарів, адвалорне мито без жодних експортних субсидій. Фінансова допомога від держав-членів припадає на плодоовочевий сектор, а також сектор оливкової олії і консервованих оливок. Це підтримує широкий спектр дій, починаючи від планування виробництва, перевірку показників якості, виведення на ринок і страхування врожаю в рамках процесу підготовки, сприяння продажу та комунікацій. Деякі з цих заходів застосовуються на рівні ферми, тоді як інші призначені для організацій-виробників або для сектору в цілому. Крім того, беручи до уваги плодоовочевий сектор, система підтримки споживачів, орієнтована на дітей шкільного віку, охоплює споживання свіжих фруктів і овочів, перероблених фруктів і овочів, а також бананів. Схема фінансується державами-членами і вклад у сумі 150 мільйонів євро (200 мільйонів доларів США) покриває до 75 % поставок і витрат, пов'язаних з матеріально-технічним забезпеченням і дистрибуцією Разом із тим ця частка збільшується до 90 % у менш розвинених і віддалених регіонах. Приватне зберігання також може бути активовано як додаткова схема для оливкової олії і льняного волокна. У CAP 2014-2020 рр.

розширюються правила щодо визнання організацій-виробників і міжгалузевих організацій для фруктів і овочів, навіть без будь-якої пов'язаної з цим фінансової підтримки.

Інтервенційні ціни застосовуються на вершкове масло і знежирене сухе молоко разом із захистом від імпорту і експортними субсидіями. Інтервенційні закупки не можуть перевищувати 50 000 тон для вершкового масла і 109 000 тон для сухого знежиреного молока. Все, що виходить за межі повинно здійснюватися на конкурсній основі. Споживання молока і молочних продуктів школярами підтримується схемою шкільного постачання. Рівень підтримки становить 18,15 євро на 100 кг (24 доларів США) і обмежується 0,25 літром молока на одну дитину і один навчальний день. Країни-члени можуть поповнити оплату шкільного молока національними субсидіями. Ринок яловичини підтримується державною інтервенцією, тарифами, тарифними квотами і експортними субсидіями. Підтримка реалізації м'яса свинини забезпечується за рахунок субсидій захисту від імпорту і експорту. Режим підтримки ринку для м'яса овець включає в себе тарифи і тарифні квоти за умови нульового митного збору, причому більшість тарифних квот у кожній країні різні. А для домашньої птиці і яєць існують тарифні квоти та експортні субсидії. Приватне зберігання може бути задіяне як додаткова схема для реалізації вершкового масла, знежиреного сухого молока, яловичини, м'яса овець і козячого м'яса.

У результаті цих заходів в 2012-2014 рр. ціни, сплачені вітчизняним виробникам, були на 5 % вищі за такі на світовому ринку, а забезпечена підтримка (підтримка ринкових цін) досягла 21 % від передбачуваної для сільгоспвиробників.

Фінанси Pillar II реалізуються через національні (або регіональні) програми розвитку. Крім цього, програми розвитку сільського господарства підтримують проекти, такі як "Лідерський підхід" ("LEADER approach") – тобто, спираючись на багатогалузевий підхід і місцеві партнерства для вирішення конкретних місцевих проблем; а також надаючи технічну допомогу з метою здійснення заходів Pillar II.

Держави-члени ЄС беруть участь у фінансуванні Pillar II відповідно до програм розвитку сільського господарства, які охоплюють весь цикл спільної аграрної політики. Згідно з їхніми планами, держави-члени можуть вибирати заходи для задоволення шести пріоритетних напрямів Pillar II. Встановлені дві умови: мінімум 30 % від фінансування сільського розвитку з бюджету ЄС спрямовується на заходи, пов'язані з адаптацією середовища і кліматичних змін, включаючи лісове господарство та інвестиції в матеріальні активи; інші 5 % витрачаються на проект "Лідерський підхід".

Шість пріоритетних напрямів Pillar II спільної аграрної політики 2014-2020 рр. полягають у наступному:

1. сприяння передачі знань та інновацій;
2. підвищення конкурентоспроможності всіх сфер сільського господарства і стале управління лісами;
3. сприяння організації харчового ланцюга, включаючи переробку і збут, а також управління ризиками;
4. відновлення, збереження і зміцнення екосистем;
5. підвищення ефективності використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої економіки;
6. підвищення соціальної інтеграції, скорочення бідності та економічного розвитку в сільській місцевості.

До 2018 року держави-члени повинні використовувати нові демаркації. Розвиток сільських районів є частиною ЄС на рівні загальних стратегічних рамок, що охоплюють усю підтримку від Європейських структурних та інвестиційних (ESI) фондів (the

ЕАФРД, ERDF, Cohesion Fund, ESF та EMFF) у державах-членах на основі угод про партнерство.

Сільськогосподарські інновації знаходяться у центрі уваги Європейського інноваційного партнерства сільськогосподарської продуктивності та стабільності (EIP-AGRI) з 2012 року. Крім спільної аграрної політики, інші європейські політичні інструменти впливають на сільське господарство.

У період з 2013 по 2014 рік, бюджет ЄС на сільське господарство та розвиток сільських районів знизився приблизно на 3 % до 56 млрд євро (74 млрд доларів), з яких 4 % було використано для заходів підтримки ринкових цін, 74 % платежів пішло на заходи Pillar I і 21 % – Pillar II.

У 2014 році оцінка підтримки виробників знизилася на 12,4 % з причин скорочення бюджетних платежів (3 %) у поєднанні зі зниженням підтримки ринкових цін (10 %), що пояснюється зростанням цін на кордоні і одночасним зниженням цін виробників. Національні та регіональні платежі виробникам представляють 83% оцінки підтримки виробників.

Серед основних політичних розробок минулого року можна відзначити поступову відмову від CAP 2007-2013 років і прогресуючу реалізацію CAP 2014-2020 років. Також важливо вказати на закінчення квоти на виробництво молока в квітні 2015 року та введення ряду надзвичайних заходів, спрямованих на зрушення ринку і компенсацію ефекту доходів від заборони, накладеної Російською Федерацією від 7 серпня 2014 року на імпорт окремих сільськогосподарських продуктів з країн ЄС, хоча бюджетні наслідки цих заходів можна відстежити в 2015 році.

Квоти на виробництво молока закінчилися 31 березня 2015 року, оскільки були розроблені ще в 2008 р. організацією "Перевірки стану здоров'я" (Health Check). За рахунок щорічного збільшення квот поступово був досягнений перехід. Квоти на виробництво молока сформували виробництво молочної продукції в Європейському Союзі з 1984 року і їх відміна є важливою зміною для Загальної організації сільськогосподарських ринків в цьому секторі; передбачені виробниками зміни становлять 4 % від збільшення обсягів виробництва в 2014 році.

Правова система на насадження винограду припинена в кінці 2015 року. Система дозволів для насадження нової виноградної лози, введена з 2016 року, дозволяє їх розширення до 1 % в рік і впроваджує спеціальні положення для приватного зберігання.

Відповідно до статті 68 збільшилися товарні спеціальні виплати в середньому на понад 10 % за період між 2013 і 2014 роками. Це зростання охоплює дуже різні ситуації. У більше ніж половини держав-членів вони або зменшилися або не змінилися, тоді як в інших одинадцяти державах-членах вирости, іноді навіть вдвічі.

У Латвії в 2014 році було введено новий платіж, в результаті чого на кожну здорову тварину м'ясної породи великої рогатої худоби у віці 16 місяців припадає максимальна виплата в розмірі 100 євро (134 доларів США), де 1,7 % надходить від прямих бюджетних платежів. У Словацькій Республіці в деяких районах подвоїлися поодинокі платежі фермерам молочних корів і досягли 209 євро (279 доларів США).

При переході від єдиної схеми оплати (SPS) до зведеної базової схеми оплати (BPS), держави-члени розпочали реалізацію змін від історичної до регіональної або до національної моделі. Це відбулося в Австрії, де диференційовані платежі дійсні для загальних пасовищ і перевезення альпійської худоби. Шість держав-членів вибрали регіональну модель.

Чеська Республіка, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща та Словаччина відмовилася від додаткових національних прямих платежів (CNDP) і використовують транзитну національну допомогу (TNA) з 2013 року.

У рамках фінансового механізму дисципліни, прямі платежі понад 2 000 євро (2 672 доларів США) були знижені на 1,3 % в 2014 р. Перерозподільні платежі за перші 30 гектарів були введені в Литві, де 10 % прямих платежів національної оболонки було виділено в 1,3 мільйона гектарів.

Реструктуризація сільського господарства: починаючи з 2014 року застосовувалося звільнення від податку на майно для ірландських фермерів, які до виходу на пенсію орендували земельну ділянку терміном на п'ять років або більше.

Субсидія на вхідні ресурси: після повторного введення в 2013 році, податок на паливо було призупинено в Словацькій Республіці в 2014 р.

Ірландія представила геномну схему для яловичини, яка полягає у визначенні генотипу м'ясних корів для включення до програми розведення геномної селекції.

Надзвичайні заходи були введені у відповідь на рішення Російської Федерації про зупинення імпорту овочів, фруктів, м'яса, риби, молока і молочних продуктів з ЄС і ряду інших країн протягом одного року починаючи з 7 серпня. Кошти в рамках секторальних надзвичайних заходів були надані виробникам у 2015 році з невитрачених коштів CAP у 2014 р. На додаток до секторальних надзвичайних заходів, пов'язаних із забороною на імпорт з країн Європейського Союзу, додаткова сума в розмірі 30 мільйонів євро (40 мільйонів доларів США) була виділена в 2015 – 2016 роках з європейського бюджету для просування програм на європейському та міжнародному ринках.

У 2014 – 2015 рр. для плодоовочевому сектору дванадцятьма державами-членами було виділено загальний бюджет у сумі 290 мільйонів євро (388 мільйонів доларів США) чотирма траншами по збитках. Станом на 31 грудня 2014 року схема визначила прийнятні обсяги для кожної держави-члена та фінансувала вилучення з ринку, безоплатне розповсюдження, включаючи стадії – без збирання врожаю і зі збором достиглих фруктів та овочів. Схема була подовжена до червня 2015 року. Організації виробників, а також окремі фермери отримували компенсацію, хоча до окремих виробників застосовувалися більш низькі ставки компенсацій.

У молочному секторі механізм приватного зберігання був впроваджений 6 вересня до 28 лютого 2015 року на вершкове масло і знежирене сухе молоко. Сім держав-членів застосували цей механізм для вершкового масла, тоді як чотири використали приватне зберігання для знежиреного сухого молока. Крім того, період "державного втручання" ЄС у закупки вершкового масла і знежиреного сухого молока був розширений до кінця 2014 року, а згодом подовжений до 30 вересня 2015 року. Перелік прийнятних продуктів був збільшений станом на 7 вересня, щоб перекрити 155 000 тон сирних продуктів, придатних для зберігання. Дев'ять держав-членів відкрили підтримку заходів для зберігання сирних продуктів до того, як програма була завершена 23 вересня 2014 р. Крім цього, одноразова грошова компенсація у розмірі 28 мільйонів євро (37 мільйонів доларів США) була надана з бюджету ЄС для Естонії, Латвії та Литви і окрема сума в 10,7 млн євро (13 мільйонів доларів США) пізніше виділена для Фінляндії.

На додаток до європейських фондів, держави-члени оголосили компенсаційні заходи, що фінансуються з національних бюджетів. Близько 20 мільйонів євро (27 мільйонів доларів США) були виділені Фінляндії для фермерів молочної і галузі свинарства. Заходи, реалізовані у Франції, спрямовувалися на виробників фруктів, овочів і винограду, а також молочний сектор, галузі яловичини та свинарство головним чином, у вигляді податку та відрахувань на соціальні пільги і реструктуризацію. Ці заходи мали фінансуватися з бюджету 2015 року.

Європейський Союз прийняв спеціальний пакет допомоги в розмірі 33 млн євро (44 млн доларів США) для виробників персиків і нектаринів з метою пом'якшення цінових ефектів перевиробництва.

В Австрії виділили 100 мільйонів євро (134 мільйонів доларів США) як компенсацію фермерам від наслідків посухи та перекриття витрат на заміну корму і відсоткові субсидії.

Крім цього, провели ряд санітарних заходів. Вони були здійснені після спалаху пташиного грипу в Нідерландах, Німеччині та Сполученому Королівстві, а в Бельгії свійську птицю помістили в спеціальні ізолятори з листопада 2014 року по 20 лютого 2015 року та застосовували додаткові запобіжні заходи, пов'язані з харчовим раціоном до березня 2015 року. В Люксембурзі також було рекомендовано провести ізоляцію разом з іншими заходами щодо захисту ферм від виникнення і поширення захворювання. Застосовувалася тимчасова заборона на транспортування органічних добрив на основі пташиного посліду. Заходи були профінансовані Європейським Союзом та коштами з національного бюджету, щоб запобігти виникненню африканської чуми свиней. У Литві було виконано фізичне огорожування чутливих ділянок і компенсовані фермерські витрати або втрати доходів, а також застосовані додаткові заходи Державною службою продовольства та ветеринарії. Африканська чума свиней також спостерігалася в Польщі, де в постраждалих районах фермерам із розведення свиней надавали компенсації.

Триває підготовка до реалізації програм сільського розвитку Pillar II спільної аграрної політики 2014-2020 рр., і 27 зі 118 пропозицій щодо розвитку сільських районів, висунутих державами-членами, були затверджені в березні 2015 року.

Держави-члени почали відходити від поточної програми розвитку сільських районів. В Естонії "Органічний план розвитку сільського господарства, збереження та використання генетичних ресурсів рослин" і "Продовольчий план Естонії" продовжують попередню програму розвитку сільських районів. Латвія припиняє діяльність фонду сільськогосподарських ризиків, оскільки фонд не набув популярності серед фермерів.

Здійснені заходи для підтримки розвитку сільськогосподарської освіти. Фермери Естонії отримали фінанси для забезпечення практичної підготовки студентів аграрного спрямування, тоді як у Литві відмовлялися вносити плату за навчання в конкретних сільськогосподарських і тваринницьких суміжних областях.

Країни-члени Європейського Союзу є досить гнучкими стосовно обмеження або заборони на вирощування генетично модифікованих організмів (ГМО) чи групи ГМО у всіх територіях або на частині територій, з проміжними заходами, проведеними 2 квітня 2015 року.

У рамках загальної промислової стратегії Сполученого Королівства перші фази агротехнологічної стратегії включають боротьбу зі шкідниками сільськогосподарських культур, хворобами худоби і передові технології точного землеробства. Стратегічні партнери в промисловості для прикладних інноваційних проектів.

Бельгія (Фламандський регіон) планує підтримати інвестиції для підвищення енергоефективності та скорочення викидів парникових газів. Врегулювання внесені французьким еко-фітопланом і будуть розширені для більшого числа ферм. Альтернативи фітосанітарної обробки заохочуються Законом про майбутнє сільського господарства, включаючи обов'язкову підготовку до використання фітосанітарної продукції і сертифікацію зменшення обсягів використання фітосанітарної продукції. У лютому 2015 року використання металахлору потрапило під сувору заборону на всій

території Люксембургу. Також було оголошено про заборону використання метазалюру у водоохоронних зонах разом з конкретними умовами в інших регіонах.

Стосовно заходів із захисту тварин, то в червні 2014 року в Данії оприлюднили план щодо поліпшення умов догляду за свинями, залучення безприв'язних свиноматок до парування, після чого у 2015 році відділи контролю дали дозвіл на зведення нових будівель для утримання. Реалізація цього плану відкладається до 2035 року відносно пункту про будівлі. Відповідно до статті 68 в Естонії були виділені 2,6 мільйона євро (3,5 мільйона доларів США) товарних платежів спеціального призначення для свиноферм, які перевищують вимоги щодо захисту тварин. В Угорщині бюджет інвестиційної субсидії для забезпечення добробуту тварин було збільшено на 35 %, досягнувши 60 мільйонів євро (80 мільйонів доларів США).

У 2016 році в рамках системи маркування харчових продуктів маркування харчової цінності стане обов'язковим у Латвії.

Основоположні політичні рамки були оновлені в багатьох державах-членах. Данія в грудні 2014 р. надала план зростання виробництва продуктів харчування. План регулює напрями, пов'язані з умовами навколишнього середовища, інвестиційними фондами в господарствах, умовами збуту та аграрною освітою. В ньому передбачається зміна коефіцієнтів перерахунку одиниць тварин, що призведе до більш високої щільності свиней на фермах. Закон про майбутнє сільського господарства, продовольства та лісового господарства був прийнятий в жовтні 2014 року у Франції. Закон охоплює фінансову підтримку таких напрямів, як створення груп виробників, залучення молодих фермерів, поліпшення переговорів щодо сільськогосподарських ланцюгів збуту, захисту прав споживачів та прозорості, а також питань охорони навколишнього середовища і здоров'я, поряд з аграрною освітою. У Великобританії селищна наглядова рада поступово замінює і об'єднує охорону навколишнього середовища, англійську грантову схему для розвитку лісної місцевості та гранти на капітальні інвестиції від програми, орієнтованої на зменшення забруднення води в сільському господарстві. Схема на фінансування 900 млн фунтів стерлінгів (1,3 млрд доларів США) охоплює напрями, такі як збереження біорізноманіття та управління якістю води.

Як показав аналіз бюджетної ситуації в ЄС, у 2014 році витрати на експортні субсидії становили близько 12 мільйонів євро, з яких 2 мільйони євро були витрачені на зернові культури. Загальний бюджет значно зменшився порівнюючи суму 67 млн євро в 2013 році і 3,7 млрд євро в 2004 р. За даними останнього звіту ЄС до СОТ про зобов'язання щодо експортних субсидій (грудень 2014 року), Європейський Союз посів місце нижче визначеного рівня СОТ за 2012-2013 маркетинговий рік. Відповідно до цього повідомлення були використані експортні субсидії на м'ясо птиці та яловичину, що становить 30 % і 0,1 % від витратних зобов'язань. Експортні субсидії на цукор склали 98 % річного визначеного рівня, м'ясо птиці – 61 % і яловичина – 3 %.

Середній показник найбільшого сприяння розвитку нації Європейського Союзу, визначаючи ставки на сільськогосподарську продукцію, відповідно до публікацій в СОТ у 2013 році, становив 13,2 % в 2012 році, порівняно з 4,2 % для несільськогосподарської продукції. Умови доступу до ринку погіршилися, оскільки квоти на імпордне мито поширюються на жито, кукурудзу та сорго з 16 липня по 8 листопада – і був встановлений тариф на рівні 5,32 % з 16 липня по 19 вересня, згодом 10,44 % з 19 вересня по 4 листопада, поки не зменшився до 4,49 % до 8 листопада, коли квоти не були припинені. Імпордне мито на пшеницю призупинили в 2012 р., 2013 р. і протягом 2014 р. Квота на імпорт яловичини без гормонів була подовжена на два роки до серпня 2015 року. Таким чином 48 200 тонн придатні для імпорту з Австралії, Канади, Нової Зеландії, Сполучених Штатів і Уругваю.

Згідно зі звітом ЄС до СОТ від листопада 2013 р., тарифні квоти на імпорту протягом 2011-2012 маркетингового року були заповнені на 80-100 %, що становить приблизно одну четверту квот, зокрема, для курячих тушок, а також квоти від нуля до 5 % для майже половини з них, у тому числі, для живих корів, м'яса свиней і більшості молочних продуктів, за винятком сиру чеддер, яєць у шкаралупі і більшості зернових. У 2012 році 44 % квот були заповнені на 80-100 %, зокрема, для вирівки птиці та винної продукції, тоді як 35 % із них становили від нуля до 5 %. Остання відсоткова ставка застосовувалася для живих овець, на консервовані фрукти, апельсиновий сік, маніоку і солодку картоплю.

Відповідно до звіту ЄС в СОТ за травень 2014 року повідомляється, що спеціальна ціноутворююча система гарантій була введена в експлуатацію для деякого замороженого м'яса птиці, яєць і виробів з цукру в маркетинговому році 2012-2013. За той же період, на основі обсягу були визначені спеціальні заходи підтвердження гарантії. Проте ця система була введена в експлуатацію на рівні розрахунку показників за обсягами для деяких фруктів і овочів.

Панель СОТ з врегулювання суперечок була створена 23 жовтня 2014 р. на прохання Європейського Союзу розглянути заходи, вжиті Російською Федерацією, які впливають на імпорту живих свиней та їх генетичного матеріалу, а також м'яса свиней.

27 червня 2014 року були підписані угоди про асоціацію з Грузією, Молдовою та Україною. До них відноситься "Поглиблена та всеосяжна угода про вільну торгівлю" (DCFTA).

Європейський Союз, починаючи з 23 квітня 2014 року, надавав в односторонньому порядку торгівлі преференції Україні. Вони охоплюють скасування тарифів на більшість товарів, у тому числі понад 80 % сільськогосподарських тарифних ліній, а також безмитні квоти тарифних ставок на зерно, таке як пшеницю, і борошно (950 000 т), кукурудзу (400 000 т) і ячмінь (250 000 т), а також на свинину, м'ясо птиці, яловичину і молочні продукти. Ці заходи, заздалегідь погоджені 31 жовтня 2014 року, були подовжені до кінця 2015 року. Набуття чинності "Поглибленої та всеосяжної угоди про вільну торгівлю" з Україною було перенесено на 31 грудня 2015 року.

Про завершення переговорів щодо укладання угоди про всебічну економіку і торгівлю між ЄС та Канадою було оголосили на саміті ЄС з Канадою від 26 вересня. Зміст угоди має бути переглянутий юристами до ратифікації.

Переговори про "Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство" (ТТІР) розпочалися в липні 2013 року і продовжилися в 2014 р. До березня 2015 р. відбулося вісім раундів переговорів між Європейським Союзом і Сполученими Штатами.

Інші переговори щодо укладання угоди про вільну торгівлю розпочалися між Європейським Союзом і Японією (2013 р.), Таїландом (2013 р.), Індією (2007 р.), Малайзією (2010 р.), В'єтнамом (2012 р.) і МЕРКОСУР (2010 р.). Інші поточні процеси включають в себе переговори з Марокко щодо "Поглибленої та всеосяжної угоди про вільну торгівлю" (DCFTA) з першим раундом переговорів у квітні 2013 року; і Угоду про вільну торгівлю, яка була укладена на політичному рівні між Європейським Союзом і Сінгапуром в грудні 2012 року. Поглиблена та всеосяжна угода про вільну торгівлю, узгоджена з Вірменією, не буде парафована.

У червні 2014 року Албанія отримала статус кандидата Європейського Союзу. Інші країни, такі як Туреччина (з 1999 року); колишня Югославська Республіка Македонія (з 2009 року), Чорногорія (з 2010 року) і Сербія (з 2012 року) мають статус кандидата. У березні 2015 року Ісландія зняла свою заявку на вступ до Європейського Союзу.

3.3. Аграрна політика США та Канади

3.3.1. Аграрна політика Сполучених Штатів Америки

Останнім часом у забезпеченні продовольчої безпеки в США незмірно зросла роль зовнішньоторговельної політики. Саме розширення експорту с.-г. продукції дозволило стабілізувати сприятливий стан агропродовольчого сектору США в 90-ті роки ХХ століття.

Необхідно зазначити, що реформуючи програми підтримки фермерів, держава опосередковано підтвердила свій курс на заохочення процесу концентрації сільсько-господарського виробництва на протигагу всебічній підтримці сімейних ферм у минулому. Кількість великих ферм у США постійно зростає, вони підвищують конкурентоспроможність США на світовому ринку сільськогосподарських продуктів. Нині їх налічується 157 тис., або понад 8 %, і вони виробляють продукції на суму 144 млрд дол. США, або 73 % загального обсягу в країні. Прибутковими є 90 % великих ферм. Дохід на одну ферму наприкінці 90-х років становив у середньому 920 тис. дол. США за витрат у 700 тис. дол. США. Такі ферми одержують 34 млрд дол. США чистого прибутку. Високий рівень спеціалізації та великі розміри підприємств дозволяють виробляти більшу кількість продукції за нижчою собівартістю завдяки зниженню затрат праці, витрат на транспортування, що збільшує конкурентоспроможність великих підприємств, порівняно з дрібними.

Тому саме підтримці експорту великих підприємств у США на сучасному етапі приділяється значна увага.

Заходи щодо підтримки експорту сільськогосподарської в ЄС і США практично однакові, але існує певна різниця. Зокрема у країнах Європейського Союзу субсидується широкий спектр с.-г. продукції, а в США тільки молочна і продукція птахівництва, більш жорстку протекціоністську політику проводить ЄС, тоді як США більш відкриті для імпорту, про що свідчить середня тарифна ставка.

У США необхідність державної підтримки сформулював президент Рузвельт, відстоюючи перший законодавчий акт з підтримки сільського господарства в Конгресі, наголосивши, що "бідний селянин плуга не купить", хоча формування продовольчого комплексу США здійснювалося в умовах ринкових відносин, що ґрунтувалися на приватній власності та особистій ініціативі. У подальшому уряд був зацікавлений в наявності реальних важелів впливу на процеси виробництва, споживання, експорту, імпорту товарів агропродовольчого комплексу.

Державна підтримка повинна раціонально поєднуватися з ринковими механізмами, ініціювати конкурентну боротьбу фермерів за ефективне використання бюджетної допомоги. Світовий досвід показує, що великі господарства успішніше використовують пільги і субсидії, що сприяє концентрації виробництва. З часів Великої депресії кількість фермерських господарств знизилася у 3,25 рази (від 6,5 млн у 30-х роках до 2 млн нині). Кожен рік кількість фермерів США зменшується на 1 %, причому 50 % з них ліквідуються через процедуру банкрутства. Підтримка сільського господарства не завжди відзначається своєю раціональністю, навіть у високорозвинених країнах вона не завжди має високий рівень ефективності. Так, ціновою державною підтримкою в США користуються лише близько 25 % найбільших товаровиробників. При цьому вони отримують до 75 % загальної підтримки, що призводить до зростання капіталомісткості сільського господарства і може слугувати зниженню рівня конкуренції в цій галузі, бо створює перешкоди для входження на ринок нових товаровиробників.

Підтримка, запроваджена в США ще в 1934 році, успішно діє. Так, закон "Про товарно-кредитну корпорацію", прийнятий у 1934 році, зі змінами і доповненнями у 1948 році встановив стабілізацію ринкової кон'юнктури шляхом державних закупівель продукції, яка вироблялася в надлишку. На кінець 80-х років 47 % врожаю пшениці, 75 % молочних продуктів перебувало у власності держави. Товарно-кредитна корпорація фермерів США акумулює надлишок сільськогосподарської продукції, замість якої надає фермерам цільові позички.

Отримавши позичку, фермери можуть реалізувати свою продукцію на ринку за умов, що виручка від її реалізації перевищить суму позички та відсотків на неї. У випадку, коли ринкова ціна низька, фермер має право поставити продукцію до товарно-кредитної корпорації в обсязі, що не менше суми позички та відсотків на неї.

Закон США "Про продовольчу безпеку", чинний з 1985 року, передбачав впровадження механізму виведення землі з обороту на підставі 10-річної програми консервації земель. Держава надавала компенсаційні виплати фермерам за виведення з обороту земель, а також оплачувала половину витрат на залуження та лісосадіння на землях, які були вилучені з обороту. З допомогою такого механізму держава регулювала обсяги продукції, ціни та доходи сільськогосподарських виробників. Таким способом виведено з обороту 31,6 млн га сільськогосподарських угідь.

У 1949 році вперше почала застосовуватися програма прямих виплат, суть якої полягала в отриманні фермерами від держави прямих виплат для перекриття різниці в цінах, за якими сільськогосподарська продукція закуповується, а потім реалізується споживачам. Ця програма не застосовувалася до 1973 року, а потім була використана для підтримки таких товарів, як пшениця, кукурудза, рис, ячмінь, бавовник.

З 1981 року підтримка доходів фермерів здійснювалася через мінімальні цільові ціни, причому вже через 5 років витрати бюджету на це досягли 26 млрд дол. США. Зростання бюджетних витрат змусило уряд вжити заходів з посилення ринкової орієнтації фермерських доходів, спрямовані на стимулювання експорту аграрної продукції.

Законом "Про продовольство, сільське господарство, консервацію і торгівлю" у 1990 році було знято обмеження на розширення виробництва сільськогосподарської продукції та її просування на світові ринки.

Кінець 80-х – початок 90 років стали кризовими для сільського господарства США, тому галузі надавалася значна державна підтримка – 4,5 % всіх витрат федерального бюджету США, що забезпечувало 27 % фермерської виручки. Така підтримка надходила через ряд програм аграрної політики держави.

Класифікуючи напрями державної підтримки фермерів США, С.І. Дем'яненко виділяє п'ять основних її каналів: пряма допомога через систему соціального забезпечення, яка розрахована на фермерів, що опинилися в скрутному становищі; державна підтримка, яка спрямована на підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію або зниження витрат виробництва; програма з обмеження посівних площ, унаслідок чого знижується обсяг виробництва і зважаючи на специфіку галузі це призводить до зростання цін на сільськогосподарську продукцію; програми дотацій, які націлені на покриття різниці між закупівельними і продажними цінами, а також гарантування цін на сільськогосподарську продукцію; інші диференційовані цільові субсидії фермерам.

У США діють спеціальні програми підтримки фермерів, що здійснюються через Міністерство сільського господарства. Ці програми спрямовані на забезпечення стабільності зростання цін на продукцію сільського господарства та прибутків фермерів.

Основними кредитними інститутами, що здійснюють фінансову підтримку сільськогосподарського виробництва з використанням коштів федерального бюджету та

суспільних ресурсів, є: Система кредитування фермерів (СКФ), Адміністрація у справах фермерів (АФС) та Товарно-кредитна корпорація (ТКК).

Крім державної фінансової підтримки, виробники аграрної сфери США отримують приватні кредити від комерційних банків, кредитних асоціацій, страхових компаній, фірм тощо. Всі програми підтримки страхування фермерів поділяють на дві категорії – програми страхування врожаю та програми страхування доходу.

Історія державної підтримки страхування фермерів у США починається у 30-х роках минулого століття, коли фермери потребували особливого захисту в умовах Великої депресії. У 1938 році було створено Федеральну Корпорацію зі страхування врожаю (Federal Crop Insurance Corporation) – державну компанію, через яку й здійснювалися програми державної підтримки. Проте до 1980 року допомога була досить обмеженою та надавалася переважно у вигляді прямого відшкодування державною катастрофічних збитків.

У 1980 році було прийнято Федеральний акт щодо страхування врожаю (Federal Crop Insurance Act). Цим Актом було покладено початок співробітництва між державною та приватними страховими компаніями у наданні фермерам страхових продуктів з "мультиризикового" страхування, тобто страхування від багатьох ризиків. Таке співробітництво зберігається й нині. Воно є характерною ознакою американських програм, чим відрізняє їх, наприклад, від програм, що існують в Канаді. Якщо в Канаді державне страхування від багатьох ризиків здійснюють виключно державні корпорації з надання фінансових послуг сільському господарству, то в Сполучених Штатах Америки державні страхові продукти можуть реалізовувати приватні страхові компанії. За це держава сплачує їм субсидії та відшкодування адміністративних витрат, а також відшкодовує збитки в разі, якщо виплати відшкодування по страхових угодах за державними програмами перевищують зібрані страхові внески по цих угодах.

Слід зазначити, що така система співробітництва держави з приватними страховими компаніями має низку недоліків, за що її піддають критиці в США. Зокрема, оскільки держава бере на себе відшкодування збитків страхових компаній від договорів страхування за державними програмами, то приватні компанії не зацікавлені докладати достатньо зусиль, аби запобігти виникненню морального ризику та ризику "неправильного вибору".

Наприкінці 80-х років назріла потреба внести зміни до існуючої системи. Система мала високий коефіцієнт збитковості (відношення суми виплат до суми зібраних внесків) та низький коефіцієнт участі (відношення площі застрахованих культур до площі культур, що підлягали такому страхуванню). Коефіцієнт збитковості становив 1.5, а коефіцієнт участі – 25-33 %).

З огляду на вказані причини, у 1994 році було здійснено чергову реформу системи державної допомоги страхуванню фермерів, яка знайшла своє відображення у Федеральному акті щодо реформування страхування врожаю (Federal Crop Insurance Reform Act). Реформована програма об'єднала програму "мультиризикового" страхування з програмою покриття катастрофічних збитків. Зросла частка держави у страхових внесках.

Останні на сьогодні зміни в системі надання державної підтримки страхуванню відбулися у 2000 році. Вони стосувалися лише рівня державного субсидування страхового внеску – відсоток участі держави в страховому внеску в черговий раз було збільшено.

В США існує три програми страхування врожаю:

1. Програма Catastrophic Risk Protection (захист від катастрофічних ризиків). Ця програма спрямована на страхування індивідуального виробничого ризику. Вона задумана як засіб, за допомогою якого держава переводить катастрофічні ризики в

сферу страхування, тобто замість просто сплачувати прямі відшкодування з бюджету, залучає фермерів до мінімальної участі в захисті від катастрофічних ризиків. Субсидування державою страхового внеску в цьому випадку є максимальним – становить 100 %, проте фермер сплачує адміністративний внесок у розмірі 60 американських доларів на рік за кожну застраховану культуру.

2. Програма "Buy Up" (або "куплене покриття"). Це основна програма страхування індивідуального виробничого ризику, яка надає фермеру широкі можливості вибору щодо покриття як урожаю, так і ціни. Зокрема, фермер може обрати рівень покриття врожаю від 50 до 85 % від середньої врожайності за 4-10 років, а покриття ціни – від 60 до 100 % очікуваної ціни на певну культуру за прогнозом.

3. Програма Group Risk Plan (груповий план). Це програма страхування на основі індексу врожайності по району. Покриття за врожаєм у цьому випадку становить коливання від 70 до 90 % від урожаю в районі. Покриття за ціною – від 90 до 150 % очікуваної ціни на певну культуру за прогнозом Агентства з управління ризиками при Міністерстві сільського господарства США. Як і у попередньому випадку, відсоток державної субсидії у складі страхового внеску залежить від обраного рівня покриття за урожаєм та ціною. Для фермера використовувати цю програму доцільно тоді, коли індивідуальний показник врожайності в його господарстві корелює з показником врожайності по району.

Як уже зазначалося, крім програм страхування врожаю, фермери США мають доступ до програм страхування доходу. В США існують дві програми страхування доходу:

1. Програма Income Protection (Захист доходу). Страхування доходу засноване на тому, що до захисту від недоотримання врожаю додається захист від встановлення несприятливої ціни на певну культуру. Цінова компонента при такому страхуванні базується на цінах ф'ючерсного ринку. Відшкодування виплачують у тому випадку, коли комбінація рівня зібраного врожаю та ціни на культуру в момент збирання врожаю (тобто дохід) виявляється нижче певного гарантованого рівня.

2. Програма Crop Revenue Coverage (покриття доходу від вирощування культури). Ця програма дуже схожа на програму захисту доходу. Проте відмінність її полягає в тому, що рівень покриття доходу може змінюватися протягом сільськогосподарського року, якщо упродовж періоду між підписанням контракту та збиранням врожаю змінюється ціна на сільськогосподарську культуру.

Останнім часом підтримка сільського господарства країн Європейського Союзу та США вважається нерациональною та неефективною, а також має тенденцію до скорочення. Зростання обсягів субсидій в сільському господарстві призводить до надмірних витрат державного бюджету і, як наслідок, до зростання рівня податкового навантаження на галузі несільськогосподарського виробництва. Це спричиняє підвищення цін на продукцію несільськогосподарського сектору економіки, що впливає на подорожчання засобів виробництва для сільського господарства, в результаті чого конкурентоспроможність національного виробника на світовому ринку знижується.

З 1996 року урядом США ведеться політика, спрямована на поступове зниження підтримки в аграрній сфері країни. Надії покладаються на зростаючу частку великих сільськогосподарських підприємств, які здатні ефективно функціонувати без державних субсидій. Саме на такі підприємства спрямована увага уряду США.

Зменшення державної підтримки сільського господарства здійснюється й через обмеження державного страхування. Страхування врожаю від стихійного лиха передається приватним страховим компаніям. І лише в тих регіонах, де ці послуги не розвинені достатньою мірою, функцію страхування продовжує виконувати держава.

Рівень підтримки виробників і охорона кордонів істотно погіршилися з 1986-1988 років. Проте, починаючи з 2002 року, зниження відбувалося в основному за рахунок зростання світових цін на товари, оскільки деякі з методів політичної підтримки пов'язані із зміною цін. У цілому підтримка становила 8 % від сукупного обсягу сільськогосподарських надходжень у 2012-2014 рр. і збільшилася до 10 % у 2014 році.

Зростаюча увага до страхування загалом являє собою підхід до надання підтримки фермерам. Проте такі програми ризикують підпасти під перерозподіл доходів швидше, ніж сезонні заходи зниження ризиків, якщо вигоди занадто щедрі, і вони можуть надати непропорційно великі вигоди значно потужнішим сільськогосподарським операторам, що мають можливість дозволити забезпечити собі премії для вищих рівнів перекриття.

У той час як деякі екологічні програми видаються ефективними у вирішенні проблем збереження ґрунту і забруднення води, необхідно провести ретельну оцінку щоб гарантувати, що нові програми добре орієнтовані на забезпечення призначених екологічних вигод.

Збільшення витрат на дослідження та розробки є позитивним моментом, хоча це належить з'ясувати, чи буде цього достатньо, щоб стимулювати індуковане підвищення продуктивності досліджень та розробок.

У цілому зміни, внесені відповідно до Закону про сільське господарство 2014 року дадуть можливість і надалі надавати підтримку доходів у сільському господарстві, зокрема, для багатших фермерських угідь, оскільки вигоди пов'язані із земельними активами; проте в довгостроковій перспективі результати, що стосуються сталого підвищення продуктивності сільського господарства та ефективності, менш очевидні.

Сполучені Штати Америки є найбільшою економічно розвинутою країною у світі, з високим ВВП на душу населення і низьким рівнем інфляції та безробіття. Через шість років після початку фінансової кризи відновлення економіки США набирає обертів. У 2014 році економіка США виросла на 2,2 % і, за прогнозами, має стабільно зростати в 2015 – 2016 роках. Сполучені Штати є одним з найбільш важливих виробників сільськогосподарської продукції в світі, а також мають дуже великий внутрішній ринок, та є найбільшим в світі експортером сільськогосподарської продукції. Тому сільськогосподарська політика США значною мірою впливає на світові сільськогосподарські ринки. У сільському господарстві переважають зернові культури, насіння олійних культур, велика рогата худоба, молочні продукти, птиця, а також фрукти і овочі.

Розробка методів підтримки сільського господарства. Рівень підтримки фермерів у Сполучених Штатах Америки досить низький у порівняно з іншими країнами ОЕСР. За період 2012-14 рр. підтримка виробників у Сполучених Штатах Америки була четвертою найнижчою в регіонах ОЕСР і становила менше половини середнього показника ОЕСР.

Оцінка підтримки виробників, % від виручки (% PSE). Підтримка фермерів була зменшена на 13 відсоткових пункти в 1986-1988 рр. і 2012-2014 рр. Підтримка виробників у 2014 році підвищилася на 3 відсоткових пункти, досягнувши 9,8 % порівняно з 2013 роком.

Потенційно найбільш спотворююча підтримка (% PSE). Частка потенційно найбільш спотворюючих заходів підтримки (на основі використання обсягу виробництва і невимушеного постачання) знизилася і становить 51 % у 1986-1988 рр. і 27 % у 2012-14 рр.

Співвідношення цін виробників до цін світового ринку (номінальний коефіцієнт захисту – NPC). Ціни виробників на 12 % вищі за ціни на світовому ринку в 1986-1988 рр., і тільки на 2 % вищі в 2012-2014 рр.

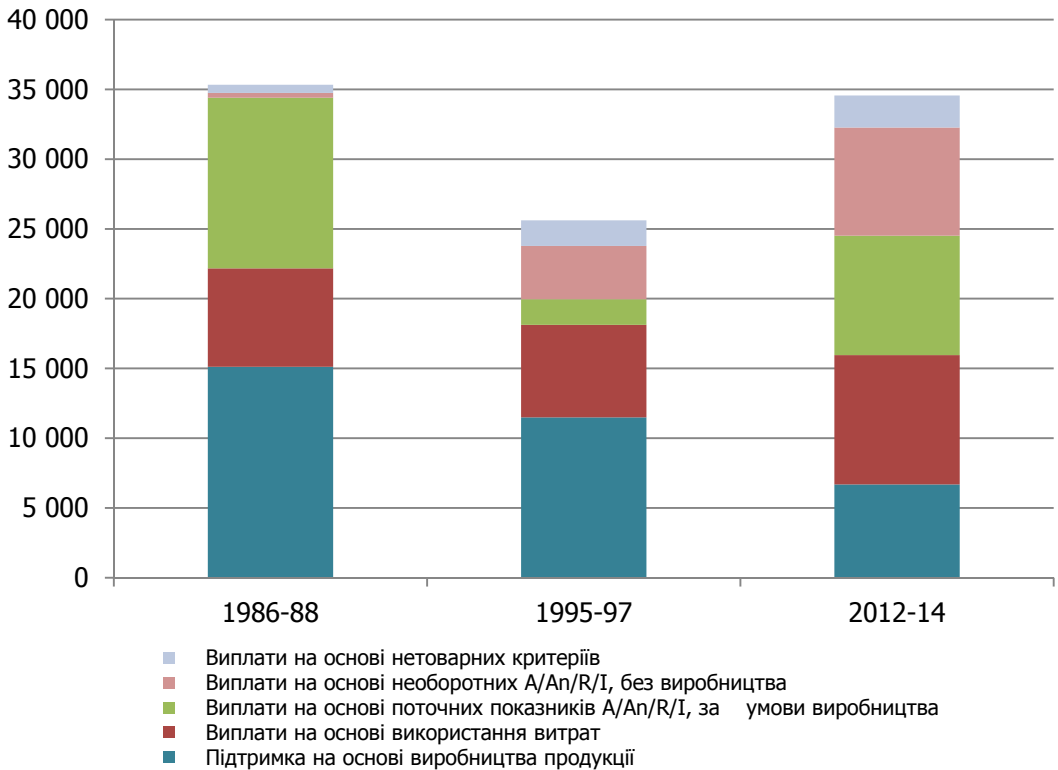

Рис. 3.3.1. Сполучені Штати Америки: Оцінка рівня підтримки сільського господарства (Показники вимірювання: млн USD)

Загальна оцінка підтримки розвитку сектору, % ВВП. Нарощування рівня підтримки в 2014 році відбулося в основному за рахунок збільшення розриву між внутрішніми і прикордонними цінами на молоко, викликане підвищенням цін виробників на молоко, і запланованих фінансувань, пов'язаних з реалізацією двох нових програм Закону про сільське господарство 2014 р. – "Аграрне покриття ризиків" і "Покриття ціновтрат".

Відсоток товарних валових фермерських надходжень для кожних поодиноких перевезень товарів знизився до 70 % PSE у 1986-1988 рр. і до 39 % у 2012-2014 рр. Рівень поодиноких товарних перевезень (SCT), зокрема, вищий для цукру, молочної продукції та м'яса овець.

1. Підтримка ринкової ціни (MPS) визначається за вирахуванням податків виробників та надлишкової вартості кормів. У Сполучених Штатах Америки підтримка ринкової ціни поширюється на групу наступних товарів: пшеницю, кукурудзу, ячмінь, сорго, люцерну, бавовну, рис, сою, цукор, молоко, яловичину і телятину, м'ясо овець, вовну, м'ясо свиней, свійську птицю і яйця.

2. Перегляд загальної оцінки підтримки послуг (GSSE) з новими категоріями було запроваджено в 2014 році. За необхідності переоцінка здійснювалася протягом усього часового інтервалу. Серії GSSE та отриману загальну оцінку підтримки не можна порівняти з раніше опублікованими серіями.

Основні політичні інструменти. Закон про сільське господарство (2014 Farm Act), прийнятий в лютому 2014 року, передбачає основні закони, що регулюють політику сільського господарства на період до 2018 року, та встановлює деякі положення за межами сектору. Закон про сільське господарство 2014 р. зумовлює значні зміни в програмах стосовно товарообігу, додає нові опції страхування врожайності, модернізує програми збереження, модифікує деякі положення "Програми додаткової продовольчої допомоги" (SNAP, раніше відомої як продовольчі талони), а також розширює можливості програм для спеціальних культур, органічних ферм, біоенергетики, розвитку сільських районів, а також для фермерів-початківців і власників ранчо.

На цукор встановлені тарифні квоти поряд з положеннями на безоборотні кредити і маркетингові частки. Молоко і молочні продукти більше не підтримуються мінімальними цінами за державними закупівлями вершкового масла, сухого знежиреного молока, сиру, але тарифи і тарифні квоти тримаються на рівні. Виділяються маркетингові кредити на пшеницю, кормове зерно, бавовну, рис, насіння олійних культур, бобові, вовну, мохер і мед, а також заходи прикордонного контролю (включаючи тарифні квоти) на яловичину і м'ясо овець. Із набуттям чинності Закону про сільське господарство 1985 року право на отримання більшості федеральних платежів за програмою є предметом для перехресного дотримання вимог.

Екологічні програми зосереджені на заходах щодо: перетворення орних земель, які руйнуються, на покращені землі, з тенденцією збереження (включаючи довгострокову відставку); перетворення сільгоспугідь у водно-болотні угіддя, а також заохочення виробників сільськогосподарських культур і розведення худоби до впровадження практик, що допомагають у вирішенні екологічних проблем. Виробництво етанолу в основному підтримується у вигляді підмандатного використання палива, податкових пільг, кредитів і грантових програм. Дослідження і рекомендації все більшою мірою зосереджені на досягненні безпеки харчових продуктів і заохочення до сталих методів ведення сільського господарства.

Підтримка ринкових цін і кредити на товари. Закон про сільське господарство 2014 р. скасував програму "Підтримка цін на молочну продукцію", тоді як програма "Підтримка цін на цукор" залишається активною. "Кредитна програма сприяння маркетингу" діє без зміни відповідно до Закону про сільське господарство 2014 року, за винятком коригування ставки по кредиту на бавовну. Закон про сільське господарство 2014 р. встановлює базову кредитну ставку маркетингової підтримки на бавовну від середнього показника скоригованих переважаючих світових цін, безпосередньо, на два маркетингові роки вперед. Кредитна ставка маркетингової підтримки не може бути меншою ніж 45 центів за фунт або більшою ніж 52 центи за фунт.

Прямі виплати від доходу в рамках програми прямих платежів, антициклічних платежів і програми "Середній дохід від с.-г. культур" (ACRE) скасовуються відповідно до Закону про сільське господарство 2014 року. Нові програми прямих платежів, згідно із Законом про сільське господарство 2014 року, включають в себе програму "Покриття ціновтрат" (PLC) і програму "Аграрне покриття ризиків" (ARC). Обидві програми доступні для виробників з історичною базовою посівних площ до відповідних товарів (пшениця, зернові корми, рис, насіння олійних культур, арахіс і бобові). Виробники, які бажають взяти участь у програмах повинні зробити вибір, на основі товарних категорій, між цими двома програмами. Такий вибір зумовлений Законом про сільське господарство 2014 року. Виробники можуть перерозподілити, але не збільшити, базову посівну площу своїх ферм, використовуючи середній показник посівів 2009-2012 рр. Колишні базові посівні площі для бавовни (так звані загальні базові площі) не підлягають перерозподілу. Виробники можуть також уточнити програмну

прибутковість на базові акри, що буде використовуватися при розрахунку платежів з покриття ціновтрат, якщо вони зареєструють базові посівні площі в програмі з покриття ціновтрат. Для того, щоб отримати виплати за цими програмами, виробники повинні дотримуватися вимог, що також застосовуються до виробників, які беруть участь у програмах із збереження і страхування врожаю. Фермери робили свій вибір поміж цих двох програм під час реєстрації з 17 листопада 2014 року по 7 квітня 2015 року. Платежі за 2014 врожайний рік приймалися в жовтні 2015 року.

Програма "Покриття ціновтрат" здійснює платежі виробникам у розмірі 85 % від зарахованих базових акрів, тоді як ринкові ціни падають нижче фіксованих відносних цін. Виробники можуть також отримувати платежі на базові посівні площі для бавовни (так звані загальні базові акри), які засівають відповідним товаром. Платежі будуть скорочені акр-за-акром для виробників, які саджають фрукти, овочі або дикий рис на акри, які підлягають платежам.

Програма "Аграрного покриття ризиків" (ARC) здійснює платежі виробникам, коли фактичний дохід падає нижче змінного середнього еталонного рівня. Виплати здійснюються за базові акри, а не за наявні насадження. Виробники можуть вибирати ставку покриття для округу або індивідуальну, а також використовувати індивідуальний дохід ферми замість доходу округу. Згідно з програмою "Аграрного покриття ризиків" щодо округу, то тут платежі засновані на окружних показниках доходів і становлять 85 % зарахованих базових акрів. У разі вибору індивідуальних засад програми, то тут видаються платежі у разі, коли фактичні індивідуальні доходи від сільськогосподарських культур, які підсумовуються за кількістю всіх охоплених товарів на господарстві виявляються меншими від індивідуальної гарантії ARC.

Виробники бавовни не мають права на платежі в рамках програм PLC і ARC, але вони можуть придбати новий страховий добуток "Багаторівневий план захисту доходів" (STAX). У період до того, як програма STAX повністю реалізувалася, Закон про сільське господарство 2014 року авторизує платежі в рамках "Програми допомоги транспортування бавовни" (СТР). Програма була активною тільки на 2014 врожайний рік, але поширювалася на 2015 врожайний рік для тих країн, де новий STAX поки що не доступний. Платежі по СТР здійснюються на основі 60 % від базових посівних площ для бавовни протягом 2014 року і 36,5 % від основних площ районів, де програма діяла в 2015 році. Виробники не зобов'язані вирощувати бавовну або будь-який інший товар для того, щоб мати право на платежі в рамках програми СТР.

Платіжні обмеження у сумі 125 000 доларів США застосовуються до кожної людини, активно зайнятої в сільському господарстві, без конкретних обмежень для окремих програм. Фермер може отримати додатково 125 000 доларів США. Обмеження застосовуються до загальної суми платежів на охоплену групу товарів в рамках програм PLC і АРК, а також доходи маркетингових кредитів і погашення дефіциту кредиту за "Кредитною програмою сприяння маркетингу". Окремий ліміт у 125 000 доларів США передбачений в рамках цієї програми для платежів за арахіс. Платежі на транспортування бавовни обмежені сумою в 40 000 доларів США на рік. Відповідно до програм нового "Допоміжного покриття витрат" (SCO), "Федеральної програми страхування врожаю" і STAX виробники бавовни не мають ніяких платіжних обмежень.

Обмеження стосовно прийнятності отримання допомоги в рамках програми більше не враховує відмінностей між фермерським і нефермерським доходом. Відповідно до єдиного скоригованого валового граничного розміру доходу, будь-яка людина з річним скоригованим валовим доходом вище 900 000 доларів США (включаючи нефермерські доходи) не має права на отримання платежів за товар у межах фермерської програми або програм з охорони природи.

Дві нові програми для виробників молочної продукції набули чинності: "Програма захисту маржі" (MPP) для виробників молочної продукції; і "Програма пожертвування молочних продуктів" (DPDP). Програма пожертвування молочних продуктів для виробників молочної продукції надає платежі у випадку, коли різниця між цінами на молоко і цінами на корм падає нижче мінімального рівня. Виробники вибирають, яка кількість історичного виробництва буде покриватися і за якою маржою, в межах 4 і 8 доларів США за центнер, вони будуть отримувати платежі. Ставка вище 4 доларів США за центнер потребує сплати додаткової премії вище базової плати. В рамках програми DPDP уряд купуватиме молочні продукти за переважаючими ринковими цінами для надання американцям з низьким рівнем доходу через продовольчі банки і програми допомоги продуктами, коли молочна маржа впаде нижче законодавчих цільових показників у рамках програми MPP. Програма "Відшкодування збитків від втрати доходів з молока" (MILC) залишається в силі поки діє програма MPP, але потім анулюється. Зарахування до програми MPP розпочалися 2 вересня 2014 року.

Для надання допомоги в разі лих застосовуються: "Програма надання надзвичайної допомоги медоносним бджолам", "Програма сприяння розвитку рибного сектору" і "Програми з надання допомоги деревам". Програми оновлені і мають обов'язкове фінансування, а також здійснили стійкі платежі заднім числом, щоб покрити втрати фіскальних 2012-2013 років, коли багато виробників зазнали збитків від серйозних погодних умов. Закон про сільське господарство 2014 р. розширив "Програму допомоги для незастрахованих від стихійних лих сільськогосподарських культур" (NAP) для с/г культур, які традиційно не мали права покриватися федеральним страхуванням врожаю. Нові можливості забезпечують значно широкий радіус покриття втрат у разі, коли стихійні лиха вражають спеціальні культури, такі як овочі, фрукти, гриби, галузь квітництва, декоративного розсадництва, аквакультури, дерен-траву, женьшень, мед, сироп і енергетичні культури. Раніше програма пропонувала покриття на рівні 55 % від середньої ринкової ціни на втрати врожаю, що перевищує 50 % від очікуваного виробництва. Тепер виробники можуть вибирати вищий рівень покриття до 65 % від їх очікуваного виробництва на 100 % від середньої ринкової ціни. Виробникам платитимуть преміальні за це додаткове покриття. Виробники-початківці, а також ті, які традиційно недостатньо обслуговуються, включаючи фермерів з обмеженими ресурсами, які вже мають звільнення від сплати за базове покриття, також отримуватимуть преміальні знижки для розширення покриття. Збільшився список зернових культур, на які тепер є право на покриття в рамках програми, в тому числі розширені практики розвитку аквакультури, а також розвитку виробництва солодкого сорго. Крім того, в перший раз буде прийнятний діапазон культур, які використовуються для виробництва біоенергії.

Фермерський кредит. Закон про сільське господарство 2014 р. започаткував стабільну програму Міністерства сільського господарства США "Мікрокредити фермерського агентування", яка призначена для надання допомоги малим і сімейним операціям, а також фермерам-початківцям і соціально незахищеним фермерам, надаючи кредити близько 35 000 доларів США. Закон про сільське господарство 2014 р. після перегляду прямих і гарантійних кредитних програм управління сільським господарством вносить зміни, які включають розширення видів правомірних суб'єктів, надання вигідних відсоткових ставок для механізмів співфінансування, збільшення кредитних лімітів для мікрокредитів, доступність молодіжних кредитів у міських районах, а також скасування обмеження для гарантованих операційних кредитів. Закон про сільське господарство 2014 р. після перегляду прямих і гарантійних кредитних програм із володіння сільським господарством вносить зміни, які охоплюють розширення

видів правомірних суб'єктів, надання вигідних відсоткових ставок для механізмів співфінансування, забезпечення більшого відсотка гарантій за гарантійними кредитами зі збереження, збільшення кредитних лімітів для предоплати програми, і авторизація програм повторного кредитування для сприяння купівлі землі корінними американськими виробниками.

Страховання сільськогосподарських культур. Закон про сільське господарство 2014 р. дозволяє опції додаткового страхування (SCO), яке пропонує виробникам додаткове страхове покриття площ поряд із традиційною політикою страхування врожаю. Виробники, які бажають брати участь у "Програмі покриття ризиків сільського господарства", не мають права купувати страхування SCO. Учасники нового "Багаторівневого плану захисту доходів" (STAX) не можуть придбати поліси SCO для вже застрахованих акрів бавовни. Також Закон про сільське господарство 2014 р. уповноважує новий STAX, у рамках якого надаються преміальні субсидії виробникам бавовни на придбання страхових полісів дохідних площ. Програма спрямована на вирішення зобов'язань США відповідно до постанови COT, згідно з якою американські субсидії на бавовну, в рамках попередніх програм, впливають на світові ціни і, таким чином, спотворюють торгівлю.

Закон про сільське господарство 2014 р. вносить вимоги до Федеральної корпорації страхування врожаю, щоб вона пропонувала виробникам органічних культур – якомога швидше, але не пізніше 2015-го перестраховального року – провести моніторинг цін для всіх органічних культур, вироблених відповідно до стандартів Міністерства сільського господарства США, які відображають роздрібну або оптову ціну, в міру необхідності. Закон про сільське господарство 2014 р. також спрямовує Агентство з управління ризиками Міністерства сільського господарства США на розробку страхового покриття для доходів від арахісу, починаючи з врожайного 2015 року, за умови розвитку актуарно звукового продукту. Федеральна рада страхування врожаю уповноважена розглядати і пропонувати індивідуально розроблені індексні погодні покриття на товари, які не дуже добре обслуговуються. Науково-дослідні роботи та розробки тримають курс на вивчення нових страхових продуктів для біоенергетичних культур, риби сома, люцерни, хвороб тварин і порушення роботи сектору, а також диверсифікованих операцій і безпеки харчових продуктів для спеціальних культур.

Закон про сільське господарство 2014 р. додає положення до Закону про страхування федерального врожаю з метою поліпшення доступу до страхування врожаю для фермерів-початківців і власників ранчо, які визначаються як фермер або власник ранчо, які мають не більше ніж 5-річний досвід роботи. Ці положення включають скорочення на 10 відсоткових пунктів від страхових премій і звільнення фермерів-початківців і власників ранчо від сплати адміністративного збору в розмірі 300 доларів США для політики катастрофічного рівня. Це також дозволяє збільшення від 60 до 80 % перехідного врожаю як заміни низької фактичної врожайності внаслідок втрат з природних причин.

Дослідження. Закон про сільське господарство 2014 р. дозволяє створення Фонду для виробництва продовольства і ведення сільського господарства, нової некомерційної організації сприяння дослідженням і передачі технологій за допомогою державно-приватних співробітництв. Закон встановлює початковий бюджет у сумі 200 мільйонів доларів для фонду, який повинен бути узгоджений із зовнішніми фондами. Закон про сільське господарство 2014р. також розширює підтримку здоров'я тварин, дослідження захворювань і ветеринарні послуги, а також виділяє 5 мільйонів доларів США на рік у вигляді гранту на розвиток потенціалу та інфраструктури в цих напрямках. Обов'язкове фінансування наукових досліджень і фінансування для спеціальних

культур збільшилося до 80 мільйонів доларів на рік, у тому числі щонайменше 25 мільйонів доларів виділені для екстреного дослідження хвороби цитрусових. Першочергові напрями досліджень, які визначаються відповідно до закону, включають: бобові, кавові рослини, кукурудзу, сою та інші зернові побічні продукти, а також інструктаж з техніки безпеки харчових продуктів. Дослідження запилювачів розширене за рахунок включення пунктів про здоров'я і спостереження населення, і значно ширше визначення розладів запилювачів.

Технічна допомога. Закон про сільське господарство 2014 р. збільшує обов'язкове фінансування від 75 мільйонів доларів США до 100 мільйонів доларів США за 2014-2018 рр. в рамках "Програми розвитку сільського господарства для фермерів-початківців і власників ранчо", щоб вони могли отримати практичний досвід, освіту, підтримку і технічну допомогу. Пріоритет буде надаватися партнерству і співробітництву на чолі з неурядовими організаціями, орієнтованими на громадськість.

Природні ресурси та природоохоронні заходи. Посівні площі в рамках "Програми збереження резервної системи" (CRP) зменшені до 24 мільйонів до 2017 року. Поточні надходження знизилися до 25,6 млн акрів. Можуть бути виділені 2 мільйона акрів пасовищ для заміни безсервітної частини під егідою "Програми збереження пасовищ". Фінансування "Програми перехідних стимулів" (TIP) було збільшене на понад 30 %, що встановлено в Законі про сільське господарство в 2014 році, забезпечуючи до 33 млн доларів США до 2018 р. "Програма перехідних стимулів" дозволяє фермерам на пенсії та власникам ранчо, які зареєстровані в "Програмі збереження резервної системи" (CRP), отримувати платежі протягом двох додаткових років, якщо вони передають посівні площі соціально неблагополучним, військовим ветеранам або виробникам-початківцям, які використовують землю для стабільного випасу худоби або вирощування сільськогосподарських культур. "Програма стимулів для покращення середовища проживання диких тварин" була скасована, хоча 5 % фондів "Програми стимулів для розвитку якості навколишнього середовища" буде виділено для практик, пов'язаних з довкіллям. Нова "Програма збереження сервіту для аграрного сектору" (АСЕР) консолідує "Програму збереження водно-болотних угідь", частину сервіту "Програми збереження пасовищ" і "Програму по захисту сільськогосподарських угідь". "Програма збереження сервіту для аграрного сектору" (АСЕР) забезпечить трохи більше половини від рівня фінансування, встановленого для трьох зведених програм у рамках Закону про сільське господарство 2008 року. "Регіональна програма підтримання партнерства" (RCPD) призначена для координації допомоги стосовно підтримання партнерських відносин і для вирішення проблем з партнерами в регіональному або водорозподільному масштабі. RCPD об'єднує функції існуючих регіональних програм: "Програма підвищення рівня водокористування в сільському господарстві", "Програма водорозподілу Чесапікської затоки", "Ініціатива по кооперативному підтриманню партнерства" та програму, орієнтовану на "Басейни Великих озер". RCPD щорічно фінансує 100 мільйонів доларів, плюс 7 % фінансування будуть спрямовані на "Програму стимулів для розвитку якості навколишнього середовища", "Програму збереження", "Програму збереження сервіту для аграрного сектору", а також на "Програму охорони лісів". Преміальні субсидії на страхування врожаю знову пов'язані з дотриманням умови збереження (збереження земель, які зазнають руйнації та водно-болотних угідь) уперше з 1996 року.

Заходи з розвитку сільських районів. Закон про сільське господарство 2014 р. розширює кількість грантів на розвитку ринку, а саме продуктів із доданою вартістю. Фінансування збільшилося від 15 мільйонів доларів США до 63 мільйонів доларів

США, за кожний 2014-2018 фінансовий рік. Пріоритетна увага приділятиметься проектам, які щонайповніше сприяють створенню або збільшенню маркетингових можливостей як для операторів малих і середніх фермерських угідь, так і для ветеранів, фермерів-початківців і соціально незахищених фермерів, а також для власників ранчо. Закон про сільське господарство 2014 р. розширює рамки програм для поліпшення доступу до сільських ширококугових телекомунікаційних послуг. Програми доповнюються новими інструкціями та визначеннями, покриваючи вимоги прийнятності за кредитами, послідовність використання грантових кредитів, показники збору даних і дослідження ефективності кредитних програм. Ширококуговість визначається як потужність передачі 4 Мбіт вниз за течією зв'язку і 1 Мбіт вгору за течією зв'язку. Нова програма "Гігабітний мережевий пілот у сільському господарстві" має на меті провести ультрависокошвидкісний Інтернет у сільські місцевості. Закон про сільське господарство 2014 р. передбачає, що діловоди сільського господарства і транспорту завершать оновлене дослідження щодо вантажних перевезень сільськогосподарської продукції, поновлюваних видах палива, а також інших питань, що мають важливе значення для економіки сільських громад.

Закон про сільське господарство 2014 р. знову уповноважує "Програму збереження біомаси сільськогосподарських культур" (BCAP) надавати фінансову допомогу фермерам і власникам ранчо, які встановлюють і підтримують нові врожаї енергетичних біомас, або які збирають урожай і доставляють ліс або сільськогосподарські відходи в пункти кваліфікаційних енергетичних об'єктів. Із загальної суми 25 мільйонів доларів США на рік, дозволених у рамках програми BCAP, Закон про сільське господарство 2014 р. вимагає 10-50% від загального обсягу фінансування, які будуть використовуватися для збору і транспортування відходів біомаси. Традиційні продукти харчування і кормові культури не можуть претендувати на допомогу. Закон про сільське господарство 2014 р. також прийняв низку модифікацій для програми BCAP, у тому числі вищі стимули для соціально незахищених фермерів і власників ранчо, а також, серед інших змін, більш вузькі кваліфікації біомас для відповідних виплат.

У рамках Закону про сільське господарство 2014 р. "Програмі сприяння біоочищенню" дали назву "Програма з розвитку систем біоочищення, поновлюваних хімічних речовин та біологічних продуктів", і додали покриття для виробництва поновлюваних хімічних речовин, вироблених на біологічних продуктів та інших біоочисних побічних продуктів. Закон передбачає обов'язкове фінансування гарантійних кредитів у розмірі 200 мільйонів доларів США на 2014-2016 рр., з додатковою авторизацією виділених коштів до 75 мільйонів доларів щороку протягом 2014-2018 рр.

Закон про сільське господарство 2014 р. повторно санкціонував "Програму енергопостачання в сільських районах Америки" (REAP), але і скороченим фінансуванням. У рамках Закону створили нову програму "Економія енергії в сільській місцевості", щоб допомогти сім'ям і малим підприємствам у сільській місцевості, включаючи фермерів, досягти рентабельної енергетичної ефективності. Фінансування уповноважене на 75 мільйонів доларів США за фінансовий рік.

Органічне сільське господарство. Закон про сільське господарство 2014 р. також розширює перелік програм органічного сільського господарства. Санкціоновані фонди зросли більше ніж у два рази для перерозподілу коштів з метою отримання органічної сертифікації виробниками і обробниками органічних продуктів; розширення загального обов'язкового фінансування на дослідження органічності продуктів; звільнення сертифікованих органічних виробників від необхідності платити за загальноприйняті програми просування товару щодо їх органічної продукції, а також вста-

новлення можливості для програми просування органічної продукції; вимагає поліпшення страхування врожаю для виробників органічних продуктів; і зміцнює дотримання вимог до органічних продуктів.

Садівництво. Закон про сільське господарство 2014 р. розширює програми для спеціальних культур, зокрема, в галузі наукових досліджень, управління та профілактики захворювань, а також наявності фруктів і овочів через програми харчування. Закон повторно авторизує спеціальні гранти по видах круп зі збільшенням фінансування; розширює рамки діяльності програм "Ініціатива дослідження сільськогосподарських культур" та "Фермерський ринок та сприяння розвитку місцевих продуктів харчування"; впроваджує програму "Постачання свіжих овочів та фруктів для шкіл"; і розширює фінансування до 2018 фінансового року для реалізації ініціатив стосовно збору інформації та ринкових даних, вивченню безпеки харчових продуктів та просування товарів.

Безпека харчових продуктів. Закон про сільське господарство 2014 р. вніс поправки до Закону про інспекцію м'яса, щоб розширити види вирощуваних сомів під юрисдикцією агенції Безпеки харчових продуктів та інспекції (FSIS), і включити як рідні, так і немісцеві види. Щодо сприяння розвитку внутрішньої продовольчої галузі, новий Закон про сільське господарство повторно запускає Програму додаткової продовольчої допомоги (SNAP), яка є найбільшою національною продовольчою програмою. Закон містить основні положення, але обмежує доступ до відрахування доходів, які підвищують рівень пільг для деяких домашніх господарств. Забезпечується додаткове фінансування в рамках програми SNAP для підвищення зайнятості та заходів з підготовки кадрів, підвищення опцій здорового харчування, а також розширення дій по боротьбі з шахрайством. Закон також містить положення, спрямовані на збільшення різноманітності здорових продуктів, доступних для школярів протягом всього навчального дня. Загальний обсяг фінансування SNAP у 2013 році становив 82,5 млрд доларів США, а в 2014 році – 76,2 млрд доларів США. Ці суми включені в оцінку підтримки споживачів (CSE) (частка від витрат SNAP, що припадає на виробництво на рівні ферми) і оцінюються в 21,5 млрд доларів США в 2013 році і 19,9 млрд доларів США в 2014 році. В рамках Закону про сільське господарство 2014 р. створено програму "Пожертвування молочних продуктів" (DPDP). Відповідно до цієї програми, Департамент сільського господарства США купуватиме молочні продукти за переважаючими ринковими цінами для розподілу американцям з низьким рівнем доходу через продовольчі банки і програми підгодівлі, коли молочна маржа впаде нижче законодавчих цільових показників у рамках "Програма захисту маржі" (MPP).

Міжнародна продовольча допомога. Закон про сільське господарство 2014 р. повторно запускає програми міжнародної продовольчої допомоги, включаючи програму "Макговерн – Dole Food освіта і дитяче харчування". Встановлюється також пілотна програма "Продовольчої допомоги місцевих і регіональних закупівель" як затвердженої програми з асигнуваннями уповноваженими в 80 мільйонів доларів США за кожен рік 2014-2018 рр.

Закон про сільське господарство 2014 р. анулює програму "Стимулювання молочного експорту" і повторно запускає такі програми: "Доступ до ринку", "Розвиток іноземних ринків" і "Технічна допомога для спеціальних культур". У торгових договорах Сполучені Штати і Бразилія досягли угоди стосовно врегулювання давньої суперечки в рамках СОТ щодо бавовни. Відповідно до умов договору, Бразилія погодилася припинити суперечки, відмовившись від своїх прав на протидію торгівлі США або будь-які подальші процесуальні дії у цій суперечці. Бразилія також вирішила не застосовувати нових заходів СОТ проти програм підтримки виробництва бавовни в США на

період поки Закон про сільське господарство 2014 р. є чинним, або щодо сільськогосподарських експортних кредитних гарантій за програмою GSM-102 до тих пір, поки програма функціонує відповідно до погоджених умов. Меморандум про взаєморозуміння 2014 р. передбачає додаткову підтримку з наданням технічної допомоги і створенням потенціалу, започаткованих у рамках Меморандуму про взаєморозуміння 2010 року. Сполучені Штати зроблять остаточний одноразовий внесок у розмірі 300 мільйонів доларів США для Бразильського інституту бавовни, або Міжнародній асоціації адвокатів (IBA). Меморандум про взаєморозуміння 2014 р. також передбачає додаткові варіанти використання коштів, такі, як наукові дослідження спільно з американськими інституціями.

Органічні продукти переробки, сертифіковані в Сполучених Штатах або Корей, тепер можуть бути позначені як органічні в будь-якій країні. Це забезпечить американським фермерам, переробникам і підприємствам органічної продукції значно ширший доступ до зростаючого ринку Кореї для органічних продуктів. Домовленість між двома країнами набула чинності 1 липня 2014 р. Домовленість охоплює органічні приправи, каші, дитяче харчування, заморожені страви, молоко та інші продукти переробки. Сполучені Штати Америки підписали рамкову угоду з торгівлі та інвестицій (TIFA) з Економічним співтовариством західноафриканських держав (ECOWAS). Сполучені Штати Америки продовжують проводити переговори із завершення угод Транс-Тихоокеанського партнерства (TPP) і Трансатлантичної торгівлі та інвестиційного партнерства (TTIP).

Маркування. Панель відповідності COT від 20 жовтня 2014 р. встановила, що вимоги щодо вирізки м'язової частини м'яса відповідно до нового правила США для маркування країни походження (COOL), яке набрало чинності 23 травня 2013 року, як і раніше не відповідає зобов'язанням США відповідно до угоди з COT про технічні бар'єри в торгівлі. 28 листопада 2014 року Сполучені Штати Америки повідомили Державні залізниці Данії (DSB) про своє рішення звернутися до апеляційного органу з деяких правових питань, охоплених в доповіді панелі і дотримання певних правових інтерпретацій, розроблених панеллю.

3.3.2. Аграрна політика Канади

Державна підтримка фермерам Канади надається через програми двох рівнів – федерального (центрального) та провінційного. Серед програм федерального рівня слід відзначити: (1) національну програму стабілізації чистого доходу, (2) програму уніфікації цін через Пшеничну Палату, (3) програму авансових платежів, та (4) програму підтримки узгодженого рівня виробництва.

Національна програма стабілізації чистого доходу є своєрідним механізмом заощадження для фермерів, який гарантує, що навіть у несприятливий рік рівень доходу фермера не впаде нижче середнього показника за останні три роки. Згідно до встановленого механізму, існує спеціальний рахунок ШБА, зший наповнюється з двох фондів. Перший фонд – це фонд, на який перераховує кошти фермер (мінімальний внесок складає 3% від обсягу його чистого продажу продукції за поточний фінансовий рік). До другого фонду надходять кошти від федерального уряду та уряду провінції в обсязі, що відповідає внеску фермера. Кошти на створеному таким чином рахунку N18 A зберігаються під 6% річних. Якщо в поточному році дохід фермера виявиться нижчим за середній показник за останні три роки, то фермер має право на відшкодування різниці з рахунку НІБА. Внесок фермера на рахунок ШБА не відноситься на

його витрати, а отже кошти, що він отримує з цього рахунку в разі потреб, не обкладаються податком. Водночас, та частина коштів, що внесена урядом, а також нараховані відсотки відлягають оподаткуванню в той рік, в який вони отримані фермером. Згідно до федерального законодавства, рахунок МША може бути переданий спадкоємцю в разі смерті фермера.

Пшенична Палата Канади (CanadianWheatBoard) є організацією, яка має виключити право продавати пшеницю та ячмінь від імені Канадських виробників цих культур на зовнішньому ринку та для переробки на внутрішньому ринку (для фермера існує можливість продажу зазначених культур самостійно на внутрішньому ринку фуражу); Головною функцією Пшеничної Палати є уніфікація цін, за якими виробники продають пшеницю та ячмінь різних класів. Діяльність Пшеничної Палати спрямована на те, аби кожний фермер, який здійснив поставку пшениці або ячменю до Пшеничної Палати в будь-який час протягом сільськогосподарського року, отримав за зерно певної категорії таку саму ціну, що й інші фермери. Механізм функціонування програми передбачає, що фермери продають зерно Пшеничній Палаті у зручний для них час і отримують при цьому встановлену початкову ціну, однакову для всього зерна, що належить до одного класу. Протягом сільськогосподарського року Пшенична палата здійснює торгівельні операції на внутрішньому та зовнішньому ринках та генерує дохід на чотирьох окремих рахунках: пшениці, твердої пшениці, ячменю та ячменю вищого ґатунку. Наприкінці сільськогосподарського року Пшенична Палата робить остаточний розрахунок та виплачує виробникам решту коштів. Таким чином, остаточна ціна, яку отримує фермер, не залежить ні від часу, коли він продав зерно Пшеничній Палаті, ні від того, на якому ринку і за яких умов було реалізоване це зерно самою Пшеничною палатою, але безпосередньо залежить від якості зерна. Тому на виробника покладають витрати, що пов'язані з доведенням зерна до стану, що відповідає стандарту.

Продаж пшениці та ячменю через Пшеничну Палату Канади є обов'язковим. І хоча така система має свої переваги з точки зору захисту інтересів фермерів, забезпечення стабільності ринку, міцності позицій країни на світовому ринку та економії на масштабі, вона піддається широкій критиці в Канадському суспільстві на тій підставі, що суперечить принципам свободи вибору та вільної конкуренції, на яких має будуватися демократичне суспільство. Тому слід очікувати, що найближчим часом ця система буде модифіковано, і щонайменше участь у ній стане добровільною.

Програма авансових платежів. Федеральний уряд Канади також надає фермерам грошові кошти під зерно, що зберігається на фермі. Як правило, такий аванс надається восени. Авансовий платіж можна отримати на пшеницю (розрізняють пшеницю та тверду пшеницю) та ячмінь (розрізняють ячмінь та пивоварний ячмінь). Така програма регулюється спеціальним законодавчим актом за назвою AMPA (Акт щодо програм реалізації сільськогосподарської продукції – Agricultural Marketing Programs Act). Крім того, у 2000 році було започатковано окрему програму, яка передбачає видачу готівки авансом під весняну посівну – 8CAP (Весняна програма авансових платежів). Згідно весняної програми авансування під посівну на 2002 рік, фермер може отримати готівку на загальну суму до 250 000 Канадських доларів. Перші 50 000 доларів звільняються від сплати відсотків на період до 31 серпня 2002, або до моменту остаточного повернення позики, залежно від того, яка подія настане раніше. На суму авансу понад 50 000 доларів сплачуються відсотки за встановленою ставкою. Нарахування відсотків здійснюється на щоденній та щомісячній основі.

Позичальник несе юридичне зобов'язання повернути авансовий платіж, як тільки з'явиться можливість реалізації зерна. Авансові платежі 2001-2002 року будуть погашатися зерном за встановленою ціною. Якщо восени позичальник звертається по

авансовий платіж за програмою АМРА, а в цей час на його рахунок за весняною програмою ЭСАР залишаються кошти, то баланс його операцій передається від однієї програми до іншої, а отже сума авансового платежу за програмою АМРА, на яку від може розраховувати, буде меншою, зокрема, меншою буде сума готівки, що звільнена від нарахування відсотків.

Пшенична Палата зобов'язана стягувати відсоток з операцій повернення коштів, коли кошти вносяться готівкою, а не за рахунок поставок зерна Пшеничній Палаті. Такі нарахування здійснюються на суми, що перевищують 500 Канадських доларів. Це стосується також коштів, які були переведені з балансу програми БСАР на баланс програми АМРА. Проте для позичальника існує можливість, перше ніж перевести залишок коштів з рахунку БСАР на рахунок АМРА, погасити будь-яку частину авансу готівкою без нарахування відсотків.

В цілому, підтримка виробників значно зменшилася з 1986-88 років і внутрішні ринки є конкурентоспроможними для більшості сільськогосподарських товарів, включаючи пшеницю і ячмінь в західній частині Канади. Поточний рівень підтримки складає близько 11% від валових фермерських надходжень. В останнє десятиліття більшість реформ відбувалися із залученням перевірених існуючих програм, не зважаючи на те, що політика останніх п'яти років з 2013 по 2018 акцентує увагу на інноваціях, конкурентоспроможності та стійкості.

Такі сектори, як молочний, птахівничий і яєчний продовжують отримувати високу цінову підтримку, спотворюючи виробництво і торгівлю, з високою орендною платою вони капіталізовані у вартості квот, необхідних для виготовлення товарів в рамках системи поставок і управління. Збільшення кількості квот є доступним, і зниження цінової підтримки буде кроком на шляху до покращення ринкової орієнтації, стимулюючи скорочення витрат і диверсифікацію продуктів та інновацій, і сприяючи зниженню діючої ренти в якості бар'єру до вступу в сектори поставок і управління.

Бюджетна підтримка орієнтована на пом'якшення коливань доходів фермерів, що призвело до впровадження кількох програм з потенційно пересічними мандатами і наслідками. Реалізація спеціальних програм має регулюватися більш суворими протоколами і дисциплінами, які пом'якшують потенційний тиск для отримання додаткової підтримки в ситуація, коли вистачає існуючих програм.

Нові програми мають на меті впровадження більш конкретних промислових досліджень і розробок, привнесення інновацій у продовольчий сектор і сільське господарство, а також введення маркетингових ініціатив. Це має сприяти розвитку інновацій в секторі. Політика повинна продовжувати тримати курс на сприяння прийняттю інновацій, які відповідають основним завданням в рамках підвищення прибутковості, конкурентоспроможності та стійкості продовольчого і сільськогосподарського сектора.

Канада велика країна з невеликим населенням по відношенню до площі. Канада займає 7 місце в рейтингу ОЕСР за показником ВВП на душу населення. Загалом сільське господарство залишається важливою частиною економіки на регіональному рівні, але в цілому становить менше 2% ВВП. Країна є великим нетто-експортером сільськогосподарської продукції, включаючи експорт продукції АПК, що становить 10% від загального обсягу експорту. Більше половини канадських продуктів АПК експортують в Сполучені Штати. Типова ферма в західних преріях в два рази перевищує середній показник по країні з точки огляду землі, високопродуктивності і, в основному, виробництво здійснюється для експортних ринків. Найбільш масштабне виробництво молока зосереджене в східній частині Канади, де відносно менші розміри ферм і більше різноманіття культур, включаючи фрукти та овочі. Можна спостерігати

значну присутність виробництва червоного м'яса (відгодівля свиней і великої рогатої худоби) по всій Канаді, особливо в західній частині Канади, в Онтаріо і Квебеку.

Розробка методів підтримки сільського господарства. Підтримка розвитку сільського господарства в Канаді значно зменшилася з 1986-88 років і в останні роки продовжує знижуватися в зв'язку з більш низьким рівнем підтримки ринкових цін та відшкодуваннями збитків від стихійних лих. Підтримка здебільшого фокусується на платежах, які спрямовані на пом'якшення коливань доходів фермерів. Частка потенційно найбільш спотворюючої підтримки для виробництва і торгівлі, номінальний коефіцієнт захисту (NPC), поодинокі товарні перевезення (SCT) відносно оцінки підтримки виробника (PSE) – все це в значній мірі визначається шляхом підтримки ринкових цін, і доставляється перевіреними системами поставок і управління, задіяних для поставок молока, птиці та яєць.

Оцінка підтримки виробників % від виручки (% PSE). Значні реформи в кінці 1980-х на початку 1990-х призвели до скорочення частки від виручки по відношенню до 1986-88 рр., і в останні роки рівень підтримки продовжує знижуватися. Рівень підтримки залишається стабільно нижче середнього показника по ОЕСР.

Потенційно найбільш спотворююча підтримка % PSE. Підтримку ринкової ціни (MPS) для зернових культур було припинено в 1995 році, скорочуючи частку найбільш спотворюючої підтримки (на основі обсягу виробництва і використання вхідної змінної – без вхідних обмежень). В даний час MPS для молочних продуктів становить найбільшу частку спотворюючої підтримки, яка в даний час складає таку ж частку, як і в базисний період.

Співвідношення цін виробників до цін світового ринку (номінальний коефіцієнт захисту – NPC). З 1995 року NPC впливає загалом з MPS для молочних продуктів, птиці та яєць. Ціни виробників інших товарів, в основному, відповідають цінам на світовому ринку.

Загальна оцінка підтримки по відношенню до ВВП знижується, досягнувши 0,4% ВВП в 2012-14 рр. Так як PSE знизилася, то загальна оцінка підтримки послуг (GSSE) зросла з 1/8TSEв 1986-88 рр. до більш ніж на 1/4 в 2012-14 рр.

Платежі, засновані на виготовленню продукції. Погана підтримка ринкових цін на молоко, птицю та яйця випливає з підвищення цін на кордоні, і є основною рушійною силою змін PSE в 2014 році.

Відсоток товарних ринкових фермерських надходжень для кожних поодиноких перевезень товарів склав 80% PSE в 2014 році. Рівень поодиноких товарних перевезень (SCT), зокрема, вищий для молочної, птахівничої продукції та яєць.

1. Підтримка ринкової ціни визначається за вирахуванням податків виробників та надлишкової вартості кормів. В Канаді MPS розповсюджується на групу наступних товарів: пшеницю, кукурудзу, ячмінь, овес, сою, рапс, льон, картоплю, сочевицю, сухі боби, горох, молоко, яловичину і телятину, свинину, птицю та яйця.

2. Перегляд загальної оцінки підтримки послуг (GSSE) з новими категоріями було запроваджено в 2014 році. При необхідності переоцінка здійснювалася протягом усього часового інтервалу. Серії GSSE та отриману загальну оцінку підтримки не можна порівняти з раніше опублікованими серіями.

Основні політичні інструменти. Підтримка ринкової ціни, призначена для молочних продуктів, м'яса птиці і яєць, надається за рахунок тарифів і квот на виробництво, які йдуть в оборот тільки в межах провінцій, і в поєднанні з системою внутрішнього ціноутворення.

Згідно з Конституцією Канади, відповідальність за сільське господарство розподілене між федеральним урядом і урядами провінцій. З 2003 року основні політичні

інструменти були встановлені в рамках спільних п'ятирічних федеральних, провінційних і територіальних угод (FPT). Така FPT угода, яка визначає багатосторонні рамки сільськогосподарської політики називається 'GrowingForward 2' (GF2), і охоплює 2013-18 рр. Вона спирається на попередні рамки, але при цьому підкреслює три основних пріоритетних напрямки: інноваційна діяльність, конкурентоспроможність і розвиток ринку, а також адаптивність та потужність галузі.

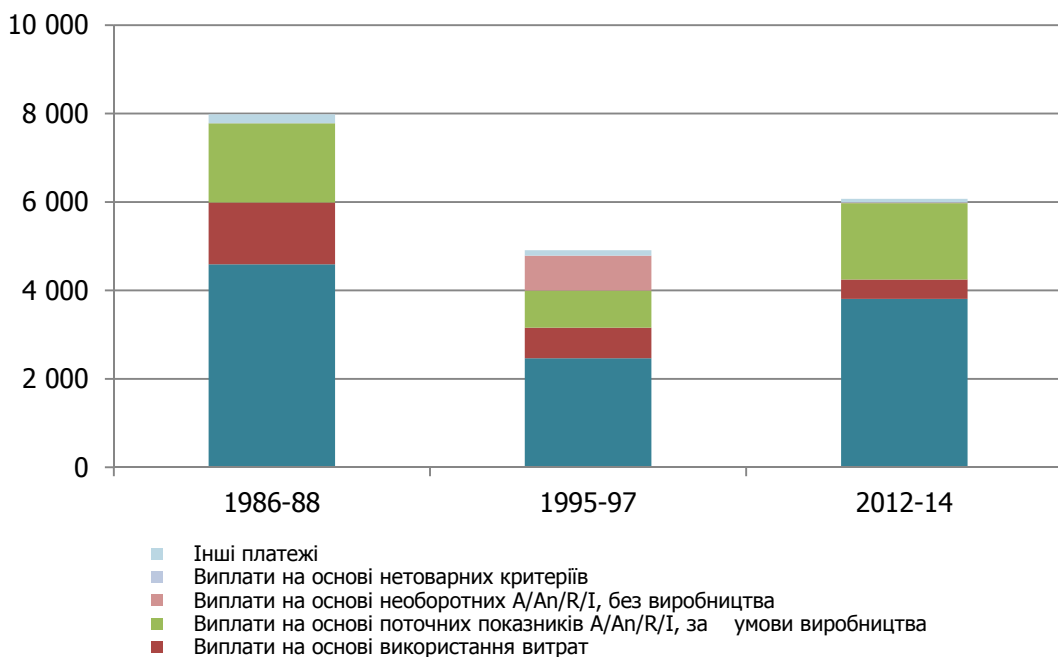

Рис. 3.2.3. Канада: Оцінка рівня підтримки сільського господарства (Показники вимірювання: млн CAD)

Основні заходи підтримки надаються шляхом управління бізнес-ризиками (BRM). Існує п'ять програм BRM: AgriStability (оцінюється рентабельність всієї ферми, надають підтримку в роки значного зниження доходів); AgriInuest (державні заощадження виробників з помірним зниженням доходів або інвестиції в сільськогосподарські операції для зниження ризиків); AgriInsurance (покриття збитків виробничих втрат в результаті стихійних лих); AgriRecovery (FPT визначає рамки по ліквідації наслідків стихійних лих); і AgriRise Initiatives (підтримує наукові дослідження і розробки, а також впровадження та адміністрування нових інструментів управління ризиками).

В рамках угоди GF2 запроваджується три нових федеральних програми, які не входять в категорію програм по управлінню бізнес ризиками, AgriInnovation, AgriMarketing та AgriCompetitiveness, що підтримують інвестиції спрямовані на розвиток наукових досліджень і розробок, а також привнесення інновацій в продовольчу та сільськогосподарську галузі, на ряду з маркетинговими ініціативами.

Угода GF2 досить гнучка в плані надання провінціям і територіям прав для розробки і здійснення програм, які відповідають регіональним пріоритетам для підтримки спільних національних результатів. Провінції також можуть визначати рівень ресурсів, які будуть витрачені в ході програми підтримки в межах Багатосторонньої

рамкової угоди (MFA). Крім того, провінції можуть вибрати провінційні програмування BRM за межами угоди MFA, такі як програма Онтаріо "Управління ризиками" та страхова програма Квебеку "Стабілізація доходів сільського господарства".

Більшість екологічних програм на рівні ферми розроблені і знаходяться під управлінням урядів провінцій. Загальні приклади включають оцінку екологічних ризиків і впровадження вигідних управлінських практик. Федеральний уряд доповнює ці програми іншими програмами стабільного прогресу науки і технологій, які підтримують сферу біофізичних досліджень та інших заходів. Федеральні співфінансовані пріоритетні програми заохочують до більш ефективного і відповідального використання ресурсів; використання більш цілеспрямованих, спільних і орієнтованих на результат підходів, і створення сприятливих ринкових рішень (наприклад, ширше використання планів фермерських груп з залученням водозбірних басейнів).

Програма управління ризиками в рамках угоди GF2 – AgriRisk Initiatives підтримує приватний сектор з метою розширити його роль в с/г управлінні ризиками і розробити нові інструменти управління ризиками в промисловості. Програма підтримує наукові дослідження і розробки, а також експериментальне впровадження нових інструментів управління ризиками. В рамках цієї ініціативи, в 2014 році була запущена чотирирічна дослідна програма "Страхування худоби", щоб надати виробникам у галузі тваринництва інструменти для перестраховування від несподіваного зниження цін, розширюючи тим самим досвід і беручи до уваги аналогічну програму страхування в Альберті, впроваджену 2009 року. В той час як премії від цього страхового продукту повністю виплачені виробниками, федеральні і західні провінційні уряди покривають витрати на управління та поставки в рамках програми. Федеральний уряд також надає безоплатну позику в разі, якщо програма попаде в дефіцит.

У 2014 році виробники отримали 1,2 мільйона CAD (1,1 мільйона доларів США) виплат по ліквідації наслідків катастроф в рамках програми AgriRecovery: "Ініціатива з надання допомоги по вирощуванню полуниці в канадській провінції Нова Шотландія", відшкодовуючи виробникам полуниці непередбачувані витрати, які вони понесли при знищенні і пересадженні заражених вірусом полуничних ділянок. У 2014 році в Манітоба, Канада, в рамках "Ініціативи по ліквідації дефіциту фуражу і допомога в транспортуванні" були проведені заходи по наданню допомоги виробникам тваринництва у відгодівлі і розведенні стада з відшкодуванням непередбачених витрат через невідповідні умови на пасовищах і кормовий дефіцит в результаті надлишку вологи і затоплення.

В березні 2014 року уряд Канади прийняв закон про справедливі умови залізничних перевезень для виробників зернових культур у зв'язку із зростаючим тиском, з яким зіштовхнулася система залізничних перевезень Західної Канади, і накопиченням зерна урожаю 2013-14 років. Створення цього закону призвело до внесення змін до законів "Про зерно та ринок зерна в Канаді" та "Про перевезення вантажів", а також сприяли встановленню нових регулюючих повноважень. У законі встановлено мінімальний обсяг зерна, який залізничні компанії можуть перевозити протягом певного періоду часу, і уряду дозволено встановлювати вимоги щодо мінімального обсягу зерна. Закон вступив в силу в серпні 2014 року, згідно з яким залізничні компанії повинні були надавати додаткові дані про перевезення зерна для покращення контролю загальної продуктивності залізничного ланцюжка зернових поставок. Правила висвітлювали експлуатаційні умови угод про рівень обслуговування, які урегульовуються Канадським транспортним агентством для підтримки комерційних переговорів між вантажовідправниками і залізницями; також вони збільшують доступ до інтеркомунікації залізничних компаній, щоб забезпечити додаткові можливості для

вантажовідправників. І, нарешті, Канадській зерновій комісії (CGC) надали ширші повноваження щодо прийому нових положень, які повинні бути включені в контракти між виробником зерна та зерновою компанією, включаючи штрафні санкції в разі порушення умов договору.

9 грудня 2014 року уряд Канади вніс модернізацію до Закону Канади про зернову промисловість. Це законодавство має на меті посилити захист виробників, якість зерна, а також гарантії безпеки. Пропоновані реформи дозволяють CGC створити компенсаційний фонд для захисту виробників в тому випадку, якщо ліцензіат не сплатив зернові поставки. Доступ виробників до визначення сорту і засміченості зерна для поставок буде розширений, залучаючи технологічні ліфти, постачальників зерна і вантажного обладнання для контейнерів. Новий ряд ліцензій буде створено для вантажного обладнання для контейнерів, які також будуть залучені в рамках програм захисту платіжних внесків виробників. Для CGC органи влади будуть контролюю і тестувати зерно на елеваторах. В східній Канаді буде створено комісію для підтримки і гарантії безпеки зерна, а також надання допомоги у вирішенні суперечок у доступі до ринку.

25 лютого 2015 року Закон про виробництво сільськогосподарської продукції отримав королівську санкцію. Закон включав поправки, які мали на меті привнести Закон про права селекціонерів у відповідність до 1991 Конвенції Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин (UPOV 91). Шляхом зміцнення прав інтелектуальної власності селекції рослин в Канаді, закон має заохочувати виділенню інвестицій на канадські дослідження та розробки, мотивувати зарубіжних селекціонерів захищати та продавати свої сорти в Канаді, і надавати канадським фермерам більше можливостей для вибору в отриманні доступу до нових та інноваційним сортів рослин.

В рамках угоди GF2, уряд Канади продовжує розподіл пріоритетів для реалізації національного відстеження худоби у співпраці з провінціями, територіями та індустрією. Програма AgriMarketing GF2 фінансує 7,5 млн CAD (6,8 млн доларів США) в Канадські послуги по агропростежуваності "TraceCanada", передову галузеву некомерційну корпорацію, з метою розробки і впровадження національного відстеження баз даних в галузі тваринництва. За допомогою баз даних будуть накопичувати, зберігати і управляти інформацією по відстеженню у відповідності до національних стандартів, федеральних та провінційних правил, а також конкретних потреб і бізнес вимог промисловості. Поправки до федерального статуту про здоров'я тварин вступили в силу 1 липня 2014 року, і мають на меті здійснення обов'язкової національної системи ідентифікації свиней та системи звітності руху. Від 1 липня 2015 р. такі ж вимоги будуть застосовуватися до розведення диких кабанів. Ці нові вимоги встановлені на додаток до обов'язкових федеральних вимог ідентифікації тварин для великої рогатої худоби, овець і бізонів.

З 2009 року Канада підписала угоди про вільну торгівлю (FTA) з країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (Ісландією, Ліхтенштейном, Норвегією та Швейцарією), Перу, Колумбією, Йорданією, Панамою та Кореєю. У 2014 році Канада підписала угоду про вільну торгівлю з Гондурасом і завершила переговори щодо укладання всеосяжної економічної та торгової угоди з ЄС. Канада також веде переговори щодо укладання угод про вільну торгівлю з декількома країнами, включаючи угоди про співробітництво з Транс-Пасіфік (Trans-Pacific – TPP), Японією, Індією, Марокко, CARICOM (Карибське співтовариство) та Ізраїлем (модернізація існуючої FTA угоди), і проводить попереднє обговорення з Туреччиною, Меркосуру і Таїландом.

У грудні 2008 року Канада і Мексика провели консиліум щодо обговорення положення США про обов'язкове маркування країни походження (COOL) в рамках Закону

про їжу, збереження і енергію 2008р. (Закон про сільське господарство 2008 р.). Ці заходи здійснені для обов'язкового інформування споживачів на роздрібному рівні щодо країни походження товарів, включаючи такі продукти як яловичина та свинина. З 23 травня 2013 р. Міністерство сільського господарства США доповнило нові правила до положення COOL. Панель відповідності Світовій організації торгівлі (СОТ) була створена 25 вересня 2013 р., щоб визначити чи відповідають нові правила COOL зобов'язанням СОТ. 20 жовтня 2014 р. панель відповідності СОТ виявила, що нові нормативні акти COOL дискримінують канадський та мексиканський експорт великої рогатої худоби і свиней; а 28 листопада 2014 року, Сполучені Штати повідомили про своє рішення оскаржити певні пункти закону, зазначені згідно до звіту по панелі відповідності та деяких розроблених юридичних інтерпретацій.

3.4. Аграрна Політика країн Латинської Америки

3.4.1. Аграрна Політика Бразилії

Сучасному господарству латиноамериканських країн притаманні деякі найбільш загальні риси, що історично склалися й продовжують визначати економічне обличчя регіону. Одна з них – багатоукладність економіки. У сільському господарстві ця особливість проявляється у збереженні латифундизму та пов'язаних з ним різних форм докапіталістичних аграрних відносин. Лише в Чилі, Панамі та на Кубі, частково у Мексиці латифундизм ліквідовано. Крім того, у сільському господарстві багатьох країн активно розвиваються капіталістичні виробничі відносини з притаманною їм найманою працею, діють великі монополії. У деяких країнах створено кооперативні та державні господарства. Певна багатоукладність спостерігається і в промисловості. Майже половину робочої сили регіону становлять ремісники, робітники кустарних підприємств або невеликих фабрик, які всі разом виробляють менше 8% вартості промислової продукції. Поряд з цим існують великі промислові підприємства, що належать місцевому капіталові, державі та іноземним монополіям. Значна питома вага архаїчних укладів у місті й на селі виключає певну частину населення з активних товарно-грошових відносин, звужує внутрішній ринок, гальмує розвиток господарства. Ще одна із загальних і, по суті, негативних рис сучасного господарства латиноамериканських країн, якої багатьом із них не вдається подолати, полягає у монопродуктовості спеціалізації. Монополія на землю та інші природні ресурси, що зберігається за привілейованими верствами суспільства, обмежений внутрішній ринок і часто недостатній розвиток сучасної обробної промисловості – все це істотні фактори, що спричиняють традиційну орієнтацію національних господарств на ринки розвинутих країн. Політика іноземних монополій гіпертрофує цю орієнтацію, в переважній більшості країн зберігаються монокультурність у сільському господарстві та монопродуктивність у видобувній промисловості. Звичайно, розвиток в окремих країнах обробної промисловості в останні роки дещо сприяв подоланню вузької спеціалізації. Однак на кінець 70-х років єдиний продукт у восьми країнах і два продукти у восьми країнах давали від 50 до 98% експорту, а на початок 90-х років становище майже не змінилося.

В економіці Латинської Америки, на відміну від інших регіонів світу, досить сильні позиції має державний сектор. До речі, його розвиток часто зумовлений нездатністю національного приватного капіталу успішно конкурувати з іноземним капіталом,

здебільшого репрезентованим ТНК. Тому в окремих випадках розвиток державного сектора є єдиною реальною силою, здатною протистояти міжнародним монополіям. Проте у реальних умовах державний сектор – явище суперечливе. Справа в тому, що значення й характер функціонування державного сектора в економіці різних країн неоднакові і залежать часом від співвідношення політичних сил у них. У деяких країнах держава контролює інфраструктуру, великі нафтові, металургійні, хімічні підприємства, водночас її позиції слабкіші у машинобудуванні, електротехнічній, радіоелектронній та інших галузях, що визначають науково-технічний прогрес. Великі державні підприємства діють у металургійній промисловості та в машинобудуванні Аргентини, Бразилії, Мексики. В Аргентині до державного сектора належать також головні потужності м'ясохолододобойної промисловості, що є однією з провідних галузей економіки цієї країни. Значною є частка державних капіталовкладень у провідні галузі економіки та в інфраструктуру. На частку держави припадає від 40 до 50% валових капіталовкладень у Болівії, Перу, Еквадорі, від 30 до 40% – в Колумбії, Уругваї. Одна з основних особливостей сучасного економічного розвитку регіону полягає в тому, що він продовжує залишатися маргінальною, периферійною частиною світового господарства і, як і раніше, перебуває в багатосторонній залежності від провідних промислових центрів. З одного боку, Латинська Америка має досить сприятливі умови для всебічного економічного розвитку. Вона володіє значними людськими ресурсами. В її розпорядженні величезні масиви родючих земель. Загальна площа сільськогосподарських угідь сягає 1546 млн. га, щоправда, землі, які обробляються, становлять лише 8% цієї площі.

Бразилія, Мексика, Аргентина, за рівнем економічного розвитку можуть бути зараховані до нових індустріальних країн, а за окремими показниками наближаються до високорозвинутих держав світу. Водночас, з іншого боку, перспективи перетворень, що відбуваються в останні роки і спрямовані на досягнення зрушень на основі більш відкритої й конкурентоздатної участі у світовій економіці, залишаються незначеними. Це посилюється тим, що питома вага Латинської Америки у світовому господарстві, особливо в промисловому виробництві, все ще набагато нижча за її потенційні можливості.

За оцінками експертів ООН, структурна перебудова економіки латиноамериканських країн буде одним із важливіших процесів, що визначатимуть найближчі десять років обличчя континенту. А тому покладаються великі надії на результати глибоких і незворотних структурних змін, які, зрештою, дадуть можливість остаточно вийти з глибокої кризи, що так затягнулася, звичайно, за сприятливих зовнішніх факторів. Ще одним так само важливим процесом вважається зміцнення демократії у переважній більшості латиноамериканських країн. Щодо частки Латинської Америки у світовому господарстві, то за основними показниками 1988 р. вона становила: за ВВП – 6,9%, продукцією сільського господарства – 12,1, продукцією промисловості – 7, експортом – 3,0%. В цілому ж місце Латинської Америки у міжнародному поділі праці визначається здебільшого головними тенденціями розвитку економіки країн регіону.

У країнах Центральної Америки та Карибського басейну в обробній промисловості переважають галузі з первинної переробки сільськогосподарської сировини. В Болівії, Парагваї, Гаїті як країнах з відсталою структурою обробної промисловості переважають підприємства кустарного типу з виробництва напівфабрикатів та виробів споживчого призначення. Особливість зовнішньоекономічного аспекту проблеми розвитку обробної промисловості в Латинській Америці полягає в тому, що її структура істотно відрізняється від структури цієї галузі у розвинутих країнах. Якщо в останніх питома вага важкої промисловості вдвічі перевищує частку легкої промисловості,

то в Латинській Америці – менше, ніж на третину. До того ж розвиток обробної промисловості, як і економіки в цілому, великою мірою залежить від іноземного капіталу. Відчутною залишається питома вага сільського господарства в економіці країн Латинської Америки, хоча його частка у ВВП має тенденцію до зниження: в 1960 р. – 16,9%, 1970 р. – 13,8, 1955 р. – 12,0%. Сільське господарство також належить до галузей економіки, що визначають місце Латинської Америки в МПП. Цей регіон вирощує понад 6,5% світового виробництва пшениці, майже 15% кукурудзи, до 20% бавовни, понад 60% кави, майже 50% бананів, понад 15% м'яса, від 20 до 30% цукру-сирцю. Головними статтями сільськогосподарського експорту залишаються банани, кава, бавовна, м'ясо, пшениця, цукор-сирець, цитрусові. І в той же час країни регіону, за винятком хіба що Аргентини, не забезпечують себе продуктами харчування. Частка імпорту продовольчих товарів залишається постійно високою: у 80- 90-ті роки сягає 35%. Дедалі зростаючу частку внутрішнього споживання доводиться задовольняти за рахунок імпорту. Для сільського господарства, як і для інших галузей, притаманна нерівномірність у географічному розміщенні. Головна маса сільськогосподарської продукції, мало не 2/3 обсягу виробництва за вартістю, виробляється у країнах "великої трійки" – Бразилії, Мексиці, Аргентині. Ця нерівномірність підсилюється деформованим характером сільськогосподарського виробництва, зумовленим його залежністю від зовнішнього ринку. Відтак сформувалася однобока спеціалізація на експортних культурах, або, точніше, – на експортних виробництвах. Для Бразилії та Колумбії головною експортною сільськогосподарською культурою є кава, для Еквадору – банани, для Аргентини – продукція тваринництва та пшениця, для Уругваю – продукція тваринництва, для країн Центральної Америки – кава, банани, бавовна, для держав Карибського басейну – цукрова тростина, банани. Сільське господарство в Латинській Америці дуже залежить від іноземних монополій, хоча земля у деяких країнах націоналізована. Тому цілком зрозумілим є широкий розмах аграрних реформ, але вони здійснюються в регіоні по-різному. В одних країнах – Мексиці, Болівії, Гватемалі, Чилі, Перу, Панамі – вони досить радикальні; в інших – Венесуелі, Еквадорі, Колумбії – мають обмежений характер; в окремих країнах – Бразилії, Гондурасі, Коста-Ріці, Аргентині, Уругваї та деяких інших – мають лише символічний характер. Та головним питанням, яким визначається характер і глибина перетворень в аграрному секторі, було й залишається питання перерозподілу земель, тобто обсягу експропріації латифундистської власності та рівень задоволення вимог селянства.

Сільське господарство Бразилії традиційно займає важливе місце в господарстві країни. У різні періоди цукрова тростина, бавовна, кава були джерелом промислового розвитку. Питома вага сільського господарства у внутрішньому виробництві знизився до 11-12%, але аграрна сфера грає величезне значення у зайнятості населення. Там зосереджено 23% робочої сили, трохи більше, ніж у промисловості. Сільське господарство зростало досить високими темпами (70-ті роки – 4,9%, 80-ті роки – 2,8%, 1990-1995 рр.. – 2,5% на рік). Великі зрушення відбулися у виробництві сої, цитрусових, в птахівництві, квітникарстві. Виробництво зернових досягло 73-80 млн.. т, що дало можливість Бразилії відмовитися від міжнародної продовольчої допомоги. По збору кукурудзи вона поступається лише США, сої – СІЛА та КНР. Більше століття Бразилія є найбільшим виробником кави, і лише в останні роки до неї наблизилася Колумбія (2,5-3 млн. т). Після Індії вона – найбільший виробник тростинного цукру.

Бразилія – індустріально-аграрна країна, найбільша за економічним потенціалом в Південній Америці. Основні галузі економіки: текстильна, взуттєва, хімічна, цементна, гірнична, авіаційна, металургійна, моторо- і машинобудівна. Основний транспорт – автомобільний, водний (річковий та морський), меншою мірою – залізничний.

Висока транспортна освоєність характерна тільки для прибережних районів півдня, південного сходу і північного сходу. Основну роль тут відіграє автомобільний транспорт.

Велике значення для освоєння Амазонії має побудована в останні десятиліття Трансамазонська автомобільна дорога. Морські порти: Ріо-де-Жанейро, Сунтус, Ріу-Гранді, Паранагуа, Порту-Алегрі, Тубараї, Сан-Себастьян. Широко розвинене повітряне сполучення між 150 містами країни. Тільки найбільших аеропортів нараховується 29.

За даними Index of Economic Freedom: ВВП – \$ 748 млрд. Темп зростання ВВП – (-0,2) %. ВВП на душу населення – \$ 4509. Прямі закордонні інвестиції – \$ 22 млрд. Імпорт – \$ 88 млрд. (г.ч. СІЛА – 23,7%; Аргентина – 13,9%; Німеччина – 9,1%; Японія – 5,7%; Італія – 4,3%). Експорт – \$ 59 млрд. (г.ч. СІЛА – 19,3%; Аргентина – 13,2%; Німеччина – 5,9%; Нідерланди – 5,4%; Японія – 4,3%).

У сільському господарстві Бразилії зайнято 20% працездатного населення країни. По експорту сільськогосподарської продукції Бразилія знаходиться на третьому місці в світі, її частка у світовому експорті цієї продукції становить 6,1%. Частка сільськогосподарської продукції в експорті Бразилії досягає майже третини.

Кава є однією з головних статей експорту Бразилії. У 2008 році зібрано 2790,8 млн. тонн кави, таким чином Бразилія знаходиться на першому місці в світі за цим показником. За його виробництва Бразилія стоїть на 1 місці в світі. Бразилія займає 1 місце у світі з виробництва цукрової тростини, з якого робиться етанол, який використовується в основному, як паливо для автомобілів. Сільське господарство Бразилії може задовольняти основні потреби населення в продуктах харчування, крім пшениці. За обсягом аграрного експорту країна поступається тільки США і Франції. Бразилія – важливий постачальник на світовий ринок кави (1-е місце), какао (5-е місце), цукрової тростини (2-е місце), бавовни, тютюну (3-є місце), апельсинів (1-е місце), бананів (2-е місце).

У структурі сільського господарства переважає рослинництво (2/3 вартості сільськогосподарської продукції). Спеціалізація сільського господарства визначається вирощуванням експортних культур – кави, какао, бавовнику, цукрової тростини і сої.

У структурі посівних площ домінують продовольчі культури – кукурудза, рис, пшениця, квасоля і маніок. Їх вирощують на невеликих ділянках на всій території країни. Головна зернова культура – кукурудза. Головний виробник зернових — штат Парана.

Головна експортна культура Бразилії – кава, перше місце у світі – 25 % світового виробництва.

За виробництвом какао Бразилія посідає друге місце в світі. Майже всі плантації какао зосереджені в штаті Байя.

На тваринництво припадає третина вартості сільськогосподарської продукції. Провідні галузі — розведення ВРХ, свинарство і вівчарство.

У країні переважає екстенсивно-пасовищне м'ясне скотарство. Бразилія має друге за кількістю голів ВРХ і коней стадо в світі.

На півдні Бразилії розвивається вівчарство м'ясо-шерстяного напрямку. Головна продукція його експорту – шерсть.

Основними споживчими культурами Бразилії є пшениця, кукурудза і рис. У 2008 році зібрано:

- Кукурудза – 59 млн. тон (збирається два врожаї)
- Рис – 12 млн. тон
- Пшениця – 5 млн. тон

Тваринництво відіграє важливу роль у сільському господарстві Бразилії і найбільше поширене на Центр-Заході країни. У 2002 році в країні налічувалося 176 млн. голів великої рогатої худоби, 30 млн. свиней, 1050 млн. голів домашньої птиці і 15 млн. овець.

Світове сільське господарство відіграє нову роль в економіці як джерело енергії і збільшує свою участь на енергетичному ринку в якості постачальника сировини для виробництва біопалива. У цьому Бразилія є визначним світовим лідером у виробництві та реалізації сучасних тропічних сільськогосподарських технологій і має надійну агропромисловість.

Бразильський федеральний уряд створив програму розвитку агроенергії (the Agroenergy Development Program), метою якої є подальше встановлення агроенергії в енергетичну матрицю країни.

Ця програма встановлює та регулює роботу державних та приватних організацій, діяльність яких пов'язана з генерацією знань і технологій, які сприятимуть сталому виробництву відновлюваних джерел енергії.

Основною метою є підвищення конкурентоспроможності Бразильського агробізнесу та надання підтримки державної політики. Таким чином, її мета є організація та розвиток технологічних досліджень, інновацій, на підтримку стійкості та конкурентоспроможності ланцюга агроенергії.

The Agroenergy Development Program орієнтована на внутрішній ринок: ідентифікація сировини, що може бути більш адекватним для виробництва біопалива; сприяння дослідження з акцентом на продуктивність, регіональні дослідження по можливості, пов'язані з виробництвом біоенергії, підтримка для поліпшення виробничих організацій і передачі технологій.

У зовнішньому секторі, головна мета уряду полягає в тому, щоб біопаливо стало товаром на міжнародному ринку. Таким чином, Бразилія посилює свої ініціативи співпраці з найбільшими світовими виробниками і споживачами, і з країнами, що розвиваються, для яких виробництво і споживання біопалива може бути важливим джерелом економічного та соціального розвитку.

Стратегії аграрної політики Бразилії щодо агроенергії.

- Цукрова тростина – агроекологічне зонування: агроекологічне районування визначає райони, придатні для виробництва цукрового очерету і ті, де посадки слід уникати (екологічні галузі захисту вразливих екосистем, індійські запаси і території, які використовуються для інших сільськогосподарських робіт).

- Сільськогосподарське зонування для виробництва біодизеля з олійних культур : вважається пріоритетною національною програмою з виробництва біодизеля (the National Program for Biodiesel Production and Use). Ці заходи повинні стимулювати фермерів вибрати кращих регіональних інвестиційних альтернатив, що сприяють підвищенню ефективності виробництва і зниження ризику втрати врожаю та покращення доступу для сільського страхування та кредит.

- Зміцнення міжнародного партнерства: Уряд Бразилії вживає заходів щодо створення Міжнародного форуму біопалива, за участю США, Європейського Союзу, Китаю, Індії та Південної Африки. Бразилія має угоди про співробітництво і меморандум про взаєморозуміння з низкою країн (Південна Африка, Німеччина, Аргентина, Данія, Франції, Голландії, Індії, Мексики, Парагваю, Сполученого Королівства, Уругвай та ін.) Мета полягає в тому, щоб працювати спільно для розвитку ринку біопалива.

- Керівництво з біопалива соціальної та екологічної сертифікації (Guidelines for Biofuel Social and Environmental Certification): уряд Бразилії пропонує конкретні рекомендації з безпеки праці та навколишнього середовища. В Бразилії біопаливо проводиться відповідно до бажаних соціальних та екологічних критеріїв.

Додаткові заходи: Створення електронної інформаційної системи (SAPCANA) для роботи над інформацією, наданою про цукор і алкоголь виробниками з метою підвищення прогнози врожаю тростини і мають велику точність інформації, у тому числі

В основі політики Бразилії лежить не надмірне субсидування сільського господарства, а створення сприятливих умов для повної реалізації існуючих переваг, які має ці держави з урахуванням їх територіального розміщення, погодно-кліматичних умов, якості (родючості) землі, вартості робочої сили, їх інтелектуального потенціалу, відсутності корупції та прогнозованості в довгостроковій перспективі політики в даному секторі.

Бразильська система господарювання на землі започатковувалася ще 1994 року, коли 80% фінансування аграрного сектора брала на себе держава. Але щороку дорожчали основні ресурси, тож це вимагало дедалі більшого вкладання коштів. Насамкінець дійшло до того, що гроші витрачалися, а врожайність і продуктивність залишалися на низькому рівні. Влада Бразилії була змушена вдатися до заходів, які б дозволили зняти навантаження на державний бюджет з тим, щоб новостворена система фінансувала аграрний сектор. Таку систему винайшли – нею стала система аграрних розписок.

Світове сільське господарство відіграє нову роль в економіці як джерело енергії і збільшує свою участь на енергетичному ринку в якості постачальника сировини для виробництва біопалива. У цьому Бразилія є визначним світовим лідером у виробництві та реалізації сучасних тропічних сільськогосподарських технологій і має надійну агропромисловість.

Бразилія забезпечує відносно низький загальний рівень підтримки і захисту сільського господарства, відображаючи свою позицію в якості конкурентоспроможного експортера. Оцінка підтримки виробників (PSE) за 2012-14рр. становить 4% валових надходжень від сільського господарства. Проте, важлива частина забезпечується шляхом реалізації заходів, які призводять до спотворення цін на сільськогосподарську продукцію і поточних витрат, хоча є багато варіацій підтримки через реалізацію товарів.

Сільськогосподарська політика загалом помірно спотворює ціни на сільськогосподарську продукцію та поточні витрати. В 2014 році оцінка підтримки виробників становила 86% від загального обсягу, а решта 14% витрачені на інші послуги в цьому секторі. Застосовується широкий спектр політичних заходів, які включають стабілізацію цін шляхом застосування мінімальних гарантованих цін і державних закупівель, а також втручання в кредитну систему для надання кредитів фермерам за пільговими ставками.

Сільськогосподарський кредит за пільговими відсотковими ставками постійно зростає. До 2014 року в секторі було зосереджено близько 177 млрд бразильських реалів (76 млрд доларів США), з яких 87% виділено на комерційне сільське господарство; інші 13% на дрібне землеробство. За 2014р. непрямі субсидії по цьому кредиту становлять 10 мільярдів доларів США. В той час як кредитна система призначена для усунення збоїв на фінансових ринках, вона також створює ризики (дефолт) для уряду і виробників, зокрема, у зв'язку з тим, що макроекономічна ситуація останнім часом стає менш сприятливою (наприклад, зниження темпів зростання та інфляція). Крім того, більше половини кредиту спрямовано на субсидування короткострокових запозичень, таких як оборотний капітал і комерціалізація, що призводить до спотворення процесів ринку. Кредитну систему може бути переорієнтовано на підтримку фермерських інвестицій, які вочевидь об'єднують технологічні інновації та передові практики управління господарством і охороною навколишнього середовища.

Останнім часом були введені нові програми для заохочення поліпшення стану навколишнього середовища і розвитку інфраструктури. Наприклад, у рамках програми зонування наразі необхідно провести розподіл страхової і кредитної підтримки; надати кредити з метою засаджень непродуктивних та деградованих ґрунтів; кредити на висадку лісу, в тому числі видобування пальмової олії для виробництва біопалива, а також кредити на модернізацію виробничих систем та збереження природних ресурсів.

Підтримка сімейного фермерства надається за рахунок кредитів з пільговими ставками, нижчими цінами і субсидованим страхуванням, з метою підвищення доходів фермерів. Проте, існуючі механізми соціального захисту могли б більш ефективно захищати доходи фермерів, а прямі інвестиції в інфраструктуру на ряду з державними інвестиціями можуть більш ефективно спровокувати зростання популярності сільського господарства, як для комерційних ферм так і для малого бізнесу.

Бразилія входить в десятку найбільш економічних країн світу з ВВП у розмірі 2245 мільярдів доларів США. В останні роки Бразилія стала країною з рівнем доходу вище середнього та ВВП понад 15 000 доларів США на душу населення в рік, супроводжуючись стрімким зростанням, яке в середньому становить 4,3% з 2005 по 2013 рр. Проте, в 2013 році бразильська економіка зросла лише на 2,5%, а це значно нижче, ніж в попередні роки. Бразилія бореться зі значною бідністю, коли більш ніж на 6,5% населення припадає менше двох доларів на день (показники світового економічного розвитку за 2012р.). Нерівність доходів залишається значущою і в 2013 році становить 0,52 за коефіцієнтом Джині. Бразилія наділена величезними сільськогосподарськими ресурсами, які включають 275 млн га сільськогосподарських угідь, поступаючись лише Китаю, Австралії та Сполученим Штатам. На сільське господарство припадає 5,7% ВВП, 35,7% від загального обсягу експорту і 13,7% від зайнятості. Бразилія є одним з найбільших світових експортерів сільськогосподарської продукції з торговим профіцитом у розмірі 75 млрд доларів США за 2013 рік.

Розробка методів підтримки сільського господарства. Підтримка виробників (% PSE) становить 4,4% від сукупного обсягу сільськогосподарських надходжень в 2014 році, що значно нижче середнього показника по ОЕСР і становить 18%. Проте, 95% підтримки виробників (PSE) запроваджується шляхом надання вхідних субсидій, зокрема, непрямих кредитних субсидій, реструктуризації позик і страхування у сільському господарстві. Підтримка ринкової ціни є відносно низькою, і в основному забезпечується за рахунок впровадження мінімальних гарантованих цін. Номінальний коефіцієнт захисту (NPC) за 2014 рік був близький до одиниці, припускаючи, що ціни фермерів загалом відповідають цінам на світовому ринку.

Оцінка підтримки виробників % від виручки (% PSE). Бразилія забезпечує відносно низьку підтримку фермерів. Країна перейшла від оподаткування сектора з 80-х і 90-х років до помірного рівня підтримки. Оцінка підтримки виробників (PSE) за 2012-14рр. становить 4% від сільськогосподарських валових надходжень, а це нижче середнього показника по ОЕСР 18% за той же період.

Потенційно найбільш спотворююча підтримка % PSE. Близько третини загальної підтримки пов'язано з випуском товарної продукції (підтримка цін) і використанням вхідної змінної; які вважаються найбільш спотворюючими заходами виробництва і торгівлі. Введені субсидії подвоїлися за 2013-2014 роки.

Співвідношення цін виробників до цін світового ринку (номінальний коефіцієнт захисту – NPC). Ціни фермерів загалом відповідають цінам на світовому ринку. У період 2012-14 рр. ціни виробників були тільки на 1% вище, ніж на світовому ринку.

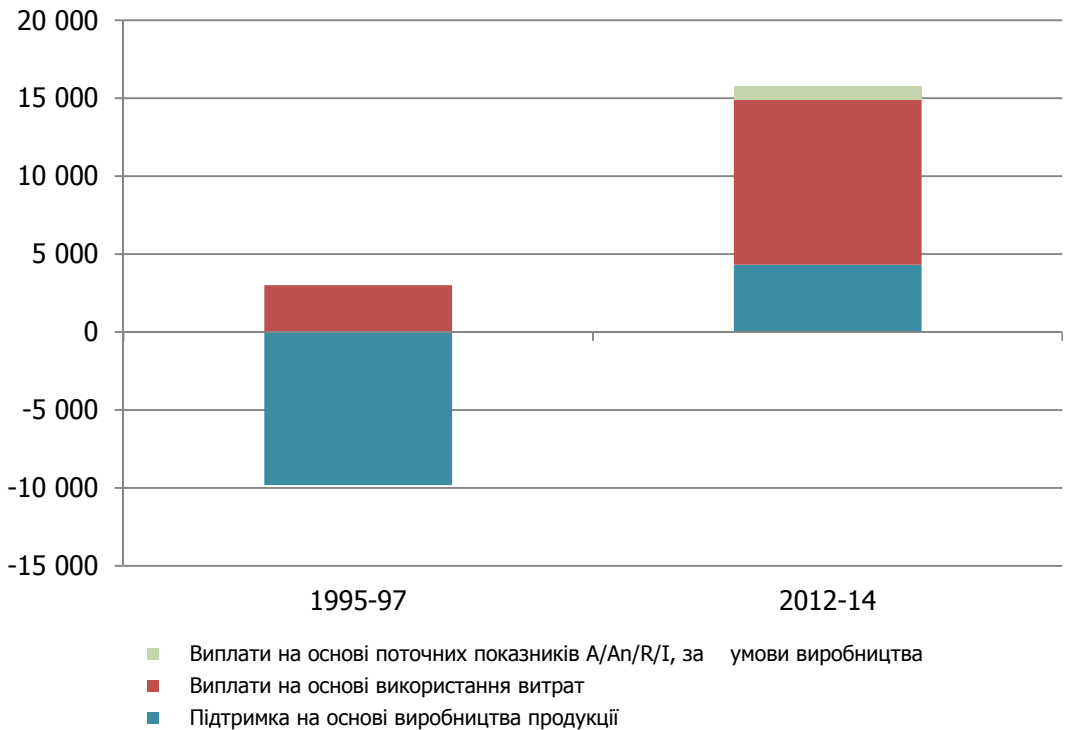

Рис. 3.4.1. Бразилія: Оцінка рівня підтримки сільського господарства (Показники вимірювання: млн BRL)

Загальна оцінка підтримки (TSE) % ВВП

1. Підтримка ринкової ціни визначається за вирахуванням податків виробників та надлишкової вартості кормів. В Бразилії підтримка ринкової ціни розповсюджується на групу наступних товарів: пшениця, кукурудза, рис, соя, цукор, молоко, яловичина і телятина, свинина, свійська птиця, бавовна, кава.

2. Перегляд загальної оцінки підтримки послуг (GSSE) з новими категоріями було запроваджено в 2014 році. При необхідності переоцінка здійснювалася протягом усього часового інтервалу. Серії GSSE та отриману загальну оцінку підтримки не можна порівняти з раніше опублікованими серіями.

Основні політичні інструменти. Сільськогосподарська політика в Бразилії складається з трьох основних компонентів: гарантія мінімальних цін, с/г кредитування та с/г страхові субсидії. Проте, також є інші важливі політичні заходи, які сприяють формуванню аграрної політики, в тому числі зонування земель с/г призначення, заохочення у використанні біопалива і органічних продуктів. "План розвитку сільського господарства та тваринництва", запроваджений Міністерством сільського господарства, тваринництва та закупівель (MAPA), визначає основні положення аграрної політики та фокусується виключно на комерційному сільському господарстві; в той час як "План розвитку сімейних ферм", розроблений Міністерством аграрного розвитку (MDA), привертає увагу дрібних фамільних фермерів.

Серед основних завдань с/г сектору на 2014-15 рр. виділяють виробництво і кредитування, а саме: 1) збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва з

метою забезпечення підтримки внутрішнього ринку і генерування надлишків для експорту; 2) забезпечення належного рівня ресурсів для фінансування сільського господарства; 3) поліпшення умов доступу до с/г кредитування; 4) підтримка фермерів в управлінні погодними та ціновими ризиками; 5) підвищення підтримки інвестицій в інфраструктуру, логістику, іригацію, інновації та сталий розвиток; 6) заохочення до виробництва органічної продукції та біопалива. Зазначені завдання стосуються як комерційного так і сімейного сільського господарства, хоча для останнього підвищення доходів від сімейної ферми є також головним політичним завданням, на ряду із наданням продовольчої безпеки за рахунок збільшення виробництва.

Для комерційного сільського господарства мінімальні гарантовані ціни будуть оголошені на регіональному рівні відповідно до політики гарантії мінімальних цін (PGPM) секретарем сільськогосподарської політики (SPA) під управлінням Національного агентства продовольчого постачання (CONAB). Цей механізм охоплює велику різноманітність таких культур як рис, пшениця, кукурудза, бавовна, соя, а також такі регіональні культури як маніока, боби, асаї, гуарана, сізаль, та продукти тваринницького походження – коров'яче і козиняче молоко та мед. Серед інших механізмів підтримки цін для комерційного сільського господарства є прямі державні закупівлі (Федеральний кредитний орган – AGF) і надання фінансових інвестицій, з метою зберігання, з боку органу фінансових накопичень та розвитку аграрного виробництва відповідно до політики гарантії мінімальних цін (FERM), в минулому "Федеральний кредитний орган" (EGF).

Міністерство аграрного розвитку сприяє розвитку сімейного сільського господарства втілюючи політику мінімальних цін. Інструменти, які підтримують ціни і зорієнтовані на дрібномасштабному сільському господарстві – це державні закупівлі, аналогічні Федеральному кредитному органу (програма продовольчого постачання – PAA) та програма впровадження мінімальних цін для сімейних ферм (програма гарантії цін для сімейного сільського господарства – PGPAF). В рамках програми продовольчого постачання CONAB здійснюються прямі закупівлі з сімейних ферм за ринковими цінами, таким чином продукти переходять в запас або розподілені в рамках продовольчої програми. PGPAF гарантує, що дрібномасштабні фермери отримують гарантовану ціну на основі середньої регіональної виробничої вартості сімейних ферм. Сільськогосподарське кредитування є основним політичним інструментом для даного сектору і надається як комерційним, так і дрібним сімейним фермам. Національна система кредитування аграрного сектору (SNCR) надає кредити фермерам за пільговими відсотковими ставками. Для комерційного сільського господарства система кредитує в сферах маркетингу, оборотного капіталу та інвестицій. Деякі інвестиційні кредитні асигнування згідно SNCR фінансуються бразильським банком BNDES під управлінням міністерства MAPA, серед них: Programa ABC, Moderagro, Moderinfra, Moderfrota, PSI rural, Prodecoop, Pronamp, Procap-Agro, Inovagro і PCA. Кредитування сімейних ферм підпадає під кредитну систему PRONAF під егідою Міністерства аграрного розвитку і надає тільки оборотний капітал та інвестиційні кредити. Також виробникам надається підтримка за рахунок реструктуризації боргу. Основна реструктуризація боргу відбулася в кінці 1990 р. і на початку 2000 р. для комерційних і сімейних виробників.

Сільськогосподарське страхування є ще одним важливим підтримуючим механізмом для уряду. Існують чотири основні програми: аграрна страхова преміальна програма (PSR), загальна програма аграрного страхування (PROAGRO), – ці дві програми орієнтовані на комерційних фермерів під керівництвом MAPA. Програма 'PROAGRO-Mais' або страхування сімейного сільського господарства (SEAF) та програма гарантії

врожайності (GS) націлені на дрібномасштабне сімейне сільське господарство. Ці чотири програми забезпечують підтримку фермерам шляхом сплати частини вартості страхових преміальних коштів або за рахунок компенсації фермерам виробничих втрат в результаті стихійних лих.

У ряді програм підтримка обумовлена екологічними критеріями. Крім того, конкретні програми сприяють сталому розвитку сільського господарства. Серед них виокремлюють програми по наданню кредитів з метою засаджень непродуктивних та деградованих ґрунтів, кредити на висадку лісу, а також кредити на модернізацію виробничих систем та збереження природних ресурсів.

Відповідно до політики впровадження мінімальних цін, в 2014 році на комерційне сільське господарство було витрачено 5,6 млрд BRL (2,5 млрд доларів США) для підтримки цін, державних запасів та закупівлі сільськогосподарської продукції. В 2014 році програмою "Державних закупівель" (PAA) було виділено 1,2 млн BRL (516 млн доларів США) для розвитку сімейного сільського господарства.

У 2013 році в рамках програми PEPRO, в основному кукурузникам, були надані платежі для покриття дефіциту (у сумі 211 млн доларів США). У 2014 році програма PEPRO фінансувала допоміжні кошти виробникам пшениці (35 мільйонів доларів), бавовни (105 млн доларів США), а також кукурудзи (110 млн доларів США).

Пільговий кредит, що надається фермерам, продовжує зростати на 13% з 2013 р. по 2014 р.. Кредит виділений на сільське господарство сягає 177 мільярдів BRL (76 мільярдів доларів) в 2014 році, з яких 13% (24 млрд BRL або 10 млрд доларів США) було виділено на сімейне сільське господарство. Інші 87% виділено на комерційне сільське господарство.

Джерела фінансування для цього пільгового кредиту надходять з "обов'язкових" джерел, банки зобов'язані або тримати безстрокові вклади в якості обов'язкових резервів у Центральному банку за нульовою процентною ставкою або виділити ту ж частку в кредити для с/г підприємців за цінами нижчими від ринкових процентних ставок. Станом на червень 2012 року 34% безстрокових вкладів виділено на сільськогосподарське кредитування, з іншого боку, 66% с/г заощаджень потрібно тримати у безстрокових вкладах для сільськогосподарських кредитів.

У 2014 році програма аграрного страхування надала 700 млн BRL (300 мільйонів доларів) в страхових субсидіях комерційним виробникам і покрила 10 мільйонів гектарів основних сільськогосподарських культур; ресурси, виділені іншій страховій програмі PROAGRO, були значно вище у сумі 1,5 млрд BRL (645 млн доларів США), ці дві програми обслуговують тільки великомасштабні сільськогосподарські підприємства. Страхова підтримка для сімейних ферм здійснюється в рамках програми PROAGRO-MAIS-SEAF, яка в 2014 році витратила більше 3,2 млрд BRL (1,3 млрд доларів) для підтримки дрібного фермерства. Ставки субсидій становлять від 40% до 100% преміальних.

Виробництво біопалива активно підтримується за допомогою заходів, які включають: позики для будівництва сховищ і заводів з виробництва етанолу; податкові пільги на багатопаливні автомобілі, які можуть працювати при з'єднанні етанолу і бензину; і обов'язкові нормативи змішування для бензину і дизельного палива. Потреба обов'язкового змішування етанолу з бензином збільшилася до 25% в 2013 році та до 27,5% у березні 2015 року, а змішування 5% біодизеля з дизельним паливом до 7% в 2013 р. В період 2013-14 років виробництво 54,8% національної цукрової тростини переробляється в 25,57 млрд літрів етанолу, виробництво якого досягає 25,87 млрд літрів в 2014-15 рр..

Програма «зонування» була розроблена з метою мінімізації сільськогосподарських ризиків, пов'язаних з погодними умовами. Програма дозволяє кожному муніципалітету визначити найкращий час для посіву культур на основі методології, яка прораховує сільськогосподарські ризики за допомогою використання параметрів, таких як клімат, ґрунт і цикли культур. Програма зонування була прийнята міністерствами сільського господарства (MAPA і MDA) в якості вимоги для доступу не тільки до страхової підтримки, але і для надання будь-якої іншої допомоги, в тому числі на пільгових умовах кредитування. Ця програма вперше була застосована при вирощуванні пшениці в 1996 році. А до 2012 року розповсюдилася на 40 культур, з яких 15 є річними і 25 постійними, до того ж нею користувалися 25 з 26 штатів Бразилії. Для сільського страхування дотримання встановлене в 2006 році. Дозвіл ЦББ 3545, який вступив в силу в 2008 році вказує, що аграрне кредитування повинно підлягати зонуванню. До 2014 року всі кредитні і сільськогосподарські програми повинні були дотримуватися програми зонування.

Інвестиції в деякі загальні послуги, такі як інфраструктура і сільськогосподарські інновації отримали більш високі видатки від 1,5 млрд BRL в 2012 році до 1,8 млрд BRL (780 млн доларів США) в 2014 р.. Проте, слабка інфраструктура до сих пір є суттєвою перешкодою для розвитку сільського господарства. Виробники, як правило, далекі від своїх основних ринків і стикаються з недорозвиненими внутрішніми логістичними системами. Програма ATER надає технічну допомогу і методи розширення послуг для сімейного сільського господарства. Витрати за 2014 рік становлять 742 млн BRL (318 млн доларів США). Програми по реструктуризації земель, спрямовані на підтримку сімейних ферм, виділили 649 млн BRL.

За 2013-14 роки, не дивлячись на несприятливі погодні умови, які зачепили важливі галузі сільськогосподарського виробництва, Бразилія поставила новий рекорд по збору 193,5 млн тонн зерна. За 2014-15 роки виробництво зерна перевищувало 200 мільйонів тонн. Галузь тваринництва також відзначилася значними успіхами, зі збільшенням виробництва до 46% з 2003-2013 рр.; вирощування яловичини, птиці, свиней в сукупності досягли 25,7 мільйона тонн в 2013 році. Бразилія є одним з найбільших світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. У 2013 році Бразилія займає перше місце у виробництві цукру, кави і апельсинового соку; друге місце у виробництві соєвих бобів і яловичини; третє – курятини і кукурудзи; і четверте місце у виробництві свинини. У 2014 році країна стала найбільшим експортером всіх цих продуктів, окрім свинини, яка зайняла невіграшну позицію (звіт MAPA, 2014 року).

Бразилія є однією із засновників Південного спільного ринку (МЕРКОСУР) і виступає партнером преференційних торговельних угод з багатонаціональними державами, такими як Болівія, Чилі, Колумбія, Куба, Еквадор, Мексика, Перу і Боліварська Республіка Венесуели (Світова організація торгівлі – СОТ, 2013р.). У 2009 році МЕРКОСУР підписав угоди про вільну торгівлю (FTA) з Ізраїлем, в 2010 році з Єгиптом і в 2011 році з Палестиною. В 2009 році були підписані преференційні угоди між МЕРКОСУР, Індією та Південно-Африканським митним союзом (SACU). До 2014 року були в силі торговельні угоди з Ізраїлем та Індією, але угоди з Єгиптом, Палестиною та Південно-Африканським митним союзом повинні бути ратифіковані Національним конгресом. Бразилія разом з Аргентиною, Уругваєм, Парагваєм і Венесуелою є членом МЕРКОСУР. Болівія розпочала процес вступу в грудні 2012 року і цей процес не був завершений. Нажаль, в останні роки країна була партнером малої кількості угод про вільну торгівлю.

У 2012 році, відповідно найбільш сприятливих митних тарифів (MFN), Бразилія була повністю адвалорна, з частотою в діапазоні від нуля до 55%. Середній показник найбільш сприятливих тарифів у 2012 році склав 11,7%, а в 2008 році – 11,5%. Бразилія підсумувала свій загальний тариф в ході Уругвайського раунду з показниками від 0% до 55% для сільськогосподарської продукції (за визначенням СОТ) і від 0% до 35 % для несільськогосподарської продукції (СОТ, 2013 р.).

3.5. Аграрна Політика Китаю

У Китайській Народній Республіці (далі «Китай») підтримка сільгоспвиробників є доволі значною. Підвищення мінімальних закупівельних цін на рис, пшеницю і низку інших товарів, щодо яких розповсюджується дія ринкових інтервенцій, поряд з падінням цін на міжнародних ринках, є основними чинниками, що пояснюють, чому споживачі все частіше обкладаються високими непрямими податками, які в сукупності вищі за ціни світового ринку. Тенденція до підвищення рівня підтримки сільськогосподарських виробників накладається також на тривале зміцненням китайського юаня. Крім того, Китай став нетто-імпортером для значної кількості товарів, на які поширюються імпортні тарифи та інші заходи обмеження міжнародної торгівлі, які також підвищують рівень внутрішніх цін.

Питання землекористування в Китаї вирішується в напрямку полегшення перерозподілу земельних ресурсів з наданням переваг сільським домогосподарствам, забезпечення прозорості при обміні та зміні користувача, забезпечення прав орендаря щодо збільшення тривалості дії та переважного права переукладання угод, тощо.

Починаючи з листопада 2013 року, фермери отримали право на використання землі в якості застави. В іншому випадку, сільгоспугіддя залишаються у власності сільських колективів, які розподіляють контракти землекористування на окремі домашні господарства, терміном щонайменше на 30 років. Уряд продовжує підтримувати створення великих господарств шляхом заохочення передачі землі від дрібних селянських господарств і від робочих-мігрантів в так звані «великі зернові фермери», "сировинні ферми» і «фермерські кооперативи». Станом на 2014 рік близько 26 % прав землекористування, були реалізовані (порівняно з 9 % в 2008 році). Хоча офіційно це не визначено, однак "великими зерновими господарствами» вважаються господарства з не менше 6,7 га в північних провінціях та 2 га на півдні.

Китай займає перше місце в світовому сільськогосподарському виробництві. Зростаючий попит на продукти харчування через швидке зростання доходів в поєднанні зі швидкими темпами урбанізації створює додаткове навантаження на природні ресурси, що використовуються для сільськогосподарського виробництва. Постає необхідність харчувати майже 20% населення світу, Китай при цьому має лише 7 % світових запасів питної води і 10 % світових запасів сільськогосподарських земель. Тому сільське господарство залишається ключовою галуззю в Китаї. Частка зайнятих в сільському господарстві складає 31,4 % від загальної, при цьому галузь формує 10 % ВВП країни. При цьому рівень доходів розподілений досить нерівномірно, при цьому сільське населення отримує приблизно 1/3 від доходів міського населення. Зважаючи на значну чисельність населення, Китай став великим нетто-імпортером агропродовольчої продукції, зокрема, сої, бавовни, олії та цукру. Виробництво продукції рослинництва розміщене переважно на малих сімейних фермах, в середньому

розміром менше одного гектара, в той час як виробництво продукції тваринництва здійснюється переважно на великих підприємствах. При цьому галузь залишається основним споживачем води, (близько 61% від загального обсягу споживання).

Основною рушійною силою заходів сільськогосподарської політики, що застосовуються в Китаї є бажання зберегти надзвичайно високий рівень (95 %) самозабезпечення кукурудзою, пшеницею та рисом. В кінці 2013 року була прийнята нова стратегія продовольчої безпеки, де було оголошено, що передбачає підвищення ролі торгівлі в досягненні цілей в області продовольчої безпеки. Зокрема, в той час як уряд буде намагатися підтримувати самозабезпеченості пшениці і рису, одночасно допускатиметься «поміркований» імпорт зерна для корму (GAIN, 14016, 2014).

Підтримка ринкової ціни є основним каналом для надання підтримки китайським фермерам. Для цього уряд активно застосовує тарифи, тарифні квоти (TRQ) та державну торгівлю, в поєднанні з мінімальними цінами для рису і пшениці і спеціальних заходів на цілу низку інших товарних ринків сільськогосподарської продукції. У той час як сума трансфертів, що надаються через цей канал, зростала з кінця 1990-х років, вона значно коливалася протягом останніх десяти років, частково в результаті політики уряду, щодо збалансування інтересів виробників і споживачів в контексті цінової волатильності на міжнародних ринках.

Мінімальні ціни на зерно встановлюються щорічно Національною комісією з реформ і розвитку (NDRC) за погодженням з Міністерством сільського господарства та інших урядових установ. Основним завданням цієї Комісії є допомога у задоволенні попиту на зерно для тих територій, де відчувається дефіцит шляхом перерозподілу запасів між територіями. Ці заходи застосовуються тільки протягом певного (обмеженого до декількох місяців) періоду після збору врожаю, і є специфічними для кожного окремого виду зерна.

Всі запаси зерна в Китаї належить Державній Зерновій Корпорації (Sinograin), яка зобов'язана здійснювати фінансові інтервенції, коли ринкова ціна опускається нижче встановленого рівня підтримки. У періоди зростання цін для підтримки достатнього рівня пропозиції на ринку уряд щотижня проводить аукціони зерна з власних запасів.

В останні роки для таких видів сільськогосподарської продукції як кукурудза, цукрова тростина, соєві боби, ріпак, бавовна та свинина застосовуються спеціальні заходи державного регулювання, основною метою яких є стабілізація ринкових цін і забезпечення пропозиції на ринку. При цьому інтервенційні ціни можуть відрізнятися в різних провінціях і проводитись на нерегулярних засадах.

Китай в своїй політиці формування доступу до внутрішнього ринку переважно дотримується вимог COT та орієнтується на зв'язаний рівень тарифного захисту. Проте час від часу застосовує окремі протекціоністські заходи, особливо якщо це стосується агропродовольчої продукції, обґрунтовуючи це коливаннями цін світового ринку.

Щодо бюджетної підтримки виробників, то зауважимо, що бюджетні трансферти виробникам послідовно зростають з кінця 1990-х років. Більшість з них забезпечуються за рахунок чотирьох основних програм:

- прямі платежі для виробників зерна;
- виплати компенсацій фермерам за збільшення цін на сільськогосподарські ресурси, зокрема, добрив і паливо;
- субсидії для покращення садивного матеріалу (насіння);
- субсидії на закупівлю сільськогосподарської техніки.

Прямі платежі для виробників зерна і майже всі субсидії для придбання хімікатів і насіння оплачуються по фіксованій ставці на одиницю площі. Зважаючи на те, що важливість схем сільськогосподарського страхування зросла в останні роки, вони

також займають значну частину бюджетних трансфертів. Також бюджетні виплати спрямовуються для реалізації програми заліснення, яка покликана покращити екологічні умови та запобігати деградації земель.

В рамках програм надання загальних послуг, найбільшої ваги мають інфраструктурні проекти (розбудова складської інфраструктури – для зберігання зерна, а також водного менеджменту – іригаційних та дренажних систем).

Також в країні встановлено обмеження на використання орних земель в обсязі, що не має бути меншим за 120 млн га, а виведення земель з обробітку контролюється державою. Проведений наприкінці 2012 року в Китаї опис засвідчив, що орні землі становлять 135,4 млн га, що на 13,3 млн га більше, ніж у попередньому періоді. Проте, близько 40% земель страждає від різних форм деградації.

Дедалі ширше урядом застосовуються програми соціального розвитку. так, в рамках Програми розвитку Китаю на 2011-2020 роки боротьба з бідністю в сільській місцевості є одним з головних пріоритетів, і направлена на забезпечення збільшення доходів / або ж підвищення рівня соціального захисту в межах таких програм, як:

- програма забезпечення прожиткового мінімуму,
- нова сільська пенсійна система
- нова кооперативна медична схема.

Фінансування програм підтримки здійснюється з коштів державного бюджету, а також з коштів місцевих бюджетів. Наприклад, з числа виробників бавовни, в решті регіонів крім базового – Синьцзяна, фермери отримуватимуть прямі субсидії в розмірі CNY 2 000 (USD 323) за тону. Центральний бюджет виділяє кошти на ці провінції на основі обсягів виробництва в кожній з них, і провінції несуть відповідальність за перерозподіл субсидій безпосередньо виробникам бавовни на основі обсягів виробництва. При цьому обсяги цих субсидій досягають рівня лише 60% від ставки субсидій, які сплачуються виробникам в спеціалізованому регіоні. В той же час

Для подальшого розвитку провінції Синьцзянь в якості виробника бавовни Уряд Країни започаткував програму підтримки в розмірі 1 млрд CNY (161 млн доларів США) на рік на період 2014 – 2018 роки, в першу чергу на розвиток текстильної промисловості, як головного замовника та споживача бавовни. Крім того було запроваджено пільги по сплаті податку на додану вартість для текстильної промисловості, а місцевий уряд Синьцзян забезпечив транспортну субсидію для текстильної та швейної промисловості, субсидії для млинів, що використовують місцеву бавовну, і збільшення транспортних субсидій для вивезення пряджі за межі провінції.

Подібні інструменти уряд Китаю використовує також і відносно іншої пріоритетної сільськогосподарської культури – сої. Тут також застосовують цільові ціна та пряму субсидію для виробників в окремих регіонах країни – в чотирьох північно-східних провінціях Хейлунцзян, Цзілінь, Ляонін і Внутрішньої Монголії. Субсидія покриває різницю між урядовою цільовою ціною і ринковою ціною.

Прямі виплати на підтримку виробництва зерна і збільшення доходів виробників зерна залишилися на рівні 24-36 USD / га, в залежності від місцевості. У деяких регіонах, таких наприклад, як Пекін та Шанхай, рівень субсидій значно вищий, оскільки, як ми вже казали, державне фінансування може бути доповненим з місцевих джерел. При цьому виплата надається особі, яка володіє правами договору на землю, а не безпосередньо працюючим на цій землі. Центральне державне фінансування прямих починаючи з 2007 року стабілізувалася на рівні 15,1 мільярдів юанів (2,4 мільярда доларів США) на рік. Також для підтримки виробників застосовуються так звані «всеосяжні» субсидії, які покликані компенсувати виробникам вартість ресурсів. При цьому субсидії, незважаючи на те, що метою є компенсація виробничих затрат,

призначаються та виділяються на одиницю площі, що діє в свою чергу в якості прямої бюджетної підтримки фермерів. Щороку на цю програму урядом виділяється близько 17,1 млрд. доларів США.

Іншим видом підтримки є субсидування придбання насінневого матеріалу через відповідну програму підтримки поліпшення якості насіння. Дана програма набуває дедалі більшої популярності і у 2014-му році складала 3,5 млрд доларів США. Механізм та обсяги фінансування залежать від виду сільськогосподарської культури. Так, для гібридів насіння рису, кукурудзи та ріпаку уряд виплачує грошові кошти безпосередньо фермерам (через свій рахунок в банку) в розрахунок на обсяги оброблюваної площі, в той час як для насіння пшениці, сої та бавовни фінансування здійснюється в місцеві бюджети, і вже безпосередньо в провінції вирішується чи матиме дана субсидія вигляд прямого платежу, чи надаватиметься у вигляді знижки на надане насіння. Переважно субсидія виплачується безпосередньо фермерам і в подальшому не контролюється. Також в Китаї використовують субсидії на придбання сільськогосподарської техніки, компенсуючи о 30 відсотків вартості техніки.

Також існують численні програми підтримки виробництва продукції тваринництва, включаючи орієнтовані на виробників свинини або великої рогатої худоби, загальних субсидій для тваринництва, увідповіднення тваринницьких ферм вимогам якості та безпеки, профілактики захворювань та епідемії. Через підвищення екологічних вимог до об'єктів вирощування та відгодівлі тварин, протягом останніх років було закрито ряд свинокомплексів та птахо комплексів, в результаті чого поголів'я знизилось на понад 1 мільйон голів.

Одним із найновіших інструментів, які використовуються в Китаї, є програма агрострахування, яка почала діяти у 2000-х роках. Дана програма діє як у рослинництві, охоплюючи близько половини всіх посівних площ, так і в тваринництві. Таким чином, Китай став другим в світі за величиною (після США) ринком агрострахування. Вартість страхової премії розподіляється між урядом, місцевими органами влади і самими фермерами. Є 25 страхових корпорацій, які мають право здійснювати страхування. Так у 2007 році видатки державного бюджету склали 286 млн дол. США, тоді як у 2013-му вже близько 3,6 млрд доларів США, а суми виплат досягли 3,4 млрд доларів на користь 33,7 млн сільських домогосподарств.

Існує в Китаї також цілий ряд екологічних програм. До них можна віднести програму "Повернення лісів" – коли оброблювані землі в екологічно вразливих районах консервуються і переводяться в пасовища або ж заліснюються.

Бюджетна підтримка сільськогосподарської інфраструктури забезпечується в основному для іригаційного будівництва, консолідації земель та так званої "індустріалізації сільського господарства". Деякі з цих програм охоплюють не лише об'єкти сільськогосподарської інфраструктури, але й розповсюджуються на сільські території. Витрати на дану програму сягають 12,1 млрд доларів США.

Імпорт пшениці, кукурудзи, рису, цукру, вовни, бавовни і деяких видів добрив підлягають тарифному квотуванню, що тягне за собою високі ставки імпортного мита на ту продукцію, яка може бути поставленою на китайський ринок за межами квот. Крім того, Китай застосовує односторонні пільгові тарифи (за нульовою ставкою) на певні товари, імпортовані з 40 найменш розвинених країн (НРС). З 1 липня 2013 року мита на 95% тарифних ліній були знижені до нуля для імпорту з тих НРС, які мають дипломатичні відносини і завершили обмін нотами з Китаєм.

3.6. Аграрна Політика Австралії та Нової Зеландії

3.6.1. Аграрна Політика Австралії

Сьогодні Австралія – індустріально-аграрна високорозвинена країна. У світі вона і надалі є основним постачальником мінеральної сировини (залізна руда, кам'яне вугілля, боксити, поліметалеві руди, коштовне каміння), продовольства (пшениця, м'ясо, молочні продукти), вовни. Водночас важливе місце в економіці країни займає промисловість. У цій галузі зайнято близько 26% працездатного населення, в сільському господарстві – 5%, в сфері послуг – 69%. Галузева структура економіки Австралії має свої особливості. Питома вага сільського господарства (1998) у ВВП країни становила 3%.

Сільське господарство Австралії повністю забезпечує основні потреби країни і направиляє на зовнішній ринок близько трьох четвертих обсягу своєї продукції. Австралія є найбільшим світовим виробником овечої вовни, постачаючи на світовий ринок 30 % її обсягу, а також зернових, м'яса, цукру, молочних продуктів та фруктів.

Провідною галуззю сільського господарства є пасовищне тваринництво м'ясного напрямку, зокрема вівчарство. Приблизно три чверті стада – це мерини, які дають якісну вовну. Австралія входить у десятку найбільших країн світу за кількістю ВРХ. Території вирощування худоби досить обширні. М'ясні породи ВРХ добре переносять спеку і вологий клімат. Тому стада ВРХ можна зустріти на значних територіях Австралії і навіть у її центральних районах.

Тваринництво молочного напрямку розвинене на узбережжі південно-східної Частини континенту і на півночі острова Тасманія.

У рослинництві традиційною галуззю вважається зернове господарство. Під посівами зернових, технічних та кормових культур зайнято близько 3% земельного фонду. Із цього більше половини займають посіви пшениці. Великим пшеничними штатами Австралії є Південний Уельс, Південна Австралія, Вікторія, Квінсленд. За кількістю експортованої пшениці Австралія займає третє місце у світі, після США і Канади.

Австралія є 12-ю за величиною економікою світу, а сама країна займає шосте місце за площею. Однак, оскільки найбільша частка від загальної площі земель зайнята пустелею та напівзасушливими землями, характеризується низьким рівнем родючості ґрунту. Незважаючи на це, Австралія є великим виробником і експортером сільськогосподарської продукції і підтримує постійно значний позитивний торговельний баланс агропродовольчої продукції. Також сільське господарство споживає високу частку дефіцитних водних ресурсів Австралії. Низька доступність води, посилена зміною клімату, є основним чинником, що обмежує розширення сільськогосподарського виробництва в країні.

Австралія, протягом 1986 – 1988 років знизилася рівень підтримки сільського господарства (PSE складає близько 2%). В цей період були також скасовані потенційно найбільш спотворюючі форми підтримки, а рівень підтримки ринкової ціни було знижено до нульової ставки. Інші програми підтримки були спрямовані на управління ризиками, охорону навколишнього середовища і надання загальних послуг з управління.

Найбільшого розвитку в останні десятиліття в Австралії продовжує набувати політика боротьби з посухою. Так, у 2013-му році навіть було підписано міжурядові угоди між австралійським федеральним урядом, урядами штатів і територій, яка

фокусується на заходах заохочення готовності до посухи і стійкості до різних природно-кліматичних явищ, підтримки виробників, які постраждали внаслідок вказаних явищ. Основними заходами залишаються пільгові кредити з субсидованою відсотковою ставкою. Зауважимо, що практика застосування даного інструменту в різних країнах свідчить про недостатню ефективність. Питання, пов'язані з водним менеджментом на сьогодні є одним із головних викликів, на вирішення яких направлена аграрна політика Австралії.

Австралія також активно використовує такий інструмент, як запровадження інновацій та нових технологій для підвищення ефективності та продуктивності праці через підтримку досліджень і розробок корпорації.

Розвиток підтримки сільського господарства. Підтримка виробників в Австралії було скорочено з уже відносно низьких рівнів починаючи з 1986-88 років. Австралія провела реформи, спрямовані як на рівень підтримки і на її склад. Реформи підтримки сільського господарства призвели до повної ліквідації підтримки ринкових цін, перехід до більш адресних прямих виплат і збільшення частки підтримки загальних послуг, а також підвищення уваги до пільгових кредитних схем. Протягом 2006 – 2008 років рівень підтримки дещо підвищувався через витрати на політику протидії посухам, однак наразі складає приблизно до 2% PSE.

Загальний рівень підтримки складала 0,7% ВВП в 1986-88, знизилась до 0,1% по 2012-14. Частка витрат на загальні послуги (GSSE) в загальному обсязі підтримки (TSE) збільшилася з 6,2% в 1986-88 до 0,4 % в 2012-14 роках. Основними інструментами, які використовувала ця країна, були:

1. Підтримка ринкових цін (Market Price Support) за вирахуванням податків і надлишкової вартості кормів. Основними товарами, по яких здійснювався даний інструмент Австралії були: пшениця, ячмінь, овес, сорго, рис, соєві боби, ріпак, соняшник, цукор, бавовна, молоко, яловичина і телятина, м'ясо овець, вовна, м'ясо свиней, птиці та яйця.

2. Перегляд визначення частки витрат на загальні послуги та доповнення новими категоріями була здійснене в 2014 році.

Основні політичні інструменти. Сектор сільського господарства Австралії залишається орієнтованим на ринок. Він не отримує ніякої підтримки ринкових цін, тісно пов'язаний з вітчизняними і міжнародними цінами ринку. Підтримка сільського господарства в основному забезпечується бюджетними програмами, а також за рахунок механізмів регулювання та податкових пільг. Програми, що фінансуються з бюджету, в основному використовуються для структурної перебудови, тимчасової допомоги під час посухи, а також для ресурсного забезпечення та охорони навколишнього середовища. При низькому рівні прямої державної підтримки фермерів і відсутності постійної схеми сільськогосподарських субсидій, програми наукових розробок та досліджень є одним з основних компонентів австралійської підтримки сільського господарства. Програма сільських досліджень і розробок корпорації є основним засобом австралійського уряду для підтримки сільських районів через запровадження інновацій і стимулювання зростання продуктивності сільського господарства. Такі програми є видом партнерських відносин між урядом і промисловістю, створений для розподілу фінансування стратегічних напрямів, інвестиції в дослідження та розвиток і подальшого прийняття результатів. Система передбачає різні джерела фінансування для різних рівнів: стягнені збори та внески від фермерів направляються на фінансування безпосередньо досліджень, в той час як австралійський уряд забезпечує відповідне фінансування для перерозподілу стратегічних результатів, нормативно-правового врегулювання, тощо. Австралія також долучила сільське господарство до програм

контролю за викидами, що передбачає фінансування проектів зі зниження викидів через Фонд Скорочення Викидів.

Австралія має незначний рівень тарифного захисту при імпорті сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а її торгова політика сільськогосподарською продукцією спрямована на пошук подальше відкриття ринку в рамках багатосторонніх, двосторонніх і регіональних торговельних угод. Так, Австралія має дев'ять діючих всеосяжних Угоди про вільну торгівлю (УВТ), як регіональних, так і двосторонніх. Серед них угоди з Новою Зеландією (ANZCERTA, 1983), Сінгапуром (SAFTA, 2003), Таїландом (TAFTA, 2005), США (AUSFTA, 2005), Чилі (Австралія і Чилі FTA, 2009), АСЕАН-Australia- Нова Зеландія Free Trade Area (AANZFTA, 2010) і Малайзією (2013). Нещодавно підписано Угоду про вільну торгівлю з Республікою Корея (KAFTA, 2014), і Угоду про економічне співробітництво з Японією (JAЕРА, 2014). Завершено переговори з КНР по китайсько-австралійській угоді про вільну торгівлю (ChAFTA) в листопаді 2014 р Обидві країни зобов'язалися провести відповідні юридичні огляди укладеного тексту і підготувати китайську та англійську мову версії для підписання в 2015 році з точки зору сільськогосподарської продукції. Планується знизити тарифи протягом від чотирьох до восьми років для австралійського експорту яловичини, м'яса овець, молочних продуктів, вина, морепродуктів, сорго, ячменю, а також продукції садівництва (столовий виноград). Найближчими роками варто очікувати також підписання угод про вільну торгівлю з Індією, Індонезією, країнами Перської затоки, а також країнами Океанії.

Основні заходи аграрної політики Австралії включають в себе:

- урядовий огляд конкурентоспроможності сільського господарства Австралії;
- аналіз потенціалу для розвитку сільського господарства в північній Австралії;
- реалізація програм підтримки в умовах посухи;
- розробка та запровадження змін в механізми біологічної безпеки в Австралії;
- додаткові програми дослідження і розвитку;
- реформи, спрямовані на зниження трансакційних та інституційних витрат.

Для підвищення рівня конкурентоспроможності галузі Уряд Австралії розробляє так звану "Білу книгу", яка має встановлювати загальні параметри для керівництва розробкою майбутньої австралійської сільськогосподарської політики. Даний процес забезпечує взаємодію з зацікавленими сторонами для надання допомоги в розробці підходів і пріоритетів уряду у майбутній аграрній політиці. Біла книга визначає підходи для зростання прибутковості сільськогосподарського виробництва і підвищення внеску галузі в економічне зростання, торгівлю, інноваційний розвиток та продуктивність. В Білій книзі розглянуті питання, в тому числі продовольчої безпеки, забезпечення економічного результату для виробників, заборгованості, конкуренто-спроможності ланцюжка постачання, інвестицій, створення нових робочих місць, інфраструктури, підвищення навичок, досліджень і розвитку, ефективності регулювання і доступу до ринків. Окремою частиною є створення політичної платформи для розвитку Північної Австралії. Цілий ряд нових заходів з надання допомоги постраждалим від посухи були реалізовані урядами в рамках Міжурядової угоди 2013 року про національну реформу програми протидії посухам.

До заходів, включених до програми підтримки фермерських домогосподарств в австралійським урядом входять заходи підтримки доходів для тих, хто відчуває фінансові труднощі незалежно від причини (не тільки пов'язані з посухою), а також поліпшення доступу до інструменту «Management Deposits Scheme» (схема заощадження через податкові переваги). Заходи проти посухи включають в себе надання пільгових кредитів (кредити за цінами нижчими від ринкових процентних ставок) для

відновлення постраждалим від посухи в ряді штатів і територій та додаткове фінансування існуючих урядових знижок при стягненні державних мит для покращення водної інфраструктури, а також програми боротьби з шкідниками тварин.

У 2014 році з метою покращення взаємодії системи водопостачання між окремими штатами та територіями уряд Австралії оголосив про скасування Національної комісії з водних ресурсів, яка була головним інститутом, покликаним реалізувати Національну ініціативу з водних ресурсів (яка була створена для того, щоб стати підґрунтям для проведення водної реформи), та перерозподілити функції між кількома іншими австралійськими урядовими установами. Також уряд цієї країни запропонував Закон про Біобезпеку (Biosecurity Bill, 2014), покликаний замінити Закон про Карантин (1908). Згадана реформа має спростити і впорядкувати вимоги біологічної безпеки Австралії, зберігаючи при цьому стандарти для захисту сільськогосподарських галузей від екзотичних хвороб і шкідників.

Однією з останніх ініціатив Уряду є чотирирічна програма підтримки інновацій «Дослідження та розвиток або Прибуток», у відповідності до якої забезпечується заохочення спільних проєктів між Центрами сільського розвитку і зовнішніми агентствами і дослідниками, і має загальний бюджет в розмірі 100 мільйона австралійських доларів (91 мільйонів доларів США). Інші нові програми включали в себе програму підтримки «дрібних експортерів» через раціоналізацію або скасування низки нормативних вимог з метою зниження транзакційних та інституційних витрат.

3.6.2. Аграрна Політика Нової Зеландії

Нова Зеландія – індустріально-аграрна країна з високорозвиненим сільським господарством. Основні галузі промисловості: харчова, легка, деревообробна та паперова, чорна та кольорова металургія, машинобудування, текстильна, нафтохімічна, виробництво транспортного обладнання; виробництво і ремонт електротехнічного і механічного обладнання; меблева, поліграфічна промисловість і видавнича справа.

Нова Зеландія підтримує сільськогосподарський сектор в час кліматичних лих. Вона також описує Ново Зеландські стратегії просування конкурентоспроможності на світових ринках.

Урядом Нової Зеландії поточна політика реагування на несприятливі події є докладно описані в «Готовність і План відновлення природних і кліматичних лих у сільському регіоні », але це скоро буде замінений "Відновлення фермерських господарств після стихійних природних катаклізмів".

Метою цих програм є сприяти загальному розумінню ролі центральних і місцевих органів влади та первинного сектора в підготовці та відновленні після несприятливих подій. Несприятливі події можуть включати повені, урагани, посухи, вулкани та землетруси. Фермерських господарств означає, комерційного сільського господарства, садівництва, виноградарства та лісового господарства.

У серпні 2006 року між урядом і основними представниками промисловості було підписано меморандум про пом'якшення тиску на навколишнє середовище і природні ресурси, одночасно було погоджено розробку нових продуктів та вихід на нові ринки. Для цього було створено три основних пріоритету для економічного зростання: економічні, та технологічні перетворення, покращення продуктивності праці, новий, високий, запас готової продукції і нові ринки. Виходячи з досвіду минулого і огляду перспектив на майбутнє, підходи було розглянуто з рівнем високого ризику, також були складені нові плани заходів та підтримки фермерів для їх самозаспокоєння.

Ряд підприємств світового класу вже з'явилися в Новій Зеландії за рахунок реформ останніх двох десятиліть. Є історії успіху, такі як Fonterra, Zespri, виноробної промисловості, GreenshellMussels та WhitestoneCheese. Тим не менш, ферми лідери продовжують зосереджуватися на розробці маркетингових стратегій, пошуків нових конкурентних переваг, для отримання світового лідерства у конкретній галузі. Основою для розробки нових планів розширення аграрного сектору став принцип зростаючих ринків – з однієї сторони географічне розташування зростаючих ринків, з іншої – погана забезпеченість товарами сільськогосподарського виробництва цих ринків. Велику увагу було приділено ринкам з найбільшим потенціалом для зростання і рентабельності (Як в продуктовому так і географічному сенсі) в якості основного напрямку зусиль. Це дозволило ринкам з боку попиту буде пріоритетними. При цьому фундаменті, більш цільові SWOT- тип оцінки були зроблені, зосередившись на тесті фірм для кожного цільового ринку. Таким чином, провідні потенційні клієнти, областей попиту, і провідні конкуренти були виявлені. На стороні пропозиції, аналіз було також зроблено на основі провідних підприємств у світі на різних ринках. Це дозволило спрямувати увагу на ключову діяльність, яка може допомогти положенню агропродовольчій галузі Нової Зеландії у майбутньому. Роль уряду розглядається в першу чергу як «Вмикач та об'єднувач », при цьому мало уваги приділяється фінансовим трансфертам. Потрібно було вирішити проблеми малих господарств, які не витримують конкуренції з великими фірмами та не мають перед ними конкурентних переваг, аналіз показав, що вони мало сприяють зайнятості в сільських районах, та не оказують впливу на економіку, для вирішення їх проблем потрібно було або об'єднати їх, або взагалі вивести з ринку. Але основний акцент був зроблений на тому, як вирішити проблеми потужних і процвітаючих підприємств, а не підтримки секторів і фірм, які стикаються з труднощами і конкуренції. У Новій Зеландії для SWOT-аналізу, провідні фірми використовуються як орієнтири. Цим аналізом уряд визначає загальний стан агропромислового сектору певної країни, визначити потенційних конкурентів інвесторів й споживчі інтереси конкретної країни.

Уряд і лідери визнають, що не існує єдиної моделі успіху – усі конкретні дії з різними компаніями мали різні підходи і різні стратегічні шляхи. Ведеться робота по розробці інструментів, маркетингових стратегій, технологій і структури управління, що буде позиціонувати сільськогосподарсько-харчовий сектор Нової Зеландії по боротьбі проблемі в вирішенні проблем ризиків та втрат.

Нова Зеландія підтримує принцип поділу субсидій від рівня виробництва. Але опис тих інструментів політики, які будуть виключені з програми скорочення (так звана зелена коробка інструментів політики), знову було політично забарвленим. Багато програм їх цієї «коробки» вважалися за нормами Нової Зеландії не підлягають підтримки. Нова Зеландія вважає, що високі державні субсидії сільському господарству в країнах ЄС необхідно переглянути і запровадити альтернативні заходи підтримки. Пряма фінансова допомога розглядається як прийнятна альтернатива для соціально неблагополучних груп. Нова Зеландія в повному обсязі використовувала альтернативні цінового втручання механізми соціальної підтримки. У деяких країнах, які займаються протекціонізмом свого сільського господарства, втручання у процес ціноутворення замінило заходи прямої соціальної підтримки. У договорі, який був укладений на Уругвайському раунді, була вперше зроблена спроба розділити систему соціальної підтримки і заходи економічного протекціонізму. Країни дійшли згоди з приводу того, що вони проаналізують програми, які впливають на обсяг випуску, а які не впливають. Прямі адресні трансферти вважаються від'єднаними від виробництва або придбання факторів виробництва. Вважається, що вони полегшують процес

реформ шляхом скорочення спотворень структури і характеру виробництва, споживання і торгівлі. Зниження рівня цін на внутрішньому ринку призведе до скорочення доходу фермерів. Тимчасова пряма адресна допомога вважається заходом, який полегшує структурні реформи і полегшує адаптацію ферм. У Новій Зеландії був також використаний механізм допомоги тим фермерам, які постраждали від циклічної втрати доходу (знову пряма адресна фінансова допомога індивідуумам, а не фермам) у зв'язку з природними катаклізмами і т.д. Серед інших форм виправдовує допомоги сільському господарству є допомога в проведенні наукових досліджень, на поліпшення інфраструктури і розвиток ферм.

На початку 70-х економіку Нової Зеландії потрясла криза. Тоді різко здійнялися світові ціни на нафту, яку ця країна експортує. Негативно позначився на добробуті новозеландських фермерів і вступ до ЄС Великобританії – головного споживача їхньої продукції. Отже, щоб стимулювати зростання сільгоспвиробництва й запобігти банкрутству багатьох ферм, уряд країни вживає заходи щодо державної підтримки аграріїв. Зокрема, було зафіксовано мінімальні ціни, введено авансові субсидії, низькопроцентні позики, податкові пільги, скасовувалися боргові зобов'язання.

Дійшло до того, що держава доплачувала фермеру понад 60% вартості баранини. Аграрії попросту розхолодилися, не стали зважати на кон'юнктуру ринку, нерационально використовували кошти, бралися культивувати землю, що в умовах Нової Зеландії не рентабельно і призводить до погіршення екологічної ситуації. Різко знизилася й продуктивність праці, бо субсидії забезпечували гарантований прибуток й аграрії не квапилися з інноваціями.

Крім того, інноваційний застій та зниження ефективності спіткали переробну галузь. Фермери розуміли: так далі тривати не може, тож у разі зволікання з реформами колапс зі злиднями неминучі.

Відтак, 1985 року одним рішучим кроком уряд скасував усі субсидії, що суперечили логіці торгівлі. Позики фермерам почали надавати за ринковими ставками, було припинено практику авансового субсидювання. Для нерентабельних господарств розроблено й запропоновано пакети стосовно ліквідації виробництва. Консультативні послуги стали платними. Податкові пільги скасовано. Цебто, тепер долі господарників залежали від їх винахідливості, кмітливості, розторопності, бо розраховувати, сподіватися доводилося виключно на власні сили.

Реформи миттєво позначилися на ефективності агровиробництва і житті селян. Прибутки фермерів понизилися, зросли виробничі витрати, зменшилася рентабельність ферм, зросли борги. Впали й ціни на землю, адже багатьом господарям довелося відмовитися від ведення фермерського господарства. Однак, протягом десяти років від поштовху шоківих заходів відновилося стабільне зростання економіки й прибутки фермерів досягають дореформеного рівня. Зростали й розміри господарств, бо нерентабельні ферми об'єднувалися з більш потужними.

Отже, аграрне виробництво стало ефективним, рентабельним, стабільним. Держава більше не вдається до прямого субсидювання, окрім випадків, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями та природними катаклізмами. До того ж, фермери переорієнтували своє виробництво і тепер постачають на світовий ринок не сировину для м'ясних виробів (туші), а продукти їх переробки, зокрема вирізки. Значно зросла й середня вага туші баранини. Якщо 1990 року вона становила 14 кг, то сьогодні – 17.

Цивілізований ринок, правила гри на якому встановлює СОТ, – не стихійний базар. У Новій Зеландії це одразу зрозуміли й навіть не намагались якось суперечити чітко визначеним рамкам, що набувають сили під час вступу до Світової організації торгівлі. Головна перевага цієї екзотичної країни, що успішно просуває продукти на

світовий ринок, – первісне чисте навколишнє природне середовище. І уряд Нової Зеландії неабияк дбає про захист і збереження цього статусу – кво.

На відміну від України, майже вся новозеландська худоба випасається на гористих природних пасовищах, що славляться своїми казковими краєвидами. Аграрні компанії Нової Зеландії щороку значно нарощують обсяги виробництва м'ясної та молочної продукції, яка користується значним попитом на світових ринках, і фермери цієї країни з упевненістю дивляться у майбутнє.

Після спаду 1998 р. економіка Нової Зеландії відновила свої показники і демонструє їх приріст на значно більш високому, ніж традиційно, рівні. Якщо показники 1999 р. ще важко було охарактеризувати, як стабільні, то в наступні роки впевнено фіксувалися цифри приросту в 3.5%.

У 1997 р. були введені значні полегшення в монетарній політиці, що й стало однією з причин розпочатого економічного зростання. Штучно піднята вартість долара Нової Зеландії була знижена і вартість короткочасних кредитів зменшена практично в два рази.

Пониження вартості фінансування, природна, відбилася на величині споживання населенням і промисловістю і в збільшення ринку зайнятості. Основні види сільськогосподарського експорту були відновлені в колишніх обсягах після дворічної посухи. Зовнішня торгівля стабілізувалася після кризи в Азії. Туристичний ринок впевнено конкурує з ринком країн Азії, і був укріплений очевидними порівняннями після подій 11 вересня 2001.

Незважаючи на те, що довготривалі прогнози не обіцяють Нової Зеландії раптового різкого процвітання, рівень зростання економічного приросту при ситуації, що склалася, тим не менш, прогнозується на рівні 2-4% щорічно.

Отже, позиції Нової Зеландії на зовнішньому ринку стабільні і експортні потоки аграрної сфери мають стійкі тенденції розвитку. Зростає роль і значення нетоварного експорту. Ряд подій і заходів, що проводяться в даний час або планованих, залучають загальносвітове увагу до Нової Зеландії, що виражається в стабільному прирості рівня іноземного туризму.

Рівень інфляційних процесів в країні достатньо стабільний, коливаючись у своїх змінах на рівні 1%. Зростання економічного зростання і рівня споживання, що мають тенденції зростання в даний час. швидше за все, збережуться і в найближчій осяжній перспективі. У поєднанні з керованістю монетарної політики і, викликаних цим змінами вартості фінансування, можна припустити, що вартість обслуговування зовнішнього боргу, викликаного в своїй основі, будівельним бумом дев'яностих р. р. зросте, що, в свою чергу, знизить обсяги внутрішнього споживання і змусить економіку працювати з ще більшим напруженням.

На червневому засіданні 2003 р. Ради міністрів ЄС в Люксембурзі був схвалений проект єдиної сільськогосподарської політики Європи. Принциповим став відхід від прив'язки дотацій до одиниці виробленої продукції. У новому форматі допомоги розраховують вже на гектар. Проте 7 років тому в Люксембурзі організатори реформи ще не наважилися зрівняти допомогу в рамках ЄС. До цих пір в різних країнах, і навіть по регіонах однієї держави, розмір дотацій може відрізнятись в декілька разів – від 200 до 1000 євро на гектар.

Такий підхід дозволяв вирівнювати конкурентні умови, що істотно відрізняються, зважаючи на кліматичні особливості й родючість ґрунтів. У планах Єврокомісії на 2013-2020 рр. – переведення всього сільського господарства ЄС на однаковий рівень дотацій, що може виявитися досить хворобливим, особливо для західноєвропейських фермерів. Даний підхід був взятий за основу з аграрної політики Нової Зеландії. А це

є досить вагомим позитивним показником того, що така невелика країна за кількістю населення та територією є прикладом для передових країн у світі.

Тим не менш, ситуацію важко назвати легко прогнозованою – зміна пріоритетів військової стратегії останніх років, викликало зміна бюджетних пріоритетів; коливання цін на енергоносії на зовнішньому ринку не може бути не помічено у всіх секторах економіки Нової Зеландії; протекціоністська політики багатьох держав у відношення власних агровиробників, викликає посилення конкуренції в експорті профільних видів новозеландського експорту. Прогнозоване жорсткість обслуговування зовнішнього боргу, неминуче відіб'ється на обслуговування внутрішнього боргу і рівні споживання. Ці та багато інші чинники в рівній мірі можуть вплинути як позитивно, так і негативно на макроекономічні процеси в країні.

Реформа аграрної політики в середині 1980-их практично прибрала всі заходи підтримки, які викривлювали як виробництво, так і торгівлю. Протягом понад двох десятиліть рівень підтримки в Новій Зеландії був найнижчим з-поміж країн ОЕСР. Сьогодні підтримка надається тільки в контексті боротьби з хворобами тварин і допомоги в разі настання стихійних лих, а переважна більшість внутрішніх цін приведено у відповідність до цін світового ринку.

Через скасування державних інституцій з експортного маркетингу протягом 1980-х і 1990-х роках, а також через усунення обмежень щодо експорту молочних продуктів на конкретні ринки шляхом застосування тарифних квот, уже наприкінці 2010 року практично всі види аграрного виробництва і торгівлі є вільним від економічних регуляторних обмежень. Винятком є лише виробництво та експорт ківі, оскільки існує єдина компанія (компанія Zespri), яка має автоматичні права на експорт даного виду продукції на всі зовнішні ринки, крім Австралії. Решта компаній можуть експортувати, кооперуючись з єдиною компанією, або ж незалежно, на ринок Австралії.

Аграрна політика Нової Зеландії характеризується значною орієнтацією на питання водного забезпечення та зміни клімату. Так уряд країни створив національні рамки для оцінки якості та розміщення ґрунтів та води. Галузь також підпорядковується міжнародним правилам обмеження шкідливих викидів. Зусилля по розробці додаткових ринкових підходів до вирішення екологічних проблем відкривають можливості для підвищення екологічно стійкого розвитку.

Діючі стандарти охорони здоров'я на імпортовану до Нової Зеландії продукцію дозволяє ефективно запобігати надходженню неякісного свіжого м'яса птиці, яєць і окремих продуктів бджільництва, а тому в нинішніх економічних умовах країна повинна шукати альтернативи нинішній системі для досягнення власних санітарних цілей.

Нова Зеландія є «малою країною», відкритою економікою з відносно високим рівнем залежності від зовнішніх ринків. Ця країна є послідовним чистим експортером агропродовольчої продукції, більше половини загального обсягу експорту припадає на продукцію агропродовольчого сектора. У свою чергу, на імпорт агропродовольчої припадає близько 11% від загального обсягу імпорту країни. Нова Зеландія є найбільшим в світі експортером молочних продуктів і м'яса овець. Значення сільського господарства в економіці в цілому є доволі високим, особливо у порівнянні з більшістю інших країн ОЕСР, при цьому на сільське господарство припадає лише 7% у ВВП, частка зайнятих у галузі також складає 7 відсотків. Базовими для Нової Зеландії є відгодівля великої рогатої худоби та овець, завдяки можливості цілорічного використання підножних соковитих кормів.

Нова Зеландія має орієнтоване на експорт сільськогосподарське виробництво. Основними заходами, на яких концентрується держава, є надання загальних послуг

(зокрема проведення досліджень), а також заходи боротьби з хворобами тварин і управління водними ресурсами.

Основні політичні інструменти. Підтримка сільського господарства в Новій Зеландії значною мірою обмежується витратами на загальні послуги, такі як науково-дослідні розробки для сільського господарства та заходи біо-безпеки для контролю шкідників і хвороб. При цьому витрати на виконання нормативних і експлуатаційних функцій, в тому числі для прикордонного контролю, стягується з користувачів таких послуг.

У разі стихійних лих, які знаходяться за межами можливостей реагування приватного страхування, місцевих фермерських організацій або територіальних органів місцевого самоврядування, фермери можуть отримати обмежену допомогу, щоб допомогти відновити виробничі потужності. У разі середньо- або великомасштабних стихійних лих фермери, чий дохід падає нижче порогового рівня можуть, протягом обмеженого періоду і, якщо вони не можуть забезпечити себе грошовими коштами з інших джерел доходу, отримати право на підтримку у вигляді еквіваленту допомоги по безробіттю.

У питанні доступу до власного Нова Зеландія вимагає дотримання стандартів охорони здоров'я (IHS) для всіх товарів із групи ризику, перш ніж вони будуть імпортовані на митну територію Нової Зеландії. Деякі продукти (яйця, м'ясо птиці і деякі продукти бджільництва), які не відповідають стандартам, а отже, не можуть бути імпортовані. Тому такі заходи тягнуть за собою елементи підтримки ринкової ціни для значеної продукції, а отже можуть бути класифіковані як елементи прямої підтримки.

Інша галузь, важлива для сільського господарства Нової Зеландії – молочна. Тут основним документом, який регламентує розвиток та регуляторну активність держави є Закон щодо Реструктуризації Молочної Промисловості (DIRA, 2001). Даний документ спрямований на забезпечення сприяння ефективному функціонуванню молочної промисловості Нової Зеландії. Завдяки цьому документу регламентовано діяльність відомих молочних кооперативів (таких як Fonterra). Зокрема, вона спрямована на забезпечення того, щоб фермери могли вільно входити і виходити з кооперативів, і що інші переробники можуть отримати сире молоко, необхідне для них, щоб конкурувати на молочних ринках. Така політика дозволила демонополізувати ринок сировинного молока і врівняти доступ до сировини різних переробників.

Варто виділити також заходи програми "Індустріальні товари" (наприклад, наукові дослідження і розробки, формування та розвиток маркетингових стратегій, а також надання технічних консультацій), як сукупність заходів для створення додаткових можливостей зі збуту продукції в рамках Закону про Товарні Збори (1990). Відповідно до цього законодавства, збори можуть бути накладені тільки тоді, коли вони підтримуються виробниками, і виробники самі вирішують, як вони будуть витрачатися. Переважно закумуляовані кошти не можуть бути витрачені на комерційну або торговельну діяльність.

Ключовими заходами аграрної політики, що вирішують питання агроєкології, можна вважати Закон про Управління Ресурсами (RMA, 1991) та фонд сталого сільського господарства (SFF, 1991). Метою Закону про Управління Ресурсами є сприяння сталому управлінню природними і матеріальними ресурсами, включаючи ґрунти, воду, повітря, біологічне різноманіття і прибережного середовища. Функціонально, обов'язки щодо управління ресурсами покладаються на територіальні органи місцевого самоврядування. Вони включають в себе екологічне регулювання, збереження ґрунтів, боротьбу з повеннями і дренажні роботи, а також боротьбу з шкідниками рослин і тварин. На початку 2013 року уряд ініціював пропозиції щодо реформування

системи управління ресурсами, які включають в себе збільшення національного планування, для забезпечення більшої узгодженості і підвищення гарантування.

Фонд сталого сільського господарства, який був створений в 2000 році, покликаний підтримувати ініціативи спільнот та промисловості, спрямовані на поліпшення продуктивних і екологічних показників основних секторів. У 2011 році ФССГ був розширений за рахунок долучення аквакультури, сільського та лісового господарств, а також безпеки харчових продуктів. В цілому, фонд підтримав близько 900 проєктів протягом 13 років, підтримуючи стійкість і адаптивність в первинному виробництві.

Програма партнерства сировинного зростання (PGP) була введена в дію у 2009 році і заадмініструється Міністерством добувної промисловості. PGP являє собою ініціативу державно-приватного партнерства (вклад кожної з сторін має бути еквівалентним), який інвестує в великі програми досліджень і інновацій для підвищення продуктивності сільського господарства, економічного зростання і стійкості первинного виробництва, лісового господарства та харчової переробки країни. Загальна участь в програмі фінансування з боку уряду і галузей економіки в цих програмах станом на кінець 2014 року склала близько 680 млн NZD (567 млн доларів США), з яких 2 млн NZD 131,7 вже оплачені урядом (110 мільйонів доларів США) ,

Фонд Прискорення Зрошення (IAF) було запроваджено у 2011-12 роках. Цей фонд прийшов на зміну Спільному фонду Зрошення, створеному в 2007 році і додатково спирається на підтримку грантового фінансування, раніше наданого зрошувальним проєктам, пов'язаним через Фонд сталого сільського господарства. ФПЗ має бюджет 35 млн NZD (29 мільйонів доларів США), протягом п'яти років, і підтримує розробку пропозицій до інвестиційної стадії готовності, а також стратегічні дослідження з управління водними ресурсами. Для того, щоб мати право на фінансування, проєкти повинні сприяти ефективному використанню водних ресурсів, охороні навколишнього середовища, а також продемонструвати приклади так званої гарної галузевої практики.

Програма Crown Irrigation Investments Limited (CWI) була запроваджена в рамках бюджету 2013-14. Компанія була створена в якості міноритарного інвестора для проєктів регіональної водної інфраструктури за межами ферм, в тому числі потенційних проєктів, чия готовність була підтвердженою для надання підтримки в рамках проєктів IAF. Проєкти повинні бути явно життєздатні в середньостроковій перспективі для будь-якими інвестиційних надходжень. До кінця 2014 року затрати на проєкти становили 6,5 млн NZD (5,4 мільйона доларів США). Уряд запланував загальний обсяг інвестицій в розмірі до 400 мільйонів NZD (334 мільйонів доларів США).

Також останніми роками (з 2012) в Новій Зеландії запроваджено обов'язкове декларування викидів шкідливих речовин в атмосферу в рамках Emissions Trading Scheme (NZETS). Це стосується всіх молоко та м'ясопереробних потужностей, а також безпосередньо виробників азотних добрива, експортерів та імпортерів живої худоби. Також зобов'язані декларувати переробники та перевізники паливо мастильних матеріалів, виробники електроенергії, синтетичних газів, тощо. Це забезпечує стимули для скорочення викидів від застосування ресурсів, включаючи бензин, дизельне паливо і електроенергію, а також від транспортування і переробки сільськогосподарської продукції. Уряд Нової Зеландії продовжує шукати шляхи для розробки технологій щодо запобігання змінам клімату з метою скорочення викидів парникових газів. Фінансування цих заходів здійснюється через Greenhouse Gas Research Centre і складає близько 45 млн NZD (38 мільйонів доларів США) до червня 2016 року для фінансування участі Нової Зеландії в Global Research Alliance. Дана інституція покликана об'єднати країнам з метою зосередження увагу на дослідженнях, розробках і

поширенні технологій і методів, які допоможуть збільшити обсяги пропозиції продовольства без збільшення викидів парникових газів.

Фінансова підтримка малих виробників (фермерських домогосподарств) здійснюється лише за умови, коли останні не мають іншого істотного доходу крім як від сільськогосподарської діяльності в результаті проведення заходів біозахисту або інших джерел доходів і надходження грошових коштів. Рівень оплати передбачає виключно істотні потреби на проживання, еквівалентні допомозі з безробіття. Платежі протягом максимум 12 місяців і не покривають втрати доходу, худоби, землі або інших факторів виробництва. У випадках, коли природно-кліматичні або біонебезпечні події відбуваються в масштабі, який може серйозно вплинути на регіональну або національну економіку, центральний уряд може надати додаткову підтримку місцевим співтовариствам і регіональним організаціям в рамках політики сировинного відновлення сектора.

Новий Закон про Продовольство (2014), який замінив попередній (1981), полегшує умови започаткування продовольчого бізнесу, спрощує регулювання щодо запуску підприємств, зберігаючи при цьому високий рівень якості та безпеки харчової продукції. Закон також покликаний дати підприємствам харчової промисловості інструменти для регулювання безпеки харчових продуктів на основі запровадження критеріїв ризику.

У 2012 році уряд вніс поправки до Закону про Біобезпеку (1993), започаткувавши систему, яка передбачає співфінансування, з урахуванням державних і галузевих пільг, де ключовими елементами є партнерство для забезпечення системи біологічної безпеки; спільне прийняття рішень і розподіл витрат між урядом і промисловістю для підтримки ефективної і дієвої системи біологічної безпеки; виявлення та вирішення пріоритетних ризиків для мінімізації шкоди.

Нова Зеландія в даний час має дев'ять угод про вільну торгівлю (УВТ), що вступили в силу. Частка експорту в рамках цих угод складає близько 50 % від загального експорту галузі. За останні сім років, Нова Зеландія уклала три нових угод про вільну торгівлю з окремими країнами: Китай (2008); Малайзія (2009); і Гонконг (Китай) (2011), регіональні торгові угоди з Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) і Австралією.

3.7. Аграрна Політика країн митного союзу

3.7.1. Аграрна Політика Російської Федерації

Реформування аграрного сектора економіки Росії вимагає осмислення накопиченого досвіду з освоєння ринкових форм, методів і принципів державного регулювання. Сліпе копіювання зарубіжного досвіду без урахування Російської специфіки не наближає, а віддаляє економіку від стабілізації і економічного прогресу в агропромисловому виробництві.

Враховуючи, що центр ваги державної підтримки аграрного сектора перемістився на регіональний рівень, посилюється значення заходів регулювання агропромислового виробництва в регіонах РФ. Масштаби державної підтримки в Росії невеликі в порівнянні із зарубіжними країнами, і це ще один аргумент на необхідності вирішення проблеми ефективної роботи обмежених бюджетних асигнувань в агропромисловому комплексі регіону.

Ефективність сільськогосподарського виробництва, темпи його росту залежать від стану ґрунтів, а також від правильної організації заходів щодо їх охорони. Проте в даний час стан земель Російської Федерації, що знаходяться у сфері сільськогосподарської діяльності, залишається незадовільним. Проведені в країні перетворення земельних відносин, відбившись на динаміці структури земельного фонду, не привели до поліпшення використання земель, зниження несприятливих антропогенних впливів на ґрунтовий покрив, що викликають процеси деградації ґрунтів сільськогосподарських та інших угідь або сприяли їх розвитку.

У складі сільськогосподарських угідь Росії більше 116 млн. га займають ерозійно-небезпечні і піддані водної та вітрової ерозії землі, в тому числі еродовані (53,6 млн. га). Кожен третій гектар ріллі та пасовищ є еродованих і потребує здійснення заходів захисту від деградаційних процесів.

Земля як основний засіб виробництва в сільському господарстві знаходиться у крайній незадовільній якості. Її родючість різко падає, знижується вміст гумусу. Значна частина сільськогосподарських угідь заболочена, багато площі заросли чагарниками, мають підвищену кислотність. Для відновлення родючості ґрунту, хоча б до невисокого рівня 80-х років, потрібні суттєві і довгострокові інвестиції.

Біологічна та природна продуктивність Російської ріллі в 2,2 рази нижче, ніж в країнах ЄС, і в 2,5 рази нижче, ніж в США. За забезпеченості виробництва основними фондами на 100 га ріллі сільське господарство Росії в 4-5 разів поступається більшості країн. Особливо це проявилось в останні роки.

Велика частина території Росії знаходиться в зоні ризикованого землеробства. При цьому дві третини площ сільськогосподарських угідь розміщені в зонах недостатнього і нестійкого зволоження. Внаслідок цього в таких регіонах повторюються посухи з різною періодичністю. Інша частина сільськогосподарського виробництва перебуває в зоні надмірного зволоження.

В останнє десятиліття в Російській Федерації відбулося значне зниження купівельної спроможності населення, що обмежує зростання цін на сільськогосподарську продукцію, особливо на продовольчому ринку. Поєднання таких факторів, як поставка на ринок більш дешевої аналогічної імпоротної продукції (особливо характерно в цьому плані заповнення в середині 90-х років Російського ринку продукцією птахівництва з США, зокрема "ніжками Буша", та інших країн, картоплю з Польщі, яловичиною з Німеччини і Великобританії і т. д.) і відсутність адекватного сформованим умовам регулюючого втручання держави, призвело до згортання вітчизняного сільськогосподарського виробництва. Частка сільського господарства у ВВП країни знизилася з 24% в 1990 році до 7% в 2000 році. В стихії Російського ринку сільське господарство, в порівнянні з іншими галузями економіки, виявилось особливо незахищеним. Воно відреагувало масовим скороченням поголів'я худоби, посівних площ, натуралізацією виробництва.

За рівнем науково-технічного прогресу, передових технологій, інтенсивності ведення виробництва в сільському господарстві, рівню затрат праці на одиницю продукції і собівартості продукції наша країна весь час відставала від передових держав. В останні роки ступінь відставання багаторазово зросла. Практично відбувається деіндустріалізація сільськогосподарського виробництва, перехід на ручну працю і найпримітивніші технології.

Втрати і недобір врожаю в Росії в кілька разів перевищують подібні втрати в інших країнах внаслідок гострого браку техніки, її ненадійності через граничних термінів експлуатації, недосконалості в порівнянні із закордонними аналогами.

Російська Федерація має дуже низький рівень розвитку інфраструктури в сільській місцевості, що характеризується бездоріжжям, малим ступенем газифікації,

забезпеченості системами зв'язку, проблемами водопостачання. Село безнадійно відстало від міста за рівнем облаштування, наявності житла, шкіл, лікарень, інших об'єктів побутового і соціального обслуговування сільського населення.

В даний час сільськогосподарське виробництво Росії тримається багато в чому за рахунок інтенсивної експлуатації сільськогосподарських робітників і сільського населення, низького рівня заробітної плати при несвоечасних її виплати. Наслідком цього стала деградація сільських територій, вимирання людей похилого віку, які складають більшість сільського населення, міграція найбільш працездатної і кваліфікованої його частини.

Вкрай низька з цих причин забезпеченість сільськогосподарського виробництва кадрами, особливо кваліфікованими, є не тільки істотним гальмом у питаннях впровадження науково-технічного прогресу, а й розвитку галузі як такої.

Як відомо, весь світ, в основному, йде по шляху кооперації в сільському господарстві. Кооперативи пронизують не тільки всі галузі сільського господарства, а й обслуговуючі, переробні та торгові сфери, що дає їм можливість встановлювати ціни на ринку, підтримувати необхідну рентабельність виробництва.

У Росії, навпаки, проведена приватизація привела до розриву усталених економічних і технологічних зв'язків між різними сферами АПК, породила некерованих монополістів-переробників сільгоспсировини.

В Росії державна підтримка сільського господарства з'явилася ще при проведенні реформ 1861 року. У маніфесті про звільнення кріпаків Росії, в додатках до нього, інших законодавчих актах визначалися не тільки порядок проведення реформ, а й певна державна підтримка селян при наділенні власною землею.

Фінансування аграрних перетворень проходило по декількох напрямках: на утримання землевпорядних організацій, на допомогу селянам при землеустрої, пільгове кредитування. Так, для селян при переході на нові форми землекористування видавалися довгострокові безпроцентні позики на придбання сільськогосподарського інвентарю та насіння; вогнестійке будівництво, розвиток кустарної промисловості; «безумовний пріоритет сільському господарству за рахунок всього суспільства».

У 1907-1910 роках був вироблений цілий комплекс заходів по матеріальній підтримці переселення селян в східну частину країни. Переселенцям виявлялася значна допомога для компенсації витрат при переселенні та облаштуванні на нових землях.

В СРСР державна підтримка аграрного сектора в найбільш послідовному вигляді мала місце в радгоспах. Ці господарства знаходилися у власності держави. Ціни на продукцію, що поставляється державі, як правило, не забезпечували рентабельне ведення виробництва. У той же час господарства потребували технічному переоснащенні, у розвитку соціальної сфери. Необхідні для їх нормальної господарської діяльності кошти надходили до них через бюджетне фінансування. Система бюджетного фінансування ускладнювалася і удосконалювалася і в 70-80 роки поширилася і на колгоспи.

За рахунок коштів державного бюджету в аграрному секторі економіки були створені такі галузі, як промислове птахівництво і свинарство, тепличне господарство, рисівництво на нових землях.

При значній підтримці, а в багатьох випадках повністю за рахунок державного бюджету зводилися тваринницькі приміщення і комплекси, механічні майстерні та машинні двори, сушильні та складські господарства, дитячі сади, житло, проводилися меліоративні, культуртехнічні роботи і т. д.

Таким чином, держава за допомогою бюджетних коштів, особливо в 80-і роки, прагнуло підняти фінансове, економічне і соціальне становище сільського господарства.

У дореформений період виробництво продукції сільського господарства зростало випереджаючими до зростання чисельності населення темпами. Виробництво зерна за цей період збільшилося в 1,5 рази, м'яса – в 2, молока в 1,6, яєць – майже втричі. До кінця 80-х років країна за рівнем харчування населення увійшла в першу десятку найбільш забезпечених країн світу.

У той же час необхідно відзначити, що проблеми розвитку сільського господарства, проблеми забезпечення країни продовольством постійно виникали і в радянський час.

У 1990 році середній рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств становив 37 відсотків. Питома вага збиткових в загальній кількості господарств – 2,8 відсотка. Рівень оплати праці в сільському господарстві становив 93% до рівня оплати праці в промисловості. За рахунок більш швидкого розвитку соціальної сфери села намітилося скорочення розриву соціальних умов життя в місті і селі.

Агропромисловий комплекс є найважливішою складовою частиною економіки Росії, де виробляється життєво важлива для суспільства продукція, і зосереджений величезний економічний потенціал. В ньому зайнято майже 30% працюючих у сфері матеріального виробництва, задіяна п'ята частина виробничих фондів, і створюється близько третини валового національного доходу. Розвиток агропромислового комплексу у вирішальній мірі визначає стан всього народногосподарського потенціалу, рівень продовольчої безпеки держави та соціально-економічну обстановку в суспільстві.

Найважливішою ланкою агропромислового комплексу є сільське господарство. Воно займає особливе місце не тільки в агропромисловому комплексі, але і у всьому народному господарстві.

Попит населення на товари народного споживання майже на 75% покривається за рахунок сільського господарства. При цьому витрати на продукти харчування становлять близько половини витрат в бюджеті середньої Російської родини.

Перебуваючи в даний час в стані кризи, АПК і раніше вносить значний вклад у формування бюджету. У 2000 році, за даними МНС Росії, тільки сільгоспідприємства та організації харчової промисловості внесли до бюджетів всіх рівнів 110 млрд. рублів, а отримали з них близько 30 млрд. рублів.

Сільське господарство слід розглядати не тільки як галузь, що забезпечує країну продуктами харчування і промисловість сировиною. Не менш значима його стратегічна роль як основного замовника і споживача промислової продукції, що формує, в кінцевому рахунку, прибуток у різних галузях народногосподарського комплексу. При цьому на підприємствах, що працюють на село, як правило, рівень рентабельності значно вище, ніж у сільському господарстві. При стійкому стані економіки один селянин забезпечує роботою сім-вісім робітників інших галузей і зарплатою значно вищою, ніж у сільському господарстві. Саме високий рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, його платоспроможність, можливість і необхідність купувати і поглинати матеріально-технічні ресурси (техніку, запчастини, засоби хімізації, енергоресурси і т. д.), що є продукцією десятків галузей, визначає сталий розвиток всього народногосподарського комплексу.

Ось чому увага до розвитку сільського господарства розглядається як обов'язкова вимога, навіть для тих держав, які очолюють світову спільноту. Більшість країн офіційно розглядають аграрну політику в якості пріоритетною, стратегічною.

Слід зазначити, що ці яскраво виражені особливості сільського господарства суттєво знижують його привабливість для інвесторів. Сезонний характер виробництва і висока фондомісткість; іммобільність матеріально-технічних ресурсів, що використовуються в аграрній сфері; висока залежність від природно-кліматичних умов,

наявність постійного ризику в отриманні стабільних доходів; цінова нееластичність попиту на багато продуктів сільського господарства; великий розрив у часі між виробленими витратами та отриманням продукції і багато інших особливостей призводять до неконкурентоспроможності галузей АПК. Зазначені особливості сільського господарства породжують необхідність постійного втручання і підтримки держави.

Враховуючи ці та інші особливості, а також важливість розвитку агропромислового комплексу в різних країнах (та їх спілки), вироблені теоретичні засади, визначено закономірності та необхідність державного регулювання економіки агропромислового комплексу і, в першу чергу, сільськогосподарського виробництва, які на практиці широко використовуються в аграрній політиці держав. У всіх розвинених країнах держава за допомогою різних економічних і фінансових дій та прийомів (в тому числі системою дотацій і компенсацій, ослабленням або звільненням від податків, зниженням тарифів на споживані сільським господарством ресурси, системою кредитування і страхування з компенсацією з бюджету і т. д.) здійснює постійну і стабільну підтримку менш монополізованого сільського господарства шляхом перерозподілу доходів з більш монополізованого промислового сектора. Це дає можливість не тільки забезпечувати продовольством населення країн, у тому числі таких, які непорівнянні за щільністю населення з Росією (Китай, Японія, країни Західної Європи та ін.), але також експортувати великі обсяги сільгосппродукції і продуктів харчування, безумовно забезпечуючи продовольчу безпеку своїх країн.

Починаючи з 2000 року, Мінфіном Росії дотації на продукцію тваринництва при визначенні трансфертів територіям перестали враховуватися. У ряді суб'єктів Російської Федерації це призвело до подальшого зниження обсягів дотування. Враховуючи, що в останні роки обсяги фінансування дотацій і компенсацій скоротилися до мінімуму (або повністю відсутні), будь-якого впливу на собівартість продукції і рентабельність виробництва вони не роблять. У зв'язку з цим не має сенсу говорити про їх ефективному вплив на економіку галузі.

За 2000 рік прибуток сільгосппідприємств, включаючи дотації, склала 13,8 млрд. рублів. Рівень рентабельності – 6,7 відсотка. Прибуток була отримана в основному за рахунок Південного федерального округу – більше 6 млрд. рублів. На частку шести зернопроизводящих регіонів: Краснодарського, Ставропольського і Алтайського країв, Оренбурзькій і Новосибірської областей, а також Республіки Татарстан доводиться основний прибуток в 11,2 млрд. рублів, при цьому на Краснодарський край – більше чверті всього прибутку. Шістдесят регіонів за 2000 рік отримали збиток від сільського господарства, 5 регіонів отримали символічну прибуток від 0,1 до 3% і зафіксовані в розряді прибуткових.

Рівень дотування на місцях виявився в значній залежності від ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів. Серед них найбільший вплив мали: стан промислового потенціалу регіонів, від якого залежить накопичення регіонального бюджету; ставлення глав адміністрацій і законодавчих органів територій до сільського господарства. Фінансування з місцевих бюджетів не контролюється федеральною владою і не здійснюється на єдиній методологічній основі, що перешкоджає формуванню єдиного ринкового простору.

Підтримка сільгоспвиробників скоротилася починаючи з 2010 року і в 2014 році вона становила менше 10% від загальної кількості сільськогосподарських надходжень, що становить рівень, який спостерігався на початку 2000-х років. Поточний відносно скромний рівень сукупної підтримки, однак, маскує товарні варіації, захищаючи конкуруючі сектори імпорту і оподатковуючи експортерів.

Сільськогосподарська політика сформульована на момент початку реалізації "Державної програми розвитку сільського господарства" 2013-20 рр., спрямованої на стимулювання аграрного виробництва та заміщення агропродовольчого імпорту. Обмін санкціями між деякими країнами і Російською Федерацією в складному політичному контексті української кризи швидше за все посилює орієнтацію імпортозаміщення Російської Федерації в довготривалій самодостатній політиці в області агропродовольства.

Нетарифна охорона кордону на основі санітарних, фітосанітарних та технічних регулювань – міри активної політики, також в деяких випадках застосування необґрунтованих торгових обмежень викликають заклопотаність серед торгових партнерів Російської Федерації.

Внутрішня політика була зосереджена на збільшенні припливу фінансових ресурсів у сільське господарство, зокрема, для підтримки інвестицій в імпортні конкуруючі сектори. В кінці 2014 року діяльність уряду була спрямована на пом'якшення наслідків загального спаду та посилення фінансових ринків в агропродовольчому секторі.

Новий акцент був зроблений на розвиток вітчизняного виробництва насіння і племінного тваринництва, щоб зменшити залежність від імпорту цих сільськогосподарських культур, а також для поліпшення інфраструктури.

В цілому, переважають спотворюючі заходи з субсидіями і захист від імпорту в якості політичних інструментів для досягнення поставлених цілей. Це, в свою чергу, передбачає залежність від трансфертів споживачів і платників податків для аграрного сектору, принаймні в короткостроковій перспективі, що характеризується макроекономічними ризиками і зниженням доходів споживачів.

Російська Федерація має найбільшу площу землі в світі і є країною з дуже різноманітними природними, економічними та соціальними умовами. За даними Світового банку, це дев'ята за величиною світової економіки країна, з доходом на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) більше, ніж в чотири рази з середини 1990-х років. У розрахунку на душу населення за ПКС вона займає 44-е місце в світі. Економічне зростання значно сповільнилося в 2013 – 2014 рр. На сільське господарство припадає близько 4% ВВП і 8% зайнятості. Росія є одним з найбільших в світі імпортерів м'яса і була великим експортером пшениці з початку 2000-х років. Обсяг продукції сільського господарства стабільно відновлюється після глибокого спаду в 1990 роки, за винятком значного спаду 2010 – 2012 рр. після сильної посухи. Структура ферми двоїста, де комерційні операції співіснують з невеликими домашніми одиницями, останні орієнтовані головним чином на власне споживання. Ці два сектора вносять приблизно рівні частки в загальний обсяг виготовленої продукції. Понад чверть населення проживає в сільській місцевості, причому багато з цих областей страждають від економічного і соціального зниження, а також депопуляції.

Розробка методів підтримки сільського господарства. Підтримка розвитку сільського господарства була мінливою протягом довгого часу і знизилася в 2013 – 2014 рр. Близько 87% оцінки підтримки виробників (PSE) походить від підтримки ринкових цін з захистом кордонів від імпортної продукції тваринництва і цукру, оподаткуванням експортних товарів, таких як зернові та олійні культури, дещо компенсуючи один одного. Виробники продукції тваринництва також виграють від внутрішніх цін на зерно, що знаходяться нижче рівня світових цін. Бюджетні трансферти виробникам відзначаються субсидіями до змінних витрат та інвестицій. Понад чотири п'ятих від загального рівня підтримки сільського господарства (TSE) надається виробникам в індивідуальному порядку, а решта спрямована на загальні послуги для сільського господарства.

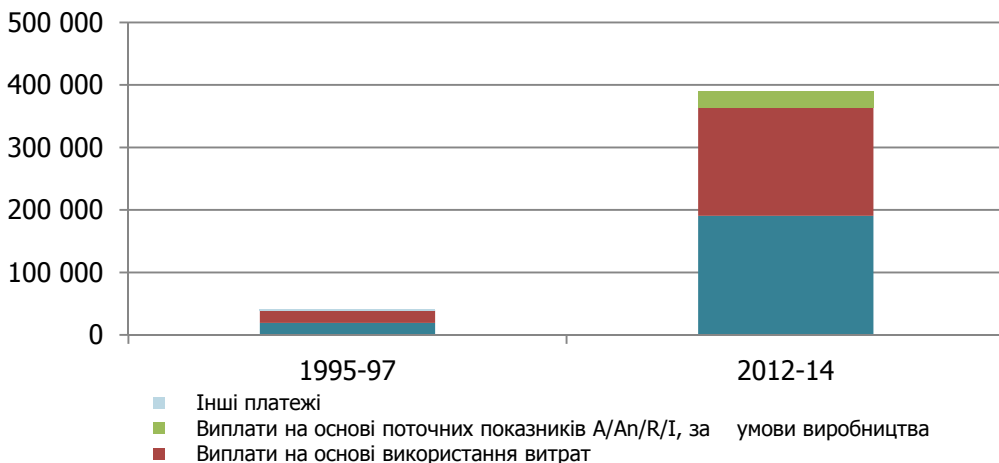

Рис. 3.7.1. Російська Федерація: Оцінка рівня підтримки сільського господарства (Показники вимірювання: млн RUB)

Оцінка підтримки виробників % від виручки (% PSE). Відсоток оцінки підтримки виробників становить 12% від валової виручки виробників за 2012-14 рр., що є нижче середнього показника організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – 18%, а також нижче рівня 1995-97 рр. (18%). Оцінка підтримки виробників знизилася з 15% в 2012 році до 12% в 2013 році, а далі до 9% в 2014 році – найнижчий рівень з початку 2000-х років.

Потенційно найбільш спотворююча підтримка % PSE. Частка виробничих і торговельних найбільш спотворюючих форм підтримки (на основі використання обсягу виробництва і невимушеного постачання) знизилася з 73% до 63% від загальної оцінки підтримки виробників в період 1995-97 рр. і 2012-14 рр. Це частково відображає заміну деяких попередніх вхідних субсидій на платежі за гектари.

Співвідношення цін виробників до цін світового ринку (номінальний коефіцієнт захисту – NPC). В 2012-14 рр. ціни фермерів були в середньому на 6% вище ніж на світовому ринку, в порівнянні до 8% в 1995-97 рр. В останні роки політика захисту цін знижується, загалом через зниження тарифів, пов'язаних з зобов'язаннями в рамках СОТ, а також у зв'язку з ослабленням національної валюти.

Загальна оцінка підтримки розвитку сектора % ВВП

Загальна підтримка сільського господарства (TSE) у % ВВП знизилася з 2,6% в 1995-97 роках до 0,7% в 2012-14 роках, так як ВВП виріс більш ніж в загальній підтримці. Загальні послуги налічують 16% TSE.

1. Підтримка ринкової ціни (MPS) визначається за вирахуванням податків виробників та надлишкової вартості кормів. В Росії підтримка ринкової ціни розповсюджується на групу наступних товарів: пшеницю, кукурудзу, жито, ячмінь, овес, соняшник, цукор, картоплю, молоко, яловичину і телятину, м'ясо свиней, м'ясо птиці та яйця.

2. Перегляд загальної оцінки підтримки послуг (GSSE) з новими категоріями було запроваджено в 2014 році. При необхідності переоцінка здійснювалася протягом усього часового інтервалу. Серії GSSE та отриману загальну оцінку підтримки не можна порівняти з раніше опублікованими серіями. (Більш детальну інформацію див. в Додатку 1.A1 до Глави 1).

Основні політичні інструменти. Росія застосовує ряд інструментів цінової політики. Головним з них є захист кордонів, в тому числі через тарифні квоти і нетарифні заходи. Прикордонні заходи в значній мірі реалізуються в рамках Митного союзу Євразійського економічного союзу (ЄврАзЕС). Встановлена також внутрішня політика регулювання цін, така як ринкова інтервенція. Вони можуть поширюватися на зерно, в результаті чого уряд може відкликати або придбати цей продукт, якщо ринкова ціна виходить за межі встановленого діапазону між мінімальними і максимальними цінами. Ціни за яких реалізуються ринкові інтервенції, однак, не грають ролі цінових гарантій. Обмеження на імпорт чи експорт може бути накладено в період інтервенції. Інтервенція на зерно діє з сезону 2008-09 років.

Платежі, засновані на виробітку продукції для ринкових продуктів тваринництва традиційно забезпечуються за рахунок регіональних бюджетів, але останнім часом був введений новий платіж за молоко, який співфінансується федеральними та регіональними органами влади. Пільговий кредит є одним з найбільш важливих інструментів підтримки. Концесії мають форму субсидій на виплату відсотків по кредиту позичальникам. Субсидія встановлюється на частку ставки рефінансування від центрального банку, а сама частка є змінною, залежно від типу одержувача і виду кредиту. Крім субсидування процентних ставок, передбачено цілий ряд субсидій для змінних вкладів. Підтримка також здійснюється на пільгових умовах через лізинг техніки та обладнання, підтримка у розведенні худоби. Платежі за гектари є новою мірою, яка замінює кілька попередніх всенациональних субсидій. Сільськогосподарські виробники також виграють від ряду податкових пільг і пільг щодо погашення заборгованості по федеральним податкам і соціальним відрахуванням.

Більшість заходів підтримки, описаних вище, реалізуються в рамках "Багаторічної державної програми з розвитку сільського господарства" – в основних положеннях сільськогосподарської політики країни. Вона заснована на заходах підтримки співфінансування з боку федеральних і регіональних органів влади, зі значними регіональними відмінностями в ставках співфінансування. На додаток до методів підтримки, включених до державної програми, регіони реалізують свої власні, типово регіональні заходи підтримки.

Державна програма 2013-20 реалізується вже протягом трьох років, станом на 2015 р. Вона включає в себе кілька галузевих підпрограм, пов'язаних з виробництвом продукції рослинництва та тваринництва, в тому числі дві нові, представлені в 2015 році (див. нижче). Серед інших компонентів є міжгалузеві підпрограми з технічної і технологічної модернізації; розвитку дрібного фермерства; підтримки племінного тваринництва і виробництва насінництва; розвитку оптових і розподільних центрів, і систем продовольчої допомоги; а також розвитку фінансово-кредитної системи. Останні три міжгалузеві підпрограми є відносно новими і припадають на 2015 рік. Державна програма 2013-20 також включає дві федеральні "цільові" програми з розвитку сільських районів і поліпшенню земель.

З самого початку, на створення Державної програми 2013-20 великою мірою надихнула Доктрина продовольчої безпеки 2010 р. Основна мета програми встановлена доктриною – це досягнення цілей самодостатності в галузі базових продуктів харчування. Обмін санкціями між низкою країн і Росією, в умовах кризи в Україні, зміцнювали орієнтацію самодостатності для сільськогосподарської політики. До кінця 2014 року дії уряду були також зосереджені на пом'якшенні наслідків спрацьованої макроекономічної ситуації, з істотним уповільненням економіки в цілому, посиленням бюджетних ресурсів і прискоренням інфляції. Курс рубля по відношенню до долара

США більш ніж подвоївся протягом 2014 року; хоча це збільшило конкурентоспроможність місцевої продукції на національному та міжнародному рівнях, і підживило інфляцію, підвищуючи витрати на вхідні ресурси і запозичення.

В кінці 2014 року уряд вніс зміни до Державної програми 2013-20. Загальний бюджет був збільшений, були введені нові підпрограми і фінанси перерозподілялися всередині і між підпрограмами. Зміни були спрямовані на підтримку "прискороного заміщення імпорту" для пріоритетних продуктів з урахуванням значного погіршення економічних умов. Пріоритетні продукти включають молоко і м'ясо, парникові продукти і ранні овочі, насінневу картоплю, фрукти і ягоди. Перегляд рамок програми також передбачає збільшення інвестицій в маркетингову інфраструктуру і надання більшої підтримки по виробництву насіння, підбору культур і розведенню племінної худоби. Ці поправки переводять в додаткове федеральне фінансування у сумі 570 млрд рублів (9 мільярдів доларів) на 2015-20 рр., при тому, що більше 1189 млрд рублів (19 млрд доларів) федеральних коштів виділені на цей період в оригінальній версії програми. Проте, перегляд фінансування відбувається за умови, що огляд на макроекономічну невизначеність фінансових цілей державної програми може бути додатково розглянутий.

В 2012-13 рр. уряд втрутився на ринки зерна, щоб послабити вплив ціноутворення на хліб внаслідок зниженої врожайності зерна і стрімкого експорту в кінці 2012 року: в період з жовтня 2012 р. по липень 2013 р. з інтервенційних фондів було випущено 3.4 млн тон зерна. У 2013-14 рр. зерно було зняте з ринку (0,6 млн тон), щоб стабілізувати падіння цін після обширної врожайності; продажі відновилися в сезон 2014-15 рр. після чергової успішної врожайності і віртуального припинення експорту зерна в кінці 2014 року (див. нижче). До березня 2015 року було закуплено 0,43 млн тон зерна.

В 2013-14 рр. регіональні бюджети продовжують надавати платежі на основі обсягу виробництва для продажу м'яса, молока, яєць і вовни, з об'ємом молока майже 60% від загальної суми. Починаючи з 2013 року прийнято новий платіж за тонну молока, фінансований регіональними і федеральними коштами. Ці заходи реалізуються в якості нових інструментів для стимулювання зростанню обсягів виробництва молока, які, на ряду з виробництвом м'яса, є головними пріоритетами державної програми. Загальні річні витрати на оплату виробництва національного молока мають збільшитися аж до 2017 року, а з подальшою долею ситуація невизначена. З точки зору СOT, новий платіж за тонну молока збільшує масштаби підтримки і підлягає внутрішнім дисциплінарним мірам. У 2013 році була надана виняткова допомога в галузі виготовлення м'яса свиней, птиці та яєць. Галузі отримали платежі за тонну продукції, щоб компенсувати значне збільшення витрат на корми після посухи 2012 року. З введенням в 2013 р. нового платежу на молоко, і з наданням виняткової допомоги, виросла важливість таких платежів, налічуючи 9% від загальної оцінки підтримки виробників в 2013-14 рр. в порівнянні з 3% в 2010-12 рр.

Пільговий кредит є категорією найбільшої підтримки виробників в рамках Державної програми, який в 2013-14 рр. склав 38% від загального обсягу видатків програми (федеральних і регіональних, але без урахування витрат адміністрації Програми). В 2013 році понад три чверті загального обсягу асигнувань процентних субсидій надходили з федерального бюджету, а також з регіональних бюджетів. З середини 2000-х років програма істотно розширилася в масштабах і сфері діяльності. Близько двох третіх пільгових кредитів, виданих в 2013-14 рр., було перенаправлено в галузь первинного тваринництва і рослинництва, решта видана позичальникам. Близько

78% від загального обсягу пільгових кредитів, виданих протягом цього дворічного періоду, було пов'язано з довгостроковими кредитами.

Загальний обсяг субсидування процентних ставок надається для всіх груп позичальників по всім видам кредитів з федеральних і регіональних фондів, і зріс з 12 млрд рублів (0,2 млрд доларів) в 2005 році до близько 100 млрд рублів (1,6 млрд доларів) в 2014 році. Це відображає збільшення нового кредитування щороку: накопичувальний запас довгострокових кредитів зі строком погашення від п'яти до п'ятнадцяти років, а також додаткові пільги, що надаються в якості надзвичайної допомоги протягом цього періоду.

Події, пов'язані з видачею пільгових кредитів відображають намір обмежити довгострокові зобов'язання федеральних і регіональних органів влади, тобто ті, що впливають з субсидіювання поточних і нових інвестиційних запозичень. Таким чином, в 2013 році федеральний внесок в процентні субсидії був скорочений для більшості груп кредитів (за винятком кредиту на виробництво молока і м'яса). Процедури доступу до концесій інвестиційного кредиту були посилені, і вибір прийнятних інвестиційних проектів в даний час затверджено саме на федеральному рівні, а не на регіональному. Ці рішення були інтегровані в Державну програму 2013-20 з самого початку. Крім того, в 2015 році інвестори отримали можливість обирати прямі капітальні гранти (від 20% до 30% інвестицій, в залежності від активності), частково зміщуючись від субсидування процентних ставок за інвестиційними кредитами.

Проте рання орієнтація на стримуючі зобов'язання кредитної підтримки, здається, була скасована ще в кінці 2014 р. Намір прискорити імпортозаміщення змінив попередньо намічені плани, які заключалися в тому, щоб зупинити нові пільгові інвестиційні кредити на птахівничі комплекси в 2015 р., а також на свинокомплекси в 2017 р. Вирішили продовжувати субсидування інвестиційних кредитів в цих секторах до 1 січня 2019 року з особливою увагою до регіонів Зауралля, Сибіру і Далекого Сходу. Іншим фактором стало різке погіршення умов кредитування, в Центральному банку Росії процентна ставка збільшилася з 5,5% до 17,0% в період з грудня 2013 р. по грудень 2014 р. Незважаючи на те, що з тих пір ситуація з курсом рубля стабілізувалася і ставка ЦБ становила 12,5% в травні 2015 року, все ж ризик нестабільності залишався високим. Найбільші кредитори агропродовольчого сектору, такі як Сбербанк і Rosselfehozbanfe переглянули свої кредитні договори; процес, в якому уряд просив їх підтримувати умови, залишився без змін для раніше затверджених договорів з агропродовольчими позичальниками. Крім того, уряд вирішив перевести 86,7 млн рублів (1,4 млрд доларів) до банку Rosselfehozbank на капіталізацію 2016-20 рр. Були проведені інші антикризові заходи, включали збільшення первинних федеральних асигнувань на компенсацію ставки по короткостроковим кредитам, в основному для здійснення посіву. Було досягнуто домовленості зі Сбербанком і Rosseitehobanfe щодо обмеження відсотків за зазначеними кредитами, з тим, щоб зменшити частину сплат, яка фактично нависає над позичальниками. Було також прийнято рішення знову підняти ставку федерального вкладу на субсидування процентних ставок за інвестиційними кредитами, взятими в 2015 році.

Субсидії для змінних вхідних були представлені на регіональному рівні для придбання мінеральних добрив, хімікатів і дизельного палива для сезонних робіт. Також відбулося впровадження національних субсидій на електроенергію, комбікорми, високоякісне насіння і субсидій для транспортування насіння кормових культур в райони з несприятливими кліматичними умовами. В кінці 2014 року в рамках антикризових заходів, а також з урахуванням високої інфляції цін на ресурси, уряд, за посере-

дництва угоди для виробників добрив, дозволив продаж добрив на внутрішньому ринку з 10%-15% уцінкою від експортної ціни, а концесія, яка поступово збільшувалася, досягла 30% до березня 2015 року.

Підтримка також здійснюється за допомогою лізингу техніки, обладнання та худоби на пільгових умовах, за управління державною компанією Росагролізинг. У 2013 році вона отримала 2 млрд рублів (33 млн доларів США) з федерального бюджету на придбання товарів, призначених для подальшої передачі в лізинг. Державна програма 2013-20 передбачає більше бюджетних трансфертів в компанію на період 2016 – 2017 рр. На додаток до національної програми лізингу, 39 регіонів Росії реалізували свої власні програми для підтримання працездатності техніки.

Федеральний Закон про державну підтримку в сфері сільськогосподарського страхування (2011 р.) зазначає, що допоміжні платежі умовно покладаються на виробників і покриваються за рахунок страхування від катастроф. Передбачається 50% страхової преміальної субсидії на страхування врожаю від катастрофічних ризиків (втрати врожаю складають понад 30% для сільськогосподарських культур і 40% для багаторічних рослин). В 2013 році страхова преміальна субсидія стала доступною для галузі тваринництва.

Платежі за площу до 2013 року були незначними, вони склалися з невеликих субсидій для підтримки постійних плантацій аграрного призначення. У 2013 році було ліквідовано ряд колишніх загальнонаціональних вкладних субсидій (субсидії на мінеральні добрива, хімікати і паливо) і введені нові платежі. Обсяг коштів федерального бюджету, що виділяються конкретним регіонам, залежить від загальної площі посівів в минулому році, оцінки родючості землі та врожайності. Формули ставок субсидій і процедура оплати в межах регіонів встановлюється на їх розсуд. Згідно з наявною інформацією для основних регіонів виробництва с/г культур, вони використовують в основному такий же метод, як і на федеральному рівні, щоб встановити ставки субсидій і розподілити субсидії в рамках регіону, хоча існують відмінності в складності формул, що встановлюють спосіб оплати і пов'язані з цим параметри.

Крім вищевказаної підтримки також надається допомога в рамках економічно значущих регіональних програм. У 2013 році більш ніж дві третини російських регіонів отримали федеральне співфінансування програм, що становить близько 80% сукупного федерального і регіонального фінансування на проекти з розвитку м'ясного і молочного сільського господарства і велика частина решти коштів спрямовані на овочевий і картопляний сектори, а також на благоустрій територій. У 2014 році частина передбачених в бюджеті асигнувань на проекти галузі тваринництва були перенаправлені на кредитні субсидії, в той час як зменшені кошти були в основному витрачені на контроль ситуації з африканською чумою свиней.

Сільськогосподарські виробники виграють від цілого ряду податкових пільг, що включає нульову ставку податку на прибуток, а також для певної групи сільськогосподарських платників податків, звільнення від податку на майно і податку на додану вартість (ПДВ). В 2012 р. були збережені наявні податкові пільги, щоб допомогти вітчизняним виробникам адаптуватися до вступу в СОТ. Аж до 2011 року нульова ставка ПДВ застосовувалася до породистих тварин, їх ембріонів і сперми, а також племінних інкубаційних яєць, але все ж була встановлена на рівні 10%, щоб досягнути ефективного рівня до 2017 року. Пропозиція знову перевести ПДВ на ці продукти назад до нуля чекає офіційного узгодження.

Домашні господарства витрачають близько 28% на кінцеве споживання продуктів харчування. Інфляція цін на продукти харчування призвела до зростаючого занепокоєння уряду протягом аналізованого періоду. У грудні 2014 року ціни на продукти

харчування були на 15% вище ніж за минулий рік. Адміністративні заходи по регіонах були застосовані для управління ситуацією з націнками на оптову та роздрібну торгівлю. Були використані антимонопольні процедури з великими роздрібними мережами, які підпадають під розгляд. У січні 2015 року низка великих продуктових ритейлерів оголосили тимчасовий добровільний мораторій з метою підвищення націнок на деякі продовольчі товари. В 2015 році було виділено 2,4 млрд рублів (39 млн доларів США) для організації нової системи по допомозі продовольчому сектору, включаючи покращення інфраструктури.

Імпорт м'ясної продукції в Росію підлягає під тарифні квоти на імпорт з районів дальнього зарубіжжя. Після вступу до СОТ в липні 2012 року, Росія оперувала спеціальними квотами для свіжої, охолодженої та замороженої яловичини; і заморожених вирізків птиці без кісток. Загальний обсяг квот на імпорт і пов'язані з ним тарифи залишаються незмінними протягом періоду реалізації для всіх трьох видів м'яса. Проте, тарифні квоти на імпорт м'яса свиней були доведені до 0%, а тариф перевищує квоти знижується в перший рік вступу до СОТ. У 2020 році тарифні квоти на м'ясо свиней мають бути усунені, і буде застосовуватися оцінка тарифної ставки в розмірі 25%. Немає зобов'язань по ліквідації тарифних квот на яловичину та птицю, але якщо Росія вирішить переходити на режим одних лише тарифів, відповідно будуть застосовуватися ставки у розмірі 27,5% і 37,5%, які вище поточних тарифних квот, але нижче передвступних тарифів, що перевищують квоти.

Молочна продукція є ще однією ключовою одиницею імпорту агропродовольчих товарів Росії. Знежирене сухе молоко безмитно імпортується з СНД, з поставками з Білорусі згідно з міжурядовою угодою. При вступі до СОТ, тарифи на молочні продукти були знижені, а для деяких груп товарів повинні бути додатково зменшені. У 2013-14 рр. тарифи на імпорт були встановлені для сухого молока і деяких видів молочної сироватки. Тарифи на більшість видів сирів об'єднані: протягом періоду моніторингу мали тенденцію до збільшення адвалорних ставок і скорочення конкретних компонентів тарифів, встановлюючи їх мінімальну вартість. Організація СОТ запланувала зниження тарифів на імпорتنі сири в 2015-17 рр.

Ситуація в Росії з імпортом цукру традиційно стикається з високим захистом кордонів. Встановлюється борг у сумі 340 доларів США за тону для поставок білого цукру з-за меж СНД. Поставки СНД не обкладаються митом, якщо цукор добувається з цукрових буряків. Проте, імпорт білого цукру з України було виключено з безмитного режиму СНД з самого початку, і обидві країни взаємно застосовують свої тарифи НБН. Білорусія є одним з основних постачальників білого цукру в Російську Федерацію. Ці поставки регулюються міжурядовими угодами про щорічні імпорتنі розміри поставок, імпортні ціни, а також уповноважених білоруських постачальників. Що стосується цукру-сирцю, то на нього встановлюється імпортне мито на основі довідкових цін, які отримані з середньої місячної ставки Нью-Йоркської товарної біржі (NYMEX). Оподаткування можуть варіюватися між фіксованими мінімальними і максимальними межами. Нижча ціна на біржі NYMEX підлягає вищому оподаткуванню і навпаки. У 2014 році оподаткування відповідно нижньої цінової межі NYMEX варіювалася з 270 доларів США за тону до 250 доларів США за тону.

Система встановлення тарифів була поставлена під сумнів деякими членами СОТ з точки зору їх відповідності до Графіку поставок і зобов'язань СОТ для Російської Федерації. У жовтні 2014 року Європейський Союз почав переговори з Російською Федерацією з цього питання, як це передбачено процедурами СОТ. Винесені питання для обговорення стосувалися обов'язків Росії, а саме "надлишку ставок, пов'язаних кількома різними способами" для деяких груп сільськогосподарської продукції. На

сьогоднішній день Росія надала роз'яснення торговим партнерам щодо запропонованих питань, відповідно до російських офіційних посадовців.

Росія часто вдається до нетарифних обмежень на імпорт агропродовольчих товарів, зокрема щодо продуктів тваринництва. Сучасні вимоги до санітарних та фітосанітарних заходів, які застосовуються Російською Федерацією в рамках Митного союзу Євразійського економічного союзу, представляють проблеми експортерам та іноді є предметом міжнародних спорів. На прохання Європейського Союзу, група СОР була створена в липні 2014 року з питань легітимності заборони на імпорт з Російської Федерації в ЄС живих свиней, їх генетичного матеріалу і свинячого м'яса; як повідомляється радою по розгляду проблем з санітарних та фітосанітарних заходів.

Важлива подія в сфері імпорту агропродовольчих товарів сталася в складному політичному контексті кризи в Україні. Після введення галузевих санкцій відносно Російської Федерації, країна у відповідь заборонила імпорт агропродовольчих товарів з Європейського Союзу, Сполучених Штатів, Канади, Австралії та Норвегії. Заборона була введена 7 серпня 2014 року на один рік і охоплює широке коло агропродовольчих продуктів, включаючи м'ясо, молочні продукти, фрукти та овочі, готові страви та рибу. Живі тварини залишалися за межами заборони. На підставі торгових даних 2013 р., оцінені 20% від всього імпорту агропродовольчих товарів Росії зазнали порушень на суму 8,4 млрд доларів США. Ці заходи вимагають термінових дій з усіх боків. У Росії перерозподілені первинні квоти країни на тарифні квоти для м'яса стосовно країн, що не піддаються забороні (відповідно до угоди з СОР, Європейський Союз отримує 72% від загальної квоти на свіжу та охолоджену яловичину і 80% для заморожених вирізків птиці без кісток, в той час як Сполучені Штати, Європейський союз і Коста-Ріка в цілому отримують 30% від загальної квоти для мороженої яловичини). Росія також ініціювали заходи щодо вирішення різних питань агропродовольчого сектору з іншими експортерами, такими як Бразилія, Китай, Індія, Монголія, Туреччина, Білорусія, Азербайджан, для створення альтернативних джерел. Ця заборона накладена, зокрема, на виробників і агропромислові компанії в Європейському Союзі, і в її рамках застосовуються надзвичайні заходи (Глава 9). Крім короткострокових ефектів, ця заборона може призвести до більш довгострокових змін у взаємних торговельних потоках. Проте, в січні 2015 року були встановлені контакти між ЄС і російськими санітарними і фітосанітарними органами, а також велися двосторонні переговори з декількома країнами-членами ЄС про перспективи відновлення торгівлі свининою і деякими продуктами з яловичини.

Імпортне мито НБН на цілий ряд молдавських імпортних агропродовольчих продуктів було введено у вересні 2014 року після того, як Молдова ратифікувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, разом з "Поглибленою та всеохоплюючою зоною вільної торгівлі". Раніше ці продукти поставлялися в Росію на безмитних засадах згідно Угоди про вільну торгівлю на просторах СНД.

Правила експорту зерна з Росії змінюються в зв'язку з обмеженнями і новими стимулами у відповідь на коливання внутрішніх поставок зерна, а також рівня цін на продукти харчування на внутрішньому ринку. У 2013 році коли посуха торкнулася Центральної Росії, уряд утримався від обмежень експорту зерна, але виробникам продукції тваринництва, які постраждали від високої вартості кормів, надавалися субсидії. Значне падіння курсу рубля в кінці 2014 року стало сильним стимулом для експорту, підвищуючи стурбованість уряду з приводу відтоку зерна з внутрішнього ринку і той вплив, який це може спричинити на ціноутворення продуктів харчування. Уряд втрутився і наклав обмеження на експорт зерна, що ефективно запроваджувалися адміністративним шляхом з кінця 2014 року, з подальшим прийняттям експортного

мита на продовольчу пшеницю з 1 лютого 2015 року (15% плюс 7,50 євро за тону, але не менше 35 євро за тону). Зернотрейдери і виробники поставили під сумнів доцільність цього заходу, зокрема, в умовах відносно високих поставок. Це мито було зняте 15 травня 2015 року напередодні запланованої дати закінчення терміну 1 липня 2015 року, але замість нього наклали нове мито, встановлене в розмірі 50% від митної вартості на тону мінус 5 500 рублів (близько 100 доларів США), але не менше 50 рублів за тону.

З 1992 року експортне мито було застосовано на насіння олійних культур. В рамках зобов'язань перед СОТ, Росія знизила мито на насіння олійних культур у вересні 2014 р. Експортне мито на соняшник було збито до 13,24% (але не менше 19,88 євро за тону) в порівнянні з граничною ставкою 6,5 % (але не менше 9,75 євро за тону) і на рапс до 11% (але не менше 19,26 євро за тону) в порівнянні з граничною ставкою 6,5% (але не менше 11,40 євро за тону). Мито на соєві боби було знижено до 6,67% (але не менше 11,76 євро за тону). Граничні ставки на соняшник протягом чотирьох років після приєднання повинні бути досягнуті, та на рапс протягом трьох років, в той час як на соєві боби мито повинно бути усунено в 2015 році.

В області регіональної торгової інтеграції, Договір з Євразійським економічним союзом (ЄврАзЕС) набрав чинності 1 січня 2015 року, з Російською Федерацією, Білорусією, Казахстаном та Вірменією в якості членів угоди, та Киргизстаном, який приєднався в травні 2015 року. Крім вільної торгівлі і єдиної митної території, ЄврАзЕС передбачає вільне пересування капіталу та робочої сили, і "скоординовану, узгоджену або спільну" економічну політику в країнах-членах. В рамках Митного союзу ЄврАзЕС Росія також бере участь в двосторонніх переговорах щодо укладання угоди про вільну торгівлю.

3.7.2. Аграрна Політика Казахстану

З середини 1990-х років рівень підтримки виробників коливався, не розкриваючи певну тенденцію. В останні роки підтримка була на підйомі, але знизилася в 2014 році, так як ціни на внутрішньому ринку ослабли проти рівня цін на світовому ринку, в основному, через зниження курсу місцевої валюти.

Поточна сільськогосподарська програма "Агробізнес 2020" орієнтована на підвищення сільськогосподарського виробництва за умови внутрішньої підтримки, спираючись в основному на підтримку цін на імпорт конкуруючої продукції та вхідні субсидії.

В 2013 році була здійснена широка реструктуризація сільськогосподарського боргу. Ці заходи вимагають обережності при наданні нових концесій і контролю за дотриманням термінів, щоб уникнути увічнення поганих боргів, а також більш активного застосування бізнес-реабілітації та процедур банкрутства.

Заходи для залучення приватних банків в сферу кредитування сільського господарства є прийнятними. У довгостроковій перспективі, більш глибока лібералізація сільськогосподарської кредитної системи повинна здійснюватися з поетапною відмовою від концесій і зменшенням масштабу державних ресурсів для кредиту.

Податки на землі сільськогосподарського призначення були істотно збільшені. В даний час важко оцінити наслідки цих податкових змін на перерозподіл землі до більш ефективних користувачів, а продуктивність сектора і забезпечення екологічної стійкості вимагає часу на матеріалізацію.

Інвестиції в "пріоритетні" галузі, особливо в м'ясний сектор, здійснюються за рахунок кредитних пільг і нововведених інвестиційних субсидій. Економічна і фінансова

доцільність уряду, за підтримки інвестиційних проектів, вимагає ретельної оцінки. Поліпшення рамкових умов для приватних інвестицій буде більш стійкою стратегією в довгостроковій перспективі.

Ряд інфраструктурних проектів, запущених останнім часом, мають потенціал для зниження слабких місць в транспортній інфраструктурі і поліпшення управління водними та земельними ресурсами. Інвестиції в цих областях мають важливе значення для досягнення поставлених цілей у розвитку сільського господарства і повинні бути продовжені.

Для усунення критичних недоліків інфраструктури необхідно приділяти більше уваги потенційним виробникам для управління виробництвом і ринковими ризиками та створення стимулів для сталого використання ресурсів.

Казахстан дев'ята країна в світі за величиною земельної площі. З населенням 17,2 мільйонів жителів є однією з найменш густонаселених країн. Відповідність орних земель на душу населення займає друге місце в світі. Спостерігається високий рівень економіки із середнім рівнем доходу, з розрахунку на душу населення займає 49-е у світі за паритетом купівельної спроможності. Економічне зростання сповільнилося з 6% в 2013 році до 4,3% в 2014 році. Частка сільського господарства становить близько 5% ВВП, проте саме цей сектор має найбільшу частку трудової зайнятості, а саме 25%. Сільське господарство пережило важкий перехід від планової до ринкової економіки; поступове відновлення почалося на початку 2000-х років, але спад до сих пір не повністю завершився. У той час як Казахстан є одним з провідних світових експортерів пшениці, країна також виступає як нетто-імпортер агропродовольчої продукції з середини 2000-х років. Структура ферми біполярна: великомасштабні процеси, і часто з високим ступенем інтеграції, домінування зернового сектору, в той час як близько 80% яловичини і 84% молока виробляються домашніми господарствами, утилізуючи крихітні земельні ділянки, і в основному для власного споживання. У сільській місцевості проживає 43% населення.

Розробка методів підтримки сільського господарства. З середини 1990-х років рівень підтримки виробників був змінним і не виявив ніякої особливої тенденції. В сукупності, підтримка залишалася помірною, але це маскує сильні відмінності між товарами, за підтримки продукції тваринництва і оподаткування деяких продуктів рослинництва. Більше половини підтримки 2012-14 рр. було забезпечено за рахунок підтримки ринкових цін, в основному через захист продукції тваринництва на кордоні. Бюджетні трансферти регулюються платежами, які базуються в поточній області та отримані з виробництва, а також субсидіями змінних витрат та інвестиціями. Майже три чверті від загального обсягу підтримки розвитку сільського господарства (TSE) надається виробникам на індивідуальному рівні, решта ж спрямовані на загальні послуги.

Оцінка підтримки виробників % від виручки (% PSE). Процент оцінки підтримки виробників збільшився з 7% від загальної кількості сільськогосподарських надходжень 1995-97 рр. до 12% в 2012-14 рр., що нижче середнього показника по ОЕСР (18%). Високе економічне зростання було пов'язане з більшими трансфертами на сільське господарство.

Потенційно найбільш спотворююча підтримка % PSE. Частка виробничих і торгівельних найбільш спотворюючих форм підтримки (на основі використання обсягу виробництва і невимушеного постачання) зменшилася з 99% до 66% від загальної оцінки підтримки виробників, так як деяка підтримка була надана у сферу платежів та інвестицій.

Співвідношення цін виробників до цін світового ринку (номінальний коефіцієнт захисту – NPC). Ціни фермерів в середньому відповідали цінам на світовому ринку в

1995-97 рр., але вже в 2012-14 рр. були на 9% вище рівня. Це відображає підвищений захист кордону для кількох груп ключових імпортованих конкуруючих товарів. Середній номінальний коефіцієнт захисту на яловичину збільшився з 1,00 до 1,29 в 1995-97 рр. і 2012-14 рр.; з 1,00 до 1,37 на свинину; та від 1,00 до 1,30 на м'ясо овець.

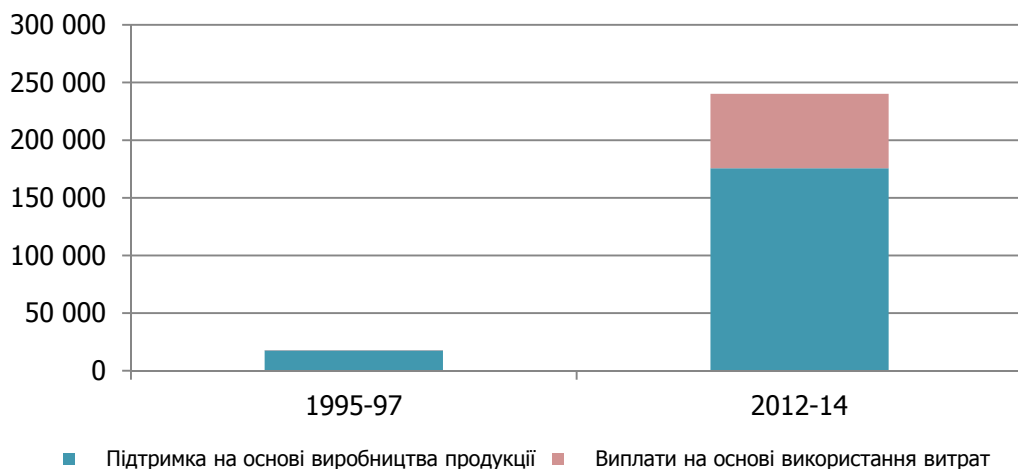

Рис. 3.7.2. Казахстан: Оцінка рівня підтримки сільського господарства (Показники вимірювання: млн KZT)

Оцінка підтримки виробників знизилася в 2014 році, так як підтримка ринкової ціни (MPS) була нижчою, різниця була тільки частково компенсована зростанням бюджетних платежів. В переважній більшості зменшення підтримки ринкової ціни відбувалося через ослаблення внутрішніх цін в порівнянні до цін світового ринку, в результаті падіння курсу місцевої валюти і більш високих цін на кордоні.

1. Підтримка ринкової ціни визначається за вирахуванням податків виробників та надлишкової вартості кормів. В Казахстані підтримка ринкової ціни розповсюджується на групу наступних товарів: пшениця, рис, кукурудза, ячмінь, соняшник, картопля, бавовна, молоко, яловичина і телятина, м'ясо свиней, овець, домашня птиця і яйця.

2. Перегляд загальної оцінки підтримки послуг (GSSE) з новими категоріями було запроваджено в 2014 році. При необхідності переоцінка здійснювалася протягом усього часового інтервалу. Серії GSSE та отриману загальну оцінку підтримки не можна порівняти з раніше опублікованими серіями. (Більш детальну інформацію див. в Додатку 1.A1 до Глави 1).

Основні політичні інструменти. Казахстан застосовує ряд прикордонних і внутрішніх цінових політичних інструментів. Прикордонні заходи реалізуються в значній мірі в рамках Митного союзу Євразійського економічного союзу (ЄврАзЕС). На імпорту встановлені адвалорні, специфічні та комбіновані тарифи. Що стосується імпорту м'яса за межами Співдружності Незалежних Держав (СНД), то тут застосовуються тарифні квоти. Основним механізмом внутрішнього регулювання цін є експлуатація державних ресурсів зерна Державним агентством Продкорпорація (FCC).

До них відносяться запаси продовольства, кормів, насіння зерна, а також спеціальні запаси зерна для "стабілізації ринку". Закупівельні обсяги і ціна щорічно

встановлюються урядом. З 2002 року "Продовольча контрактна корпорація" також здійснює комерційну торгівлю зерном. В якості оператора зернових ресурсів і комерційного покупця зерна, корпорація є ціновим лідером на внутрішньому ринку зерна. Оплата по тонах застосовується для продукції тваринництва, в той час як спочатку вона була введена тільки для птиці, тепер охоплює практично всі види домашньої худоби і надається тільки великим комерційним виробникам.

Пільговий кредит є однією з основних форм підтримки. Кредити надаються за пільговими фіксованими процентними ставками кількома кредитними агентствами під егідою державної компанії КазАгро Холдинг. Крім того, надаються процентні субсидії за кредитами, отримані в приватних банках: до 2013 року їх обсяг був обмежений, але згодом – значно розширений. Пільговий кредит надається як для короткострокових так і для інвестиційних кредитів. З 2009 року ресурси, що лежать в основі пільгового кредиту були в значній мірі переорієнтовані на інвестиційні проекти за підтримки держави, і в основному зосереджені на секторі тваринництва. Первинні виробники також виграють від пільгової оренди техніки, яка при цьому ще й звільняється від податку на додану вартість. Є прямі вхідні субсидії на добрива, хімікати і насіння. Ціни на енергоносії регулюються в адміністративному порядку шляхом фіксації цінових лімітів на дизельне паливо, яке продається сільськогосподарським виробникам; також визначаються загальні обсяги, які будуть поставлятися за цими цінами в періоди посіву і збирання урожаю.

Плата за гектари для "пріоритетних культур" досить важлива – вона різниться для кожної культури, а підвищені тарифи є прийнятними, якщо виробники застосовують "передові технології". Пріоритетні культури включають зернові, насіння олійних культур, цукрові буряки, кормові культури, садові культури, бавовну і картоплю.

Сільськогосподарські підприємства та індивідуальні господарства залишаються у виграві від спеціального податкового режиму з істотними поступками на ключові бізнес-податки.

Політика Казахстану також фокусується на підтримці сектору харчової промисловості. Разом з сільськогосподарськими виробниками підприємства харчової промисловості отримують вигоду від пільгових кредитів і лізингу техніки та обладнання з кредитних агентств КазАгро Холдинг. Прямі субсидії процентних ставок і лізингових платежів є також доступними, якщо кредити або лізинг надаються комерційними компаніями. Іншою основною формою підтримки є надання субсидованих кредитів для інвестиційних проектів, пов'язаних з переробкою харчових продуктів і зерновою інфраструктурою.

Основні рамки сільськогосподарської політики країни визначаються в програмі розвитку агропромислового комплексу Республіки Казахстан на 2013-20 рр. (далі, Агробізнес 2020), яка вже реалізується протягом трьох років. Програма підтримує орієнтацію політики з початку 2000-х років для підйому сільськогосподарського виробництва в рамках стратегії диверсифікації національної економіки. Програма фінансує основні механізми внутрішньої підтримки, описані вище. Новий компонент Агробізнесу 2020, у порівнянні з попередніми сільськогосподарськими програмами, є комплексом заходів фінансової реабілітації галузі.

Заходи по розробці фітосанітарних та ветеринарних систем, агрохімічних послуг, меліорації та водного господарства також отримали сильний акцент в цій сучасній політичній системі.

Сукупний бюджет Агробізнесу 2020 на восьмирічний період реалізації становить 3,1 трильйона тенге (21 млрд доларів США), з яких 80% виділено з національного бюджету, 7% з місцевих бюджетів, 10% за рахунок емісії державних цінних паперів і

3% КазАгро Холдингу і його дочірніх компаній, таких як "Продовольча кредитна корпорація". Близько трьох чвертей усього обсягу фінансування програми приходиться на період реалізації 2015-20 рр. Чотири основні положення програми: 1) фінансова реабілітація галузі; 2) надання субсидій та інші види бюджетної підтримки галузі; 3) розвиток фітосанітарних та ветеринарних систем; і 4) посилення державного регулювання (розробка інформаційних систем, агрохімічних послуг, тестування насіння, технічного регулювання, державні інспекції, контроль та інші державні заходи).

Протягом аналізованого періоду державне агентство Продкорпорація (FCC), в основному, реалізовувало продажі продовольчої пшениці для використання на регіональному рівні. Майже половина цих продажів в 2014 році були зроблені в довершення цін на хліб: в лютому 2014 року Міністерство сільського господарства, місцеві адміністрації і Продкорпорація уклали Меморандум про стабілізацію цін на хліб. Згідно з меморандумом, Продкорпорація постачала борошно пшениці першого ґатунку за фіксованими цінами конкретним регіональним борошномельним підприємствам. Меморандум був продовжений до жовтня 2015 року і може бути продовжений в 2016 році. Спостерігається контраст у активності Продкорпорації 2010-12 рр., коли ціни на пшеницю трималися на вищому рівні ніж на зовнішніх ринках, це зумовлене високими цінами на закупки Продкорпорації та експортними транспортними субсидіями. Починаючи з серпня 2012 року експортні транспортні субсидії більше не розповсюджуються.

Фінансова реабілітація агропродовольчого сектору виникла в якості міцного політичного концерну на початку 2010-х років. Боргова ситуація погіршилася в результаті фінансової кризи 2008-09 рр. та інших несприятливих чинників. Станом на січень 2012 року погані і некондиційні кредити становлять 42% від загального кредитного рахунку державного КазАгро Холдингу і більше половини від загального числа сільськогосподарських кредитних рахунків в комерційних банках. Реструктуризація сільськогосподарських кредитів розпочалася в 2013 році. Умови передбачають суттєві концесії з простроченими кредитами, пролонгованими на строк до дев'яти років. Процентна ставка по реструктурованим кредитам для кінцевих позичальників становитиме в середньому 14% на рік, що приблизно відповідає ринковій ставці. Проте, кінцеві позичальники мають право на субсидування процентних ставок, ефективно компенсуючи витрати на обслуговування боргу, що становлять приблизно до 7% річних для довгострокових і короткострокових кредитів. Станом на початок 2015 року, 292 агропромислові підприємства були задіяні в процедурі реструктуризації, з урахуванням боргу, що підлягає реструктуризації, і отримали майже 313 млрд тенге (1,7 млрд доларів США). Крім того, відбулося списання штрафів та пені по простроченим кредитам на суму 2,9 млрд тенге (16 мільйонів доларів США). Переважна більшість боржників включають осіб, що спеціалізуються на виробництві сільськогосподарських культур, однак, реструктуризація боргу також стосується галузі тваринництва, харчової промисловості та інших підприємств, які не належать до первинного сільського господарства. Ресурси, що лежать в основі цих механізмів змальовані за рахунок емісії державних цінних паперів і спрямовані на забезпечення ліквідності кредитних агентств КазАгро і комерційних банків, які здійснюють реструктуризацію боргу.

На ряду з пакетом фінансової допомоги були внесені зміни в механізм пільгового кредиту з метою збільшити стимули комерційних банків займатися сільським господарством. Починаючи з 2013 року частина коштів, виділених для кредитного агентства КазАгро в якості кредитних ресурсів для подальшого кредитування, були перенаправлені на субсидування процентних ставок по кредитах, отриманим в кредитних організаціях за межами системи КазАгро. В принципі, це порушує привілейований

доступ кредитних агентств КазАгро до бюджетних коштів. Часткове перенаправлення бюджетних коштів від приватних кредиторів на субсидування процентних ставок по кредитам може також збільшити загальний обсяг кредитів, які можуть бути запропоновані сільськогосподарським позичальникам на пільгових умовах. Раніше субсидування процентних ставок було відносно невеликим і надавалося тільки по кредитах, які брали сільськогосподарські виробники в приватних банках. В даний час первинні сільськогосподарські позичальники також мають право на таку підтримку.

В 2014 році були розпочаті три нові кредитні програми, які передбачають пільгові кредити для виробників малого та середнього бізнесу для покупки овець, розвитку конярства та з метою будівництва водопровідних мереж для пасовищ.

Станом на 2014 рік були введені передові заходи по інвестиційним субсидіям для нових операцій або розширення існуючих операцій. Ця допомога надається вісімнадцяти «пріоритетним секторам». У 2014 році вона охоплювала 1 087 інвестиційних проектів, причому більша частина коштів спрямовані на проекти з розвитку іригаційних мереж і тваринництва.

У 2014 році загальний обсяг інвестицій в сільське господарство зріс на 27 млрд тенге (151 млн доларів), найвище річне зростання з середини 1990-х років. Проте, деякі представники ділових кіл ставили під сумнів доцільність нового інвестиційного фінансування, враховуючи, що частина попередніх об'єктів і тих, які були розпочаті останнім часом функціонують не на повну потужність. Це, можливо, додає обмеження до фінансування інших компонентів Агробізнесу 2020.

Програма Агробізнес 2020 істотно збільшила субсидії на мінеральні добрива і гербіциди. Ці витрати більше ніж потроїлися в період з 2012 по 2014 рр. Поточний рівень споживання добрив в Казахстані є відносно низьким – близько 0,2 кг добрив в живильному еквіваленті застосовуються на гектар орних земель, в порівнянні з 5,2 кг в Австралії, країні з приблизно однаковою структурою землекористування. Проте, адекватна оцінка стану навколишнього середовища щодо підвищених субсидій на добрива і хімікати в даний час відсутня.

У 2013 році була підготовлена схема регіональної спеціалізації для Казахстану. Схема надає рекомендації щодо виробництва відповідних видів сільськогосподарської продукції для кожного регіону країни на основі кліматичних умов, економічних факторів, близькості ринків, а також наявності інфраструктури. Схема покликана стимулювати виробників слідувати рекомендованим видам сільськогосподарського виробництва шляхом здійснення платежів для підтримки певної галузі, а також доступу на умовах пільгового кредитування у відповідності до схеми. Ці заходи повинні здійснюватися поетапно і до 2020 року одержувачі будуть мати право на отримання допомоги, якщо вони повністю слідували положенням схеми регіональної спеціалізації.

Введення кількох інфраструктурних проектів може послабити обмеження щодо розвитку сільського господарства в Казахстані в цілому і, зокрема, в сфері агропродовольчого експортного потенціалу. Загальна національна програма з розвитку транспортної інфраструктури "Нурли Жол" (NurlyZhol) передбачає розширення мережі залізниць для полегшення доступу до регіону Перської затоки, на ряду з іншими компонентами. Оцінено потенційне збільшення експорту зерна в країні до 4 мільйонів тон в рік і разом з цим відкриваються нові можливості для експорту іншої агропродовольчої продукції. Проект по зберіганню зерна розпочався в Костанайській області, одному з основних зернових районів, разом з побудовою комплексу для обробки і зберігання близько 50 тисяч тон зерна на рік. Другий проект по поліпшенню системи іригації та дренажу розпочався в 2015 році за фінансування Світовим банком. Цей семирічний проект сформувався з першого, реалізованого ще в 1996-2004 рр.,

і направлений на поліпшення системи іригації та дренажу в чотирьох найбільш густонаселених районах Південного Казахстану. В рамках даного проекту буде виділено 343 млн доларів США, з яких 102.9 млн доларів США буде фінансуватися за рахунок кредиту від Світового банку.

У 2015 році вступають в силу зміни податкового режиму, обмежуючи податкові пільги на сільське господарство. Останнім часом це було темою інтенсивного внутрішнього обговорення, яка в значній мірі зосереджена на питаннях земельного податку. Низькі податки на землю розглядаються як перешкода для перерозподілу сільськогосподарських угідь до більш ефективніших користувачів, і як результат деякі сільськогосподарські землі залишаються необробленими. Податковий режим передбачає особливі положення податкового законодавства для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств – два типи господарств, які є різними об'єктами в правовому плані, включаючи цілі оподаткування.

До 2015 р. сільськогосподарські підприємства користувалися знижкою у розмірі 70% на шість груп основних бізнес податків: податок на землю (або плата за використання земель для орендарів), податок на майно, соціальний податок, ПДВ, податок на прибуток підприємства, а також податок на транспортні засоби. Сільськогосподарські підприємства більше не будуть користуватися 70% знижкою на земельний податок, також відбудеться збільшення в п'ять разів ставок земельного податку. Крім того, місцеві органи влади отримали свободу дій щодо підвищення земельного податку (до десяти разів за такою) на землі сільськогосподарського призначення, які залишаються необробленими. Що стосується індивідуальних господарств, вони підлягають під єдиний земельний податок, який встановлюється у відсотках від кадастрової вартості землі, що знаходиться у власності або користуванні, також цей податок замінює шість бізнес-податків, згаданих вище. Зміни для платників податків включають збільшення єдиного земельного податку на 50% і обмеження на розміри ферми до 3 500 га для індивідуального господарства. Окремі ферми тепер також підпадають під звільнення від сплати прибуткового податку з підприємств, в результаті чого окремі ферми, чий річний дохід перевищує 150 млн тенге (0,8 млн доларів США), будуть платити 10% ставки податку як інші сільськогосподарські платники.

В якості заходів для залучення іноземних інвестицій в сільське господарство, у 2015 році термін, протягом якого землі сільськогосподарського призначення можуть використовуватися іноземними суб'єктами було збільшено від 10 до 25 років.

В Казахстані серед галузей домогосподарств, орієнтованих на попит, виробники м'яса, молока, картоплі та овочів є домінуючими. Уряд в цьому вбачає структурну перешкоду і недавно підготував проект закону про сільськогосподарську кооперацію з метою сприяння створенню та функціонуванню груп виробників. Цей законопроект був внесений до розгляду парламенту в грудні 2014 року.

В цілому, протягом аналізованого періоду ніяких істотних змін в агропромисловій торгівельній політиці Казахстану не відбулося. Як член Митного союзу Євразійського економічного союзу (див. нижче), Казахстан застосовує ставки тарифних квот на імпорт м'яса з-за меж Співдружності Незалежних Держав (СНД). Обсяги ставок тарифних квот для Казахстану (а також для Білорусі та Російської Федерації) встановлюються щорічно згідно до рішення Євразійської комісії. На 2015 рік для Казахстану були виділені такі обсяги: 20 тон свіжої або охолодженої яловичини (HS 0201), 10 тисяч тон мороженої яловичини (HS 0202), 9,7 тисяч тон свіжої, охолодженої або замороженої свинини (HS 0203), і 110 тисяч тон м'яса птиці (HS 0207). Зміни обсягів квот з 2012 р. стосуються тільки замороженої яловичини і свинини. Квота на заморожену яловичину була збільшена в 2013 – 2014 рр. у порівнянні з початковим обсягом

10 тисяч тон на момент введення квот (2011 рік), але потім повернулася на цей рівень в 2015 році. Квота на свинину була збільшена в порівнянні з початковим рівнем 7,7 тисяч тон і залишається вище цього рівня.

Договір по Євразійському економічному союзу (ЄврАзЕС) набув чинності 1 січня 2015 року з Російською Федерацією, Білорусією, Казахстаном і Вірменією в якості членів, а згодом з Киргизстаном, який офіційно приєднався в травні 2015 року. Це представляє собою черговий етап регіональної інтеграції, після Митного союзу (2010) і Єдиного економічного простору (2012). Крім вільної торгівлі та єдиної митної території, ЄврАзЕС встановлює вільне пересування капіталу та робочої сили, а також "координованої, узгодженої або спільної" економічної політики в країнах-членах. ЄврАзЕС передбачає об'єднання технічного регулювання між країнами-членами: 12 з 16 технічних регламентів агропродовольчої області були прийняті (березень 2015 р.), інші близькі до прийняття. Об'єднання також стосується ветеринарної і фітосанітарної області, із застосуванням загальних ветеринарних і фітосанітарних вимог; єдиного переліку товарів, що підлягають ветеринарному та фітосанітарному контролю та управлінню; карантину об'єктів, а також карантинних правил і норм, та інших заходів. В серпні 2014 року на громадське обговорення останніх розробок був представлений проект поправок Митного союзу до єдиних ветеринарних (ветеринарно-санітарного) вимог до товарів, що підлягають контролю (нагляду) ветеринарної інстанції.

Казахстан та інші члени Митного союзу ЄврАзЕС знаходяться на завершальній стадії переговорів з В'єтнамом щодо укладання Угоди про вільну торгівлю (FTA) і вивчають перспективи таких договорів з Індією та Єгиптом.

Казахстан подав заяву на вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) в січні 1996 року. Просування переговорів було відображено в переглянутому звітному проекті робочої групи в середині липня 2014 р. Подальший прогрес був досягнутий в січні 2015 року, коли Казахстан і Європейський Союз парафували двосторонню угоду про доступ на ринки. Переговори ведуться зі Сполученими Штатами, пов'язані, зокрема, з фітосанітарними заходами.

3.7.3. Аграрна Політика Японії

Підтримка виробників у період 1986-88 рр. була трохи зменшена, але на даний час майже в три рази перевищує середній рівень ОЕСР по показникам оцінки підтримки виробників (% PSE). Близько 90% підтримки виробників все ще націлені на товарообіг, звужуючи вибір фермерів щодо виробництва. Значна частка підтримки надається за рахунок підтримки ринкових цін, зокрема, на рис. Заходи прикордонного контролю повинні бути скориговані, щоб знизити навантаження на споживачів. Японії слід розглянути питання про введення прямих платежів, орієнтованих на політичні цілі країни.

- В 2014-15 рр. Японія приступила до впровадження політичних реформ на основі сільськогосподарського плану реформ, оголошеного в 2013 році. Ці реформи представляють змішану картину, оскільки деякі платежі були скасовані або скорочені, в той час як інші сконцентровані на виробництві і підвищені. У той час, як поступова відмова від адміністративного розподілу виробництва рису до 2018 врожайного року є важливим кроком у наданні фермерам більшої свободи для того, щоб реагувати на сигнали ринку, інші стимули для виробництва "відвідних" культур будуть підтримувати високі ціни на рис. Необхідно прикласти зусилля, щоб поступово зменшити ці заходи і скоротити розрив між внутрішніми та міжнародними цінами на рис.

- Японія має намір продовжити економічні партнерські відносини з іншими країнами і сприяти експорту сільськогосподарської продукції. У той час як це сигналізує рух в бік аграрного сектору, орієнтованого на ринок, скорочення прикордонних заходів щодо сільськогосподарської продукції сприятиме участі Японії в комплексних багатосторонніх, регіональних і двосторонніх торговельних угодах, а також буде корисним для економіки в цілому.

- Регіональні установи, які підтримуються урядом, були створені в 2014 році з метою підвищення консолідації ферм шляхом оренди землі у фермерів, і здачі її в оренду бізнес-фермерам і новим учасникам. Це може позитивно вплинути на консолідацію ферм, але навряд чи буде в повній мірі ефективним до тих пір, поки інші чинники, які перешкоджають зростанню ефективних господарств залишаються в силі. Розплутування питань земельної політики, які перешкоджають консолідації ферм і запобігають занедбанню сільськогосподарських земель є нагальними. Регулювання землекористування має бути більш прозорим, з ширшими передбачуваними рамками для переходу від використання сільськогосподарських земель до використання не сільгоспугідь. Оподаткування порожніх земель повинно бути збільшено, з тим щоб стимулювати господарів до більш продуктивного використання своїх земель.

Японія є країною з дефіцитом землі, так як лише 30% від загальної площі придатні для використання за сільськогосподарським або міським призначенням. Частка сільського господарства в загальному обсязі ВВП є низькою – на рівні близько 1%, а в сфері зайнятості – 3,4%. За останні два десятиліття аграрний сектор зазнав спаду с/г виробництва майже на 30% (11,5 японських єн до 8,1 трлн), зниження с/г доходу більш ніж на 40% (5,0 японських єн до 2,8 трлн), в той час як вік фермерів збільшився в середньому на сім років (від 59 до 66 років), а також подвоїлася кількість занедбаних земель (від 217 до 396 тисяч га). В країні переважають дуже малі сімейні ферми. Більшість орних земель – це зрештувані рисові поля. Виробництво продукції тваринництва, в значній мірі, залежить від імпорту кормів, а його частка в загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції зростає з плином часу. Японія послідовно стає один з найбільших нетто-імпортерів агропродовольства в світі. Частка імпорту агропродовольства в загальному обсязі імпорту становить 7,4%, а частка експорту агропродовольства в загальному обсязі експорту становить менше 1%.

Розробка методів підтримки сільського господарства. Японія поступово зменшувала рівень підтримки сільського господарства. Цей рівень залишається майже в три рази вище середнього показника по країнах ОЕСР (18%), і, в основному, забезпечується посередництвом найбільш спотворюючих форм підтримки виробничої та торговельної галузей. За оцінками номінального коефіцієнта захисту (NPC) ціни фермерів в два рази вище цін на світовому ринку. Підтримка ринкових цін (MPS) продовжує залишатися основним елементом методів підтримки і в 2012-14 рр. становила понад 80% від загальної оцінки підтримки виробників (PSE), а виробництво рису – 50% від загального показника MPS. В останні роки частка прямих платежів в PSE зростає, що становить 20% від загального показника PSE в 2012-14 рр.

Оцінка підтримки виробників % від виручки (% PSE)/ Підтримка виробників (% PSE) весь час потроху і послідовно знижувалася, але загальна підтримка залишається на високому рівні відносно середнього показника ОЕСР в 2012-14 рр. В останні роки відбулося зниження відсоткової ставки PSE, в основному, за рахунок нижчої внутрішньої ціни на рис, внаслідок скасування встановленої системи цін і скорочення внутрішнього споживання рису.

Потенційно найбільш спотворююча підтримка % PSE. Японія скоротила механізми підтримки ринкових цін і збільшила прямі виплати фермерам. Проте, потенційно

найбільш спотворююча підтримка (на основі обсягу виробництва і використання вхідної змінної – без введення обмежень) становила 86% PSE в 2012-14 рр. Підтримка ринкових цін залишається основним елементом (95%).

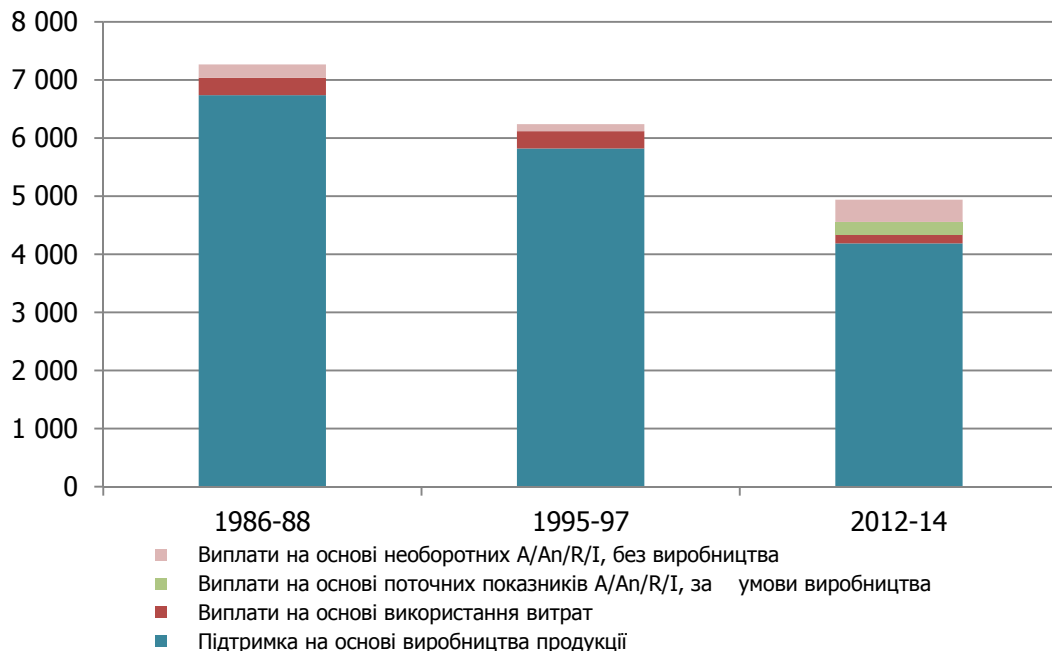

Рис. 3.7.1. Японія: Оцінка рівня підтримки сільського господарства (Показники вимірювання: млн JPY)

Загальна оцінка підтримки (TSE) % ВВП. Загальна підтримка сільського господарства становила 1,2% ВВП в 2012-14 рр., що вище середнього показника ОЕСР. Підтримка загальних послуг склала 15,5% від загального обсягу підтримки.

В 2014 році рівень підтримки скоротився на 6,7%, в основному, за рахунок зменшення розриву між внутрішніми та прикордонними цінами, зокрема, на рис.

Відсоткова ставка товарних валових фермерських надходжень для кожних поодиноких перевезень товарів в 2012-14 рр. склала 88% від загальної оцінки підтримки виробників (PSE). Частка SCT в товарних валових фермерських надходженнях була найвищою для рису (74%), китайської капусти (72%) та валлійської цибулі (70%).

1. Підтримка ринкових цін (MPS) визначається за вирахуванням податків виробників та надлишкової вартості кормів. В Японії підтримка ринкових цін розповсюджується на групу наступних товарів: пшеницю, ячмінь, сою, рис, цукор, молоко, яловичину і телятину, м'ясо свині, птицю, яйця, яблука, китайську капусту, огірки, виноград, мандарини, груші, шпинат, полуницю і валлійську цибулю.

2. Перегляд загальної оцінки підтримки послуг (GSSE) з новими категоріями було запроваджено в 2014 році. При необхідності переоцінка здійснювалася протягом усього часового інтервалу. Серії GSSE та отриману загальну оцінку підтримки не можна порівняти з раніше опублікованими серіями.

Основні політичні інструменти. Підтримка ринкових цін на основі заходів прикордонного контролю, регулювання цін, а також виплат з виробництва, є основними

інструментами аграрної політики в Японії. Система тарифних квот застосовується для основних груп товарів, таких як: рис, пшениця, ячмінь і молочні продукти. Регулювання цін використовується відносно до м'яса свиней, яловичини і телят. Бюро контролю сільськогосподарського виробництва в складі Міністерства сільського господарства, лісництва і рибної промисловості несе відповідальність за імпорт рису відповідно до Уругвайського раунду (URAA), СОТ Японії, із зобов'язаннями мінімального доступу. На додаток до прикордонних заходів, розподіл квот на виробництво рису сприяє підтримці високих внутрішніх цін на рис.

Базовий план продовольства, сільського господарства та сільських районів (останній раз переглядався в березні 2015 року) представляє собою середньостроковий політичний план для галузей харчової промисловості, сільського господарства та сільських районів, з розрахунком на декаду. План переглядається Кабінетом Міністрів кожні п'ять років. Цей план встановлює цілі для самозабезпечення продовольством в розрахунку до 2025 року, з яких 45% базуються на основі підтримки рівня калорій і 73% на основі вартості виробництва, в той час як зареєстровані фактичні показники на 2013 рік становили 39% і 65%.

Основні політичні заходи підтримки реалізації рису і суходільних культур здійснюються за рахунок системи платежів для підтримки доходів, виплат на основі доходів, а також платежів, орієнтованих на заохочення фермерів відокремитися від виробництва столового рису. Система платежів для підтримки доходів від рису (планують скасувати на 2018 врожайний рік) базуються в поточній місцевості виробництва рису, а фіксована ставка становить 7 500 JPY (72 доларів США) за 0,1 га. Фермери, які підпадають під сплату даних платежів мають здійснювати заходи для досягнення цільових показників обсягу виробництва, розподілених для кожного фермера.

Адміністративні квоти на рис перерозподілено фермерам в межах однієї префектури або реалізуються в межах префектур, з тим щоб зберегти загальний обсяг виробництва на національному рівні. В рамках програми накладаються обмеження на поставку рису шляхом надання фермерам з вирощування рису квот на виробництво і утримання цін вище рівня ринкової рівноваги. Регулювання виробництва рису здійснювалося протягом 40 років і має бути припинено до 2018 року. Стимули для диверсифікації сільськогосподарських культур спонсоруються з метою підтримки фермерів, які хочуть перейти від виробництва столового рису до виробництва інших культур (наприклад, пшениці та сої).

Виплати для підвищення рівня доходів від суходільних культур (пшениці, ячменю, сої, цукрових буряків, картопляного крохмалю, гречаної крупи і рапсу) поєднується з поточними місцевими платежами (з 2015 врожайного року) і платежами, отриманими з виробництва. Поточні місцеві платежі спрямовані на покращення умов сільськогосподарських угідь, і виплачуються у сумі 13 000 JPY (124 доларів США) за 0,1 га для виробництва гречки, 20 000 JPY (191 доларів США) за 0,1 га для інших культур (пшениці, ячменю, сої, цукрових буряків, картопляного крохмалю і рапсу) залежно від областей. Ставки платежів встановлюються на основі виробництва, щоб перекрити, в середньому, різницю між стандартними витратами і цінами на продаж, приймаючи до уваги відмінності в якості.

Виплати на основі доходів доступні для виробників рису, пшениці, ячменю, сої, цукрових буряків і картопляного крохмалю, і, відповідно, компенсуються 90% від втрати доходів у відношенні до середнього доходу за попередні п'ять врожайних років (загалом три з попередніх п'яти років, не беручи до уваги найвищі та найнижчі показники). Виплати надаються так званим бізнес-фермерам, незалежно від розміру ферми (починаючи з 2015 врожайного року).

Створення категорії платежів для молодих фермерів забезпечує підтримку доходів нових молодих фермерів протягом усього періоду підготовки (максимум два роки) і первинного періоду експлуатації (не більше п'яти років). Щорічно виплачується максимальна ставка в розмірі 1,5 млн JPY (14 337 доларів США) правомірним стажистам або фермерам. Кількість молодих фермерів (у віці до 50 років), залучених в секторі, подвоїлася (від 1 000 до 2 000) з моменту введення платежу. Додаткові платежі спрямовані на діяльність місцевих громад з метою збереження і поліпшення якості сільських ресурсів, таких як іригація та дренажні споруди.

Основні політичні розробки 2014-15 рр. включають реформи системи платежів для підтримки доходів, диверсії платежів, сільськогосподарських кооперативів, а також консолідації ферм. Ці реформи застосовуються відповідно до "Плану по досягненню динамізму за рахунок розвитку сільського господарства, лісівництва, рибної галузі, а також місцевих громад" (план оголошений в грудні 2013 року і переглянутий в червні 2014 року), який описує реформи сільськогосподарської політики Японії починаючи з 2014 року. Згідно плану підтримка фокусується на бізнес-фермерах.

Деякі зміни, такі як ставка виплат та умови прийнятності, були внесені до системи платежів для підтримки рівня доходів від рису і суходільних культур. Умовні платежі на рис були скасовані, а ставка платежів на підтримку доходів від рису (зумовлені платежі) була зменшена вдвічі з 15 000 JPY (143 доларів США) за 0,1 га в 2013 році до 7 500 JPY (72 доларів США) за 0,1 га в 2014 році. Оплата надається протягом 4-х років і закінчується в 2018 році. Система платежів для підтримки доходів від суходільних культур здійснюється шляхом переходу від необоротних до поточних місцевих платежів в 2015 році. В 2015 році бізнес-фермери підпадають під обмеження виплат незалежно від розміру їх господарств. В 2014 році були посилені стимули для виробництва відвідних культур, таких як кормовий рис і рисова мука.

У 2015 році уряд вніс законопроект щодо перегляду Закону про сільськогосподарські кооперативи. Реформа вимагає, щоб більшість членів правління в кожному місцевому сільськогосподарському кооперативі були бізнес-фермерами та професійними продавцями. Крім того, Центральний союз сільськогосподарських кооперативів (JA-Zenchu) втратить свій нинішній особливий статус, визначений у законі і стане загальною корпорацією.

За підтримки уряду в 2014 році були створені регіональні інституції в кожній префектурі, щоб прискорити консолідацію земель сільськогосподарського призначення. Ці інституції орендують сільськогосподарські угіддя, за необхідності покращують інфраструктуру, а потім здають в оренду землю бізнес-фермерам, щоб вони могли розширити свою площу для вирощування с/г культур. Деякі спеціальні виплати надаються фермерам, які здають в оренду свої землі інституціям. У 2014 році загальний обсяг сільськогосподарських угідь, які інституції здали в оренду фермерам, був дуже малим відповідно до попиту (230 000 га).

Запроваджені ціни на продукцію тваринництва збільшилися в 2015 році відповідно до збільшення цін на імпорт продовольства. Пороговий рівень стабілізації цін на свинину і яловичину в 2015 році склав 440 000 JPY (4 206 доларів США) і 865 000 JPY (8 268 доларів США) за тону. Аналогічним чином, всі гарантовані ціни на поголів'я телят збільшилися в 2015 році. Встановлені урядом обсяги виробництва молока, які повинні бути охоплені за рахунок прямих виплат в 2015 році, знизилася до 1,78 млн тон, на 20 000 тон менше ніж у попередньому році, але ставка платежів зросла до 12 900 JPY (123 доларів США) за тону.

У 2014 році об'єми експорту сільськогосподарської, лісової та рибної продукції та продуктів харчування з Японії збільшилися на 11,1% з 2013 р. і досягли рекордної

позначки в 611,7 млрд JPY (5,8 млрд доларів США), в значній мірі, за рахунок збільшення попиту на японську їжу, громадські та цивільні зусилля по сприянню експорту, а також ослаблення імпорتنих правил, що стосуються заходів єдиної платіжної системи, в тому числі щодо радіоактивного забруднення від ядерної аварії на атомній електростанції Фукусіма-Даїчі – ТЕРСО. Експорт було розширено, щоб включити широкий спектр сільськогосподарських продуктів, таких як фрукти, рис і яловичину. У 2014 році була створена загальнонаціональна організація зі сприяння експорту для кількох ключових товарів, серед яких рис і яловичина. Уряд поставив перед собою мету досягти експорту на суму 1 трильйон JPY (9,56 млрд доларів США) до 2020 року.

Станом на 2014 рік тарифні квоти на деякі продукти, як і раніше, недостатньо заповнені, в тому числі на вершкове масло і олію, готову сироватку для дитячої молочної суміші, сухе знежирене молоко для шкільних обідів, а також арахіс. Японія у 2014 році встановила спеціальні захисні заходи для деяких груп товарів, включаючи сухе молоко, йогурт, горох, і пшеничне борошно. У травні 2014 року Японія здійснила екстрений імпорт у розмірі 7 000 мільйонів тон вершкового масла для промислового використання, а у вересні 2014 року ще 3 000 млн тон вершкового масла.

Японія заключила чотирнадцять угод про соціально-економічне партнерство (з Сінгапуром, Мексикою, Малайзією, Чилі, Таїландом, Індонезією, Бруней-Даруссаламом, Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Філіппінами, Швейцарією, В'єтнамом, Індією, Перу і Австралією), які включають як регіональні так і двосторонні угоди, і на які припадає 23% від загального обсягу торгівельної промисловості Японії. Угода про соціально-економічне партнерство з Австралією вступила в силу в січні 2015 року, і це була перша угода з такою великою сільськогосподарською нацією. Угода включає такі положення: а) збільшення тарифних квот Японії для окремих груп австралійських молочних продуктів, таких як плавлений сир, а також зниження тарифів на деякі австралійські сільськогосподарські продукти, включаючи яловичину (з 38,5% до 19,5% на заморожену яловичину до 18 років, і до 23,5% на охолоджену яловичину до 15 років: охолоджена яловичина конкурує з вирізками на внутрішньому ринку); та б) ліквідація австралійських тарифів на японські автомобілі (з 5% до 0%). Умови не розповсюджуються на такі продовольства, як рис. Угода містить положення про постачання продуктів харчування, щоб лімітувати запровадження (або підтримання) обмежень (або заборон) на вивезення (або продаж) з метою експорту будь-яких основних продуктів харчування, таких як яловичина, молочні продукти (сухе молоко, вершкове масло і сир), пшениця, ячмінь і цукор.

У лютому 2015 року Японія і Монголія після двох років переговорів підписали Угоду про соціально-економічне партнерство, і це була перша подібна угода для Монголії; однак деякі сільськогосподарські продукти, такі як рис, пшениця, цукор і свинина були позбавлені будь-яких тарифних зобов'язань згідно договору.

На даний час Японія веде переговори з 8 країнами щодо укладання угод про соціально-економічне партнерство, з яких: намічені три окремі двосторонні угоди з Канадою, Колумбією і Туреччиною, а також п'ять багатосторонніх угод Японія-Китай-Корея, ЄС-Японія, Регіональне всеосяжне економічне партнерство (RCEP), АСЕАН-Японське всеосяжне економічне партнерство (AJCEP) (переговори з AJCEP ведуться з метою лібералізації торгівлі посередництвом послуг, та лібералізації і захисту інвестицій), а також переговори щодо укладання Угоди про Транстихоокеанське партнерство (TPP), яка включає в себе 12 країн – Австралію, Бруней-Даруссалам, Канаду, Чилі, Японію, Малайзію, Мексику, Нову Зеландію, Перу, Сінгапур, Сполучені Штати і В'єтнаму.

РОЗДІЛ 4.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СУСПІЛЬСТВА ТА АГРАРНА ПОЛІТИКА

4.1. Урбанізація міграція і обмеженість земельних ресурсів

4.2. Кліматичні зміни

4.3. Виробництво енергії з біомаси

4.4. Довкілля – земля, повітря, вода, шум

4.5. Добробут Тварин (AnimalWelfare)

4.1. Урбанізація міграція і обмеженість земельних ресурсів

4.1.1. Суть та особливості урбаністичних процесів

Урбанізація – чому це важливо при вивченні аграрної політики? Урбанізація являє собою процес зміни форми існування суспільства, що призводить до перерозподілу використання усіх видів ресурсів, а також до реорганізації процесів виробництва та реалізації продукції сільського господарства. Отож, ми повинні розуміти, що таке урбанізація, які причини її формування в минулому і які можливі шляхи розвитку з метою визначення стратегій розвитку сільського господарства та забезпечення населення продуктами харчування.

Урбанізація (лат. urbanus — міський) — соціально-економічний процес зростання міст, міського населення, поширення міського способу життя на все суспільство.

Урбанізація у сучасному світі представлена наступними формами:

Агломерація – скупчення населених пунктів, об'єднаних в одне ціле інтенсивними господарськими, трудовими і соціально-культурними зв'язками. Формується навколо великих міст, а також у густонаселених промислових районах.

Конурбація включає кілька об'єднаних або таких, що тісно розвиваються агломерацій (як правило, 3-5), й з максимально розвиненими найбільшими містами (ядро конурбації).

Блок 1

В Японії виділено 13 конурбацій, в тому числі Токійська, що складається з 7 агломерацій (27,6 млн осіб), Нагойська – з 5 агломерацій (7,3 млн осіб, Осака і т.д. У США також вживають тотожний термін «стандартний консолідований ареал», що був запроваджений у 1963 році.

Мегалополіс – ієрархічна за складністю і масштабами система поселень, що охоплює велике число конурбацій та агломерацій. Мегалополіси з'явилися в середині ХХ ст. У термінології ООН мегалополісом називають утворення з населенням не менше 5 млн жителів. При цьому 2/3 території мегалополіса можуть бути не забудовані.

Блок 2

Так, мегалополіс Токайдо складається з Токійської, Нагойського і Осацької конурбацій протяжністю близько 800 км уздовж узбережжя. У число мегалополісів включені міждержавні утворення, наприклад мегалополіс Великих озер (США-Канада) або Донецько-Ростовська система агломерацій (Росія-Україна).

Блок 3

За оцінкою Департаменту економічних та соціальних Зв'язків ООН чисельність міського населення у світі в 1800 році становила 27 мільйонів осіб (3% від населення планети). В 1900 році цей показник збільшився до 14%, на початок 2000 року досягнув 47% і лише за 10 років додав ще 5% (сягнувши у 2010 році 52%). До 2050 року очікується, що частка міського населення досягне позначки 67%. (UnitedNation, 2012)

Критерії та показники оцінки рівня урбанізованості залежать від загальних процесів суспільного розвитку та можуть бути специфічними для кожної країни. До загальних характеристик відносяться:

1. Зростання міського населення.
2. Розширення земельних площ під різноманітними урбанізованими формами.
3. Підвищення концентрації ділової активності у містах та агломераціях.

Соціологія визначає урбанізацію за такими ознаками:

- частка міського населення в загальній чисельності населення регіону, всієї країни;
- щільність і ступінь рівномірності розташування по країні мережі міст;
- транспортна та інша доступність великих міст для населення країни;
- різноманітність галузей народного господарства;
- різноманітність видів трудової, дозвільної діяльності населення;
- поширення міських форм життя як на населення міст, так і на жителів села.

Головним соціальним показником рівня урбанізованості є частка міського населення. Згаданий показник варіює у класифікаціях різних джерел. У табл. 4.1.1 рівень урбанізованості територій розподіляється за ознаками, запропонованими Ю.А. Семагіним.

Таблиця 4.1.1.

Класифікація урбанізованості територій

Частка міського населення, %	Ознаки урбанізації	Форми та типи поселень
≤ 10 не урбанізовані території	У всіх населених пунктах переважає сільський спосіб життя. Населення не мігрує до міст. Населені пункти ще не набули чітких ознак міста	Великі селища Селища міського типу
10-25 слабоурбанізовані території	Території, на яких починають формуватися міські поселення з ознаками життя, що відрізняється від сільського. Частка міського населення постійно зростає	Міста, кількість населення в яких переважає 20-25 тис. осіб
≈ 50 середньоурбанізовані території	Поглиблення ознак різниці між міським та сільським населенням. Міське населення починає зростати пришвидшеними темпами	Міста із населенням понад 100 тис. осіб
≈ 75 високоурбанізовані території	Збільшення площі міст із поглинанням оточуючих сільських територій. Формування великих агломерацій. Уповільнення темпів приросту міського населення	Міста-мільйонери, що починають формувати агломерації
≈ 90 повністю урбанізовані території	Сільський спосіб життя зникає взагалі. Не існує різниці між міським та сільським населенням, оскільки на всій території повністю панує міський спосіб життя	Агломерації, конурбації, мегаполіси

Джерело. Власна розробка за матеріалами Ю.А. Семагіна

Варто зазначити, що форми та типи поселень, їх розміри відповідно до поняття урбанізованості значно залежать від типу та розташування держави і можуть варіюватися. Беручи до уваги соціальні, економічні та географічні особливості країни процес урбанізації може мати екстенсивний або інтенсивний характер.

Екстенсивна урбанізація передбачає збільшення кількості міського населення за рахунок розширення міської території.

Інтенсивна урбанізація передбачає формування високотехнологічних механізмів розміщення населення в межах існуючих територій міст, що призводить до збільшення щільності населення.

Відповідно до існуючих прогнозів очікується продовження зростання населення у містах та великих агломераціях (табл.4.1.2).

Таблиця 4.1.2.

Найбільші агломерації світу у 2010 та 2025 роках

Агломерація	Країна	2010		2025	
		Чисельність, млн осіб	мі- сце	Чисельність, млн осіб	мі- сце
Токіо	Японія	36,9	1	38,7	1
Делі	Індія	21,9	2	32,9	2
Мехіко сіті	Мексика	20,1	3	24,6	5
Нью – Йорк	США	20,1	4	23,6	6
Сан-Пауло	Бразилія	19,6	5	23,2	7
Шанхай	Китай	19,6	6	28,4	3
Мумбаї	Індія	19,4	7	26,6	4
Пекін	Китай	15,0	8	22,6	9
Дакка	Бангладеш	14,9	9	22,9	8
Калькутта	Індія	14,3	10	18,7	12
Карачі	Пакистан	13,5	11	20,2	10
Буенос-Айрес	Аргентина	13,4	12	15,5	15
Лос-Анджелес	США	13,2	13	15,7	14
Ріо-де-Жанейро	Бразилія	11,9	14	13,6	18
Маніла	Філіппіни	11,7	15	16,3	13
Москва	Росія	11,5	16	12,6	19
Осака-Кобе	Японія	11,4	17	12,0	20
Каїр	Єгипет	11,0	18	14,7	17
Стамбул	Турція	11,0	19	14,9	16
Лагос	Нігерія	10,8	20	18,9	11

Джерело: Розенфельд Ю.Н. Проблемы анализа современного уровня урбанизованности в Российской Федерации. Ю.Н. Розенфельд// Экономика, статистика, информатика. Вестник УМО. – 2014. – №2. – С.118.

При цьому варто зазначити, що наймасштабніше зростання очікується у країнах що розвиваються, таких як Індія, Китай та Лагос де урбанізація має екстенсивний характер.

Зростання населення та нерівномірна концентрація його по зонах проживання призвели до ряду викликів, що потребують додаткового вирішення у сучасних стратегіях розвитку держави:

1. Маятникові міграції. Процес трудової міграції в межах мегаполісів та агломерацій.
2. Трансформація використання земельних ресурсів у процесі формування агломерації.
3. Екологічне навантаження на довкілля.
4. Продовольча та енергетична безпека міста.
5. Забезпеченість водними ресурсами.
6. Трансформація ринку праці.
7. Економічна ефективність/доцільність функціонування міських агломерацій.

4.1.2. Фактори впливу на розвиток аграрної політики

Маятникові міграції, зміна призначення використання землі та зміна екологічного профілю – три основні наслідки для регіонів, що перебувають у зоні інтенсивних урбаністичних процесів. Саме вони спричиняють трансформаційні процеси у сільському господарстві і потребують додаткової уваги з боку формування стратегій розвитку аграрної політики для країн (табл. 4.1.3).

Таблиця 4.1.3.

Наслідки урбанізації

НАСЛІДКИ УРБАНІЗАЦІЇ	ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	АСПЕКТИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
<i>Зміна структури попиту на продукцію сільського господарства та раціону харчування населення</i>	<i>Технологічна інтенсифікація виробництва Розвиток міського і приміського сільського господарства</i>	<i>Безпека якості продуктів харчування; Збереження екосистем та біорізноманіття Утилізація відходів виробництва в умовах міста</i>
<i>Маятникова міграція</i>	<i>Зміна структури трудової пропозиції Зміна структури населення сільських регіонів Диверсифікація доходів та доступу до продуктів харчування</i>	<i>Формування соціального кошика продуктів харчування; продовольча безпека; формування механізмів розвитку та підтримки сільських регіонів</i>
<i>Перехід земель сільськогосподарського призначення під житлові, промислові та інфраструктурні об'єкти</i>	<i>Скорочення площ сільськогосподарського виробництва на території агломерацій та мегаполісів Зміна вартості землі</i>	<i>Регулювання зміни структури землекористування сільськогосподарського призначення Підтримка власників земель сільськогосподарського призначення</i>
<i>Диспаритет споживання</i>	<i>Ціновий диспаритет на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування як всередині агломерації, так між містом і селом</i>	<i>Регулювання питань перерозподілу та доступу до продукції сільського господарства</i>
<i>Екологічне навантаження</i>	<i>Зміна структури та процесу виробництва в наслідок кліматичних змін</i>	<i>Продовольча безпека, формування продовольчого резерву та доступу до ринків міського населення</i>

4.1.3. Трансформація землекористування в умовах урбанізації.

Урбанізація значною мірою загострює питання вартості земельного ресурсу. Адже всі види дозволеного землекористування (під житлову та промислову забудову, інфраструктурні об'єкти, під сільськогосподарське використання) починають конкурувати між собою за рахунок зростання щільності ділової активності на обмежених територіях. Таким чином змінюється і підхід до оцінки вартості землі, до природних факторів родючості та стану додаються суто комерційні аспекти – прибутковість від майбутнього використання. На рис. 4.1.1 графічно зображено зміну вартості землі

при різних варіантах використання залежно від віддаленості земельного наділу від агломерації (великого міста).

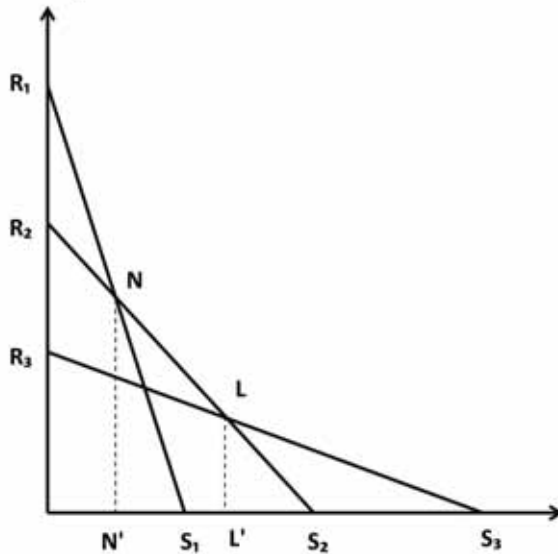

Рис. 4.1.1. Розподіл земельних ділянок між різними варіантами землекористування залежно від розташування до основної (центральної) частини.

На рисунку вісь Y – рівень прибутковості, X – частка площі. Пряма R_1S_1 відображає ефективність використання землі під комерційну діяльність, R_2S_2 – житлова забудова, R_3S_3 – земля під виробництво сільськогосподарської продукції. Площа R_1NN' відображає зону, де формується найвища рента землі за умови комерційного її використання, на відстані від центру до точки N ; $N'NL'L$ – ділянка з найвищою вартістю землі під житлову забудову; $L'LS_3$ – найвища вартість землі під сільськогосподарське використання.

Відповідно до запропонованого розподілу земельних ділянок у межах урбанізованих територій ефективність зберігається лише у сільськогосподарського виробництва із найвищою доданою вартістю.

Таким чином урбанізація значно змінює попит на землю та впливає на перерозподіл структури сільськогосподарського виробництва, «посуваючи» її у верх у ланцюгах споживання. Ця стимулює інтенсифікацію сільського виробництва у регіонах, наближених до агломерацій, та сприяє зміщенню концентрації сільськогосподарського виробництва у сільські регіони із більш дешевим земельним ресурсом.

З іншого боку, економіка та демографія сільських територій трансформуються під тиском урбаністичних процесів.

Основними напрямками впливу урбанізації на використання земель для сільськогосподарського виробництва є:

1. Використання земель сільськогосподарського призначення під комерційну, приватну та промислову забудову.
2. Розвиток інфраструктури (дороги, водогін, об'єкти енергетики та сільськогосподарського призначення).
3. Збільшення вартості землі.
4. Зміна структури та способів виробництва сільськогосподарської продукції.

5. Збільшення витрат для сільгоспвиробників.
6. Зміни територіального планування.
7. Втрата частини земельного фонду із показниками високої родючості.

Тут варто зазначити, що історично міста утворювалися на місцевості, достатньо забезпеченій водою та із землею з високими показниками родючості. Це давало змогу городянам мати доступ до продуктів харчування та кормової бази для тварин. Розширення міст призводить до зміни призначення використання таких (рис. 4.1.2).

8. Маятникові міграції, що змінюють якісний склад трудових ресурсів у зв'язку із скороченням малих сільськогосподарських домогосподарств у сільській місцевості.

9. Погіршення екологічних умов у локальних місцевостях.

Для оцінки структурної зміни землекористування в наслідок урбанізації в розрізі різноманітних регіональних утвореннях застосовується *Коефіцієнт скорочення землі, що використовується для сільськогосподарського виробництва:*

$$\Delta\beta_{fl} = S_n * (\beta_f - \beta_{sm}),$$

де β_{fl} – коефіцієнт зміни площі сільськогосподарських земель унаслідок процесів урбанізації;

S_n – площа сільськогосподарських земель на рік дослідження;

n – рік дослідження;

β_f – фактичний коефіцієнт зміни площі по всіх групах дослідження, що наведено у табл. 4.1.3, %;

β_{sm} – коефіцієнт зміни площі для слабо та середньо урбанізованих територій, %.

Необхідно зауважити, що класифікація рівнів урбанізованості – ознака варіативна, що може мати власний рівень для кожної країни і навіть у регіоні всередині країни.

Рис. 4.1.2. Мапа Києва за 1912 рік.

Джерело: <http://starkiev.com/wp-content/uploads/2012/02/1912-год-план-Киева.jpg>

Мапа Києва за 1912 рік унаочнює структурні зміни міста за останні понад 100 років. Зеленим кольором позначені зелені насадження, такі як сади та лісопаркові зони. Чітко простежується, що місто було оточено сіножатями та пасовищами. Порівняно із 10 адміністративними районами, що входять до складу міста у 2016 році та постійно проживаючого населення у кількості 2,9 мільйона осіб у 1912 році територія Києва складалася із трьох повних та двох частково адміністративних районів та населення у 0,6 мільйона.

4.1.4. Особливості урбанізації в Україні

Усі тенденції, що притаманні процесу урбанізації, простежуються і в Україні. Водночас, на фоні інтенсивного зростання міст та поширення міського способу життя на всі форми життєдіяльності основним фактором урбаністичних трансформацій в Україні є прискорення активізація процесів внутрішньої та зовнішньої міграції. Якщо, наприклад, перед початком Другої світової війни питома вага міського населення.

Особливим видом внутрішньої міграції за умови швидкого розвитку агломерацій є **маятникова міграція**.

Маятникова міграція – це процес щоденного переміщення населення із прилеглих сільських територій до активної, ділової частини міста перед початком робочого дня і повернення із міста до села після роботи.

Характеристики міграційних процесів, їх ступінь та вплив на соціально – економічні показники в цілому та розвиток територій зокрема – різні для кожної держави.

За обсягами внутрішня міграція значно переважає міжнародну. Згідно з підрахунками ООН, внутрішніми мігрантами, тобто особами, які проживають у власних країнах, проте не в тих регіонах, де народилися, є не менш як 12 % населення планети, тоді як міжнародними – трохи більше 3 %. Вона спричиняється загалом тими ж причинами, що й міжнародна міграція, має подібну мотивацію, тобто, покращання умов життя та праці, тому спрямована переважно із депресивних регіонів у ті, які динамічно розвиваються, з сільської місцевості в міста та індустріальні центри. Внутрішня міграція може призвести до збезлюднення певних територій і надмірної концентрації населення в інших. Водночас, так само, як і міграція за кордон, вона сприяє підвищенню доходів домогосподарств, зменшенню бідності, набуттю нових знань та досвіду, тобто накопиченню людського капіталу. Проте й досі внутрішньодержавні переїзди є найпоширенішою формою зміни місця проживання громадян України. Так, за даними державної статистики внутрішні переміщення, що статистично обліковуються, приблизно в 10 разів переважають за обсягом зареєстровані випадки зовнішньої міграції. Більше половини усіх переїздів здійснюються всередині регіонів і лише близько третини – між регіонами держави. Домінують у внутрішньодержавному перерозподілі населення міграції між містом і селом в тому числі маятникові. На рис. 4.1.3 чітко простежується приріст міського населення (МН) та одночасний відтік сільського (СН), різниця у коливаннях коригується на зовнішні та міжрегіональні міграції.

Характерною особливістю поточних міграційних процесів в Україні є тенденція до значного збільшення обсягів міжрегіональних міграцій, а також інтенсивних міждержавних міграційних переміщень населення.

Разом із тим, на сучасному етапі в Україні почали розвиватися й дезурбанізаційні процеси, найпомітнішими з яких є:

- зниження ролі міста як центру концентрації передових виробничих технологій, виробничих науково-дослідних установ, високопродуктивних підприємств;

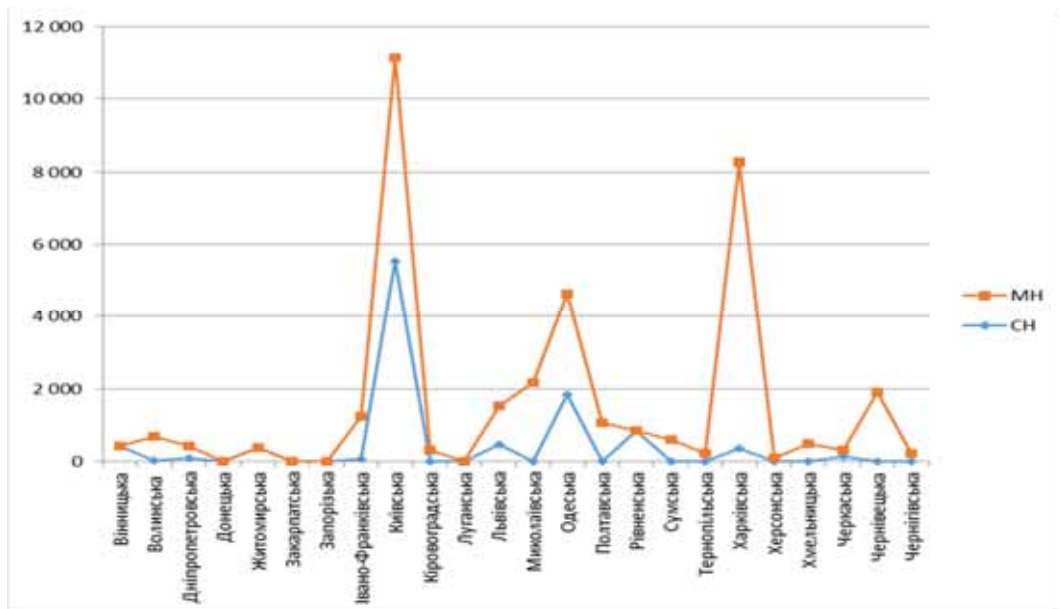

Рис. 4.1.3. Сальдо внутрішньої міграції в Україні у 2014 році.
Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України.

- декваліфікація кадрового потенціалу, втрата досвіду висококваліфікованої праці;
- руйнування міських особливостей зайнятості населення, деформація міського способу життя;
- скорочення кількості міського населення (депопуляційні процеси), зворотна міграція у сільську місцевість, скорочення міських територій за рахунок адміністративно-територіальних реорганізацій.

Причиною трудової внутрішньої міграції в Україні та зміною структури професійних вподобань населення є відсутність єдиної загальнодержавної довгострокової концепції розвитку сільських територій. Люди не бачать можливості й перспективи життя у сільській місцевості. Це змушує сільське населення мігрувати до міст або за кордон у пошуках роботи. Треба зазначити, що протягом 1995–2010 рр.з областей Карпатського регіону (Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької) щорічно тривалістю від шести місяців до року працювали за кордоном 300–500 тис. осіб, більшість з яких була із сільської місцевості.

Станом на кінець 2013 р. у сільських поселеннях України мешкала третина населення України, тобто 31,4 % від загальної кількості. З 1993 р. чисельність сільського населення щорічно скорочувалася на 132 тис. осіб, у тому числі і внаслідок еміграції. За 2010–2012 рр. чисельність сільського населення скоротилася майже на 100 тис. осіб. Щорічно за кордон виїжджає близько 50 тис. селян, 80,5 % середяких – молодь і жінки.

У 2012 р. українці були п'ятою за чисельністю після Туреччини, Марокко, Албанії та Китаю, групою громадян третіх країн, які проживали на території ЄС. Україна посідала перше місце за часткою емігрантів у Польщі і Чеській Республіці, друге – у Російській Федерації, Словаччині та Угорщині, третє – в Естонії, четверте – у Греції та Італії. У десяти країнах чисельність українських трудових мігрантів перевищувала 100 тис. осіб.

У міжрегіональних міграціях основним реципієнтом є столиця, м. Київ. Якщо в 1995 р. міграційний приріст за рахунок інших регіонів становив тут 4,1 тис. осіб, то в 2000 р. – 12,9 тис., у 2007 р. – 24,8 тис. осіб. У період сучасної кризи міграційний приріст населення столиці знову зменшився – 14,4 тис. в 2014 р. Це, однак, більше, ніж будь-де в Україні і підтверджує незмінну роль столиці як основного центру тяжіння для мігрантів.

Серед усіх регіонів України близьким до показника Києва є лише показник Київської області, де додатне сальдо міграції в 2014 р. становило 11,1 тис. Переважання кількості прибулих з інших регіонів України надчисельністю вибулих спостерігалось також в Харківській, Одеській областях. Із зрозумілих причин індустріальні центри Сходу України втратили свою привабливість.

Особливістю внутрішні міграцій в Україні є зміна місця життя з метою поліпшення умов проживання. При цьому у розвинутих країнах внутрішні переселення є важливою складовою збалансування ринку праці та динамічного розвитку економіки. Тобто, середньостатистичний внутрішній український мігрант переміщується до міста, а вже потім намагається визначитись із працевлаштуванням, тоді як нашталт середньостатистичний внутрішній мігрант у Великобританії змінює своє місце проживання «під» певну робочу пропозицію.

Так, за даними 2005 р., у США на 1000 населення було зафіксовано 26 внутрішніх переміщень, у Швеції – 20, у Великобританії – 195. Коефіцієнт внутрішньої міграції в Україні становив на той час 15,4 на 1000 населення.

До основних соціально демографічних показників, що відображають вплив урбанізації на розвиток сільського господарства та реакцію на ефективність заходів аграрної політики можна віднести:

- частка населення, що проживає на сільських територіях;
- зайняте населення за місцем проживання та віковими групами;
- коефіцієнт внутрішньої міграції: загальний, за віковими та статевими групами.

4.1.5. Концепції підтримки сільських територій у аграрній політиці

Традиційно економічною основою на сільських територіях були галузі, пов'язані з використанням природних ресурсів, у першу чергу сільськогосподарське виробництво, тобто державна політика в розвинених країнах була заснована на галузевому підході. Вважалося, що цілі сільського розвитку та сільськогосподарського виробництва є ідеїдходівничими. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, розвиток ринкової інфраструктури, скорочення зайнятості населення у сільськогосподарському виробництві та його спеціалізація призвели до зміни підходів щодо визначення соціально-економічного розвитку села.

Основою концепцій розвитку сільських територій у розвинених країнах виступає територіальний підхід, що замінив галузевий, котрий передбачає розмежування сільської території та сільськогосподарського виробництва.

Галузевий підхід потребує надмірного «ручного режиму регулювання» розвитку села. Адже галузева спеціалізація призводить до монополізму районів, які вона охоплює, а сільські території це географічні локації, які дозволяють співіснувати агровиробництву, сільському населенню та екосистемам, на основі яких вони виникли. Сучасний розвиток сільських територій спрямований на досягнення оптимального балансу співіснування зазначених трьох систем. Саме тому сільський розвиток як об'єктивний процес, що відбувається в межах відповідної соціально-просторової системи суспільства, не вимірюється виключно показниками аграрного сектору економіки.

Міжнародна практика передбачає два нормативних підходи щодо формування та впровадження аграрної політики:

- одноформатний – закріплення умов і механізмів державної підтримки в рамках єдиного законодавчого акта, такого як Єдина аграрна політика (CAP) у зоні ЄС. Подібного підходу дотримуються країни Європейського Союзу, Російської Федерації, Канади та Туреччини;

- комбінований – характерний для США, країни Південної Америки та Океанії. Цей підхід передбачає наявність декількох програм стимулювання та регулювання розвитку аграрної політики, які можуть реалізовуватися незалежно один від одного.

Політика сільського розвитку ЄС і США має багатоспільних цілей, але вона дещорізняється за механізмами пріоритетних напрямків і реалізації. Далі розглянемо тотожні та відмінні риси аграрної політики цих регіонів.

Головна відмінність політики США від ЄС полягає у формуванні та нормативному закріпленні заходів регулювання: одноформатний в ЄС – напрями розвитку села зафіксовані в рамках Єдиної аграрної політики, складовою частиною якої є стійкий розвиток, та комбінований – в США, де також приділяється увага основним напрямкам, але вони не виділені законодавчо як програми сільського розвитку.

Основними напрямками заходів підтримки розвитку сільських територій в США є:

- економічний розвиток сільських територій;
- стимулювання створення та розвитку бізнесу;
- розвиток інфраструктури (житлові програми, водопостачання, електроенергія, широкопasmові мережі, телемедицина та ін.);
- підтримка людського капіталу, включаючи розвиток системи освіти, професійної підготовки, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства і т.д.);
- боротьба з бідністю (запровадження програм допомоги незаможним);
- та інші, які безпосередньо належать до розвитку села, але реалізуються іншими органами влади.

Основними загальними рисами державної політики в ЄС та США є:

- територіальний підхід при скороченні підтримки безпосередніх товаровиробників;
- надання суб'єктам програм права вибирати з переліку напрямів у рамках єдиної політики або програм різних відомств ті, які найбільшою мірою сприяють розвитку сільських територій конкретного регіону;
- органам місцевого самоврядування надаються не тільки широкі права з реалізації програм розвитку сільських територій, а й адекватна фінансова підтримка за допомогою використання комплексу фінансових інструментів: прямих платежів населенню, програми грантової підтримки, кредити, гарантії за кредитами, податковий пільги, технічна допомога з чітким зазначенням умов їх застосування;
- значна увага до збереження та захисту навколишнього середовища.

Беручи до уваги пріоритетну зорієнтованість України на Європейський Союз – доцільно детальніше зупинитися на концепції розвитку сільських територій в ЄС.

Блок 5

Для порівняння, в ЄС на фінансування програм розвитку сільських територій передбачено понад 20 % від загального бюджету CAP; у США – від 11 % до 27 % бюджету Міністерства сільського господарства; тоді як ———— вітчизняний загальнодержавний бюджет виділяє 10 % на сільське господарство й сільський розвиток загалом. Це свідчить, що в Україні все ще зберігається галузевий підхід до поняття розвитку сільських територій.

Ведення сільського та лісового господарств відіграє вирішальне значення в процесі землекористування та раціональному використанні природних ресурсів у сільській місцевості в ЄС, а також слугує платформою для диверсифікації сільської економіки.

Відтак, зміцнення політики розвитку сільських територій сьогодні виступає загальноєвропейським пріоритетом. Європейська політика сільського розвитку еволюціонувала, як частина розвитку Спільної аграрної політики (САП), з політики, яка стосувалася структурних проблем сільськогосподарського сектору, до політики, зорієнтованої на багатofункціональність ведення сільського господарства і, зокрема, викили, з якими стикається сільський розвиток.

Першочерговими кроками у формуванні політики сільського розвитку стали заходи стимулювання інвестицій у сільське господарство та занепадаючі сектори. Підтримка переробки та маркетингу була покликана інтегрувати всі складові виробничого ланцюга від виробництва до реалізації та сприяти подальшому поліпшенню сільськогосподарських структур і конкурентоспроможності сировинного сектору. З часом увага також почала приділятися розвитку людського капіталу через прискорений вихід на пенсію та професійне навчання.

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій, а саме:

- концепція, заснована на галузевому підході, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу. Ця концепція бере за основу розвиток сектору (галузева модель). У рамках такого підходу не враховуються особливості місцевого та сільського розвитку, а ще меншою мірою відмінності між окремими сільськими територіями, яким відводиться другорядна чи взагалі незначна роль в інтерпретації структурних змін сільського господарства;

- концепція зближення або перерозподільча модель, яка пов'язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки. Відповідно до перерозподільчої моделі сільські райони розглядаються переважно як слаборозвинуті, які структурно відстають від розвитку міських районів унаслідок несприятливих природних і соціально-економічних факторів, через що й потребують особливої підтримки в містах з погляду державної політики. В цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, які вирішуються через розробку цільової політики стосовно цих районів. Основною метою моделі є задіяння ефекту перерозподілу як шляхом прямих компенсацій впливу несприятливих факторів, так і через структурну підтримку. Тут увага зосереджується на необхідності диверсифікації виробництва в цих районах, що передбачає розвиток, насамперед, традиційних галузей (агротуризм, сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції в самих господарствах тощо);

- територіальна модель, яка ідентифікує сільський розвиток із розвитком сільських районів у цілому шляхом використання всіх ресурсів, що знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), й інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території в найбільш ширшому її розумінні (територіальна модель).

4.2. Кліматичні зміни

4.2.1. Суть та особливості кліматичних змін

Кліматичні зміни часто зводять виключно до глобального потепління – процесу поступового збільшення середньорічної температури атмосфери Землі. З 1880 по 2010 роки вона підвищилася приблизно на $0,8^{\circ}\text{C}$, причому $2/3$ цього потепління припало на період, що розпочався після 1975 р. – з тих пір температура підвищується темпами $0,15\text{--}0,2^{\circ}\text{C}$ на десятиліття (рис. 4.2.1).

Разом із тим підвищення температури приземного шару атмосфери – найбільш помітне з усіх змін кліматичних змінних, однак далеко не єдине. До інших належать:

- підвищення температурних амплітуд (зростання континентальності клімату);
- зміна кількості опадів (рівень випадання опадів зростає в середньому по планеті, проте знижується в сухих регіонах), а також збільшення нерівномірності їх випадання;
- загальне скорочення площі гірських і поверхневих льодовиків, а також танення вічної мерзлоти;
- підвищення рівня світового океану;
- збільшення частоти та інтенсивності гідрометеорологічних стихійних лих та т.п.

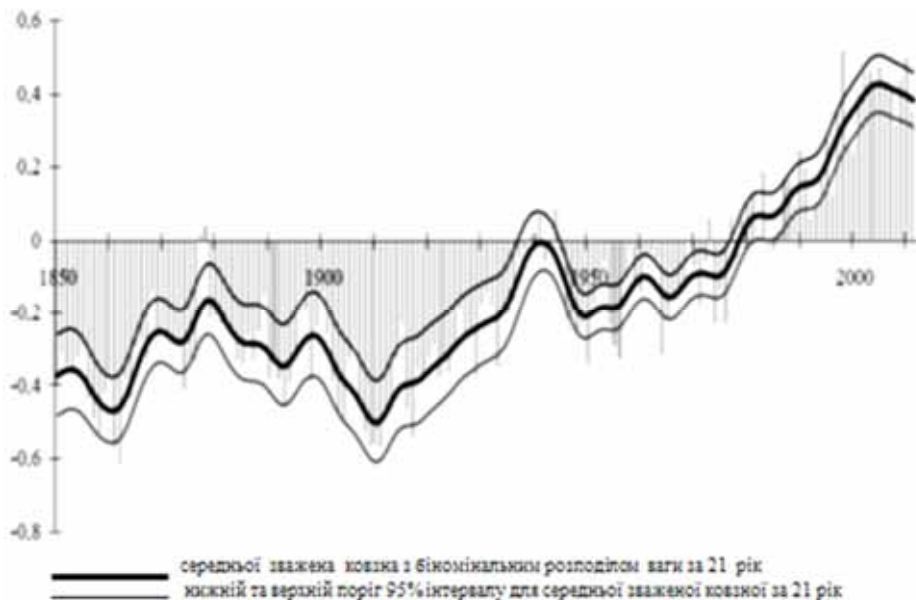

Рис. 4.2.1. Відхилення середньорічної температури від норми за період 1850-2011 рр.
Джерело: Макаров И.А. Глобальное изменение климата как вызов мировой экономике и экономической науке. Экономический журнал ВШЭ.2013. №3. С. – 479-496.

Зміна клімату – загально визнаний факт, котрий став частиною загальної політики розвитку ряду держав.

Основні напрями негативного впливу зміни клімату на світову економіку. До них відносяться наступні:

- Значний вплив на виробництво сільськогосподарської продукції. При невеликому зростанні температури продуктивність сільськогосподарських культур у високих широтах навіть зростає, що, втім, буде нівельовано падінням врожайності в низьких широтах у зв'язку з потеплінням і зміною гідрологічного режиму. При більш значному потеплінні негативний ефект буде спостерігатися на всій земній кулі. В середньому ж по світу, за деякими прогнозами, підвищення температури на 1°C може призвести до падіння врожайності трьох основних сільськогосподарських культур (пшениці, рису та кукурудзи) на 10%.

- Танення льодових шапок Землі, підйом рівня моря та збільшення кількості повеней і ураганів підвищують уразливість прибережних територій. Найбільша небезпека загрожує малим острівним державам, частина з яких (Тувалу, Мальдіви) з високою ймовірністю повністю піде під воду через кілька десятиліть. Вкрай вразливі і прибережні материкові країни, розташовані на малих абсолютних висотах, серед яких такі густонаселені, як Бангладеш або Нідерланди. Катастрофічні наслідки можуть мати затоплення дельт найбільших східно-азіатських річок, де зосереджена значна частина світових посівів рису.

- Зростання частоти гідрометеорологічних природних катастроф: повеней, посух, хвиль тепла і холоду, ураганів і штормів. Так, кількість цих природних лих за період з 2001 по 2010 роки перевищує аналогічний показник 1971-1980 рр. у 6,9 раза, а збиток від природних катастроф за цей же період зріс у 18,3 раза. У 2010 р. збиток від гідрометеорологічних природних катастроф становив 78 млрд. дол.

- Прямий і непрямий негативний вплив на стан здоров'я населення планети. Прямий ефект полягає у збільшенні захворювання і смертності у зв'язку зі складністю пристосування організму до нових кліматичних умов, непрямий – у збільшенні захворюваності і смертності через падіння сільськогосподарського виробництва в ряді регіонів. Небезпеки століття для здоров'я людини криються також у розширенні на північ осередків ряду небезпечних тропічних захворювань. Одночасно існує і певний позитивний вплив зміни клімату на життєдіяльність мешканців територій, розташованих у високих широтах, пов'язане зі зниженням захворюваності та смертності від зимових морозів.

- Зростання дефіциту прісної питної води пов'язане, в першу чергу, з демографічним та економічним зростанням. При цьому в ряді регіонів вони стануть основною причиною появи водного стресу (Середземномор'я, захід США, південь Африки, північний схід Бразилії).

- Зміна клімату загрожує функціонуванню багатьох екосистем. За даними Міжурядової групи експертів зі зміни клімату ООН, при підйомі середньорічної температури всього на 1,5–2,5°C від 20 до 30% видів рослин і тварин опиняться під загрозою зникнення. Крім того, відбудуться серйозні зміни в структурі екосистем, у взаємозв'язках всередині них, їх географічному розташуванні.

З точки зору наукових досліджень зміна клімату – факт загальноприйнятий, але дискусійний із позиції причин, що його викликають. Зміна клімату зумовлена:

- космічними циклами сонячної активності;
- геофізичними циклами Землі;
- антропогенним навантаженням.

Значення останнього фактора набуло катастрофічного розміру, суттєво скоригувавши ефект від природних факторів і перетворивши ситуацію на непрогнозовану.

Тож кліматичні зміни – це природні процеси, що набули пришвидшення в умовах збільшення антропогенного навантаження.

Зменшення викидів парникових газів у атмосферу- визнаний механізм, який здатний уповільнити та стабілізувати процес зміни клімату.

Зменшення викидів парникових газів – обов'язкова частина економічних стратегій розвитку світового співтовариства, що закріплена у статутних документах розвитку людства.

Згідно із сучасними дослідженнями проблема зміни клімату міждисциплінарна, вона включає в себе, як мінімум, чотири складові:

- геофізична – спрямована на встановлення причин кліматичних змін і прогнозування їх характеру в майбутньому;
- економічна – зміна клімату спричиняє ряд ризиків, що призводять до трансформації структури збитків та їх зростанню, а також до збільшення витрат для адаптації;
- екологічна – стосується впровадження економіко-екологічних стратегій, що стимулюють скорочення викидів парникових газів;
- політична – при формуванні аграрної політики необхідно враховувати особливості сучасної системи міжнародних відносин та глобалізованих ринкових процесів, які значною мірою є стримуючим фактором вирішення проблеми.

До лідируючих «забрудників» повітря відносяться:

1. Енергетика та важка промисловість.
2. Транспорт.
3. Сільськогосподарське виробництво.

З одного боку, світове сільське господарство виступає забруднювачем, що підсилює і пришвидшує процеси зміни клімату, та менш із тим, потребує найпотужнішої підтримки стосовно адаптації до наслідків від кліматичних змін. При цьому не повинна бути порушена оптимізація підтримання продовольчої та енергетичної безпеки.

Блок 1

Зміна клімату руйнує звичні уявлення про сезонність. Наступна інформація подана офіційною службою Українського гідрометеорологічного центру: "Раніше ми мали чотири сезони із суворими не довгими міжсезоннями. Тепер ми маємо одне суцільне міжсезоння: в березні тепліше ніж у квітні, у квітні тепліше ніж у травні, навесні починається лютий і триває аж до червня, коли вночі ще можуть траплятись заморозки. Зими стають сльотавими та теплими, але часом відбувається вторгнення холодного арктичного повітря, що призводить до аномальних заморозків".

Відповідно до зміни температури різноманітні біологічні види із Близької і Середньої Азії проникають до України, нових екзотичних видів є стримуючим фактором у формуванні адаптивних стратегій. При цьому вплив багатьох із них на регіональні екосистеми є шкідливим або недостатньо вивченими. За приклад може слугувати амброзія, ареал експансії якої досягнув Карпат. Таким чином, дефіцит досліджень щодо змін у навколишньому середовищі, пов'язаних із впливом нових екзотичних видів, є стримуючим фактором у формуванні адаптивних стратегій.

4.2.2. Фактори впливу на розвиток аграрної політики

Кліматичні зміни виявляють комплексний вплив на всі аспекти аграрної політики та рівень соціально-економічного розвитку людства вцілому (рис. 4.2.2).

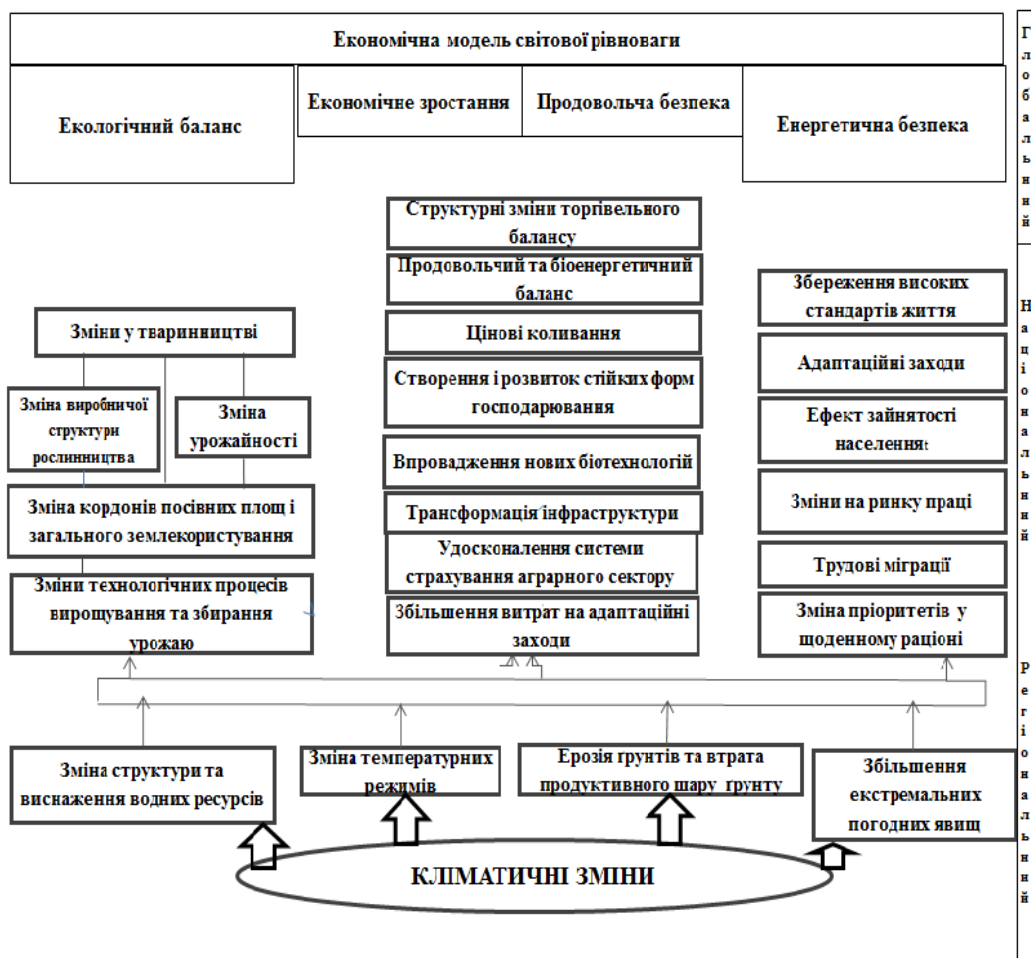

Рис. 4.2.2. Моделювання впливів кліматичних змін на економічну, екологічну та соціальну складові аграрного сектору на регіональному, національному та глобальному рівнях
Джерело: річний звіт за НДР.

Безумовно аграрний сектор економіки має найвищу ступінь вразливості до процесів зміни клімату, Разом із тим адаптація та помягшення кліматичних змін потребує підходу до формування аграрної політики країни з урахуванням наступних потреб:

- оцінка та прогнозування – врахування поточного і прогнозованого впливу на продовольчу безпеку в результаті різноманітних кліматично-природних явищ та існуючих обмежень до адаптації;
- раціоналізація – збалансовувати використання потужності технологічної, організаційної та інвестиційної складової сільського господарства які створюють спільну базу взаємодії між продовольчою безпекою, адаптацією та пом'якшенням наслідків кліматичних змін;

- оптимізація- оптимізувати використання земельного ресурсу між продовольчою, енергетичною та біохімічною потребами;
- взаємодія – узгодження стратегії підтримки сільського господарства з низькою часткою вмісту вуглецю зі стратегіями розвитку сільського господарства і продовольчої безпеки.

Фунції аграрної політики зумовленні кліматично-природними трансформаціями внаслідок зміни клімату:

- Забезпечення продовольчої безпеки з метою збереження добробуту населення.
- Збереження відповідного рівня умов життя та здоров'я людини на сільських територіях.
- Формування єдиної системи дослідження та оцінки кліматичних впливів на сільське господарство.
- Збалансовувати підтримку між суб'єктами господарювання відповідно до рівня впливу їх на забруднення навколишнього середовища та впровадження адаптаційних заходів.
- Оптимізувати використання суспільних ресурсів, задіяних у процесі сільськогосподарського виробництва.
- Регулювання та стабілізація викидів парникових газів, зменшення екологічного навантаження на довкілля, збереження біорізноманіття.

4.2.3. Кліматичні зміни та економічна ефективність сільськогосподарського виробництва в умовах

Зміна температурних режимів, обсяги опадів, політика скорочення викидів призводять до зрушень у виробництві, а отже і в економічній ефективності ведення сільськогосподарської діяльності.

У зв'язку з кліматичними змінами оцінка економічної ефективності ведення сільськогосподарської діяльності потребує коригування за наступними параметрами:

1. Оцінка можливих наслідків від настання кліматичних змін.
2. Економічна ефективність оптимізації використання ресурсного потенціалу.
3. Оцінка вартості заходів адаптації.

Оцінка можливих наслідків від настання кліматичних змін здійснюється за двома теоретичними підходами: на основі *аналізу вразливості* або на основі *аналізу вартості адаптаційних заходів*.

У першому випадку виходять із прогнозованих наслідків змін клімату (які визначаються кліматологами з допомогою спеціалізованих кліматичних моделей) і на цій основі оцінюють ймовірність виникнення того чи іншого виду шкоди.

У другому випадку предметом оцінки виступають не ризики як такі, а вартість заходів, спрямованих на їх мінімізацію або на запобігання несприятливим наслідкам. У більшості випадків моделі поєднують ознаки цих двох підходів.

Прийомом, який найчастіше застосовується для оцінки майбутніх наслідків змін клімату, є *порівняння об'єктів з їх аналогами, наявними у кліматичних умовах, близьких до прогнозованих*. Як *показник прибутковості* використовується *ціна на землю* – у ній, серед іншого, знаходять відображення і властивості кліматичних умов, характерних для тієї чи іншої місцевості (оскільки ця думка була вперше виказана Д. Рікардо, підхід, який використовується в дослідженні, отримав назву *Рікардіанського*).

Логіка підходу полягає в тому, що якщо існують дві ділянки землі, які відрізняються тільки тим, що на одній ділянці температура на n °С нижча, ніж на іншій, різниця у вартості цих ділянок покаже прибуток чи збиток сільськогосподарського виробника, що займає ділянку, при підвищенні температури на n °С.

Такий підхід відрізняється простотою і наочністю, але при цьому не відображає можливостей адаптації. Щоб його врахувати, Р. Мендельсон з співавторами включили в свою модель можливість зміни виду землекористування у відповідь на зміну кліматичних умов. Рис 4.2.3 відображає залежність прибутковості різних видів землекористування від будь-якої кліматичної змінної (наприклад, середньорічної температури, рівня опадів і т. д.).

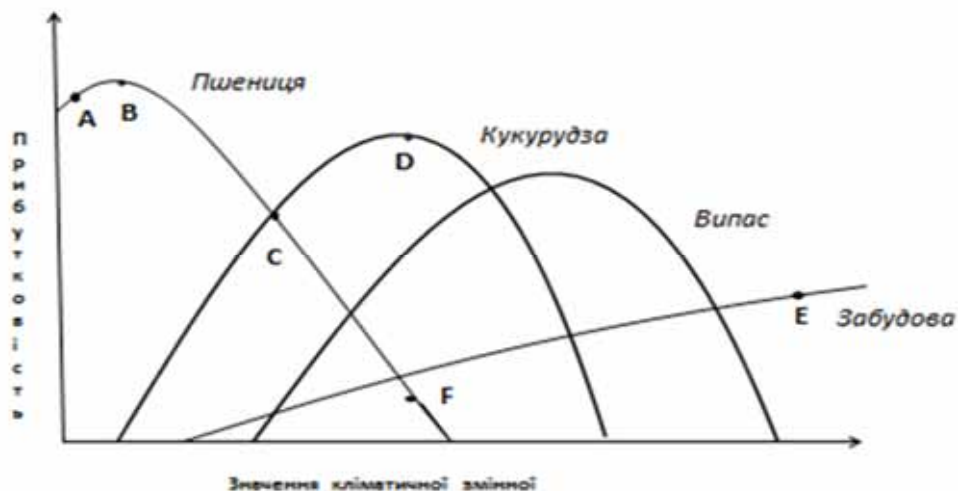

Рис 4.2.3. Залежність між прибутковістю сільськогосподарської діяльності та кліматичними змінними

При мінімальних значеннях змінної (наприклад, відповідних точкам А і В) найбільш ефективним способом землекористування є вирощування пшениці. Однак, як тільки кліматична змінна набуває значення вище відповідного точці С, сільськогосподарські виробники, котрі прагнуть максимізувати прибуток, змушені будуть переорієнтуватися на вирощування кукурудзи.

У разі, якщо б перехід від одного виду землекористування до іншого (тобто адаптації фермерів до мінливих умов) не відбувалося, то при подальшому зростанні кліматичної змінної прибутковість сільськогосподарської діяльності впала б до точки F. Проте у зв'язку з адаптацією при тому ж значенні кліматичної змінної в реальності прибутковість буде знаходитися на рівні точки D. Нарешті, при максимально високих значеннях кліматичної змінної (наприклад, відповідних точці E) жоден вид сільськогосподарської діяльності не буде рентабельним, але ціна землі не впаде до нуля, оскільки залишається рентабельним використання землі під забудову. В кінцевому результаті завданням дослідження є оцінка верхнього контуру представленої на рис 4.2.3 фігури для різних кліматичних змінних на основі аналізу вартості земель, розташованих в різних кліматичних умовах на всій території країни. Цей контур отримав назву «функції реакції».

Розрахунок вартості здійснюється через рівняння:

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots$$

де y – ціна одиниці земельної площі;

x_1 – кліматичні змінні;

x_2 – змінні, що відображають продуктивність ґрунтів;

x_3 – змінні, що відображають інші властивості ділянки землі (наприклад, близькість до міст); a_0, a_1, a_2 – параметри, які підлягають оцінюванню;

Σ – випадкова помилка.

Далі, оцінивши параметри рівняння, можна спрогнозувати зміну вартості ділянки землі у відповідь на корекцію кліматичних змінних, очікувану в тому чи іншому сценарії зміни клімату.

Рікардіанський підхід до оцінки збитку від кліматичних змін є найдоступнішим із точки зору чіткості підходу.

З позиції зниження навантаження на довкілля шляхом скорочення емісії CO₂ та полегшення кліматичних змін у сільському господарстві необхідно запроваджувати наступні заходи:

- здійснювати управління земельними ресурсами для збільшення зберігання вуглецю в ґрунті;
- відновлювати деградовані земелі;
- впроваджувати поліпшені методи обробітку ґрунту;
- оптимізувати застосування азотних добрив;
- використовувати спеціалізовані енергетичні культури.

4.2.4. Адаптаційні заходи в Україні

Беручи до уваги роль сільського господарства у соціально-економічному розвитку, Україна потребує власного комплексного підходу стосовно адаптації до кліматичних змін.

Частка сільського господарства у структурі ВВП країн Східної Європи досягає 9 – 16% і перебуває на пріоритетних позиціях у питанні продовольчої та енергетичної безпеки цих країн та світу в цілому.

Третина сукупних виробничих фондів країни та 25% трудового ресурсу задіяна у процесі сільськогосподарського виробництва, віддача від використання яких становить 16% ВВП. Згідно з інформацією Українського гідрометеорологічного центру коливання врожайності зернових від погодно-кліматичних умов знаходиться в межах від 20 до 75%, а загальна економічна ефективність оцінюється не тільки рівнем втрат від зниження врожайності, а й різких цінових коливань унаслідок таких втрат (рис. 4.2.4).

Прогнозовані зміни клімату в Україні можуть призвести до наступних наслідків:

- втрати орних земель сільськогосподарських угідь від 15 до 21 млн га у південних областях України;
- зміни виробничої структури у рослинництві та втрата обсягів виробництва у межах 24-40 млн. т. продукції (овочі, фрукти і ягоди, виноград, горіхи, кормові культури), які є традиційними для степової зони;

- неконтрольованої міграції населення з південного регіонів країни та погіршення якості життя;
- дефіциту прісної і чистої води.

ОСНОВНІ НАСЛІДКИ ЗМІНИ КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

Зміна температури відносно періоду 1980 – 1990 рр. 0°C → 5°C

ВОДА	Більше випадків повеней через частіші дощі (особливо взимку) Менша кількість дощів улітку, що може призвести до нестачі води Суттєве збільшення випадків сильної посухи
ЕНЕРГЕТИКА	Потреба в опаленні взимку зменшується, потреба в охолодженні повітря влітку зростає Ефективність виробництва електроенергії та її розподілу зменшується Промисловість повинна адаптуватися до зміни клімату та інвестувати в інфраструктуру
ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ	Більше випадків повеней через частіші дощі (особливо взимку) Менша кількість дощів улітку, що може призвести до нестачі води Суттєве збільшення випадків сильної посухи
ЗДОРОВ'Я	Більша кількість смертельних випадків від спеси, менша кількість смертельних випадків від замерзання Зростання поверхневої забрудненості та озонного рівня; стан здоров'я у містах суттєво погіршується Зміни в розподілі хвороб; наприклад, хвороба Лайма
ІНШЕ	Туризм розвивається, але деякі місця, наприклад регіон Середземномор'я, стають менш відвідуваними Морські узбережжя зазнають ризику затоплення, ерозії та наступу солоної води, бо рівень моря підвищується Важливі для всього світу екосистеми, наприклад ліси, зазнають впливу від зміни клімату

Рис.4.2.4. Основні наслідки зміни клімату в Україні

Джерело. Е.К.Массей. Досвід ЄС в адаптації до зміни клімату та застосування його в Україні.

Однак багато досліджень показують, що потенційні наслідки можуть бути позитивними. Позаяк взимку температури підвищуються, а кількість морозних днів зменшиться, то можна отримати більший врожай та розширити посівні території таких озимих культур, як пшениця. Зменшення кількості опадів і збільшення температур в літній період можуть спричинити перехід від незрошувального землеробства до зрошувального. Припускаючи, що системи зрошення є стійкими, можна очікувати збільшення тривалості вегетаційного періоду, що дасть можливість урізноманітнити продукцію рослинництва. Така ситуація сприятлива для сільського господарства, але, з іншого боку, сільськогосподарські культури можуть зазнати впливу таких екстремальних явищ, як інтенсивні опади або посухи (UK Met Office 2010), та бути ураженими шкідниками. Щоб одержати перевагу від зміни клімату та компенсувати потенційні збитки, необхідні відповідні заходи з адаптації.

Серед основних адаптаційних заходів сільського господарства в Україні до кліматичних змін, рекомендованих Світовим банком слід вказати:

- створення систем водопостачання для зрошення з невеликих резервуарів для зберігання, збору дощової води, і ширше використання місцевих джерел води для зрошення, таких як струмки і підземні води;

- застосування механічних та технічних заходів захисту рослин, серед яких переміщення виробництва овочів у теплиці, використання мульчі або іншого захисту рослин на ґрунті, установка ременів захисту росли і т. п.;
- широке впровадження та застосування адаптованих сортів сільськогосподарських культур.

4.2.5. Механізми адаптації до змін клімату в аграрній політиці: досвід ЄС

Адаптація до *зміни клімату* означає пристосування у природних чи людських системах як відповідь на фактичні або очікувані кліматичні *впливи* або їхні наслідки, що дозволяє зменшити шкоду та скористатися сприятливими можливостями.

Адаптаційні заходи поділяються на такі, що спрямовані на (рис. 4.2.5):

- формування адаптаційного потенціалу;
- підвищення потенціалу для подолання надзвичайних та стихійних подій (готовність до стихійних лих);
- зниження ризику та ступеня чутливості;
- одержання вигоди від змінених кліматичних умов.

Заходи, спрямовані на формування адаптаційного потенціалу	Заходи, спрямовані на зниження ризику та ступеня чутливості	Заходи, спрямовані на підвищення потенціалу для подолання наслідків надзвичайних подій	Заходи, спрямовані на дістання вигоди від змінених кліматичних умов
<p>Сприяють на державному та громадському рівнях усвідомленню процесу зміни клімату, його наслідків і можливостей реагувати</p> <p>Приклади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дослідження впливу - кліматичних змін, - плани дій у випадку - стихійного лиха, - мапи заплав 	<p>Підготовчі заходи, які спрямовані на підвищення ступеня стійкості та захисту від короткострокової, середньострокової та довгострокової змін клімату</p> <p>Приклади:</p> <ul style="list-style-type: none"> нові сорти сільсько-господарських культур, хвилевідбійні стінки, системи раннього оповіщення 	<p>Заходи під час та після надзвичайних подій (повеней, пожеж, ураганів) для зменшення наслідків і приборкання стихійного лиха</p> <p>Приклади:</p> <ul style="list-style-type: none"> місяця для охолодження під час сильної спеки, спеціальний фонд на випадок надзвичайних ситуацій, спеціальні бригади напоготови для розчищення доріг 	<p>Заходи, спрямовані на одержання вигоди від зміни клімату; для когось зміна клімату вигідна!</p> <p>Приклади:</p> <ul style="list-style-type: none"> підвищення урожайності культур, подвійний урожай протягом року, вирощування нових сортів здешевлення технології вирощування тварин, зменшення витрат на обігрівання приміщень

Рис 4.2.5. Заходи адаптації до кліматичних змін

Джерело. Е.К.Массей. Досвід ЄС в адаптації до зміни клімату та застосування його в Україні

Стосується прикладів заходів адаптації у галузі сільського господарства, то існуючі дослідження засвідчують, що всі країни ЄС провели ряд заходів, спрямованих на зменшення ризиків від настання кліматичних змін. Характер заходів змінюється від цілеспрямованого до дуже загального.

- Огляд сільськогосподарської політики реформування, щоб впевнитися, що вона є гнучкою до зміни клімату (АП).

- Розроблення, вдосконалення і розширення стійких і ефективних методів зрошування для захисту підземних вод і зниження залежності від дощу.
 - Надання субсидій для ефективного процесу зрошування.
 - Підготовка інформації про передові методи зрошування.
 - Створення консультативної системи або органу з питань зрошування, які б створили параметри та режим зрошування для сільськогосподарських культур, враховуючи метеоумови та прогнози погоди, для оптимального використання води.
 - Створення водної інфраструктури сільського господарства, водосховищ і водозаборів.
 - Збереження ґрунтової води за допомогою штучного ґрунтового покриття (пластмасове накриття, нетканий текстиль) або природнього ґрунтового покриття (трава/мульча та інші продукти сільського господарства).
 - Зниження ризику водної та вітрової ерозії на сільськогосподарських землях за рахунок збільшення частки кормових культур на орних землях, озеленення поверхні ґрунтів, насаджень та розширення захисних лісосмуг, пристосування структури і компактності ґрунту.
 - Заходи захисту від посухи: у співпраці з фермерськими громадами виявляти райони, найуразливіші до посухи.
 - Реконструкція або будівництво дренажної системи для збору стоку води.
 - Підвищення родючості ґрунтів за рахунок органічних та неорганічних добрив.
 - Розроблення систем моніторингу захворюваннями рослин та шкідниками.
 - Зміни у сортах сільськогосподарських культур. Запровадження сортів, стійких до біотичних і абіотичних загроз. Вирощування гібридних культур. Використання сільськогосподарських культур пізнього або раннього дозрівання.
- Розширення посівів/інтенсивне використання озимих культур.
- Розроблення нових технологій і методів вирощування.
 - Зміна полів для сортів сільськогосподарських культур (у співпраці з фермерськими громадами).
 - Широкомасштабна підтримка наукових досліджень рослин і насіння в університетах та інститутах.
 - Розроблення систем моніторингу захворюваннями тварин.
 - Розроблення нових вакцин для тварин.

Блок 2

Заходи з адаптації в сільському господарстві Іспанії

У рамках своєї Другої робочої програми з реалізації заходів з адаптації Іспанія розпочала такі дії з адаптації в сільському господарстві.

- *Угоди з відповідними органами про створення спільного плану дій у сільському господар-*
- *стві та галузі страхування сільського господарства.*
- *Аналіз і моделювання впливу зміни клімату на доступність водних ресурсів у сільськогос-*
- *подарських районах та на різні види сільськогосподарських культур, зокрема на потреби у*
- *зрошенні в Іспанії у XXI столітті.*
- *Аналіз і моделювання впливу зміни клімату на різні галузі тваринництва (вирощування*
- *овець, кіз та корів) Іспанії.*

- Розроблення та впровадження методології для аналізу витрат на подолання наслідків зміни клімату в експериментальних сільськогосподарських районах.
 - Мобілізація основних зацікавлених сторін (спілкування, залучення та підвищення обізнаності).
 - Галузевий звіт з оцінки та моніторингу впливу зміни клімату, вразливо стійкої адаптації для сільського господарства Іспанії.
- Джерело: Spain's second adaptation plan (Другий план з адаптації Іспанії)*

4.3. Виробництво енергії з біомаси

Собівартість виробництва заснована на LCA аналізі

Вартість викидів (вартість від скорочення викидів CO₂)

Субсидії, тарифи та податки (фіскальні механізми регулювання)

Транспортні та адміністративні видатки

=

Формування ринкової вартості виробництва твердого біопалива з урахуванням вартості зовнішніх витрат у порівнянні

ПОТЕНЦІАЛ БІОМАСИ ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ В ЄС

	2012	2020	2030
	ГДж	ГДж	ГДж
Лісове господарство	1 779 - 4 490	1 717 - 4 605	2 303 - 4 647
Сільське господарство	1 968 - 2 135	3 684 - 4 019	2 931 - 5 945
Відходи та рештки	4 145 - 6 029	4 145 - 7 411	4 019 - 7 201
Разом	7 892 - 13 105	9 546 - 16 035	9 253 - 17 794

Source: EEA, 2006, Elbersen et al., 2012

Потенційні переваги та виклики біопалив.

ПЕРЕВАГИ	ВИКЛИКИ
<p>ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА Внутрішнє джерело енергії Роздільний локальний доступ Прямі ланцюги попиту та пропозиції Стабільне забезпечення та надійність</p> <p>ЕКОНОМІЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ Прогнозовані та стабільні ціни Нові робочі місця Розвиток сільських регіонів Зменшення імпортозалежності Зменшення розриву попиту та пропозиції Розширення промислових виробництв Демоніполізація Благоустрій держави</p> <p>НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ Більш ефективне використання відходів Зменшення локальних забруднень Скорочення шкідливих викидів та парникових газів від споживання енергії Скорочення звалищ</p>	<p>РЕСУРСНО-СИРОВИННІ Нагромадження мереж Дефіцит зберігаючих потужностей Продовольчо-енергетична конкуренція</p> <p>ТЕХНОЛОГІЧНІ Попередня обробка Виробництво ферментів Підвищення ефективності Вартість технологій Формування ланцюгів доданої вартості на побічні продукцію в наслідок виробництва біопалив</p> <p>ПОЛІТИЧНІ Зміни в землекористуванні Фонд досліджень і розробок Масштабні пілотні демонстрації Розширення пілг на реалізацію Регулювання виробничої політики Закупівля квот та субсидій на виробництво біопалива Податкові кредити на виробництво і використання біопалива</p>

Оцінка викидів вуглецю в результаті спалювання пелет із деревини

		кгCO ₂ ек/кВт.е		
CO₂ баланс				
CO – викиди від спалювання пелет	0,044			
CO – викиди від спалювання газу	0,291			
CO - різниця	0,247			
CO₂ Ціна скорочення викидів євр/кВт		фін	економіка	
	0,0846		0,001 =	0,0856
	0,1000		-0,006 =	0,0940
	- 0,0154		0,007 =	- 0,008
				-33,96
	-62,35			
	9 745			
Додаткові виплати		євр/га	євр/кВт	
Субсидія під вирощування енергетичних культур	40,0	0,001		
Податок на природний газ	236,72	0,006		

Source: Hubsch, von Hahn, Basse, and Ehrig, Energiegewinnung

Біоенергетика (отримання енергії з біомаси), є одним з пріоритетних напрямів виробництва енергії з відновлюваних джерел у світі. Наприклад, в Європейському Союзі енергія з біомаси становить майже 70% від усієї енергії з відновлюваних джерел. З біомаси та відходів в ЄС виробляється близько 15% спожитої теплової енергії, до 4% спожитої електроенергії, та понад 4% моторних палив вже сьогодні. Офіційні плани ЄС – подвоїти ці показники до 2020 року.

Перевага використання біоенергетичного потенціалу полягає в тому, що існує можливість у нарощуванні валового виробництва екологічно чистої продукції за зниження рівня енергетичних витрат, оскільки біоенергетичний потенціал є відновлюваним. На відновлювані джерела енергії припадає близько 14 % у світовому споживанні первинної енергії, з них на спалювальні види й відходи біомаси – 11 %, гідроенергію – 2,3, енергію вітру – 0,026, сонячну енергію – 0,039, геотермальну енергію – 0,442 %.

Ураховуючи проголошені програми збереження навколишнього середовища, у країнах Європейського Союзу є обов'язковим нарощування нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії до 20 %. Для цього між країнами ЄС проведено розподіл квот обов'язкового використання відновлюваних джерел енергії, передбачається можливість одержання державної підтримки за дотримання законодавства із землекористування. Пропонуються критерії стабільності для різних видів палива, що дозволяє досягти 10 % використання рідких біопалив і збереження біорізноманіття довілля. Ураховуючи технічний та економічний потенціал біомаси для виробництва енергії, її споживання може бути достатнім для покриття світового попиту на енергетичні ресурси, при цьому не конкуруючи із виробництвом сировини на продовольчі цілі, а також не завдаючи шкоди навколишньому середовищу.

Найперспективнішими регіонами з точки зору наявного потенціалу біомаси є країни Латинської, Південної Америки, Східної Європи, а також Океанія, Східна й Північно-Східна Азія, де наявні значні площі для вирощування енергетичної сировини на довгострокову перспективу.

Останні можуть бути частково пояснені динамікою приросту населення і швидким технологічним прогресом у галузі, який призводить до підвищення продуктивності.

Як показують аналітичні прогнози, більшу частину технічного потенціалу виробництва біомаси можна розвинути за низького рівня виробничих витрат, що становлять близько 2 дол.США/ГДж (1 ГДж = 10⁹ Дж).

Такий розвиток є необхідною умовою для широкого запровадження використання біоенергетичного потенціалу, зокрема ефективного ведення сільського господарства в країнах, які розвиваються. Трансформаційні процеси в різних регіонах світу мають різні тенденції. За менш сприятливих умов прогнозований біоенергетичний потенціал світу може бути дещо нижчим. Варто зазначити, що розвиток технологій (у процесі переробки, переведенні сировини) може суттєво підвищити конкурентоспроможність та ефективність виробництва продукції біоенергетики.

За сучасних умов альтернативна енергетика задовольняє від 1,0 до 2,0 % потреб у енергоресурсах, що становить незначну питому вагу. Пріоритетними в розвитку є вдосконалення підходів до нарощування потужностей біоенергетики, сонячної, вітрової, геотермальної енергетики. Потенціал енергії відновлюваних джерел представлено в табл. 4.3.1.

Отже, річний технічний енергетичний потенціал з освоєння відновлюваних джерел енергії надасть можливість провести заміщення традиційних джерел енергії і знизити негативний вплив на екосистему.

Станом на 1 січня 2014 р. в Україні потужність об'єктів відновлюваної енергетики, що працюють за «зеленим» тарифом, становить 1181,56 МВт.

Потенціал відновлюваних джерел енергії в Україні

Напрямок освоєння відновлюваних джерел енергії	Річний технічно-досяжний енергетичний потенціал		Річні обсяги заміщення природного газу
	млрд кВт. год.	млн т у. п.	млрд м ³
Вітроенергетика	41,7	21,0	18,3
Сонячна енергетика	28,8	6,0	5,2
Геотермальна енергетика	105,1	12,0	10,4
Мала гідроенергетика	8,3	3,0	2,6
Біоенергетика	162,8	20,0	17,4
Енергетика довкілля	154,7	18,0	15,7
Усього	501,4	80,0	69,6

Джерело. Сформовано автором з використанням інформації Інституту відновлюваної енергетики.

Для виробництва енергії переважно застосовують тверду біомасу, а також отримані з неї рідкі та газоподібні палива – біогаз, біодизель, біоетанол. Із 535,550 МВт, введених в експлуатацію у 2013 році, на об'єкти біоенергетики, що виробляють електроенергію з біомаси, припадає 11,0 МВт, а з біогазу – 6,5 МВт.

Біомаса, як джерело відновлювальної енергії, являє собою вуглецевомісткі органічні речовини рослинного та тваринного походження (деревина, солома, рослинні залишки сільськогосподарського виробництва, гній, органічна частина твердих побутових відходів та, іноді, торф).

Використання біомаси в Україні здійснюється, здебільшого, при термічній конверсії дров і деревних відходів та біотехнічній конверсії відходів сільського господарства, осадів каналізаційних очисних систем, твердих побутових відходів (ТПВ).

Доцільність розвитку біоенергетики у конкретному регіоні країни зумовлена її геополітичним положенням, природними і соціально-економічними умовами. Так, високий біоенергетичний потенціал лісового господарства мають Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська області. Найвищий біоенергетичний потенціал відходів тваринництва і птахівництва наявний у Львівській, Вінницькій, Київській, Чернігівській, Черкаській та Дніпропетровській областях. Значним енергетичним потенціалом відходів рослинницької сільськогосподарської біомаси виокремлюються Черкаська, Полтавська, Харківська, Кіровоградська, Дніпропетровська та Запорізька області.

В цілому по Україні найперспективнішим можна вважати отримання теплової енергії з біомаси саме з органічних відходів сільського господарства. Їх раціональне використання дасть змогу вирішувати не тільки енергетичні, а й екологічні та соціальні проблеми.

Саме енергетичні рослини, які вирощують для отримання енергії чи палива, у найближчому майбутньому створять конкуренцію газу та дизельному паливу. До них належать: солома зернових культур, багаторічні трави, ріпак, соя, соняшник, кукурудза, цукрове сорго, льон тощо.

За даними земельного обліку, що здійснюється Державною службою статистики України, загальна площа сільськогосподарських угідь на початок 2013 р. становила

41,5 млн га (69% території України), з яких 32,5 млн га – площа ріллі. У структурі посівних площ 2013 року енергетичні рослини мають достатньо велику питому вагу: зернові – 55,6 %, кукурудза – 17,5, соняшник – 17,2, соя – 4,9, ріпак – 3,6, багаторічні трави – 3,4, сорго – 0,6%.

В Україні існує великий потенціал можливості заробляти гроші на смітті і гної (посліді), одночасно покращуючи стан навколишнього середовища, зменшуючи енергетичну залежність та підвищуючи власну енергетичну безпеку. Технічний потенціал відходів сільського господарства в країні досягає 501,43 ПДж, у тому числі: первинні відходи – 415,05; вторинні відходи – 18,29; гній (біогаз) – 68,09.

Водночас використання відновлювальних джерел енергії має і свої недоліки. Разом із тим, за їх оцінки, найменша кількість негативних характеристик серед інших видів відновлювальних джерел енергії стосується використання біопалива та біомаси. Серед основних проблем, на які необхідно звернути увагу, слід вказати диспропорцію у структурі посівних площ, невідповідність між потребою у кількості сировини для переробки та можливості її виробництва без зменшення обсягів вирощування продовольчих культур.

Також тривають дискусії щодо раціональності виготовлення біодизеля з ріпаккової олії, адже для заправки одного автомобіля протягом року її необхідно приблизно 1500 літрів. З тонни насіння ріпаку можна отримати майже 300 кг (30%) олії, з якої виробляють близько 270 кг біодизеля. Тобто, для задоволення потреб заправки одного автомобіля необхідно до 5,5 тонн насіння. При врожайності цієї культури 30 ц з 1 га посівна площа становить 1,8га.

Заважають розвитку енергетики, в основному, економічні причини, зокрема, субсидування державою цін на блакитне паливо та відсутність обґрунтованих «зелених» тарифів на електричну енергію, отриману з біогазу та твердих побутових відходів тощо.

Реалізація державної енергетичної програми дозволить забезпечити розвиток енергозберігаючих технологій і скоротити енергозалежність. Таким чином, на відтворення природно-ресурсного потенціалу впливають можливість екологізації виробництва та розвиток біоенергетики. Це пояснюють тим, що в аграрному секторі процес виробництва тісно пов'язаний із живими організмами: рослини й тварини, біологічні процеси, які протікають за певними законами природи й об'єктивно вимагають пристосування окремих технологічних процесів відповідно до її ритму, що характеризує необхідність врахування біологічних особливостей окремих видів природних ресурсів, у тому числі біоенергетичних.

Враховуючи зазначене, розвиток біоенергетики є важливим напрямом підвищення конкурентних переваг вітчизняної економіки й збереження навколишнього середовища, що формує можливості до забезпечення зрівноваженості розвитку галузі.

4.4. Довкілля – земля, повітря, атмосфера

4.4.1. Суть та особливості потенційних викликів розвитку сільського господарства.

Найважливіше питання що стоїть перед суспільством, схоже на питання батька родини що має семеро дітей на передодні народження трійні: як прогодувати родину?

Тож найважливішим поточне питанням для людства – це чи маємо ми достатньо землі, води та людського ресурсу щоб задовольнити потребу у продовольстві постійно зростаючого населення. Поряд із цим питанням постають також питання: як довго суспільство буде спроможним цю потребу задовольняти? і якої якості продовольства варто очікувати?

Традиційно, вирішення даних питань цілком пов'язано із сільськогосподарським виробництвом

Сільське господарство – найбільший споживач наявних природних ресурсів у світі таких як: земля, вода та повітря з одного боку, та один із найбільших забруднювачів оточуючого середовища. Тож, до основні виклики лежать подальшого розвитку сільського господарського виробництва та виробництва біомаси в цілому лежать в площині наявності та доступності до природних ресурсів та способах ведення виробництва.

Земля. Деградація ґрунтів, під дією водної або вітрової ерозії, ущільнення, засолення, виснаження поживних речовин, зниження родючості, виснаження і зниження народжуваності, фізичний знос, забруднення і ущільнення, вважається основною причиною зниження ефективності виробництва у сільському господарстві зростання ускладнюючи продуктивності в сільському господарстві. Так наприклад вплив деградації ґрунтів на врожайність в Китаї оцінюється як скорочення виробництва продовольства на поточній площі орних земель з 482 млн т в 2005 році до 412 млн тонн до 2050 року.

Крім фізичних факторів, деградація земель має багато соціальних коренів, в тому числі:

- відсутність ринку землі та права на землеволодіння, що призводить до інтенсивного використання земельних ресурсів без належного відновлення/ремедіації ґрунтів;
- відсутність державної стратегії щодо збереження земельного фонду та корупція;
- бідність та відсутність доступу до джерел фінансування;
- низький рівень освіченості і брак освітніх можливостей.

У багатьох частинах світу, деградація земель збільшилася за останні два десятиліття, в основному в результаті поганого управління земельними ресурсами, що призвело до зростання ерозії ґрунтів, перевипасу, і недостатнього застосування відповідних видів добрив.

Втрата органічної речовини, не тільки знижують врожайність через брак поживних речовин у вегетаційний період рослин, а й призводить до зниження ставки інфільтрації води INFI і пористості, що впливає на стійкість агроecosystem в цілому і навіть порушує глобальні вуглецеві цикли.

Деградація земельних ресурсів у сільському господарстві відбувається в результаті:

- хімічного забруднення ґрунтів. Хімічне забруднення ґрунтів пов'язане із потребою у застосування пестицидів та інсектицидів під час виробництва сільськогос-

подарських культур, а також з архунок порушення балансу відновлення кругообігу азоту. Надмірне застосування мінеральних добрив, також призводить до деградації земельного фонду;

- порушення технологічних преоцесів та процесів використання управління сільськогосподарськю землею;
- порушення процесів водовикористання.

Проблаема забезпечення виробництва продовольства лежить у площині раціонального використання і належного доступу до земельного і водного ресурсу (Рис. 4.4.1.)

Рис.4.4.1. Земле і водокористування за різноманітними умовами розвитку землеробства.
Джерело: аналіз міжнародного інституту управління водою, проведений для комплексної оцінки управління водними ресурсами в сільському господарстві із використанням моделі Watersim
http://www.iwmi.cgiar.org/assessment/files_new/synthesis/Summary_Russian.pdf?galog=no

Деградація земельних ресурсів, що призводить до знецінення екосистем і втрати води призводить до зростання соціального напруження і часто асоціюється із додатковим дотиковим фінансовим навантаженням та/або зростанням інвестицій в трудові методи збереження і відновлення природних ресурсів.

Вода. Сільське господарство є найбільшим споживачем води (включно із виробництвом аквакультури). На долю сільського господарства припадає 70% світового споживання води в той час як у промислове виробництво відбирає 20% а муніципалітети лише 10%.

Економічний розвиток стимулює зміну споживацьких переваг у формуванні продуктового кошика. В найближче десятиріччя населення країн із низьким та середнім рівнем доходів збільшать своє споживання і їх раціон сягатиме близько 2800 ккалорій, встановленого в якості порога національної продовольчої безпеки країн ОЕСР. Дане збільшення відбудеться за рахунок зростання потенційної можливості збільшити споживання м'яса та продуктів тваринного походження. Зазвичай виробництво мяса, молока, масла, цукру і овочів потребує додаткових витрат води, а також зміни підходів до управління водокористуванням. Зростаючі потреби тваринництва у кормах потребують додаткового вирощування зерна. Таким чином раціон харчування – суттєвий чинник що визначає водовикористання та розвиток сільського господарства.

Без подальшого підвищення продуктивності використання води (приклад: застосування крапельних технологій полива на різних етапах вегетації рослини) або значних змін у структурі сільськогосподарського виробництва та доступу до води (приклад: опріснення солоної води для зрошення на прикладі Ізраїлю) до 2050 року об'єм води спожитої за рахунок евапотранспірації в сільському господарстві збільшиться на 70-90%. Загальний об'єм води що проходить крізь рослини і випаровується при вирощуванні сільськогосподарських культур буде варіюватися у межах 12 000-13 500 км³, що майже вдвічі більше ніж поточні 7 130 км³.

Найбільшим споживачем води у сільськогосподарському виробництві є виробники волокна і в першу чергу бавовни (проте до цієї групи почали відносити так звані енергетичні рослини такі як верба та міскантус). Прогнозовано попит на бавовну буде збільшуватись на 1,5% щорічно до 2050 року разом із тим попит на енергію що генерується від використання біосировини зростатиме також.

Темпи зростання споживання води можуть суттєво варіювати в залежності від типу виробничих, продовольчих та торгівельних стратегій, вкладених інвестицій, рівня взаємодії із оточуючим середовищем та соціальними потребами сільського населення.

На Рис 4.4.1 відображена потреба у водному та земельному ресурсі за умови дотримання світової продовольчої безпеки та розширені сільськогосподарського виробництва за наступними сценаріями:

- розвиток богарного землеробства передбачає:
 - підвищення родючості богарних ґрунтів шляхом удосконалення;
 - управління перерозподілу використання вологи;
 - ландшафтне землеробство;
 - селекція посухостійких сільськогосподарських культур;
 - запровадження та використання точкового зрошення;
 - розширення сільськогосподарських площ
- розвиток зрошувального землеробства:
 - збільшення річної норми подачі зрошувальної води шляхом запровадження інноваційних підходів до системи управління водними ресурсами, розробки нових споруд накопичення поверхневої води, збільшення використання та забору підземної води, переробкою та повторним використанням стічної води;

- підвищення ефективності та цінності використання одиниці води через інтегрування різноманітних видів водокористування (закриті цикли використання води) такі як тваринництво, рибне господарство та комунально-побутові відходи.

- ринкового регулювання та перерозподіл:

- запровадження регулювання розподілу сільськогосподарської продукції в межах однієї країни та світовому ринку;

- зниження валового попиту на продовольство шляхом зміни раціонів харчування (популяризація вегетеріанства та веганства), скорочення втрат біологічної сировини після збору врожаю та використання промислових та комунально-побутових відходів.

Блок 1

Відповідно до комплексної світової оцінки управління водними ресурсами виконаної в рамках проекту IWMI, фактично вся територія України наближається до рівня територій фізичним дефіцитом водних ресурсів. Фізичний дефіцит води виникає коли не вистачає належної якості водних ресурсів для задоволення всіх поточних потреб включаючи екологічну дельту. Особливістю аридних регіонів (з виникаючі дефіцитом води) є виникнення дефіциту води за умови достатньої природної забезпеченості але за умови абсолютного їх перерозподілу між різноманітними водокористувачами з понаднормовими використанням та надзвичайно розвинутої водогосподарської інфраструктури під зрошення. Ознаками фізичного дефіциту води є надмірна екологічна деградація, зниження рівня підземних вод і розподіл води при якому переваги надаються певним групам споживачів за рахунок інших.

Атмосфера. Частка сільського господарства в глобальній антропогенної емісії парникових газів (41 млрд. т на рік в еквіваленті CO₂, при щорічному прирості – 1млрд. т) становить приблизно 32%.

На поточний момент встановлено, що виробництво будь-якої сільськогосподарської продукції супроводжується виділенням чотирьох по-різному шкідливих для навколишнього середовища газів. До них відносяться:

- аміак;
- двоокис вуглецю;
- метан;
- закис азоту.

За оцінкою країн ЄС внесок тваринництва у загальне забруднення становит становить: 9% CO₂ (двоокис вуглецю), 65% N₂O (аміак), 37% CH₄ (метан) і 90% NH₃ (закис азоту) від загальних антропогенних викидів кожного газу. До найбільш значущих за шкідливістю газам слід віднести три – метан, закис азоту і аміак.

Метан виділяється в результаті переробки мікробами в анаеробних умовах органічної речовини в травному тракті жуйних і інших тварин, при зберіганні органічних добрив, а також всіх перетворювальних процесах в умовах браку кисню повітря.

Закис азоту утворюється при мікробіологічних і хімічних перетвореннях зв'язаних органічних речовин, як в окислювальних (нітріфікації) так і відновних реакціях (денітріфікації).

Емісія ґрунту при обробі площ зайнятих під кормовими культурами становить приблизно третину від антропогенної емісії закису азоту. Її розмір залежить від виду ґрунтів, вологості, температури і системи обробітку. Емісія «першого плану», викли-

кана використанням органічних і мінеральних добрив, становить приблизно 35%, решта – природна емісія «другого плану» від поживних залишків, випасання тварин, фіксованого азоту і органогенних ґрунтів. В даний час вважається, що внесок закиси азоту в глобальне потепління клімату, з урахуванням потенціалу збільшення ефекту потепління, становить 6%. Закис азоту має високу тривалість життя в атмосфері і, крім того, 1 моль цього газу утримує в 180 разів більше тепла, ніж така ж кількість вуглекислого газу. У 2009 р внесок закиси азоту від загальних сільськогосподарських викиди був приблизно в два рази більше ніж метану.

Антропогенна емісія аміаку від тварин становить майже 90%, частка у виробництві і використанні мінеральних добрив – відповідно 2% і 8% в загальній емісії аміаку в атмосферу.

Аміак не є парниковим газом. 99% виділеного аміаку залишається на землі, додається до евтрофікації, частиною природної, подкисляє ґрунту, сприяє загибелі лісів і тварин з низькою буферною основою. Так усереднена річна емісія аміаку в центральній Європі оцінюється як 30 кг / га сільськогосподарських земель. / 3 /

Тваринництво. Під тваринництво зайнято близько 30% до 45% вільної від льоду площі земної поверхні планети. Що робить тваринництво найбільшим споживачем природних ресурсів у всьому світі, або безпосередньо через випас тварин або опосередковано через споживання кормів і кормових добавок. Тваринництво є також суттєвим глобальним фінансовим активом, сумарний обсяг якого в країнах, що розвиваються становить 1,4 трлн US \$ без врахування вартості інфраструктури та землі задіяної у виробництві. Зростаючий попит на продукти тваринництва все більше і більше задовольняється за рахунок інтенсифікації виробництва продукції тваринного походження особливо в галузі птахівництва та свинарства.

Сумарно, за період 1995 – 2005 років виробництво яловичини і баранини збільшилося приблизно на 40%, виробництво м'яса свиней зросло майже на 60%, а виробництво м'яса птиці в два рази. Відповідно, інтенсивне виробництво продукції тваринництва має важливі наслідки для роботи екосистем послуг такі як:

- формування дефіциту водних ресурсів;
- порушення циклів кругообігу речовин;
- зміна клімату через забруднення повітря через збільшення викидів парникових газів;
- деградація земельних ресурсів.

Окрім того, існує ряд соціальних чинників, що є наслідками впровадження інтенсивних технологій у тваринництві – безпека та охорона здоров'я людей та скорочення робочих місць через не конкурентоздатність дрібного фермера-виробника у тваринництві.

Разом із тим застосування ефективних підходів у годуванні тварин та покращення технологій утилізації та зберігання гною та стічних вод у поєднанні з раціональним управлінням земельними ресурсами є потенціалом для помягшення негативних наслідків впливу на оточуюче середовище до 80% (що на даний момент складає близько 1,74 Гт умовного еквіваленту викидів вуглецю).

Окрім того тваринництво забезпечує формування продуктивного шару ґрунту через підтримання кругообігу біомаси. Так за поточними оцінками внесення гною забезпечує надходження/повернення ґрунту 14% азоту, 25% фосфору і 40% калію. Кількість гною, його якість і доступність для переробки визначається відмінностями в землекористуванні, управлінні поголів'ям в тваринництві особливо від просторово-часового розподілу тварин, сезонними відмінностями в раціоні тварин та кліматичними особливостями регіону ведення виробничої діяльності.

Не утилізовані надлишки поживних речовин з відходів тваринництва і добрива, що використовуються для виробництва кормів призводять до евтрофікації поверхневих вод і забруднення підземних вод в місцях розташування великих тваринницьких комплексів та птахофабрик, що є особливою загрозою для здоров'я людей особливо якщо потужні виробництва розташовані у великих приміських системах.

4.4.2. Фактори впливу на розвиток аграрної політики.

Відповідно до сучасних умов стратегічні розвиток аграрної політики спрямований на розширення послуг екосистем. Так як раціональна сільськогосподарська практика дозволяє покращити використання додаткових послуг агроекосистем стимулюючи розвиток інших виробництв та послуг окрім виробництва продовольства, волокон та тваринних білків. Проте збільшення попиту водокористування та використання природних виробничих ресурсів таких як вода, земля та повітря призводить до обов'язкових змін у екосистемах і прийняття збалансованих рішень між вирішенням ряду прблем стосовно продовольчої та енергетичної безпеки , а також збереження водного балансу

З метою збереження та формування акцентів використання природнього потенціалу у сільськогосподарському виробництві змістились розуміння вартості землі, води та повітря з точки зору формування аграрної політики (Рис 4.4.2)

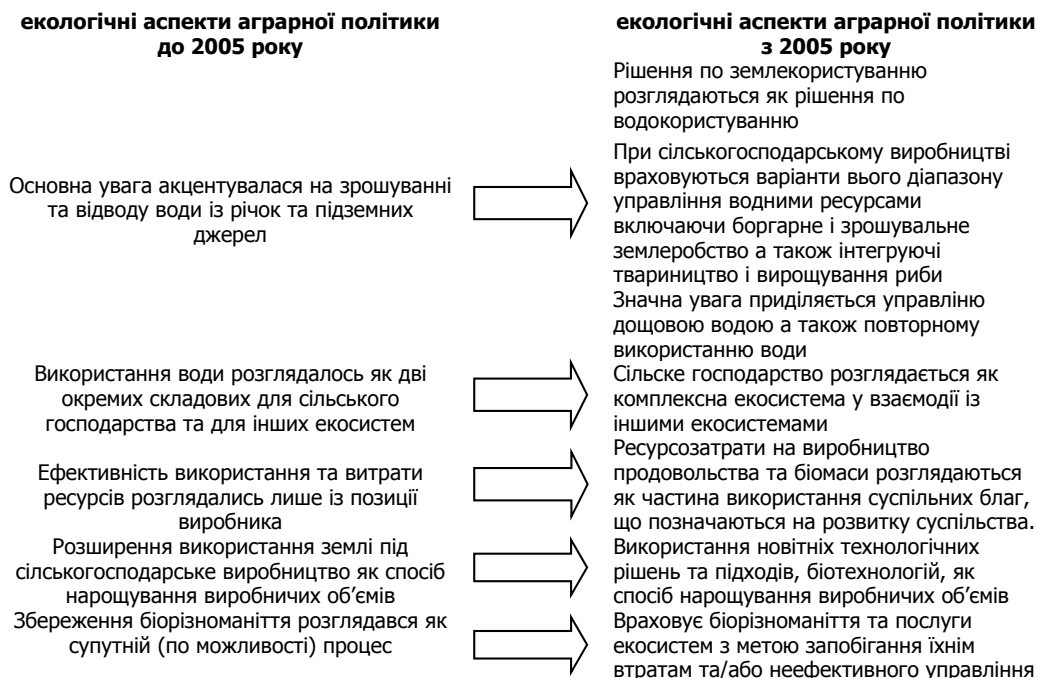

Рис. 4.4.2. Зміни підходів до оцінки використання ресурсів та впливу на екосистеми у європейській аграрній політиці.

1. Підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь шляхом удосконалення управління виробничими процесами. Запровадження виробничих

процесів закритого цикла, що дозволяють згенерувати додаткові переваги землекористування такі як зберігання вуглецю, боротьба із ерозією, затримка води на полі, очистка стічних вод, регулювання шкідників та хвороб, створення та/або підтримання рекреаційних зон. Застосування додаткових можливостей використання сільськогосподарських угід з одного боку дозволяє підвищити вартість землі на рівень вищий від прибутку від основного виду діяльності, а з іншого не порушує балансу продовольчої безпеки.

2. Застосування методів консервації ґрунтів, що можуть бути інтегровані у систему сільськогосподарського землекористування, для підвищення ефективності функціонування агроєкосистем із зведенням до мінімуму їх негативного впливу на навколишнє середовище.

3. Зміна системи водовикористання. Використання водних ресурсів у сільськогосподарському виробництві створює конкуренцію для використанн потоку води вниз за течією.

4. Управління емісією парникових газів, що зменшуєтьс при використанні таких методів як, зв'язування вуглецю шляхом підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва через застосування біотехнологічних методів інтенсифікації., зменшення вирубки лісів, покращення технологій відгодівлі тварин та якості кормів, удосконалення методів розведення та утримання, а також покращенням якості та продуктивності тварин при умові скорочення їх загальної кількості.

5. Умова зниження викидів парникових газів з відходів тваринництва, що відбувається завдяки підвищеній засвоюваності кормів, поліпшення умов зберігання і обробки відходів і належного застосування відходів (World Bank, 2009).

Таким чином небезпека від тваринництва стосовно забруднення землі і води відходами житєдіяльності тварин може стати частиною посиленого кругообіг поживних речовин.

6. Нарощування процесів утримання вологи в ґрунті за рахунок вдосконалення методів управління. До найбільш ефективних методів відносяться у створенні водозабірних систем на виробничих об'єктах, а також зміна методів утилізації та зберігання решток житєдіяльності тварин, використання заболочених територій для зниження патогенного нвантаження, розвиток технологій анаеробного виробництва біогазу.

7. Відновлення поживних речовин та синхронізація мінералізації ґрунтів та поглинання азоту у рослинництві , що сприяє зниженню навантаження на атмосферу, відновленню родючості ґрунтів та регулювання якості води.

8. Впровадження стійких систем виробництва в тваринництві із підвищеними вимогами до безпеки та якості продукції та підтримкою екосистем.

4.4.3. Оцінка зовнішніх витрат

Розбіжності в економічній оцінці екосистем них послуг відбуваються за рахунок обмеженої оцінки використання ресурсів безпосередньо з точки зору вартісного виміру для використання однією галуззю без комплексної оцінки для інших сфер де так чи інакше вони задіяні. Таким чином низька вартість природніх ресурсів що використовуються для сільськогосподарського виробництва зумовлена їх оцінкою тільки з позиції використання для виробництва продовольства та кормів в той час як наслідки від використання цих ресурсів для іших, такі наприклад як д забруднення навколиш-

ного середовища, зовсім не враховуються. Економічна цінка вимірюється рівнем світових ринкових цін на різних торговельних майданчиках. В той же самий час як не існує торговельних майданчиків соціальних і екологічних благ (за виключенням ринку викидів у атмосферу). Створити торговельні площадки, що забезпечувати змогу оцінювати вартість соціальних та еологічних витрат можливо за допомогою системи оцінки зовнішніх витрат.

Зазвичай у визначенні «прямої» економічної ефективності зацікавленні самі виробники, але «опосередковані» зовнішні ефекти потребують додаткових досліджень як такі, що формують стійкість виробничої системи. Вартість використання навколишнього середовища та соціальні впливи в цьому випадку називаються зовнішніми витратами, або ефектами, адже формують побічний результат від господарської діяльності, а їхня вартість не становить частину ціни, яку платять виробники або споживачі.

Зовнішні витрати (external costs), екстерналії – витрати виробництва, які підприємство перекладає на інші підприємства або суспільство в цілому.

За умови, якщо екстерналії не включені у вартість, вони спотворюють ринок шляхом заохочення до того чи іншого виду діяльності. Це є негативним аспектом для суспільства, особливо на перспективу, оскільки має мультиплікативний ефект, навіть коли короткострокові приватні прибутки суттєві. Зовнішнім ефектом може бути будь-яка дія, що впливає на добробут і потенційні можливості об'єктів та суб'єктів господарювання без прямої оплати або компенсації як у позитивному, так і негативному напрямкі.

Варто зазначити, що екстерналії в біоенергетичному секторі до цього часу не мають чітких критеріїв оцінки. Складність їх обрахунку зумовлена рядом специфічних особливостей, котрі умовно можна розподілити на дві групи: за системою оцінки та соціально-політичною мотивацією.

Система оцінки зовнішніх ефектів ускладнюється наступними чинниками:

- по – перше – недостатнім усвідомленням вартості потенціалу природного капіталу та можливих збитків від його втрати, або неефективного використання. Наявна система економічних розрахунків потребує вдосконалення для об'єктивної оцінки існуючої та майбутньої вартості природного капіталу;

- по – друге – спільною ресурсною базою, а отже, взаємозалежністю та взаємопов'язаністю із сільськогосподарським виробництвом, що ускладнює встановлення джерела генерування зовнішніх ефектів;

- по – третє – значним часовим лагом між виникненням додаткової вартості та досягненням нею максимального ефекту впливу;

- по – четверте – складністю оцінити вартість не ринкових цінностей та їх втрату, таких як наприклад: чудові види та пейзажі, або смак джерельної (не очищеної) води і т. ін.

Усе це призводить до необхідності підбору і встановлення точного й відповідного інструментарію оцінки екстерналій – належних індикаторів та показників зовнішніх ефектів.

До особливостей соціально політичної мотивації відносяться такі:

- враховуючи стратегічну нагальність розвитку сектору, зовнішні ефекти часто просто не беруться до уваги;

- не враховуються інтереси суб'єктів/об'єктів, безпосередньо не пов'язаних із зазначеною сферою;

- призводять до неоптимальних економічних і політичних рішень.

Встановлення повної вартості зовнішніх ефектів має важливе значення на двох рівнях: зовнішньому і внутрішньому. Коригування формування зовнішньої політики

на ведення господарювання із залученням загальних ресурсів (спільне користування водними ресурсами, забруднення сільськогосподарських угідь, котрі знаходяться в безпосередній близькості до кордонів, порушення процесів видових міграцій і т.п.), що стимулює утворення нових ринків та регулюючих механізмів.

На внутрішньому рівні встановлення вартості екстерналій слугує вагомим інструментом оцінки стратегічних напрямів розвитку галузі через соціальну відповідальність.

Індикатори оцінки екстерналій. Зважаючи на вищенаведені критерії та прийнявши за основу систему індикаторів сталого розвитку ОЕСР, було виділено п'ять основних груп показників, які характеризують критерії оцінки вартості зовнішніх ефектів:

1. Вартість втрат природного капіталу:

1.1. *Вода.* Пестициди, поживні речовини (азот і фосфор), відходи від виробництва, специфічні бактерії та мікроорганізми, що є результатом процесу виробництва сировини для біопалива забруднюють ґрунтові і поверхневі води та формують витрати на очищення і доставку питної води відповідно до встановлених стандартів. Варто зауважити, що такі екстерналії характерні для будь-якої галузі сільського господарства. Згадана група витрат відображає вартість доступу до якісної питної води в належній кількості в результаті вирощування сировини для біопалива. До індикаторів якості води відносяться: показники Забруднення нітратами та фосфатами, Забруднення пестицидами, показник Наявності патогенних мікроорганізмів. Для оцінки зовнішніх витрат кількості води розраховується складний індексний показник – Водний слід, котрий відображає витрати води в процесі виробництва біопалива через розрахунок об'єму води, спожитого на енергетичну одиницю, що була згенерована. Індикатор безпосередньо відображає рівень спільного користування водними ресурсами, оскільки відображає рівень витрат води з площ посівів на енергетичну одиницю. Іншим показником, за допомогою якого можна встановити порушення в балансі користування водними ресурсами є показник Зміни доступу до водних ресурсів.

1.2. *Повітря.* Ця група виявляє досить незначний загальний вплив на оцінку зовнішніх витрат, особливо порівняно з традиційними джерелами енергії. Актуальність її застосування може бути визначена в умовах порівняння виробництва різних культур, що в подальшому застосовуються для одержання біопалива. Згадану групу формують показники, що можуть бути фізично вимірні і їх індикатори релевантні: емісія аміаку, метану, закису азоту, діоксиду вуглецю та індекс загальної вартості вуглецевого забруднення – Період вуглецевої окупності.

1.3. *Ґрунт.* Якість та стан ґрунтів і ландшафту – життєво необхідна умова для ведення сільського господарства та належного рівня життя. Разом із тим через інтенсифікацію ведення сільського господарства та збільшення навантаження у зв'язку з вирощуванням культур, які одночасно мають продовольчу, кормову та енергетичну цінність (соняшник, пшениця), прискорилися процеси ерозії ґрунтів та їх розорюваність, що у свою чергу призводить не тільки до якісних змін, а й впливає на ландшафти. Ерозія ґрунту відноситься як до прямих видатків, так і до екстерналій з часовим мультиплікатором – чим більший часовий лаг – тим значніша втрата суспільного блага. До показників оцінки вартості зовнішніх ефектів від землекористування відносяться: Витрати на відновлення захисних смуг на землях не зайнятих під сільськогосподарське виробництво, Втрата органічних речовин та двоокису вуглецю з орних земель, Вимивання ґрунту, Загальна площа орних земель.

1.4. *Біорізноманіття.* Сучасні методи ведення сільського господарства призвели до суттєвих змін у природній флорі та фауні. Так, за підрахунками вчених-біологів 170 видів представників фауни безповоротно зникли протягом минулого століття через розширення сільськогосподарського виробництва, в тому числі: 9% – комах; 2% – ссавців та риб від

загальної кількості видового різноманіття. 95% природних лук були змінені та втрачені. Специфічною проблемою вирощування енергокультур є імплементація їх у нехарактерне середовище, що відповідно зумовлює вплив на формування нових екосистем, або докорінні зміни в аборигенних. Окреслена проблема знаходиться в стані вивчення і не дає змогу зараз докорінно оцінити вартість майбутніх змін. До зовнішніх ефектів тут можна віднести витрати на відновлення, або підтримку існування диких видів, втрати бджолиних колоній, витрати на дослідження впливів рослин – інтродуцентів. Індикатори, котрі дозволяють встановити кількісну вартість згаданих екстерна лій, наведені в табл. 4.4.1: Наявність природних видових груп, Кількість особин у видовій групі, Площа проживання видових груп, Витрати на відновлення та утримання зникаючих видів.

2. Вартість галузевих компенсацій. Дотаційні витрати на стимулювання розвитку (підтримку) комерційно менш вигідних на даному етапі, але стратегічно важливих галузей сільського господарства, серед яких, наприклад, хмелярство або вирощування кормових культур. Слід враховувати вартість впливів на ведення органічного землеробства, відповідно до міжнародних стандартів, та втрати від скорочення «зелених» туристичних зон.

3. Вартість соціальної збалансованості. Ця категорія характеризується рівнем додаткових витрат, що потенційно порушують соціальну стійкість відносно виробничих процесів, таких як: зміна доступу до ресурсів, перекваліфікація та освіта, збереження належного рівня життя, витрати на зміни продуктового кошика, рівень безробіття.

4. Вартість заходів безпеки.

4.1. Медицина та здоров'я. В першу чергу до таких зовнішніх ефектів відносять вартість лікування хронічних та поточних захворювань, викликаних потраплянням до організму нітратів та пестицидів, а також патогенних мікроорганізмів.

4.2. Продовольча безпека. Як правило, оцінюється наявністю та доступом до продовольства через фізичну (кількісну) наявність продуктів харчування та наявність засобів отримання продовольства, використання продовольства та стабільності продовольчого забезпечення. Багатовимірний характер продовольчої безпеки значно розширює коло зовнішніх ефектів у її відношенні з боку біоенергетичного виробництва від класичної вартісної різниці між виробництвом на продовольство, або для виробництва біопалива через цінні коливання. Такі витрати обліковуються через показники площі, зайнятої під виробництво продуктів харчування, кормів та біопалива, виробнича ефективність (врожайність), ціни на основні культури, коефіцієнт варіації стандартної девіації ціни на продукти харчування.

5. Витрати на моніторинг та оцінювання рівня та ступеня забруднень, збір, обробку та зберігання інформації та інші адміністративні витрати.

4.4.4. Екологічна стійкість сільського господарства

Відповідно до існуючих викликів відбуваються зміни у підході до регулювання сільськогосподарського виробництва. Розвиток аграрної політики країн-учасниць ЄС а також США та Канади орієнтований на стимулювання впровадження екосистемних послуг за рахунок альтернативних підходів до ведення сільськогосподарської діяльності орієнтованого на сталий розвиток. Досягнення зазначеної мети здійснюється за рахунок ряду підходів таких як: стале управління земельними ресурсами, еколандшафтне та органічне сільське господарство, збільшення генетичного різноманіття в системі виробництва, сільськогосподарське виробництво закритих циклів. Всі зазначені підходи прагнуть задовольнити наступні вимоги:

- забезпечити продовольчу безпеку нинішнього і майбутніх поколінь при цьому якісно і кількісно розширюючи ряд екосистем них послуг;
- забезпечити зайнятість та умови достатні для гідного життя та роботи для всіх тих хто займається сільськогосподарським виробництвом;
- забезпечити найефективнішу підтримку виробничого потенціалу використання наявних природних ресурсів і по можливості нарощувати його, будувати виробничі цикли відповідно до регенеративних можливостей відновлювальних природних ресурсів, не порушуючи основних екологічних циклів та/або соціально-економічне та культурне середовище сільських громад;
- знизити вразливість сільського господарства до несприятливих природних умов, соціально-економічних чинників і інших ризиків.

Всі зазначені підходи вимагають альтернативних форм ведення сільського господарства до яких відносяться: екологічне сільське господарство із управлінням агроландшафтами (пермакультура); органічне сільське господарство; біологічне землеробство та органо-біологічне землеробство; біодинамічне землеробство.

Очевидно, що зростаючий попит на продукцію сільського господарства, існуюча ринкова система та постійна конкуренція за ресурси між продовольчим, енергетичним та біохімічним сегментом збережуть за індустріальним монокультурним сільським господарством пріоритетні позиції, але все більший сегмент аграрних стратегій розвитку займає розвиток альтернативного сільського господарства.

Блок 2

Приклади порівняння ефективності технологічних процесів виробництва традиційного та альтернативного сільськогосподарського виробництва.

<i>Сільськогосподарський виробничий процес</i>	<i>Традиційні виробничі практики</i>	<i>Виробничі практики орієнтовані на збереження довкілля</i>	<i>Обґрунтування</i>
Обробіток ґрунту	Високотехнологічний обробіток ґрунту відповідно до технологічних карт	Пряма посадка без попередньої інверсії ґрунту.	У довгостроковій перспективі, оранка руйнує структуру ґрунту і призводить до зниження родючості ґрунтів
Рештки сільськогосподарських культур	Очищення поля від решток шляхом видалення, переорювання або спалювання	Рештки залишаються на полі покриваючи його	Покрите поле захищене від механічного пошкодження (ерозійних процесів) та захищене від інтенсивного проростання бур'янів
Сівозміна	Монокультура або сільськогосподарське виробництво в рамках зазначених технологічною специфікацією при якій земля перебуває постійно під технологічним обробітком	Постійне застосування обґрунтованої сівозміна та перебування під паром	Допомагає підтримувати родючість ґрунту та перериває циклічність захворювань

Екологічне сільське господарство один із підходів в основі якого лежить проектування, адаптація та управління агроландшафтами, що дозволяє генерувати додаткову економічну ефективність виробництва покриваючи зовнішні ефекти через виробництво екосистемних послуг (наприклад послуги перерозподілу води або збереження біорізноманіття). Паралельно до збільшення еколого – економічної стійкості сільського господарського виробництва соціальна ефективність досягається шляхом імплементації мультигалузевих програм по покращенню здоров'я населення, завдяки покращенню якості продуктів харчування ("One health" та "Eco health" програми що діють в межах ЄС і дозволяють отримувати більш високі медичне обслуговування при умові споживання органічної їжі).

Разом із тим найактивнішою формою екологічного сільського господарства виступає органічне виробництво продукції. Виробництво органічної продукції підпадає під вимоги національних та міжнародних стандартів сертифікації, та регламентується нормативно правовими актами. Лише в Україні існує близько 18 нормативно-правових актів що визначають діяльність операторів на ринку органічного сільськогосподарського виробництва.

Європейський план дій стосовно розвитку екологічного тваринництва та екологічного рослинництва передбачає ряд механізмів та інструментів для розвитку загальноєвропейського сектору екологічного сільгоспвиробництва в рамках спільної аграрної політики ЄС. Згідно плану дій в частині екологічного сільгоспвиробництва його розвиток передбачено у всіх Програмах Розвитку Сільських Територій країн членів ЄС.

Відповідно до Європейського плану дій стосовно розвитку і підтримки екологічного тваринництва і рослинництва (Завдання 6, Європейська комісія 2004, COM (2004) остання версія) рекомендовано використовувати доступні інструменти по підтримці екологічного сільськогосподарського виробника які базуються на:

1. Стимулюванні попиту через впровадження системи підвищення якості продукції;
2. Ефектах від охорони природного навколишнього середовища, які будуть себе проявляти в майбутньому;
3. Стимулюванні переходу до екологічного сільгоспвиробництва на всій площі господарства, а не тільки на його частині;
4. Створенні аналогічних можливостей для інвестиційної підтримки екологічних сільгоспвиробників, які мають інші сільгоспвиробники;
5. Створенні умови для сільгоспвиробників з метою покращення дистрибуції та маркетингу екологічно чистої продукції, кооперації в сфері виробництва і реалізації продукції;
6. Підтримці шляхом надання дорадчих послуг;
7. Наданні навчальних і освітніх послуг на всіх рівнях екологічного сільгоспвиробництва, включаючи переробку і реалізацію продукції;
8. Визнанні екологічного сільгоспвиробництва, як пріоритетного напрямку ведення сільського господарства на територіях з загрозливим станом охорони навколишнього природного середовища (не обмежуючи його розвиток на інших територіях).

Підтримка екологічного сільського господарства в рамках держав – учасниць ЄС здійснюється в рамках програм охорони природного навколишнього середовища. Це деякою мірою дозволяє компенсувати нижчі виплати по інших програмах підтримки аграрного сектору порівняно з традиційними сільгоспвиробниками.

Європейські країни для підтримки екологічних сільгоспвиробників використовують наступні стратегії:

1. Гарантована підтримка всіх екологічних сільгоспвиробників як в перехідний період так і після нього.

2. Значна різниця фінансової підтримки між конвенційними і екологічними сільгоспвиробниками з метою заохочення їх переходу на екологічно чисті технології.

Фінансова підтримка екологічних сільгоспвиробників в різних країнах ЄС має свої особливості:

1. Однакова сума доплат для господарств, які переходять на екологічне сільгоспвиробництво як в перехідний період так і після нього ;

2. Вища сума доплат в перехідний період і менша після сертифікації господарства, як екологічного;

3. Фіксована виплата на сертифікацію та відсутність виплат в перехідний період та після нього (Голландія з 2005р.).

В Голландії виплата на сертифікацію господарства, як екологічного є фіксованою і складає 650 євро/господарство. Крім цього передбачена спеціальна фінансова підтримка екологічних господарств через надання зелених кредитів та зменшення бази оподаткування доходів господарства на величину інвестицій в розвиток екологічного сільгоспвиробництва.

Різняться підходи до компенсації витрат на проведення сертифікації екологічних господарств. Компенсація витрат на сертифікацію передбачена в Бельгії, Німеччині, Іспанії, Італії, Литві та Голландії. В деяких країнах діють наступні механізми компенсації:

а) збільшені виплати в перехідний період (Болгарія, Греція, Великобританія, Латвія);

б) підтримка здійснюється в рамках програми (системи якості) Австрія, Польща, Словенія;

в) без компенсації витрат на сертифікацію Чехія, Естонія, Португалія, Люксембург;

г) сертифікація безкоштовна – Данія.

Сертифікація та маркування продукції органічного походження має надзвичайно важливе значення для відстеження її походження та гарантії якості. На поточний час існує ряд лейблів, що офіційно підтверджують відповідність екологічним стандартам:

– EU Organic (ряд країн ЄС);

– Soil Association (у Великобританії);

– Еко (у Голландії);

– Органік Стандарт (в Україні);

– Ecocert (у Франції);

– Bio (у Німеччині);

– ICEA (в Італії);

– IMO Control (у Швейцарії);

– Organic Farmers (у США та Великобританії)

Маркування продукції – важлива частина ринкової стратегії, що встановлює певний рівень стандартів з метою покращення екологічних показники та знизити навантаження на довкілля на всіх стадіях життєвого циклу, включаючи виробництво, використання, утилізацію продукції та пакування.

Існує суттєва різниця між екологічним маркуванням та маркуванням органічної продукції.

Органічний продукт – це продукт харчування, вироблений в результаті ведення сертифікованого органічного виробництва з використанням речовин та процесів

природного походження, що поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження природного навколишнього середовища, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, належного утримання тварин, відновлення родючості ґрунтів тощо. Щоб не втратити довіру споживачів та виправдати високу вартість органічної продукції, фермери-виробники органічної сировини та виробники органічних харчових продуктів повинні дотримуватись всіх вимог до органічного виробництва.

Щоб не втратити довіру споживачів та виправдати високу вартість органічної продукції, фермери-виробники органічної сировини та виробники органічних харчових продуктів повинні дотримуватись всіх вимог до органічного виробництва. Відповідність органічного маркування суворо контролюється з боку держави. Зареєстрована власна марка не може бути використана в аналогічних продуктах, навіть за умови супроводження її іншими словами чи позначеннями, а також не можливо використовувати зареєстровану торгову марку в перекладі на іншу мову, щоб використовувати зареєстровану власну торгову марку. Так наприклад в Україні існує сертифікаційний орган «Органік Стандарт», створений в 2007 році. Щоб називатися органічними, не менше ніж 95% сільськогосподарських інгредієнтів, що входять до складу продукту, повинні мати органічне походження. Лише ті складники, що перелічені в додатку IX до Постанови 889/2008 можуть використовуватись в необмеженій кількості. Для пакування органічної продукції можуть використовуватись пакувальні матеріали, що дозволені до використання для харчових продуктів. Перевагу необхідно надавати найбільш екологічним пакувальним матеріалам та тим, що придатні для повторної переробки. При зберіганні продуктів необхідно дотримуватись вимог ідентифікації партій і запобігати будь якому змішуванню з продуктами і/або речовинами, які не відповідають правилам органічного виробництва.

Блок 3

На даний момент, ринок органічних продуктів в Україні представлено понад 200 підприємствами, які вирощують продукцію в області понад 400 тисяч гектарів. Відповідно до Національної стратегії з розвитку сільськогосподарського сектора в період до 2020 року планується збільшити частку сільськогосподарських угідь, які сумісні з міжнародними органічними стандартами до 5%, а також підвищити органічний обсяг продуктів на українського ринку до 3%.

Ряд зазначених підприємств функціонують в регіонх із сутєвим виснаженням природніх рескрсів, що дозволяє зміити систему управління землекористування в даних регіонах (Рис 4.4.3)

Рис. 4.4.3. Оптимізація використання сілськогосподарських земель під органічне землеробство.

Мета екологічного маркування полягає в тому, щоб виробляти продукти з найменшим негативним впливом на оточуюче середовище та надавати споживачу точне інформування про це виробництво. Екологічне маркування – це комплекс даних екологічного характеру про продукцію, процес або послугу у вигляді тесту, окремих графічних кольорових символів (умовних позначень) і їх комбінацій. Він наноситься залежно від конкретних умов безпосередньо на виріб, упаковку (тару), табличку, ярлик (бирку), етикетку або в супровідну документацію та інформує споживача про екологічні властивості продукції. Деякі знаки прийняті на міжнародному і загальнонаціональному рівнях, але зустрічаються і власні знаки конкретних фірм. Вимоги до екологічного маркування визначені рядом стандартів серії ISO 14000.

4.4.5. Основні механізми регулювання та підтримки.

Вимоги щодо збереження та підтримання використання природних ресурсів регламентуються на законодавчому рівні і є жорсткими до виконання. Так основними положеннями обов'язковими до виконання всіх держав-учасниць ЄС є:

1. Директива щодо запобігання нітратного забруднення навколишнього середовища /Environment Nitrate Directive / (91/676/EEC)
2. Директива щодо комплексного запобігання та контролю шкідливих викидів - Integrated pollution prevention and control (IPPC) Directive/ (2008/1/EC)
3. Директива щодо національних порогових значень викидів/ National Emissions Ceiling (NEC) Directive/ (2001/81/EC)
4. Сільське господарство та оточуюче середовище умови взаємодії: запобігання ерозії./ Забезпечення мінімального рівня технічного обслуговування невикористаних областей
5. Сільське господарство та оточуюче середовище умови взаємодії: забезпечення мінімального рівня технічного обслуговування в невикористаних областях / Good Agricultural and Environmental Conditions: Providing minimum maintenance levels for non-productive areas

Першою і обов'язковою до виконання для всіх країн ЄС є Директива щодо запобігання нітратного забруднення.

В рамках даної директив держави повинні визначати «нітратні вразливі зони» (NVZs) – ділянки землі до яких стікають забруднені води або води що знаходяться під загрозою забруднення. Для зон вразливих до нітратного забруднення держави-члени повинні розробити програми дій, в тому числі комплекс заходів, обов'язкових для виробників, що здійснюють свою діяльність в таких реіонах. Ці заходи стосуються, наприклад, встановленого мінімального періоду, що забороняє внесення добрив в тому числі порогове внесення гною що не перевищує межу в 170 кг гною на гектар на рік.

Відсоток потенційно вразливих територій для країн ЄС коливається в межах 1,2% від загальної площі для таких країн як Польща і до 67,8% у Бельгії.

На підставі статі 3 зазначеної Директиви держави повинні визначати перелік виробників котрі повинні вживати заходи щодо запобігання нітратному забрудненню

До мінімальних заходів що повинні бути проведені відносяться:

- встановлення періодів, коли застосування деяких видів добрив забороняється;
- встановлення розміру та ємності резервуарів для зберігання гною, що повинна перевищувати максимальну кількість накопичення гною у періоди коли застосування добрив заборонено;

- обмеження річної норми на внесення органічних добрив/гною " до 170 кг азоту (N) на гектар на рік.

Обов'язковий термін утримання від внесення добрив коливається у межах 6 місяців в Німеччині, Польщі та Австрії до 7 місяців в Нідерландах та 9 місяців у Данії, а також від 16 до 22 тижнів в Ірландії. Дані відмінності обумовлені кліматичними і ґрунтовими особливостями, а також технологічними процесами обробки ґрунту..

Тривалий період вегетації також впливає на зниження вимог щодо розміру ємності необхідної для зберігання решток життєдіяльності тварин в південних європейських країнах. Так в Італії, наприклад, вимога становить від 90 до 180 днів для рештків ВРХ, в залежності від району країни і ґрунтового покриву (пасовищах або інших культур) і від 150 до 180 днів для інших категорій худоби.

Обмеження по кількості внесення азоту та вимоги щодо його зберігання часто визначають розмір підприємства.

Так у Великобританії кількість одиниць худоби, які можуть утримуватись на фермі залежить від квоти на утримання азоту на одну людину або на один сезон. Наприклад, для молочного скотарства допустима межа N екскреції може перебувати в діапазоні від 133 кг на душу населення в рік відповідно до програми Датського регулювання та 120 кг на душу населення в рік відповідно до голландського законодавства і до 85 кг на людину в рік у Франції, Італії та Ірландії.

Ці відмінності можуть бути пояснені, що найменше, частково, розміром середнього виробництва молока та технологією відгодівлі. В такому випадку розмір внесення азоту вимірюється не кількістю на одну людину а щільністю тварин на один гектар землі.

Послаблення дотримання вимог надається лише за рішенням Комісії ЄС після позитивного рішення комітету із питань нітратного забруднення.

Даний короткий огляд свідчить про різницю у додаткових витратах що несуть виробники і котрі впливають на ціну, а отже і конкурентоспроможність галузі. На сьогоднішній день держави-члени ЄС можуть на кожну окрему галузь використовувати близько 10% свого національного бюджету на надання прямих виплат, що виділяються для захисту навколишнього середовища, а також для поліпшення якості або просування на ринку продуктів в даній галузі. Кошти не обов'язково повинні бути використані в одній і тій же галузі; вони можуть бути спрямовані на допомогу фермерам, що виробляють молоко, яловичину, козяче і овече м'ясо в менш забезпечених регіонах; вони також можуть бути використані для підтримки заходів з управління ризиками – наприклад, схем страхування від природних катаклізмів або спільних фондів для боротьби з хворобами тварин. Держави, які застосовують Єдину схему виплат для земельних угідь, також зможуть скористатися допомогою в рамках цієї схеми.

Таким чином, заходи щодо дотримання умов захисту навколишнього середовища та раціонального використання ресурсів мають жорстко регулятивний характер. Стимулювання аграріїв до виробництва екологічно чистої та безпечної продукції вбачається одним із ключових економічних методів впливу держави на розвиток аграрного сектору. Умовно існуючі заходи, щодо регулювання та стимулювання екологізації сільського господарства можна поділити на три групи як зазначено на рис. 4.4.4.

Задана система дозволяє зберегти баланс підтримки як на користь виробників так і на користь споживачів.

ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ

ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ	ЕКОНОМІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ	РЕГУЛЯТОРНА ПІДТРИМКА
<ol style="list-style-type: none">1. Пільгове оподаткування2. Пільгові ціни на послуги та/або засоби виробництва3. Державне страхування4. Прямі грошові субсидії та компенсації	<ol style="list-style-type: none">1. Ціновий диспаритет на продукцію при виробництві яких не були дотримані вимоги щодо захисту навколишнього середовища.2. Накладання штрафних санкцій3. Зміна вартості використання землі	<ol style="list-style-type: none">1. Маркування та сертифікація продукції2. Контроль якості продукцією3. Консалтингові послуги4. Екологічний моніторинг

Рис.4.4.4. Система механізмів державного регулювання вимог дотримання умов захисту оточуючого середовища та раціонального використання ресурсів

4.5. Добробут тварин (Animal Welfare) та якість і безпека продуктів харчування тваринного походження

4.5.1. Суть добробуту тварин – актуальність та нагальність.

Концептуальна основа благополуччя тварин у сучасній аграрній політиці визначається стратегіями розвитку в умовах альтернативного використання обмеженого ресурсу з метою отримання товарів та послуг у рівній мірі задовольняти потреби поточного та майбутнього споживання з однієї сторони та концепцією суспільного занепокоєння із іншої.

Відповідно до концепції суспільного занепокоєння чутливе ставлення до неналежного утримання сільськогосподарських тварин визначає поведінку та рішення людей відповідальних за здійснення діяльності пов'язаної із утриманням сільськогосподарських тварин. В результаті протягом 90-х років та першого десятиріччя поточного століття у ЄС було прийнято низку законодавчих та регулюючих документів щодо захисту здоров'я та добробуту тварин. В результаті впровадження такого законодавства генеруються додаткові витрати для фермерів, але ці витрати можуть бути значно пом'якшені рахунок підвищення продуктивності тварин, вирощених в кращих умовах.

Обов'язковою умовою добробуту тварин є контроль за станом їх здоров'я, що ліг в основу правил безпеки та якості продовольства. Стандарти безпеки та якості продуктів харчування регулюються упродовж всього ланцюжка поставок продовольства

і покликани гарантувати уникнення значної шкоди здоров'ю людей і значних економічних втрат для суспільства шляхом державного контролю та регулювання наприклад в сферах ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби, а прозорість повного виробничого ланцюжка продуктів харчування.

Вперше поняття благополуччя тварин набуло законного статусу у 1974 році в Нідерландах. Що було зумовлено пришвидшеними темпами розвитку галузі тваринництва в умовах обмежених ресурсів (в першу чергу пасовищ та землі під утримання тварин). З впровадженням у 1998 році Директиви Ради 98/58 / ЄС про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей запроваджує загальні правила щодо захисту усіх тварин що утримуються для виробництва харчових продуктів, вовни, шкіри або хутра та/або для інших цілей [4.5.1], в тому числі риб, рептилій або амфібій тварини були визнані істотами що відчувають і питання благополуччя тварин повинно враховуватись при реалізації спільних політичних проєктів.

Європейські приписи щодо захисту тварин націлені на те, щоб позбавити тварин від непотрібних страждань, перш за все під час вирощування, транспортування і забою шляхом дотримання п'яти свобод:

- свободи від голоду і спраги. Тварини на будь-якій фермі повинні мати постійний доступ до води і корму для підтримки гарного самопочуття і здоров'я;
- свобода від дискомфорту. Тварини повинні перебувати в середовищі, яке передбачає наявність притулку від несприятливих природно-кліматичних факторів і місця комфортного відпочинку;
- свободи від тілесних ушкоджень, болю, травм і хвороб. Система утримання тварин повинна включати механізми термінової діагностики і лікування тварин;
- свободи виражати нормальну поведінку. Цю свободу гарантує достатній простір, різноманітність середовища і можливість контактувати зі своїми одноплемінниками;
- свободи від страху і страждань. Умови утримання тварин повинні виключати психічний дискомфорт і страждання тварин.

Заходи, що вживаються для забезпечення даних свобод, мають істотне значення не тільки з етичних і моральних міркувань, а й з точки зору здоров'я тварин і якості продуктів харчування. В рамках загальної стратегії гарантії якості харчових продуктів необхідність цих заходів також враховується в проведенні спільної аграрної політики в рамках ЄС і повинна бути врахована в інших сферах таких як , транспортне сполучення, внутрішній ринок і наукові дослідження а також розповсюджуватись на інші регіональні угруповання.

Добробут тварини визначається як добрий фізіологічний та емоційний стан тварини внаслідок її пристосування до наданого середовища існування.

Блок 1

Неприспособленість тварин до умов існування досить часто спричиняють їх неадекватну поведінку та стресс, що можуть бути небезпечними для здоров'я і життя тварин. Так, барани при ізоляції в обмеженому просторі можуть з розгону битися лобом об бетонну стіну і повторювати подібні дії багаторазово. Два хижака в маленькій клітці, перебуваючи в стані стресу, будуть проявляти підвищену агресію один до одного. Свині в несприятливих умовах об'їдатимуть штукатурку на стінах або настил. Для представників сімейства котячих, куниць, а також свиней в стані низького благополуччя характерні так звані стереотипічні рухи по клітці.

Добробут тварин – це стан фізіологічного комфорту тварини під час утримання, транспортування та забою, рівень якого визначається загальними морально етичними нормами суспільства. Добробут тварин розглядається як підмножина людського добробуту з егоцентричної та фізіологічної точки зору. Егоцентрична величина вимірюється готовністю оплачувати власну «чисту совість» в той час як фізіологічна проявляється у додатковій платі за безпеку якості продукції тваринництва.

Загально суспільне сприйняття мінімального рівня добробуту тварин – це суспільне благо, дотримання якого на мінімальному рівні повинно бути гарантовано з боку держави. Більш високі стандарти добробуту тварин, які вважаються необхідними тільки меншістю слід розглядати в якості приватного блага, що не є частиною державної/аграрної політики і оплачується додатково.

Законодавство ЄС відповідно гарантує єдині мінімальні вимоги дотримання добробуту тварин для всіх країн-учасниць. Національні уряди країн-учасниць ЄС можуть встановлювати більш жорстке регулювання з питань дотримання умов та норм добробуту сільськогосподарських тварин в рамках.

Блок 2

Сучасні рамкові діючі вимоги щодо добробуту тварин зазначенні у Ліссабонському договорі. Так у Статті 13 Розділу II зазначено що тварини визнаються живими істотами, що вимагає в повній мірі враховувати вимоги загального добробуту тварин при здійсненні діяльності та формування стратегій розвитку сільського господарства, рибальства, логістики та інфраструктурних об'єктів, науково-дослідницької діяльності, науково-технічного розвитку та космічної політики в рамках загальних законодавчих та адміністративних положень та регіональної релігійно-культурної спадщини.

Блок 3

Таблиця 4.5.1.

Оцінка вартості добробуту тварин для кінцевого споживача

<i>Метод соціологічної оцінки</i>	<i>Вартість добробуту тварин</i>	<i>Заходи дотримання вимог добробуту тварин</i>	<i>Переваги над витратами</i>
<i>Через оцінку купівельної спроможності потенційного споживача</i>	<i>5,5 £</i>	<i>Всі вимоги дотримання добробуту тварин</i>	<i>Відсутня оцінка</i>
	<i>0,9£/12 яєць</i>	<i>Добровільне безкліткове утримання курей- несучок</i>	<i>Так</i>
	<i>0,43£/12 яєць</i>	<i>Добровільне безкліткове утримання курей-несучок</i>	<i>Так</i>
	<i>10,84 SEK/6 яєць</i>	<i>Законодавчо обов'язкове безкліткове утримання курей несучок</i>	<i>Відсутня оцінка</i>
<i>Через оцінку вибору споживача</i>	<i>8,4SEK/6 яєць</i>	<i>Добровільне безкліткове утримання курей- несучок</i>	<i>Відсутня оцінка</i>
	<i>+19%</i>	<i>Мобільний забій</i>	<i>Так</i>
	<i>-15%</i>	<i>Відсутність кастрації</i>	<i>Ні</i>
	<i>+32%</i>	<i>Вільно-вигульний спосіб утиання</i>	<i>Так</i>

Джерело: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/2014/farmer-costs/fulltext_en.pdf

Рамки регулювання добробуту тварин і якості та безпеки продуктів харчування на законодавчому рівні визначаються директивами та іншими нормативними актами.*

Так на законодавчому рівні визначаються такі аспекти, як наприклад, умови утримання тварин, норма забезпеченості життєвим простором, рівень поживних речовин у кормах, ідентифікація та реєстрація тварин, впровадження системи відстеження походження харчових продуктів, заборона застосування гормональних препаратів тощо. Приклади основних нормативних документів, що визначають норми у ЄС наведено у таблиці 4.5.2.

Відповідно до лісабонської угоди під поняття добробуту тварин підпадають вісі групи живих істот такі як тварини, птахи, комахи, риби та ракоподібні.

Таблиця 4.5.2.

Перелік основних нормативних актів що регулюють добробут тварин та якість і безпеку продуктів харчування по основним напрямкам виробництва в тваринництві. Досвід ЄС.

Нормативний акт	Виробництво молочної продукції	Виробництво яловичини	Виробництво баранини	Виробництво свинини	Виробництво курятини
Добробут тварин					
Директива** щодо утримання курей для виробництва м'яса (2007/43/ЄС)					X
Директива на захист тварин сільськогосподарського призначення (98/58/ЄС)			X		
Директива щодо встановлення мінімальних стандартів для захисту курей-несучок (1999/74/ЄС)					X
Директива про захист телят (2008/119 / ЄС)	X	X			
Директива про захист поросят (2008/120/ЄС)				X	
Положення щодо захисту тварин під час транспортування та операцій пов'язаних із транспортуванням (1/2005)	X	X	X	X	
Положення щодо захисту тварин під час забою (1099/2009)	X	X	X	X	X
Якість та безпека продуктів харчування					
Директива про контроль класичної чуми у свиней (2003/85 / ЄС)				X	

Директива з контролю везикулярної у свиней (92/119 / ЕЕС)				X	
Директива про контроль хвороби ноги-рот (2001/89 / ЕС)				X	
Директива про корми що мітять лікарські засоби (90/167 / ЕЕС)	X	X	X	X	X
Директива щодо попередження пташиного грипу (2005/94 / ЕС)					X
Директива щодо попередження хвороби синього язика (2000/75/ЕС)	X	X			
Директива щодо запобігання захворюванню ноги-рот (2003/85/ЕС)	X	X	X		
Директива щодо попередження зоонозів і зоонозних агентів (2003/99 / ЕС)	X	X	X	X	X
Директива про заборону застосування гормональних речовини (96/22 / ЕС)	X	X		X	
Директива про небажані речовини в кормах для тварин (2002/32 / ЕС)	X	X	X	X	X
Положення*** про кормові добавки в годівні тварин (1831/2003)	X	X	X	X	X
Положення про гігієну кормів (183/2005)	X			X	
Положення про загальні принципи та вимоги закону споживання їжі (178/2002)	X	X			
Положення про ідентифікацію і реєстрацію ВРХ (1760/2000)	X	X			
Положення про місце на ринку та використання кормів (767/2009)		X	X	X	X
Положення про вимоги до гігієни кормів (183/2005)		X	X		X

Складенно на основі даних: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/2014/farmer-costs/fulltext_en.pdf

** Основною метою Європейського союзу є поступова інтеграція економічних і політичних систем держав учасниць і створення єдиного ринку на основі вільного пересування товарів, людей, грошей і послуг. З цієї метою держави учасниці поступитися частиною свого суверенітету в рамках Договору про функціонування Європейського Союзу (Union 10), який наділяє інститути ЄС приймати закони загальні для всіх. Ці закони мають пріоритет над національним законодавством і є обов'язковими для національних органів. Договір (стаття 288) містить положення про п'ять форм правових документів, кожен з яких має різний вплив на правові системи держав учасниць. Деякі з них безпосередньо застосовуються замість національного законодавства, в той час як інші допускають коригування цього законодавства у відповідність з загальноєвропейським законодавством.*

*** Директиви визначають для держав учасниць ЄС цілі та завдання котрі повинні бути досягнуті в результаті проведення загальної політики, залишаючи на розсуд держав-учасниць обирати шляхи та методи досягненн заданих цілей. Директиви використовуються для приведення різних національних законів у відповідність один з одним. Оскільки держави-учасниці пов'язані з цілями, викладеними в директивах, вони мають певну свободу дій, переносячи їх в національне законодавство, з урахуванням особливих національних умов. Директиви мають строки виконання, що вказуються в них.*

**** Положення – найбільш обов'язкова форма нормативних актів у ЄС. Вони носять загальний характер, є обов'язковими у всіх своїх елементах і є безумовними до виконання в кожній державі-учасниці ЄС. Так само, як національний закон, вони визначають безпосередні права і обов'язки для всіх громадян ЄС.*

Варто зазначити, що дотримання мінімальних вимог благополуччя тварин сільськогосподарського призначення перетинається із дотриманням директиви про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ її існування (Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora), відомої як «Habitats Directive» та іншими природоохоронними нормативними актами. Виконання умов яких є вагомим напрямком виплати агроекологічних компенсацій в межах загальної європейської політики.

4.5.2. Фактори впливу на аграрну політику

Врегулювання питання добробуту тварин та якості і безпеки продуктів харчування в аграрній політиці спрямоване на збереження балансу між задоволенням потреб споживачів, економічним розвитком виробників та відповідальністю за збереженням навколишнього середовища.

Формування аграрної політики у напрямку безпечного та задовільного утримання, транспортування та забою тварин перебуває у площині:

- формування конкурентних переваг для сільськогосподарських виробників;
- підвищення якості та безпечності споживання продуктів тваринництва та рівня життя споживачів
- уникнення або пом'ягшення загроз екологічного та економічного характеру для споживачів та виробників у наслідок уведення регуляторних норм (Таблиця 4.5.3.).

Переваги для фермерів

Відповідно до таблиці 4.5.3. існує ряд переваг для фермерів, що виникають внаслідок запровадження регламентуючих норм щодо добробуту тварин та якості і безпеки харчових продуктів. В першу чергу – це субсидії та «інвестиції підтримки» що отримують виробники Європейського союзу, що пов'язані із конкретними заходами (приклади яких наведені в таблиці 4.5.4.). Субсидії економічно заохочують виробників добровільно дотримуватися високих стандартів виробництва у відповідності до нормативно-законодавчих приписів.

Вони також використовуються як компенсація фермерам за додаткові витрати на дотримання особливих та/або підвищених вимог до безпеки та якості харчових продуктів та/або задоволення добробуту тварин.

Аграрна політика ЄС у напрямку добробуту тварин: формуючі фактори

Виробники	Споживачі
Субсидії або інвестиції підтримки	Зниження ризику для фізичного та психологічного здоров'я людей
Додаткові витрати на збір та обробку інформації та доступу до інформації	Доступ до якісних, натуральних продуктів харчування тваринного походження
Зростаючі витрати на пестициди та/або добрива	Задоволення культурних, релігійних та морально-етичних потреб людини
Впровадження інноваційних рішень	Розвиток сільських територій через збільшення дрібних тваринницьких ферм
Витрати на медичне та ветеринарне обслуговування тварин	Здешевлення вартості медичного страхування при однаковому рівні покриття
Підвищення продуктивності виробництва та якості продукції	Гарантована якість та безпечність продуктів харчування
Збільшення вартості виробництва	Зменшення навантаження на довкілля
Конкурентні переваги на зовнішніх ринках	
Додаткові витрати на дотримання вимог утримання тварин	

Також, субсидії використовується в якості фінансової підтримки при бажанні виробників істотно змінити систему ведення господарювання відповідно до зазначених вимог, такі субсидії ще називаються «інвестиціями підтримки».

Крім того, аграрна політика ЄС передбачає формування інституційного середовища спрямованого на зниження, так званих, транзакційних витрат виробників пов'язаних із налагодженням доступних комунікацій між урядом та виробниками, збір та обробку інформації, витрати на супровід та підтримку угод в рамках дотримання благополуччя тварин та/або якості і безпеки продуктів харчування.

Запровадження норм та стандартів «добробуту тварин» також може призводити до скорочення виробничих операційних витрат таких як скорочення споживання пестицидів і/та мінеральних добрив і стимулювати пошук і впровадження іноваційних рішень що відповідають умовам стійкого розвитку таких як: застосування прогресивних методів у харчуванні тварин, розвиток кількісної та молекулярної генетики, протеоміки та функціональної геноміки.

Запровадження таких технологічних рішень відкривають нові перспективи для виробництва і переробки мяса з високим стандартом безпеки та якості при одночасному зниженні виробничих витрат та експлуатації тварин.

У рамках впровадження аграрної політики орієнтованої на забезпечення добробуту тварин фермери на законодавчому рівні формуються інституційні ініціативи щодо надають доступ до інформації, поширюють інформацію стосовно виробленої продукції, дозволяють відслідковувати ланцюги походження продукції тваринного походження і тим самим збільшують її конкурентні переваги, що дозволяє отримувати додаткові доходи за рахунок соціальної реклами, особливо за умови застосування прямого маркетингу.

Складнішим завданням є ідентифікація економічних переваг від імплементації норм встановлених в рамках добробуту тварин на рівні суспільства. Як вже зазначалось питання належного утримання та догляду за тваринами – це питання морально-етичної та культурно-релігійної площини на рівні окремої людини та/або нації. Остан-

ніх два десятиліття зберігається зростаюча тенденція до готовності добровільно додатково платити за добробут тварин із боку споживача (Таблиця 4.5.1.) особливо у розвинутих країнах. Готовність додатково платити за покращені умови утримання тварин та заходи щодо безпеки якості продукції опосередковано знижують витрати на медичне обслуговування. Так у ряді країн запроваджену норму медичного страхування яка передбачає додаткові пільги для людей, що споживають органічну їжу. 2011).

Дотримання праил виробництва безпечних продуктів харчування є безумовним благом для громадян . Безпека продуктів харчування в рамках аграрної політики ЄС розглядається з позиції безумовної віри споживачів щодо безпечності продуктів харчування на всіх етапах продовольчого ланцюжка відповідно до встановлених умов.

Харчові технології, що стрімко розвиваються у напрямку іноваційного виробництва та переробки, а також зниження рівня довіри до наукових установ і їх розробок стали головними демотиваторами довіри до якості та безпеки продуктів харчування. Комерціалізація процесів визначення стандартів для продуктів харчування, що набула розповсюдження в Європі та брак компетенцій широкого споживача стосовно розуміння технічних аспектів сучасних технологій виробництва та переробки додатково сприяв створенню стереотипів та надання споживацьких переваг «природнім» органічним методам ведення сільського господарства на відмінну від споживання ГМО продукції та продукції глибокої переробки.

Нарешті аграрна політика орієнтована на дотримання стандартів благополуччя тварин та безпеки та якості продуктів харчування впливає на зовнішні конкурентні переваги ведення сільськогосподарської діяльності. З одного боку, безумовно, додаткові витрати формують вищі експортні ціни, особливо в умовах експорту до третіх країн. З іншого боку, завдяки впровадженню згаданих стандартів продукція набуває високої надійності (так наприклад продукція із країн-учасниць ЄС)

Продукти харчування в тому числі тваринного походження ЄС є високонадійними з точки зору безпеки, що сутево впливає на формування попиту на неї в інших країнах Таким чином, дотримання стандартів добробуту тварин з боку ЄС розширює доступ європейських сільськогосподарських виробників до світового ринку.

Згідно з економічною теорією, будь-яке регулювання, що підвищує вартість виробництва буде мати негативний вплив на нетто-експортерів, в даному випадку, сільськогосподарських товарів. Логічно зауважити що **витрати на дотримання вимог*** добробуту тварин та безпеки продуктів харчування здатні зміщувати поточну собівартість виробництва та понижувати конкурентоспроможність продукції порівняно із регіонами, секторами та господарствами які не підпадають та/або не дотримуються зазначеного регулювання. Величина такого зміщення також обумовлена рівнем витрат на дотримання у кожній конкретній країні у порівнянні із загальними регулюючими нормами всього регіону. Таким чином норми регулювання виробництва продукції тваринництва здатні формувати негативне торгівельне сальдо.

Попри це, ряд наступних факторів пом'ягшують, а часом повністю компенсують ефект зменшення конкурентоспроможності від витрат на дотримання вимог:

- більшість конкуруючих розвинених країн-експортерів мають схоже регулювання та вимоги до продукції;
- країни, що розвиваються, в яких вимоги до стандартів продукції, як правило, менш жорсткі, займають не значну частку на світовому ринку;
- частка витрат на дотримання при формуванні конкурентних переваг не значна порівняно із іншими факторами такими як: зміни попиту, курсові коливання,

вартість праці, ветеринарно-санітарні норми та або державного регулювання щодо торгівельної політики.

** додаткові витрати (операційні та не операційні) що виникають у результаті впровадження у виробничий процес заходів щодо дотримання вимог щодо добробуту тварин та/або безпеки і якості продукції (приклади наведені у таблиці 4.5.4)*

Конкурентні переваги фермерів ЄС

Також витрати на дотримання вимог будуть відрізнятися в залежності типу та розміру компанії, від природних умов розташування сільськогосподарського підприємства а також від загальної ефективності його роботи і структури загально-виробничих витрат

Безпека, якість та дотримання стандартів добробуту тварин при виробництві продуктів харчування формують стійку зростаючу тенденції споживчого попиту в останні роки. Споживач готовий платити більше за той же товар, якщо він переконаний що він більш якісний та безпечний, а тварини не зазнали додаткових знущань протягом життя та забою. Таким чуподобання споживачів змістилося від ціни у сторону якості.

Це створює конкурентну перевагу для тих виробників, які вже включили до виробничих ланцюгів питання благополуччя тварин і безпеки харчових продуктів. Останні дослідження демонструють, що споживачі все частіше оцінюють якість продукції по широкому спектру атрибутів. Вони охоплюють благополуччя тварин, використання пестицидів, або вплив на навколишнє середовище (Хенсон і Рирдон, 2005), Споживачі, в деяких випадках, навіть готові платити більш високу ціну за продукти, які відповідають цими ознакам. (Ванхонакер і Вербеке, 2009).

4.5.3. Оцінка добробуту тварин та дотримання стандартів безпеки та якості продуктів тваринного походження

Оцінка благополуччя тварин базується на оцінці танзакційних витрат в рамках концепції неокласичної економіки.

Оцінка добробуту тварин* та дотримання стандартів безпеки та якості продуктів харчування – це вартість витрат на дотримання вимог що виникають в результаті імплементації додаткових нормативно правових вимог щодо добробуту тварин а також якості та безпеки продукції.

Комплексна й порівняльна оцінка витрат які виникають в результаті дотримання законодавства в галузі добробуту тварин, безпеки та якості продуктів харчування дає можливість вирішити наступні завдання:

1. Провести всебічний опис і оцінку витрат дотримання вимог на рівні виробників та галузі вцілому у власній країні (регіоні).

2. Забезпечити всебічний опис і оцінку витрат в ряді країн із еквівалентним законодавством з подальшою оцінкою експортного потенціалу.

3. З метою оцнки потенційних впливів на конкурентноспроможність продукції.

4. З метою оціки розміру підтримуючої допомоги для виробників.

З цієї метою оцінка проводиться із позиції оцінки додаткових витрат на дотримання виог із боку фермерів та оцінки розміру підримки із боку держави.

Формування витрат на дотримання та у циклі сільськогосподарського виробництва в тваринництві представлено на рис. 4.5.1.

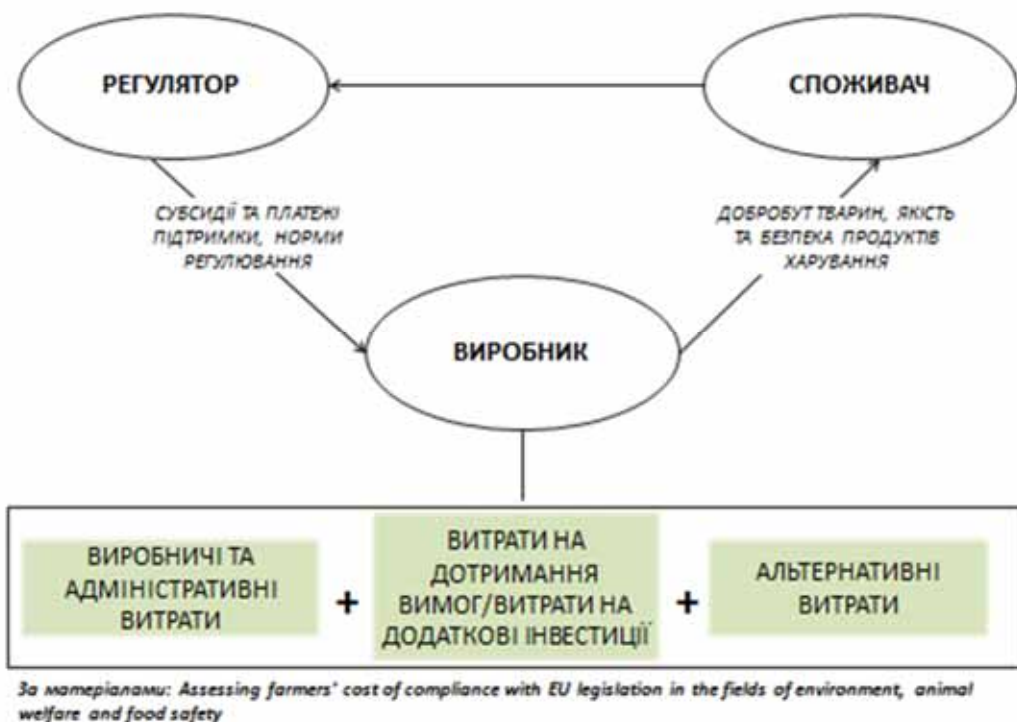

Рис. 4.5.1. Складові оцінки вартості добробуту тварин та додаткових заходів на забезпечення якості та безпеки продукції тваринництва.

Оцінка вартості витрат сільськогосподарських виробників від впровадження заходів на дотримання добробуту тварин та/або забезпечення вимог щодо якості та безпеки продуктів харчування а також впливу на зовнішнє середовище складається із трьох основних етапів:

1. Оцінка додаткових операційних витрат на дотримання вимог, до таких витрат відносяться наприклад: вакцинація, основна та додаткова за потребою, застосування вушних бірок, тощо. Частка даних витрат на дотримання вимог найбільша у загальному підсумку.

2. Наступною по значенню категорією є оцінка інвестиційних витрат на дотримання вимог. До таких витрат можна віднести додаткові капіталовкладення у придбання нового обладнання (наприклад для доїння корів), або розширення території, або переобладнання території, а також витрати на дострокове виведення із виробничого процесу обладнання (до моменту його кінцевого зносу) що не може бути використане за умов дотримання добробуту тварин. Таким прикладом може слугувати перехід від кліткового утримання курей-несучок.

Підхід до оцінки вартості витрат на дотримання вимог запропонований у дному посібнику є уніфікованим та пропонує загальний алгоритм оцінки але не може бути повністю екстрапольований на всіх виробників та країни. Кожен конкретний випадок потребує власного удосконалення критеріїв оцінки на основі запропонованого підходу.

3. Оцінка альтернативних витрати – це витрати від не дотриманого прибутку або від недовиробництва. Також частино альтернативних витрат також є так звані транзакційні витрати – витрати, викликані необхідністю додаткового документального супровіду, збору інформації, підписання додаткових угод в результаті виконання вимог встановлених законодавством щодо добробуту тварин та

безпеки та якості продукції. Таким чином транзакційні витрати пов'язані із адміністративними процедурами, що є наслідком дотримання законодавства.

*оцінка добробуту тварин, в даному посібнику, представлена через калькуляцію витрат на дотримання вимог, що додатково виникають на всіх етапах виробництва та реалізації продукції тваринництва та включені у загальну собівартість виробництва

Існують три основні види транзакційних витрат: витрати на пошук інформації, перш ніж увійти в угоду (попереджувальні); витрати на ведення переговорів і укладення угод та адміністративні витрати пов'язані з контролем і забезпеченням дотримання вимог укладених угод

Від методології оцінки витрат на дотримання залежить прямий прибуток виробника, рівень ціни для споживача та компенсаційна норма для регулятора.

Так при розрахунку компенсаційних норми що надходить від регулятора (субсидій та прямих дотацій) необхідно також враховувати відмінності між:

- витратами в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Вартість витрат, що в короткостроковому виробничому проміжку є суттєвим навантаженням для виробника в довгостроковому проміжку призводить до збільшення його прибутковості і суттєво зменшується. Тож потребують диференційованої підтримки;

- прямими і непрямими витратами, тобто між тими витратами що безпосередньо несе виробник у процесі своєї діяльності і витратами, що виникають на інших етапах формування ланцюга доданої вартості (поставка, реалізація, доступ до ринку).

- постійними і змінними витратами.

Варто зауважити що оцінка добробуту тварин та якості та безпеки продукції залежить від ряду наступних факторів:

- країни, регіону та розташування сільськогосподарського виробництва;
- чинного законодавства регіонального об'єднання та/або країни;
- розміру сільськогосподарських підприємств/ферм;
- виробничої структури;
- кількості найманих працівників та впливу на розвиток регіону.

Таким чином на державному рівні оцінка вартості добробуту тварин, якості та безпеки продуктів харчування здійснюється на основі законодавства орієнтуючись на витрати виробників що виникають у процесі підтримки такого законодавства.

Для оцінки вартості підтримки сільськогосподарських виробників, в першу чергу необхідно встановити різницю між прямими та не прямими витратами. Прямі витрати в першу чергу лягають на плечі виробника, як наслідок їх відповідності до державних норм і стандартів. В той час, як не прямі витрати є резонансною частиною в інших ланках формування ланцюга доданої вартості продукції, що формує більш високі ціни на вхідні матеріали для виробників. Так прикладом не прямих витрат можуть слугувати, відповідні законодавчі норми для виробництва комбікормів, що призводять до підвищення цін на комбікорми у результаті витрат на дотримання вимог відповідності, що покриваються комбікормовими заводами.

Другим обов'язковим елементом оцінки є визначення різниці між фактичними та потенційними витратами на дотримання вимог відповідності сільськогосподарських

виробників. Потенційні витрати витікають із чинних норм та правил що ще не виконані але вже створюють чіткі зобов'язання.

Таким чином методологія оцінки компенсаційної вартості вартості добробуту тварин передбачає розрахунок витрат на дотримання вимог для кожної окремої ланки ланцюга доданої вартості на рівні всіх стейкхолдерів залучених до процесу за мінусом прямого прибутку виробника отриманого додатково за рахунок реалізації вимог відповідності.

4.5.4. Огляд стану розвитку та результатів дотримання вимог у ЄС

На формування аграрної політики стосовно добробуту тварин, безпеки та якості продуктів харчування суттєво по впливав ряд гучних «продовольчих» скандалів, що зумовило жорсткий характер законодавчих вимог у галузі тваринництва.

Основні нормативно правові акти (див Таб. 4.1.) стосовно добробуту тварин а також дотримання стандартів якості та безпеки продуктів харчування визначають вартість витрат на дотримання, рівень конкурентних переваг та підтримки. Вивчення даного законодавства дозволяє прийти до висновку, що до основних секторів виробництва в тваринництві Європейського Союзу належать: молочні продукти, виробництво яловичини, свинини, курятини та яєць.

Даний розділ щодо огляд стану витрат на дотримання вимог щодо цього законодавства по ЄС побудований у відповідності до зазначеної продукції за критеріями витрат сільськогосподарського виробника та конкурентоспроможності продукції.

4.5.4.1. Зміна вартості витрат на дотримання вимог щодо добробуту тварин у ЄС

В цілому, витрати на дотримання вимог законодавства щодо добробуту тварин в різних секторах і країнах коливається від 1,1% для італійських виробників курятини і до 3,5% для польських свиноферм. Розглянемо деякі приклади.

Молочне скотарство. У молочному скотарстві обов'язкові вимоги щодо утримання телят. Німеччина була єдиною країною, де фермери були змушені провести заміну вузькогабаритних кліток для утримання телят на загони зі збільшеним простором відповідно до встановленого стандарту у 2010 році. Таким чином, збільшивши свої витрати на дотримання вимог щодо добробуту тварин у межах 0,3% – 0,8% від загальної суми витрат. У той же час, в інших державах-членах ЄС, ці стандарти вже виконуються протягом тривалого часу на основі національних стандартів. Наприклад, в Ірландії директива про захист телят не спричинила ніякого впливу, так як історично на ірландських молочних фермах стандарт утримання телят – це клітки із збільшеним простором та інфраструктурою, тому це вже відповідає вимогам директиви. Така ж система функціонує і у Нідерландах і в Фінляндії, теля доглядається за високим стандартам, а законодавство не накладає додатковий тягар на фермерів.

Виробництво свинини. Піклування про добробут тварин в цьому секторі є прерогативою ЄС, з акцентом на дотримання вимог встановлених законодавством що визначає:

- мінімальний простір для утримання свиноматок, підсвинків та свиней на відгодівлі;
- групове проживання свиноматок і підсвиноків з п'ятого тижня після запліднення;

- відсутність щілин у підлозі де утримують свиноматок і свинок.

Вартість дотримання вимог добробуту тварин зафіксована у всіх державах ЄС, але найвищого рівня у 3,5% від виробничих витрат вона сягає у Польщі. У цьому випадку така цифра обумовлена невеликими розмірами свиноферм у Польщі особливо у порівнянні із Данією, Німеччиною та Нідерландами.

Стандарт вимог щодо забезпечення простором під час утримання свиноматок та свинок були запровадженні в Німеччині із 2006 року із адаптаційним періодом до 2013 року, що в результаті призвело до збільшення витрат на виробництво у середньому на 2,18% від забійної ваги/середньої вартості.

Жорсткіші стандарти щодо утримання і відгодівлі свиноматок і поросят були запровадженні в Нідерландах на національному рівні, як ті що передбачені законодавством ЄЕ. Це означає, що законодавство ЄС не створило додаткових витрат на дотримання вимог щодо добробуту тварин для голландських свинарів з питань покращення умов утримання, але розширило вимоги щодо адаптування стійл до умов годівлі та за статевими ознаками.

Підвищені вимоги щодо вмісту клітковини у кормах та штучного запліднення – це додаткові витрати на дотримання для датського виробника свинини. В той же самий час такі потужні країни імпортери як США та Бразилія не мають жодних додаткових витрат щодо дотримання відповідності добробуту тварин.

Виробництво курятини – відповідно до виконання вимог чинного законодавства вартість витрат на дотримання у галузі виробництва курятини в ЄС має не суттєву амплітуду і коливається від -1,1% в Італії до 1,45% в Німеччині від виробничих витрат.

В Італії, наприклад, при будівництві типова птахофабрика повинна бути обладнана додатковими засобами вентиляції та охолодження в приміщеннях де утримуються кури, враховуються кліматичні особливості (надзвичайно спекотна літня пора). Попри це додаткові витрати на кліматичне обладнання дозволяють збільшити ефективність виробництва завдяки збільшенню щільності посадки курей з 33 кг / м² до 39 кг / м². В результаті витрати на дотримання вимог добробуту тварин дещо знижуються до 1,1 % від загальної суми витрат.

У Німеччині, законодавчі норми вимагають проектування та будівництво великих вікон у приміщеннях утримання курей, з метою забезпечення достатнього надходження світла і зменшення щільності посадки птахів. Це створює додаткові витрати для виробників курятини в діапазоні від 0,6% на півночі і до 1,4% від загальних витрат на півдні Німеччини.

У Франції, вплив вартість витрат на дотримання значно відрізняється між регіонами. Так у Бретані діючі директиви не мали суттєвого впливу на виробництво, оскільки традиційне планування птахофабрик розраховане на щільність посадки курей в межах діючого законодавства, в той час як у регіоні Пейс-де-ла-Луар щільність посадки на 12кг/ м² перевищувала норму від стандарту в 33кг/м². Такі птахофабрики потребували додаткових витрат на дотримання норм відповідності тим самим збільшуючи постійні витрати.

Цікавим є той факт, що кліматичні умови суттєво впливають на зміни та формування чинного законодавства щодо добробуту тварин, саме тому у ряді країн з теплим кліматом таких як наприклад Бразилія або Таїланд регуючі норми взагалі відсутні.

В обох країнах щільність посадки досить низька через кліматичні причин, і значно нижче 33 кг / м², що зазначені у директиві ЄС. У цих умовах, більш висока щільність була б економічно невигідною так як призводила б до зростання смертності серед курей.

4.5.4.2. Зміна вартості витрат на дотримання вимог щодо якості та безпеки продуктів харчування тваринного походження у ЄС.

Вплив законодавства з питань дотримання якості та та безпечності продукції тваринництва визначається вартістю витрат на дотримання вимог зазначеного законодавства.

Варто звернути увагу, що ЄС приділяє найсуворіші вимоги щодо регулювання діяльності у галузі тваринництва із позиції якості та безпеки про що свідчить кількість нормативно-правових документів. Вартість дотримання вимог щодо якості і безпечності продукції тваринництва визначається через дотримання 326 різноманітних директив і документів.

Умовно законодавство в цій сфері можна розподілити на шість груп виокремивши наступні напрями:

1. Описує правила, яких повинні дотримуватись при виробництві, зберіганні та продажу кормів для тварин на комбікормових заводів.

2. Законодавчі акти про запобігання спалахам серйозних і дуже заразних хвороб.

4. Документи, що забороняють використовувати при годівлі тварин речовини із анаболічним ефектом.

5. Включає в себе закони, що стосуються ідентифікації та реєстрації тварин.

6. Законодавство спрямоване на ветеринарний догляд тварин та профілактику таких небезпечних хвороб як трансмісивно губчаста енцефалопатія, хвороба «ноги та рот» й інші.

7. Законодавство щодо прозорості походження та переміщення продуктів харчування тваринного походження.

Витрати на дотримання вимог безпеки та якості продуктів харчування тваринного походження у межах ЄС коливаються від 0% до 4,5% від загальної суми витрат на виробництво. Такий стан речей зумовлений тим що у деяких країнах загальна практика повністю відповідала вимогам законодавства що повинне бути запроваджене. Нульові витрати означають, що для національних виробників не мало жодної різниці впровадження додаткового регламентуючого законодавства із боку ЄС.

У всіх інших випадках, в результаті поєднання різних видів законодавства (національного та загальноєвропейського) отримуємо додаткові витрати на дотримання вимог законодавства спрямованого на безпеку та якість продуктів харчування тваринного походження.

Молочне скотарство Витрати на дотримання в державах-учасницях ЄС коливається від 0,2% до 1,5%.

Так у Фінляндії, витрати пов'язані з дотриманням законодавства в галузі охорони здоров'я тварин з метою запобігання таким хворобам як, трансмісивно губчаста енцефалопатія, ящур і інші не створили жлдних додаткових витрат у звязку із запровадженням загальноєвропейських стандартів, оскільки строгий ветеринарний контроль через постійні перевірки ферм ветеринарами завжди були притамані для національного законодавства даної країни.

Впровадження загально-європейських стандартів у Німеччині призвели до значних змін у вартості продукції. Так впровадження законів із першої групи призвело до здорожчання комбікормів на 1-5% і встановлення технологій годівлі відповідно до процесу виготовлення та поживного складу комбікормів. Також витрати на дотримання вимог були повязані із додатковою роботою щодо виконання адміністративної роботи

щодо єдиної європейської системи обліку та реєстрації тварин (котрий відрізнявся від національного)

В Ірландії, вартість молочної продукції збільшилася у рамках д 2% до 5% через дотримання правил кормової гігієни і застосування кормових добавок, відповідно. Профілактика захворювань, головним чином, пов'язана із додатковою дезинфекцією та утилізацією телят в процесі природної загибелі. До введення цих правил, телята могли бути просто поховані в межах ферми. Крім того законодавство в галузі безпеки і якості продукції тваринництва примусило фермерів будувати нові карантинні об'єкти та вводити нові правила ідентифікації та реєстрації тварин. Витрати на дотримання вимог щодо забезпечення ідентифікації походження продукції були також пов'язані із додатковою роботою щодо адміністративної роботи та бухгалтерського обліку.

Результатом ведення вищезазначених законодавчих норм в Нідерландах комбікормові заводи змушені були оптимізувати виробничий процес на відповідність дотримання вимог гігієни, використання медичних речовин, кормових добавок, маркування, зберігання та інших елементів, що призвело до збільшення вартості кормів. Також був створений орган контролю за дотриманням вимог щодо запобігання захворювань (Фонд Контролю). Частина фінансування якого була здійснена за рахунок внесків фермерів.

Виробництво яловичини. Рівень вартості витрат на дотримання вимог щодо безпеки та якості продуктів харчування тваринного походження при виробництві яловичини коливається в межах 0,1-1% від загальної суми виробничих витрат по ЄС. Імплементация зазначеного законодавства привела до незначних змін у Франції, Італії і Великобританії. Найнижчий рівень витрат на дотримання вимог 0,1% спостерігався на фермах Об'єднаного Королівства.

В обов'язковому порядку всі європейські виробники яловичини зобов'язані проводити заміну вушних бірок, у разі втрати таких твариною, що створює додаткові витрати щодо ідентифікації тварини. Крім того фермери повинні формувати окремі бази даних, що призводить до витрат пов'язаних із реєстрацією та супроводом таких баз даних.

Вимоги щодо безпеки харчових продуктів тваринного походження призвели до збільшення цін на корми та концентрати в Франції, Італії та Великобританії. Це збільшення обумовлене рядом вимог, а саме: проведення регулярних перевірок щодо якості кормів, встановлення вимог щодо зберігання небезпечних речовин в окремих контейнерах, необхідність дозволу на використання певних добавок у корми, витрати на маркування синтезованого корму та кормів природного походження, а також витрати на додаткову підготовку кадрів здатних використовувати новітні технології, котрих потребує запровадження даних процесів.

Вівчарство. Як і в сегменті виробництва яловичини найсуттєвіший вплив на збільшення витрат на дотримання вимог спричинило законодавство щодо забезпечення високих стандартів охорони здоров'я тварин та запобіжних заходів щодо таких небезпечних захворювань як наприклад ящур. Дане захворювання спричиняє катастрофічні наслідки як для виробників так і для споживачів, галузі тваринництва та торгівельній репутації в цілому.

Найвища вартість дотримання вимог зафіксована у Великобританії (2,2 – 2,4% від загальних витрат). Переважно вона залежить від застосування надзвичайно суворих вимог стосовно ідентифікації овець, а також на встановлення 6-денного інкубаційного періоду у випалку підозри на наявність ознак небезпечних захворювань. Додаткові витрати включають в себе електронні мітки вуха і витрати на утилізацію мертвих тварин за межами ферми (не прямі витрати).

Виробництво свинини. У даному випадку вартість витрати на дотримання вимог варіюється надзвичайно широким діапазоні. Так, найвищий рівень вартості витрат на дотримання вимог щодо безпеки та якості продуктів харчування тваринного походження був зареєстрований на свинофермах Польщі близько € 4,3% від загальної суми виробничих витрат.

В інших державах-членах ЄС, вартість значно нижче і становит близько 1,5% в Данії та 1,9% в Німеччині, досягаючи всього 0,2% від суми загальних виробничих витрат в Нідерландах.

Високий рівень витрат на дотримання вимог у Польщі пов'язаний із рядом причин найсуттєвішею із яких є закупівля кормів по більш високих цінах у результаті додаткових інвестицій у дотримання вимог щодо безпеки та якості продукції тваринництва виробниками кормів. Таким чином через ціну виробники кормів/комбікормів перекладають вартість витрат на дотримання вимог на виробників. Також важливою причиною є часовий фактор. Польща приєдналася до Єврозони пізніше ніж країни -основні гравці на ринку виробництва свинини. Таким чином польські виробники були змушені пришвидшеними темпами наздолюжувати геп в технологіях виробництва зумовлений історичним розвитком галузі в державі, що суттєво відрізнявся від решти країн-учасниць ЄС. Одні із таких інвестицій пов'язані із дотриманням заходів щодо покращення біологічної безпеки, що включають в себе: впровадження у виробничий процес даткових технологій щодо облаштування огорожі (біобезпечний паркан та ворота), використання спеціального одягу та бахіл для відвідувачів, ванни (водний бар'єр при виїзді/візді автомобіля із метою дезинфекції) та утилізація мертвих тварин. Разом із тим, на розмір додаткових витрат у Польщі не впливала імплементація загальноєвропейського законодавства стосовно запобігання інфекційним захворюванням, що було пов'язано із високими діючими національними стандартами щодо вакцинації свиней.

Зростання витрат на дотримання вимог безпеки та якості продуктів харчування тваринного походження в Данії та Німеччині обумовлене резонансним ефектом зростання ціни на корми. Причиною такого зростання переважно послугувала зміна білкових компонентів у кормах через заборону на використання кісткової муки та м'яса.

Виробництво курятини. У країнах-учасниках ЄС вартість витрат на дотримання вимог щодо безпеки та якості продуктів харчування тваринного походження коливається від 0,7-0,8% в Німеччині до 4,4% від загальної суми витрат в Італії.

Збільшення вартості витрат зумовлене в основному для всіх країн ціновим зростанням вартості кормів у зв'язку із переходом на нові практики виробництва у відповідності до законодавства для виробників кормів. Разом з тим найсуттєвіший вплив даного чинника на формування вартості витрат на дотримання відповідності був зафіксований у Франції та Італії, а найнижчий у Німеччині, так як вимоги щодо дотримання правил безпеки та якості виробництва курятини передбаченні в загальноєвропейських положеннях та директивах були вже реалізовані відповідно до національного законодавства.

Наступною за значенням у загальному розмірі витрат на дотримання є частка заходів що виникають у результаті впровадження додаткових законодавчих вимог щодо запобігання та боротьби із захворюваннями такими як вакцинація з метою запобігання захворюваності на хворобу Ньюкастла (ND) та профілактика сальмонели. До типових витрат при профілактиці та запобігання захворюваності належать витрати на ветеринарне обслуговування, відбір проб та проведення аналізів, закупівля та доставка вакцини, а також оформлення супутньої документації та додатковий документообіг пов'язаний із цим.

4.5.4.3. Вартість витрат на дотримання вимог відповідності та конкурентоспроможність

Вплив витрат на дотримання вимог щодо добробуту тварин та безпеки і якості продуктів харчування тваринного походження на конкурентоспроможність продукції на світовому ринку варіюється в залежності від сегменту ринку (внутрішній, регіональний, світовий) та типу продукції. З позиції оцінки впливу вартості витрат на внутрішню конкурентоспроможність серед держав – учасниць ЄС і на зовнішніх ринках. Для оцінки ситуації далі розглянемо відносний вплив таких витрат по галузям виробництва та країнамивиробникам.

Молочна продукція. У даному сегменті можна спостерігати широкий діапазон виробничих витрат як у межах держав – учасниць ЄС так і у порівнянні до зовнішніх виробників таких наприклад як Нова Зеландія та Аргентина. Так наприклад серед країн Європейського союзу собівартість виробництва молока у Ірландії всередньому у тричі нижча ніж собівартість виробництва молока у Фінляндії.* Так для прикладу собівартість виробництва молока в Ірландії за цінами 2013 року становила 26€/100 кг в той час як у Фінляндії вона досягала у середньому 75€/100кг. В той же самий час собівартість виробництва молока, для порівняння, у Аргентині і Новій Зеландії складала 19 і 23 € / 100 кг, відповідно, що на 12-27% нижче від собівартості виробництва молока у Ірландії і у 4,5 рази нижча порівнянно із Фінляндією. Витрати на дотримання вимог для молочних ферм в межах ЄС складають від 1 до 3%, тоді як витрати для країн що розвиваються і впроваджують аналогічні законодавчі вимоги щодо дотримання добробуту тварин та якості і безпеки продуктів харчування коливаються в межах від 0,5 до 1%.

Виробництво яловичини. Для даної галузі характерна найбільша різниця у собівартості виробництва між країнами ЄС та країнами що розвиваються. Розглянемо це на прикладі Бразилії де мінімальний рівень собівартості виробництва яловичини сягав 178 €/100 кг продукції, при цьому частка витрат на дотримання вимог відповідно до діючого законодавства знаходиться у межах 5%. В той же час у Великобританії різниця собівартості виробництва яловичини коливалась в межах 402 € / 100 кг – 610 € / 100 кг м'яса. У Франції та Італії середній рівень витрат 427 € / 100 кг і 492 € / 100 кг відповідно із яких діапазон витрат на дотримання вимог

*при розрахунках були використані базові ціни 2013 року. знаходиться в межах від 0,5% до 3%.

Таким чином різниця між найвищою собівартістю виробництва яловичини в Бразилії та найнижчою собівартістю виробництва у Великобританії у 2013 становила близько 224 € / 100 кг м'яса (40% від середньої собівартості виробництва яловичини в ЄС). Таким чином витрати на дотримання вимог добробуту тварин не є суттєвим фактором впливу на конкурентоспроможність яловичини виробленої у ЄС. В даний час, застосовуються імпорتنі мита з метою частково захищати виробництва яловичини в ЄС.

Схожа ситуація складається і у галузі *вівчарство*. Середня собівартість виробництва баранини у країнах Європейського союзу коливалась у рамках 300-350 € / 100 кг м'яса, в той час як витрати на виробництво однієї і тієї ж кількості продукту становить менше 100 євро в Новій Зеландії і між 140 – 190 € / 100 кг в Австралії. При чому витрати на дотримання вимог добробуту тварин та безпеки та якості продуктів харчування тваринного походження в межах ЄС коливаються від 0,5% до 3,5%, в той час як витрати на дотримання вимог відповідно до еквівалентних законодавств в Австралії і Новій Зеландії знаходяться діапазоні від 0,5% до 1,7%.

Зважаючи на сутєву різницю у собівартості виробництва продукції вівчарства та яловичини між країнами ЄС та іншими державами і не сутєву різницю у співвідношенні вартості витрат на дотримання вимог у цих країнах можна прийти до висновку, що і у випадку виробництва яловичини і у випадку вівчарства додаткові витрати на дотримання вимог утримання тварин не є сутєвим фактором впливу на конкурентну перевагу виробника на зовнішньому ринку.

Виробництво свинини. Витрати на дотримання умов добробуту тварин та якості і безпеки продукції тваринництва в державах-членах ЄС варіюються від 2,9% в Нідерландах до близько 9% в Німеччині, в той час як в Бразилії ці витрати становлять близько 3,3%. При цьому собівартість виробництва свинини в європейських країнах коливається в межах 140-160 € / 100 кг м'яса. При чому найнижча собівартість виробництва спостерігається у Польщі (130 € / 100 кг м'яса) через низьку вартість робочої сили. Собівартість виробництва свинини у Бразилії відповідно коливається у межах 100-110 € / 100 кг, що складає різницю вартості близько 50€ / 100 кг відносно до країн ЄС.

Таким чином конкурентоспроможність виробництва свинини потребує додаткової підтримки так як дотримання вимог добробуту тварин та якості і безпеки продуктів харчування тваринного походження може мати тимчасовий негативний вплив на неї на світовому ринку.

Виробництво курятини. Собівартість виробництва курятини у країнах ЄС знаходиться між 84 € / 100 кг м'яса у Франції та 98 € / 100 кг м'яса в Італії. Для порівняння у той же самий час як бразильські ферми можуть виробляти курятину з середньою собівартістю 60 € / 100 кг м'яса. Витрати на дотримання вимог утримання тварин для птахофабрик коливаються в діапазоні від 1,4% в Німеччині до 5,5% в Італії у межах ЄС, в той же самий час у Бразилії вони становлять лише 3%.

Таким чином, такі країни як Бразилія є надзвичайно висококонкурентними гравцями на світовому ринку курятини в цілому та на ринку ЄС зокрема. Оскільки бразильські виробники курятини дотримуються аналогічних вимог щодо добробуту тварин та якості та безпеки продуктів харчування тваринного походження, але мають набагато нижчі операційні витрати і низьку собівартість виробництва.

Відповідно до результатів оцінки впливу на виробників додаткових витрат на дотримання вимог законодавства ЄС щодо охорони навколишнього середовища, добробуту тварин та якості і безпеки продукції тваринництва, проведеного Департаментом сільського господарства та розвитку сільських територій Європейської Комісії у 2011 році встановлено, що дійсно існує сутєва різниця між вартістю виробництва продуктів харчування тваринного походження між країнами європейського союзу та іншими країнами виробниками. Проте, ця різниця не зникне і сутєво меншою не стане якщо не дотримуватись вимог щодо добробуту тварин та безпеки і якості продукції тваринництва.

Відповідно до різних галузей та країн скорочення витрат на дотримання вимог може спричинити не сутєве скорочення собівартості виробництва, але не матиме сутєвого впливу на кінцеву ринкову ціну. Оскільки виробництво у галузі тваринництва

більшою мірою залежить від інших факторів, таких як продуктивність, витрати на оплату праці, цін на корми та іншу сировину.

4.5.5. Етичне поводження із тваринами сільськогосподарського призначення в Україні

Для структури тваринництва в Україні притаманні дві ознаки:

- основними напрямками є птахівництво, свинарство та скотарство;
- в галузі переважає промислове та дрібнотоварне виробництво, майже відсутні середні фермерські господарства.

І хоча традиційно тваринництво в Україні охоплює не лише свинарство, скотарство, птахівництво але й вівчарство, рибництво, бджолярство, конярство та інше. Проте частка підприємств останніх напрямків у загальному обсязі виробництва є мізерною. Тому розвиваючи тваринництво як індустріальне виробництво, претендуючи на свою нішу на світовому ринку продуктів тваринництва в контексті Євроінтеграції добробут тварин є нагальним питанням розвитку галузі.

До основних нормативно правових актів, що визначають питання добробуту тварин та орієнтованих на виробництво якісної і безпечної продукції тваринництва належать:

- Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» №27, 2006. Закон базується на принципах заборони жорстоких методів утримання тварин та відповідальності за жорстоке поводження із тваринами. Закон визначає загальні правила утримання тварин, що виключають жорстокість, вимоги до транспортування та забою. Наприклад визначається що умови утримання тварин мають задовольняти їх природні потреби у їжі, воді, русі, контактах із собі подібними, природній активності, тощо. Транспортування тварин повинно здійснюватись спеціально обладнаним транспортом із метою запобігання травмування та смерті тварини. Під час транспортування тварина повинна мати доступ до їжі та води. При забої забороняється умишлене вбивство тварини методами що викликають передсмертні страждання та негуманними методами що призводять до загибелі від задушення, електричного струму, больових інекцій, отруєння тощо. Детальні умови утримання, транспортування та забою тварин регулюються стандартами та нормами які розроблені із огляду на дотримання умов санітарної безпеки утримання тварин а не захисту тварин від жорстокого поводження.

- Закон України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» №42, 2009, що визначає організаційні і правові засади щодо ідентифікації та реєстрації тварин з метою одержання оперативної та надійної інформації про поголів'я тварин щодо статі, віку, породи та їх місцезнаходження для поліпшення управління і прогнозування ринків продукції тваринництва та контролю за епізоотичною ситуацією в Україні.

Нажал процеси впровадження нормативних вимог щодо добробуту тварин та дотримання стандартів якості та безпеки продуктів харчування тваринного походження на мають систематизованого і завершеного вигляду і потребує суттєвого доопрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

Розділ 1

1. Agricultural Policy, Agribusiness, and Rent-Seeking Behaviour P. 32-33.
2. Monke E. Policy analysis matrix for agricultural development / E. Monke, S. Pearson. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1989. – 279 p.
3. Niskanen, W.A. Бюрократія: Службовець чи Керівник? (Лондон: Інститут економічних досліджень, 1973.
4. Paarlberg Donald. Farm and food policy / Paarlberg Donald. – University of Nebraska Press, 1980. – P. 12.
5. Rausser G.C. 1992. Predatory versus productive government. The case of U.S. agricultural policies. Journal of Economic Perspectives 63 (3): 133-57.
6. TRADE POLICY SIMULATION MODELS: Estimating global impacts of agricultural trade policy reform in the Doha Round. – Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-j6878e.pdf>
7. Алексеев В.В. Агропромышленный менеджмент / Алексеев В.В., Агаев Б.В., Сагдеев М.А. – М.: ООО «ДеКА», 2003. – с. 92
8. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. – К.: Аграрна наука, 2005. – с. 42
9. Баутвелл У. Взаимодействие между рынком и правительством. Доклад на симпозиуме экономистов США и СНГ / У. Баутвелл. – М., 1992. – С. 1.
10. БЕЛЯЄВА С.С. Економічні теорії клубів та суспільного вибору в контексті сталого розвитку громади //Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – Режим доступу: <http://duer.edu/uploads/vidavnitstvo14/ekonomichnij-nobelivskij-visnik-114/7593.pdf>
11. Білінська О.В. Правові засади державної аграрної політики України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Білінська Ольга Володимирівна. – Х., 2013. – С. 15.
12. Буздалов И.Н. Аграрная теория: концептуальные основы, тенденции развития, современные представления / Буздалов И.Н. – М.: Академия, 2005. – с.105
13. Б'юкенен Дж. Конституція економічної політики // Питання економіки. – 1994. № 6. – С. 108.
14. В.А. Ільяшенко. Структура продовольчого ринку України // Економіка та держава. – №8, 2006. – С. 19-22.
15. Варламов Словник с.734.
16. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 652.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 слів і словосполучень / [авт.-уклад. Бусел В. Т.]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – с.785., 1440
18. Вероніка Мовчан, Ірина Коссе, Рікардо Джуччі. Тарифні квоти ЄС на імпорт з України. – К.: Німецька консультативна група в Україні, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – Режим доступу: http://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2014/06/PB_06_2015_ukr.pdf.
19. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Ленівова Г.В.; відпов. ред. д-р екон. наук, проф. В.О.Точилін; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – С. 151-152, 158, 159.
20. Генеза ринкової економіки: Терміни. Поняття. Персоналії: екон. словник-довідник / [наук. ред. Г.І. Башнянин та В.С.Іфтемічук]. – Л.: Магнолія плюс, 2004. – с.72

21. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: Монографія / Кер. авт. кол. і наук. ред. Т. М. Циганкова. — К.: КНЕУ, 2003. — 660 с.
22. Дем'яненко, С. І. Інноваційне зростання основа стабільності агропромислового комплексу /С.І.Дем'яненко // Наука та інновації : Науково-практичний журнал. 2005. Т.1, №1. С. 87-98
23. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / Діброва А.Д. — К.: Формат, 2008. — с.46
24. Дозорова Т.А. АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА: СУЩНОСТЬ, ПРИОРИТЕТЫ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ. — Режим доступу: file:///C:/Users/user/Downloads/agrarnaya-politika-suschnost-prioritety-i-regionalnye-osobennosti.pdf
25. Економічна енциклопедія: У 3 т. / [гол. ред. Б.Д.Гаврилишин]. — Т.2. — К.: Академія, 2000. — с. 17, 131.
26. Жоголева Е.Е. Методология разработки приоритов аграрной политики России /Е.Е. Жоголева. — М.: М.: Информатик, 1996. — 228 с.
27. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. — Л.: Вид-во Нац. Ун-т «Львівська політехніка», 2005. — с.410.
28. Зинченко А.П. Аграрная политика: [учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по агр. спец.] / [Зинченко А.П., Назаренко В.И., Шайкин В.В. и др.]; под ред. А.П.Зинченко. — М.: КолосС, 2004. — с.8
29. Кваша С.М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці / Кваша С.М. //Економіка АПК. — 2013. — №8.
30. Киреев А.П. Международная экономика / Киреев А.П. — Ч.І. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. — М.: Междунар. отношения, 2000. — с. 199.
31. Киселев С.В. Государственное регулирование сельской экономики [Електронний ресурс] / С.В. Киселев. — Режим доступу: — www.agro.econ.msu.ru/publ.html.
32. Малий І.Й. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія / Малий І.Й., Дьба М.І., Галабурда М.К.; за заг. та наук. ред. І.Й.Малого. — К.: КНЕУ, 2005. — с. 90.
33. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Розгон А.В. Інституціональні особливості розвитку і регулювання аграрного підприємництва //Збірник наукових праць ВНАУ. — 2010. — №3. — с. 8-9.
34. Мезенцева Е.С. Государственное регулирование АПК в развитых странах [Електронний ресурс] / Е.С. Мезенцева //Вестник СевКавГТУ, Серия Экономика. — 2004. — №1 (12). — Режим доступу до журн.: <http://www.ncstu.ru>.
35. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.— Т.1. — Л.: Світ, 2005. — с. 12, 152, 390
36. Радостева Э.М. Основы аграрной политики: учебное пособие / Э.М. Радостева, М.Г. Порвадов. — Пермь: Изд-во ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА, 2015. — С. 12-13.
37. Регулювання аграрного сектору економіки України в умовах інтеграції / за ред. Діброви А.Д., Андрієвського В.Є.; Національний університет біоресурсів і природокористування України; Інститут розвитку аграрних ринків. — К., 2014. — с. 447
38. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия: Более 3000 терминов / Румянцева Е.Е. — М. : Инфра-М, 2005. — с.4
39. Рылько Д. Мировая продовольственная система: уроки для России / Д.Рылько, В.Демьяненко // Мировая экономика и междунар. отношения. — 1999. — №8. — С. 26–34.
40. Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні. — К.: ЗАТ «Нічлава», 1997. — с. 283.

41. Серова Е.В. Аграрная экономика: [учебн.]. – [Электронний ресурс] / Серова Е.В. – М.: Высшая Школа. – 1999. – Режим доступу: – <http://www.ecsoman.edu.ru>.
42. Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації
43. Современная рыночная экономика. Государственное регулирование экономических процессов: Энциклопедический словарь / Российская академия гос. службы при Президенте РФ / [общ. ред. Кушлин В.И., Чичканов В.П.]. – М. : Издательство РАГС, 2004. – с.481
44. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р.
45. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику / Трейси М. – СПб: Экон. шк., 1995 – с. 185-190.
46. Трофімцева О., Жемойда О. Українсько-англійський словник з аграрної політики / О. Трофімцева, О. Жемойда.– К.: Німецько-український агрополітичний діалог, 2015. – с. 4
47. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: підручник / М.Й. Хорунжий – К.: КНЕУ, 2010. – с. 3, 6, 11, 19, 63, 73, 76.
48. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: теорія, методологія і організація – Автореф. дис...докт. екон. наук. – К.: ННЦ «ІАЕ» УААН., 2010. – с. 6-7, 36.
49. Щербина С.В. Механізм формування державної політики у сфері інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки України. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12SSBSEU.pdf>
50. Як погана логістика заважає українським аграріям вийти на міжнародні ринки. – Режим доступу: <http://persona.pumb.ua/ua/club/digest/detail.php?CODE=yak-pogana-logistika-zavazhae-ukrayinskim-agrariyam-viyti-na-mizhnarodni-rinki>

Розділ 2

1. [file:///C:/Users/User/Desktop/Concensus_2015_December_Ukr%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Desktop/Concensus_2015_December_Ukr%20(1).pdf)
2. http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_928/print1452767557705158
3. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: монографія / [за заг. ред. Л.Л. Тарангул]; Нац. унів-т ДПС України. – Ірпінь, 2012. – 515 с.
4. Діяльність оптових ринків сільськогосподарської продукції: закордонний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yurinc.com/ru/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=5705
5. Податковий кодекс України : Верховна Рада України; Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
6. Федірко Н.В. Економіка суспільного сектору [Електронний ресурс] / Н.Федірко, Д.Єфремов. – КНЕУ -2014 – Режим доступу : http://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2014/EPS_E-lectures_2014.pdf
7. Белявцев М.І. Інфраструктура товарного ринку / М.І. Белявцев, Л.В. Шестопалова. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 416 с.
8. Головка Г. Передумови розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / Г. Головка, О. Маслак. – Режим доступу: <http://hero.sau.sumy.ua/bitstream/123456789/305/3/614.pdf>
9. Гудзь О.Є. Адаптація фінансово-кредитної інфраструктури аграрної сфери України до запитів агроформувань в умовах кризових дифузій економічного простору

/ О. Є. Гудзь [Електронний ресурс]. -Режим доступу: http://www.agrofin.com.ua/files/gudz_23.pdf.

10. Дмитрук Б.П. Організація біржової діяльності в агропромисловому комплексі. – К.: Либідь, 2001. – 342 с.

11. Економічна енциклопедія. – К.: Академія, 2000. – 732 с.

12. Інноваційна інфраструктура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Інноваційна_інфраструктура

13. Калетнік Г.М. Виробництво та використання біопалив: Підручник/ Г.М. Калетнік // Вінниця: Консоль, 2015. – 408 с.

14. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.

15. Левківська Л.М. Теоретичні засади формування інфраструктури аграрного ринку // Вісн. Львівського держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. – 2002. – №9. – С. 415-420.

16. Оптові ринки сільськогосподарської продукції: світовий досвід та українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://e-prostir.com.ua/2013/новини/оптові-ринки-сільськогосподарської/>

17. Основи економічної теорії: Підруч. у 2-х кн. Кн. 1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка / Ю.В.Ніколенко, А.В.Демківський, В.А.Євтушевський та інші; За ред. Ю.В.Ніколенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1998. – 272 с.

18. Податковий менеджмент : Підручник / [Ю. Б.Іванов, А. І. Крисоватий, А. Я. Кізіма, В. В. Карпова]. – К. : Знання, 2008. – 525 с.

19. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від від 08.07.2010 № 2464-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.

20. Прокопенко К. Аграрний сектор: результати та перспективи / К. Прокопенко / К.: Інститут економіки та прогнозування НАНУ, 2016.

21. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 2-е изд., исправ. и перераб. – М.: Инфра-М, 1999. – 478 с.

22. Солодкий М.О. Біржовий ринок : навч. посіб. / М.О. Солодкий. – К. : Аграрна освіта, 2010. – 565 с.

23. Стельмашук А.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / А.М. Стельмашук. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 315 с.

24. Тулуш Л.Д. Стимулювання розвитку сільського господарства за рахунок спеціального режиму справляння ПДВ // Л.Тулуш / Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – № 1. – С. 155-168.

25. Управління регіональною продовольчою безпекою в умовах економічної нестабільності: Монографія/[Г.М. Калетнік, С.В. Козловський, Е.А. Кіреєва, О.Г. Підваляна].- Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2015. – 250 с.

26. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / За ред. О.М.Шпичака. – К.: ІАЕ, 2000. – 585 с.

Розділ 3

1. «Доктрина Продовольчої безпеки Російської федерації» затверджена Указом президента Російської федерації № 120 від 30 січня 2010 року

2. «Концепція національної продовольчої безпеки Республіки Білорусь» затверджена Постановою ради Міністрів Республіки Білорусь від 10 березня 2004 № 252

3. Aiginger, K. et al. (1999), 'Specialization and (geographic) concentration of European manufacturing', Enterprise DG Working Paper No 1, Background Paper for the 'The competitiveness of European industry: 1999 Report', Brussels.
4. Brillhart, M. (2001), 'Growing Alike or Growing Apart? Industrial Specialisation in EU Countries', in C. Wyplosz (ed.), *The Impact of EMU on Europe and the Developing Countries*, Oxford, Oxford University Press, pp. 169-194
5. *China Daily*(2014), "China OKs modified com imports", 19 December, http://usa.chinadaily.com.cn/us/2014-12/19/content_19130136.htm, viewed 9 February 2015.
6. Devereux, M., Griffith, R. and Simpson, H. (1999), 'The Geographic Distribution of Production Activity in the UK', Institute for Fiscal Studies Working Paper, W99/26.
7. DFAT (2015), "China-Australia Free Trade Agreement", Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade, www.dfat.gov.au/trade/agreements/chafta/factsheets/Pages/key-outcomes.aspx, viewed 27 March 2015,.
8. European Commission, Agricultural and Rural Development, 2011 Офіційний сайт ЄС [Точка доступу: http://europa.eu/index_pl.htm](http://europa.eu/index_pl.htm).
9. GAIN-14016 (2014), "China-Peoples Republic of: Grain and Feed Annual", USDA FAS, 2 April.
10. GAIN-CH14052 (2014), "China-Peoples Republic of: Oilseeds and Products, Update", USDA FAS, 30 October.
11. GAIN-CH14055 (2014), "China-Peoples Republic of: Cotton and Products, Update", USDA FAS, 28 November.
12. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD>
13. http://ec.europa.eu/agriculture/healthcheck/index_en.htm, accessed on October 27, 2008
14. http://ec.europa.eu/food/food/intro/white_paper_en.htm
15. http://www.amad.org/pages/0,2987,en_35049325_35049378_1_1_1_1_1,00.html
16. <http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/en/>
17. <http://www.fas.usda.gov/psdonline/psdHome.aspx>
18. <http://www.wri.org/publication/content/8426>
19. http://www.wto.org/english/tratop_e/tariffs_e/tariffs_e.htm
20. IGC (2014), Grain Market Report, No. 450, International Grains Council, 27 November, www.igc.int/en/downloads/gmrsummary/gmrsumme.pdf, viewed 20 January 2015.
21. Index of Economic Freedom, The Heritage Foundation, U.S.A., 2001
22. K. Kawasaki The Impact of Free Trade Agreements in Asia // RIETI Discussion Paper Series 03-E-018, September, 2007// <http://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/03e018.pdf>
23. Krugman, P. (1991a), *Geography and Trade*, Cambridge: MIT Press.
24. Krugman, P. (1991b), 'Increasing returns and economic geography', *Journal of Political Economy*, vol. 99, pp. 484-499.
25. Lester R. Brown., *Outgrowing the Earth//The food security challenge in an age of falling water tables and rising temperatures//* www.earth-policy.org
26. Midelfart-Knarvik, K.H., Overman, F.G., Redding, S.J. and Venables, A.J. (2000), 'The Location of European Industry', *Economic Papers* no. 142 – Report prepared for the Directorate General for Economic and Financial Affairs, European Commission.
27. MOA (2014), "The policy measures of 2014 to deepen national rural reform, support grain production and promote farmers income", Ministry of Agriculture,

www.moa.gov.cn/zwillm/zwdt/201404/t20140425_3884555.htm, viewed 20 January 2015 (in Chinese).

28. MOF (2014), Balance sheet of planned fiscal expenditures in 2014, Ministry of Finance, <http://yss.mof.gov.cn/> (in Chinese).

29. MOFCOM (2015), Ministry of Commerce, <http://fta.mofcom.gov.cn/tist/chinadmen/endmnews/l/encateinfo.html>, viewed 9 February 2015.

30. OECD (2013), OECD Review of Agricultural Policies: Kazakhstan 2013, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264191761-en>.

31. OECD (2015), "Producer and Consumer Support Estimates", OECD Agriculture Statistics (database), <http://dx.doi.org/10.1787/agr-pcse-data-en>

32. Persona, A. (2014), "A half-policy announcement – The implications of China's new export tariffs on phosphates", 19 December, www.crugroup.com/about-cru/cruinsight/The_implications_of_a_Chinas_new_export_tariffs_on_phosphates, viewed 9 February 2015.

33. Renmin Daily (2015), "Last year grain purchases exceeded 700 billion jin for the first time", 9 January, http://paper.people.com.cn/rmrb/html/2015-01/09/nw.D110000renmrb_20150109_3-02.htm, viewed 10 February (in Chinese).

34. Report 2005/S 89-085795 by CEPS, IFW and ICPR and <http://www.fao.org/docrep/005/y4671e/y4671e00.htm>

35. Reuters (2014), "China to cut cotton import quotas to boost demand for domestic fiber", 22 September, www.reuters.com/article/2014/09/23/us-china-cotton-idUSKCN0HI01Q2.0140923, viewed 8 February 2015.

36. Sina News (2014), "National land transfer rate reached 26%", 24 February, <http://finance.sina.com.cn/china/20140224/012018304204.shtml>, viewed 10 February 2015 (in Chinese).

37. Wolfmayr-Schnitzer, Y. (1999), 'Economic integration, specialization and the location of industries: A survey of the theoretical literature, WIFO Working Paper No. 120, WIFO-Austrian Institute of Economic Research, Vienna.

38. World Bank and OECD (2004): Achieving Ukraine's Agricultural Potential: Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life. OECD and the ESCCD, Europe and Central Asia Region, the World Bank.

39. WTO (2014), *Trade Policy Review*. Report by the *Secretariat*, China, WT/TPR/S/300, 27 May.

40. www.fao.org

41. www.fao.org, FAO Statistical Yearbook 2010

42. www.fao.org/docrep/005/y4671e06.htm

43. Xinhua (2014), "China becomes world's second largest agricultural insurance market", 11 March, http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-03/11/c_133177278.htm, accessed 6 February 2015.

44. Zhemoyda O., Pavlenko O. Place of Ukraine at the European economic integration processes// Konkurencieschopnosť a ekonomický rast: Európske a národné perspektívy// Zborník vedeckých prác /Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre – CD, 2008 pp. 375-381 (ISBN 978-80-552-0061-3)

45. Zhemoyda O., Prospects of regional development of agrarian production in Ukraine according to the integration processes// Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists, 2007, Vol. IX, No 1, Pp. 580-584,

46. А. Писаревский. Грузопотоки Украины: зерно вытесняет металл: [Электрон. ресурс]. – Спосіб доступу: perevalke_zernovykh. – Загол. з екрану

Б. Колесніков. Про забезпечення транзитних перевезень в напрямку Балтійське море – Чорне море: [Електрон. ресурс.]. – Спосіб доступу: www.mintrans.gov.ua. – Загол. з екрану.

47. Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України. Підручник / [за ред. академіка УААН П. Т. Саблука]. – К. : ІАЕ УААН, 2005. – 240 с.

48. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підруч. / В.Г.Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. -779 с.

49. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти /Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.

50. Бородин К. Г. Основные принципы и этапы реформирования Общей сельскохозяйственной политики в странах ЕС / К.Г. Бородин//Аграрная Россия. – 2003. – №5. – С. 42.

51. Дем'яненко С.І. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України / С. І. Дем'яненко //Економіка України. – 2003. – №3. – С. 80–86., с.80

52. Доповідь. Вплив торговельної політики на людський розвиток: [Електрон. ресурс.]. – Спосіб доступу: <http://www.niss.gov.ua>. – Загол. з екрану

53. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України"від 24.06.2004 № 1877-IV // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

54. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=771%2F97-%E2%F0>

55. Зінчук Т. Аграрна політика країн ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України / Т. Зінчук //Економіка України. – 2006. – №4. – С. 74 – 88., с.82

56. Минеев А. Рынок, качество и экология [Електронний ресурс] / А.Минеев. – Режим доступу: – http://www.delrus.ec.europa.eu/em/35/eu31_02.htm.

57. Назаренко В.И. Аграрная политика Европейского Союза / Назаренко В.И. – М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2004. – 359 с., с.47

58. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я від 18.11.1999 № 272

59. Ольвач В.І. Підкомплекс по виробництву та переробці зернових культур: сутність, структура, специфіка формування [Електрон. ресурс.]. – Спосіб доступу: www.pg-online.ru. – Загол. з екрану.

60. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Осташко Т.О. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с., с.195

61. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007р. № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки"

62. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» // Електронний ресурс. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=8370-1&skl=7

63. Проект Закону України «Про сільське господарство України» // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?12119>

64. С.Феофілов,
<http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=3005&number=99>

65. Савенко І.І. Логістичний підхід в управлінні потоками зернозберігаючих підприємств. Теоретико-правовий та методологічний аспекти / І.І.Савенко: Наукове видання. – Одеса: Євротойз, 2008. – 272 с.

66. Савицький О. Українські порти планують розвивати за рахунок приватних інвестицій // День, 2010, –№ 9. –С. 12

67. Світовий банк, <http://data.worldbank.org/indicator/AG.CON.FERT.ZS/countries>

68. Типовий проект Закону “Про продовольчу безпеку держав-членів Євразес” затверджений рішенням міжпарламентської асамблеї Євразійського економічного співтовариства від 6 квітня 2010 №11-12

69. Указ Президента України від 23.04.2011 року № 500 "Про Міністерство аграрної політики та продовольства України"

70. Шпаар Д. Реформа Общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ / Д. Шпаар, К. Бёме //АПК: экономика, управление. – 2004. – №7. – С.67–76., с.68

Розділ 4

1. Lucas R. Internal Migration in Developing Economies: An Overview. – KNOMAD Working Paper 6, 2015.Електроннийресурс]. – Режимдоступу:http://www.knomad.org/docs/working_papers/KNOMAD_20Working_20Paper_206_Lucas_Internal_20Migration.pdf

2. Rural Development policy 2007-2013 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm.

3. UnitedNation, 2012

4. В.І. Колесніков, Світовий досвід розвитку сільських територій// Ефективная Экономика. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2956>

5. Е.К.Массей. Досвід ЄС в адаптації до зміни клімату та застосування його в Україні.

6. Макаров И.А. Глобальное изменение климата как вызов мировой экономике и экономической науке. Экономический журнал ВШЭ.2013. №3. С. – 479-496.

7. Пантелеева О.И. Изменения политики развития сельских территорий в развитых странах: возможные решения для России / О.И. Пантелеева // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2010. – №7. – С. 19 – 22.

8. Пантелеева О.И. Особенности реализации программ развития сельских территорий в США и странах Евросоюза / О.И. Пантелеева // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2010. – № 4. – С. 9 – 10.

9. Розенфельд Ю.Н. Проблемы анализа современного уровня урбанизованности в Российской Федерации. Ю.Н. Розенфельд// Экономика, статистика,информатика. Вестник УМО. – 2014. – №2. – С.118.

Навчальне видання

Кваша С.М., Діброва А.Д., Жемойда О.В.

АГРАРНА ПОЛІТИКА

Керівник видавничого проекту *Зарицький В.І.*
Комп'ютерний дизайн *Щербина О.П.*
Авторська редакція

Підписано до друку 14.11.2017. Формат 60×84^{1/16}.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів – 10,46. Обл.-вид. аркушів – 9,75.
Тираж 300.

«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03115, м. Київ, вул. Ф. Пушиної, 27, оф. 20-22
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

